

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

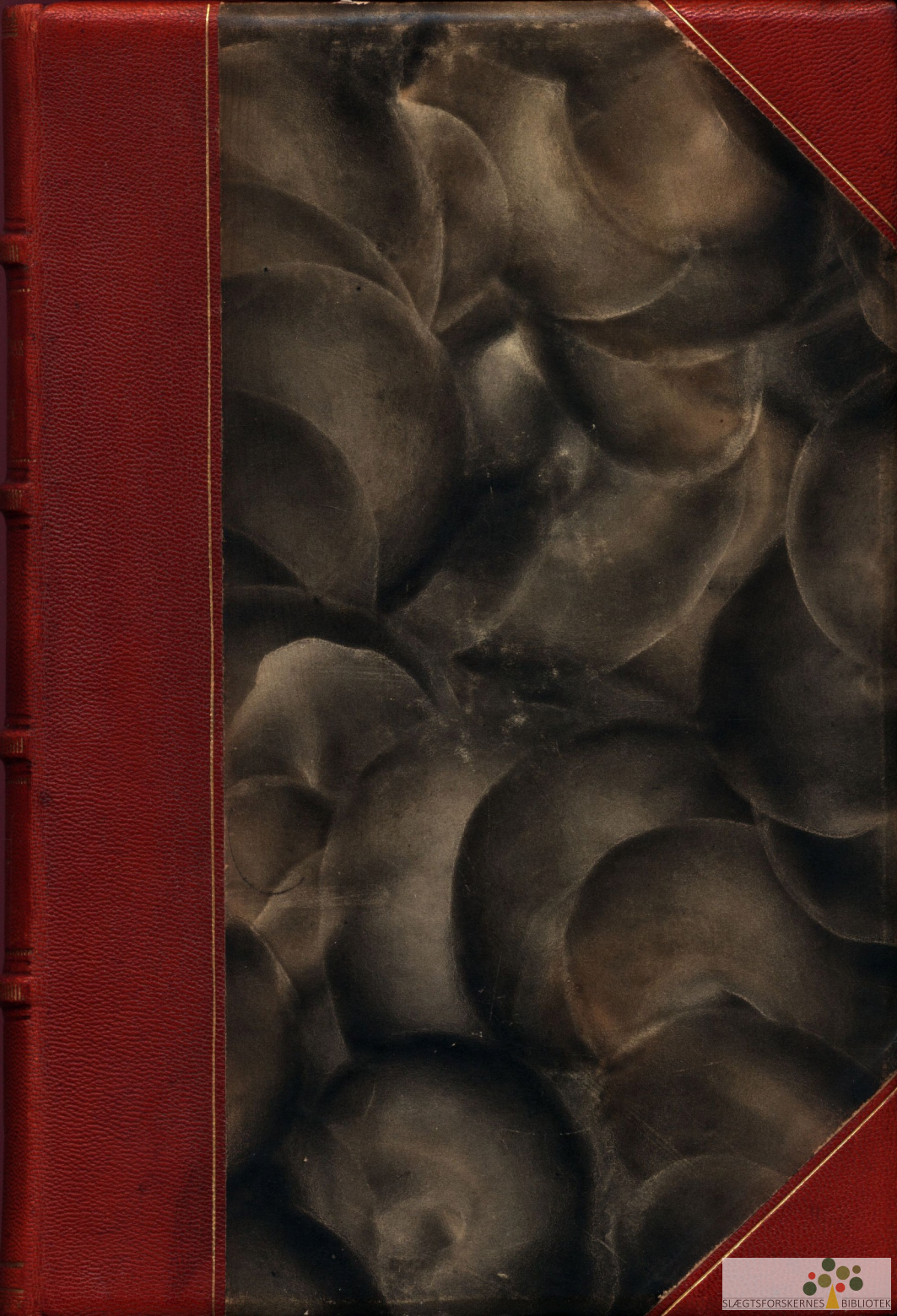
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BERNSTORFFERNE OG DANMARK

I. BIND

AAGE FRIIS

BERNSTORFFERNE OG DANMARK

BIDRAG
TIL DEN DANSKE STATS
POLITISKE OG KULTURELLE
UDVIKLINGSHISTORIE
1750—1835

I. BIND

SLÆGTENS TRADITIONER
OG FORUDSÆTNINGER

KØBENHAVN
DET NORDISKE FORLAG
ERNST BOJESEN

1903

KØBENHAVN — GRÆBES BOGTRYKKERI

FORORD.

DET historiske Arbejde, hvis første Bind her forelægges, er et Forsøg paa at løse en dobbelt Opgave: at fortælle den bernstorffske Families Historie igennem de tre Slægtled i hvilke den var knyttet til dansk Statstjeneste, og at skildre den Vekselvirkning mellem Dansk og Tysk der danner Forudsætning og Baggrund for Slægtens Virksomhed i Danmark.

I den Gæringsproces, som den danske Stat gennemgik fra Midten af det 18. Aarhundrede, da dansk og tysk Nationalitet og Kultur stod i harmonisk Forbindelse, til efter 1830, da Bruddet mellem dem havde fundet Sted, spillede den holstenske og den indvandrede tyske Adel en Hovedrolle. Men indenfor denne Adel indtog Bernstorfferne en ledende Stilling, lige fra Johan Hartvig Ernst Bernstorff i Aaret 1751 blev dansk Statsminister, indtil kort før Andreas Peter Bernstorffs Sønner i Aaret 1835 døde.

Slægtens Historie i denne Periode rummer alle Hovedpunkter af Forholdet mellem Dansk og Tysk. Dens Statsmandsgærning staar i Forhold til alle politiske Afgørelser; Livet i de bernstorffske Kredse indeholder de Kulturelementer der har Betydning for den folkelige Vekselvirkning; Slægtens Mænd og Kvinder er i Fortrin som i Mangler Typer paa den hele Kreds, deres aandelige Udvikling og daglige Liv afspejler hele Periodens. Intet væsentligt Led i det betydningsfulde nationale Sammenspil falder udenfor en Beretning om Bernstorffernes Forhold til Danmark. Med dennes

Historie som Udgangspunkt naar man lettest til Klarhed over, hvad hine Kredses virkelige Indsats har været i vort Folks Udvikling. Det er dette Spørgsmaal der her skal søges besvaret.

De sidste Aartier har bragt et stort nyt Stof til Belysning af disse tysk-danske Kredses Historie, Enkeltfremstillinger og Kildesamlinger, i første Række de reventlowske Brevskatte. Til Forfatterens Raadighed har desuden staaet de bernstorffske Familiearkivers Indhold, der belyser Slægtens Liv indtil de mindste Enkeltheder. Den holstenske Adels Imødekommenhed overfor danske Historikere skaber Mulighed for at fremstille hidtil uklare Forhold; det slesvig-holstenske Ridderskabs Arkiv i Itzehoe er saaledes fordomsfrit oplukket for mig til Studium af Ridderskabets Historie i den omhandlede Periode.

Det her foreliggende første Bind er væsentlig af personalhistorisk Indhold og kan, om man vil, betragtes som en Indledning. Det er en Fortælling om Bernstorffernes Liv og Udvikling indtil de tog fast Bolig i Danmark; deres Traditioner og Forudsætninger spiller senere en saa stor Rolle for dem og hele deres Kreds, at det har været nødvendigt at begynde med en udførlig Redegørelse for deres Fortid. Det næste Bind vil omhandle Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Betydning for Danmark og Livet i den bernstorffske Kreds i hans Tid.

Samtidig med nærværende Arbejde fremlægges i en Samling „Bernstorffske Papirer“ et Udvalg af de bernstorffske Familiearkivers Indhold, altsaa en Del af det Materiale hvorpaa min Fremstilling beror. Det første Bind, der citeres i Kildehenvisningerne til denne Bog, udkommer om kort Tid. Det indeholder et Udvalg af Breve vekslende i Aarene 1740—1772 mellem Andreas Gottlieb Bernstorff den yngre, Johan Hartvig Ernst Bernstorff og Andreas Peter Bernstorff. I et følgende Bind af de „Bernstorffske Papirer“ vil der blive meddelt en Oversigt over alle de bernstorffske Arkivers Indhold.

Ligesom i 1899, da jeg udgav min Doktordisputats om „Andreas Peter Bernstorff og Ove Høegh Guldberg“, er jeg Tak skyldig til saare mange for hjælpsom Interesse. Jeg skal her kun

nævne Klosterprovsten i Preetz Grev Kurt Reventlow, hvis Velvilje har skaffet mig Adgang til Ridderskabets Arkiv, Grev Ulrik Bernstorff-Mylius, Grev Andreas Bernstorff til Wedendorff, Slægtens nuværende Senior, Grev Günther Bernstorff til Gartow og Grev Hugo Bernstorff-Gyldensteen til Wotersen, der alle utrættelig har staaet mig bi og ydet mig mange Oplysninger.

Naar jeg i de sidste Aar næsten helt har kunnet anvende min Tid til dette store Arbejde, skyldes det den rigelige Understøttelse, som jeg har modtaget fra Staten og fra Carlsbergerfondet. Jeg aflægger min erkendtligste Tak derfor.

Frederiksberg, den 12. November 1903.

Aage Friis.

INDHOLDSFORTEGNELSE.

	Side
1. KAPITEL. <i>Slægtens Fortid</i>	1— 19
2. KAPITEL. <i>Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Barndom og Læreaar 1712—1731</i>	20— 44
3. KAPITEL. <i>Johan Hartvig Ernst Bernstorff i København 1732—1733</i>	45— 60
4. KAPITEL. <i>Johan Hartvig Ernst Bernstorffs første Diplomataar i Sachsen-Polen 1733—1737</i>	61— 75
5. KAPITEL. <i>Regensburg og Hannover. Den steinhorstske Sag 1737—1739</i>	76—109
6. KAPITEL. <i>Regensburg og Frankfurt 1739—1743</i>	110—136
7. KAPITEL. <i>Diplomataar i Frankrig 1744—1750</i>	137—243
8. KAPITEL. <i>Opbrud fra Paris. Bosættelse i Danmark 1750—1751</i>	244—266
9. KAPITEL. <i>Det bernstorffske Hjem paa Gartow ved det 18. Aarhundredes Midte</i>	267—307
10. KAPITEL. <i>Andreas Peter Bernstorffs Barndom paa Gartow. Universitetsliv og Rejser. 1735—1758</i>	308—425
<i>Kildehenvisninger og Anmærkninger</i>	427—447

FØRSTE KAPITEL.

Slægtens Fortid.

BERNSTORFFERNES Æt er af urgammel Adel, og den rager gennem Aarhundreder op over Hjemegnens Borgere og Bønder. Men det varer længe før Mænd af Slægten faar højere Sæde, og først sent hæves den ved andet og mere end gammelt Navn og arvet Gods over Vrimlen af adelige Fæller.

Hvorfra Bernstorfferne stammer, ved man ikke; det er usikre Overleveringer der beretter, at Slægten fra Bayern er vandret ind i Meklenburg paa de Tider da Henrik Løve rykkede Tyskhedens Grænser frem mod Nord og Øst. Men fra omtrent Aar 1300 træffes Navnet, undertiden i lidt afvigende Former som Bernardedorpe eller Berndedorpe i Nedersachsen, og det er lykkedes flittige Forskere indenfor Slægten at føre Ahnelinjen saa langt tilbage som til Begyndelsen af det 15. Aarhundrede.¹⁾

Disse Ahner er dog lidet mærkelige; det er Landadelsmænd, Væbnere og Riddere, der alle besidder Gods eller Len i Meklenburg eller Lauenburg. Gaarden Bernstorff ved Grevesmühlen synes at have været Stamgods og fast Slægtseje, Teschow og Wulvckenhagen er ofte knyttet til Navnet, men Slægten udmærker sig hverken ved særlig Godsrigdom eller ved Embeder saa lidt som ved Bedrifter af nogen Art. Naar det kommer højt, er en og anden Bernstorff Borgmester og Raadsherre i Grevesmühlen eller under Trediveaarskrigen Oberst i svensk Tjeneste; Skæbnen synes mest romantisk, naar det kortelig meldes om en af Ahnerne, at han er falden paa Tog mod en Røverridder, eller det hedder

om to Brødre Bernstorff, at de er blevne paa Valpladsen. Heller ikke Eggert Detlev von Bernstorff til Teschow, der paa den skaanske Krigs Tid blev Oberst i dansk Tjeneste, gjorde sit Navn berømt.¹⁾

Da løfter Slægten sig pludselig i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede med Andreas Gottlieb von Bernstorff op i et klart Lys.²⁾ Statsmandsævner og Statsmandsgærning giver den nu for over et Aarhundrede en fremragende Plads i Nordeuropas politiske Historie.

Ved Trediveaarskrigens Slutning var Hr. Andreas von Bernstorff hertugelig brunsvig-lüneburg-wolfenbüttelsk Raad- og Domherre i Ratzeburg. Som anden Søn i hans Ægteskab med Fru Anna Elisabeth von Bülow af de Bülower til Hundorff fødtes Andreas Gottlieb den 20. Februar 1649. Allerede 1655 døde Faderen, men „den alvorlige og forstandige“ Moder opdrog Drengen og hans Søsken „med stor Omhu og nøje Opsyn“. I Göttingen besøgte Andreas Gottlieb Gymnasiet, derpaa Universitetet i Helmstädt, og 1668 gik han til Speyer for hos en ældre Fætter, Andreas Joachim von Bernstorff, Assessor ved den kejserlige Kammerret, at lære Kammerrettens Procesmaade og derved indvies til Stats-tjeneste. Saa fulgte halvandet Aars Udenlandsrejse til Frankrig og Italien, paa Udrejsen dvælede Bernstorff længst i Ludvig XIV's Hovedstad og paa Hjemvejen i Kejserbergen Wien, de to Poler for Europas Politik. Herefter tjente han et Par Aar ved Hertug Christian Ludvig af Meklenburg-Schwerins Hof, men denne Tjeneste afbrødes brat, og hvis man tør tro den meget vidende og meget skrivende Hertuginde Elisabeth Charlotte af Orleans, var Aarsagen mærkelig romantisk og uregelret i Forhold til Andreas Gottlieb Bernstorffs følgende retlinjede Liv.

Hertug Christian Ludvig, en urolig og lunefuld Natur, havde i Frankrig ægtet Isabella Angélique de Montmorency. Hende førte han i Efteraaret 1670 over Ratzeburg til Schwerin, og under hans derpaa følgende Fraværelse blev Bernstorff Hertugregentindens opvartende Kavaller. Hun forstod ikke Tysk, og han skulde som Gehejmerefærent deltage i alle Forhandlinger mellem hende og ikke franskkyndige Embedsmænd, og maatte stedse være om hende. Hun var skøn og kvik; han blev dødelig forelsket i sin Herskerinde, og „hun fik ham“, hedder det, „trods al hans Klogskab til at begaa saa mange Extravagancer, at han maatte bort“. Paa Rejsen til Frankrig forlod han i alt Fald, hvad saa end Aarsagen

var, i Utrecht det hertugelige Hof og vendte sig til Celle, Hovedstaden i den lüneburgske Del af de tvedelte brunsvigske Lande. Hertuginde skal have givet ham anbefaling med, og 1672 ser vi ham som Krigsraad i Hertug Georg Wilhelms Tjeneste.

Det brunsvig-celleske Hertugdømme var kun lille; dets stille Hovedstad ved Allerfloden havde kun 10,000 Indbyggere, men dets gamle Slot var Sædet for en kraftig dynastisk Politik: et utrætteligt Arbejde for at udvide Grænserne og holde de mægtige Naboer i Skak ledsagedes af ærgærrig Stræben efter at skaffe de brunsvigske Welfer, Stuarternes Kvindelinjes Ætlinge, Storbrianniens og Irlands Kroner.

Efter en Samtidigs Sigende var Bernstorff „fattig og forladt“, da han begyndte sin ny Løbebane, men fra nu af gik hans Vej for Alvor fremad og opad. Allerede 1677 blev han Gehejmeraad og dermed i Virkeligheden altformaaende Premierminister i Celle. Han havde snart efter sin Ankomst forstaaet at knytte nøje Forbindelse med Georg Wilhelms kloge og mægtige Kansler Sinold genannt von Schütz; 1675 ægtede han hans Datter Johanne Lucie, og to Aar efter ved Schütz's Død tog han, kun otte og tyve Aar gammel, hans Stilling i Arv. Den beholdt han til Hertugens Død 1705, og i alle disse Aar, hvor Ludvig XIV's Krige med Holland og Pfalz og hans Overgreb mod Tyskland, Kejserens Krige med Tyrkerne, Danmarks Kampe mod Sverige og Gottorperne, Stuarternes Fald i England og Wilhelm af Oraniens betydningsfulde Indgriben skabte afvekslende og kritiske Situationer, ledede han behændigt og lykkeligt sin Herres Politik.

1689 havde han været med til heldig at gennemføre Arvekrav paa Lauenburg, der nu forenedes med de lüneburgske Lande; i det følgende Tiaar begyndte for Alvor Arbejdet for Dynastiets fremtidige Storhed.

De brunsvigske Lande var den Gang delte; i den lüneburg-celleske Del var Georg Wilhelm Herre, i den calenbergske Del, Hannover, regerede indtil 1698 Broderen Ernst August, der 1692 havde faaet den niende Kurhat til Løn for sin Troskab mod Kejsere. Hans Søn var Georg Ludvig, bedre kendt som Georg I af England. 1698 tiltraadte han Regeringen i Hannover, men allerede før den Tid havde han ved et Ægteskab med Georg Wilhelms eneste Barn, Sophie Dorothea, den senere saa ulykkelige Prinsesse

af Ahlden, sikret sig Arven efter Onklen; 1705 forenedes de to adskilte Dele; Hoffet i Celle flyttedes til Hannover, og herfra vedblev det anspændte Arbejde for at sikre Kurfyst Georg Ludvig Ørigernes Krone.

Bernstorff var i Januar 1706 flyttet med til Hannover og fortsatte der den vigtige Del af sin Gærning, der havde bestaaet i Overledelsen af den indre Politik, thi ogsaa denne havde Georg Wilhelm ganske underlagt ham. Forlængst havde han gjort sig sin ny Herre forbunden ved væsentlig at befordre hans fordelagtige Giftermaal; men det varede alligevel nogle Aar før han fik den første Plads mellem de kurfyrstelige Raader. Gamle Herrer sad fast paa de høje Sæder i Hannover, og der dreves kraftige Intriger for at holde Bernstorff ude af Kurfyrstens Gunst; det syntes at skulle lykkes, men Bernstorff var rolig: „Taalmodighed er min Arvepart, jeg bestiger atter mit Dyr, naar de har Brug for mig, og jeg skal nok vide den rette Time“, plejede han at sige. Øjeblikket kom. 1709 blev han efter Grev Platens Død Kurfyrstens Premierminister.

Nu fulgte de spændende sidste Aar af Dronning Annas Liv, hvor Kampen om den hannoveranske Arvefølge førtes mellem Toryer og Whigger i London og mellem Stuarternes og Hannoveranernes Agenter ved alle de Hoffer, for hvilke det under den store spanske Arvefølgekrig var af uberegnelig Værdi, hvem der blev Englands Herre. Bernstorffs diplomatiske Virksomhed var efter Samtidiges Vidnesbyrd mesterlig; aarvaagen og utrættelig udspjadede han sine Modstanderes Anslag, overalt mærkedes hans behændige og kraftige Indgriben.

Sejr lønnede Møjen, og da Kurfyrsten den 29. September 1714 landede i Greenwich for som Kong Georg I at overtage Storbritanniens og Irlands Krone, var Andreas Gottlieb Bernstorff den fornemste Mand i hans Følge.

Hans Stilling havde imidlertid været vanskelig, og han var bleven rig paa Erfaring om vekslende Skæbner. De Aar, som nu kom, blev ikke fattigere paa Spænding, men rigere paa Prøvelser. Først kom en kort Medgangstid, i hvilken Bernstorff steg i Indflydelse og Magt. Den 8. Oktober 1715 ophøjede Kejser Karl VI ham i Rigsfriherrestanden; dette var Kejserens Anerkendelse for den sejrriige Politik der, rettet mod Ludvig XIV,

Stuarternes Allierede, ogsaa havde været til Støtte for Østrig. Men i London spillede Bernstorff i disse Aar et højt og voveligt Spil. Med en mærkelig Forblindelse mente de hannoveranske Gehejmraader og Bernstorff fremfor alle, at den uhyre Forandring i deres Herres Stilling blot betød, at Kurfyrsten af Hannover havde faaet nye kolossale Magtmidler til Raadighed for sin Politik; det var, som vilde de gøre England til et Tilbehør til Hannover og bøje det vældige Øriges Politik ind under den lille tyske Fastlandsstats Interesser. De stred for det umulige; Englands Politik kunde aldrig bestemmes af hannoveranske Interesser saa lidt som af tyske Statsmænd. Men Bernstorff var bleven greben af den europæiske Storpoltiks Fortryllelse; nu, da hans Herre havde faaet en større Rolle, vilde han, at hans egen skulde vokse i Forhold dertil. Som Ranke har sagt, han vilde beherske hele Europas Politik.

Ved „the Act of Settlement“ af 1701, hvorved Huset Hannovers Tronfølge var bleven fastslaaet, havde Parlamentet søgt at forebygge ethvert Overgreb, der kunde tænkes at følge med den ny Kongeslægts Dobbeltstilling.

For saa vidt naaedes Formaålet, som ingen Hannoveraner fik Hof- eller Statsemede af Kong Georg eller regelmæssig Indflydelse. Men ad Bagveje og ved forsigtig Omgaaelse af Lovens Ord kunde meget udrettes; Kong Georg var og blev tysk, han lærte ikke engelsk og yndede kun tyske Raadgivere, ganske som han kun brød sig om tyske Elskerinder. Og det var Bernstorff der først og fremmest fik hans Øre; gennem ham gik efter Samtidens Vidnesbyrd den bedste Vej ogsaa for Englændere til Kongens Gunst og Vilje. Støttet til sin dygtige Kollega Grev Bothmar og hjulpen af sin Sekretær, det store diplomatiske Snille Jean de Robethon, var han i et Par Aar Leder af den mægtige „hannoveranske Junta“.

Officielt indtog han kun Stillingen som den hannoveranske Minister, der under Kongens Ophold i England repræsenterede det Gehejmraad som hjemme i Hannover førte Regeringen. Han var Leder af „det tyske Kancelli“ i London og havde det Hværv at fremlægge alle hannoveranske Regeringssager for Kongen. Men som han straks ved Georg I's Ankomst havde haft Hovedindflydelsen paa Besættelsen af alle de betydeligste Hof- og Stats-

embeder, saaledes vedblev hans Indflydelse overalt at trænge sig ind mellem Kongen og de engelske Ministre. Hos ham maatte de engelske Lorder møde, naar afgørende Beslutninger skulde træffes. Det varede dog kun kort før Bernstorff gav Afkald paa Indflydelse i de indre engelske Forhold. Englands Forfatning og Administrationsformer var ham altfor meget imod til at han i Længden kunde arbejde dermed; som gammel Fyrstetjener og Tilhænger af den hannoveranske Forfatning fandt han, „at der i England var en ubeskrivelig Mængde Mennesker der indbildte sig at være duelige til alt“, og han viste en overlegen Ringeagt for de parlamentariske Former.

Men i den udenrigske Politik havde han alt for udprægede Theorier og Formaal til at ville opgive den, og i Aarene nærmest efter 1714 blev Englands Storpolitik ledet efter Bernstorffs af hannoveranske Synspunkter bestemte System.

Dette System, som han i en Menneskealder havde fulgt med stor Smidighed og Læmpelse efter Tider og Personer, bestod først og fremmest i at søge Sikkerhed for Hannover og Udvikling af dets Indflydelse gennem Tilslutning til Østrig og loyal tysk Rigs-politik i Modsætning til Preussen og Frankrig. Fremfor alt bestemtes Bernstorff af Uvilje mod Brandenburg-Preussen og af Frygt for dets stigende Magt og Udvidelseslyst. Oprindeligt havde han maaske taget denne Tankegang i Arv fra sin Svigerfader, Kansleren Schütz, men den udvikledes med Aarene hos ham i nøje Tilknytning til den welfiske Politik. Welferne var under Trediveaarskrigen og ved Opgøret efter denne traadt i Skygge for Brandenburg; den store Kurfyrstes storslaaede og kraftige Politik havde erhvervet Fordele, hvor de svagere og forsigtige Welfer ikke havde vovet at gribe til i Tide. Naget blev siddende og paavirkede stedse Slægtens Politik. Men hertil kom hos Bernstorff senere personlig Krænkelse; Uviljen og Frygten for Hohenzollerne gennemtrængte ham i den Grad, at han i en given Situation skal have foreslaaet Preussens Deling mellem Østrig og Hannover.

Den Opgave, han saa dristigt havde stillet sig, var dog uløselig; Englands Politik kunde ikke gøres afhængig af Hannovers. Hvad hjalp det, at Whiggerne, hvem Bernstorff hjalp frem, ogsaa en Tid lang støttede ham? Uviljen mod den hannoveranske Indflydelse voksede Aar for Aar i England, og Bernstorff selv skabte

sig personlige Modstandere ved sin stejle Selvbevidsthed. Georg I's Styrke var ikke Trofasthed eller Taknemmelighed, og allerede 1720 var Bernstorffs Indflydelse forbi. Som flere Gange før fulgte han med sin Herre til Hannover, men da Kong Georg i Efteraaret 1720 atter sejlede til England, blev Bernstorff mod Sædvane tilbage. Selv har han aldrig, som han havde foresat sig, gjort Rede for Grunden. Vi kender den imidlertid: Kongen havde svigtet ham; den engelske Indflydelse var, som det maatte ske, bleven for stærk. Den hannoveranske Juntas Tid var forbi, og en venligere Stilling til Preussen betegnede udadtil Skiftet. Bernstorff forblev vel i sit Embede indtil sin Død, men alle vigtige Sager unddroges ham, og andre indtog hans Plads i Kongens Gunst. Hans Stemning blev bitter overfor den Fyrste der havde lønnet ham med Unaade; han holdt sig helst borte fra Hannovers Hovedstad, og den 6. Juli 1726 døde han paa Gartow. Georg I fandt ikke stærke Udtryk for Sorg ved hans Bortgang; hans eneste Tanke var at bemægtige sig den Afdødes Papirer, der rummede hans Regerings Hemmeligheder.¹⁾

Hermed var Familien Bernstorffs korte men glimrende Rolle i Hannovers Historie udspillet. Ingen Bernstorff kom senere til at indtage en fremragende Plads i Kredsen nærmest om Kurfyrstetronen, og hos de welfiske Fyrster skødes Mindet om Andreas Gottlieb Bernstorff i den Grad tilbage, at der paa deres Slotte i Hannover mellem Billederne af deres Ministre end ikke gemtes et Billede af ham. Men i Nordtyskland huskedes han; og fremfor alt levede han i sin Slægts Erindring. Der øvede hans Personlighed en Magt der strakte sig langt ud over hans Død.

Den bedste Kilde til hans politiske Historie og personlige Karakteristik, hans efterladte Privatpapirer i Arkivet paa Gartow og Statsakterne i Statsarkivet i Hannover, er endnu saa godt som ubearbejdet, og skønt han utvivlsomt er de brunsvig-lüneburgske Landes betydeligste Statsmand i den nyere Tid, er hans Historie ikke skrevet.

Alligevel kan man opridse Hovedtrækkene i hans Personlighed og forstaa de Egenskaber hvorved han særlig maatte paavirke sin Efterslægt.

Dommen over Andreas Gottlieb Bernstorffs Politik har lydt højst forskellig fra hans Venner og Tilhængere og fra de mange

bitre Fjender, han skaffede sig. Men alle Samtidige enes i Anerkendelse af hans store Ævner og sjældne Dygtighed. Allerede i hans første Ministertid i Celle fremhævedes det, hvorledes hans omfattende Kendskab til Personer og Forhold er erhvævet ved den sejgeste Arbejdsomhed i Arbejdsværelse eller Raadsal; hans altid vaagne Omhu for hans Fyrstes Interesser beundres og hans Politik og Administration skildres som overlegen uden nogen Art Smaalighed. Mange Aar senere, da han stod midt i den storeuropæiske Kamp, sagdes noget lignende om ham, og det fremhævedes, at han maatte betragtes som en af Tidens største Statsmænd og som en Hæder for Tyskland.¹⁾

Hans Personlighed virkede ikke ved ydre Midler, men imponerede ved sin simple Kraft. Han var høj og mager, altid sirlig men tarvelig klædt, og mindede i sin graa Dragt med den upudrede brune Paryk over det kraftige Hoved med de strænge, mandige Træk om en alvorlig og myndig Skolemester. Hans Fordybelse i sin Gærning var inderlig og uafbrudt. Tidlig om Morgen sad han ved sit Arbejdsbord, liden Tid anvendte han paa Maaltiderne, sent gik han til Hvile, i Fester deltog han saa lidt som muligt og gav helst ingen. Man sagde om ham, at han i alt for ringe Grad var Hofmand og ikke tog tilbørlig Hensyn til „de sekundære Grunde“, der ofte bestemmer en Fyrste; deri laa, at han holdt sig borte fra Hoflivets Intriger og byggede sin Indflydelse paa den Respekt, han aftvang sin Herre og sine Kolleger ved sin grundige Sagkundskab, sin hurtige og klare Tankegang, sin knappe men overbevisende Veltalenhed, og de korte og ramrende, ofte hvasse Svar, han altid havde paa rede Haand. Han var en kraftig, storlinjet Personlighed, hans Aands Smidighed viste sig i hans Politik, men ikke overfor Kolleger og Undergivne; den Skarphed og Kantethed, der var i hans Væsen, kunde overfor Modstandere faa hensynsløse Udtryk. Han overvejede Tale og Handling grundigt, og søgte at trænge ind i alle virkende Motiver og krydsende Beregninger. Men havde han fattet sin Mening, stod han haardt paa den; Selvtillid havde han meget af. Englænderne klagede over, at han ansaa sig for ufejlbar og overlegent tillod sig at vejlede enhver. Ved Hoffet i London paatog han sig en Mentors Skikkelse, gik om og uddelte Raad og Belæring

ANDREAS GOTTLIEB BERNSTORFF
(1649—1726)

Efter Maleri paa Wotersen.

JOHANNETTE LUCIE BERNSTORFF

FØDT VON SCHÜTZ

† 1706

Efter Maleri paa Wotersen.

til hvem som helst, og behandlede alle Sager som om de vedkom ham.

Samtiden rettede mod Bernstorff som mod de fleste af hans Kolleger Anklager for at have benyttet Indflydelsen i England til uretmæssig personlig Fordel, men intet deraf er bevist. De nyeste engelske Forskere mener, at dette, i alt Fald for Bernstorffs Vedkommende, er Overdrivelse og Opspind, og tror ikke, at der kan siges andet derom, end at Bernstorff, som alle andre, naturligvis tog god Løn for gode Tjenester. Der vides dog herom kun meget lidt. Før 1705 havde Bernstorff i Celle haft 1942 Thaler i aarlig Løn; som hannoveransk Statsminister fik han en fast Gage af 2492 Thaler. Da Kong Georg d. 6. Maj 1719 havde tildelt ham Indfødsret i Irland, tillagde han et Par Maaneder efter, d. 11. Juli, ham og hans Arvinger en aarlig Pension af 2500 Pund Sterling, der skulde udredes af de irske Statsindtægter i 31 Aar fra Mariæ Bebudelsesdag 1719 at regne. Hvis han tog mod Gaver af Fyrster, med hvem han førte Underhandlinger og sluttede Traktater, stred dette ikke mod Tidens Skik og Brug; slige Pengegaver svarede til vor Tids Ordensdekorationer og modtoges i Reglen i fuld Offentlighed.¹⁾

Bernstorff forsømte visselig ikke sine egne Interesser, han samlede meget Gods og rundelig Formue, men hvad hans store Stillinger gav ham Lejlighed til at erhverve, det bevarede og forøgede han ved sin regelmæssige og sparsommelige Husførelse og sin ualmindelig dygtige Godsbestyrelse. Naar hans Ætlinge siden udtalte deres Glæde over at besidde en Arv der var tilvejebragt paa fuldt ud hæderlig Vis, da kan deres Ret til at sige dette ikke bestrides.

Midtpunktet i Bernstorffs Liv var hans politiske Virksomhed; dér satte han sine Ævner ind, dér flammede hans Ærgærighed. Men han var langt fra nogen snæver og ensidig Natur; hans Styrke var hans Alsidighed og den Energi hvormed han paa ethvert Omraade vilde yde det største og hæve sig over det almindelige. Han omtales som en litterært interesseret Mand, belæst og paa flere Omraader en Lærd og en Støtte for Viden-skaben; det mægtige Bibliothek, han samlede paa Gartow, foruden kostbare Mønt- og Kortsamlinger, vidner om Sandheden heraf.

Men ogsaa i praktiske Forhold stod han højt over sine nordtyske Standsfæller. Han var, som der senere bliver Lejlighed til at omtale, en Foregangsmand paa Landbrugets Omraade. Han brød nye Baner i Administrationen og Dyrkningen af sine Godser, og virkede i alle Forhold med et Fremsyn der hævede sig over hans Samtid.¹⁾

Bernstorff var gennemtrængt af Selvfølelse, og det var ham stedse en pinlig Tanke, at den Anseelse, han havde skaffet sin hidtil kun lidet fremragende Slægt, kunde forsvinde og Navnet synke tilbage i Ubemærkethed. Den politiske Rolle, han selv havde spillet, kunde han vel ikke, allermindst efter sit Fald, tænke paa at bevare for sin Slægt, men han kunde lægge et fast økonomisk Grundlag for dens Fremtid og saa vidt mulig afstikke dennes Baner. Hans personlige Ærgærrighed suppleredes af en kraftig Familiefølelse, der efter hans Udsagn ogsaa tidligere havde levet i Slægten. Rundt om sig saa han, hvorledes rige og ansete adelige Slægter gik til Grunde, hvorledes store Formuer og Godser splittedes lige saa hurtigt som de samlede. Dette maatte ikke blive Tilfældet i hans Familie.

Han havde levet et lykkeligt Ægteskab, han var ren af Sæder og havde i sin Fritid helst levet stille i Kredsen af sine egne. Samtidig havde han arbejdet ufortrødent og maalbevidst for at betrygge deres Fremtid.

Først og fremmest samlede han store Godser paa sin Haand.²⁾ Fædrene Gods havde han næppe, maaske fik han, da hans ældre Broder var død forinden, efter Moderens Død 1673 nogen Arv, og der tilfaldt ham vel ogsaa Medgift med den mægtige Kansler Schütz's Datter; i alt Fald kunde han allerede 1679 eller 1680 af Ritmester August von Bülow købe Godset Wedendorff i Amtet Gadebusch i Meklenburg. 1690 afkøbte han for 14000 Thaler sine Slægtninge paa mødrene Side Moderens Hjemgods Hundorff, og 1703 nævnes han som Herre til endnu et meklenburgsk Gods, Pölschendorff. Men dette var kun en ringe Del af hans Besiddelser. 1717 afkøbte han Hr. von Daldorff det store lauenburgske Gods Wotersen, med en Række tilhørende Gaarde, Saëms, Elmenhorst, store Pampow og Lanckendorff, og allerede i 1694 havde han erhvervet Gartow ved Elben i Lüneburg.

Gartow havde den Gang spillet en Rolle i Bernstorffs Poli-

tik. Det laa paa Grænsen af Brandenburg; over meget af Godssets Tilbehør havde Johannitter- eller Sonnenbergordenens Stormester Lensret, men med Hensyn til adskillige Rettigheder saavel over Gartow selv som over dets Tilliggende herskede der Uklarhed. Da forsøgte i 1684 det brandenburgske Hof at skaffe sig Lensretten over det hele; det nødte Ordensmesteren til at afstaa alle sine Rettigheder og fordrede derpaa Lensed af Bülowerne paa Gartow. Regeringen i Celle nedlagde Protest; da Bülowerne alligevel aflagde Hyldingsed i Berlin, besatte Hertug Georg Wilhelm Borgen og Flækken Gartow med væbnet Styrke, og det trak op til Sammenstød med Hoffet i Berlin. Der kom dog Mægling, og Striden indskrænkedes til en lang Proces, der fra cellesk Side lededes af Bernstorff. 1690 endtes Sagen, og Brandenburg maatte opgive al Ret og Højhed over Gartow og Tilliggende. Bülowerne, der i Aarevis havde været berøvede den fri Besiddelse, kom tilbage, men dog kun for fire Aar efter at lade alle deres Besiddelser gaa over paa Bernstorffs Hænder for 34000 Rigsdaler.

Atter her erhvævede Bernstorff et Gods fra Bülowerne, hvis Slægt den Gang var i økonomisk Forfald; Brødrene Kurt og Jobst von Bülow til Gartow havde efter Bernstorffs haarde Dom ruineret sig ved letsindigt Herremandsliv; under de alvorligste Vanskeligheder havde de, som saa mange af deres adelige Fæller, „ikke tænkt paa noget andet end at jage“.

Dette Gartow, paa hvis Sikring for det welfiske Dynasti Bernstorff saa tilbage med en Stolthed der mere svarede til hans personlige Interesse for Stedet end til Sagens virkelige Betydning, gjorde han i Tidens Løb til sit Hovedsæde. Skønt han i 1697 havde bygget en stor ny Hovedbygning paa Wedendorff, fornyede og ombyggede han i Aarene 1710—1717 ogsaa den gamle Borg paa Gartow. I det ny Slot anbragte han sine kostbare Samlinger og sit store Bibliothek; her boede han som oftest, naar han kunde frigøre sig for Opholdet ved Hove, og herhen førte han efter sin Unaade sine store Samlinger af Breve og Statsakter. Her døde han, og her blev han bisat i en Kirke som han selv havde bygget.

Som almindelig Landadelsmand var Bernstorff traadt ind i Livet; da hans politiske Løbebane endte, bar han ikke blot de Titler som hans høje Stillinger som „storbritannisk Raad

og brunsvig-lüneburgsk Premierminister og Gehejmeraad“ be-
rettigede ham til, men siden 1715 var han ogsaa Rigsfriherre.
Højere vilde han ikke; det kom ham ikke an paa et ydre, mis-
undelsesvækkende Skin af Ære, men paa virkelig Magt og sikkert
Fodfæste. Kejseren havde først tilbudt ham Værdigheden som
Rigsgreve, men derpaa havde han ikke villet indlade sig. Den
samme Betænksomhed og Frygt for de større Krav, der fulgte
med højere Rang og Titel, gjorde halvhundrede Aar efter ogsaa
Slægtens næste Andreas Gottlieb ængstelig, da han stilledes over-
for Tilbudet om Ophøjelse i Grevestanden.

Friherrerang og mere Jordegods end nogen anden neder-
sachsisk Slægt ejede, kunde Bernstorff give sin Slægt i Arv, og
han kunde desuden dertil efterlade den Godserne i en Kultur
og økonomisk Blomstring der var enestaaende i Nordtyskland.
Men dette var ham ikke nok. Han vilde sikre det for Slægten
for al Fremtid, og dette Ønske førte ham til det i disse Lande
den Gang meget sjældne Skridt at omdanne sine Besiddelser til
et stort Familiefideikommis.

Før 1697 og rimeligvis allerede ved Købet af Gartow havde
han tænkt herpaa. Dengang havde han af fem Sønner endnu tre
i Live, men knap ti Aar efter var ogsaa disse døde. Hans Hustru
havde desuden født ham syv Døtre, før hun gik bort i Januar
1706, samme Aar som den sidstlevende Søn døde af Kopper paa
Wedendorff, men ogsaa af Døtrene døde flere spæde; kun fire
overlevede Faderen, og den næstældste af disse, Charlotte Sophie,
der var født den 25. Juli 1682, ægtede den 1. Juli 1705 paa We-
dendorff sin Halvfætter Joachim Engelche Bernstorff til Rütting,
Steinfurth og Wüstmark. De mange Dødsfald havde ramt Andreas
Gottlieb Bernstorff haardt, men de havde ikke fjærnet ham fra
Tanken om at sikre sin Slægts Fremtid ved et Fideikommis.
Maaske havde Bekendtskabet med engelske Forhold lært ham,
hvorledes de engelske Familiegodsets Udelelighed styrkede de
store Slægters Livskraft.

Med Aars Mellemrum, med stort Besvær og med store Penge-
ofre erhvævede nu Andreas Gottlieb Bernstorff af de forskellige
Fyrster, der havde Højhedsret over hans Godser, Deklarationer
og Concessioner, der muliggjorde hans Plans Udførelse. Omsider
fuldførtes Værket; den 9. Oktober 1720, netop da han havde

maattet opgive sin Stilling i England og to og halvfjerdsindstve Aar gammel maatte føle sin Livsgærnings Afslutning nær, underkrev han med stor Højtidelighed i Hannover det store Familiestatut, der bestemte hans Efterladenskabs Skæbne. Men han vilde ikke nøjes med at fordele Godserne indenfor Slægten. Han samlede tillige i fyndige og dybt følte moralske Raad, i Forbud og Formaninger sit lange, indholdsrige Livs Erfaringer, for at virke ud over Livet og lede selv den seneste Efterslægt.

Ved Familiestatuttet af 9. Oktober 1720 og ved Codiciller af 1724 og 1726 delte Andreas Gottlieb Bernstorff sine Besiddelser i tre Fideikommisser: det Gartowske, det Wotersenske og det Wedendorffske.

Hovedfideikommisset blev Gartow, hvorunder lagdes en Mængde Gaarde og meget Land i og ved Flækken Gartow selv og i vid Omkreds; der nævnes henimod halvhundrede Navne paa Ejendomme, der enten direkte hører under Gartow, eller over hvilke Gartow har Højhedsret af den ene eller den anden Art.

Dette store Gods med alt Tilbehør og alle Rettigheder skulde tilfalde Joachim Engelche Bernstorff, hans Fætter og Svigersøn, der i 1715 ogsaa var bleven ophøjet i Friherrestanden, og det skulde nedarves i hans og Charlotte Sophies Slægt efter Mandslinje og Førstefødselsret. Men ogsaa de to andre Fideikommisser, Wotersen og Wedendorff, skulde samles paa Joachim Engelches Haand; først efter hans Død skulde de, hvis han efterlod sig flere Sønner, skilles fra Gartow. Dette blev Tilfældet; i 1720 havde Joachim Engelche to Sønner; den ældste, Andreas Gottlieb, skulde da arve Gartow, medens Wotersen og Wedendorff skulde tilfalde den yngste, Johan Hartvig Ernst, og efter ham hans mandlige Afkom. Hvis han ingen Sønner fik, skulde Wotersen og Wedendorff paa ny tilfalde den ældre Linje, eventuelt en yngre Søn af denne; fik han flere Sønner, skulde de to Fideikommisser skilles og hvert tilfalde en af hans Sønner. Paa to eller tre Hænder kunde de tre Fideikommisser saaledes fordeles; større Splittelse var udelukket, hvorimod de meget vel kunde samles igen hos een.

Dette var Hovedreglerne for Arvegangen, men til disse centrale Bestemmelser knyttede sig en Række vidtgaende Forskrifter for Slægtens Liv.

Bernstorff indskærpede nøje, hvorledes Slægtens Økonomi

skulde føres, Godser og Pengemidler forvaltes. Han paalagde Besidderne ikke at tage Hensyn til egen øjeblikkelig Fordel, men til Fremtiden og til hele Slægtens Bedste; der var strænge Bestemmelser mod Rovdrift af Ager eller Skov, nøje Regler om Prioritering af Godserne og om enhver Gælds hurtige og præcise Afbetaling; Overskud skulde anvendes til at afrunde Godserne ved nye Køb, til Forbedring af Driften eller til Nybygninger. Der skulde henlægges en bestemt Kapital til Reservefond og Nødhjælp under Uaar eller andre Ulykker. To „Inspectores Familiae“ skulde vaage over enhver Besidders Gøren og Laden, deres Raad skulde stedse høres, og de havde Ret til at vejlede og formane, og hvis Besidderne vanrøgtede Godserne eller førte et lastefuldt Liv, kunde de paalægge Bøder eller skride ind med Umyndiggørelse, ja i visse Tilfælde endogsaa overdrage Fideikommisset til nærmeste Arving. For de yngre Sønner og fjærnere Slægt, for Enker og ugifte Kvinder eller giftefærdige Døtre fastsatte Statuttet rimelig Pengehjælp og Udstyr; ethvert Medlem af Slægten skulde om muligt holdes i god Kondition, og Fideikommissets Besiddere skulde til enhver Tid efter Ævne sørge herfor og „være Familiens faste Søjler“. Slægtens Blomstring skulde fremmes ved fornuftige Midler; ikke alle Mænd burde gifte sig, kun de der havde Midler dertil, og de hvis legemlige og aandelige Egenskaber burde forplantes; ikke svage og umoralske Individier. Omvendt burde ingen, der opfyldte Betingelserne, holde sig tilbage fra Ægteskab, især naar Antallet af Slægtens mandlige Medlemmer var ringe.

Ved Valg af Ægtefælle paalagdes den yderste Forsigtighed; der maatte ikke først og fremmest ses paa Rigdom og stor Medgift, naar Stamherren søgte sig Hustru, thi hvad hjalp det, om Hustruen førte en stor Medgift ind i Slægten, naar hendes Karakter og Vaner maaske var saa slette, at hun ruinerede sin Mand ved daarlig Husholdning eller maaske endogsaa „irreparabile præjudicerede“ Slægten ved at blive en daarlig Moder. Bedst var det selvfølgelig, naar Formue fandtes sammen med god Familie og gode aandelige og legemlige Egenskaber, men hvor det ikke var Tilfældet, skulde man først og fremmest tage Hensyn til det sidste, og Andreas Gottlieb Bernstorff lagde sin Slægt alvorlig paa Sinde at se sig vel for i Valg af Hustru; de maatte ikke

følge „der Jugend so gewöhnlichen Caprizen, Hitze oder unzeitigen wohl gar liederlichen Amouretten“ eller alene se paa Skønhed og et glat Ansigt, men de skulde vælge sig Hustruer af saa god Stand og Familie, Sjæls- og Legemsegenskaber, at baade de selv og Efterslægten kunde have Ære og Glæde af dem. Hustruen maa absolut være af god og hæderlig Familie, „weil von Leuten von böser Race fast nimmer was gutes zu hoffen ist“. Man burde meget nødig tage en Hustru af anden Religion, men skulde det ske, maatte Børnene, især Sønnerne, ikke opdrages af hende efter deres syvende—ottende Aar.

Andreas Gottlieb Bernstorff tænkte paa sin Efterslægts Opdragelse og gav Regler, ikke blot for Kuratel og Formynderskab, men ogsaa for hvorledes Slægtens unge Mænd, først og fremmest Stamherrerne, skulde opdrages for at naa til sand Gudsfrygt, Dyd og gode Sæder og hver paa sin Vis blive dygtige til at tjene „dem Publico und der Welt“. Drengene skulde have sunde og stærke Legemer, men dog skulde alle Legemsøvelser regnes for Biting; ved Dans kom man ikke gennem Verden, og at lære mere Fægtning end nødvendigt for sit Forsvar sømmede sig for „Gladiatores und Bretteurs“, men ikke for en Bernstorff.

Indtil det tolvte Aar maatte Drengene opdrages paa Landet, men ej heller længere, „damit sie von denen daselbst stets umb sich habenden schlechten Leuten keine mores agrestes an sich nehmen“. Men de maatte ikke saa unge sendes til Steder „alwo Debauchen in Schwange gehen“, saasom til store Hoffer, men til Skoler eller Gymnasier i mindre Byer. Uanset deres Lyst eller Ævner skulde Drengene have ordentlig Undervisning; Arithmetik, noget Geometri, men især Historie, de vigtigste fremmede levende Sprog skulde de lære til deres syttende, attende Aar, for at de, selv om de ikke vilde studere videre, i alt Fald ikke „in einer gänzlichen und solchen Rudität und Unwissenheit aufwachsen, dass bey ihren zunehmenden Jahren wegen solcher Ignorantz und Ungeschicklichkeit sie ausser Stand wären zu einigen honorablen Officiis zu gelangen oder ihrem Vaterlande und Familie wo zu Nütze seyn zu können“.

Hvis der bød sig Lejlighed dertil, kunde Drengene anbringes som Pager ved gode, sædelige Hoffer. Siden skulde de paa Rejser, men ikke for unge og ikke for længe, kun halvandet Aar,

for ikke, hvad der saa ofte sker, at spille Tid og Penge til ingen Nytte.

Men fremfor alt skulde Ungdommen fra spæde af vænnes til at sky „allen in der Welt leidet täglich zunehmenden und der Jugend so fatalen Debauchen“, saaledes Drik, især Brændevin og andre stærke Drikke, og ogsaa „dem schändlichen Tabak, es sey dieser zum rauchen oder schnauben, als pestes vitae humanae“, Spil og andre Udskejelser. Slægten burde vogte sig for overdreven Kærlighed til Jagten. Jagten i og for sig var „ein nobles Exercitium, zur Gesundheit und Uebung des Leibes und zur Recreation von anderer Arbeit“, men kun naar den blev brugt med Maade. En Adelsmand paa Landet vil vel have Møje med at faa sin Tid til at gaa uden Jagt, men at tro, at man er i Verden for Jagtens Skyld, ikke lære eller forstaa andet „als hinter einem Thier herzurennen“ er ikke rosværdigt, „sondern ein Werck von aller hand bösen Effecten“, der fører til et brutalt, uordentligt Liv, uværdigt for en Adelsmand. De Bülower, der før havde ejet Gartow, var et afskrækkende Exempel; de havde sat Gaarden til, fordi de kun havde tænkt paa at jage.

„Omne praesens est momentaneum und gehet bald vorbey, die futura wären lange, und können lange wären, und muss man also umb eines kleinen und kurtzen Genusses das, so lange dauern wird und soll, nicht verderben“. Dette er den alvorlige Grundtone der gaar gennem Andreas Gottlieb Bernstorffs Familiestatut. Højtidelig besværges han sin Efterslægt altid at have for Øje, at de er Adelsmænd og stammer fra retskafne Folk, „der har levet vel og med Ære i Verden“; de har derfor at leve saaledes, at de ikke bringer Skam over Slægtens Navn og deres Forfædres Minde. Hæderligt skal hver enkelt leve, hæderligt Slægten som Helhed; fast skal de holde sammen, undgaa Kiv og Strid, leve i Venskab, saaledes som Andreas Gottlieb Bernstorff selv har levet med sine Brødre og Fættene og hele Slægt. De skal erindre, at de maa leve i Verden og lade andre leve, at man ikke kan forandre eller omvende Verden, men maa lade den være som den er; man maa rette sig efter Verden, thi Verden retter sig ikke efter os; man lever ikke mellem Engle, men mellem Mennesker; meget ondt vil de møde, og meget maa de holde andre til Gode, men hverken bør de søge Strid med nogen eller paa den anden

Side, hvor godt det end er at læmpe sig efter andre, give efter i noget der fører ind paa onde Veje eller strider mod deres egen Værdighed eller mod Guds Bud. Altid skal de betænke, at deres egen og hele Slægtens Velfærd paa det nøjeste er knyttet til „der Wohlfahrt und dem bene esse, auch guten Gouvernement des Landes, der Republic oder Societatis civilis, worin man lebet und wo man stabiliret ist“, og de skal af al Magt fremme det Lands Vel hvori de lever.

De maa ikke glemme ham selv og hvad han har fastsat; hver Mand i Slægten skal lære Familiestatuttet at kende, og naar han bliver myndig, højtidelig love at overholde dets Bestemmelser. Alene af Kærlighed og Omhu for sin Slægt har Andreas Gottlieb Bernstorff samlet og baandlagt saa store Godser; derfor haaber han, at hans Slægt vil vise sig hans Tillid værdig og holde hans Værk i Ære.

I dette Aktstykke, der nu snart i to Hundrede Aar har været Grundlaget for den bernstorffske Slægts Tilværelse, havde Andreas Gottlieb Bernstorff nedlagt Frugten af sit Arbejde, Summen af sine Erfaringer. Det er ingen høj Levevisdom med himmelstræbende Idealer, han fremstiller for sine Efterkommere, men en indtrængende Opfordring til et hæderligt, arbejdsomt Liv i Selvagtelse og Respekt for det Samfund hvori de skal leve. Saa detailleret greb Fideikommissets Bestemmelser ind i hele Slægtens Tilværelse, at man i de tre første Slægtled atter og atter maatte tage den svære Pergamentsbog frem for at leve sig ind i Stifterens Tankegang. Den Jord, man ernærede sig af, erindrede uafbrudt om Ahneherrens Arbejde og Velgærringer. Hvad Under da, at hans Bud og Formaninger for hine første Slægtled stod skrevne som med lysende Skrift? Fra dem udgik den Tradition, hvori de Bernstorffer opfødtes og oplærtes, der kom til at virke i Danmark.

Den Mand, som først overtog Arven og alle tre Fideikommisser, Joachim Engelche Bernstorff, træder stærkt i Skygge for hele den øvrige nærmeste Slægt. Andreas Gottlieb Bernstorff maa have haft Tillid til ham, da han betroede ham sin Datter og alt sit Gods, men hans Sønner omtaler ham i deres Breve lidet og kun i almindelige Udtryk, der vel vidner om Hengivenhed, men ikke om, at han levede i deres Erindring som nogen frem-

ragende Personlighed. Billederne viser ham som en Mand med blødere og ligesom mere udviskede Træk end hans Onkel eller Sønner. De Forhold, hvorunder han overtog de store Godser, kan i øvrigt have gjort ham Administrationen ret vanskelig i de elleve Aar fra 1726 til 1737, han var Fideikommisbesidder.

Andreas Gottlieb havde anvendt meget store Summer paa Godskøb og paa at sætte alt i den bedste Stand; endnu i sine sidste Aar vedblev han hermed og købte i September 1725 Dreilützow i Meklenburg af Brødrene Lützow for 105,000 Rigsdaler; det skulde tilfalde Joachim Engelche og efter hans Død hans yngste Søn.¹⁾ Men de store Køb havde taget hans Pengemidler stærkt i Beslag, og da Joachim Engelche overtog Fideikommisset, maatte han tillige udrede betydelige Pengesummer til sin Hustrus Søstre, Andreas Gottliebs tre Døtre, der alle var gifte med nordtyske Adelsmænd. I Familiestatuttet var der givet meget nøjagtige og strænge Bestemmelser om hvorledes Fideikommisset skulde befries for de Byrder, slige Udbetalinger forvoldte; Princippet var, at al Gæld hurtigst mulig skulde afbetales og den strængeste Økonomi gennemføres, indtil Balance var tilvejebragt. Hermed har Joachim Engelche sikkert haft nok at gøre, og maa-ske forklarer dette, at man paa Godserne slet ingen Minder finder om hans Virksomhed, medens der overalt træffes Spor af den ældre og yngre Andreas Gottlieb Bernstorffs Virkelyst, udadtil betegnet ved deres Navnetræk rundt om paa Bygningerne. Af Breve fra ham er kun bevaret nogle Forretningsbreve, der ikke giver Indtryk af ham og hans Virksomhed.²⁾ Allerede 1705 var han hannoveransk Krigsraad, men synes senere at have forladt denne Stilling, i alt Fald vides intet om, at han har virket i offentlige Forhold hverken før eller efter Svigerfaderens Død; at han har Titel af hannoveransk Kammerherre siger jo intet. Det er da troligt, at den Familietradition har Ret der lader ham være en brav og hæderlig Mand, men hverken særlig begavet eller dygtig, og noget lignende gælder formentlig om hans Hustru Charlotte Sophie, hvis Billede i øvrigt viser et klogt og livligt Ansigt med de samme udprægede store og fyldige bernstorffske Træk, vi ogsaa finder hos hendes Mand, hendes Fader og hos de allerfleste af Slægten, den svære, lige Næse, den kraftige Mund

JOACHIM ENGELCHE BERNSTORFF

(1678—1737)

Efter Maleri paa Wotersen.

CHARLOTTE SOPHIE BERNSTORFF

FØDT BERNSTORFF

(1682—1732)

Efter Maleri paa Wotersen.

med de fyldige Læber og den stærke Hage. Ogsaa hun erindredes med Kærlighed i Sønnernes Breve, men indtager ingen fremtrædende Plads i Slægtens Minde.

Fuldt Lys falder derimod over Joachim Engelches Sønner og disses Efterslægt. Af rige Brevskatte kan udsmeltes Stof til at fortælle, hvorledes de var og hvad de virkede hjemme og ude.

ANDET KAPITEL.

Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Barndom og Læreaar.

1712—1731.

Joachim Engelche og Charlotte Sophie Bernstorff havde tre Børn; den 22. August 1708 fødtes den ældste Søn, efter Familiens Overhoved kaldet Andreas Gottlieb, Aaret efter samme Dato fødtes en Datter, Elisabeth Johanne Eleonore, og den 13. Maj 1712 saa den yngste Søn, Johan Hartvig Ernst, Lyset i Byen Hannover.¹⁾ Alle tre Børn fik Lov at vokse op under Bedstefaderens Øjne; indtil hans Død boede Forældrene, saa vidt det kan skønnes, jævnlig hos ham, om Vinteren i Hannover, hvor Familien ejede et gammelt Hus, og om Sommeren paa Gartow. I de Aar, Andreas Gottlieb opholdt sig i England, var Familien adskilt, men i den sidste Tid af sit Liv saa Andreas Gottlieb dem helst altid hos sig. I disse Aar, da han syslede med Planerne for Slægtens Fremtid, følte han Trang til at lære de to Drenges Ævner og Anlæg at kende. Mest vakte Johan Hartvig Ernst, den næst-ældste, hans Interesse; han talte meget med ham, og uudslettelig indprægede den alvorlige myndige Mands Billede sig i Drengens Erindring. Sin Ærbødighed, Kærlighed og Taknemmelighed gav han senere tusind Gange Udtryk; han nævnede sjælden sin Bedstefader uden at kalde ham sin Velgører; og ingen i Verden ønskede han at ligne som ham. „Incitat Hector“ lod han, siges der, sætte under hans Billede.

Andreas Gottlieb tog sig med velberaad Hu særlig af sin næstældste Dattersøn, og efter hans Alder søgte han at udvikle hans Interesser. Det samme Forhold, som vi siden i næste Slægtled træffer ved Andreas Gottlieb den yngres Børn, gjorde sig her gældende; i Overensstemmelse med Familiestatuttets Tankegang var de to Sønners Fremtidsbane afstukket fra Vuggen. Den ældste Søn skulde blive ved Hjemmet; han skulde opdrages til Fideikommissbesidder, til en klog og dygtig Bevarer af Slægtens Eje; den yngre Søn derimod skulde søge udad og ligesom Andreas Gottlieb bryde sig selv en Bane i Statstjeneste. Hertil vilde Andreas Gottlieb forberede Drengen, og Johan Hartvig Ernst kunde som gammel Mand fortælle, hvorledes Bedstefaderen ved alle mulige Spørgsmaal havde søgt at udvikle hans tidlig livlige Forstand. Hurtig afbrødes dog denne Paavirkning, og vigtigere blev den Indflydelse der øvedes paa Brødrene af deres Hovmester Johan Georg Keyssler.¹⁾

Keyssler var en Type paa de lærde Informatorer, som hin Tids Adelsmænd søgte at knytte til sig paa én Gang som Lærere og Opdragere for deres Søner, og som boglærde Raadgivere for sig selv. Læser man den store Rejsebeskrivelse, som Keyssler senere udgav, eller hans Bidrag til Nordens Mythologi, et for hin Tid hæderligt Værk, overvældes man af hans uhyre og omfattende Viden. Han havde ikke blot grundig studeret Theologi, klassiske Sprog og Oldtidshistorie, hin Tids Videns Fundamenter, og dyrket sine særlige Fag, nordisk Mythologi og Antikviteter, men han var tillige nøje hjemme i Historie og Geografi, og talte flydende foruden Tysk og Engelsk baade Fransk, Italiensk og Spansk. Han havde utrættelig indsamlet Kundskaber; paa sin Fod havde han vandret rundt i Nordtyskland, aftegnet Runestene og Gravhøje, jordfundne Redskaber og Smykker, paa Rejser havde han studeret Staternes politiske Geografi, og sin Stilling hos Andreas Gottlieb Bernstorff benyttede han til at lære Europas praktiske Politik at kende. Keyssler var en Polyhistor i stor Stil, men i hans Bøger, som nu er glemte, findes der ikke alene et stort Stof, men ogsaa en klog og livlig Mands interesserede lagttagelser. Han var født 1689, havde studeret Theologi i Halle og siden som Hovmester for unge Adelige foretaget flere Rejser rundt i Europa. I Efteraaret 1716 kaldtes

han til Hannover af Andreas Gottlieb Bernstorff, der havde hørt om hans Fromhed og Dygtighed og Ævne til „ved fornuftige Forestillinger at afholde unge Sind fra Udskejelser“, og derfor tog ham til Hovmester for Dattersønnerne. Han forblev ugift, groede fast hos den bernstorffske Familie og blev efterhaanden et uundværligt Faktotum. Først var han i femten Aar Hovmester for de to unge Junkere; da deres Uddannelse var fuldendt, nød han hæderligt Underhold hos Familien og delte sin Tid mellem videnskabelige Studier og Varetagelse af allehaande Tillidshværv. „Han har været min første og sidste Ledsager, min anden Fader, min fortroligste Ven, mit bedste og uundværligste Selskab, min utrættelige Hjælper“, skrev Andreas Gottlieb Bernstorff den yngre efter hans Død den 22. Juni 1743, og ikke mindre nær kom han i Aarenes Løb til at staa Johan Hartvig Ernst.

Keysslers Undervisning faldt godt i Traad med hvad Andreas Gottlieb Bernstorff selv ønskede indpodet i Drengene; de fik tidlig Smag paa politisk Historie, Statskundskab og Geografi; hvad Keyssler fortalte, supplerede de ved Læsning. Paa Gartow stod Bedstefaderens store Bogsamling, men desuden havde Brødrene deres egen i Hannover, og af de fem Hundrede Bind, den talte i 1727, da Johan Hartvig Ernst skrev en Fortegnelse over den, hørte de allerfleste til de nævnte Fag; en Række samtidige politiske Piecer, tyske, franske og engelske, viser, at de ogsaa var blevne interesserede for Øjeblikkets Politik. Optegnelser af Johan Hartvig Ernst til hvad vi vilde kalde en hannoveransk Hof- og Statskalender, med Tilføjelser om Embedsmændenes Ansættelsesaar og andre Karakteristiker, peger ligeledes paa de Veje ad hvilke Drengenes Interesser lededes.¹⁾

Et Aar efter Bedstefaderens Død ophørte Privatundervisningen hjemme. Andreas Gottlieb havde strængt indskærpet, at der ikke maatte fortsættes længere dermed; Drengene skulde ud iblandt Fremmede. I Efteraaret 1727 drog de to Brødre under Keysslers Opsyn til Universitetet i Tübingen; trods Aldersforskellen fulgtes de godt ad; hvad Andreas Gottlieb havde forud i Modenhed, indhentede Johan Hartvig Ernst ved sit lettere Hoved og større Læselyst.

Tübingen var en Universitetsby efter Bedstefaderens Hjærte; Byen var lille og rolig; der var intet Hof og ringe Lejlighed til

forstyrrende Adspredelser.¹⁾ I halvandet Aar studerede Brødrene her, dels ved Universitetet dels ved det dermed forbundne „Collegium illustre“, et Akademi hvor unge Fyrster og Adelsmænd kunde faa særlig Uddannelse væsentlig i historiske og statsvidenskabelige Discipliner, beregnede for vordende Statsmænd. Under Trediveaarskrigen havde Kollegiet været lukket, senere var baade dets og Universitetets Anseelse steget, men nu var Blomstringen dog paa ny ved at svinde; Tübingen traadte i Skygge for Halle, Leipzig og Göttingen. Opholdet i Tübingen var for Brødrene en rolig Arbejdstid; Studierne dør blev en alvorlig Fuldendelse af Forberedelsen hjemme. Latin og Fransk skrev Johan Hartvig Ernst allerede ved denne Tid til Fuldkommenhed, rigtigere og bedre end de allerfleste af hans voksne Standsfæller. Andreas Gottlieb naaede ikke tilnærmelsesvis saa vidt, hans Fransk var og blev mangelfuldt og hjemmelavet, spækket med Stumper af et Tysk der, i Modsætning til Broderens rene og gode tyske Sprog, var opfyldt med Mindelser om det nedersachsiske Bondemaal, de i deres Barndom havde lært af Tjenestefolk og Bønder. Om grammatiske Regler, for ikke at tale om Retskrivning, havde Andreas Gottlieb intet Begreb, derimod varede det ikke længe før Johan Hartvig Ernst i denne Henseende udmærkede sig ved en den Gang meget sjælden Regelmæssighed. Engelsk lærte Andreas Gottlieb efter sit eget Sigende aldrig; Broderen derimod kunde det i alt Fald et Par Aar senere, omtrent samtidig med at han og maaske ogsaa Andreas Gottlieb paa deres Rejser havde lært Italiensk. Hvor nøje Keyssler har vaaget over deres klassiske Dannelse, viser en udstrakt Citeren af klassiske, særlig latinske Forfattere og idelige Hentydninger til romersk og græsk Mythologi i bæggens Breve. Det græske ny Testamente var Brødrenes stadige Ledsager; da Andreas Gottlieb Bernstorff tyve Aar senere sendte sine Sønner ud i Verden, fordrede han, at det samme skulde blive Tilfældet med dem.²⁾ I Bibelfortolkninger af grammatisk og historisk-dogmatisk Art var Drengene tidlig blevne øvede; allerede i sit tolvte Aar skrev Johan Hartvig Ernst paa Tysk Forklaringer til Matthæus' Evangelium og Romerbrevet. Men mere Vægt end paa Theologi og Klassicisme lagdes i Tübingen paa de juridisk-historiske Fag. Bevarede Kollegiehæfter viser indgaende Studier i forskellige Dele af romersk og tysk Ret, efter

Tidens Sædvane mest under Vejledning af kostbare Privatpræceptorer. Keysslers udtømmelige historiske og statistisk-geografiske Kundskaber kom dem i rigeligt Maal til Gode. Praktiske Øvelser ledsagede Theorien; da der imellem Paaske og Pintse 1729 holdtes württembergsk Hofret i Tübingen, sad Brødrene som Auskultanter i Retten.

Saaledes var deres almindelige Uddannelse efter hin Tids Fordringer i alt væsentligt afsluttet, da de i September 1729 efter henimod to Aars Ophold forlod Tübingen; de var da hvad vi nu vilde kalde statsvidenskabelige Kandidater; hvad de manglede i Kundskaber for at kunne træde i praktisk Statstjeneste, skulde de efter Tidens Skik lære paa Udenlandsrejser. Den Uddannelse, de havde faaet, havde ingen national Karakter; maaske bortset fra noget hannoveransk Privat- og Statsforfatningsret havde de lært ganske det samme som en af deres Standsfæller i Nederlandene, Skandinavien, i Østersølandene eller Polen, i Østrig-Ungarn. Til tyske Universiteter vilde andre unge Adelsmænd ogsaa have søgt; den hele Uddannelse havde et kosmopolitisk germansk Præg, og intet var foregrebet med Hensyn til Stedet hvor en fremtidig Livsgærning skulde falde. De romanske Lande og England faldt udenfor Kredsen, men til dem skulde Rejselivet give Kendskab.

Uden Sorg forlod Johan Hartvig Ernst Bernstorff Tübingen; han havde arbejdet strængt dèr, og det synes som om Opholdet havde været saa ensformigt, at han længtes bort; Keysslers venlige, men meget nøjeregnende Formynderskab kan maaske have lagt lidt for stærke Baand paa Brødrenes frie Bevægelser. Ven-skaber med jævnaldrende Kammerater synes de ikke at have sluttet, kun mange Bekendtskaber. Med én Familie, Overhofretsraad Christoph Peter Forstners, havde de derimod indgaaet et nøje Venskab. Forstner var Overhofmester ved „Collegium illustré“ og blev senere württembergsk Gehejmeraad og Premierminister. I hans Hus havde Brødrene efter Anbefaling hjemme fra spist deres Middagsmad og var blevne modtagne med „Gnade, Liebe und Freundschaft“.¹) Her fandt Andreas Gottlieb sin fremtidige Hustru i Forstners Svigerinde Dorothea Wilhelmine von Weitersheim, og ogsaa Johan Hartvig Ernst fik i hende en kær Veninde. Selv siger han, at hun var den eneste i Tübingen, han

vilde savne, og saa stærkt har han øjensynlig følt sig draget til hende, at man næsten undrer sig over, at det ikke blev ham, men Broderen, der hjemførte hende som Hustru. Om deri ligger en Forklaring af, at Johan Hartvig Ernst Bernstorff først meget sent giftede sig, eller om dette, som han selv har antydnet, blot skyldtes en almindelig Uvilje mod at opgive sin fri Ungkarlestand og Hensyn til hans Karrière eller økonomiske Overvejelser, kan vel være tvivlsomt. Men da Broderen tre Aar efter ægtede Frøken von Weitersheim, mødtes Johan Hartvig Ernst Bernstorff og hun paany, og lige til sin Død 1762 blev hun ham en god og fortrolig Veninde. Kun én anden Kvinde, som han senere mødte, kom til at betyde lige saa meget for ham. Som Andreas Peter Bernstorffs Moder vil vi faa Lejlighed til at lære Dorothea von Weitersheim nærmere at kende, men allerede nu maa vi omtale den Indflydelse, hun i Tübingen øvede paa Johan Hartvig Ernst.¹⁾

Dorothea von Weitersheim var Datter af en kejserlig General af anset schwabisk Adelsfamilie, og hun var født i Freiburg den 15. Marts 1699. Hun var saaledes adskilligt ældre end de unge Bernstorffer, hvem hun traf i Huset hos sin Svoger Forstner, hvor hun trods sit svage Helbred opofrende hjalp sin Søster med hendes Børns Opdragelse. Hun var en fin og spinkel Skikkelse med smukke, regelmæssige, noget blege Ansigtstræk. Hendes Beskedenhed og Tilbageholdenhed overfor Fremmede gjorde, at man ikke straks fik noget Indtryk af hende, men hvem der lærte hende at kende, kom til at sætte hende højt. Naar hun efter sin Skik længe havde siddet tavs og lyttet til Samtalen, som den under de utvungne, jævne Forhold i hendes Svogers Hus udspandt sig om alvorlige Spørgsmaal og dagligdags Begivenheder, kunde hun løfte sit forover bøjede Hoved op fra sit Haandarbejde, fæste sine alvorlige sorte Øjne paa den, hun vendte sig imod, for saa paa én Gang med en klog og træffende Bemærkning at bryde ind i Samtalen og fra nu af stilfærdig overlegent lede den. Da ønskede man kun paa ny at høre hendes bløde, klangfulde Stemme, og helst søgte man Samtale med hende paa Tomandschaand. Her gav hun overfor den, hun syntes om, sine Tanker frit Løb. Hun var en tænksom, dyb Natur, altid havde hun haft Hang til Ensomhed, kun Pligtfølelsen kaldte hende

ud af Grublerier. Hun var meget læsende og skrev godt for sig; hendes Dannelse var efter Tidens Lejlighed god; hun læste de tre Hovedsprog, ogsaa Latin. Hun havde historiske Kundskaber og fulgte med Interesse hvad der kom frem i Tidens Litteratur. Men hendes Hovedinteresse var religiøse Spørgsmaal, og her var hendes Udgangspunkt en stærk og levende Kristentro. Hun synes tidlig i sit Liv at have gennemgaaet en religiøs Krise, under hvilken Form vides ikke, saa lidt som hvorfra Paavirkningen er kommen. Nær ligger det dog at tro, at hun maa have været i Berøring med den hallelke Pietisme, med Zinzendorf og Brødre-menighedsbevægelsen eller med en eller anden af de halvsværmeriske Kredse, hvoraf der i Syd- og Vesttyskland den Gang var mange. Der ligger imidlertid mindre Vægt herpaa, for saa vidt som hendes Religiøsitet ikke havde nogen ensidig Karakter; der var hos hende sket et almindeligt kristeligt Gennembrud. En dyb Syndserkendelse, en inderlig Tilegnelse af Troen paa den kristne Gud og hans Naade, og en ivrig Stræben efter at lade sin Tro fremtræde i et fromt Liv var bleven Resultatet; praktisk var det en gammelluthersk Fromhed med et noget pietistisk Anstrøg. Siden kom dette til at præge Livet paa Gartow. I Tübingen fremtraadte det ikke blot i hendes blide og fromme, men ingenlunde sukkende Væsen, i hendes Afsky for at tale ondt om Næsten, i hendes Afholdenhed fra Dans, Forsigtighed overfor Spil og andre Forlystelser, men mest i hendes Trang til at drage sine Venner ind i religiøse Samtaler. Herved fik hun Indflydelse paa Johan Hartvig Ernst Bernstorff; han nærede dyb Beundring for hendes stille Fromhed, og hendes alvorlige Formaninger bevægede ham stærkt.

Andreas Gottlieb den ældre var troende Kristen og siges at have været meget interesseret for theologisk Videnskabelighed. Hans Datters og Svigersøns Hjem var sikkert ogsaa kristelig præget, og Børnene derfor opdragne i stræng kristelig Tugt. Der vides dog kun lidt herom, hverken Johan Hartvig Ernst eller Andreas Gottlieb Bernstorff var dybere personlig greben af Kristendommen før Dorothea von Weitersheim øvede sin Indflydelse. Det kom ikke til noget Gennembrud i Tübingen, og i de følgende Aar var Johan Hartvig Ernsts religiøse Interesse ofte umærkelig. Hun slap ham imidlertid ikke; efter hendes Giftermaal

begyndte en uafbrudt Brevveksling imellem dem, og med stærke Traade holdt hun ham, til Trods for al anden Paavirkning, bunden til sin egen positive og virksomme Kristentro. En halv Snes Aar efter træffer vi sikre Vidnesbyrd derom.¹⁾

I Begyndelsen af 1729 var Planen bleven lagt til den store Udenlandsrejse, der efter Familiestatuttets Bestemmelse skulde afslutte de unge Junkeres Uddannelse. Ogsaa Rejser havde Bedstefaderen forordnet, men ikke uden Betænkelighed; det var almindeligt, at unge Adelsmænd drog ud for at se fremmede Lande, men det hændte altfor ofte, at de kun hjembragte slette Vaner og stor Gæld. Derfor havde Andreas Gottlieb ikke villet have de Unge ud, „før de ret forstod at styre sig“, og han mente, „at de paa fremmede Steder lettere kunde lære Debaucher og allehaande liderligt Væsen end noget godt“, hvorfor han ogsaa havde fastsat, at de skulde holdes knapt med Penge under Rejsen. Forældrenes Ængstelse formindskedes imidlertid, derved at Keyssler skulde tage med; hos ham var de i gode, kraftige Hænder.²⁾

Bestemmelsen var, at Rejsen skulde indledes med et længere Ophold i Luneville ved det lille lothringske Fyrstehof. Her var der et Ridderakademi der havde et godt Navn; ogsaa tyske Protestanter søgte dertil, og der blev givet Akademikerne god Lejlighed til at lære Hofmandssæder ved det hertugelige Hof.³⁾ De to unge Mennesker længtes imidlertid efter at komme til fjærnere og mere fremmede Egne, og støttede af Hofretsraad Forstner, der havde opholdt sig ved Hoffet i Turin, bad de med stor Devotion og Ærbødighed deres Forældre om at lade dem tage derhen først. De fremhævede, med klog Forstaaelse af hvad Forfædrene lagde Vægt paa, at det turinske Hof paa Grund af Kong Viktor Amadæus II's Alder og Alvor og hans Hofs yderst kloge Indretning var meget strængere og ordentligere end det lothringske; i Turin vilde de ogsaa faa „langt mindre slet Selskab“ af de unge Piemontesere, der efter Gehejmerraad Forstners Sigende skulde være saa ordentlige i deres Optræden, at han i tre Aar ikke havde set en eneste beruset Mand, end i Luneville af de mange unge Adelsmænd der besøgte Pageakademiet. Endelig var det for Hannoveranere „af nogen Distinction“ ikke behageligt netop nu at være i Luneville, da der var forskellige Stridigheder mellem Hoffet i London og Kejserhoffet, der stod det lothringske saa nær.

Henstillingen, der for en Sikkerheds Skyld sendtes gennem Moderen, vandt Faderens Billigelse. Rejsen kom til at gaa til Turin. Men forinden prøvedes Vingerne paa en mindre Udflugt til de nærmest liggende Dele af Tyskland, til Bayern, Tyrol, Salzburg. Paa Slottet Ambras nær ved Innsbruck, hvor man besaa et righoldigt Museum, fik Johan Hartvig Ernst Bernstorff Anledning til at tænke paa Danmark, som vi her første Gang ser ham nævne i sine Optegnelser, ganske vist paa en ret kuriøs Maade. Ciceronen i Museet viste dem nemlig mellem andre Rariteter fire obscoene Genstande, der skulde stamme fra Neros Tid, og fortalte med Stolthed, at for dem havde i sin Tid Kong Frederik IV forgæves budt 30,000 Rigsdaler.

Udflugten varede det meste af Juni Maaned; den havde kostet de to unge Herrer, Keyssler og deres Tjener 445 Daler.

I godt en Maaned hvilede man ud i Tübingen, saa gik Rejsen den 5. September sydpaa til Turin, ligesom før de tre sammen med en Tjener.

Om denne Rejse foreligger der et litterært Mindesmærke i den indholdsrige og i sin Tid overmaade meget læste Rejsebeskrivelse „Neueste Reisen durch Deutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweiz, Italien und Lothringen“, som Keyssler en halv Snes Aar senere udgav og dedicerede til sine to Rejsefæller. Enkelte Dele af dette Værk hviler paa Keysslers Iagttagelser under tidligere Rejser, andet er kun bygget paa Læsning; Hoveddelen imidlertid er skabt ved denne bernstorffske Rejse og, som det af Johan Hartvig Ernst Bernstorffs efterladte Optegnelser kan ses, for en Del fremgaaet af direkte Samarbejde mellem Keyssler og ham. Store Afsnit er uforandret Gengivelse af Optegnelser, som Johan Hartvig Ernst har gjort om hvad mærkeligt de har set og hørt; i enkelte Tilfælde er det suppleret ved senere Læsning, men ofte genfindes Bernstorffs Skildring Ord til andet. Moderne Rejsende bruger Førere og Rejsebøger; vort Selskab den Gang havde det ikke saa let, de maatte skabe deres egen „Baedeker“. Men just herved gjorde Keyssler Rejsen dobbelt frugtbringende for sine unge Rejsefæller, tvang dem til uafbrudt at bruge Øjne og Ører, og huske hvad de havde oplevet. Overhovedet var han en fortræffelig Mentor. Livlig og interesseret, altid rede til at kramme ud med sin Viden, forstod han at holde sine Mynd-

linge i Aande. Han vidste, at uafbrudt Optagethed var det bedste Værn mod Rejselivets Farer. Naar man havde brugt sin Formiddag godt, havde man Stof til Samtale ved Middagen i Spisehuset eller om Aftenen paa Kaffehus og Vinstue, og laante ikke Øre til den „gemene Snak“ hvormed andre unge rejsende Junkere fordrev Tiden. Som han ledede deres Interesser, vaagede han over deres Omgang. Hvor han traf andre Rejsende der opførte sig anstændigt og fornuftigt, sluttede han sig gjerne til dem, men hvor han iagttog det modsatte, sørgede han for, at selv de fornemste Bekendtskaber hurtig løb ud i Sandet. Samlivet mellem ham og de to unge forløb uden Brydninger og blev paa denne Rejse til et smukt Venskab mellem modne Ynglinge og en ældre, fortrolig Raadgiver. Det er muligt, at Keysslers arkæologiske og antikvariske Interesser har lagt Beslag paa vel megen Tid, men hvilken Fylde af almindelig Dannelse erhvævede Johan Hartvig Ernst Bernstorff ikke samtidig; det kom ham siden til Gode under hans Forbindelse med de forskelligste Videnskabsmænd, og her lagdes Grunden til den levende Interesse, han stedse bevarede for de store Fund i Italien og for det Studium af Oldtidskunst og Antikviteter, der netop i hans Tid skulde gøre saa mægtige Fremskridt. Men Keyssler slap ikke af Syne, at hans Myndling først og fremmest skulde skaffe sig Kundskaber der kunde komme ham til Gode som vordende Statsmand eller som Diplomat. Ivrig søgte man overalt at lære de forskellige Landes og Byers politiske og militære Forhold at kende; der søgtes Oplysninger om Handel og Industri, om Ind- og Udførsel, om Handelsforbindelsernes Art, om Skattevæsen og Toldforhold, om Landvæsenets Tilstand; de intimeste Hofferhold, Fyrsters og Statsmænds Karakter, de hvert Sted raadende politiske Synspunkter søgte man at trænge ind i. Hvad der nu er let tilgængeligt i Dagspresse og Tidskrifter, i geografiske og økonomisk-statistiske Haandbøger, betragtedes den Gang som helt eller halvt hemmeligt eller forelaa kun i spredte og upaalidelige trykte Meddelelser. Myreflittigt samlede man da paa egen Haand; selv under faa Dages Ophold pressesdes Oplysninger ud af Lærde, Embedsmænd, eller andre til hvem man havde anbefaling. I en helt anden Grad end nu vandrede politiske Nyheder og Oplysninger fra Mund til Mund eller cirkulerede i skrevne anonyme Breve, af hvilke Afskrifter

gærne overlodes til videbegærlige Rejsende. Der var god Tid til Samtaler under de langvarige Kørsler paa de slette Landeveje, under de ufrivillige Ophold i Herberger i mørke Aftner eller naar Vind og Vejr hindrede Flodovergang eller Pasbestigning. Strømmen af Rejsende var mindre end nu, og en Mand som Keyssler var bedre end en hel Aargang politiske Aviser eller „Lærde Tidender“. Adelige unge Herrer med deres Mentor indførtes straks i det gode Selskab, hvor man kom frem. Hvad man hørte, suppleredes ved Indkøb af Bøger og Pjeser, lettest at faa fat i der hvor de var udkomne, ofte slet ikke til at opdrive i Boghandelen, naar de, som næsten hele hin Tids Flyveskriftslitteratur, var trykte i Smug mod Censurens Forbud. Man samlede Kort og Planer over Byer og Fæstninger og rettede dem selv paa sin Vej. Saa købte man, saa vidt Midlerne strakte til, Kobberstik, Portrætter og Prospekter, Mønter og Medailler. Af Andreas Gottlieb den ældre, hvis store Samlinger af Bøger, Kobbere og Medailler stod hjemme paa Gartow, havde Bernstorfferne lært at samle; hvad Keyssler sparede paa Rejsen, naar han knappede af paa Drikkepengene eller pruttede med Postilloner og Værter, forsvandt for største Delen i Boghandleres og Antikvarers Lommer, og allerede nu grundlagde Johan Hartvig Ernst sine store Samlinger.¹⁾

De Rejsende laa ikke paa den lade Side. Rejsen var ofte forceret, de allerfleste Steder dvælede man kun faa Dage, trætte af anstrængende Kørsel paa Veje der var saa slette, at Rejsedagbogen idelig optegner, at man er væltet en eller flere Gange, naaede man silde frem. Tidlig om Morgenen var man paa Benene og opsøgte alt hvad der var at se, for ilsomt at drage videre, fyldte med ny Viden og brogede Indtryk. Fra Tübingen gik Vejen over Strassburg og Basel til Genève. Her slog man sig til Ro en Uges Tid, og de unge Herrer opsøgte det fornemme Selskab, til hvilket de havde Anbefalingsbreve. Hos den franske Gesandt, Mr. de Closure, overværede de for første Gang en straalende fransk Fest, som han eller rettere Byen Genève gav i Anledning af Dauphins Fødselsdag; hos den engelske Gesandt, Grev de Marsay, en Ven af deres Bedstefader, gik de ud og ind. Hos begge Diplomater befandt de sig midt i den brogede Flok af adelige Rejsende, der passerede Genève paa Vejen til og fra Italien og Frankrig. Alle-

rede den Gang var Genève opfyldt af fastboende Fremmede; adelig Ungdom fra hele den protestantiske Verden sendtes derhen, thi Byen var ikke blot bekendt for sit gode Fransk og sit fortrinlige, for unge Adelsmænd særligt beregnede Akademi, men ogsaa ved sine strænge Sæder og alvorlige Religiositet en sikker Garanti for de bekymrede protestantiske Forældre. Johan Hartvig Ernst Bernstorff mødte her franske og tyske, ungarske og skotske, engelske og kurlandske Junkere med deres Hovmestere; ogsaa en enkelt Dansk traf han, Dronning Anna Sophie Reventlows Neveu, Kammerherre Schack med hans Hovmester Kaptajn Bauernfeind.¹⁾ Hvilken Overgang fra det stille Universitetsliv i Tübingen, hvor Adspredelserne var ensformige Selskaber med faste Spillepartier, alvorlige Samtaler med Dorothea Wilhelmine i Hjemmet hos Forstners, stive „Kränzgen“ hos en eller anden Professor, eller adstadige Promenader med Keyssler i hans lange Kappe. Den store Verden havde aabnet sig for de begærlige Øjne.

Men ogsaa i et Selskab af en hel anden Art indførte Keyssler de unge Bernstorffer i Genève, og Johan Hartvig Ernst saa her for første Gang en Art Selskabelighed, han selv siden efterlignede i Danmark. „Ligesom der i Genève“, fortæller han derom i sine Optegnelser fra Rejsen, „er en Mængde Cotterier eller, som man kalder det „Sociétés“ af Fruentimmer, saaledes er der ogsaa hver Torsdag et Société af Lærde; denne Gang var det paa 18 Medlemmer, hvis Navnes Begyndelse man havde bragt i „versus memoriales.“ Det gaar paa Omgang at holde dette Selskab, og Værten trakterer med Kaffe, Vin og Dessert. Naar man har været en Stund sammen, bliver der, naar der ingen Fremmede er til Stede, diskuteret om et Spørgsmaal som er bleven opgivet paa den foregaaende Assemblé, og Værten har det sidste Ord.“ Det Møde, hvori vore tre Rejsende deltog, holdtes hos den fra Tyskland indvandrede Professor Neckar, Fader til den berømte franske Minister Necker, og med ham saavel som med en Række af de unge Mænd, hvem Johan Hartvig Ernst den Aften traf første Gang, ser vi ham i en Menneskealder bevare venlig Forbindelse. Fem og tyve Aar efter var hans Brodersøn Andreas Peter Bernstorff ikke blot Gæst hos Neckar, men ogsaa hos daværende

Syndicus Saladin i Genève og Præsterne la Roche og du Vernet, hvem Onkelen hin Aften i 1729 havde lært at kende.')

Men dette er typisk for et af de Formaal, Johan Hartvig Ernst Bernstorff, visselig efter Keysslers Tilskyndelse, forfulgte paa den Rejse. Naar han mødte en Mand der forekom ham betydelig og interessant, da slap han ham ikke. Overalt knyttede han personlige Forbindelser; det, han allerede nu som sytten-attenaarig Yngling begyndte paa, blev hans Styrke hele Livet igennem, og uvurderlig er den Nytte, han fik deraf. Fra dette otte Dages Ophold i Genève dateres, som det positivt kan eftervises gennem Breve, den Forbindelse med Schweiz, der blev en af de Hovedveje ad hvilke Bernstorff fulgte med i Europas Aandsliv. For Danmark fik dette væsentlig Betydning.

Fra Genève gik Rejsen over Mont Cenis ned i Piemont; i Turin traf man ikke Hoffet, da det laa paa Landet, og man benyttede Tiden til dets Tilbagekomst til en Rundrejse i Lombardiet, der varede Oktober Maaned ud; man blev derefter i Turin et Par Maaneder, og for første Gang saa Bernstorff paa nært Hold et Hof, og fik Indtryk af Forhold under hvilke han siden skulde leve det meste af sit Liv. Hvad Gehejmeraad Forstner havde sagt om Hoffet i Turin, fik sin Bekræftelse; store Fester, et overdaadigt, luxuriøst Liv bød det ikke den fremmede. Der var Ro og Stilhed, thi Kongen var over tresindstyve Aar, og hans Interesser var af en hel anden Art. Kong Viktor Amadæus II, der siden 1720 var Konge af Sardinien, efter at han siden 1680 havde været Hertug af Savoyen, var en af Evropas dygtigste Fyrster. Med stor Klogskab havde han reddet sig ud af store Krige og Omvæltninger; hans Rige var bleven forøget, hans Magt grundfæstet. Nu var han Italiens mægtigste selvstændige Hersker; i sit Rige styrede han enevældigt med stærkt personligt Regimente; Sparsommelighed raadede paa ethvert Punkt; hans Stats-husholdning og Militærstyrelse var mønsterværdige; ved Omsorg for alle Næringsveje gjorde han det muligt for Befolkningen at bære haarde Skatter uden at forarmes. Adelens Magt var trængt helt tilbage; her saa Bernstorfferne i Modsætning til i Tyskland en strængt organiseret Enhedsstat.

Her var nok at lære, og medens Adelens fortrykte Stilling opfyldte dem med Uvilje og Medlidenhed med deres Standsfæller,

saa de med Beundring paa Rigets blomstrende, velordnede Tilstand. De satte sig omhyggelig ind i Landets Love, lærte Administrationsformerne nøje at kende og dannede sig en Forestilling om Folkets Liv. Intet Sted paa denne Rejse fik de saa godt Indtryk af, hvad en selvstændig og dygtig Regent betyder for et Folk.

I Begyndelsen af Januar 1730 brød de op fra Turin; fra Genua tog de til Søs til Livorno, derfra til Pisa og Firenze. Knap fjorten Dage ofrede de paa Mediceernes Kunstskatte i Palazzo Vecchio, Ufficierne og Pitti; Hofliv var der intet af, den sidste Mediceer Giovanni Gastone gik paa Gravens Rand og forlod ikke sit Værelse. Først i Februar drog de over Siena til Rom. Kun en Maaned fængslede den evige Stad dem, men de var ogsaa i denne Tid uafbrudt paa Færde; her mere end nogen Sinde kunde Keyssler være dem en kyndig Vejviser, og ihærdig afsøgte Roms Kirker og offentlige og private Samlinger, til hvilke sidste Anbefalingsbreve til Diplomater og Adelsfamilier skaffede dem let Adgang.

Fra Rom gjorde de i Marts Maaned en Afstikker til Napoli, der blev Rejsens sydligste Punkt; endnu var de store Udgravninger i Pompeji og Herculenum knap begyndte, og mest beundrede Johan Hartvig Ernst de store Naturvidundere, Vesuv og de vulkanske Egne ved Pozzuoli og Bajæ.

Fra Napoli gik Vejen hjemad over Rom og til Loretto; med Uvilje og Forargelse havde de tre gode Protestanter overalt set paa Katholicismen; de fandt den mere stødende her i Italien end længere Nord paa. Ved Synet af det hellige Hus og det hele Væsen i Loretto flammede deres Uvilje; endnu fem og tyve Aar efter var den levende: „Du vil i Loretto sukke over Virkningerne af Blindhed og Overtro“, skrev Johan Hartvig Ernst til sin Brodersøn før dennes Italiensrejse.¹⁾

Langs Østkysten rejste man over Ancona og Ravenna, mod Vest til Bologna, over Parma og Piacenza, Mantova, Verona, Vicenza til Padova og Venezia. Nu var det blevet Foraar, og i Maj rejste de over Triest gennem Crains Huledannelser og Kvægsølvværker til Wien. Her holdtes Rast fra Juni til hen paa Efteraaret.

I Wien var Kejserhoffet og dets Politik Genstand for deres Opmærksomhed; Bernstorff præsenteredes ved Hoffet, og mellem

de mange Bekendtskaber, han gjorde, var det af størst Betydning, at han her traf den danske Gesandt Grev Christian August Berckentin. Berckentin var fra Nordtyskland og kendte Familien. Han tog sig meget af de Unge, og da de skiltes, bad han Johan Hartvig Ernst om, naar hans Rejser var afsluttede, at henvende sig til ham, hvis han kunde være ham til Nytte, naar Spørgsmaalet om en fremtidig Ansættelse forelaa.¹⁾

Fra Wien havde de foretaget en Udflugt til Pressburg og Ofen; i Januar-Februar 1731 naaede man atter tysk Grund. Flere Uger tilbragtes i Regensburg, Rigsdagens By, og Aften efter Aften sad Johan Hartvig Ernst her ved Spillebordet med de tyske Gesandter, der beherskede Byens Selskabsliv. Kortspil var Tidens selskabelige Hovedforlystelse, langt mere end nu; unge Junkere, der sendtes ud i Verden, fik nøje Ordre om, hvornaar de maatte begynde at spille, og strængt Forbud imod at spille uden deres Hovmesters Vidende. Fik de Adgang til Spillebordet i de Voksnes Kreds, var det en stor Begivenhed, men det medførte Forpligtelser. Kloge Folk holdt sig en Spillekasse og stræbte at holde Aarets Tab indenfor dennes Grænser. Selv hvor der ikke spilledes højt, kunde de mange Afteners Tab løbe op til en god Sum. Berckentin havde Ord for at være en slem Spiller, og en Gang, da han maatte retfærdiggøre sig i den Anledning overfor Christian VI, tilstod han aabenhjærtig, at han i sine unge Dage havde spillet, fordi hans regelmæssige Held gav ham saa store Indtægter, at han derved, trods ringe Gage og store Udgifter, kunde bringe Balance i sit Budget.²⁾ Bernstorff tabte i 1731 over 144 Gylden, deraf i Januar i Regensburg 93. Kortspil var en selskabelig Forpligtelse, kun „Pietister“ kunde unddrage sig den, og dette var ikke vel set. For en Diplomat eller Hofmand var det umuligt. Men hvad der kunde være en kærkommen Adspredelse i en Kro paa Rejsen en trist Vinteraften, blev trættende naar der Aften efter Aften tærpedes i Kortene. Dog, i Regensburg var det knapt med Forlystelser, og Gesandterne dør var sjælden aandeligt betydelige Mænd; Spillebordene maatte da stadig frem. Bernstorff spillede med nu som senere, men det var ikke hans Hovedfor nøjelse. Han var glad, naar et Selskab gav ham Samtale om interessante Materier i Stedet for Kortspil.

Den 12. Februar 1731 brød Bernstorfferne op fra Regens-

burg og rejste over Ingolsheim og Mannheim til Luneville. De havde dog svært ved at vinde frem; Vejenes Beskaffenhed ses af daglige Notitser i Dagbogen: „Drei Mal umgeworffen“, „Ein Mal umgeworffen“, „Zwei Mal umgeworffen“ o. s. v., og fire-fem Dage laa de efter adskillige Vælteture stille i den lille By Weinheim paa Vejen mellem Heidelberg og Mannheim. Omsider naaede de Luneville, hvor de, som Skik var for rejsende unge Junkere, blev forestillede for Hertug Frans Stephan og hele hans Familie og hver Dag under Opholdet spiste ved Hove. Med stor Tilfredshed fulgte Keyssler her sine Myndlinge i Audiens, og ogsaa han blev præ-senteret. Andre Steder havde Ceremoniellet ikke tilladt dette, men her i Luneville havde man af Hensyn til det store Akademi, ved hvilket der laa en Mængde unge Adelsmænd med deres Hovmestre, tilladt at ogsaa disse sidste kom til Hove, hvor de dog spiste ved et særskilt Marskal-Taffel.

Nu var man paa fransk Grund, og ilede mod den By hvor, som Gehejmeraad Forstner skrev til Johan Hartvig Ernst, „enhver kunde finde hvad han søgte og føle sig tilpas, Hofmanden og Videnskabsmanden, Soldaten og Haandværkeren, Verdensmanden og Eneboeren“.1)

Søndag den 11. Marts kom de til Paris og tog ind i „La Croix de Fer“ i Rue St. Denis. Næste Dag flyttede de hen i Hotel d'Anjou i Rue Dauphine, hvor de til sig selv og deres Tjener lejede tre Værelser med Garderobe for 80 Livres pr. Maaned.

Det fire Maaneders Ophold, der nu paafulgte, fik en anden Karakter end det foregaaende hastigt skiftende Rejseliv. Her fik de Tid til at føle sig hjemme og leve sig ind i Paris' brogede Liv. De stod i Europas Centrum, i den By der ubestridt gav Tonen an; kun forholdsvis lidt kunde det fire Maaneder lange Ophold lære dem, men selv for Andreas Gottlieb, der aldrig siden kom derhen, blev Opholdet i Paris en Aabenbaring af noget straalende, skønt og vidunderligt, som han aldrig glemte.2)

Hoffet i Versailles lokkede næsten mere end selve Paris, men de unge tyske Baroner kom det ikke paa saa nært Hold, som de var komne Smaahofferne i Turin eller Luneville. Om en Audiens var der ikke Tale, de maatte nøjes med at se Stadsen og Etiketten paa Afstand, være Tilskuere, da Ludvig XV og Marie Leszczyńska efter gammel Skik foretog den aarlige Vask af

Fattiges Fødder eller da Kongen alene beværtede de Spedalske. Fra Periferien saa de til; de sad i Vinduet hos den hollandske Ambassadør og saa en extraordinær pavelig Nuntius holde sit højtidelige Indtog i Paris, og to Dage efter bivaanede de i Versailles hans pompøse offentlige Audiens hos Kongen. Men det var ogsaa alt; til det egentlige storstilede Hofliv havde de ikke Adgang. De havde faa franske Bekendte, og kun et enkelt Navn peger mod det fornemste Selskab; hos Hertugen af Sully var Brødrene nogle Gange til Selskab, og da Andreas Gottlieb et Par Uger havde ligget syg af Feber, tog han ud paa et af Hertugens Slotte for under sin Rekonvalescens dør at drikke Æselsmælk. Mere end et Par franske Familier omgikkes de i alt Fald ikke. Dog, man savnede ikke derfor Selskab; de havde jo den Kreds der var lettest tilgængelig for dem, de fremmede Gesandters. Ejendommeligt er det her, at Bernstorffs første Gang i Paris, Dagen efter hans Ankomst, ikke var til den hannoveranske eller engelske Gesandt, men derimod til Gehejmerraad Christen Sehested, den højtansete aldrende danske Statsmand, der i tre Aar havde repræsenteret Danmark i Paris. Til ham medbragte Bernstorff Introduktionsbrev fra Berckentin, og med Venlighed tog Sehested sig af dem. Men det var paa Hældingen med hans Ophold i Paris. Under 5. Februar havde han efter Ønske modtaget sin Tilbagekaldelse, og den 31. Marts rejste han og hans Hustru til Danmark. Men ikke mindre end fire Gange i Mellemtiden var Bernstorfferne Gæster i hans Hus, og ved ham indførtes de hos andre Diplomater, hos hvem de, da Sehested var rejst, kunde tilbringe den Tid der ikke var udfyldt af Paris' mangehaande Adspredelser. Vi kan i Bernstorffs Dagbog følge dem til Middage, Aftenselskaber og Spillepartier hos de hollandske, kejserlige og hannoveranske Gesandter, og stadig færdedes de sammen med unge Adelsmænd og Diplomater. Med de fleste havde de gjort Bekendtskab hos Sehested, saaledes med den danske Peder Otto Rosenørn, Sekretær i det danske Kancelli, Fredrik von Ehrenschild, senere dansk Diplomat, en Hr. von Vieregg, rimeligvis den von Vieregg der senere blev dansk Gesandt i Regensburg, en Hr. von Schmettau og Friedrich Maximilian von Lersner, der kort forud var kommen som Legationssekretær fra København. Mellem denne sidste og Johan Hartvig Ernst udviklede sig en Forbindelse der varede mange Aar.

Snart overværede de et Møde i Académie des belles lettres og endte Dagen i „Opera Phaëton“, snart saa de om Formiddagen en Tyrefægtning og om Aftenen den berømte Danser Blondy optræde i Operaen, en Dag overværede de en Retsforhandling i Palais de Justice, en anden Dag tog de ud til Saint Denis. De tog Del i alt hvad Paris bød af lærerigt og fornøjeligt, og kom ogsaa i Forbindelse med den litterære Verden. Keyssler førte dem til Le Sage, den berømte Forfatter af „Gil Blas“, til den bekendte Rejsende og Samler Paul Lucas. Fremtrædende var Johan Hartvig Ernsts Interesse for Skuespil og Musik; hvert Øjeblik var han i Theater og i Opera, hørte Koncert eller saa Ballet. Under tiden saa de selv Bekendte hjemme hos sig i deres Hotel, men da maatte Spillebordene give Plads for Instrumenterne. En Gang gav de sammen med Lersner for et lille Selskab af Venner en udsøgt Koncert med den fineste Kunst, Paris kunde byde; Kunstnere, de selv kort i Forvejen i Koncerthuset havde hørt spille „den berømte Koncert“, optraadte privat hos dem: Blåwet spillede paa Fløjte, Marais paa Viola di Gamba, og en Abbé N. paa Violoncel. Saaledes efterlignede de de „petits soupers“ der i det franske Selskab og i Hofkredsene var en tvangfri hyggelig Afveksling fra det stivere Selskabsliv.

Keyssler har sikkert vaaget over sine Myndlinges Bevægelser i den store By, hvis „libertinage“ stod som en Gru for en alvorlig religiøs tysk Adelsfamilie. Dog har Johan Hartvig Ernst Bernstorff ikke alene iagttaget det elegante Hoflivs og det brogede Selskabslivs slebne Former, men ogsaa faaet et Indblik i hvad der skjulte sig under Dækket. Konversationen i Diplomatiets Selskabsliv har visselig behandlet de sidste Skandaler fra Hoffet; en Strøm af Letsind og Frivolitet har Bernstorff følt i Luften om sig; i det følgende Aars Tid maatte Lersner stadig fortælle ham, hvorledes det stod sig med et Par skønne letlevende Damer fra Theaterverdenen, som han og andre af deres Omgang havde kendt i Paris. Hans Blod har i Paris banket stærkere end før, Aandedraget været mere staccato end den nittenaarige Yngling før havde følt det; i et bevæget Øjeblik tilstod han for Keyssler, „at han fandt Livet i Paris saa tiltrækkende, at han tvivlede om, at han var stærk nok til at modstaa dets lige saa søde som syndige Tillokkelser“. ¹⁾

Muligvis har han gjort mere personlige Erfaringer end vi kan spore; han tænkte siden med Ængstelse paa hvad han havde set og oplevet i Paris, og erklærede nu aldrig at turde vende tilbage dertil; tolv Aar senere, da han kaldtes til Paris, var hans Broders Frygt endnu levende.

Men ud over dette stærke Indtryk af Paris gav Besøget 1731 ikke meget; Tiden var for kort, han var for ung og havde for faa Forbindelser til at kunne trænge dybere ind i franske Forhold. Fransk Politik stod han helt fjærnt, men fik dog vistnok et Indtryk af Kampen mellem Parlaterne og Regeringen, mellem Jesuiter og Jansenister, som netop var i fuld Gang. Men i ydre Henseende betød Pariseropholdet meget for ham. Klædt som en tysk Junker, maaske med et noget gammeldags Anstrøg — thi Keyssler var meget økonomisk — var han kommen til Paris, men dør skød han Ham. Knap en Uge havde han været i Byen, saa begyndte han at forny sin Garderobe ved store Indkøb. Han købte „Drap d'Andylli“ til 20 Livres Alen, „Gros du Tour“, et fint Silkestof, og kostbare Galloner; snart efter anskaffede han en rosafarvet Silkevest med Sølvbroderier og Opslag til 146 Livres, og røde Strømper til 34 Livres Parret, en ny Paryk maatte der til, og den gamle Kaarde ombyttedes med en ny „Sølvkaarde“, Tobaksdaasen fik en ny Indfatning, og han købte sig en splinterny oven i Købet. Heller ikke hans gamle Stok svarer til Parisermoden, han faar sig en ny med Guldknap, og flunkende ny Baand udkræves til den og til Tabatièren.¹⁾

Saaledes omklædt fra Top til Taa forlod han Paris, og i sin Kalender gemte han Adressen paa de Firmaer, han havde gjort Indkøb hos, og til dem vender han tilbage. Fra nu af vil han være paa Moden, og hvor smaat det end i de følgende Aar kan være med hans Finanser, sparer han intet paa sine Klæder. Bud paa Bud sendte han til Lersner om at købe ham de fineste Stoffer og om at passe det mest moderne Snit. Hvert Aar fik han Sendinger fra Pariserskræddere; allerede i 1732, da han første Gang kom til København, ofrede han paa en broderet Silke- og Fløjels Klædning til Christian VI's Fødselsdagsfest henimod 1000 Livres.²⁾ Paris gav ham straks det Tilsnit af fransk Elegance der fra nu af aldrig forlod ham.

Fra Paris drog Bernstorfferne og Keyssler Torsdagen den

28. Juni 1731 i Følge med nogle af deres adelige Bekendte, bl. a. den danske Peder Otto Rosenørn Nord paa over Amiens til Calais, væltede som sædvanlig paa de slette Veje, men kom dog lykkelig til Havet og over til Dover. Natten mellem 3.—4. Juli var de i London.¹⁾

Det var første Gang de to Bernstorffer var i London, hvorimod Keyssler havde været der i et Aars Tid omkring 1718 og havde stiftet en Mængde litterære Forbindelser. De to Unge var anderledes hjemme i London end i Frankrig; her behøvede de ingen dansk Ambassadørs Introduktion, og Vejen stod dem aaben til Hoffet, alle fremadstræbende Adeliges Maal og Forlængsel. Hvad der end var kommen Andreas Gottlieb den ældre og Kong Georg I imellem, saa syntes det i alt Fald nu at være glemmt; Georg II modtog dem som Børnebørn af sin Faders udmærkede og tro Tjener; han lagde kun Venskab og Velvilje for Dagen overfor dem, paa samme Vis som der i Familien Bernstorffs Følelser overfor det engelske Kongehus kun spores Loyalitet og Hengivenhed.

Allerede den 5. Juli tog Brødrene ud til Hampton Court og blev forestillede for Kong Georg, Dronning Caroline, Prins Frederik af Wales, Prinsesserne og en Række Hofembedsmænd, foruden den fornemste hannoveranske Minister, Grev Bothmar, Bedstefaderens Kollega og politiske Fælle. Præsentationen indledede en for de to Ynglinge mærkelig intim Omgang med Hoffet; to Dage efter flyttede de fra Mistress Nogents i S. Martens Lane next Leister ud til Hampton Court, hvor de i et Kaffehus for 4 Guineas om Ugen lejede sig fire Værelser og et til deres Tjenere; her i London havde de nemlig mindst to. Men de var kun lidet hjemme; næsten hver Dag spiste de hos en af de hannoveranske Ministre eller de høje engelske Hofembedsmænd, for saa vidt de ikke, som det meget jævnlig skete, var til Hove. Særlig tog Dronning Caroline sig meget af dem; de var til Aftenselskab hos hende, deltog i hendes Spillepartier eller ledsagede hende paa Spadsere- og Køreture; ikke mindre end en halv Snes Gange i alt var de hendes Gæster. Ligesaa var de til Taffels hos de andre Medlemmer af den kongelige Familie. Hos Kongen selv derimod var de kun to Gange til Audiens, og med Prins Frederik af Wales synes de kun at have haft en lignende overfladisk For-

bindelse, uagtet Prinsen, der længe havde levet i Hannover, skal have nydt en Del Undervisning sammen med Brødrene.

For øvrigt færdedes disse først og fremmest mellem Tyskerne ved Hoffet, den Kreds af høje og lavere Embedsmænd der var knyttet til det hannoveranske „tyske Kancelli“ i London. De fleste kendte Brødrene gennem Bedstefaderen; med andre stiftede de nu Bekendtskab der senere vedligeholdtes, saaledes med Hertuginde af Kendale, i sin Tid Georg I's Elskerinde og Andreas Gottlieb Bernstorffs Veninde. Men de indførtes tillige gennem Hoffet og de hannoveranske Gehejmraader hos en Række fornemme engelske Familier. De besøgte dem i London og paa Godserne ude paa Landet, og her fik Bernstorff det Indtryk af Livet ved det engelske Hof og i det engelske Aristokrati, der blev Grundlaget for hans senere Opfattelse af England. Først seks og tredive Aar senere, under helt forandrede Forhold, saa han atter London, medens Andreas Gottlieb aldrig kom tilbage til England.

Hampton Court var dog ikke det eneste, de saa af England. De tog jævnlige Ture ind til London og saa sig godt omkring; de besøgte Tower og Londons Børs, Westminster Abbedy og Parlamentsbygningen, Hospitalet i Chelsea og Slottet i Richmond, de overværede Forestillinger paa Drury Lane Theatret, saa paa Hanekampe og blodige Boksninger, og var med ved Væddeløbene ved Onslow. Ud paa Landet tog de i Selskab med deres adelige Rejsefæller; i Portsmouth saa de en mægtig Flaade samlet, rede til at gaa til Middelhavet. De besøgte Winchester, beundrede Kirken i Salisbury, var i Oxford et Par Dage for at se Kollegierne der, Bibliothekerne og Museerne, og vendte over Windsor tilbage til Hampton Court. Længere bort fra Centrum til Mellem- og Nordengland kom de ikke.

Bernstorff følte sig overordentlig vel tilpas i England; Landets Rigdom og Storhed imponerede ham, og med Vemod forlod han „denne lykkelige Ø“.¹)

Sidst i August rejste de efter Afskedsaudienser ved Hoffet over Dover til Calais og Dunkerque. Her skiltes de den 25. August fra deres Rejsefæller, og de to Brødre og Keyssler tog over Lille og Tournay, hvor de interesserede besøgte Fæstningsværkerne, til Bryssel, derfra efter en Uges Ophold til Antwerpen, videre med Skib til Rotterdam og derfra med Trækskøjte til Haag. Ombord

paa Trækskøjten havde de spillet Kort med en fransk Hr. Charadin, rimeligvis den berømte franske Maler, der den Gang var i disse Egne. I Haag kom de ind i et livligt Selskab af Diplomater og rejsende engelske og franske Adelsmænd. Her besøgte de Lord Chesterfield, en gammel Ven af Familien, nu engelsk Gesandt der. Næsten hver Aften gik de, som overalt paa Rejsen hvor der havde været Mulighed derfor, i Theatret; i Dunkerque havde de set „Cid“, i Haag saa de blandt andet „Andromaque“ og „le Philosophe marié“. Ogsaa paa anden Maade viste Johan Hartvig Ernst sin Kærlighed til Theatret; mellem hans mange Bogkøb fra Rejsen var en Mængde Skuespil; flere Bind af „Théâtre Italien“ og la Mottes Oeuvres de Théâtre havde han med sig fra Paris.

Fra Haag gjorde man Udflugter i Holland, mest i Selskab med nogle engelske Damer. I fjorten Dage saa de Leyden, Amsterdam og Utrecht; i Dortrecht havde Johan Hartvig Ernst et for hans Fremtid betydningsfuldt Møde med det danske Kongehus's nære Frænde Grev Anton af Aldenburg, og her traf han Anton Larrey, den Gang ansat i Grevens Tjeneste, senere indflydelsesrig Minister i Holland. De blev gode Venner, og Larrey blev den gennem hvem Bernstorff siden fulgte med hollandske Forhold.¹⁾

Fra Dortrecht kom de atter ind i Tyskland og naaede den 13.—14. Oktober Düsseldorf. Langsomt rejste de i tre Uger op gennem Tyskland, besøgte mange Byer og lod sig præsentere ved flere af de smaa Fyrstehoffer, f. Ex. i Kassel og Braunschweig. Den 11. November 1731 kom de efter fire Aars Fraværelse tilbage til Gartow, og Johan Hartvig Ernst kunde i sin Dagbog takke Gud for vel overstaaet Rejse og for at han havde fundet sin Familie ved god Helsen. Rejseaaarene var til Ende.

Bernstorff har ikke efterladt Breve eller Optegnelser, hvoraf man direkte kan udlæse, hvilket Indtryk disse bevægede Overgangsaar har gjort paa ham. Men de betød overordentlig meget for hans Udvikling. Vi kan af hans Skrivekalendere og øvrige Notitser se, med hvilken Iver han sugede Næring af alt det ny der traadte ham i Møde. Med vidaabne Øjne og Ører modtog han alle Indtryk; hans Interesser var hjemme fra vendte imod det brogede Menneskeliv og de vekslende Billeder af Stats- og Sam-

fundsformer, som Rejsen førte frem for ham. Man rejste for to Hundrede Aar siden ikke med Jærnbaneart; Indtrykkene fik anderledes Tid til at uddybes og fæstnes end nu. Med en moden og alvidende Mentor som Keyssler ved Siden blev der Lejlighed til rolig at drøfte hvad man saa og hørte; det frugtbare Muld af Kundskab og Forstaaelse i den unge Mands Indre højnedes med Lag efter Lag og voksede sammen til et fast Jordsmon, rigt paa Frøkorntil mange Muligheder. En ung Mand i Tyveaarsalderen, som Bernstorff, var den Gang langt mere udviklet end en Yngling i de samme Aar nu til Dags. Han var ikke opdraget til den Gennemsnitskultur; hvor Maalet nedstemmes efter de manges Ævner. En saadan ung Adelsmand blev behandlet som et kostbart Enkelteksemplar, alt afpassedes efter ham og lagdes til Rette for at føre ham saa langt som muligt. Undertiden blev dette til Overlæsselse og Usundhed, men hvor der, som hos Bernstorff, var rige Ævner og sunde Anlæg, naaede Udviklingen, under en saa kyndig og retsindig Vejledning som Keysslers, en skøn Fylde og Modenhed. Fra vor Tids Synspunkt set er den Mængde theologisk Visdom, klassisk Kundskab og utallige tørre Detailler om Tidens Statslivs Former — det tyske Riges Retsregler, Lister over Rang og Embeder ved de forskellige Hof og Stater —, som tidlig proppedes ind i Dreng og Yngling, et ufrugtbart og upædagogisk Stof. Men der er Forskel paa Undervisningen den Gang og nu. Nu vilde et saadant uhyre Kundskabsstof vel i Reglen blive indtærpet gennem Lektuelæsning; den Gang tilegnedes det i en Privatundervisning som den, Bernstorff nød, mest under friere Former. Det beroede noget paa Manglen af afpassede Lærebøger, at Kundskaberne som oftest erhvævedes ved fri Læsning af større Fremstillinger, hvor Læreren greb vejledende ind, eller, som bevarede Kollegiehæfter viser, ved Foredrag, som Eleven nedskrev og supplerede ved Selvlæsning. Der udvikledes paa denne Maade større Selvstændighed, Eleven lærte at vælge det væsentlige ud af et større Stof, og det overlodes ham at brede sig paa Punkter hvor han havde særlige Interesser. Overgangen fra Skolearbejde til selvstændig Tilegnelse skete derved tidligt og let.

En anden Side af den adelige Opdragelse var den Hovedvægt, den lagde paa Indøvelsen i Menneskekundskab og Omgang med Mennesker. De forud afstukne Veje for en ung Mand,

der vilde ind i Hof- eller Statstjeneste, førte hurtig ind i Forhold, hvor Fremgangen beroede lige saa meget paa Ævne til at gennemskue Mennesker og vinde dem ved personlig Optræden som paa Kundskaber og Flid. Opdragelsen tog i Reglen tidlig Sigte herpaa. Der laa en stor Fare heri; Barnet fik ikke Lov til at udvikle sig frit og leve et ubekymret Døgnliv; Tanken paa Fremtiden droges alt for tidlig i Forgrunden, og den Unge skruedes fast i et Snøreliv af overmodent Tankearbejde og Hensyntagen til ydre Former. Børn og unge Mennesker var saa lidt barnlige og umiddelbare; deres Breve og Optegnelser gør i Reglen et gammelklogt Indtryk i Forhold til deres Alder. Undertiden blev Oplærelsen til at omgaas Mennesker udelukkende Indskærpelse i rent ydre Former, som enhver maatte lægge uhyre Vægt paa. Bernstorff optegnede omhyggelig Titlerne paa de Rangspersoner, han kom i Berøring med, han mærkede sig Ceremoniellet ved de forskellige Hoffer og søgte at gennemtrænge de Fornemmes indviklede Familieforbindinger for ikke, som han en Gang bemærkede, „i et Barnebarns Nærværelse at komme til at omtale et Nederlag som Bedstefaderen havde lidt“. ¹⁾ Hvis man blev staaende ved alt dette ydre, udtørredes kun Sindet; bag den ydre Politur trivedes da Raahed og Selviskhed. Men hvor der, som i de Omgivelser hvori Bernstorfferne voksede op, herskede en moralsk og religiøs Livsanskuelse, hvor Tilværelsen ikke ansaas for bestemt til Nydelse, men til Arbejde under Ansvar, vænnedes den Unge til en Selvbeherskelse og Hensyntagen, til en Forsigtighed og Taktfuldhed i Optræden, der havde virkelig menneskelig Værd.

En Mand som Keyssler f. Eks. ansaa det, efter hvad vi kan skønne af hans Skrifter, for sin Opgave at benytte baade Lærestof og Rejseiagttagelser, baade Samtaler med Rejsende og politiske Begivenheder, kort sagt hver Dags Begivenheder til at vække sine Lærlinges Forstaaelse for, hvad Livet krævede af dem og hvad det udsatte dem for. Bernstorffernes Opdragelse havde haft et stærkt moraliserende Præg, men Formen for denne Undervisning havde været praktisk; derfor sløvedes de Unge ikke derved; deres Tænkning og Selvbevidsthed modnedes tidlig.

Saaledes var Bernstorff med sit tyvende Aar langt videre end en tyveaarig ung Mand i vore Dage i Reglen vil være. Han

havde erhværvet den Almendannelse der fandtes hos hans Tids Overklasse; den var sikret ved mange Aars planmæssig Vejledning og uddybet ved en Udenlandsrejse, der havde givet ham Indtryk af de betydeligste Stater i Europa. Hans Interesser var alsidige, hans Arbejdsævlne og Vilje svarede til hans ungdommelige Sundhed og Kraft. Han var rede til at udfylde en Plads i Livet.

TREDIE KAPITEL.

Johan Hartvig Ernst Bernstorff i København.

1732—1733.

ET Par Uger efter Sønnernes Hjemkomst forblev Familien Bernstorff samlet paa Gartow. Bønderne paa Godset hilste Sønnerne velkommen hjem, Præst og Klokker gjorde Reverens og overrakte et Velkomstdigt. Slægtninge kom i Besøg, og man gæstede Venner i Omegnen. Dagene gik med Jagt, Aftenerne med Samtale og Kortspil.¹⁾

Men allerede 1. December brød man op paa ny. Nu skiltes Johan Hartvig Ernst og Andreas Gottlieb; de havde hidtil fulgtes godt ad og var blevne nøje forenede i broderligt Venskab; der havde sjældnen været Tvist imellem dem, og de mindedes siden næsten med Rædsel, hvorledes ungdommelig Kappelyst en enkelt Gang under Fægteøvelserne havde ophidset dem imod hinanden.²⁾ De havde udviklet sig meget forskellig, men fordi de nu gik hver sin Vej, glemte de ikke deres Bedstefaders Formaning om at holde ubrødelig sammen.

Johan Hartvig Ernst og hans Moder tog over Celle til Hannover. Her præsenterede Fru Bernstorff sin Søn for Slægt og højadelig Omgangskreds, og hvem der i Juletiden saa dem i daglig Omgang med Hannovers indflydelsesrige Minister Gerlach Adolf von Münchhausen, fristedes til at tro, at han skulde berede den unge Bernstorff en Fremtid i Hannover.

Det var dog ikke Hensigten; Bernstorff havde allerede banet sig Vej andet Sted.³⁾

Af de tre Fideikommisser, som Andreas Gottlieb Bernstorff havde oprettet, skulde de to mindste, Wotersen og Wedendorff, tilfalde Johan Hartvig Ernst efter Joachim Engelches Død. Dette var en anselig Forsørgelse, og i og for sig kunde den unge Junker meget vel være bleven rolig hjemme for ligesom sin Broder at forberede sig til efter sin Faders Død at overtage og røgte sin Arv som stor Godsejer. Men denne Tanke, der ingenlunde stemmede med Bedstefaderens Plan for Slægtens Fremtid, afviste han bestemt. „Jeg har en saa ringe Smag for Landet og for de Glæder, man der nyder, at det forhindrer mig i at vælge denne Livsgærrning, skønt jeg efter alle Solemærker at dømme hurtigst vilde skabe mig en rolig og lykkelig Tilværelse“, skrev han ved denne Tid til en Ven. „Jeg forudser, at jeg aldrig vilde kunne tvinge mine Tilbøjeligheder tilstrækkelig til at faa Held med mig ad denne Vej; i Stedet for de gode Beskæftigelser, som andre forstaar at skaffe sig paa Landet, vilde jeg kun fortæres af Ørkesløshed og Kedsomhed. Jeg maa derfor vende mit Blik andetsteds hen og indtræde i en eller anden Statstjeneste.“¹⁾

Nærmest laa da hans Fædrelands, Hannovers, eller Englands Tjeneste, hvor han kunde træde i sin Bedstefaders Fodspor. Medens han var i England, havde Tanken herom beskæftiget ham, men han opgav den straks og indrømmede resigneret, at selv om han hele sit Liv vilde foretrække England for ethvert andet Land i Verden, saa var der ikke den mindste Udsigt til, at han nogensinde kunde faa en behagelig Stilling paa „denne lykkelige Ø“. Af sin Bedstefaders Historie havde han lært den Mistillid at kende hvormed Englænderne betragtede enhver Hannoveraner, og under alle Omstændigheder maatte han skabe sin Stilling i London som hannoveransk Statstjener. Men hertil var Vejen Kollegierne i Hannover, og denne Vej vilde Bernstorff ikke gaa. Han mente øjensynlig, at de politiske Forhold i Hannover, som de havde udviklet sig i Bedstefaderens sidste Aar, var særlig vanskelige for ham, „men“, skrev han til en Ven, „selv om Indflydelserne vare mig mere gunstige, saa vilde jeg dog se mig nødsaget til andetsteds at søge en Lykke som jeg forgæves vilde søge herhjemme, thi mit Fædreland er nedtrykt til at være en Pro vins, og jeg ser ikke nogen Stilling der kan tjene mig som Skole for at gøre mig skikket til en Dag at opnaa en betydeligere.“²⁾

Han havde indset, at Bedstefaderens Kamp for at hævde Hannover's Stilling overfor England var frugtesløs; der er en Efterklang af Andreas Gottlieb den ældres Bitterhed i hans Ord; han ser ikke sin Ærgærrigheds Maal indenfor en Provins's beskedne Rammer. Resultatet af Bedstefaderens politiske Arbejde fjærnedede Johan Hartvig Ernst Bernstorff fra Hannover. Men naar han derefter fandt det den naturligste Sag at søge til et fremmed Land, saa var han i fuldkommen Overensstemmelse med sin Tids Tankegang. Den uhyre Forskel mellem det 18. og 19. Aarhundredes Statsskik viser sig i den gennemførte Internationalisme, der den Gang lod Embedsstillingerne rundt om i Europa besættes uden Hensyn til Nationaliteten. Kun Frankrig og England var nationalt selvstændige og udviklede nok til at Udlændinges Forsøg paa at trænge ind i Reglen slog fejl. I England satte Parlamentarismen en Skranke, i Frankrig Religionen og den franske Hofadels og Embedsadels Klyngen sig til den enevældige Konge. Men ellers søgte Enevælden sine Tjenere uden nationalt Hensyn. Til Spanien strømmede Fransk mænd og Italienerne, til de italienske Hoffer Fransk mænd, Spaniere og Tyskere, de sidste ned gennem Østrig, hvor der blandedes en Skare, broget som Rigets Nationaliteter; til Polen førte de sachsiske Kurfyrster trods Adels Protest tyske Embedsmænd; ind i Rusland strømmede Tyskerne, som de vandrede til Danmark og Sverige; i Tyskland som i Nederlandene fandt franske Schweitzere og Italienerne ofte en Plads. Strømmens Styrke og Retning skiftede med de politiske Konstellationer og med Suverænernes tilfældige Omgivelser, men først og fremmest opfattedes Statstjenesten som en fuldkommen international Sag. Som en Skrædder- eller Skomagergesell med Randsel paa Ryggen kunde faa Arbejde overalt, saaledes den Adelsmand eller Doctor juris der vilde tjene ved Hof eller i Kollegier. Italienske og spanske Jesuitter trængte ind hvor den katholske Religion aabnede Dørene; ganske paa samme Vis fulgte den tyske Adel efter tysk Protestantisme og tyske Dynastier. Dette var ikke alene en Frugt af enevældige Fyrsters Luner og Spillen op med Statens Embeder og Penge; Tyskland var hele Mellem- og Nordeuropas store Centrum. Aarsagerne var mange; en væsentlig Aarsag var Lutheranismen, der ikke blev et nationalt Svækkelselement alene for Tyskland, men ogsaa for store Dele af Nordeuropa. Men trods al Svaghed var Tysk-

lands aandelige Udvikling efter 1648 rigere end dets Nabolandes mod Nord og Øst, dets Statsliv frugtbarere paa Nydannelser og Forbilleder. Ogsaa Folkekarakteren virkede. Tyskerne trængte sig uforfærdet frem, stolende paa, at hvad de bragte, vilde blive modtaget med Kyshaand og Tak.

Men fordi Hannover og England ikke passede Bernstorff, var alle Sunde dog langt fra spærrede for ham; han havde mange Steder at vælge imellem.

Først og fremmest spillede Religionen for Bernstorff som for de fleste af hans protestantiske Standsfæller en Hovedrolle. Hans Slægts Traditioner, hans Bedstefaders bestemte Vilje, hans egen religiøse Følelse forbød ham at træde i en katholsk Fyrstes Tjeneste, men derfor behøvede han ikke at søge udenfor det tyske Riges Grænser. Der var tyske protestantiske Stater nok at vælge imellem. Men overfor de fleste af disse: Meklenburg, Hessen, Würtemberg, og Sachsen, hvor Protestanter tjente den katholske Kurfyrste hvis Religion holdtes indenfor snævre Skranker, gjaldt den samme Anke som mod Hannover; Forholdene var for smaa, Maalet ikke højt nok. Ti Aar efter afviste Bernstorff bestemt en ærefuld Kaldelse til Minister i Kassel. Preussen var stort, men til Berlin vilde en Bernstorff ikke vende sin Gang. Andreas Gottlieb havde næret en Uvilje mod den brandenburgske Politik, der med ærligt Had gengældtes, og disse Følelser nedarvedes. Frederik Wilhelm I's Personlighed indbød ej heller til nærmere Bekendtskab.

Der var da to Lande tilbage: Sverige og Danmark-Norge. Personlige Forbindelser blev afgørende; men bortset derfra tyngede Vægtskaalen ikke til Fordel for Sverige. Sverige var fjærnere, og man havde i Europa en almindelig Følelse af Rigets Afmagt efter Karl XII's Død. Frederik af Hessens svage Kongemagt, Rigsdagens Myndighed og den talrige indfødte Adel, der hungrig stredes om Embederne, lokkede ikke en Udlænding. Oven i Købet havde Bernstoffernes Navn ingen god Klang i Sverige, hvis Interesser Andreas Gottlieb den ældre ofte havde modarbejdet.

Danmark-Norge var derimod en Stat hvor Gunst og Fremgang udelukkende beroede paa den enevældige Konge. Den danske Kongeslægts Tyskhed aabnede erfaringsmæssig Ejderporten for enhver lykkesøgende Tysker. Vel hørte af den danske Konges Lande

kun Holsten til det tyske Rige, men, i alt Fald ude fra set, havde det officielle Danmark, Hof og Centralstyrelse, Hær og Diplomati et saa tysk Præg, at Tanken om en national Modsætning ikke bortskræmmede den der agtede at søge sin Lykke i Samfundets højeste Lag. Datidens Danmark-Norge indtog en langt anseeligere Plads i det nordeuropæiske Statssystem end vi nu har let ved at forestille os. Dets militære Magt var som dets Landomraade endnu betydeligt; de smaa tyske Stater betragtede det med Ærbødighed som et gammelt anset Rige og fremfor alt som en af den lutherske Protestantismes fasteste Borge. Den fælles Trosbekendelse øvede i det 18. Aarhundrede en Tiltrækningskraft der næsten svarede til vor Tids nationale Samfølelse. En luthersk Tysker som Bernstorff følte sig uden Sammenligning nærmere knyttet til det lutherske Danmark end til de sydtyske katholske Stater eller de calvinske Egne i Vesttyskland. Tredive Aar senere bemærkede Andreas Peter Bernstorff, at Danmark var det eneste Land til hvilket en tysk Protestant fornuftigvis kunde knytte sig, og Johan Hartvig Ernst mente det samme 1731. „Den Forbindelse, som Danmark har med de andre europæiske Magter, det Antal Ministre, det holder ved alle europæiske Hoffer, de gode Stillinger, der tilsidst kan belønne lang og god Tjeneste, alt dette giver mig Haab om, at ogsaa jeg engang kan opnaa noget for mig, og derfor har jeg foretrukket det danske Hof fremfor ethvert andet“, skrev han da han stod i Begreb med at knytte sig til Danmark.¹⁾

Allerede paa Rejsen havde han truffet sit Valg.²⁾ Den Iver, hvormed han i Wien knyttede Forbindelse med Berckentin, i Paris med Sehested, viser, hvorhen hans Tanker droges. Under Opholdet i Holland skete de indledende Skridt. I Dortrecht traf han Grev Anton af Aldenburg, det danske Kongehus's nære Frænde, der levede i København, men paa denne Tid opholdt sig i Nederlandene under et Besøg for at tilse sine oldenburgske Godser, Varel og Kniephausen. Den 9. Oktober 1731 havde Bernstorff, som han udtrykkelig noterede i sin Kalender, en to Timers Samtale med Greven; to Dage efter taltes de atter længe ved, og Grev Anton lovede ham sin Støtte i København, ja opfordrede ham maaske selv til at træde i dansk Tjeneste. Medens Bernstorff derpaa rejste til Gartow, skrev Greven til København,

samtidig med at der fra anden Side gjordes Skridt til Gunst for ham, nemlig af Brødrene Plessen, de to den Gang mest formaende Mænd i København.

Forbindelsen mellem Familierne Plessen og Bernstorff var gammel. Der var en Art Fætterskab mellem dem, og i 1690erne havde Andreas Gottlieb Bernstorff og den „gamle“ Plessen, Christian Siegfried Plessen, der under Christian V spillede en betydelig Statsmandsrolle i Danmark og Nordtyskland, samvirket i Meklenburg, hvor de begge ejede Godser, under Stridigheder der mellem Hertugerne og Adelen.¹⁾ Nu var Christian Siegfried Plessens Sønner Christian Ludvig og Carl Adolf efter Tronskiftet 1730 blevne Medlemmer af Christian VI's første Conseil. Efter Tidens Skik søgte de at skaffe deres unge Slægtning ind i deres nye Fædreland; maaske havde dette allerede tidlig været aftalt mellem dem og Bernstorffs Forældre. I Oktober 1731 talte Ludvig Plessen om Johan Hartvig Ernst Bernstorff til Christian VI; denne svarede gunstigt, og Plessen lod derefter Bernstorff vide, at han, hvis han kom til København, kunde gøre Regning paa at komme i dansk Tjeneste, foreløbig som Kammerjunker. Dette vidste Bernstorff før han kom til Gartow, og han var bestemt paa snarest mulig at tage til Danmark. Det trak lidt ud med Rejsen, men i Begyndelsen af Marts 1732 naaede han til København.

Den meget gunstige Opfattelse, som Bernstorff og hans Kreds havde dannet sig af den ny danske Konge, har øjensynlig medvirket til hans Beslutning. „Kongen gælder“, skriver Bernstorff i et intimt Brev, „for at være en flittig, forstandig og brav Herre, hvad der er af stor Betydning for en ung Mand der har gjort Hæderlighed til en Regel for sine Handlinger.“ Den Klogskab og Dytighed, som Christian VI efter Bernstorffs Mening havde vist ved Valget af sine Ministre — Bernstorff tænkte her paa Brødrene Plessen —, haabede han ogsaa selv at faa Gavn af.

Kort før sin Afrejse bad Bernstorff Berckentin om Anbefalingsbreve til formaende Folk i Danmark, da han nu mere end nogensinde mente at have Brug for Berckentins Støtte „for ikke at strande paa de mange Skær ved det Hof, hvortil jeg kommer som fremmed og hvor jeg kun overfladisk kender Jordbunden“. Berckentin skrev til Udenrigsministeren, Ivar Rosenkrantz, og saaledes havde Bernstorff Tilknnytning til ikke mindre end tre danske

Konseilsministre. Han skulde imidlertid erfare, at han virkelig kun overfladisk kendte Stillingen ved det Hof, han kom til; denne Støtte var mindre holdbar end han den Gang troede.

Hverken Breve fra Bernstorff eller hans Skrivekalendere under dette hans første Ophold i København er bevarede, og vi ved forholdsvis lidt om hans Forhold i denne Tid. Han blev vel modtaget af Brødrene Plessen og Rosenkrantz, 21. April 1732 udnævnt til Kammerjunker, og kort efter som en Slags ulønnet Volontær ansat i det tyske Kancelli.¹⁾ Her lærte han den danske Administration at kende, indtil han omtrent et Aar efter blev ansat i den diplomatiske Stilling, der naturligt maatte være hans Ønskers første Maal. Fra det tyske Kancelli udgik den Gang Hertugdømmernes almindelige Administration, Rets-, Kirke- og Skolevæsen, medens f. Eks. Finans- og Toldvæsen laa under de for hele Riget fælles Kollegier, Rentekammeret og Kommercekollegiet, der var delte i forskellige Afdelinger for Kongeriget Danmark, Hertugdømmerne og Norge. Tillige henhørte formelt Udenrigsstyrelsen under det tyske Kancelli, men faktisk blev alle vigtigere udenrigske Sager, f. Eks. al Korrespondance med Diplomatene og de fremmede Regeringer, ikke behandlede paa almindelig Maade, men afgjorte af Chefen for det tyske Kancelli alene med enkelte betroede Underordnede som Sekretærer.

Ved denne Tid var det Ivar Rosenkrantz og Oversekretær Frants von Hagen der havde den daglige Ekspedition af de udenrigske Sager. Forhandlingerne skete enten i Konseillet, hvor Kongen præsiderede, eller mundtlig eller skriftlig alene mellem Kongen og Rosenkrantz, eller ved fortrolig Forhandling mellem Konseilsmedlemmerne indbyrdes, særlig mellem Rosenkrantz og Brødrene Plessen. Denne Ordning var ikke ganske behagelig for dem der som Bernstorff skulde sætte sig ordentlig ind i Sagerne, thi Frants von Hagen var yderst misfornøjet med at faa unge adelige Volontærer ind i sit Kontor og skød dem efter Ævne til Side. Til de ugentlige Forhandlinger mellem Oversekretæren og de forskellige Sekretærer, ved den Tid fire, havde Volontærene Adgang, men her foregik der som oftest kun en rent formel og overfladisk Forhandling om Hertugdømmernes Anliggender; man kunde her, sagde en Mand der havde siddet i Kancelliet i flere Aar, kun lære Forretningsgangen „Slendrianen“ at kende, og det var

ikke meget bevendt. Udenrigspolitikken behandledes med stor Hemmelighedsfuldhed, ubestemt og lejlighedsvis, medens de almindelige Kancellisager skulde behandles paa faste Kancellimøder til bestemte Tider. Hagen kunde lukke tæt til for en Volontær, og det beroede saaledes alene paa Rosenkrantz's Interesse og Velvilje, om Bernstorff fik noget at se og lære. Hvordan det er gaaet hermed, vides ikke; men Bernstorff har sikkert arbejdet saa ivrig som mulig, og at man allerede Aaret efter betroede ham en selvstændig Plads, tyder paa, at man har haft Tillid til hans Kundskaber. Christian VI lagde nøje Mærke til sine Folk, og det er sandsynligt, at Rosenkrantz har givet Bernstorff god Lejlighed til at lære Sagerne at kende. Bernstorff havde desuden gennem sin Ven Lersner en Forbindelse med den ældste Kancellisekretær, Etatsraad Frederik Esmarck, der vistnok er kommen ham til Gode. Et Aar var imidlertid kun en kort Tid til at sætte sig ind i de fremmede Forhold; hvor ævnerig og arbejdsdygtig Bernstorff end var, saa maa hans Viden dog have været stykkevis, og han har sikkert ikke faaet ordentlig Kendskab til de indre Forhold i Danmark. Lettere har det vel været at faa fat i de ydre politiske Traade, for saa vidt Rosenkrantz har givet ham Anledning hertil. Det er betegnende for hin Tids Embedsforhold, at man uden Betænkning efter saa kort Forberedelse Aaret efter kunde sende en ikke enogtyveaarig ung Mand ud for som Gesandt at varetage Rigets Interesser i Udlandet.

Bernstorff har sikkert følt det som et Gode at tage alvorlig fat paa sit Arbejde, thi meget andet gav København under Christian VI ikke en ung Mand at udfylde Tiden med. Livet dør var ensformigt og fattigt paa Adspredelser. Af de Breve, som den franske Ambassadør i Danmark, den unge handlelystne Grev de Pléto netop i disse Aar skrev hjem til sine Venner, ser man, hvor smaastadsagtigt det forekom den der sammenlignede det med Paris eller London.¹⁾

„On vous a déjà dit ce que sont les Danois,
leur haine des plaisirs, leur esprit de guingois,
leur aride entretien, leurs gothiques usages.
Ah, Seigneur, que cinq ans chez de pareils visages
sont rudes à passer.“*)

*) „De kender Danskerne, deres Had til Fornøjelse, deres forskruede Tanke-

Saaledes klagede Plélo sig paa Vers; og „forestil Dem“, skrev han en anden Gang til en Ven, „et Hof uden Glans, Hoffolk uden Manerer, en By uden Fornøjelser, en Ungdom uden Liv, et helt Folk uden Glæde, ingen Konversation, ingen Hygge i Selskabslivet, et uafadeligt Ceremoniel, Trakasserier uden Tal, endelig smaa Aftenselskaber paa halvtredsindstyve Personer, hvor det altid staar paa Korender, smeltet Smør og Muskat, og hvor man tilbringer Halvdelen af Tiden med at drikke Skaaler: se saadan er København og Danskerne.“

Lad nu end denne Skildring bære Præget af, at Plélo, der var en Mand med særlig mange Interesser, længtes stærkt tilbage til Paris, saa var dog Hovedtrækkene rigtige. Over Livet i København hvilede der i disse Aar, da Holbergs Skueplads var lukket, et mørkt, glædesløst Præg; som Plélo skrev: „I København har vi kun Tristhed: trist Fornuft, triste Dumheder, alt trist.“ Næsten alle Forlystelser var allerede nu trængte tilbage af Christian VI's tunge Religjøsitet; af Adspredelser udendørs optegner en ung Junker i sin Dagbog fra disse Aar med Omhu, naar der efter en Kinafarers Ankomst holdtes Auktion over Ladningen, eller naar der blev Lejlighed til i „Menageriet“ paa Frederiksberg at beundre „en Desmerkat, Leopard og en Fugl“.¹⁾ Man var nøjsom i de Tider. Om Theaterforestillinger er der ingen Tale, og det var en Sjældenhed, at der om Vinteren blev holdt en „Picquenie i Kroyers Hus paa Østergade, hvor alle som frequenterede Selskaberne var med“.²⁾ Selskabslivet var ens Dag ud Dag ind. Middage Kl. 2—3, Souperer Kl. 6—7 og efter bægge ufravigelig Spillepartier; Hoffets Pietisme gik ikke vidt nok til ogsaa at fjerne dette sidste Middel til at faa Tiden slaaet ihjel. Til Kortene tyede man selv paa de store Galladage, som Kongens og Dronningens Fødselsdage den 28. og 30. November. Naar Hoffet „magnifique i Klæder“ havde udfoldet det stiveste Ceremoniel, naar Professor Gram paa Universitetet havde holdt en „dejlig latinsk Oration“, spillede man om Aftenen efter Taflet Kort saa det stod efter.

Overordentlig smaastadsagtigt var alt i Forhold til de europæiske Storstæder; København havde den Gang kun henved

gang, deres stive Konversation og gotiske Skikke. Aah, hvor er det drøjt i fem Aar at gaa rundt og se paa saadanne Ansigter!“

60000 Indbyggere, London og Paris næsten ti Gange saa mange. Det Selskab, hvori Bernstorff havde sin Omgang, var, skønt det ingenlunde var eksklusivt aristokratisk, men ogsaa rummede mange højere borgerlig fødte Embedsmænd, snart talt; hele Selskabeligheden synes at have gaaet paa Omgang mellem højst en Snes Familier; de gæstede skiftevis hinanden Aften efter Aften og oplevedes kun af en Sværm af unge Adelsmænd, danske og tyske, der i broget Blanding kredsede om Hoffet med „Suppliquer“ om Titler eller Embeder.

Til denne Kreds hørte jo Bernstorff og traadte derved i Forhold til de københavnske Hof- og Regeringskredse.¹⁾

Foruden Brødrene Plessen ser vi ham omgaaes Ivar Rosenkrantz; Sehested og dennes Frue traf han næppe, eller i alt Fald først i Vinteren 1732—33, da Sehested mest opholdt sig paa sine Gaarde paa Fyen. Derimod kom han ind i en Kreds af Adelsmænd og Embedsmænd, af hvilke adskillige senere kom til at spille en fremtrædende Rolle. Dette gjaldt først og fremmest den ni Aar ældre Frederik Dannekjold-Samsøe, Ætling af Kongehusets uægte Sidelinje; han var født 1703, men 1732 var han allerede hvid Ridder, Gehejmeraad og Højesteretsassessor og lige indtraadt som Deputeret i Søkrigskommissariatet, hvor han i de følgende Aar udøvede en betydelig Virksomhed for Danmarks Flaade. Bernstorffs og hans Bekendtskab kom til at vare henimod fyrretyve Aar og blev rigt paa Brydninger. Nu synes de hurtigt at være blevne gode Venner; Bernstorff kom meget i Dannekjolds Hjem, og denne beklagede, at han saa hurtigt forlod København.

Mere jævnaldrende var tre tyske Grever, der samtidig traadte i dansk Statstjeneste, Greverne Henrik VI af Reuss, Rochus Friedrich Lynar og Ludvig Casimir von Isenburg.²⁾ I 1732—33 kom de til København fra Rejser rundt om i Europa. Alle tre stod de paa Forhaand Hoffet nær. Isenburg var en Slægtning af Sophie Magdalene, Reuss og Lynar var anbefalede af Grev Christian Ernst af Stolberg-Wernigerode, men alle havde de den særlige Anbefaling, at de som ivrige Pietister havde aandelig Retning fælles med Hoffet, thi til religiøs Livsanskuelse og Vandel tog Christian VI og Sophie Magdalene først og fremmest Hensyn.

Dette forstod de Unge som vilde frem ved det danske Hof, og opmærksomme Iagttagere mente, at dette i høj Grad bestemte

unge adelige Supplikanters Gøren og Laden. Lersner havde omgaaedes de tre Grever i Paris og kendte desuden Lynar fra København, hvor denne allerede i 1730 havde præsenteret sig for Hoffet. Lersner satte dem alle højt; Isenburg var efter hans Skøn ikke nogen stor Begavelse, men en aaben og brav Karakter; Reuss var en paalidelig og elskværdig Person; hans Opdragelse havde været yderst stræng pietistisk og det havde sat sig stærke Spor i hans Karakter og Væsen, men paa den anden Side manglede han ikke Lyst til „tilladelige Fornøjelser“, vel at mærke naar man ikke lagde Mærke dertil. Hverken han eller Lynar havde i Paris lagt nogen særlig „Devotion“ for Dagen, men havde været „sociable og meget menneskelige“. Lynar var efter Lersners Mening den bedst begavede, men om hans Fromhed havde han kun meget ringe Tanker; han var altfor klog, mente Lersner, til at de fromme Lader hos ham kunde være mere end et Skin. Lynar havde øjensynlig i Paris ikke foragtet Livets Nydelser, og Lersner havde svært ved at bevare Alvoren, naar han tænkte sig ham gaa from og adstadig om i København; drilagtig sendte han ham gennem Bernstorff Besked om nogle letsindige Damer, han havde kendt i Paris. Baade Lynar og Reuss kom i Begyndelsen af 1733 ind i tyske Kancelli sammen med Bernstorff, og de lærte hinanden godt at kende. Lynars og Bernstorffs Veje kom siden til at krydses mere end een Gang, og Konkurrence mere end Sympathi kom til at bestemme deres Forhold til hinanden. Meget igaaet med de tre Grever har Bernstorff næppe været i København, og han har, kan det skønnes, paa ingen Maade efterlignet deres fromme Lader for at tækkes Hoffet.

Fra Paris kendte Bernstorff endvidere den unge udpræget danske Junker Peder Otto Rosenørn, der sidst i 1732 kom til København fra Aakjær i Jylland og et Aars Tid efter blev Kammerjunkere; 1751 døde han som Amtmand paa Falster. Hos Danne-skjold traf han blandt andre to unge holstenske Kammerjunkere, Mogens Scheel Plessen og Hans Ahlefeldt, samt den danskborgerlige Kay Frederik Schnell, senere Justitsraad og Kommitteret i Kommercekollegiet, der 1740 døde just som han blev udnævnt til Amtmand paa Bornholm. Især med de to sidstnævnte, Schnell og Ahlefeldt, omgikkes han kammeratlig; „Trifoliet“ kaldte de sig og mødtes i hinandens Logis, hvor de en Aften ugentlig holdt

„Kotterie“ med Aftensmad og hyggelig Samtale. Til Kafé- og Værtshusliv kendte man den Gang ikke i København, i alt Fald ikke i den Kreds; de unge Junkere mødtes saa i hinandens Logis. Her fandt Bernstorff en behagelig Afveksling fra det stive pietistisk prægede Hofliv, men ogsaa i Rosenkrantz's Hus var Tonen friere end andre Steder. Rosenkrantz's Hustru, Charlotte Amalie Skeel, var en overordentlig livlig Dame og, skønt hun var Moder til flere Børn, i høj Grad koket. Hun var Midtpunktet for en stor Selskabelighed, og skønt Bernstorff næppe hørte til hendes Tilbedere, var han en stadig Gæst der i Huset, hvor han traf Plessenerne, Fru Rosenkrantz's Morbrødre. Det gik efter Forholdene livlig til ved de rosenkrantzske Assembléer; netop i hin Vinter dansede man der flere Gange, og alt hvad København rummede af ung Adel mødtes der. Ogsaa i den Grammske Familiekreds kom Bernstorff ofte. Den bestod af Overjægermester, Gehejmeraad Frederik von Gramm og hans Sønner, Hofmarskal Frederik Carl og Hofjægermester Carl Christian Gramm; særlig med Frederik Carl Gramm blev Bernstorff gode Venner, og til ham udtalte han sig med stor Frimodighed i den følgende Tid.

De fremmede Gesandter traf Bernstorff selvfølgelig stadig, men de fleste var lidet betydelige, og med den ejendommelige, kundskabsrige og intelligente Grev de Plélo synes Bernstorff ikke at have haft stor Berøring.

Hvor ensartede og jævne end de selskabelige Forhold i København var i Aarene 1732—33, saa fik Bernstorff dog allerede her Indtryk af, at Jordbunden omkring et Hof altid er usikker. Netop de Forbindelser, der havde draget ham til København, lærte ham dette og manede ham til Varsomhed.

Dette hang sammen med de store Forandringer efter Tronskiftet 1730, og allerede i Paris havde Bernstorff gennem sin Ven Lersner faaet et stærkt Indtryk af, hvor meget Tronskiftet havde betydet. Lersner havde nemlig været knyttet til det Parti som Christian VI straks efter sin Tronbestigelse havde fjærnet, nemlig Dronning Anna Sophie Reventlows og Storkansleren Grev Ulrik Adolf Holsteins. Han havde gennem denne sidste faaet en underordnet Embedsstilling i tyske Kancelli, men var nu meget mod sit Ønske bleven sendt som Legationssekretær til Paris.¹⁾ Her

havde han givet Bernstorff nøje Besked om den store Omvæltning, og ikke lagt Skjul paa, at han mente, at Brødrene Plessen havde handlet ilde ved at ægge Christian VI's Had til Anna Sophie og hendes Kreds. Dog blev det ikke denne ældre Mod-sætning der først og fremmest kom til at indvirke paa Bernstorff. Da han kom til København, var der en ny Kamp i Udbrud, idet netop de Mænd, til hvem Bernstorff var nærmest knyttet, var ved at fortrænges af Christian VI's Gunst.¹⁾

Højt havde Kongen elsket og højt havde han hævet Brødrene Plessen og Ivar Rosenkrantz, men mistroisk som han var, og trods sin hæderlige Karakter let tilgængelig for Bagvaskelser, varede det kun kort, før han fattede Mistanke til dem alle tre. Dette var en Følge af Christian VI's smaatskaarne Personlighed; Brødrene Plessen var myndige Mænd, vante til at gøre deres Mening gældende selv overfor Kongen. Dette taalte denne ikke, hans krænkede Forfængelighed æggedes af hans kloge og ener-giske Svigermoder Markgrevinde Sophie Christiane af Bayreuth, der havde taget fast Ophold i København. Hun slog sig sammen med en anden Udlænding, hvis Indflydelse i disse Aar ogsaa gjorde sig stærkt gældende overfor Christian VI, hans religiøse Menings-fælle Grev Christian Ernst af Stolberg-Wernigerode; de fandt Hjælp hos den danske Poul Løvenørn, der fungerede som Krigs-minister, men paa flere Punkter var uenig med Konseillet, og lidt efter lidt underminerede de tre aldeles Plessenernes og Rosenkrantz's Stilling. Den Mand, paa hvem Christian VI's Tillid gled over, var den tyske Præstesøn Johan Sigismund Schulin, der fra først af var kommen til Danmark som Hovmester for Sophie Magdalenes unge Brødre, senere var bleven Etatsraad og 1733 Sekretær i tyske Kancelli og, hvad der var vigtigst, bag Kulisserne mere og mere Kongens Fortrolige.

Allerede i 1732 var Plessenernes Stilling rystet; der var Usikkerhed i alle Forhold, og samtidig med at Bernstorff forlod København, blev Bruddet aabenbart, idet Carl Adolf Plessen i April 1733 traadte ud af Konseillet. I første Række havde Kongen vendt sig mod de to Brødre, men ogsaa Rosenkrantz var i Unaade, og mod hans Hustru var Kongen særlig uvillig stemt; hendes verdslige Livlighed var ham og Dronningen en Forargelse; ved Juletid 1733 skete tilmed den Skandale, at to af hendes Tilbedere,

de to Junkere Henning Ahlefeldt, en af Bernstorffs Omgangsfæller og en ung Holstein, Storkanslerens Søn, kom op at slaas paa Kaarder i hendes Hus. Kort efter gik hendes Onkel Ludvig Plessen af, og selv om Rosenkrantz blev i Konseillet, var hans Indflydelse yderst ringe.

Christian VI's Brevveksling med Schulin og Grev Stolberg-Wernigerode viser, hvor opbragt han var paa hele den Plessen-Rosenkrantzske Kreds. Han glemte den Kærlighed, han selv havde næret til dem, og i sin Hidsighed kunde han komme med de stærkeste Udfald mod „denne Bande“, som han i Virkeligheden ikke kunde bebrejde noget positivt; hans Uvilje, der senere fostrede taabelige Fantasier om „Banden“s Anslag og Opposition, var bygget paa Fruentimmersladder og lavsindet Mistro.

Disse Forhold maa have gjort Opholdet i København noget vanskeligt for Bernstorff; Plessenerne og Rosenkrantz var hans daglige Omgang, han kom ogsaa i Storkanslerens Hus. Hans Venner klager over, at hans Breve i denne Tid ikke engang indeholder saa meget som en Avis, og de ærgrer sig over, at de ikke kan faa det mindste at høre om Forholdene i København. Bernstorff har været tavs og ikke stolet paa Brevsikkerheden. Naar Christian VI beklagede, at Rosenkrantz ikke kunde tie, men betroede alt til sin letmuede Hustru, saa kunde han i Bernstorff i alt Fald finde en Mand af anderledes Støbning. I Bernstorffs Slægt talte man kun frit ud hvor man var sikker, ellers holdt man Tand for Tunge.

Endnu i 1732—33 var Christian VI's Uvilje mod Plessenerne ikke saa stor, at han mistroede enhver der havde nogen Forbindelse med dem. Bernstorff arbejdede rolig i Kancelliet og stødte næppe an i nogen Henseende; hans Paalidelighed og gode Ævner har maaske endog tildraget sig Kongens Opmærksomhed, og uden Vanskelighed fik han i Foraaret 1733, kort før Kongeparret tiltraadte en længe planlagt Rejse til Norge, Ansættelse i det danske Diplomati.

At dette blev hans første Skridt i dansk Tjeneste, fulgte af Forholdenes Natur. Mange af de Tyskere, der i hine Tider vandrede ind til Danmark, søgte ganske vist til Hæren eller Hoffet, men ingen af disse to Veje ønskede Bernstorff at betræde; hans

Tankegang og Uddannelse var ganske umilitær og udelukkede en Løbebane i Hæren; en Hofstilling kunde han paa Grund af Forholdet til Familien Plessen hverken ønske eller vente at faa, bortset fra at den ikke tilfredsstillede ham. Ved at indtræde i Diplomatiets fulgte han derimod Skik og Brug, thi af de danske Diplomater ved den Tid var de allerfleste tyske Adelsmænd. Dette var ikke kommen med ét Slag, men udviklede sig lidt efter lidt i Aarhundredet efter Enevældens Indførelse som en Frugt paa én Gang af den politiske Tilstand i Danmark og den inderlige Forbindelse med Tyskland. Den danske Adel var traadt i Baggrunden, fra først af havde de enevældige Kongers Mistro været medvirkende Aarsag, men dens Interesser gjorde den ogsaa lidet tilbøjelig og dens kulturelle Standpunkt lidet skikket til at overtage diplomatiske Hværv; de tomme Pladser udfyldtes af de tyske Adelsmænd, der som Bernstorff kom til København med en vis almen europæisk og politisk Dannelse. Til at tjene som Gesandt i Udlandet hørte efter Datidens Tankegang mindre Kendskab til Danmarks indre Forhold end til en Ansættelse i Landet selv; Diplomatiets var i det 18. Aarhundrede, hvor det mellemfolkelige Forhold bestemtes af dynastiske og handelspolitiske og ikke af nationale Hensyn, ingen Repræsentation af Staten, end mindre af Folket, men af Fyrsten. Derfor kunde disse Stillinger som oftest udfyldes af adelige Udlændinge. Særlig Uddannelse krævedes ikke; man avancerede den Gang meget sjælden indenfor Diplomatiets fra Legationssekretær til Gesandt; Legationssekretærene var som oftest borgerlige og danske, der f. Eks. fra underordnede Stillinger i tyske Kancelli gik til Udlandet for atter at vende tilbage til Embedet i Danmark.¹⁾

Saaledes var det næsten en Selvfølge, at Bernstorff, naar man overhovedet vilde knytte ham til dansk Tjeneste, efter et Aars Prøve udsendtes som Diplomat. Under 4. Maj 1733 udnævntes han til Envoyé extraordinaire ved det kursachsiske Hof i Dresden.²⁾

Glæde ved foreløbig at have naaet sit Maal forlod han København. Vi ved intet positivt om, hvilket Indtryk Byen og Landet gjorde paa ham, men rimeligvis betragtede han sit Ophold alene som en nødvendig Forberedelse til den Embedsstilling der skulde

falde helt udenfor den dansk-norske Stats Grænser. Sorg over Afrejsen spores ikke; han havde vundet sig adskillige gode Venner der, men noget som helst fastere Baand mellem ham og Danmark var der ikke bleven knyttet. Han forstod vistnok endnu ikke det danske Sprog og havde næppe tænkt sig Muligheden af at blive i Danmark. Sent skulde andre Følelser faa Magt over ham.

FJERDE KAPITEL.

Johan Hartvig Ernst Bernstorffs første Diplomataar i Sachsen-Polen.

1733—1737.

I Begyndelsen af Maj Maaned 1733 gav Bernstorff sig paa Vej til Sachsen. I Meklenburg traf han Berckentin, der besøgte sine Godser, nød godt af hans gode Raad, og drog saa videre til Gartow, hvor han en Maaned Tid levede sammen med sin Familie, der havde lidt et alvorligt Tab medens han var borte. Hans Moder Charlotte Sophie var død i Hannover den 30. December 1732. Bernstorff havde ikke staaet ved hendes Dødsleje og havde ikke overværet hendes Bisættelse i Familiegravelsen i Kirken i Gartow. Men hun var bleven erstattet. 2. April 1733 havde Andreas Gottlieb holdt Bryllup med Dorothea Wilhelmine von Weitersheim. For første Gang siden de skiltes i Tübingen saa Johan Hartvig Ernst hende igen.¹⁾

Den 18. Juni kom han til Dresden og tiltraadte sin første selvstændige Gærning. Helt let var det ikke. „Jeg har ingen Forgænger i den Stilling, jeg har overtaget, ingen der kan sætte mig ind i Forholdene ved dette Hof, og saaledes maa jeg begynde en helt ny Løbebane i et mig fuldkommen ubekendt Land“, skrev han mismodig en Maaned Tid efter sin Ankomst til Berckentin. Men han veg ikke tilbage for Vanskelighederne; energisk tog han fat paa den nærmest liggende Opgave at lære Hoffet, de ledende Personer og Landets politiske Forhold at kende. Sin Stillings formelle Krav maatte han hurtig lære at opfylde; han saa den stive

sachsiske Hofetikette med dens franske Ceremoniel i Virksomhed, da han i højtidelig Audiens fremstillede sig for Kurfyrsten og overrakte Kurprinsen den danske Elefantorden.

Bernstorff kom til Sachsen i et interessant og kritisk Øjeblik; i Februar 1733 havde Tronskiftet fundet Sted, August III havde afløst August II den Stærke, og man stod overfor den vigtige Kamp om Polens Kongekrone mellem Kurfyst August og Stanislaus Leszczyński.

Danmark var neutralt under denne europæiske Krise, og trods stærk Paavirkning, især fra fransk Side, fastholdt Christian VI en forsigtig Politik, der ikke gav Anledning til Forviklinger med det sachsiske Hof.¹⁾ Bernstorffs Rolle var saaledes den opmærksomme Iagttagers; en virkelig diplomatisk Aktion fik han under dette første Gesandtskab ikke Lejlighed til at udfolde. Hans væsentligste Opgave blev smidigt at repræsentere sin Konges Neutralitet og uden Anstød at afvise Grev Brühls gentagne Forsøg paa at engagere den danske Regering til Fordel for August III. Bernstorff klarede alle Skær til sin Regerings Tilfredshed og havde kun ved en enkelt Lejlighed nogle ret snurrige Vanskeligheder.²⁾ I Efteraaret 1733 skulde August III til Polen efter at være bleven valgt af det ene Parti; han lagde megen Vægt paa at faa de neutrale Magters Gesandter med sig til Warschau, og Bernstorff havde faaet Ordre fra København til at ledsage ham. Imidlertid gjordes der fra fransk Side Ophævelser herover, idet det udlagdes som en Anerkendelse af August III's polske Kongeværdighed, og den danske Regering ønskede helst at opsætte en saadan Anerkendelse. Bernstorff fik pludselig Kontraordre, men da han havde gjort alle Forberedelser til Rejsen, vidste han intet andet Paaskud end pludselig Sygdom, og gik til Sengs indtil Hoffet var afrejst. Han var dog ilde berørt heraf, da han meget vel mærkede, at den pludselige Sygdom ikke fandt megen Tiltro. Først henimod Slutningen af det følgende Aar skiftede Regeringen i København Standpunkt, og 1. November 1734 ledsagede Bernstorff Hoffet til Warschau, hvor han med endnu større Omhu end i Dresden maatte undgaa ethvert Skridt der kunde forpligte hans Hof. Hans Ophold i Warschau kom til at vare længere end Krigen, der endte i Oktober 1735 ved Freden i Wien; først 10. August 1736 kom Bernstorff tilbage til Dresden.

Hans Gesandtskab gav ham saaledes Lejlighed til at lære baade sachsiske og polske Forhold at kende, og hans Depecher viser, at han brugte Tiden godt. De enkelte mindre Forhandlinger, der kom til at foreligge, udførte han med den største Nøjagtighed; vigtigst var imidlertid hans planmæssige Arbejde for at udvide sin politiske Viden og Forstaaelse.

I det første halve Aars Tid indskrænkede Bernstorff sig til at give sin Regering kortere politiske Oplysninger. I en hel anden Grad end i vore Dage havde Diplomaterne den Gang til Opgave at holde deres Regeringer à jour med de Begivenheder og Forhold der nu meddeles pr. Telegraf og i Bladenes Nyhedsrubrikker. Oplysninger, vi nu finde i statistiske Haandbøger, i Statskalendere og officielle Bekendtgørelser, holdtes hemmelige og maatte opsnuses eller købes. Gesandternes Depecher vrimlede af sligt, som Bilag sendtes Aviser, Pjecer, Afskrifter af Regeringsordrer, Kort og Hærlister, hvis Indhold for Nutiden ikke synes vigtigt, men som den Gang ikke var tilgængeligt ad anden Vej. Denne Side af sin Virksomhed lagde Bernstorff fra første Færd overordentlig Vægt paa; han skyede ingen Umage for at oplyse sin Regering, og selv samlede han en indgaaende Viden om de Lande hvori han virkede. Men efter nogen Tids Forløb gav han tillige en udførligere, mere selvstændig Skildring af de intime politiske Forhold i Sachsen. Ludvig Plessen, med hvem han i 1733 stod i Brevveksling, havde udtrykkelig opfordret ham til at gøre dette, naar han var bleven tilstrækkelig kendt med Forholdene; det vilde paa en heldig Maade interessere Kongen.¹⁾ Bernstorff benyttede Anledningen, da Grev Brühl havde indledet Forhandlinger om en defensiv Alliance mellem Danmark og Sachsen, og oplyste sin Regering om Sachsens politiske Stilling. Hans Skildring er klar og for en enogtyveaarig ung Mand mærkelig moden. Forsigtigt vurderer han sin Viden og fremhæver klogt, at han kun er en fjærn Tilskuer overfor de afgørende politiske Begivenheder ved det sachsiske Hof, og at det ikke er muligt for en ung dansk Gesandt, den første der har været i Dresden i de sidste tredive Aar, at skaffe sig intime Forbindelser. „Jeg har ment, at en oprigtig Indrømmelse heraf er overordentlig vigtig for et Arbejde som dette; jeg har kun meddelt som sandt hvad jeg er meget vel underrettet om, og jeg har forsøgt at gøre mine Portrætter

saa vellignende som muligt.“ For at sikre sig dette sidste har han forhørt sig hos paagældende Persons Venner og Fjender, og især lagt Vægt paa det gode, som en Uven, eller det uheldige, som en Ven maatte indrømme at der var hos vedkommende. Denne Ærlighed og Forsigtighed kan forklares af Frygt for at debutere med noget løst eller vovet, men den hang tillige sammen med Bernstorffs Opfattelse af sin Stilling. Han var sig fra første Færd af sit Ansvar bevidst, og gennem alle de Tusinder af Depecher, han kom til at skrive, gaar den samme Forsigtighed. Han konstaterer altid omhyggelig den Grad af Sikkerhed hvormed han taler; han tilstaar hellere sin Mangel paa Viden end han giver sig Skin af at være vel underrettet.

Nogen selvstændig Opfattelse af Danmarks Udenrigspolitik eller af den europæiske Situation kunde Bernstorff i disse første Aar selvfølgelig ikke lægge for Dagen; alene Beskedenhed forbød ham dette. Lejlighedsvis skimtes dog allerede nu hans egne Sympathier, vi ser Uviljen mod Preussen træde frem, og det skønnes, at Bernstorff delte den i Sachsen fremherskende Mistillid til Kronprinsen, den senere Frederik II, og frygtede for hvad der kunde ske ved et Tronskifte i Preussen.¹⁾

En enkelt Sag, hvormed han arbejdede i Polen efter Christian VI's Ønske, laa ham personlig stærkt paa Sinde. Det gjaldt at beskytte de polske Protestanter mod Katholikernes Overgreb. Bernstorff gjorde sit yderste derfor, men maatte med Sorg indrømme, at hans Bestræbelser intet havde nyttet; han henviste som Undskyldning til, at hverken den engelske eller hollandske Gesandt havde bedre Held med sig.²⁾

Opholdet i Sachsen-Polen gav Bernstorff rig Anledning til at lære ikke blot de to Landes Forhold at kende, men tillige kom han derved til at tilbringe disse Kriseaar i et Brændpunkt for hele Europa; han fik et Indblik ogsaa i Ruslands, Østrigs og Preussens Politik, der siden kom ham i høj Grad til Nytte.

Han forstod hurtig at knytte udmærkede personlige Forbindelser; han omgikkes i Sachsen meget Grev Brühl, den Gang endnu ikke almægtig Minister, men godt i Færd med at underlægge sig Sachsens Regering, og fik derved Forstaaelsen af den sachsiske Politik i den følgende Menneskealder. I Warschau traadte han i Forbindelse med den mægtige polske Storadel og

især med Slægterne Czartoriski og Poniatowski, der i den følgende Tid spillede en Hovedrolle.¹⁾ Breve viser hans nøje Forhold til denne berømte Kreds, „Familien“, som den kaldtes; allerede i Sommeren 1735 stod han paa en saa fortrolig Fod med den, at han kunde tillade sig i en udførlig Skrivelse at raade Palatinen af Massovien, Grev Stanislaus Poniatowski, til at slutte sig nær til August III og ikke nøjes med den formelle Tilslutning, som han og hans to Svogre Mikael Frederik og August Alexander Czartoriski var gaet med til, da det gik galt for deres Kandidat ved Tronfølgervalget, Stanislaus Leszczyński. Allerede nu forfægtede Bernstorff det Synspunkt overfor sine polske Venner, at det i Polen først og fremmest gjaldt om at samle de betydeligste Stormænd om Tronen for ad denne Vej i Enighed at skabe de store Reformere som Landet trængte til. Han betragtede de tre nævnte Stormænd og Storkansleren Andreas Stanislaus Zaluski som de betydeligste Begavelser i Riget; de holdt fast sammen, handlede ikke efter Øjeblikkets Indskydelser som de øvrige polske Politikere, men efter modent Overlæg, og da hurtigt og kraftigt; de holdt deres givne Ord ubrødeligt, og da de kun var faa og meget rige, gik deres Higen og Tragten ikke ud paa at tilrane sig de størst mulige Fordele hos Kongen som Løn for deres Tilslutning.²⁾

Da Bernstorff i 1734 kom til Polen med Hoffet, saa han, hvorledes dette, straks da det kom over Grænsen, blev bestormet af Flokke af polske Adelsmænd, „alle ruinerede og slæbende med sig en Mængde Tjenere endnu mere forsultne end deres Herrer“, og han forstod, hvor svært det vilde blive for Kong August at holde Styr paa denne umættelige, urolige og kivagtige Adel.³⁾ Jo klarere han saa de store Mangler ved Kong Augusts og Grev Brühls Regimenter, desto bedre indsaa han Vanskelighederne, men desto stærkere blev tillige hans Overbevisning om, at kun ved den nøjeste Forbindelse mellem „Familien“s mægtige Parti og Kongehuset kunde Polen komme ind i rolige Forhold. Saa vidt som hans Stilling tillod det, arbejdede han derfor; han paavirkede ikke alene Mændene, men ogsaa Kvinderne, f. Eks. Poniatowskis højtbegavede Hustru, Czartoriskiernes Søster. En stærk personlig Interesse for Polens Forhold skabtes i denne Tid hos ham, og „Familien“s Breve vidner om, at man skattede hans Bevæggrunde. I disse Aar og i de følgende, da han opholdt

sig som Diplomat i Tyskland og Frankrig, besøgte „Familien“s Medlemmer ham saa ofte deres Vej faldt forbi; i 1744 stod Bernstorff ved en ung Alexander Poniatowskis Dødsleje, da denne, der var traadt i fransk Tjeneste, var bleven dødelig saaret under et Felttog i Flandern.¹⁾ Det var øjensynligt Stanislaus Poniatowski om at gøre, at hans Sønner, deriblandt den yngste af samme Fornavn, den senere polske Konge, skulde lære Familiens Ven at kende. Brevene fra den følgende Tid er næsten alle gaaet tabt, men de bevarede viser, at Brevvekslingen og Venskabet aldrig ophørte.

Bernstorff havde nu, som stedse senere, let ved at stifte ny Bekendtskaber, og han var en søgt og skattet Selskabsmand. Han blev, hvor han end kom hen, Midtpunkt for en Kreds, og forsømte ikke den Side af Diplomatens Virksomhed der den Gang som nu bestaar i at udnytte Selskabslivet til at lære politiske Personer og Forhold at kende. Allerede i disse Aar knyttede han Forbindelse med en Mængde Diplomater og Politikere, med hvem han fra nu af plejede den livligste Omgang, personlig saa længe de var sammen, skriftlig naar deres Veje skiltes. Diplomatiets Internationalisme var den Gang endnu større end nu; der herskede ofte mellem de forskellige Landes Diplomater, ikke mindst mellem dem af tysk Afstamning, en Fortrolighed som nu vilde være utænkelig. Manglen paa officielle Kundskabskilder førte til en privat Udveksling af Nyheder, der minder om moderne Journalisters Nyhedsbørs. Man kunde gaa mærkelig vidt, og den Mængde Breve fra diplomatiske Kolleger, som Bernstorff har efterladt sig, viser, i hvilken Grad han forstod hurtigt og varigt at vinde andres Fortrolighed. Derfor var han nu som altid senere udmærket vel underrettet. Den taktfulde Diskretion, som han bevarede ved Gengivelsen af hvad der blev ham betroet, maa hans Bekendte have været sikre paa; der var fremmede Diplomater der i Aartier, under de mest vekslende Forhold, stedse stod til hans Raadighed med enhver Oplysning.

Men under sin Deltagelse i det store Selskabsliv kæmpede Bernstorff stadig med økonomiske Vanskeligheder.²⁾

I København havde han gjort Volontærtjeneste uden Gage, og den Gage, der tildeltes ham ved Afrejsen til Dresden, ansattes til 3000 Daler om Aaret. Det var ikke meget; hans Post blev

en af de lavest lønnede, kun Afsendingen i Regensburg havde ligeledes 3000 Daler om Aaret, medens de mindre vigtige Repræsentanter i Hamburg, Wetzlar o. s. v. havde lavere Lønning. Alle andre var højere lønnede, Gesandterne i Paris, Wien og London i Reglen med 9—10,000 Rdlr.

Bernstorff havde ikke været længe i Dresden, før han indsaa at han ikke kunde klare sig med denne Lønning, og allerede fra Udgangen af 1733 fyldte han Brevene til Rosenkrantz med Klager og Anmodninger om Gagetillæg. Vistnok med Rette fremhævede han, at det var usædvanlig dyrt at indtage en repræsentativ Stilling ved det sachsiske Hof, hvor han maatte deltage i utallige Fester. Man holdt i Warschau ikke blot store Fester hver Gang Kongen, Dronningen eller en af de mange Prinsere og Prinsesser havde Fødselsdag, men ogsaa paa Ordensdage og ved andre Lejligheder, og man højtideligholdt endog de store Hoffester i Wien og St. Petersborg af Høflighed mod disse Hoffer. Dette kostede Penge til kostbare Dragter, og for ikke at blive overset maatte han føre Hus paa en anstændig Maade. Hertil kom de dobbelte Residenser i Dresden og Warschau. I Efteraaret 1733 havde han forberedt sin Afrejse til Polen, antaget fjorten Tjenere og købt tredive Heste. Største Delen heraf kunde han, da han fik Kontraordre, ikke skille sig af med, da han ikke vidste, naar han paany fik Ordre til Opbrud. Dette voldte store Udgifter; da han omsider kom til Warschau i Efteraaret, maatte han holde to Lejligheder til en Leje af ialt 1400 Rigsdaler. I Warschau havde han store Befordringsudgifter, thi Gaderne dør var saa slette, at det, naar det havde regnet, var umuligt at komme fra den ene Ende af Byen til den anden uden at have mindst seks Heste for Karossen.

Til disse Udgifter forslog Gagen ikke paa langt nær, og allerede i November 1733 ansøgte han om Gagetillæg og Erstatning for de ekstraordinære Udgifter; et Aar senere gentog han sin Anmodning, og endelig fremkom han i Januar 1736 med en almindelig Redegørelse for sin finansielle Stilling. Regeringen havde ganske vist imødekommet ham hver Gang han bad. I Efteraaret 1733 havde Rosenkrantz talt med Kongen og havde skaffet ham et Gagetillæg af 1000 Rdlr. aarlig og 1500 Rdlr. i Anledning af de ekstraordinære Udstyrsudgifter; i December

1734, da Rejsen til Warschau virkelig fandt Sted, fik han paany 1000 Daler til Dækning af Udgifterne. Men han var langt fra tilfreds. Skønt Resultatet ingenlunde helt svarede til hans Forhaabninger, og „skønt han havde smigret sig med ikke at se sig saa ufordelagtig udmærket fremfor alle sine Kolleger“, som han bittert skrev til Rosenkrantz i December 1734, saa takkede han dog for Kongens Naade, men et Aarstid efter forlangte han direkte og bestemt sin Gage forhøjet til 6000 Daler fra de 4000 Daler, den i de to sidste Aar havde været. Han havde ingen Formue, erklærede han; den Pension, han fik hjemmefra, slog ikke til, skønt den var saa stor, at det var en tung Byrde for hans Fader at udrede den; den Arv, han havde faaet efter sin afdøde Moder, var forlængst opspist, og hans Gæld voksede Dag for Dag og var ved Udgangen af 1735 næsten 20,000 Rdlr., og han maatte aarlig skyde mindst 6000 Rdlr. til af sin egen Pung. Det var ham derfor umuligt at klare sig i Dresden, om han ikke fik Hjælp. Meget bestemt fremsatte han sin Klage og Anmodning til Schulin, der den Gang var bleven Udenrigsminister; endnu mere uforbeholdent skete det i et Privatbrev til Rosenkrantz. Klagen hjalp; i Civilreglementet for Finanserne opføres han for 1736 med „3000 Rdlr. + 1000 Rdlr. Tillæg + 2000 Rdlr. Forbedring“; han havde altsaa faaet hvad han havde forlangt. Mere var der ikke Tale om foreløbig; efter knap tre Aars Tjeneste var han nu ligestillet med de fleste danske Gesandter, kun Berckentin i Wien og Schulenburg i Paris og Söhlenthal i London havde mere. Bernstorffs Finanser kom dog ikke paa Fode; han kunde ikke sætte Tæring efter Næring, og Gælden voksede uafbrudt.

Skylden var ikke Udskejelser af nogen Art, ej heller Bortødslen af Penge; men han var en daarlig Økonom, og fremfor alt skaanede han principmæssig aldrig sin Pung, hvor han ved en mere glimrende Repræsentation, kostbare Dragter eller flot Husførelse kunde støtte sin Anseelse. Hans Vaner og Fornødenheder blev hurtig kostbare, hans aandelige Interesser bragte ham til at købe Bøger gennem sine Forbindelser i Europas litterære Centre, Paris, London, Holland og Schweiz; hans Klæder, Heste, Vogne, Seletøj, Møbler, Porcellain skulde altid være første Klasses og hidskaffedes fra de første Leverandører, ikke mindre end de udsøgte Vine, han idelig forskrev til sit Bord.¹⁾ Allerede i Dresden spores

denne kostbare Levemaade, og Udgifterne hertil steg eftersom hans Stilling blev anseeligere, hans Bekendtskabskreds større og hans Krav om en betydelig Fremtid mere fremtrædende. Allerede i 1734 maatte han gøre et Laan paa 2000 Rdlr. hos sin Ven Peterswaldt, og i de følgende Aar maatte denne stadig forsøge paa at skaffe ham Penge, uden at Faderen maatte faa Nys derom. Det gik dog galt tilsidst; da Bernstorff i 1736 fik sin Gage sat op fra 4000 til 6000 Daler, vilde den økonomiske Fader benytte Lejligheden til at formindske sit aarlige Tilskud. Johan Hartvig Ernst vilde nødig udsætte sig for den Gamles Vrede ved en aaben Tilstaaelse af sin Gæld; men der var intet andet for. Han slap dog med „une petite mercuriale“, idet hans Broder og Søster dæmpede Faderens Ærgrelse. Nogen Støtte fik han antagelig ved denne Lejlighed, men det forslog ikke, og det nyttede end ikke stort, at han ved Faderens Død den 4. Februar 1737 tiltraadte Wotersen og Wedendorff, den Del af det store Fideikommiss som Andreas Gottlieb den ældre havde bestemt for ham. Hans Optegnelser omtaler vedblivende Pengeforretninger der forøger hans Gæld; hans jødiske Bankier i Hamburg Michel Davids Udlæg bliver større og større; allerede i 1739 maatte han opnaa sin Broders Samtykke til at optage et Laan i Stintenburg, det eneste af Godserne som ret vel lod sig prioritere, og et Par Aar ind i Fyrrerne var hans Pengeforhold ligefrem fortvivlede, hvilket dog ikke i mindste Maade indvirkede paa hans kostbare Levemaade.

Over Regeringens økonomiske Paaskønnelser af hans Tjenester i de første Aar kunde han ikke med Rimelighed beklage sig; derimod var han under sit Ophold i Sachsen yderst misfornøjet med dens Holdning overfor ham i Spørgsmaalet om hans Plads paa Rang- og Titelstigen.

Som Kammerjunkere gik han til Dresden, det var ingen høj Titel, og han følte sig brøstholden ved den. Da han i 1734 forhandlede med Rosenkrantz om Erstatning for sine Udstyrsudgifter, foreslog han Ministeren, at man i Stedet for Penge skulde give ham Kammerherrenøglen. „Jeg attraar ingenlunde personlig denne Ære, og jeg mener ikke, at jeg har fortjent noget Avancement; jeg vil altid være tilfreds, naar jeg blot har Lejlighed til at tjene min Herre og uddanne mig, men Deres Ekscellence ved,

at disse ydre Naadesbevisninger gør god Virkning ved fremmede Hoffer, udmærker og giver Tillid til den der virker dør. Det er alene derfor, at jeg ønsker at nyde denne Ære, og jeg vilde slet ikke have talt derom, hvis jeg ikke befandt mig ved et Hof hvor disse Udmærkelser er meget i Brug.“ Han bad dog Rosenkrantz selv afgøre, om det var heldigt at forelægge dette Ønske for Kongen, og denne maatte ikke opfatte det som om han var urolig eller med altfor stor Heftighed søgte Avancement.

Rosenkrantz forelagde Spørgsmaalet, men Kongen sagde nej.¹⁾ Der gik to Aar, og den ønskede Nøgle kom ikke. Bernstorff tog det ikke med den overlegne Ro som hans Ord til Rosenkrantz kunde tyde paa. Han beklagede sig til sine Venner i København, og disse arbejdede for at skaffe ham hvad han ønskede.²⁾ Der er ingen Tvivl om, at Bernstorff følte sig stærkt tilsidesat og nærrede alvorlig Bekymring for Fremtiden. Den almindelige politiske Stilling i Danmark kunde nok give ham Grund dertil. Bruddet mellem Christian VI og de Mænd, der havde indført Bernstorff i dansk Tjeneste, var nu aabenbart. 8. Januar 1734 fulgte Ludvig Plessen sin Broder Carl Adolfs Eksempel og gik ud af Konseillet, hvad Bernstorff tog sig overordentlig nær. I de stærkeste Ord bevidnede han Plessen sin Sorg over hans Afgang. „Som Kongens Tjener maa jeg beklage, at hans Majestæt mister en saa forstandig, intelligent og dygtig Minister, jeg maa beklage Staten, hvis Ror Deres Ekscellence forlader efter at have styret den med saa stor Klogskab, jeg maa beklage alle brave Folk, hvis sikreste Støtte De var, og fremfor alt føler jeg, at jeg har lidt et uerstatteligt Tab. Det er Deres Ekscellence, hvem jeg for en stor Del har at takke for den Lethed hvormed jeg er indtraadt i Kongens Tjeneste; idet De foreslog mig til min nuværende Stilling gav De mig et Middel til at blive anvendt og i alt Fald for en Tid undgaa en Hofmands ørkesløse Tilværelse; De har, kort sagt, bevist mig saa stor Godhed og Bevaagenhed, at jeg aldrig i Livet skal glemme det.“ Ogsaa til Berckentin udtalte Bernstorff sin Sorg over Plessens Afgang; „Kongen vil have vanskeligt ved at finde en ny Chef for Finanserne der er lige saa retskaffen, duelig og arbejdsom“, bemærkede han med Hentydning til at Berckentin fremfor alle var den rette Mand.³⁾

Endnu var dog Rosenkrantz tilbage i Konseillet, men Bern-

storff vidste, hvor liden Indflydelse han havde. Da han overfor ham beklagede Plessens Afgang, tilføjede han sørgmodig: „Jeg kan ved denne Lejlighed kun fordoble mine Ønsker om, at Gud i mange Aar vil bevare os Deres Ekscellence, hvis stedsevarende Lykke vi alle har saa stor Aarsag til at ønske.“ Bernstorff havde været længe nok i København til at kende den vedholdende Bitterhed, som Christian VI kunde nære overfor dem, han fattede Nag til. Selv om Brevene fra Vennerne i København var aldrig saa forsigtige, saa bar de dog sikkert Bud om Kongens stigende Uvilje mod Plessenerne og deres „Bande“, og til denne regnede han Rosenkrantz.

Indtil Midten af 1735 havde Bernstorff altid haft den Trøst, at Rosenkrantz havde været hans Overordnede, — „mon protecteur et mon chef“ kaldte han ham i sine Breve, men 28. Maj 1735 veg Rosenkrantz sin Plads i tyske Kancelli for Schulin.

Bernstorff havde kendt Schulin i København, og de havde staaet paa en god Fod med hinanden. Da han lykønskede Schulin til hans Ophøjelse, svarede Schulin egenhændigt og meget venligt; det skulde vise sig, at han virkelig var Bernstorff meget gunstig stemt. Men Bernstorff stolede den Gang næppe derpaa, og det første Bevis paa Schulins gode Vilje vakte netop hans Mistillid. Den 13. December 1735 meddelte Schulin ham, at Kongen Dagen før havde udnævnt ham til Etatsraad. „Jeg lykønsker Dem af mit hele Hjærte“, tilføjede Schulin, „og jeg haaber, at Deres Tjenester og Fortjenester mere og mere vil tilføre Dem Kongens Naade og Udmærkelse.“¹⁾

Indtrykket var ikke det af Schulin tilsigtede, thi Bernstorff opfattede ikke Udnævnelserne som en Belønning, men som en grov Krænkelser. Overfor Schulin turde han ikke lade det komme til Orde, men takkede høfligt, om end køligt. Men desmere uforbeholdent udtalte han sig til Rosenkrantz og til sin Ven Hofmarskal Frederik Carl Gramm; enkelte af de bitreste Bemærkninger kom dog næppe længere end til Concepten, hvor vi nu finder dem overstregede.²⁾ Kongen havde nægtet ham Kammerherrenøglen for to Aar siden, han havde bevaret en ærbødig Tavshed i det Haab, at man dog, naar han i tre Aar havde tjent „om ikke med Dygtighed, saa dog i det mindste med Flid og paa Bekostning af sin private Interesse“, vilde have betænkt ham paa

nogen anden Maade. Vel vidste han, at de største Mænd havde baaret Etatsraadstitlen og at han som Følge deraf ogsaa skulde føle sig hædret derved, men han vidste ogsaa, at for Øjeblikket indehavde 60—80 Personer den samme Titel, og der skulde et længere Liv til end der maaske var ham beskaaret, for at naa noget virkelig ad denne Vej, man her, uden at han havde anet noget derom, havde faaet ham ind paa; hvis man havde budt ham denne Titel da han i sin Tid kom til København, vilde han overhovedet slet ikke have modtaget den.

Det var hans højadelige Stolthed der her oprørtes; for første Gang stødte Bernstorffernes Standsfordomme sammen med den danske Enevældes Sammenblanding af de forskellige Stænder. Men han var ikke alene principielt krænket, han betragtede det skete som en Tilkendegivelse af, at man ikke var tilfreds med ham. „Jeg føler alle Konsekvenserne af et Avancement som jeg betragter som en Degradation“, skrev han til Gramm, „og De skal vide, at naar jeg modtager den uden at knurre og uden Klage, da er det ikke af Uvidenhed, men alene af Underdanighed overfor Kongen, til hvem jeg føler mig knyttet ved den oprigtigste Hengivenhed, og for at føje Dem, hvem jeg ærer og agter over al Beskrivelse. Men jeg besværger Dem ved den Godhed som De har lovet mig, og ved min virkelige Hengivenhed for Dem, sig mig uden mindste Omsvøb, om jeg tør smigre mig med, at Kongen har nogen Godhed for mig. Hvis han har det, saa gaar hans Tjeneste mig over alt; hvis jeg derimod har været saa ulykkelig at vække hans Mishag, da er jeg rede til i alle Henseender at retfærdiggøre mig, og at forbedre min Optræden i saa høj Grad som det er mig muligt. Men hvis Kongen har noget alvorligere mod mig, vær da saa naadig og vis mig den store Gunst at lade mig det vide. Det er mig af stor Vigtighed at vide det, og hvad der nu er hændet mig, er en god Lære om ikke fremtidig at stole paa noget ydre Skin.“

Hvad Bernstorff tænkte paa ved Spørgsmaalet om, hvorvidt Kongen skulde have noget alvorligere imod ham end Misfornøjelse over en begaaet Fejl eller sligt, kan næppe være tvivlsomt. Gramm og Rosenkrantz har visselig forstaaet ham. Havde Kongens Uvilje mod hans Venner ogsaa kastet sin Skygge paa ham? Var det Tilfældet, da var Bernstorffs Stilling klar; hellere holde op i Tide

og udtræde af dansk Tjeneste straks, end hæmmes i sin Løbebane af en Uvilje som var fuldkommen uforskyldt.

Hans Familie stod her ubetinget paa hans Side; den var utaalmodig over, at han endnu ikke var naaet højere i Rang og Indtægter; Etatsraadstitlen opirrede dem yderligere, og endnu langt senere var det f. Eks. Andreas Gottlieb Bernstorffs Mening, at det ingen Ulykke var, om Broderen afbrød sin Løbebane i Danmark.¹⁾

Det var en Maaned efter dette Brevs Afsendelse at Bernstorff forlangte sin Gage forhøjet til 6000 Rigsdaler, og den Bestemthed, hvormed det skete, var visselig Udtryk for hans Utilfredshed og Uro. Nu vilde han have fastslaaet, om man vilde beholde ham eller ej. Bittert sammenlignede han overfor Rosenkrantz sin Stilling med andres; ved det kostbare sachsiske Hof havde de engelske Gesandter altid 12000 Rigsdaler, Ruslands Afsendinge mindst lige saa meget; selv den yderst nøjeregnende preussiske Konge og Generalstaterne gav deres Repræsentanter 8000 Daler om Aaret. Christian VI kunde dog vel ikke ville, at den Ære at tjene ham i nogle Aar rent ud skulde ruinere ham og ødelægge hans Ro og Tilfredshed i Resten af Livet.

Saaledes var Bernstorff ved Aarsskiftet 1735—36 i enhver Henseende utilfreds; Tanken om at forlade den danske Tjeneste laa ham ikke fjærn. I Koncepten til Brevet til Rosenkrantz har han overstreget nogle Ord om, at han havde valgt Christian VI's Tjeneste til Trods for forskellige andre Tilbud.

Hans Venner i København, Gramm og Ahlefeldt, gjorde deres Bedste for at berolige ham og afholde ham fra overilede Skridt. De var yderst kede af, at deres Arbejde for at skaffe ham en Udmærkelse havde faaet dette Udfald, men de besvor ham om at afvente bedre Tider.

Det er ikke usandsynligt, at Bernstorff har haft Ret i sin Frygt for Kongens Stemning. Christian VI var vel underrettet om, hvilke Venner han havde i København; med hans Mistillid til Plessenerne og Rosenkrantz er det troligt, at den unge Diplomat, der var indført af dem, ikke altid har huet ham; naar han et Par Aar senere udtrykkelig kunde forbyde Berckentin, da han kaldte ham hjem for at sætte ham i sit Konseil, at stille sig i fortroligt Forhold til Brødrene Plessen, er det forstaaeligt, om han ikke

vilde forhaste sig med at vise Bernstorff sin Naade.¹⁾ Dog vides der intet herom; sikkert er det kun, at Christian VI har haft sin Opmærksomhed henvendt paa Bernstorff. I Januar 1734 var det i et Konseilsmøde besluttet, at Bernstorff skulde forflyttes fra Sachsen til Rusland, hvor Gesandten Westphalen lige var død; men om Eftermiddagen ombestemte Kongen sig og bad Rosenkrantz ikke at omtale Sagen for Bernstorff.²⁾ Senere fortalte Rosenkrantz nu og da, at Kongen med Tilfredshed havde læst Bernstorffs Depecher; noget bestemt kan dog ikke sluttes heraf, og hverken Rosenkrantz's eller Gramms Svar paa Brevene fra Januar 1736 er bevarede. De bragte imidlertid Meddelelse om Gageforhøjelsen til 6000 Rdlr., og Bernstorff blev foreløbig beroliget. Men helt tryk var han ikke, og han ønskede fuld Klarhed over Kongens Stemning.

Da han i Sommeren 1736 var vendt tilbage til Dresden, bad han Schulin om at skaffe sig en Orlov paa to—tre Maaneder for at kunne besøge sin Fader og ordne sine økonomiske Forhold, men, tilføjede han, han vilde ogsaa gjerne paa denne Rejse besøge København og stedes for Kongens Aasyn; Schulin maatte dog være forvisset om, at det ikke var hans Hensigt ved denne Lejlighed at ansøge om noget som helst eller i nogen Maade ulejlige Kongen.

Han fik saavel Orloven som Tilladelse til Besøg i København. Den 5. Novbr. rejste han fra Dresden direkte til Danmark.³⁾ Her modtoges han bedre end han havde ventet. Den 21. Novbr. kom han til København; den 23. fremstillede han sig for Christian VI, og allerede den 24. lod Kongen ham kalde, og i en særlig Audiens paa over en Time sagde han ham, at han var fornøjet med hans Tjeneste, og gav ham som Tegn derpaa Kammerherrenøglen. Vel tilfreds kunde Bernstorff saaledes være, og en yderligere Meddelelse om, at man snart vilde forflytte ham fra Dresden, vilde have virket i samme Retning, om det ikke samtidig var bleven antydet, at han skulde til Regensburg; thi herover blev han ingenlunde begejstret. Dog det vigtigste var Tegnet paa Kongens Naade, og beroliget kunde han forlade København. Det er ogsaa rimeligt, at dette Ophold har givet ham et godt Indtryk af Schulins Stemning; der er fra nu af over hans Breve til denne et Præg af virkelig Hengivenhed. Da

Schulin i Sommeren 1737 blev optaget i Konseillet, lykønskede Bernstorff ham varmt dertil og tilføjede, at han ansaa Schulins Bevaagenhed for værdifuld, ikke blot paa Grund af de lykkelige Virkninger, den kunde have for ham, men ogsaa paa Grund af den personlige Hengivenhed som han, uden Hensyn til Schulins Lykke i Verden, nærede for ham, og som fik ham til at attraa hans Bifald med en endnu stærkere Iver. Bernstorffs Tillid blev ej heller skuffet; Schulin var en klog og velsindet Mand, der holdt fast ved dem, han havde lært at sætte Pris paa.

Ved Juletid 1736 rejste Bernstorff til sin Slægt i Nordtyskland. Her blev han, da han havde faaet sin Orlov forlænget, til 1. Maj 1737. Den sidste Tid tilbragte han i Hannover sammen med en af sine bedste Venner, Gehejmeregeringsraad von Lenthe, med hvem han derpaa rejste til Dresden.¹⁾

Imidlertid var det 15. April bleven afgjort, at han skulde til Regensburg, og endnu før Maj Maanedes Udgang havde han taget Afsked med det sachsiske Hof; Kurfyst-Kongen havde udtrykt ham sin Bevaagenhed i varme Ord og tilsendt ham den Present paa 1500 Daler der altid gaves ved lignende Lejlighed. Da døde Hertugen af Kurland; der frygtedes Strid om Arven mellem Rusland og Polen, og Bernstorff fik Ordre til foreløbig at blive. Ligesom i 1733 maatte han pakke sine Sager ud igen og ledsage Hoffet paa Smaarejser til Sommerslotte; først sidst i August fandt hans Opbrud til Regensburg Sted.²⁾

FEMTE KAPITEL.

Regensburg og Hannover. Den steinhorstske Sag.

1737—1739.

DET er ikke til en diplomatisk Post, men til en Skole i tysk „Statsret, man sender Dem“, skrev en af Bernstorffs Venner, da han hørte, at han skulde til Regensburg, og ironisk lykønskede Poniatowski ham til „det honorable Eksil“.¹) Med meget blandede Følelser havde Bernstorff modtaget Meddelelsen om sin Forflyttelse; det var ikke Dresdens glimrende Hof og brogede livfulde Selskabelighed, ikke de mange gode Venner dør, han mest beklagede at skulle forlade, det var det politisk ufrugtbare Regensburg, han nødig tog som Bytte for det sachsisk-polske Hof, hvor han i de forløbne Aar havde set en Akt af Europas storpolitiske Drama udspilles.

Det hellige tysk-romerske Riges Rigsdag var et stivnet unyttigt Apparat.²) Den havde ingen Magt over Rigets Forhold; de store Territorialmagter betød alt. Rigsdagsmaskinen knirkede og knagede i alle sine Fuger ved den mindste Bevægelse, men der udløstes aldrig en virkelig Kraftytring. Dør sad, delt i de tre Kollegier, Kurfyrsternes, Fyrsternes og Stædernes, Hundreder af Gesandter Aar efter Aar og sled sig langsommeligt gennem de ubetydeligste Formaliteter; aldrig naaede virkelig betydningsfulde Rigssager til Afgørelse dør; Tysklands Politik afgjordes udenfor Rigsdagen, i Forhandlinger mellem de enkelte Magter, og vedtoges der endelig en Gang hvert halve Aarhundrede en vigtig Beslutning, da for-

blev den virkningsløs, thi Rigsdagen havde ingen reelle Magtmidler til at gennemføre sin Vilje. Ingen vilde styrke Rigets Enhedsrepræsentation, Katholikerne ikke af Frygt for Protestanterne, Protestanterne ikke af Nid mod Katholikerne, Fyrsterne ikke af Frygt for Kejseren, Kejseren ikke for ej at blive overstemt. Kun hvor det gjaldt at klumpe sig sammen, naar en af Staterne truede med at blive for mægtig, kunde Samdrægtighedens Aand for et Øjeblik besjæle de mest interesserede; det kaldtes at virke for Ligevægten i Riget. Fremgangsmaaden var altid den samme. Gesandterne handlede efter Instruks fra den hvem de repræsenterede; Instruksen var aldrig fuldstændig og udtømmende, altid var der deri Paaskud til at forhale en Sag; gjorde den ene Magt det ikke, saa laa det i den andens Interesse. Samledes der omsider i ét Kollegium Flertal om en Sag, saa gik Flertallet i de to andre derimod; enedes de to, da nægtede Kejseren sin Sanktion. Saaledes forsumpede alt; Rigsdagen blev til en Fabel for alt Folket. Ondet var uhelbredeligt, det havde sin Rod dybest i det tyske Statsliv; en livskraftig tysk Enhed laa fjærn.

Formelle Spørgsmaal blev Hovedgenstanden for Forhandlingerne i Regensburg, smaalig Etikettestrid og personlige Chikanerier udvikledes som intetsteds. Medens der af Skrivere dikteredes bindtykke Reservationer og Indlæg, hele statsretslige Værker, om de ligegyldigste Sager, kævledes Gesandterne om Rang og Titler. Kun de ringest begavede, mest nøjsomme Diplomater kunde i Længden trives i Regensburg.

Bernstorffs Tanker var da triste, medens han i August 1737 kørte fra Dresden Syd paa; Vejene var rædselsfulde, oplødte af hæftige Regnskyl. Mere end tyve Gange væltede Vognen og gik itu.

Den 2. September 1737 kom han til Regensburg. Rigsdagen holdt Ferie; „Gesandterne nyder den af et saa godt Hjærte, at man ikke skulde tro, at de næsten altid har Lejlighed til at feriere“, skrev Bernstorff spydigt.

Han havde god Tid til ved Samtaler med sin Forgænger Holtze, der havde siddet i sin Post i en og tyve Aar, at sætte sig ind i de verserende Sager og fordybe sig i Gesandtskabsarkivet; dær fandt han en enkelt Sag der havde verseret for Rigsdagen i Aarhundreder og var sin Afslutning lige nær.¹⁾

Bittert klagede Bernstorff til Berckentin; det blev ikke bedre da Ferien hørte op. Da de utrolig omstændelige Ceremonier, som enhver ny Gesandts Ankomst gjorde nødvendige, var overstaaede, følte Bernstorff Uvirksomheden, og idelig gav han fra nu af i Breve til Berckentin og i Depecher til Schulin sin Uvilje Luft over den utrolige Langsomhed og det Sløseri der prægede Forhandlingerne. „Man lever her i den Art af Uvirksomhed, at man taler meget, men intet udfører“, skrev han en Gang, og senere skildrede han den triste Tilværelse i Regensburg saaledes: „Enten slæber vi Tiden hen i modbydelig Ørkesløshed eller vi morer os med at kævles og skændes i en Uendelighed, uden at nogen af Parterne nogensinde tænker det fjærneste paa at give efter.“ Grellere Billede end det, Bernstorff i sine Depecher maler af Rigsdagslivet, kan ikke tænkes; al den personlige Intrigieren og al den smaalige Lidenskabelighed, der prægede Forhandlingerne, havde i ham en skarp og ubønhørlig Dommer, og paa denne Baggrund ses det dobbelt klart, hvor kraftig og udviklingsdygtig hans egen Personlighed var.¹⁾

Bernstorff gruede for at forsumpe i Regensburg; hvad han trængte til var Arbejde. At Selskabslivet var meget ensformigt, betød mindre for ham, skønt ej heller det kunde erstatte Dresdens; han traadte kun i nærmere Forhold til faa Familier, og havde mest Omgang med Rigsdagspræsidenten, den kejserlige Afsending Fyrst von Fürstenberg og hans Hustru, og den preussiske Gesandt Hr. von Pohlmann, senere tillige med den spanske Afsending Grev de Montijo, hvem han kendte fra Dresden. Han var glad naar han modtog Besøg; ved Juletid kom saaledes den allerbedste Barndomsven, hans Fætter Otto Christian von Lenthe, der rastede i Regensburg paa Vejen til Wien, hvor han skulde tiltræde sin Post som hannoveransk Gesandt. Men slige Besøg var sjældne og kortvarige.²⁾

Stilheden i Regensburg havde dog sine gode Sider; Berckentin havde trøstet Bernstorff med, at den vilde virke heldig paa hans Finanser, der nok kunde trænge til at komme paa Fode, især da hans Gage i Regensburg kun var 3000 Daler, hvortil dog var lagt et personligt Tillæg af 2000 Rigsdaler aarlig foreløbig i fire Aar.³⁾ Derimod var Uvirksomheden dobbelt pinlig, fordi Bernstorff længe ikke havde været rask. Der havde allerede vist sig

Spirer til Sygdomme, som fra nu af skulde følge ham hele Livet. I Foraaret 1737 havde han været syg og havde brugt en Jærnkur foruden den Vandkur, som han efter Tidens næsten ufravigelige Skik brugte hver Sommer. Han led af Fordøjelsesbesværigheder, ledsaget af Hæmorroidallidelser, nu og da havde han Anfald af Brystsmerter; men især led han af en nervøs Uro der, som han mente, skrev sig fra hans „sang échauffé“. „Jeg ved ikke bestemt, om jeg skal søge Kilden til min Utilpashed i Milten eller i de saakaldte hypokondre Dele af Legemet; Valget er ikke af stor Betydning, men jeg kunde dog maaske have Gavn af at anvende flere Forsigtighedsregler mod det ene eller det andet. Det er i al Fald noget at kende sin Fjende.“ Al denne Sygelighed pinte Bernstorff; han var ikke vant til at lade sig beherske af sligt. „Lige siden min Barndom har jeg anvendt al min Flid paa at naa en fuldkommen Sindsro og et ligevægtigt Humør. Nu ærgrer det mig mest af alt, at jeg paa Grund af min Sygdom ikke kan opnaa dette og kun kan synes hvad jeg ønsker virkelig at være.“¹⁾

Mod disse Sindsstemninger var et interesseret Arbejde den eneste Hjælp. Lykkeligt var det da, at Bernstorff selv i Regensburg fandt Udvej til at skabe sig et saadant. Naar Berckentin trøstede ham med, at hans Ophold i Regensburg sikkert ikke blev af lang Varighed, men at han snart vilde komme til at afløse ham i Wien, turde Bernstorff ikke ret tro derpaa, og i ethvert Fald var Haabet ikke nok; der maatte mere til.

Naar Bernstorff trods sin Uvilje mod Regensburg havde opfattet Sendelsen derhen som et Tillidsvotum fra Christian VI's Side, saa laa det i, at han gennem Samtale med Kongen, Schulin og Rosenkrantz havde forstaaet, at han i Regensburg skulde arbejde kraftig for Afslutningen af en Sag som laa Regeringen stærkt paa Sinde. I Sachsen-Polen havde Forholdene været større. Bernstorff havde der set Storpolitik paa nært Hold, men han havde været Tilskuer. I Regensburg var alt smaat, Storpolitikens Traade gik udenom Rigsdagen, men til Gengæld skulde Bernstorff her faa sin første virkelige diplomatiske Opgave at løse. Ved Rigsdagen kunde man vinde Kendskab til Rigets udviklede Forfatningsforhold og Enkeltstaternes krogede Politik, men især kunde han trænge dybt ind i de ledende politiske Motiver, da en

bestemt Sag gav ham Lejlighed til direkte Forhandling med en Række af de vigtigste Gesandter.

Talen var om den saakaldte „Alternationssag“, hvorom man, som Bernstorff udtrykte sig, fra dansk Side havde raabt op i to Aarhundreder.¹⁾

Det drejede sig om den Rang som den danske Konge havde paa Rigsdagen i Regensburg som Hertug af Holsten-Glückstadt. Som saadan afgav han sin Stemme i Fyrsternes Kollegium; men af 60 Stemmer havde Holsten-Glückstadt kun Nr. 35, og med denne Plads langt nede i Rækken havde danske Konger i umindelige Tider været utilfredse og havde ihærdig stræbt at faa en højere Plads. Man tillagde dette Spørgsmaal en for os forbauende Betydning. Men naar man erindrer den Vægt der i Tyskland den Gang lagdes paa de statsretlige og politiske Former, kan man dog forstaa, at den danske Konge ofte har følt sig generet ved som Hertug at indtage en saa lav Plads. Hertil kom, at Striden om Rangfølgen paa Grund af særlige Forhold havde udelukket Holsten-Glückstadt fra de tyske protestantiske Fyrsters Sammenslutning „Corpus Evangelicorum“, hvad der havde reel Betydning under Forhandling om forskellige Religionsspørgsmaal, i hvilke de danske Konger ansaa sig for de tyske Protestanters naturlige Forsvarere og ofte var stærkt interesserede. Hvis man blev flyttet blot nogle faa Pladser op, vilde den danske Konge indtræde i Rækken af de saakaldte alternerende Fyrster, det vil sige syv Fyrstehuse — Sverige (som Indehaver af Pommern), Preussen (som Indehaver af Minden), Meklenburg, Würtemberg, Hessen-Kassel, Hessen-Darmstadt, Baden-Baden og Baden-Dürlach —, der indehavde Nummerne fra 24 til 33, og som fra gammel Tid af havde Overenskomst om at afgive deres Stemme efter en vis Turnus, saaledes at den Orden, hvori der stemtes, stadig skiftede indenfor deres Kreds. Ved at optages mellem disse Fyrster vilde den danske Konge opnaa en mere passende Plads, men de mange Forhandlinger om Sagen havde hidtil været forgæves; thi mange Hoveder skulde samles under én Hat. Ikke blot de nævnte Fyrstehuse, men ogsaa Huset Hannover, altsaa den engelske Konge, der som Hertug af Lauenburg indtog Pladsen Nr. 34 nærmest foran den holstenske Stemme, skulde give sit Minde til Forandringen.

Bernstorffs Instruks indeholdt Paalæg om, naar Lejlighed bød sig, at tage fat paa denne Sag, og han skød ikke Opgaven fra sig. Han indsaa, at her var en Mulighed for at vise sine Ævner og erhvæve sig Fortjeneste.

Straks efter sin Ankomst til Regensburg satte han sig ved Genemlæsning af Akterne i Gesandtskabsarkivet, ved Samtaler med Holtze og med flere af sine Kolleger grundig ind i Spørgsmaalet. Allerede den 10. Oktober 1737 fremkom han med et selvstændigt Forslag i en udførlig Depeche til Kongen, ledsaget af Breve til Schulin og Rosenkrantz, hvori han søgte at vinde dem for sine Synspunkter. Han fremstillede Sagens Historie og stillede Forslag om med fuld Kraft at genoptage Forhandlingerne.

Det er karakteristisk for Bernstorffs hele Diplomativvirksomhed, at han øjeblikkelig saa det i og for sig ringe Spørgsmaal under en større Synsvinkel; enhver nok saa ringe Sag opfattede han som Led i en politisk Helhed, og i dette Tilfælde var hans Synspunkt baade politisk og religiøst. Han fremhævede som den vigtigste Grund til at arbejde for at faa Plads blandt de alternerende Fyrster, at dette vilde betyde, at den danske (holstenske) Repræsentant fik Adgang til Corpus Evangelicorum, og derigennem vilde den danske Konges Indflydelse i Tyskland forøges. „Kongens Magt kan ikke“, skrev han til Schulin, „stige højere i hans egne Lande; han har da kun at udvide sin Autoritet i Udlandet, saa meget mere som Hans Majestæt kun anvender den til Almenhedens Bedste og til Støtte for Religionen, og skønt det hverken tilkommer mig eller er min Hensigt at sammenblende religiøse Betragtninger med menneskelige Synspunkter, saa tror jeg dog at kunne tilføje, at alt, hvad der kan forøge Protestanternes Tillid til Hans Majestæt, er af Vigtighed for ham. Den holstenske Stemmes Tiltrædelse til Corpus Evangelicorum, hvorfra disse Rangstridigheder i saa mange Aar har udelukket den, vilde utvivlsomt have denne Virkning. Erfaringen har tit nok vist os den Indflydelse som Tilstedeværelsen af en vel sindet Mand kan have paa Forhandlingerne i Protestanternes Kreds. Kongens Minister vilde, om han deltog i Møderne, være i Stand til at erhvæve sig en ganske anden Indflydelse end han besidder nu, da han, først naar alt er færdigt, faar at vide hvad der gaar for sig. Jeg kunde sige det samme om Fyrsternes Kollegium, der

har Støtte behov, og som har tabt meget af sin Glans og af sine Rettigheder, efter at dets betydeligste Medlemmer er udtraadte for at indtræde i Kurfyrsternes Kollegium, saaledes som Tilfældet var i sin Tid med Brunsvig.“

Bernstorffs Tanke er øjensynlig, at en Ordning af Alternationssagen skal give Danmark en ledende Stilling mellem de mindre tyske Fyrster; hertil vendte han under de følgende Forhandlinger idelig tilbage. Allerede nu fremtræder saaledes det Hovedsynspunkt fra hvilket han stedse betragter Danmarks Forhold til det tyske Rige.

Med Hensyn til Sagens Gennemførelse foreslog Bernstorff en helt ny Fremgangsmaade. Hidtil havde man søgt Kejserens Bistand og havde stræbt at faa ham til at lægge sin Indflydelse i Vægtskaalen overfor de smaa Stater. Bernstorff saa anderledes herpaa. Hvorledes kunde man tro, at Kejseren vilde række Haand til noget der vilde styrke Corpus Evangelicorum eller give Fyrstekollegiet et Hoved? Kejserhoffets Støtte vilde være et Skin; som hidtil vilde man i Wien trække Sagen ud og tilsidst bringe den til at strande. Man burde, foreslog Bernstorff, henvende sig direkte til de paagældende Fyrster, først og fremmest til den engelske Konge, der som Hertug af Lauenburg skulde vige Pladsen for Holsten-Glückstadt. Overfor dem alle skulde man fremhæve den Fordel, den fælles Religion vilde opnaa ved at den danske Konge fik Adgang til Corpus Evangelicorum, og Bernstorff haabede, at dette Synspunkt og Ønsket om at vise Christian VI en i og for sig ubetydelig Tjeneste kunde overvinde smaalige Betænkeligheder ved at opgive nedarvede Forrettigheder.

Bernstorff raadede til uden Tøven at indlede Underhandlinger, men undskyldte sig overfor Schulin, fordi han saa hurtig efter sit Komme til Regensburg stillede positive Forslag. Men Stillingen var i Øjeblikket særlig gunstig for en Forhandling. Dels var der, udviklede han, tilfældige Aarsager, hvorfor de interesserede Fyrster kunde tænkes netop nu at ville imødekomme Christian VI's Ønsker, dels var det ham personlig lettest at arbejde i Regensburg medens han var ny og Ven med alle, saa alle hans Kolleger kappedes om at vinde ham for de smaa personlige Formaal, der udgjorde deres Hovedinteresse.

Men hertil kom den Indflydelse, han smigrede sig med at kunne udøve i Hannover, det Sted hvor der først og fremmest skulde virkes. Han vilde prøve at vinde den hannoveranske Gesandt i Regensburg, Hr. von Hugo, med hvem han straks var kommen til at staa paa den bedste Fod, og han var rede til at bruge sine mange Familie- og Venskabsforbindelser i Hannover til ikke blot at paavirke ham men ogsaa de hannoveranske Gehejmeraader. „Hvad jeg mangler i Erfaring, haaber jeg at kunne erstatte ved min Flid.“

Forslagene blev behandlede i Konseilet i København og vandt Bifald, og Kongen fandt dem kloge og velbegrundede, og var vel tilfreds med den Tjenstivrighed som Bernstorff lagde for Dagen. „Jeg synes, at Deres Ministerium i Regensburg er i Færd med at blive meget aktivt“, skrev Rosenkrantz til ham, og baade han og Schulin spaaede, „at et heldigt Udfald vilde forskaffe ham en udmærket Fortjeneste.“¹⁾

Hovedspørgsmaalet om Forhandling med Hannover holdtes imidlertid lidt hen, men et andet Forslag, som Bernstorff havde stillet, gav ham nok at gøre i Mellemtiden.²⁾ Han havde henvendt sin Regerings Opmærksomhed paa den Fare der formentlig truiede Protestantismen i Würtemberg. I Marts 1737 var den katholske Hertug Carl Alexander død; der var Strid om Formynderskabet for hans umyndige Søn Carl Eugen, og det befrygtedes, at det under dette skulde lykkes katholske Magter at krænke den protestantiske Befolknings Ret eller skaffe Katholicismen utilstedelige Friheder. Den Slags Vanskeligheder dukkede idelig op hvor Fyrste og Folk havde forskellig Religion, og Bernstorff interesserede sig stedse for at sikre Protestantismen; her var han dobbelt interesseret, fordi Sagen vedrørte hans faderlige Ven Forstner, der imidlertid var bleven Premierminister i Würtemberg. Den danske Regering var rede til at hjælpe ad diplomatisk Vej, og Bernstorff fik Ordre til at rejse til Stuttgart for at forhandle om Sagen, samtidig skulde han berøre Alternations-spørgsmaalet og sikre sig de würtembergske Ministres Tilslutning. Den 9. November tog Bernstorff afsted. Rejsens Formaal holdtes hemmeligt, som Paaskud tjente Besøg hos Forstner, der jo var Bernstorffs Broders Svoger; hos ham boede Bernstorff under sit Ophold og han kom her til at opleve nogle bevægede Dage med

stærkt dramatiske Scener mellem stridende fyrstelige Personer, og fik samtidigt et uhyggeligt Indtryk af en Proces mod Jøden Süß Oppenheimer, der under den afdøde Hertug havde spillet en stor Rolle og benyttet sin Magt til alskens Undertrykkelse og Udsugelse. Kort efter Bernstorffs Afreise henrettedes han.

Bernstorffs Depecher fra Stuttgart var udførlige og indholdsrig; de gjorde klart Rede for Forhold og Personer og gav Regeringen i København det bedste Grundlag for dens Optræden i Sagen. I flere Aar vedblev Bernstorff at have med den at gøre.

Første Juledag var Bernstorff atter i Regensburg, og snart efter gjorde han med Schulins Billigelse de første Skridt til en Forhandling om Alternationssagen med Regeringen i Hannover.¹⁾ Den 6. Januar skrev han til Gehejmerraad Gerlach Adolph von Münchhausen, hvem han ansaa for den mest aktive af de hannoveranske Ministre og for sin egen og sin Families specielle Ven; han gjorde Regning paa hos ham at finde en velvillig Holdning. Münchhausens Svar var imidlertid ikke særlig imødekommende, og da man omtrent samtidig i København endelig billigede Bernstorffs Forslag fra Oktober, besluttedes det, at han skulde rejse til Hannover for personlig at forhandle med de hannoveranske Ministre; i smigrende Ord udtalte Schulin Kongens Tillid til, at Bernstorffs store Iver og gode Forbindelser vilde sikre et gunstigt Resultat. Den 16. April forlod Bernstorff Regensburg, hvor Forretningerne nu besørgedes af en Skriver. Fjorten Dage varede Rejsen til Hannover; som sædvanlig opholdtes Bernstorff af de slette Veje, og forsinkedes tillige ved hemmelige Møder med Gehejmerraad Forstner og den württembergiske Overhofmester Baron von Montolieu, der i Cannstadt forhandlede med ham om de württembergiske Forhold. I Leipzig traf Bernstorff Czartoriski og flere af hans Slægt. Den 1. Maj kom han til Hannover.

Kun paa korte Besøg havde Bernstorff siden sin første Ungdom gæstet sin Fødeby. Nu stod han atter paa hjemlig Grund, men som en fremmed Magts Gesandt for at forhandle med sit Fædrelands Regering. Det ejendommelige i denne Stilling vilde bevæge et moderne Menneske stærkt, for Datiden var deri intet mærkeligt; Bernstorff følte sig fuldt ud som den danske Konges Tjener; naar han i Breve kaldte sig „un bon danois“, svarede hans Optræden fuldt ud dertil. Fødsel og Fædreland betød intet for ham

i Forhold til Pligten mod den valgte Herre. Dobbelt selvfølgelig syntes det hele ham nu, da han var personlig overbevist om, at den Indrømmelse, han skulde fravryste den hannoveranske Regering, var til Gavn for Hannover ved den Fordel som den fælles protestantiske Religion skulde nyde deraf.

I den Sag, der var ham betroet, følte Bernstorff sig i høj Grad personlig interesseret; Regeringen havde med Tillid fulgt hans Forslag og stode paa hans Ævner og Indflydelse; med Følelsen af, at han her havde meget at vinde eller tabe, kom Bernstorff til Hannover. Snart efter forøgedes hans Ansvar yderligere, idet han før Maj Maanedes Udgang fra København modtog Instrukser, der overdrog ham at forhandle med den hannoveranske Regering i en anden Sag, som ikke laa Christian VI mindre paa Hjærte end Alternationssagen. Det var det ostfriesiske Arvefølgespørgsmaal.¹⁾

Gennem sin Dronning Sophie Magdalene var Christian VI i Slægt med Fyrstefamilien i Ostfriesland, det lille Landskab mellem Oldenburg og Nordsøen ned imod de forenede Nederlandes Grænse. Af forskellige Grunde havde Christian VI blandet sig i Ostfrieslands indre Forhold, og efter et Tronskifte dør i 1734 var den Tanke opstaaet hos ham at erhværv Tronfølgeret til Landet efter den daværende Fyrste Carl Edzards Død. Han havde Arvekrav paa enkelte Dele af Fyrstendømmet, men stærkere virkede hans dynastiske Interesse, der altid lod ham attraa Landudvidelser, endelig ønskede han at hindre, at Ostfriesland skulde glide over til en anden Magt, f. Eks. til Preussen, der ogsaa gjorde Arvekrav gældende. Medens Enkefyrstinden af Ostfriesland Sophie Caroline, en Søster til Sophie Magdalene, tog fast Ophold i Danmark, begyndte Christian VI en Række hemmelige diplomatiske Bevægelser for at sikre sig Tronfølgen. Først og fremmest maatte man forhandle med Kong Georg II, der som Kurfyrste af Hannover ogsaa havde Krav paa Ostfriesland, og fra hannoveransk-engelsk Side forstod man, at man ved Indrømmelser paa dette Punkt kunde gøre sig Christian VI meget forbunden. Dette fik større politisk Betydning; i disse Aar stod i København en Kamp mellem franske og engelske Diplomater om Danmark-Norges Tilslutning; som Led i engelske Bestræbelser for at vinde Christian VI indgik det ostfriesiske Spørgsmaal.

Samtidig med Bernstorffs Afrejse til Hannover rejstes denne Sag paa ny gennem Grev Christian Ernst af Stolberg-Wernigerode, der i disse Aar stod som Christian VI's fortrolige Ven og Raadgiver, ikke blot i de religiøse Spørgsmaal der havde ført ham og Kongen sammen, men ogsaa i den Udenrigspolitik der vedrørte Tyskland. Grev Stolberg havde fra den hannoveranske Premierminister Münchhausen faaet Meddelelse om, at man i Hannover meget gærne vilde forhandle om den ostfriesiske Arvefølgesag; Stolberg lod Meddelelsen gaa videre til København, og her greb man med Glæde den fremstrakte Haand. Münchhausen havde foreslaaet, at Grev Stolberg skulde føre Forhandlingerne, men Christian VI ønskede, som Schulin udtrykte sig, ikke, at Greven „blev altfor udsat i en Affære af denne Art“; rimeligvis tænktes her paa, at Stolberg kunde faa Ubehageligheder af sin Suveræn den preussiske Konge ved at deltage i en Forhandling, der havde til Hensigt at udelukke netop ham fra al Arv i Ostfriesland. Den danske Regering besluttede derfor at overdrage Bernstorff Forhandlingerne i Hannover, og sidst i Maj modtog han udførlige Instrukser herom. Meningen var baade fra hannoveransk og dansk Side, at Aftale om Ostfriesland skulde indgaa i en almindelig „Venskabsaktat“ mellem de to Stater; i denne skulde saa Bernstorff faa optaget den ønskede Indrømmelse i Alternationsspørgsmaalet. Han skulde lade de to Forhandlinger løbe parallelt og søge at opnaa fuld Opfyldelse af de danske Ønsker.

Forhandlingerne skulde føres i den dybeste Hemmelighed, og alt vedrørende Ostfriesland rettes direkte til Kongen; Schulin udfærdigede egenhændig alle Skrivelser.

Den 28. Maj fik Bernstorff Ordrene og var meget betaget af den store og sammensatte Opgave. Han bad Schulin om Støtte og Overbærenhed, og først og fremmest om Lov til at betro ham sine Tanker og Gisninger med Risiko for at tage Fejl, men uden at udsætte sig for andet end at rettes og belæres; overhovedet bad han om at maatte „tænke højt“ i sine Depecher. Udtalelsen vidner om hans Tillid til Schulin, men bag ved de beskedne Ord skjuler sig Ønsket om gennem selvstændige Forslag og Forestillinger at have Indflydelse paa Regeringens Politik. Optegnelser i Bernstorffs Skrivekalender og de bevarede Akter vidner om, hvor stort et Arbejde han satte ind paa Sagen. Naar han, da

Forhandlingerne trak ud, i Breve til Schulin klagede over, at Hannover laa fjærnt fra de almindelige politiske Bevægelser og at der absolut intet nævneværdigt passerede der, saa tænkte han ikke paa den Sag, han selv forhandlede; den optog hans Tid og Tanker i fuldt Maal. Den ene lange Konference med de hannoveranske Ministre fulgte efter den anden; med de danske Gesandter ved de forskellige Hoffer der var interesserede i Alterationssagen, maatte han føre Brevveksling, saaledes med Söhlen-thal i London og med Lynar i Stockholm. Med Berckentin udvekslede han idelig Tanker, og først og fremmest stod han i stadig Forbindelse med sin Regering gennem Depecherne til Kongen og Schulin og Privatbreve til denne sidste og til Ivar Rosenkrantz, for saa vidt denne var indviet i Forhandlingerne, hvad der ikke hele Tiden var Tilfældet med den ostfriesiske Sag. I 1738 havde Bernstorff efter sin Opgørelse afsendt i alt 89 Relationer til København, desuden 52 Breve til Schulin og 554 Breve til andre. Summen bliver 695, et anseeligt Tal, thi af Depecherne var mange paa 4—12 tæt skrevne Foliosider, og af Brevene fyldte de fleste fire Kvartsider. Kun ved de allerfærreste havde Bernstorff brugt Afskriver; som Regel skrev han baade Koncepten og selve Brevet. I 1739 skrev han 86 Relationer, 69 større Skrivelser til Schulin og 3 store til Kongen, og desuden 475 almindelige Breve. Summen var her 633.

Men han blev ikke staaende herved. Straks efter sin Ankomst til Hannover satte han Venner og Slægtninge i Bevægelse. Han meddelte dem efter sit eget Sigende ikke, hvad Sagen drejede sig om; det er da lidt uklart, hvorledes de kunde virke; men, skrev Bernstorff til Schulin, de bearbejdede alle de ledende Ministre til hans Fordel, og han lovede sig fra først af meget af denne Virksomhed, da de Paagældende var nøje forbundne med den bernstorffske Slægt.

Forhandlingerne trak imidlertid ud, og medens Bernstorff fra først af regnede paa et kort Ophold i Hannover, varede det over et Aar. Men Hannover var et mere tiltalende Opholdssted end Regensburg; her havde han jo sin Slægt og sine nærmeste Venner; hans Broder og Svigerinde besøgte ham jævnlig, nu og da tog han selv nogle Dage bort fra Hannover, til Celle eller til sine Godser, som han endnu i disse Aar selv bestyrede ved Hjælp af Keyssler

og Godsforvalterne. Paa Wotersen fik Bernstorff foreløbig Ende paa en Retssag med nogle stridbare Bønder i Lancken, der længe havde voldt Familien Ærgrelser. „S. D. G.“ — Soli Deo Gloria — skrev han i sin Skrivekalender den Dag da Forliget sluttedes, et Udtryk der ofte falder ham i Pennen, naar der hænder ham noget glædeligt, der kunde skaffe en Dag Vedtegningen „Candido notanda calculo dies“. Lignende Sentenser møde vi ofte i hans Optegnelser. Med Ordene „Gott sei Dank und Ehre“ slutter han Optegnelser om sine Rejser, med fromme Ord i Forkortelser hilses Aarets Begyndelse eller Udgang.

I Juli Maaned havde han den Glæde i Celle at træffe Berckentin, der var paa Vejen til København med sin trettenaarige Datter Louise, der senere som Fru Plessen blev bekendt som Overhofmesterinde hos Caroline Mathilde. Berckentin var Enkemand og mente i Wien ikke længere at kunne sørge for sin Datters Opdragelse, han vilde derfor foreløbig anbringe hende hos en Svigerinde i Vallø, indtil hun blev gammel nok til at komme til Hoffet i København. I Oktober var Bernstorff en fjorten Dages Tid paa Gartow ivrig beskæftiget med at jage. Men dette blev hans sidste Adspredelse, før Forhandlingerne i Hannover tog en Vending der skabte ham de drøjest Maaneder, han hidtil havde oplevet.

Ved sin Ankomst til Hannover i Maj 1738 fandt Bernstorff Forholdene her meget forandrede, ikke blot fra sin første Ungdom men ogsaa fra sit sidste Besøg Aaret forud. Ikke mindre end tre af det hannoveranske Gehejmeraads seks Medlemmer var i det foregaaende Aar afgaaede ved Døden. Tilbage var af de ældre Gehejmeraader foruden Rudolph Johan Wrisberg, hvem Bernstorff aldeles lader ude af Betragtning og som maaske slet ikke fungerede længere, kun Münchhausen, den ledende Minister i Hannover, og Ernst von Steinberg, der opholdt sig i London som Chef for det tyske Kancelli.

Bernstorffs Bedømmelse af det hannoveranske Gehejmeraad er mærkelig stræng, og Kritiken fremkommer saa tidlig under hans Ophold, at den er upaavirket af senere personlige Sammenstød; han og hans Slægt stod indtil da i det bedste Forhold til de to ledende Ministre. Det er rent saglige Betragtninger der paavirker hans Dom, men vi forstaar af denne, hvor fjærnt Tanken om at træde i hannoveransk Tjeneste har ligget ham.¹⁾

Hovedfejlen ved den hannoveranske Regering var efter Bernstorffs Mening, at den fuldstændig manglede Selvstændighed overfor den fraværende Konge, dens Politik beherskedes af hans Luner, ikke en af Ministrene havde Ævne eller Vilje til mandig at tage Ansvar for et personligt Standpunkt. Alt, hvad Bernstorff selv satte højt hos en Minister, savnede han fra første Færd hos de hannoveranske Gehejmeraader; desto skarpere blev hans Dom.

Det var væsentlig Ministeriets udenrigske Politik, han fik Indblik i, men han betragtede øjensynlig ogsaa dets indre Styrelse med stor Kritik; en Gang bemærkede han, at det kunde blive højst „ubehageligt“ for Münchhausen, om en eller anden oplyste Georg II om, hvorledes Hannover i Virkeligheden blev regeret. Hvorvidt dette er korrekt, faar at staa hen; det er sikkert, at Münchhausens Administration paa Hovedpunkter var overordentlig fortjenstfuld, men ogsaa senere stod Bernstorff meget kritisk overfor den.¹⁾

I Bernstorffs Depecher findes udførlige Skildringer af de hannoveranske Ministre. Den ældste af dem, Friherre Heinrich von Grootte, ansaa han for en svag og udlevet Mand; han havde kun naaet sin Stilling ved at leve længe nok dertil. Han var en brav Karakter, men tarvelig begavet, stivsinnet og fordomsfuld, uden Overblik og uden politisk Sans, og han havde hverken Autoritet eller Indflydelse. De to yngste Ministre, Friederich Ludwig von Hauss og Crafft von Erffa, havde saa godt som intet med Udenrigspolitikken at gøre; Hauss var i Følge Bernstorff en dygtig Finansmand, men holdt sig udelukkende dertil. Han havde ingen personlig Forbindelse med Kong Georg og derfor ingen Indflydelse hos denne. Det samme gjaldt Erffa, han var en intelligent og dygtig Mand, men lod sig i enhver Henseende lede af Münchhausen. Paa denne og Ernst von Steinberg beroede alt.

Kun ganske kort forhandlede Bernstorff direkte med Steinberg, der snart efter hans Ankomst tog til England efter et kort Besøg i Hannover, men han ansaa ham for en fornuftig og brav, om end ingenlunde fremragende Mand. Han arbejdede tungt, han stammede og var derved vanskelig stedt under sine Forhandlinger med Kongen. Hos denne stod han paa Grund af sin Elsk-

værdighed i megen Yndest, og han støttedes ved sit nære Slægtskab med Kongens Elskerinde Grevinde Wallmoden, der snart efter fik Navnet Grevinde af Yarmouth. Derfor beklædte netop han Pladsen i London, hvor hans væsentlige Opgave var at faa Kongen til at bifalde hvad han og Münchhausen blev enige om.

Betydeligst var Gerlach Adolph von Münchhausen, den Gang en Mand i sin bedste Alder. Bernstorff roste hans grundige og alsidige Dannelse, hans Begavelse og Takt, overordentlige Arbejdssomhed og fortrinlige Kendskab til alle Regeringssager; han havde afgørende Indflydelse paa hele Hannovers Styrelse, de andre Ministre fulgte ham blindt i alle udenrigspolitiske Sager. For saa vidt var det behageligt at forhandle med ham, men desto værre opdagede Bernstorff meget snart andre Egenskaber. Alt hvad Münchhausen sagde bar Præget af Usikkerhed, og det varede ikke længe før Forhandlingerne blev en Marche paa Stedet. Under Samtalerne var Münchhausen yderst reserveret, ivrig for at fremkalde Udtalelser, men sen til at give Svar; enhver Ytring og ethvert Forslag var, naar det omsider afnødtes ham, omgærdet af utallige Forbehold. En Diskussion, der tilsyneladende havde bragt fuld Forstaaelse om et Spørgsmaal, endte altid med, at Münchhausen tog Anstand for at indhente Ordre fra London. Naar da Kurieren kom med Svar, havde Münchhausen regelmæssig forladt det Standpunkt, man var naaet til i sidste Konference, eller ogsaa gjorde han ny Vanskeligheder, der før ikke havde været nævnt med et Ord. Saaledes gik Konference efter Konference, det var ikke muligt at blive klog paa, hvad Münchhausen vilde eller ikke vilde. Dette irriterede Bernstorff; han forstod, at Münchhausen kunde have Betænkeligheder, at han kunde rejse reelle eller formelle Vanskeligheder, men han harmedes over Løsheden og Uklarheden i hans Maade at forhandle paa. Efterhaanden forstod han Grunden. Münchhausen var, fremhævede han, først og sidst ængstelig for at støde Kongen, alt drejede sig for ham om smidigt at imødesee ethvert Lune hos Georg II og dermed sikre sin egen Myndighed i Hannover; han frygtede idelig for, at en uvillig Stemning skulde give hans Uvenner og Misundere Lejlighed til at modarbejde ham, og han vovede derfor aldrig at handle efter sin egen saglige Opfattelse. Ganske lignende Bevæggrunde ledede Steinberg, og saaledes blev alt tilfældigt og usikkert. I en Forhandling som den,

Bernstorff førte, traadte dette særlig stærkt frem. I Alternations-sagen drejede det sig om Opgivelsen af en Forrang, altsaa et Etikettespørgsmaal; overfor Ostfriesland skulde der gives Afkald paa dynastiske Rettigheder. I begge Tilfælde skulde almindelige politiske Hensyn afvejes mod rent personlige, hvori Kongen direkte var interesseret. Her kunde Münchhausen ikke bekvemme sig til at tage Standpunkt, han lavede og lavede, og søgte overfor Bernstorff ved alskens Udflugter at dække, at han ikke turde stille bestemte Forslag, af Frygt for at disse skulde træffe Kongen ugunstig stemt. Naar et Forslag omsider sendtes til London, var der oven i Købet den Vanskelighed, at Kong Georg, der var hurtig og overfladisk, afgjorde det efter sin første Indskydelse; medens Steinberg stod og stammede, afbrød Kongen hans Foredrag med en hastig Resolution, der jævnlig brød Traaden i Forhandlingerne. Her havde hverken Steinberg eller Münchhausen Mod til at gøre Indsigelse for at rokke den engang fattede Beslutning. De forsøgte derimod at drage Forhandlingen i ny Retning, og saa kom en af de Konferencer hvor Bernstorff irriteredes ved at skulle optage Diskussionen om Punkter, han troede afgjorte. At Bernstorffs Opfattelse i det væsentlige er rigtig, bekræftes af de bevarede hannoveranske Aktstykker; Münchhausens Indstillinger til Georg II og Korrespondance med Steinberg viser, hvor ængsteligt og usikkert det hele behandledes.

Paa denne Maade slæbte Forhandlingerne sig Sommeren igennem. Bernstorff følte sig meget skuffet; han indsaa, at han havde overvurderet sin Indflydelse i Hannover, og han ængstedes for, at man i København skulde lægge ham Forhalingen til Last. Dette var dog ingenlunde Tilfældet; Schulin udtalte stadig sin Tilfredshed med hans Optræden, alle hans Forslag blev billigede, og Ærgrelsen vendte sig alene mod den hannoveranske Regering. Var det dens Mening at holde En hen med Snak, spurgte man i København.¹⁾ Men paa den anden Side var Münchhausen heller ikke tilfreds med Bernstorff. De ydre Former havde været upaaklagelige, og Münchhausen havde strømmet over af Venskabsforsikringer, som Bernstorff dog ikke lagde stor Vægt paa. „Münchhausen tænker kun paa at sige Behageligheder, men han er som oftest stum naar det drejer sig om at sige Sandheder“, bemærkede Bernstorff ret haanligt om ham.²⁾ Münchhausen havde været skuffet over ikke at faa

Lov til at forhandle gennem sin Ven Stolberg. Da det saa blev den meget yngre Bernstorff han fik at gøre med, haabede han øjensynligt at kunne lede ham efter sit Hoved og ved sin Autoritet. Han ventede, at Bernstorff paa Grund af Landsmandskabet vilde vise sig føjelig og tillidsfuld. Men han forstod snart, at han havde at gøre med en meget selvstændig Mand, og straks fra først af følte han sig stødt over, at Bernstorff, vel at mærke efter udtrykkelig Ordre fra sin Regering, var optraadt meget reserveret. Münchhausen valgte da at klage til Stolberg; denne lod Brevet gaa videre til København, hvorfra man sendte Bernstorff en Afskrift, men tilføjede, at man billigede hans Optræden, da han jo havde handlet efter sine Ordre. Bernstorff svarede Schulin, at han ikke brød sig det fjærneste om Münchhausens Bebrejdelser: „Det drejer sig for mig kun om at udføre min Herres Ordre; naar jeg kan gøre mig fortjent til hans Bifald og til Deres, har jeg intet at gøre med andres.“ Han haabede dog ogsaa at erhværv Münchhausens, om ikke før, saa naar Forhandlingerne var sluttede.¹⁾ Hans Standpunkt viser, hvor fuldstændig han har løst sig fra Hannover og alene er den danske Konges Tjener. Men denne Overlegenhed ærgrede Münchhausen, og hertil kom, at Bernstorff, trods den yderst slebne Form der ogsaa fremtræder i hans Depecher, i Forhandlingerne var ligesaa klar og positiv, som Münchhausen var usikker. Bernstorff trængte paa hvor Münchhausen vilde bøje af, og naar Bernstorff efter en Konference skrev om Münchhausen, at dennes hele Holdning og Udtrykket i hans Øjne havde vist ham, at der nu var ny Vanskeligheder, saa har rime­ligvis Bernstorffs Ansigt ogsaa ladet Münchhausen ane hans dybe Ærgrelse.²⁾ Kort sagt, Forholdet blev i Sommerens Løb trods tilsyneladende Hjærtelighed ingenlunde fortløigt.

Hen i Oktober—November Maaned syntes Forhandlingerne dog at nærme sig deres Afslutning. Omsider enedes man om Hovedpunkterne i en Traktat der skulde afgøre baade Alternationssagen og det ostfriesiske Arvespørgsmaal; tilbage stod kun at udfærdige den, og Bernstorff havde allerede begæret endelig Fuldmagt fra København. Da afbrød uventede Begivenheder pludselig Underhandlingerne.

Under Forhandlingerne om Alternationssagen og Ostfriesland havde i Sommerens Løb nu og da ogsaa den steinhorstske Sag

været paa Tale. Atter her gjaldt det et Territorium hvorpaa baade Danmark og Hannover gjorde Krav.¹⁾

Paa Grænsen mellem Holsten og Lauenburg laa et Gods, Steinhorst, der tilhørte Familien Wedderkopp. Ligesom Fyrstefamilien i Ostfriesland var denne Familie kommen i Forhandlinger med den danske Konge, og af Taknemmelighed mod Frederik IV, der under den store nordiske Krig havde frelst en af Slægten fra den holsten-gottorpske Minister Görtz's Hævn, havde den Paagældendes Sønner testamenteret Steinhorst til den danske Konge, naar Wedderkoppernes Mandslinje uddøde. Denne Arveordning havde man i Hannover ikke været glad ved; ogsaa her ønskede man at erhvæve Steinhorst, og man havde i Aarenes Løb vist sin Lyst paa en Maade der ingenlunde var den danske Regering behagelig. I de sidste Aar var Spørgsmaalet blevet brændende; den nuværende Ejer af Steinhorst, den brunsvig-wolffenbüttelske Gehejmerraad Wedderkopp var i stor Pengeforlegenhed; han havde laant mange Penge af Christian VI mod Pant i Steinhorst, men nu havde han ogsaa begyndt at laane af Regeringen i Hannover, og mellem denne og Wedderkopp havde der fundet nogle hemmelige Forhandlinger Sted. Dette vakte Opmærksomhed i København, og man opfattede det som Forsøg fra hannoveransk Side paa ved et eventuelt Køb at hindre Godset i at gaa over til den danske Krone. Tilmed troede man i København paa hemmelige Forhandlinger mellem Hannover og den holsten-gottorpske Regering om en lignende Erhvævelse af flere Amter i Holsten, hvad der vilde stride paa det stærkeste mod Danmarks Interesser.

Man var meget ubehagelig berørt heraf og betragtede det som et Indgreb i danske Rettigheder, og Christian VI lod Bernstorff forhandle med Münchhausen derom. Denne benægtede, at man fra Hannovers Side havde noget ondt i Sinde, men hævdede i øvrigt, at Wedderkopp ikke havde haft Ret til at borttestamentere Godset. Hvad det især drejede sig om for Münchhausen, viste sig snart at være at faa den danske Regering til at opgive alle Rettigheder paa Steinhorst, og under de sidste Forhandlinger om Venskabstraktaten havde Münchhausen foreslaaet, at en Bestemmelse herom skulde indgaa i denne; til Gengæld skulde man saa fra Hannovers Side gøre betydelige Indrømmelser med Hensyn til Alternationsagen og Ostfriesland.

Christian VI afviste imidlertid dette meget skarpt, ja befalede endogsaa den 25. November 1738 Bernstorff, hvis Fordringen herom fastholdtes, at afbryde al Forhandling og gøre sig rede til Afrejse. Dette meddelte Bernstorff Münchhausen i et Brev, hvori hans overordentlige Interesse for Sagen fremtræder og hvori han besværges Münchhausen ikke at lade Sagen strande.¹⁾ Münchhausen fastholdt heller ikke Tanken, og det saa ud til at Traktaten skulde afsluttes paa andre Vilkaar.

Imidlertid havde man i København stadig Mistillid til Hannovers Hensigter; den danske Gesandt i Hamburg von Johnn, en stor Uven af England-Hannover, havde Ordre til at vaage over alt hvad der foregik. Man frygtede en skøn Dag at se Steinhorst besat af Hannover efter hemmelige Aftaler med Wedderkopp, og von Johnn havde Ordre til, hvis han anede Uraad, straks at lade Godset besætte af danske Dragoner fra Holsten.

Der er nu, ogsaa efter de hannoveranske Akter at dømme, ingen Tvivl om, at, ihvorvel Hannover i høj Grad havde Lyst til Steinhorst og i al Hemmelighed havde arbejdet paa at faa Wedderkopp til at handle med sig derom, saa tænkte man i alt Fald paa dette Tidspunkt ikke paa at angribe den danske Konges Rettigheder. Münchhausen ønskede kun at erhvæve Steinhorst ved Overenskomst.

Den 27. November havde Bernstorff haft en Samtale med Münchhausen om den næsten færdige Traktat, da der uventet kom Ilbud om, at von Johnn havde ladet danske Dragoner besætte Steinhorst. Efterretningen vakte den største Ophidselse i Hannover, dens første Resultat var, at Münchhausen efter en hidsig Diskussion med Bernstorff suspenderede alle Forhandlinger om Traktaten, medens en Kurer afsendtes til London for at melde Kong Georg det passerede. Münchhausen og de hannoveranske Ministre var meget forbitrede, men alle ønskede de varmt en mindelig Afgørelse. De udtalte sig i deres Forestillinger til deres Konge bestemt i denne Retning, og var oprigtig bekymrede for, at Kong Georgs Hidsighed skulde løbe af med ham. Bernstorff delte deres Anskuelse; det fremgaar klart af hans Depecher, at han bestemt misbilligede Dragonernes Indrykning; han fandt at der aldeles ingen *periculum in mora* havde været, og han beklagede at denne Episode havde afbrudt Traktatforhandlingerne.

Han gjorde fra først af gældende, at en god Forstaaelse med Hannover var vigtig for Danmark-Norge af Hensyn til dets Indflydelse i Tyskland, og hans Depecher til København var helt igennem baarne af Ønsket om, at man der vilde tage Sagen be-sindig. Straks efter Samtalerne med Münchhausen den 28.—29. November antydede han, at den bedste Løsning vilde være at overlade Hannover Steinhorst mod rigelig Erstatning. Men sam-tidig frygtede han Kong Georgs Hidsighed, og nærede ingen Tillid til, at Münchhausen og Steinberg med Fasthed vilde søge at dæmme op for denne.

Heller ikke i København var man glad ved von Johnns Hastig-hed, men paa den anden Side var Christian VI saa ærgerlig over Hannovers Forhandling med Wedderkopp og den holsten-kielske Regering, at han var fast besluttet paa at haandhæve Besættelsen.

Hvad man havde frygtet skete. Kong Georg blev rasende og befalede kategorisk Regeringen i Hannover at besætte Steinhorst; man adlød og den 14. December kom det til Kamp dør. Den kommanderende danske Officer blev dødelig saaret; de faa danske Dragoner maatte vige for den langt overlegne hannoveranske Styrke.

Nu var Stillingen for Alvor kritisk. Havde Georg II be-tragtet den danske Besættelse som et Forsøg paa at krænke Ret-tigheder, han gennem sine Transaktioner med Wedderkopp mente at have erhvervet, saa mente nu Christian VI paa sin Side, at de hannoveranske Troppers Indfald var et grovt Angreb paa hans forud sikrede Rettigheder, ja han ansaa det for Tegn paa aabent Fjendskab. Paa begge Sider var Stemningen saa ophidset, at man stod overfor et aabent Brud; baade i Hannover og i København blev der truffen militære Foranstaltninger. Sagen fik imidlertid større Rækkevidde paa Grund af den ivrige Virksomhed fra fransk-svensk Side, der i København dreves for at drage Danmark over til disse Magter bort fra den Engelskvenlighed der hidtil nærmest havde præget den danske Neutralitet. Øjeblikkelig benyttede de to nævnte Magter det indtraadte spændte Forhold, men omvendt virkede Udsigten til at se Danmark kastet i Armene paa en svensk-fransk Alliance afkølede i England og skabte ogsaa der Ønsket om en fredelig Løsning. Talsmand for denne almindelige Stem-ning blev Grev Stolberg-Wernigerode, der længe havde arbejdet

for en engelsk-dansk-preussisk Sammenlutning, og straks efter Sammenstødet i Steinhorst søgte han baade i København og i Hannover at arbejde paa en fredelig Løsning. Han havde Held med sig, og efter en Række Forhandlinger kom man allerede i Februar Maaned 1739 til en Overenskomst.

Enkelthederne ved denne Forhandling har her ingen Interesse; men Sagen kom imidlertid paa en egen Maade til at berøre Bernstorff.

Den fredsvenlige Holdning, som Bernstorff indtog efter den danske Besættelse sidst i November, forandredes ikke af Begivenhederne den 14. December; hans Depecher viser, at han mente, at man for enhver Pris burde undgaa aabent Brud; hans Ønsker om en Forstaaelse mellem Danmark og Hannover og Interessen for de svævende Allianceforhandlinger paavirkede ham lige stærkt; han var tillige altid principiel Modstander af en krigersk Løsning hvor den ikke var absolut uundgaaelig.

Men paa den anden Side maatte han nødvendigvis efter det hannoveranske Angreb paa Steinhorst ændre sin Holdning overfor Münchhausen. Han var personlig forbitret over det skete Overgreb, og skønt han ikke benægtede Münchhausens Fredsvenlighed og loyalt indberettede hans Forsikringer derom, troede han i Overensstemmelse med sin almindelige Opfattelse af de hannoveranske Ministres Mangel paa Mod, at de ikke havde gjort hvad de kunde for at hindre deres Konges overilede Beslutning; overfor sin Regering fremhævede han, at en bestemt og kraftig Optræden fra dansk Side vilde gøre bedst Virkning paa dem og hurtigst hidføre en fredelig Løsning.

Da Efterretningen om Sammenstødet kom, ansaa Bernstorff det for sin Pligt efter et Par alvorlige Samtaler med Münchhausen den 16. December at afbryde videre Forhandlinger, og for at konstatere, hvor alvorlig han opfattede Situationen, gjorde han sig rede til Afrejse. Han mente her med Rette at kunne støtte sig paa den ovenfor omtalte Ordre af 25. November, der endda var bygget paa langt mindre alvorlige Forudsætninger. Fra den 16. til den 27. December holdt han sig hjemme, og de hannoveranske Ministre kunde let faa at vide, at han var beskæftiget med at pakke ind. Münchhausen søgte ikke Konference med ham; en Memoire om Sagen, som han den 16. lod ham tilsende til Viderebesørgelse

til København, indeholdt, skønt Münchhausens mundtlige Udtalelser havde været beroligende, ingen Indrømmelser, og Bernstorff nægtede derfor i skarpe Udtryk at modtage den. Først den 27. kom hans Kurer med Depecher fra København, der bød ham at blive og fortsætte Forhandlingerne. Han genoptog disse straks samme Dag i nøje Overensstemmelse med hans Regerings Ordre.¹⁾

Bernstorff havde her handlet ganske korrekt, og dobbelt nødvendigt maatte det være ham som født Hannoveraner under saa kritiske Forhold, inden han kendte sin Regerings Standpunkt, at holde sig stiv.

Men den Bestemthed, der prægede hans Optræden, havde i høj Grad forbitret Münchhausen. Denne havde øjensynlig fra først af haabet at kunne vende og dreje Bernstorff eftersom han vilde; Skuffelsen ved at mærke, hvor selvstændig og bestemt den unge Diplomat var, havde i Sommerens Løb irriteret ham mere og mere. Da nu Bernstorff den 16. December skarpt afviste hans Promemoria til den danske Regering, blev baade Münchhausen og hans Kolleger rasende. De fandt hans Optræden „impertinent“, og deres Vrede var saa ubehersket, at de, som en af Ministrene udtrykte sig, for Alvor mente, at jo fredeligere de optraadte, „desto impertinentere vilde det unge Menneske blive og hver Gang gyde Olje paa Ilden i København“. Da Bernstorffs hannoveranske Afstamning og de gamle Slægtforbindelser havde vist sig ikke at øve nogen Indflydelse paa hans politiske Optræden, saa Münchhausen hans Bevæggrunde i det sletteste Lys. Han mente, at Bernstorff ved upaalidelige Beretninger havde opbidset Stemningen i København, og uden Hensyn til de Ulykker, det kunde afstedkomme, havde bestræbt sig for paa ethvert Punkt at skade Hannovers Interesser. Det havde han altsammen gjort paa Grund af en „raffineret Politik“. Det kom ham alene an paa at vise den danske Regering, at han ikke lod sig paavirke af sin hannoveranske Fødsel, og mere tog Hensyn til sine Tjenesteplichter end til sine „particulære Omstændigheder“, men dette havde han ikke gjort „som det sømmede sig en redelig Tjener“, men paa Bekostning af Sandheden, og Münchhausen fandt, at han overhovedet mere tog Hensyn til hvad der kunde gavne ham selv, end til den danske Regerings Interesse.²⁾

I denne Stemning tillod Münchhausen sig at angribe Bernstorff under en Form der med Rette oprørte ham.

Allerede sidst i November, straks efter den danske Besættelse af Steinhorst, havde Münchhausen, der paa dette Tidspunkt dog ikke klagede over Bernstorffs Holdning, henvendt sig til Grev Stolberg-Wernigerode uden at meddele Bernstorff noget derom. Han havde bedt Stolberg om en Samtale, før Greven som paa-tænkt rejste til København. Münchhausen anmodede ham ogsaa om skriftlig at virke for Freden hos den danske Konge. Hertil var der, som Sagerne stod, intet at sige; men Münchhausen gik videre, da han den 18. og 19. December 1738 paa ny skrev til Stolberg.¹⁾ Nu klagede han stærkt over Bernstorff; denne havde, paastod han, ikke gjort hvad han kunde i denne Sag, men havde mere talt dem efter Munden, der søgte at bringe de to Konger i Strid for derved at drive Danmark over paa fransk Side. Han havde maaske slet ikke handlet efter Ordre, men efter sit eget Hoved, og havde maaske forsøgt at „amuserer det hannoveranske Hof“. Dette ønskede Münchhausen bragt til den danske Regerings Kundskab og vilde absolut forhandle med Stolberg om hele Stillingen. I en ny Skrivelse af 31. December bad han Stolberg om hurtigst muligt i al Hemmelighed komme til Hannover. Atter i dette Brev antyder han, at Ulykken for en stor Del er opstaaet ved falske Beretninger fra Bernstorff, og beskylder denne for at have fortiet et Brev fra København af 29. November, der indeholdt en Forklaring paa Steinhorsts Besættelse og et saadant Forslag til Udjævning af Striden, at det vilde have bragt Georg II til at udsætte sin Aktion mod Steinhorst den 14. December.

At Münchhausen henvendte sig til Stolberg, kunde maaske forsvares med, at Bernstorff i alt Fald den 19. December havde afbrudt Forbindelsen med ham, og Stolberg var desuden Medlem af det danske Konseil. Men at Stolberg uden at meddele Bernstorff noget som helst indlod sig med Münchhausen, var absolut ufor-svarligt og maatte med Grund ophidse Bernstorff. Stolberg gjorde det imidlertid; den 4. Januar kom han til Hannover og forhandlede i et Par Dage hemmeligt og under et falsk Navn med Münchhausen. Denne præciserede sine Klager over Bernstorff, som han endogsaa havde opsat skriftlig, og Stolberg gjorde sig til Tolk for de samme Anskuelse i Breve til Christian VI og Schulin.

Han erklærede, at Bernstorff kun havde skadet Sagen, han beskyldte ham for upaalidelige Indberetninger og for paa utilbørlig Maade at have afbrudt Forhandlingerne. Han troede efter Samtalerne med Münchhausen blindt paa dennes Fremstilling af Bernstorff som Modstander af en fredelig Løsning, og mente, at han sammen med von Johnn i Hamburg havde til Hensigt at sætte ondt mellem Hannover og Danmark for at faa Danmark paa fransk Side.¹⁾

Det er efter Bernstorffs Depecher klart, at denne Opfattelse var blottet for enhver Grund. Bernstorff havde holdt sig strængt til de foreliggende Sager og havde ikke blandet sig i Storpolitik; han var desuden absolut stemt for en Tilslutning til England-Hannover. Han havde holdt igen paa den alt for ivrige v. Johnn i Hamburg, og af dennes Breve til ham ses det, at der ingen som helst Forstaaelse har været mellem dem.²⁾ Münchhausens Anklage imod ham for at have fortiet Ordre fra København var positiv urigtig; Bernstorff havde afgivet vedkommende Meddelelser i rette Tid, og ligeledes havde han paa enhver Maade anbefalet en fredelig Løsning. Det er forstaaeligt, at Münchhausen kan have opfattet Bernstorffs bestemte Holdning forkert, men det var uforsvarligt, at Stolberg i blind Tillid til Münchhausen og uden at søge Oplysning hos Bernstorff angreb denne i København.

Stolbergs Ophold i Hannover blev ikke skjult for Bernstorff, og dennes Stemning overfor den hemmelighedsfulde Underhandler var ikke blid. Han kendte jo Grevens nære Forhold til Christian VI og opfyldtes af alskens Anelser. „Jeg tvivler ikke om“, skrev han den 6. Januar til Schulin, „at Hr. Münchhausen, der næsten ikke har forladt Greven, jo har sagt ham alt hvad han har fundet passende under disse Forhold“, og 9. Januar skrev han bittert, at Schulin let vilde forstaa den Indflydelse, Stolbergs hemmelighedsfulde Optræden i Hannover havde paa Folks Opfattelse, „saavel med Hensyn til den Sag det gælder, som med Hensyn til mig“.

I København vakte Stolbergs Meddelelser om Bernstorff stor Forbauselse. Man havde hidtil været særdeles tilfreds med Bernstorffs Holdning. „Bernstorff hat sich recht guht bey dieser Sache aufgeführt, welches ihm zu schreiben wäre“, havde Chri-

stian VI skrevet til Schulin den 21. December¹⁾, og Schulins Depecher til Bernstorff udtrykte stadig det samme. Den 9. Januar kom Stolbergs Meddelelser, og Kongen skrev til Schulin, at hvis det forholdt sig saaledes, saa var det ingenlunde at billige. Men, tilføjede han, Bernstorff selv maatte nødvendigvis høres; Schulin maatte afkræve ham Forklaring og sende ham Münchhausens Klagepunkter til Erklæring. Bernstorff kunde jo, tilføjede Kongen, særdeles godt have gjort alt i den bedste Hensigt; han havde nok bemærket, at Bernstorff hele Tiden havde været meget tilbageholdende i sine Forhandlinger i Hannover; dette havde han maa-ske ogsaa været i dette Tilfælde. Man burde for øvrigt behandle Sagen i Konseilet, men, bad Kongen Schulin, „Grev Stolberg maa menageres saa meget som muligt, thi Bernstorff har mange Venner her, og de vilde alle blive Stolbergs Fjender, naar det hed, at han her havde angivet ham.“

Kongen var saaledes vel stemt mod Bernstorff og ikke tilbøjelig til at tro paa Stolberg og Münchhausen. Han var overhovedet ikke helt tilfreds med Stolberg i denne Tid, og fandt at han saa den hele Sag for meget med hannoveranske Brillen. Dette kom Bernstorff til Gode.

Den 10. skrev Schulin til Bernstorff efter en fornyet Samtale med Kongen om Sagen. Han sendte Münchhausens skriftlige Klagepunkter og bad Bernstorff retfærdiggøre sin Optræden paa en Maade som han kunde forsvare for Gud og Kongen, men uden at lade Münchhausen ane, at han vidste Besked med Klagen. Schulin var i øvrigt vel stemt mod Bernstorff og troede ikke paa Angrebets Berettigelse. Hvad der meddeltes fra Hannover stred aldeles mod Bernstorffs Ordre og Indberetninger, „und muss die Præsumption so lange vor ihm militiren, bis er des Gegentheils überführt ist“, skrev han til Stolberg, og lod ham vide, at hvordan Sagen saa end hang sammen, saa retfærdiggjordes den hannoveranske Regering aldeles ikke derved.²⁾

Den 16. Januar modtog Bernstorff „den verdriesslichen Brief“, som han kalder det i sin Skrivekalender. Det ramte som et Tordenslag og vakte hans dybeste Harme. Det var, sagde han bittert, første Gang i sit Liv at han skulde skrive en Apologi.

Det blev bevægede Dage; to mægtig lange Redegørelser, en officiel til Kongen og en privat til Schulin, konciperede og ren-

skrev han; den 19. Januar en Søndag blev han færdig efter i 17 Timer at have siddet ved sit Skrivebord, og afsendte den svære Brevpakke med sin Tjener Hans til Hamburg til den danske Postdirektør Waitz, der ved Ilbud skulde besørge den videre. Men den 20. fik Bernstorff atter en „sehr verdriessliches Schreiben“ dateret 13. Januar fra Schulin, der efter ny Breve fra Stolberg krævede Oplysning om endnu flere Punkter. Atter maatte Bernstorff i Arbejde, og samme Dag afsendte han sin Kok som Kurer til Hamburg med endnu to Skrivelser til Kongen og Schulin.

Bernstorff førte sit Forsvar med en overlegen Klarhed og Kraft, der giver disse store Depecher en fremragende Plads imellem de mange, han i sit Liv kom til at udfærdige. Sammenligner man dem med det Skrift, hvori han i 1766 nødtes til at forsvare sin Politik overfor Danneskjold-Samsøes Angreb, finder man, at hans Ungdomsskrift staar næsten lige saa højt. Hans Forsvar bæres af dyb Indignation. Krænkelser over et ufortjent Angreb henriver ham til bitre Vendinger og skarpe Udfald, men paa intet Punkt opgiver han den saglige Dokumentation der alene overbeviser. Med sikker Hukommelse, støttet til Optegnelser og Koncepter gennemgaar han Punkt for Punkt Münchhausens Angreb og paaviser, hvorledes han i ethvert Øjeblik har maattet handle som han har gjort det. Han paapeger, hvorledes de danske Interesser overalt har ledet ham, han gendriver udførlig Paastanden om, at han skulde have ønsket at vildlede sin Regering eller fremkalde Strid. Han vender og drejer hvert eneste Klagepunkt og knuser dem ved sin sønderlemmende Bevisførelse.

Overfor Münchhausen gav Bernstorff sin Harme frit Løb og paatalte den uhørte Fremgangsmaade „par traits cachés“ at angribe en fremmed Diplomat hos dennes Regering. „Hvad vilde Münchhausen sige“, spurgte Bernstorff, „om jeg ad Veje, som jeg maaske ikke ganske savner Adgang til, vilde angribe hans ingenlunde uangribelige Regeringsførelse her ved hemmelige Rapporter til hans Regering?“ Han stillede Münchhausens Optræden i skarp Belysning ved at fremhæve, at Gehejmeraaden altid havde overvældet ham med Venskabsforsikringer og til ham og alle hans Slægtninge stadig havde fremhævet, hvor glad han var ved at forhandle med ham. Han stempler ham derfor som falsk og underfundig og siger rent ud, at Aarsagen til Münchhausens Fremgangs-

maade er, at det nu for ham drejer sig om for enhver Pris at kaste Ansvaret over paa en anden, da han har en ond Samvittighed paa Grund af Forhandlingerne med Wedderkopp og ikke har forhindret det blodige Sammenstød ved mandig og resolut Optræden overfor sin Hersker.

I Brevene til Schulin røber Bernstorff tillige sin Stemning overfor Grev Stolberg. Havde han været krænket over Grevens hemmelige Forhandling i Hannover, blev han det nu dobbelt ved at se, hvad han havde ladet sig bruge til. Schulin havde ikke rent ud sagt ham, at Münchhausens Klage var kommen gennem Stolberg; „par un certain canal“ havde han skrevet. Bernstorff var dog paa det rene med Sammenhængen og skrev til Schulin: „Jeg respekterer alt for meget det Slør, hvori Deres Ekscellence tilhyller hvad De finder heldigt at skjule for mig, til at jeg skulde tage mig for at gennemtrænge det, men De vil tillade mig at sige Dem, at jo mere denne Kanal har Krav paa min Ærbødighed, desto pinligere er det mig at se den anvendt til mit Fordærv.“

Sit Forsvar afsluttede Bernstorff med at henfly til Kongens Naade. Hvis man i hans Handlemaade fandt Fejl eller Forsømmelser der kunde og burde være undgaaede, eller hvis man fandt, at „Kærlighed til Fædreland og Slægt, Frygt for at mishage den Fyrste i hvis Magt en Del af hans Ejendom befandt sig, eller Ængstelse for at miste sit Gods“ kunde haft større Indflydelse paa ham end Pligten, da erkendte han sig uværdig til fremtidig Tjeneste og overgav sit Hoved, sin Frihed og al sin Ejendom til fortjent Straf. I modsat Fald haabede han paa en Forsikring om Kongens Tilfredshed.

I Spænding afventede Bernstorff Svar fra København. Han var fuldkommen overbevist om intet at have at bebrejde sig, men det var jo ikke godt at vide, hvor meget Grev Stolbergs Indflydelse betød hos Christian VI. Der var gennem Stolbergs Indblanding skabt en Situation hvor det maaske kunde være fristende for begge Regeringer at ofre ham. Dobbelt pinlig blev Vente-tiden, fordi Bernstorff stadig maatte forhandle med Münchhausen, og med kendelig Væmmelse indberettede han, at Münchhausen overvældede ham med Forsikringer om Venskab og Tillid, ja endog sagde, at han baade i London og København havde vist hans fortræffelige Egenskaber Retfærdighed.

Allerede før Bernstorffs Redegørelser den 23.—26. Januar kom til København, havde Christian VI udtalt sig velvilligt om Bernstorff, hvad denne fik Meddelelse om baade fra Overhofmarskal Gramm og fra Berckentin, der omtrent den 20. Januar forlod København for at vende tilbage til Wien.¹⁾ Den 24. Januar skrev Kongen til Grev Stolberg, at han ikke troede, at Bernstorff havde baaret sig galt ad. „Bernstorff ist wohl jung von Jahren aber vorsichtig in denen Verrichtungen.“ Den hannoveranske Regering havde for Skik altid at klage over Ministre, „die nicht ihre Dupes sein wollen“, men man beholdt ingen tro Ministre naar de alle skulde sværtes saaledes af den hannoveranske Regering.²⁾ Imidlertid svarede Schulin Bernstorff først den 7. Februar. I Mellemtiden havde Forhandlingerne om den steinhorstske Sag taget en gunstig Vending. Stolberg havde atter haft en Samtale med Münchhausen; denne vilde have haft ham til Hannover igen, men Stolberg havde nu forstaaet, at disse Besøg maatte tage sig mærkelige ud i Bernstorffs Øjne. Han vilde ikke vække hans Misfornøjelse, skrev han til Münchhausen, og Mødet fandt derfor Sted i Hildesheim.³⁾ Den hannoveranske Regering havde dær vist sin Villighed til en rimelig Ordning, og Forslag hertil, meddelte gennem Stolberg, antoges derpaa i København. Samtidig med at Schulin meddelte Bernstorff dette, tilføjede han, at Kongen allernaadigst havde bifaldet hans Optræden og havde været fornøjet med hans Redegørelse. Den 13. Februar modtog Bernstorff dette Brev og gav sin Glæde Udtryk overfor Schulin. Hermed var Sagen for saa vidt ude af Verden, og Münchhausens Angreb omtales ikke mere mellem Bernstorff og den danske Regering.

Indenfor den hannoveranske Regering havde Uviljen imod Bernstorff imidlertid givet Anledning til en Forhandling, der tydelig viser, hvor farlig Bernstorffs Stilling i Virkeligheden let kunde være bleven.⁴⁾ Münchhausen havde i sine Beretninger til London selvfølgelig ikke skaanet Bernstorff, men havde af et godt Hjærte udøst sin Vredes Skaaler over hans Hoved. Kong Georg, der var i høj Grad ophidset over den steinhorstske Sag, blev rasende, og et Par Dage ind i Januar 1739 meddelte Steinberg sine Kolleger, at Kongen ønskede at lade Bernstorff føle sin Unaade; man skulde derfor udfinde et Middel til at ramme Bernstorffs

lauenburgske Godser, dog saaledes at det gik ud over Bernstorff selv og ikke over hans uskyldige Bønder.

Denne overordentlig smukke Tanke, hvori Kong Georgs brutale Hidsighed havde fundet Udtryk, faldt dog selv Münchhausen for Brystet. Han forhandlede med sine Kolleger, og Resultatet blev, at de henstillede til Kongen, om Bernstorff, hvor skyldig han end var, dog ikke var „et for ringe Subjektum for Hans kongelige Majestæts Hævn“. Og dernæst vilde den danske Regering uden Tvivl blive endnu mere ophidset end den var i Forvejen, hvis der vederfores Bernstorffs Godser noget ondt, og i saa Fald kunde det befrygtes, at man fra dansk Side tog Repressalier overfor forskellige holstenske Godser, der tilhørte hannoveranske Adelsmænd. Af disse Grunde mente Gehejmeraaderne at maatte fraaade ethvert Skridt mod Bernstorff, men, tilføjede de, de havde sat Generalitetet ind i Sagen, og dersom Striden om Steinhorst førte til større militære Foranstaltninger, saa skulde de sørge for, at Bernstorffs Godser i Lauenburg øjeblikkelig blev ramte af Indkvartering.

Videre vilde de nødigt gaa, og Kong Georg slog sig til Ro hermed. Indkvarteringen blev ikke nødvendig, og Bernstorff modtog saaledes ikke det tiltænkte Tegn paa Kong Georgs og Münchhausens venlige Bevaagenhed. Noget senere synes Münchhausen i øvrigt at være bleven lidt betænkelig ved sin strænge Dom over Bernstorff. Da han først i Februar 1739 indtrængende bad sin stadig ophidsede Herre om at undgaa Krig og antage Grev Stolbergs Mæglingsforslag, erklærede han direkte, at „die Justitz der Sache“ efter hans Skøn ikke var paa Kongens Side, og tilføjede, at selv om Bernstorffs Ungdom og Mangel paa Akkuratesse i Indberetningen havde megen Skyld, saa havde Bernstorff dog maaske „ikke tænkt sig det saaledes“, selv om han ogsaa havde klaget over Münchhausen. Sagen var i ethvert Tilfælde uklar. Om Bernstorff nogensinde fik at vide, hvad der havde været i Gære imod ham, vides ikke; det er sandsynligt, at han gennem sine mange Forbindelser har faaet Nys derom, og trods al ydre Høflighed og Elskværdighed gik denne Vinters Begivenheder ikke ad Glemme hos ham.

Man forstod i København meget vel, at Bernstorff var utilfreds med Stolbergs Indblanding. Stolberg havde, da han i Hil-

desheim forhandlede med Münchhausen, givet Bernstorff Meddelelse herom og skrevet, at han haabede at faa Sagen bilagt.¹⁾ Bernstorff udtalte til Schulin den 3. Februar, altsaa før han havde modtaget Billigelsen af sin Handlemaade, sin Glæde herover og ønskede Stolberg alt muligt Held. „Det vil lade mig glemme alle Ulykker og Sorger som denne Sag har forvoldt mig i saa rigt Maal, at det kunde fylde Resten af mit Liv med Smerte, hvis ikke min Samvittigheds Vidnesbyrd holdt mig oppe. Mine Ønsker er opfyldte, hvis denne ulykkelige Strid ender til Kongens Tilfredshed, og jeg skal uden at knurre bifalde dens Hæder som faar Æren for Udfaldet, medens jeg for min Del har haft hele Møjen og hele Bitterheden.“

Man var i København til Sinds at fjærne den Bitterhed, der talte ud af disse Ord, og besluttede derfor at Bernstorff og ikke Stolberg skulde afslutte Forhandlingerne om Steinhorst. Den 14. Februar meddelte Stolberg selv Bernstorff dette fra Frederiksberg, idet han tillige bad ham at forsone sig med Münchhausen. Denne anmodede flere Gange om at blive fri for at forhandle med Bernstorff; men Christian VI vilde ikke gaa ind herpaa, og Stolberg mærkede, at Kongen var bleven irriteret over Angrebet paa hans Gesandt; han lod Münchhausen det vide, hvorpaa denne skrev en lang Forsvarspromemoria, som gennem Stolberg skulde forelægges Kongen; Stolberg forsikrede derefter Münchhausen om Christian VI's uforandrede Bevaagenhed.²⁾

Det blev da Bernstorff der kom til at afslutte den steinhorstske Sag. Den 5. Marts endte Forhandlingerne, under hvilke Münchhausen i øvrigt atter klagede til Stolberg over, at Bernstorff gjorde unyttige Vanskeligheder.³⁾ Den nævnte Dag underskrevs den endelige Protokol. Der blev afgivet undskyldende Erklæringer fra hannoveransk Side i Anledning af Besættelsen den 14. December, og Steinhorst blev rømmet af de hannoveranske Tropper. Hannover lovede at støtte Christian VI's Ønske i Alternationssagen og selv give Pladsen for ham. Godset Steinhorst skulde tilfalde Kong Georg, men mod en Erstatning paa 70,000 Rigsdaler til Christian VI. Løsningen var i Hovedtrækkene den som Bernstorff allerede sidst i November havde anbefalet i København; saa lidt havde Bernstorffs Standpunkt fjærnet sig fra det af Stolberg og Münchhausen forfægtede, saa ringe Grund havde der

været for disse til at mistro og modarbejde ham. Vil man give Stolberg Æren for Forhandlingerne i Steinhorstsagen, saa gælder det i alt Fald ikke hans Forhold overfor Bernstorff, der var baade uklogt og hensynsløst.

Den 10. Marts fik Bernstorff et egenhændigt Brev fra Schulin, hvori denne i venlige Ord efter Kongens udtrykkelige Ordre meddelte ham dennes Tilfredshed med Forhandlingernes Udfald og med hans Opførsel under den, og stillede ham i Udsigt, at han ved given Lejlighed vilde modtage en Udmærkelse som Tegn paa Kongens Naade.¹⁾

Ved Forliget i den steinhorstske Sag var de Hindringer blevne ryddede til Side, der havde standset Forhandlingerne om den almindelige Venskabstraktat mellem Danmark og Hannover, der skulde indeholde Bestemmelser ikke blot om Alternationssagen men ogsaa om den ostfriesiske Arvefølge. Om Alternationssagen havde Steinhorstforliget rummet Betingelser der var gunstige for Danmark; tilbage stod Forhandlingerne om den nærmere Udførelse, samt om hvorledes Hannovers Regering skulde støtte den danske Regering hos de andre interesserede Magter. Dette krævede adskillige Forhandlinger, og Bernstorff maatte blive i Hannover til langt ud paa Sommeren. Saa var alt, hvad der kunde udrettes i Hannover i Alternationssagen, i Orden; Bernstorff havde i denne Henseende naaet sit Maal.

Anderledes forholdt det sig med den ostfriesiske Sag og med den almindelige Venskabstraktat. Straks efter Steinhorstkonventionens Afslutning i Marts drøftede Bernstorff og Schulin Muligheden af at optage disse Forhandlinger, og Bernstorff havde fremhævet, at det vilde blive svært at forhandle med Münchhausen, de idelige Standsninger og den ørkesløse Marche paa Stedet vilde sikkert paa ny indfinde sig. Et Par Maaneder senere mente Bernstorff alligevel, at man kunde forsøge.²⁾ Samtidig med Steinhorstkonventionen var der bleven afsluttet en Venskabstraktat mellem Danmark og England, og denne fandt Bernstorff snarest muligt burde suppleres ved et dansk-hannoveransk Forbund til Støtte for Ligevægten i det tyske Rige og til Værn for Protestantismen.

Man var imidlertid i København ikke sindet at lade ham føre denne Sag videre, men gav ham Ordre til nu at forlade Hannover.

Stolberg skulde paa ny prøve sin Lykke. Han havde fortsat sine Forhandlinger med Münchhausen; i Juni 1739 var han i Hannover, hvor Bernstorff sammen med ham var Gæst hos Münchhausen. Nu indledede han Forhandlingerne om Ostfriesland. Det affødte Brevskifte mellem Schulin og Stolberg og Münchhausen til langt ind i 1740; der forelagdes og forkastedes adskillige Traktatudkast, men Bernstorffs Opfattelse viste sig at være rigtig; Münchhausen var ikke at formaa til et klart Standpunkt. Tilsidst løb det hele ud i Sandet. Stolbergs Fortjenester blev saaledes ikke store, han tabte fra nu af fuldkommen sin Indflydelse paa den danske Udenrigspolitik, der gik i en langt mere franskvenlig Retning end han kunde billige.

Mellem Bernstorff og ham førtes i de nærmest følgende Aar, medens Alternationssagen endnu stod paa Dagsordenen, adskillige Forhandlinger; tilsyneladende blev Forholdet mellem dem venligt, og da Forhandlingerne med Hannover var endte, skrev Stolberg til Bernstorff, at han ingenlunde krævede Æren for disse Forhandlingers heldige Udfald; den tilkom udelukkende Bernstorff.¹⁾

Da Bernstorff i August Maaned 1739 efter et kort Besøg paa sine Godser og paa Gartow vendte tilbage til Regensburg, var det med blandede Følelser at han tænkte tilbage paa Opholdet i Hannover. Fuld af Haab om at vinde en diplomatisk Sejr og indlægge sig en betydelig Fortjeneste af sin Regering var han gaaet til sin første større diplomatiske Opgave. Men han var bleven stærkt skuffet, og havde, han end fra Schulin gentagne Gange modtaget Forsikringer om hans og Christian VI's ubetingede Tilfredshed, saa var han dog langtfra tilfreds. Han havde maattet lade den vigtigste Del af Opgaven ufuldendt. Han havde overvurderet sin Indflydelse i Hannover og havde mistet sin Tillid til Mennesker, han før havde troet paa. Det var hans første bitre Erfaringer.

Men ikke mindst derfor er dette Aar af stor Betydning for hans Udvikling, og naar man følger ham gennem Breve og Depecher Dag for Dag, mærkes det, hvorledes han er vokset; der er stor Forskel paa hans første Depecher fra Dresden i 1733 og paa Forsvarsskriftet fra 1739.

Nu var Bernstorff en moden Mand og en fuldt udviklet Diplomat. Han var af Alder endnu ret ung, fyldt 27 Aar i Maj 1739,

men kun hans egne ærbødige Henstillinger til Schulin om at tage Hensyn til hans Ungdom erindrer om denne; ogsaa Christian VI følte jo dette. En rastløs Arbejdstrang sporet af Initiativ og Pligtfølelse havde udviklet ham; som Yngling havde han været flittig og lærelysten, nu var han en Mand der aldrig var i Hvile. Mange Diplomater ser deres Opgave i præcist at udføre og lystre en Ordre, Bernstorff udvidede selv sin Pligts Rammer; han var altid vaagen, altid spejdende. Den enkelte lille Opgave var ham ikke Maalet, men lige saa meget et Middel til at udvide sin Viden og Erfaring. Overalt søgte han at lære, hans Kundskaber vokser stadig, hans Opfattelse skærpes. Allerede i Regensburg og i Hannover blev hans Depecher til hele Afhandlinger, han uddybede de mindste Æmner og slap dem ikke før de var helt udtømte. Hans Fremstillinger af en Sags Forhistorie røbede alsidig historisk Viden; hans Udredning af en Regerings politiske Motiver viste, hvor nøje han havde arbejdet sig ind i den aktuelle Politik. Hans Personalkendskab var allerede nu omfattende.

Mest lægger man maaske Mærke til hans Ævne til at skelne væsentligt fra uvæsentligt og til at fremdrage Hovedlinjer og Kærnepunkter. Den nøjagtige Detailskildring i hans Depecher er kun Baggrunden for de almindelige Synspunkter; allerede nu var han selvstændig i sin Opfattelse; hvor beskeden han end var i sin Form, saa mærker man Selvbevidstheden; han ønsker at vejlede, ikke blot at oplyse sin Minister. I det eleganteste Fransk fører han sit Æmne frem, med aldrig svigtende Logik opbygges Fremstillingen, rammende fastslaar han sine Slutninger. Han vender og drejer en Sag fra alle Sider, tilslører ikke Modstanderens Grunde, men gendriver dem. Han er lydhør i sin Forhandling, et Ord eller en Vending, en svag Betoning virker paa ham som et Faresignal, der lader ham ane alle Muligheder. Han slaar sig aldrig til Ro med uforrettet Sag, men maa have kunnet irritere en sejt Modstander ved sin Iver og Ihærdighed. Hans slebne Elskværdighed var gennemskinneth af et iltert Temperament.

Allerede nu, da de Sager, han havde arbejdet med, var af forholdsvis mindre Betydning, stod han højere end nogen anden Diplomat i dansk Tjeneste. Mage til Bernstorffs Depecher skrev ingen anden, selv ikke de der beklædte de vigtigste Poster. Bercken-tin var Bernstorffs Overmand i Erfaring, men hverken i formel

Henseende eller i diplomatisk Ævne. Hertil kom, at Bernstorff havde Egenskaber der sikrede en jævn Udvikling. Arbejde var en Naturnødvendighed for ham; der er ikke ét Eksempel paa at han har forsømt sin Pligt; Natur og religiøs Samvittighedsfuldhed bandt ham til den.

Alt dette gav Muligheder for en stor Fremtid.

SJETTE KAPITEL.

Regensburg og Frankfurt.

1739—1743.

DE halvandet Aar, der fulgte efter Forhandlingerne i Hannover, blev en overmaade rolig Tid for Bernstorff. Han maatte blive i Regensburg, optaget af Forhandling med de alternerende Fyrsters Gesandter; efter at Hannover havde føjet Christian VI i hans Ønske og var begyndt at støtte dette, gik ogsaa de andre Magter efterhaanden med. Enkelte Gesandter maatte vindes ved Løfter om Belønning, en enkelt, den baden-dürlachske Minister Pogarelli, endogsaa bestikkes; Pogarelli forlangte og fik 100 Dukater før og 150 Dukater efter at hans Regering havde tiltraadt Overenskomsten. Sømmens ringe Størrelse viser Forholdenes Ynkelihood. Hver af de andre Gesandter fik et Gratiale paa 1000 Rigsdaler, da Ratificationerne udveksledes. I alle disse smaa-lige Forhandlinger udfoldede Bernstorff en overordentlig Omhu og Iver, og det var ikke ufortjent at Schulin jævnlig tilkendegav ham Kongens største Tilfredshed.¹⁾ Da Forhandlingerne omsider var helt afsluttede i Efteraaret 1740, viste Bernstorff sin Glæde ved at lade sin Broder uddele 300 Daler til de Fattige paa de bernstorffske Godser.²⁾ Men bortset fra dette Arbejde havde han lidet at gøre i Regensburg; idelig klagede han over, hvor elendige Forholdene paa Rigsdagen var; alting var Kævl og Vrøvl. Han havde Omgang med sine Kolleger som før sin Afrejse og modtog Besøg af gennemrejsende Venner, men Tiden sneglede sig kun

langsomt afsted for ham. Intet Under at han ønskede at komme bort til en større og mere indholdsrig Virksomhed.

Endnu før Alternationssagen var endt, fik han Bevis paa, at det ikke var den danske Regerings Mening at lade ham forsumpe i Regensburg.

I 1739—1740 skete der som allerede antydet en Svingning i Danmark-Norges Udenrigspolitik; man nærmede sig Frankrig. Schulin var her den ledende Aand, medens Ivar Rosenkrantz, der holdt stærkt med England, trængtes mere og mere til Side og omsider i April 1740 fik sin Afsked. Samtidig med at Rosenkrantz fjernedes fra Konseilet, var et andet af dettes Medlemmer, Poul Løvenørn, død i Februar 1740, og endelig maatte ogsaa en af de Diplomater der havde delt Rosenkrantz's politiske Anskuelser, Lynar, vige Pladsen; han havde i Stockholm modarbejdet Frankrig, og allerede i Vinteren 1740 var Christian VI bestemt paa at fjærne ham; i Sommeren 1740 tilbagekaldtes han. Dønningen af disse Bevægelser naaede Bernstorff.¹⁾

Dennes Virksomhed i den steinhorstske Sag og i Alternations-sagen havde skaffet ham en høj Stjerne hos Christian VI, og der er ikke mindste Spor af, at Bernstorffs Forbindelser med Familien Plessen og Rosenkrantz længere paavirkede Kongens Betragtning. Bernstorff stod fra nu af fast i hans Gunst. Omvendt var det gaaet Lynar; midt i Trediverne havde han været stærkt protegeret, men siden havde Kongen tabt Blikket for hans Begavelse; han nærede nu ligefrem Uvilje imod ham og ansaa ham for en urolig og uklog Mand „med mange Kunster i Hovedet“.²⁾

I December 1739 besluttede Christian VI at kalde Berckentin fra Wien for at afløse Lynar, og samtidig vilde han lade Bernstorff afløse Berckentin i Wien, medens Lynar skulde til Regensburg; „der kan han endelig ikke gøre megen Skade“, mente Kongen.³⁾

Allerede i December 1739 fik Bernstorff Nys om disse Planer gennem Berckentin, der under Forhandlingerne varmt havde anbefalet Bernstorff til sin Efterfølger; og i Brev af 16. Januar udtrykte Schulin sin Glæde over, at det var lykkedes at skaffe ham et saa betydeligt Avancement. Bernstorff blev overordentlig glad og takkede den 1. Februar Schulin paa det varmeste; men længe skulde hans Glæde ikke vare; allerede den 3. Februar fik

han i et nyt Brev fra Schulin Besked om, at Kongen havde ændret Beslutning; Berckentin skulde foreløbig blive i Wien, Bernstorff derimod gaa til Stockholm og bytte Plads med Lynar.

Ved første Øjekast skulde ogsaa dette synes at være en for Bernstorff yderst smigrende Forandring. Den Post, man havde villet give til den meget ældre Berckentin, hvem Christian VI faa Maaneder efter gav Sæde i sit Konseil, betroede man ham; Lynar, der havde nydt Kongens særlige Tillid, fjærnede man fra Stockholm og gav Bernstorff hans Plads. Men alligevel var Bernstorff ganske fortvivlet over den ny Beslutning.

„Sverige, dette barbariske Land under en barsk Himmel, der fjærner mig fra Slægt og Venner, hvor jeg vil miste den Smule Anseelse, jeg kan have erhværvet mig, og hvor jeg sætter Sundhed og Formue paa Spil, har jeg altid skyet og frygtet“, skrev han i den første Ophidselse til Berckentin. „Jeg vil foretrække det triste Regensburg for dette forhadte Opholdssted.“

Og dog var det, som han senere i et langt Brev, sendt med sikker Lejlighed, udviklede for Berckentin, ikke personlige Hensyn der skræmmiede ham overfor et Tilbud, hvis Hæderfuldhed og Fordel han vel indsaa. „Jeg vilde aldrig sige nej til hvad der kunde give mig Lejlighed til at gøre min Pligt.“ I første Række var politiske Hensyn bestemmende.¹⁾

Overfor Schulin fremførte han kun én men afgørende Betragtning, idet han gjorde opmærksom paa, at han var den der sidst af alle burde sendes til Sverige; intet Navn var dør saa forhadet som Navnet Bernstorff, og til Forklaring erindrede han om Begivenheder der var gaaet den danske Regering ad Glemme. Ledende Mand i Sverige var i dette Øjeblik Karl Gyllenborg, Hattepartiets Fører, der i April 1739 var bleven Kancellipræsident og efter at have fortrængt Arvid Horn styrede frem mod sit Maal: et Brud med Rusland. Men i Gyllenborgs Fortid havde en Bernstorff spillet en Rolle.

I Karl XII's sidste Aar havde Gyllenborg som svensk Gesandt opholdt sig i London, kæmpende for at drage England-Hannover over paa svensk Side. Her havde Andreas Gottlieb Bernstorff den ældre været hans Hovedmodstander; i 1715 havde han ført Hannover over til Karl XII's Fjender, og i 1717 havde han udvirket, at der førtes et knusende Slag mod Gyllenborg.

Paa Beskyldning for at være Medvider i jakobitiske Anslag mod Georg I var Gyllenborg, skønt svensk Gesandt, bleven fængslet og hans Papirer beslaglagte; først længe efter slap han løs, men han maatte forlade Lóndon.¹⁾ Ogsaa siden havde Andreas Gottlieb Bernstorff bekæmpet Sveriges Interesser; Gyllenborg havde ofte lagt for Dagen, at han betragtede ham som sin Arvefjende, og Johan Hartvig Ernst Bernstorff selv mente at have sporet, at dette Had endnu levede og deltes af mange svenske Statsmænd. „Hvorledes er det muligt“, spurgte Bernstorff, „at Gyllenborg nu kan vise sin Arvefjendes Dattersøn Tillid, og vil mit Navn ikke skabe overordentlige Vanskeligheder i Sverige?“

Mere behøvedes ikke; omgaaende svarede Schulin, at Kongen satte Pris paa den Omtanke, Bernstorff havde vist ved at henvende Opmærksomheden paa et saa vigtigt Forhold. Kongen tilbagekaldte sin Ordre og bød ham blive i Regensburg.²⁾

Bernstorffs Uvilje mod at overtage Posten i Stockholm havde dog flere Aarsager end den her nævnte.³⁾ Han fandt den Politik, der fra dansk Side maatte drives i Sverige, saa vanskelig, at han ikke tiltroede sig Ævne til at magte den. For en Mand, der først efterhaanden kunde lære det svenske Sprog, vilde det være meget svært at virke i Stockholm, hvor der maatte øves en vidtgaende personlig Paavirkning af de ledende Rigsdagsførere; dobbelt vanskelig blev Stillingen imidlertid paa Grund af den skandinaviske Politik, Danmark maatte føre. For første Gang udtalte Bernstorff sig her om denne. For det første krævede efter hans Opfattelse Danmarks Interesser, at der i Norden herskede en Ligevægt der henviste baade Sverige og Rusland til at søge Danmarks Alliance. Men dette kunde kun ske, naar man paa den ene Side vedligeholdte en vis Skinsyge mellem de to Magter, saa de ikke slog sig sammen og kunde undvære Danmark, men samtidig hindrede dem i at komme i Krig, i hvilket Tilfælde Danmark nødtes til at tage Parti og lægge sig ud med en af Parterne. At forene disse to modsatte Synspunkter krævede stor Snildhed og indgaaende Kendskab til de svenske Forhold; og Vanskeligheden blev dobbelt stor, fordi der maatte opføres en lignende Æggedans overfor England og Frankrig, der begge greb ind i Sveriges Politik, England for at bevare Freden i Norden, Frankrig for at ophidse det regerende Hatteparti mod Rusland.

Hertil kom Hensynet til det forestaaende Tronfølgervalg i Sverige; Bernstorff vidste meget vel, at det var Schulins og Christian VI's Yndlingstanke, der blandt andet var bestemmende for Svingningen over mod Frankrig, at prøve paa at faa Tronfølgen efter den svagelige Frederik af Hessen overført paa den danske Kronprins, den senere Frederik V, og han ansaa denne Sag for den vigtigste der overhovedet forelaa for den danske Regering. „Men“, sluttede Bernstorff, „det springer i Øjnene, hvor megen Kunst der vil udkræves for at knytte et Parti til sig, for at forudse, hvem man kan vinde, hvem man bør støtte eller hvem man bør svække; man vil sikkert forlange, at den Minister, der gaar til Sverige, skal lægge en Plan derfor, og hvis han gør sin Pligt og er ivrig for sin Herres Interesser, saa bør han sætte alt ind derpaa. Men jeg tror, at det vil overstige en Dødeligs Kræfter at udrette noget uden Penge; anden Overtalelse betyder lidet og føres bort af Vinden. Men vil vort Hof give sin Underhandler rundelige Midler til at vise Gavmildhed, og det en Gavmildhed der ofte er hasarderet, som man ikke kan gøre Regnskab for, og hvis Virkning man ikke kan svare for? Hvilke Bebrejdelser paa-drager den sig ikke der foraarsager store Udgifter men intet faar ud deraf, saaledes som det kan hænde den allerdueligste! Jeg tilstaar, at jeg kun ser en Afgrund foran den der nu i Øjeblikket faar en fast Mission i Sverige; i det mindste har jeg ikke Skuldre stærke nok til at bære den Byrde.“ Bernstorff betragtede altsaa Stockholm som en Slags Uriaspost, og skønt han visselig ikke havde Grund til at tro, at man havde ment andet end godt med at tiltænke ham den, var han dog ikke besjælet af Taknemmelighed. Han var, hvis man i København trods hans Oplysninger om Forholdet mellem hans Slægt og Gyllenborg havde fastholdt sin Beslutning, gaaet til Stockholm uden at røbe nogen Misfor-nøjelse og uden Klage, hvad der, sagde han, syntes ham en farlig og unyttig Ting i en Tjeners Mund, men, skrev han til Bercken-tin, „man lader mig virkelig ikke vandre ad behagelige Veje; jeg bliver anvendt paa lidet taknemmelige Steder og meget tarvelig betalt; det er ikke til Gavn for min Karrière, og jeg har ikke den Glæde deraf, som jeg kunde ønske.“

Disse Ord giver et Indblik i en lignende bitter og utilfreds Stemning som den, vi iagttog, medens Bernstorff var i Dresden;

endnu fandt han ikke, at hans Løbebane svarede til de Forventninger, han havde gjort sig da han i 1732 kom til København.¹⁾ Hans økonomiske Stilling var bleven værre og værre; ved Overtagelsen af Wotersen og Wedendorff efter sin Faders Død havde han maattet udrede betydelige Summer; Stintenburg i Lauenburg, som han købte i 1740, maatte med stor Bekostning sættes i ordentlig Drift; Avlen i Nordtyskland havde i flere Aar været daarlig, Vintrene strænge, Bøndernes Tilstand var elendig, de manglede Korn og Kvæget døde bort af Mangel paa Foder. Der maatte hjælpes, og Overskuddet var i flere Aar ringe.²⁾ Samtidig indskrænkede Bernstorff ikke sine Udgifter; han førte et kostbart Hus i Regensburg og gav Middage hvis Ry spurgtes viden om. Der manglede Orden i hans Regnskaber, og han havde ingen Myndighed over sine Tjenestefolk. Han var for godmodig til at straffe eller fjærne upaalidelige Tjenere, og hans Broder maatte flere Gange bede ham tage ordentlig Haand i Hanke med dem; helt oppe i Hannover hørte Andreas Gottlieb Bernstorff Historier om, hvorledes Broderen blev plyndret. En af hans mest betroede Tjenestefolk, Tangermann, var efter Andreas Gottliebs Sigende „trods sin Hellighed“ den rene Ødelæggelse af hans Økonomi; en anden af hans Husfolk, en polsk Adelsmand Demoffski, „duede kun til at sætte Børn i Verden“, Kusken ødelagde kostbare Forspand ved raa Behandling, osv. Andreas Gottlieb bad Broderen kaste dem alle paa Porten, men uden Held. Bernstorff lukkede fremdeles Øjnene; hverken Demoffski eller Tangermann afskedigedes; de blev i hans Tjeneste til deres Død, giftede sig og vedblev at opfylde Verden med Børn, som Bernstorff uden Knurren forsørgede. Efterhaanden kom Bernstorff derfor dybere og dybere i Gæld; Stillingen forværredes, da han for ikke at høre sin Broders Formaninger gik til Jøder i Stedet for til ham. Samtidig laante han selv rundhaandet Penge ud til sine Venner og led ofte store Tab ved disse.³⁾

Under disse Omstændigheder slog hans Gage ikke til; Regeringen var jævnlig imødekommende og gav Diæter og den Rejsegodtgørelse, han forlangte; da de fire Aars Tillæg af 2000 Rigsdaler udløb, fik han Fornylse, men det forslog ikke.⁴⁾

Hans Familie fandt, at hans Regering behandlede ham karigt; et Par Aar senere bad Andreas Gottlieb ham i Anledning

af et i øvrigt falsk Rygte om, at han var bleven hvid Ridder, ikke at takke for stærkt derfor, for at man ikke i København skulde indbilde sig „med en Stump Baand at have givet ham rundelig Belønning for al hans Møje og Udgift“, og Andreas Gottlieb nærrede Tvivl om, hvorvidt Broderen nogensinde vilde opnaa en Stilling, der kunde erstatte ham de „umaadelige Summer“, han havde opspist i dansk Tjeneste. Tanken om at han skulde opgive denne Tjeneste var ikke Broderen fjærn, og den blev flere Gange drøftet imellem dem i disse Aar.¹⁾

Efter at Posten i Stockholm var opgivet, stod det endnu usikkert, om Bernstorff dog ikke alligevel skulde til Wien; han ønskede det stærkt; ingen kendte bedre end han selv, skrev han til Berckentin, hvor kedsommelig og middelmaadig Stillingen i Regensburg var; Alternationssagen blev for ham tilsidst „cette misérable affaire“, der skaffede ham flere Ærgrelser end Glæder.²⁾

Efter Rosenkrantz's Afskedigelse blev Berckentin i Maj Maaned kaldet til København for at indtræde i Konseilet og overtage Ledelsen af Rentekammer og Kommercekollegium, og den oprindelige Bestemmelse om at Bernstorff skulde være hans Efterfølger fastholdtes da. Endnu i Juni forhandlede Berckentin med Bernstorff om, at denne skulde overtage hans Møbler, Ekvipager og Tjenerskab; men Regeringen trak med Vilje Udnævnelsen ud. Kejsers hoffet havde i lang Tid ladet sig repræsentere i København ved en Legationssekretær, man var stødt herover og vilde ikke forhaste sig med at give Berckentin en Efterfølger. Bernstorff vidste imidlertid ikke, at dette var Grunden, og hans Uro steg med hver Maaned. Da Berckentin i Juli kom til København, kunde han ikke give Besked; Christian VI synes at have tænkt paa at sende en anden end Bernstorff, en af Greverne Isenburg var paa Tale, men Ministrene var imod dette Valg. Berckentin beroligede imidlertid stadig Bernstorff og erklærede ham i de bestemteste Udtryk, at der i København herskede den allervilligste Stemning overfor ham; han skulde blot vente rolig, man vilde ikke lade ham blive i Regensburg et Øjeblik længere end hans Nærværelse der ansaas for nødvendig.³⁾

Den 20. Oktober 1740 indtraf der imidlertid en Begivenhed der blev afgørende ogsaa for Bernstorffs Forhold i de følgende Aar. Kejsers Carl VI døde; et nyt Kejservalg stod for Døren, og

inden Aarets Udgang havde Frederik II indledet den østrigske Arvefølgekrig med Angrebet paa Schlesien.

Tronskiftet i Preussen i Maj 1740 synes ikke at have gjort stort Indtryk paa Bernstorff, men desto stærkere var hans Bevægelse over Kejsereus Død. Med sin altid vaagne Bekymring for det tyske Riges Skæbne forudsaa han, at Kejservalget vilde give Anledning til en Krise af uberegnelige Følger. Han havde en dyb Følelse af Regensburg-Rigsdagens Svaghed, og hans Depecher giver et levende Billede af, hvorledes den i disse urolige skæbnesvangre Maaneder opløste sig i usigelig Forvirring. Store Oversvømmelser afspærrede Byen fra Omverdenen og forsinkede Postgangen; snart naaede Krigstummelen Nabolaget.

Under disse Omstændigheder blev Opholdet for hver Dag pinligere, og med Glæde modtog Bernstorff omsider Beviset for, at Berckentin havde Ret, naar han stadig havde skrevet, at Bernstorff stod højt i Kongens og Ministrenes Gunst. Den 7. Marts 1741 meddelte Schulin ham, at han hurtigst muligt havde at begive sig til Offenbach, en lille By en halv Mils Vej fra Frankfurt; her skulde han repræsentere Danmark ved en Fyrstedag, der samledes i Anledning af det forestaaende Kejservalg i Frankfurt.

Med Glæde ilede Bernstorff til Steder der vilde blive Centrum for Europas Opmærksomhed; netop nu afslog han uden Tøven et Tilbud om en Ministerstilling i Hessen-Kassel, der underhaanden gjordes ham.¹⁾ Den 20. April kom han til Offenbach; snart tog han ogsaa til Frankfurt, idet han, da Kurfyrsterne samledes til Kejservalg i Rigsstaden, tillige akkrediteredes som den danske Konges Gesandt ved Valgkollegiet. Han færdedes frem og tilbage mellem de to Byer; sin faste Bolig havde han dog i Frankfurt. I 1742, da Kejservalget havde fundet Sted, udnævntes han i April til dansk Gesandt hos Kejser Carl VII; saaledes fuldførtes det Skridt der havde været paatænkt i 1740, kun blev ikke Wien, men Frankfurt Kejserstaden.

Rigsdagen i Regensburg havde „ligget i en Art Dødskamp“, da Bernstorff forlod den, og gik snart helt ud af Sagaen.²⁾ Heller ikke Fyrstedagen i Offenbach fik mindste Betydning; Fyrsterne var samlede for at enes om kraftig Indgriben i Rigets Anliggender, men enedes ikke om noget som helst. Berckentin havde forudset dette og havde spaaet Bernstorff, at han vilde komme til at kede

sig i Offenbach, om end ikke saa meget som i Regensburg. Det slog dog ikke til. De halvtredje Aar, Bernstorff tilbragte i Offenbach og Frankfurt, blev bevægede og indholdsrige.

Da han kom til Frankfurt, var den første schlesiske Krig i fuld Gang og den østrigske Arvefølgekrig i Udbrud. Kampen ved Mollwitz stod en Uge før Bernstorffs Afrejse fra Regensburg; i Foraars- og Sommermaanederne 1741 nærmede Frankrig og Preussen sig hinanden; i Efteraaret stod fransk-bayerske Hære i Bøhmen. I 1742 lykkedes det Frankrig at sætte Kronen paa Kurfyrst Carl Alberts Hoved, og Maria Theresia trængtes paa alle Sider; i Sommeren 1742 maatte hun trods de østrigske Vaabens Held i Bøhmen og Bayern afstaa Schlesien til Frederik II. Sidst i 1742 og i 1743 slog Lykken om; den fransk-bayersk-sachsiske Alliance led afgørende Nederlag overfor den Koalition af England, Østrig, Nederlandene og Sardinien der omsider var bleven dannet. Da Bernstorff ved Udgangen af 1743 forlod Kejser Carl VII's Hof, havde han set Lykken vende sig mere end én Gang.

I Frankfurt som i sin Tid i Dresden og Warschau under den polske Tronfølgekrig maatte Bernstorff repræsentere den dansk-norske Neutralitet; anden positiv Frugt satte hans Virksomhed sig ikke. Tyngdepunktet i Danmarks Udenrigspolitik laa andetsteds; Norden selv var i en stor Krise: i 1741 begyndte Hattene i Sverige den ubesindige Krig mod Rusland; den danske Regering arbejdede paa at faa Kronprins Frederik valgt til svensk Tronfølger; ved Nytaars Tid 1743 sendtes Berckentin til Sverige for at arbejde derfor; det lykkedes dog ikke, ud paa Sommeren valgtes Gottorperen Adolph Frederik.¹⁾

Disse betydningsfulde Forhandlinger gik uden om Bernstorff, ligesom de parallelt løbende Underhandlinger med Stormagterne. Han fulgte dem imidlertid med spændt Interesse. Schulins Skrivelser var ikke af den Art som senere Bernstorffs egne, da han kom til at lede Danmarks Udenrigspolitik; de indeholdt mest kortfattede bestemte Ordre, ikke lange instruktive Redegørelser for den politiske Situation; af Schulin lærte Bernstorff kun lidt. Med Berckentin stod han i stadig og fortrolig Brevveksling; skønt Berckentin havde overtaget Departementer i København som han aldeles intet kendte til og havde svært ved at arbejde sig ind i, og ikke havde megen Tid tilovers, var hans Interesse for Bernstorff

dog stor nok til, at han idelig underrettede ham om, hvad der gik for sig. Men ogsaa fra andet Hold søgte Bernstorff at holde sig à jour med Udviklingen; med sine Kolleger ved andre Hoffer, med Venner blandt fremmede Gesandter stod han i livlig Brevveksling, derved blev hans Depecher til København de indholdsrigeste, Regeringen modtog, og med stigende Selvstændighed fremsatte han sin personlige Opfattelse af de vekslende politiske Situationer.

Overfor de danske Bestræbelser i den svenske Tronfølgesag stod Bernstorff vistnok hele Tiden meget skeptisk. Han ansaa en nordisk Union for overordentlig betydningsfuld, men mente ikke, at den kunde gennemføres; da de danske Bestræbelser var strandede, saa han deres Fortjeneste deri, at de havde nødt Rusland til at give Sverige en bedre Fred, end det ellers vilde have faaet. „Jeg haaber, at Nationen ikke vil glemme det, og hvis vi kan bevare dens Venskab og skaffe os ny Sikkerhed for vor Ro, saa mener jeg, at vi ikke bør beklage den Tid og den Møje der er anvendt paa disse Forhandlinger.“¹⁾

Bernstorffs Indtryk af det tyske Riges elendige Forfatningsforhold uddybedes i disse Aar; han saa fransk Guld og franske Trusler beherske Kurfyrsternes Stemmegivning ved Kejservalget, han saa Fyrstedagen fuldkommen ude af Stand til at enes om nogetsomhelst, „enhver vil herske uden at tænke paa sin Svagheit, man vil hellere udsætte sig for de alvorligste Ulæmper end give Afkald paa det mindste af sine indbildte Prærogativer.“²⁾ Medens den alvorligste Krig stod for Døren, stredes man i Offenbach og Frankfurt Maaneder igennem om Ceremoniel og Rangfølge.

Bernstorffs Hovedsynspunkt var stedse, at de mindre protestantiske Fyrster burde holde sammen mod de store Magters dominerende Indflydelse paa Rigets Anliggender. Danmark kunde kun gøre lidt herfor, indrømmede han, og han optraadte yderst forsigtigt for ikke at forpligte Christian VI til noget udover hvad hans Stilling som Hertug af Holsten-Glückstadt paalagde ham. „Men naar jeg tænker paa den Fare der truer baade Religionen og Europas Frihed, hvis Tysklands System ikke bevares, og naar jeg betænker den Autoritet, Hans Majestæt vil erhverve sig i Europa gennem en voksende Indflydelse paa de tyske Fyrster og

mindre Stater, saa mener jeg, at man ikke kan arbejde nok for at fæstne de Baand der binder dem til ham.“ Kun ved at mægle kunde dette ske; Bernstorff gjorde sit Bedste, og Fremmede iagttog, at Fyrstedagens Medlemmer i en mærkelig Grad søgte hans Raad i denne Tid. Dette smigrede ham naturligtvis, men, skrev han ogsaa lejlighedsvis, „det er et højst ubehageligt Arbejde at være Mægler og uafbrudt at høre Klager og Anklager.“¹⁾

Med hans Interesse for Tysklands Uafhængighed var det et ikke mindre trist end ejendommeligt Skuespil, han 1741—1742 blev Vidne til i Frankfurt. I Polen havde han, skrev han til Schulin, set den russiske Ambassadør spille Herre, nu saa han et lignende Skuespil, da Frankrigs Gesandt ved Valgkollegiet, Marskal Belle-Isle, optraadte i Frankfurt.²⁾

Det var Frankrigs i Øjeblikket mest fremtrædende Mand, Bernstorff stiftede Bekendtskab med. Skønt midt i Halvtredserne var Belle-Isle bleven Fører for den krigslystne Højadel i Frankrigs Hær og ved Ludvig XV's Hof, der havde tvunget Kardinal Fleury til at opgive sin Fredspolitik for efter Frankrigs Traditioner endnu en Gang at angribe Huset Habsburg. Mægtig havde den unge ærgærrige Hofadels Krigsbegejstring flammert, da Frederik II's Brud med Østrig og Kurfyrst Carl Alberts Krav paa Arven gav Mulighed for krigersk Handling, og i Belle-Isle saa man den der kunde lede denne Politik baade diplomatisk og militært.

Charles Louis Auguste Fouquet, Greve, senere Hertug af Belle-Isle havde kæmpet med Skæbnen; han var Sønsøn af Ludvig XIV's Finansminister Louis Fouquet, der var falden i den dybeste Unaade og styrtet fra alle Embeder.³⁾ Først paa Valpladserne i Ludvig XIV's sidste Aar og under Regenttidens Intriger var det lykkedes Belle-Isles krigerske Talenter, diplomatiske og finansielle Smidighed at bane ham Vej. Under den polske Tronfølgekrig henledte krigerske Bedrifter, der viste Mod og Feltherretalent, alles Opmærksomhed paa ham; snildt forbandt han sig siden med Ludvig XV's daværende Elskerinde Madame de Mailly, og trængt fra alle Sider maatte Fleury indlade sig i Forhandlinger med ham. 11. Februar 1741 udnævntes han til Marskal af Frankrig og overordentlig Ambassadør ved Valgforsamlingen i Frankfurt. Hele Europas Øjne hvilede paa ham, da han kort efter med et glimrende Følge drog over Rhinen. Hos ham

laa Tyngdepunktet i Frankrigs Politik; han skulde aftale en Alliance med Frederik II for at fuldende Østrigs Ydmygelse, han skulde samle de vaklende Kurfysters Stemmer paa Carl af Bayern og fuldbringe en Revolution i Riget ved for første Gang i tre Hundrede Aar at svigte Huset Habsburg ved Kejservalget.

Belle-Isle kom ikke straks til Frankfurt, først drog han igennem „die Pfaffengasse“, paa Besøg hos de gejstlige Kurfyrster i Trier, Köln og Mainz, hvis Frygtagtighed han ved Løfter og Trusler søgte at besværges. Saa ilede han til Kong August III's Hof Dresden, hvor Vejen banedes for ham af Kongens Halvbroder „Marskallen af Sachsen“, Moritz, der som Generalløjtnant i fransk Tjeneste higede efter at naa Condés og Turennes Ry ved Bedrifter paa tyske og østrigske Valpladser. Derefter fulgte den diplomatiske Rejses vanskeligste Punkt: Forhandlinger med den aaleglatte Frederik II i hans Lejr i Brieg tæt ved Mollwitz.

Aandeløs fulgte Europas Diplomati Marskallens Bevægelser, og i den yderste Spænding ventede man i Frankfurt og Offenbach hans Ankomst. Belle-Isle vilde ikke blot imponere Tyskland ved Snildhed og ved Vaaben, men ogsaa med den franske Glans og Glimmer, som alle i Tyskland vilde efterligne, men ingen kunde naa.

Bernstorffs Depecher afspejler Forventningens Spænding. Franske Haandværkere fylder Frankfurt og indretter Belle-Isles Bolig med en overdaadig Pragt. I Byen opslaas Belle-Isles Furer-seddel: i Marskallens Følge kommer til Byes henimod halv Hundrede fornemme franske Adelsmænd; tre Hundrede Tjenere ledsager den glimrende Skare, og halvtredie Hundrede Heste bærer dem og deres Bagage. Kun for Kurfyrsten af Bayern bøjer Belle-Isle sig; senere paa Sommeren kommer i den vordende Kejsers Følge 741 Personer og 450 Heste.¹⁾

Den 14. Juni 1741 kom Belle-Isle til Frankfurt, og medens han nu fuldførte det diplomatiske Felttog, der foreløbig havde ført til det hemmelige Forbund mellem Preussen og Frankrig af 5. Juni 1741 og i Januar 1742 bragte Kejservalget til at falde paa Carl VII, fik Bernstorff Lejlighed til at lære ham at kende paa nærmeste Hold. Bernstorff synes ikke tidligere at have kendt Belle-Isle, og det er derfor mærkeligt, at denne gav ham Anledning til saa fortrolig Omgang som Tilfældet blev. Faa Dage efter Belle-Isles Ankomst meddelte Bernstorff ikke uden Stolthed, at han var den

eneste der havde faaet Adgang til ham, medens han endnu paa Grund af Træthed efter Rejsen var utilgængelig for andre. Gang efter Gang i den følgende Tid refererer han intime politiske Samtaler med Belle-Isle.¹⁾ I Juli rejste denne til Frankrig for at forhandle med Fleury og træffe Forberedelser til den snart begyndende Krig; da han vendte tilbage, begyndte den intime Omgang atter, og fortsattes saa ofte Marskallen var i Frankfurt. Fra 1742 er der bevaret Breve fra ham til Bernstorff; det var Indledning til et fortroligt Brevskifte, der fortsattes til Marskallens Død 1761. Ogsaa Belle-Isles Broder le Chevalier de Belle-Isle, Marskallens højre Haand og Raadgiver, lærte Bernstorff at kende, og saa med Beundring, hvorledes denne myndige og kloge Mand blind Beundring underordnede sig sin Broder, for hvem han trods sine store Ævner og Handlekraft kun var en Medhjælper, hvis Raad vel altid blev indhentet, men ingenlunde altid fulgt.²⁾ Allernærmest sluttede Bernstorff sig til Belle-Isles Hustru, den fire og trediveaarige Marie Casimire Thérèse Geneviève Emmanuelle de Béthune. Hendes Slægt var halvt polsk; der var Forbindelse mellem hende og hendes Mand og Bernstorffs fornemme polske Venner; maaske er det disses Anbefaling der har banet Bernstorffs Vejen til Belle-Isles Hus. Marskalinden opholdt sig fra Sommeren 1741 et Aars Tid i Frankfurt, hvor hun var Centrum for al Selskabelighed, som hendes Mand for al Politik; i den nærmeste Kreds om hende stod Bernstorff; øjeblikkelig distancerede han alle Fyrster og Diplomater der flokkedes om den skønne livlige Dame, og blev hendes fortroligste Ven. Under Bernstorffs Ophold i Frankrig grundfæstedes Venskabet yderligere; vi vil der lære Marskalinden nærmere at kende.³⁾

I Frankfurt saas hun og Bernstorff daglig og delte Fester og Fornøjelser med hinanden, snart i de store officielle Assembléer og Baller, snart i hyggelige Sammenkomster i Belle-Isles prægtige Saloner eller i Bernstorffs egen beskedne Bolig; da Marskallen kort efter Kejservalget i Januar 1742 tog en Tur til Paris, opførte under hans Fraværelse de store officielle Sammenkomster i hans Hus; der blev da dobbelt Lejlighed til Omgang i mere stilfærdigt fortrolige Former. Med en egen kvindelig Overlegenhed tog Marskalinden sig af alle Bernstorffs Forhold; før hun forlod Frankfurt, havde hun Rede paa hans Pengesager, ganske som

hun kendte hans Familieforhold og religiøse Standpunkt. Hun skændte paa ham for hans upraktiske Ødselhed, gav ham Raad om Anretningen ved hans Selskaber, om Indkøb af Møbler og Dragter; hans „første Kammerherre“ kaldte hun sig. Først og sidst tog hun sig af hans Helbred; var han paa Rejse, forbød hun ham at rejse om Natten, bad ham huske paa at skaane sine allerede den Gang svagelige Øjne ved ikke at sove med Ansigtet mod Lyset eller skrive ved Lys; kort sagt, den selskabelige Omgang fik en Undergrund af hyggelig og kærlig Omsorg, der bandt den rodløse Diplomat fast til hende. Da hun tog tilbage til Frankrig i Foraaret 1742, var Savnet paa begge Sider stort; det lod sig ikke forudse, at de snart atter skulde komme til at leve i samme By. En ivrig Korrespondance indlededes, flere Gange ugentlig brevslede de; i Chifferskrift drøftede de politiske Forhold eller omtalte frit Personer af deres Bekendtskab; sværmerisk mindedes Fru Belle-Isle hvert Aar den 12. Juli som Aarsdagen for den første længere Samtale, der i 1741 havde lagt Grunden til et Venskab, de begge haabede skulde blive „evigt og uforanderligt“.

Undertiden ængstedes Fru Belle-Isle for, at deres intime Omgang og Brevveksling skulde give Anledning til onde Rygter. De lagde ingen Skjul paa deres Forhold, der, som det ses klart af de efterladte Breve, ej heller behøvede at sky Lyset. Marskallen var ganske indviet i deres Venskab; de fortroligste af hendes Breve afsluttes undertiden med Tilskrift og Hilsen fra ham. Men andre kunde jo dømme anderledes. Mærkelig nok synes dette ikke at have været Tilfældet; det for Datiden usædvanlig lykkelige Ægteskab og hendes sjældne Finhed og Adel anerkendes af alle; der træffes ikke én ondsindet Fortolkning af hendes og Bernstorffs Venskab.

Bernstorffs Samliv med Belle-Isle og hans Kreds var dog for intimt til at det kunde undgaa Opmærksomhed; men de Skumlerier, det fremkaldte, havde politisk Adresse. Andreas Gottlieb gjorde sig til Tolk derfor, og refererede hvad man i Breve fra Frankfurt fortalte om Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Tilbøjelighed for Fru Belle-Isle og Forkærlighed for Frankrig. Andreas Gottlieb var ivrig østrigsk sindet og forbitret over Frankrigs Indblanding i Tysklands Sager, og bebrejdede Broderen, at han var bleven fortryllet af sin franske Omgang, at han for dens

Skyld forsømte andre, og at han saa de politiske Forhold gennem franske Brillen. Johan Hartvig Ernst afviste bestemt denne Beskyldning og havde for saa vidt Ret dertil, som hans Depecher, trods den umiskendelige Sympathi for Belle-Isle, viser, at han holdt sit Hoved fuldkommen klart, og af Fru Belle-Isles politiske Udtalelser til ham i hendes Breve faar man ganske det samme Indtryk.¹⁾

Foruden Belle-Isle og hans Hustru havde Bernstorff indledet Bekendtskab, der senere fortsattes i Paris, med en Række af de franske Officerer og Diplomater, der udgjorde Marskallens Følge. Enkeltvis havde han selvfølgelig tidligere truffet disse Ludvig XV's Mænd, men her saa han dem første Gang i Flok og Følge. Med store Forventninger mødte han disse franske Stormænd, Blomsten af Ludvig XV's Hof, Lederne af Frankrigs Hære og Diplomati. Hans Forventninger blev ikke skuffede; her fandt han en Omgangskreds mere fængslende end nogen, han før havde kendt. Fremfor alt begejstrede Belle-Isle selv Bernstorff; det var den betydeligste Statsmand der var kommen paa hans Vej, og han skænkede hans glimrende Personlighed uforbeholden Beundring. „Han forener en Mængde Egenskaber der hver for sig kunde gøre en Mand berømt“, skrev Bernstorff om ham til Schulin, „og han forbinder dermed en mægtig og utrættelig Arbejdskraft. Uden et kraftigt Helbred vilde han bukke under; men hans Legemsstyrke svarer til hans Aandskraft; jeg ser ham forlade sit Arbejdsværelse efter 10—11 Timers uafbrudt Arbejde, med en Klarhed og Munterhed som en Mand der kun har arbejdet en kort Tid.“ „Hans Anseelse og Indflydelse har naaet et Punkt, hvortil en Undersaat sjælden er naaet, og jeg tror ikke, at en Privatmand siden den romerske Republiks Dage har spillet en Rolle der ligner hans.“²⁾

Saaledes skildrede Bernstorff Belle-Isle i Oktober 1741 og fremhævede da, at Belle-Isles største Fortjeneste ikke var hans glimrende førte Underhandlinger, ej heller hans fordums militære Bedrifter, men den Genialitet hvormed han kort i Forvejen i mindre end tre Uger havde sat en Hær paa 84000 Mand i Bevægelse fra Frankrig ind i Bayern. Her havde Belle-Isles Geni fejret sin største Triumf; han havde forudset alt, og hans hurtige Handlen havde virket afgørende.

Bernstorffs Beundring var dog langt fra blind; hans Interesse for det tyske Riges Fred og Velfærd skabte det nødvendige Korrektiv ved idelig at vække hans Harmen over de franske Overgreb, og med stor Nøgtternhed vurderede han Belle-Isles dristige Politik. Han saa dens Svaghed, og det gik kun som han havde ventet, da Grundlaget for den hele politiske Aktion brast, da Frederik II i 1742 svigtede Frankrig og trak sig ud af Krigen ved Separatfreden i Breslau.

Bernstorff forudsaa Belle-Isles Skæbne; saa længe Heldet fulgte ham og de fransk-bayerske Hære sejrrig trængte frem i Bøhmen, maatte Marskallens Stjerne nødvendigvis stige; han blev gjort til Hertug, og Versailles' lunefulde Hof tiljubede ham. Men fra Sommeren 1742, da Preussen svigtede og Belle-Isle selv maatte føre den franske Hær med store Tab ud af Prag og Bøhmen, medens Maria Theresias nyrejste ungarske Tropper fulgte efter og oversvømmede Bayern, da var Bernstorff tidlig paa det rene med, at Marskallens Politik havde lidt Skibbrud. Han vidste fra Belle-Isle selv, at mægtige Fjender lurede paa ham i Versailles; uden Overraskelse men med medlidende Beklagelse saa han Marskallen, hvis stolte Dage under Kejservalget i Januar 1742 han havde overværet, syg og nedbrudt dvæle i Frankfurt paa Vejen til Paris, hvor han i Marts 1743 modtog en Orlov der foreløbig afsluttede hans Glans og Magt.¹⁾

Trods sin Kritik over Belle-Isles Politik er det troligt, at Bernstorff kan have givet sig stærkere hen i Samlivet med den franske Kreds end det var klogt for en Diplomat. Han, ligesom senere hans Brodersøn Andreas Peter Bernstorff, rantes i alt Fald ofte af den Bebrejdelse, at deres personlige Sympathier og Trang til intim Omgang med Mennesker, de satte Pris paa, førte dem videre end politisk klogt var. Selv indsaa Bernstorff senere Faren derved.

Omgangen med den franske Kreds var overordentlig lærerig og interessant; ikke blot en ny Politik, men ogsaa en ny Kultur var traadt Bernstorff i Møde. Her fik han, hvad han hidtil havde savnet, Kendskab til fransk Politik og franske Personligheder. Vi ser dette nye Element træde frem i hans Depecher og Breve; Opholdet i Frankfurt var Forskole for hans Gesandtskab i Paris.

Livet i Frankfurt var bevæget; idelig skiftede den politiske Situation, Stemningen i de diplomatiske Kredse svingede fra Lige-gyldighed til feberagtig Ophidselse med hver Kurer, der bragte Bud om den europæiske Politik's Bølgegang til den gamle Rigsstad, der vrimlede af Diplomater fra hele Europa. Selskabslivet var præget af Uro og idelig Afveksling, Fest fulgte paa Fest, ogsaa Bernstorff gav sit Bidrag til den ejendommelige internationale Selskabelighed, hvortil Kejservalgbyen var Vidne. Fra hans Tilværelse, hvorover hans efterladte Breve ellers kun kaster Strejflys, er der bevaret et Interiør, der har dobbelt Interesse, fordi det er en dansk Rejsende der i sin Dagbog har givet en Skildring af Livet i Frankfurt, hvori Bernstorff's Skikkelse træder frem paa den brogede Baggrund.¹⁾

Rundt om fra hele Europa strømmede ved Nytaarstid 1742 Fremmede til den gamle Rigsstad; Kejservalget stod for Døren; som et sjældent Meteor skulde alle dets Ceremonier, dets overleverede middelalderlige Pragt blænde det tyske Folks Øjne og for en Stund bringe alle udenfor de indviede Diplomaters Kreds til at glemme, hvor svagt dette Kejserdømme var, der kun bares oppe af Belle-Isles og Frederik II's korslagte Sværd. Maanedsviis forud var der truffen Forberedelser; Kurfyrsterne havde holdt Indtog med glimrende Følger af Livgardister, Tjenere og Hoffolk; Spaniens Gesandt Grev Montijo, der her som i Regensburg havde hørt til Bernstorff's nærmeste Omgang, havde befolket et helt Kvarter, hvorfra Kavallerer i spanske Dragter blandede sig med de Tusinde Franskmænd, paaklædte efter allersidste Parisermode, som hørte til Belle-Isles Følge eller var lokkede over Rhinen for at se paa Festlighederne. Gaderne vrimlede af brogede Dragter; hver Dag havde sin Fest, der gav den en ny Farve. Altid var der noget paa Færde; Frankfurter Raadsherrer, fulgte af et Kompagni af Borgerrytteriet i sølvbroderede blaa Frakker og røde Karmissoler, drog ud for ved Bygrænsen at modtage de hid-dragne Fyrster eller Deputationer fra andre Rigsstæder. Her saas en kirkelig Procession, naar en af de katholske Landes Gesandter eller den pavelige Nuntius vilde benytte Lejligheden til at vise sin Kirkes Pragt for de tilstedeværende Kættre. Idelig forkyndte Pauker og Trompeter høje Herskabers Ankomst; forgyldte Pragtkarosser og Spejlkarreter, forspændte med mange Spænd

Blodsheste i glimrende Skabarakker med Forløbere, Hejdukker og Livdrabanter i brogede Uniformer hæmmede Færdslen i de snævre Gader, medens Portechaiserne spærrede Fortovene; adstadige Købstadsfolk i de sorte Borgerkapper, lærde Magistre i deres Habit, maabende Bønder i spraglet Nationaldragt stimede sammen om Herolder og Udraabere udenfor Kirkeporte eller adelige Logementer, hvor Musik eller blinkende Hellebarder varslede om en eller anden Højtidelighed. Mange Slags Folk havde Ærinde til Frankfurt; unge Officerer og hoffähige Adelsmænd kom for at skaffe sig Plads hos en af de mange fyrstelige Herrer; franske Skuespillere, Haandværkere og Kokke, tyske Gøglere, Læger og Kvaksalvere, hver havde sit Formaal. Men ogsaa lærde Rejsende af Keysslers Slags lagde Vejen om ad Frankfurt, Retslærde vilde se det sjældne Kejservalgceremoniel fungere, nogle haabede tillige, at der skulde blive Brug for deres Bistand under de uafdelige Stridigheder som Valget affødte, andre vilde skrive „Relationer“ hjem om Kejservalget, atter andre ønskede blot at fylde de tykke Dagbøger med flittige Optegnelser.

Der var ogsaa Danske i den brogede Skare, Officerer som Kaptajn von Holstein til Langesø i Fyn eller Major von Endten, adelige Kammerjunkere som Baron von Teufel, Lærde som den unge Justitssekretær i den danske Højesteret, Assessor Terkel Kleve, senere adlet som Klevenfeldt og bekendt som Adelsgenealog og Historiker. Det er hans Dagbog der er bevaret.

Den 20. Januar 1742 kom Terkel Kleve til Frankfurt i det spændende Øjeblik før Valget. Med vidtaabne Øjne saa han paa Vrmlen om sig, men skulde han faa noget ordentlig at se og lære mere end Gadelivet at kende, skulde han, den borgerlige Jurist, naa indenfor i de „høye Selskaber“, da kom det an paa hans Ambassadør. For „dem med de 16 Ahner“ var det en smal Sag at finde Protektion, for en borgerlig Rejsende var det skæbnesvangert, hvis Ambassadøren var af dem „der ikke gierne skulde see nogen sidde til Bords med sig hos Abraham, Isac etc. i den anden Verden i deris Nærværelse, uden de tillige kunde legitimere Adelskabet fra denne“.

Kleve blev glad da Bernstorff ikke viste sig at være af den Slags. Allerede før han søgte ham, havde han erfaret, at Ministeren havde en „overordentlig Reputation“ i Frankfurt; hans Op-

førsel skulde være „brillant og af alle høyt agtet, saa at alle in genere og in specie Marskalch Belle-Isli Huus ansaa ham som en stor Ministre og en Honneur for sit Fæderneland“. Ja Magistraten i Frankfurt havde endogsaa nylig gjort Bernstorff Present af et Styk-Fad Vin, en Opmærksomhed som nok ellers alene vistest det kurfyrstelige Kollegium. Dette gode Omdømme havde Kleve faaet bekræftet af en af Raadsherrerne, Ferdinand Maximilian von Lersner, Bernstorffs gamle Ven; til ham havde Kleve først styret sin Gang med Anbefalingsbrev fra Grev Holstein i Danmark, i hvis Familie Lersner i sin Tid havde været Hovmester, før han kom ind i tyske Kancelli i København og i Diplomati.¹⁾ I Paris, hvor Bernstorff havde gjort Lersners Bekendtskab, var han blevet endnu et Par Aar efter Bernstorffs Besøg, men da det viste sig, at man trods hans gentagne Ansøgninger ikke vilde have ham tilbage til en Embedsstilling i Danmark, havde han i 1733 modtaget en Kaldelse til Raadsherre i sin Fødeby Frankfurt. Han havde imidlertid bevaret sin gamle Kærlighed til Danmark, og han tog vel imod Kleve, uagtet han nu som Raadsherre spillede en stor Rolle, ikke mindst i denne Tid, da han ideelig var ude som Ceremonimester og introducerede fremmede Gesandter og Deputationer i Byen. Lersner hørte til de gamle frankfurtske Patricierslægter, „dem mand“, skrev Kleve, „maa anse som la Petite Noblesse eller lige med Adelen privilegeret, thi de gifve sig det Prædicatum af von, hvilken Præposition har meget at sige i Tyskland, og er den Differentia specifica hvormed Adelen distingerer sig fra os andre Canailler, ligesom Menniskene ved Siælen fra de umælende Creature“. Lersner var imidlertid trods Distinctionen en meget „polit og velstuderet Mand, som i forrige Tider havde lagt sig meget efter Humaniora og galante Studia, Historier, Heraldica, Genealogier, vel bereyst og i Politesse og Sprog særdelis erfaren“. Bernstorff og han omgikkes flittig, og Bernstorff traf hos ham særlig Frankfurts rige Patriciere, de store Købmænd og Raadsherrer, og en stor Mængde af de Lærde, som Kejservalget havde lokket did.

Da Kleve kom til Envoyéen, bekræftedes Lersners gode Domme, og Bernstorff tog imod den danske Borgermand „med en Politesse der svarede til hands Reputation;“ han gav ham saadanne Declarationer, som forsikrede ham om „i Gesandten at

have en oprigtig Protector og bevidnede den Estime og Kærlighed som Bernstorff bar for sit Fædreneland Danmark.“

Bernstorff var straks paa det Rene med, hvad Kleve havde Brug for; han tilbød at præsentere ham i alle de høje Selskaber som han maatte ønske, og viste sin Frihed for al Adelsstolthed ved at erklære, at han vilde forestille ham som en dansk Adelsmand for at skaffe ham „lige Acces under den store Solennitet“. Bernstorff gjorde ogsaa dette, og Kleve fandt overalt en fortræffelig Modtagelse; selv hos Gehejmraad Münchhausen, hos hvem han ogsaa blev indført, var dette Tilfældet, uagtet Kleve tilfældig forud i det hannoveranske Gesandtskab havde præsenteret sig som borgerlig, og Münchhausens Marskal nok paa visse Smaating gav tilkende, „at Borgerstancken allerede var kommen ham i Næsen“.

Bernstorffs Handlinger svarede til hans gode Ord. Han bad jævnlig Kleve til Gæst, baade til Middag og til Aften, og indbød den borgerlige Assessor sammen med Frankfurter Patri-ciere, fremmede Diplomater, adelige og fyrstelige Herrer uden Forskel.

Bernstorff førte et stort Hus; Rygtet om hans gode Middage naaede helt op til Andreas Gottlieb og foranledigede denne til at holde idelige Moralprædikener for Broderen, der ikke vilde sætte Tæring efter Næring. Men Bernstorff tog intet Hensyn hertil; i Frankfurt havde han indrettet sig endnu flottere og paa længere Tid end i Regensburg; her var større Anledning til Repræsentation, og der stilledes Fordringer som Bernstorff vilde honorere, selv om han maatte skaffe Pengene ved Laan til Aagerrenter hos Michel David i Hamburg. Terkel Kleve kendte ikke til denne Bagside paa Medaillen, han glædede sig kun over den „propre og splendide Beværtning“, og beundrede at den hele Anretning var paa det den Gang saa kostbare Porcellain. Der var Overflødighed paa Mad og Vin; det vrimlede med Løbere, Schweitzere, Kammertjenere, Taffeldækkere, Lakaier o. s. v., kort sagt alt hvad der „udfodris i en Ministers Hoff, det findis her Nationen til Ære indrettet“.

Under hvert Besøg accablerede Bernstorff sin Gæst med sædvanlig Politesse, saa Kleve var under sit hele Ophold opfyldt af en Begejstring, der betyder saa meget desto mere, fordi han

ellers var en Mand af et ufornøjeligt og mistroisk Temperament, hvis Galde flød over ved den mindste Mangel paa Hensyn. Men Bernstorff gjorde alt muligt for ham. Han skaffede ham fortrinlig Plads ved de store Kroningsfester, hvor Kleve blændedes af en Pragt, han aldrig havde set Mage til hjemme i Danmark; efter Kroningen tog Bernstorff ham en Dag med til Hove og præsenterede ham for Kejserparret, og den danske Borgermand nød den Ære at faa sit Navn opraabt mellem Fyrster og Diplomater og pêle mêle med disse stedes til Haandkys hos Herskerne. Siden fik Kleve Indbydelse til Fester ved Kejserhoffet; da Bernstorff endvidere præsenterede ham for flere af Kurfyrsterne og Ministrene, kom han ogsaa der. Først og fremmest kom han dog ved Bernstorffs fordomsfri Hjælpsomhed ind i de Kredse hvor Bernstorff selv daglig færdedes.

Hver Aften samledes det fornemme Selskab i Frankfurt til Assembléer og Fester hos de fremmede Gesandter eller i enkelte fyrstelige eller højadelige Huse. Herhen søgte enhver; om man end i disse Dage ikke kunde gøre Regning paa at lære Vært og Værtinde nøje at kende, da der jo var en saadan Tilstrømning af Gæster, at man „næppe kunde regardere Printzer, end sige Particulieres“ saa kunde man jo træffe „angenehmt Selskab“ i Vrimslen og se, hvorledes det gik til i slige store Huse; for en Økonom som Kleve var det ej heller at foragte, at han kunde spare Middagsmad til en Rigsdaler i sit Logis og nøjes med det ene overdaadige Maaltid, der altid var at faa om Aftenen.

Med særlig Interesse fulgte Kleve en af de første Aftener med Bernstorff til det belle-isleske Palæ; her var, vidste Kleve, Bernstorff Husven, her saa han det Selskabsliv hvor Bernstorff egentlig var hjemme. Vi kan følge ham derhen.

I Reglen traf man kun Marskalinden. Husets Herre viste sig sjælden, han overlod sin Hustru at repræsentere, medens han selv tilbragte Dag og Nat i sit Arbejdsværelse. En enkelt Gang saa Kleve ham dog og skildrer ham som „en temmelig høy men derhos mager og noget aldrende Herre, der syntis at være sérieux og ey meget talende; hvad dog hand taler, talis med en convenable Air af den Persohn hand præsenterer, og den Alder hand synis at hafve borte, dog uden at mand kand mærke hos ham enten noget

hotain eller affecteret Væsen“. Det var dog som sagt sjælden han viste sig, men det var nok at være præsenteret for Madame til at have Acces i Huset.

De Assembléer, der holdtes næsten hver Aften i Marskallens Hus, foruden idelige Middagsselskaber, foregik, fortæller Kleve, væsentlig i en meget stor Sal, indenfor hvilken der laa et mindre Gemak, „hvorudi under en Gyldenstyckis Baldaquin findis Kongen af Frankerigs Portrait og neden under en rød Fløyels Lehnstool med Guld belagt staaende ophøyet paa 3de med Tapeter belagte Trind. I denne Stue strax indenfor Dørren sidder ordinairement Madame og spiller, og var det en juant, at hun gjorde mig den Ære at ansee mig, som [jeg] dog maa sige skeede meget gracieusement. Hun er en Dame af icke megen stor Anstalt, men desto meere yndig, douce og uaffectederet og har langt fra icke noget saadant Væsen, som de franske Damer pleye at distinguere sig med, men mere stille, stædse mild og angenehm og ved sit agreable Væsen er [hun] adoreret og estimeret. Ved at være præsenteret nød jeg den Tilladelse som andre der i Hoffet introducerede, at komme med andre til Stæde, vohve en Skilling i et Kort eller og at see til for intet, og i al Fald at lære at kiende Quint Essentz af den fornemme europæiske Verden, som i denne Tid er samlet i Francfort.“

Overdaadigheden og Pragten i disse Selskaber gjorde et stærkt Indtryk paa Kleve. Hver Aften kunde han gaa til Marskallens Assembléer og ved det aabne Taffel spise for den ganske Dag. Havde han end forud spæget sig groft, saa kunde han nu ogsaa faa „mere Mad end Mafven rummer“.

Inde i den store Sal var der anrettet fem Tafler, hvorved mere end 100 Mennesker spiste paa Sølvservice, hvoraf der var en „saadan utrolig Mængde, som icke paa et Stæd skulde kunde ventis“. Det vrimlede af Opvartere og Kavallerer, der havde et Øje efter hver Tallerken: var den tom, da kom de springende og nødte Gæsten til at spise mere af Overfloden. „Kommer man til Bordet først, saa er lett Anledning til at lædere Diæten.“

Belle-Isles Repræsentation var den prægtigste, men ogsaa andre Steder holdtes aabent Hus; Kleve gik jævnlig om Aftenen til Fyrsten af Thurn og Taxis, Rigspostmesterens Hotel, hvor Bernstorff ligeledes havde indført ham; ogsaa her fandt han en god

Levemaade, men dog ikke saa overflødig eller saa prægtig serveret som hos Belle-Isle. Andre Aftener tilbragtes i fransk Komædie, hvor ogsaa Bernstorff og det fornemme Societet jævnlig søgte Adspredelse; undertiden afløste Baller og Maskerader Assembléerne, og da var Levemaaden lettere; der serveredes kun „Rafrachissements“, det vil sige „hverken Vin eller Confiturer, men vel et Sucher-Brød til Nød, Thee, Kaffe, Iis og Vandbachelse, hvilket maa saa være à la Française“. „Ved nok“, tilføjer Kleve, „at jeg tenckte paa Kold-Kiøcken, som var Mode i gl. Dage ved de kjøbenhafnske Assembléer.“

Bernstorff sendte næppe nogensinde, saaledes som det altsaa kunde hænde Kleve, en længselsfuld Tanke tilbage til de københavnske Kødgryder, og han skiltes ej heller med Vemod fra det tyske Køkken eller den hjemlige nordtyske Selskabelighed, nu da han i de belle-isleske Saloner for Alvor traadte i Berøring med den franske selskabelige Kultur. Den Forfinelse af hans Smag, der spores lige fra hans første Pariserophold, havde for længst forberedt ham; det internationale fransk prægede Selskabsliv i Frankfurt blev et sidste Overgangsstadium til Pariserlivet.

Det rastløse Liv bragte aandelig Berigelse og Udvikling, men det tog paa Kræfterne; i 1743 maatte Bernstorff midt om Vinteren ad forfærdelige Veje følge Kejser Carl fra Frankfurt til Bayern; endnu i April laa der en Fod Sne og Floderne oversvømmede Vejene. Med seks Heste og fire Okser for en let Postvogn kom Bernstorff i fire Dage kun seks og tyve Mile frem. Kun en Maanedes Tid fik man Lov til at blive i München; de østrigske Hære nærmede sig; Kejseren maatte flygte til Augsburg og derfra tilbage til Frankfurt. Bernstorff fulgte efter, betaget ved Synet af en Fyrste, „hvis Skæbne var bleven en næsten uafbrudt Kæde af Nederlag og Ulykker“.

Denne forcerede Rejse tog stærkt paa hans Helbred; i Juli prøvede han paa at faa Ro til en Badekur i Schwalbach, men politiske Begivenheder nødte ham til at afbryde Kuren; nu som altid satte han Hensynet til sig selv til Side for sin Embedsgærning.¹⁾

Regeringen paaskønnede dette og viste ved enhver Lejlighed sin Tilfredshed med ham. Hans Gage var 1742 bleven forhøjet

til 6000 Daler, den for en Gesandt ved Kejsershoffet normerede Sum; ekstraordinær Hjælp fik han straks naar han bad. Man gik endnu videre; allerede et Aar efter Udnævnelsen til Gesandt hos Kejseren fik Bernstorff Tilbud om en ny Plads. Det var Posten i St. Petersburg, som Christian VI i 1737 et Øjeblik havde tiltænkt ham, nu var den atter ledig, og skulde, skrev Schulin til Bernstorff, besættes med en dygtig og alsidig Mand; Forhandlingerne vilde blive vigtige, og hvis han tog derover, vilde han faa Lejlighed til at vise „sin Klogskab og Dygtighed og Iver for Kongen“. Men Bernstorffs Svar blev ligesom 1740 en ærbødig men indtrængende Anmodning om at fritages for at gaa Nord paa. Motiveringen var her dog ikke politisk, men udelukkende Helbredshensyn. Hans Helbred var nedbrudt, skrev han til København; hans Bryst var svagt, hans Mave idelig i Uorden; han frygtede for Nyregrus og var ikke en Dag uden Smerter. Allerede Rejsen til Rusland vilde han vanskelig kunne taale, endnu mindre Klimaet der, men allermest frygtede han Livet ved Hoffet; en Gesandt maatte kunne drikke tæt for at begaa sig i Rusland; han, der ofte kun kunde drikke Vand, turde ikke byde sit Helbred sligt.

Bernstorff frygtede sikkert, at dette gentagne Afslag skulde vække Misfornøjelse, men Schulin svarede venligt, at han paa ingen Maade maatte sætte sit Helbred paa Spil. Kun faa Maaneder efter meddelte han Bernstorff, at nu havde man en Post til ham, som man haabede vilde passe. Han skulde til Paris for at afløse Etatsraad Wind, der forflyttedes til Stockholm.¹⁾

Vi træffer Genklang af Bernstorffs Glæde ved denne Meddelelse i Marskalinde Belle-Isles Breve, der strømmer over af Henrykkelse, da Bernstorff saa uventet hurtigt havde naaet hvad han altid havde betegnet som sine Ønskers Maal. Fuldt tilfreds havde Bernstorff hidtil aldrig været med de Poster der var bleven ham betroede, men nu havde han omsider naaet Toppen; Paris var for ham ikke mindst nu, da han paa Forhaand havde vundet saa kære Venner der, det Sted i Verden hvor han helst vilde hen.

I Oktober var Omflytningen bleven bestemt, og Bernstorff bad straks om en kort Orlov for i Hannover at ordne sine Sager. I Juli 1743 var gamle Keyssler død til stor Sorg for hele Fa-

milien; han havde været Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Godsinspektør og Tillidsmand; fra nu af skulde Andreas Gottlieb overtage Bestyrelsen ogsaa af Broderens Godser, og derom var meget at aftale.¹⁾ Orlov blev ogsaa beredvilligst indrømmet, men samtidig bad Schulin Bernstorff komme til København, da Christian VI ønskede at tale med ham før han rejste til Paris. Bernstorff var hurtig rede til Opbrud; efter sin Broders Raad afhændede han en stor Del af det Indbo, han havde ført med sig fra Dresden og Regensburg eller anskaffet sig i Frankfurt; en Mængde Møbler og en stor Samling malede Portrætter sendtes desuden til Wotersen, hvor Andreas Gottlieb den følgende Sommer havde travlt med at ophænge Portrætter, mellem hvilke var Billeder af Familien Belle-Isle, Kejser Carl VI, den kejserlige Familie og mange andre, der havde ladet sig male til Bernstorff som Tegn paa deres Venskab.²⁾ Forholdsvis lidt, bortset fra sine mange Bøger, tog Bernstorff med til Frankrig. Mellem Bernstorff og Fru Belle-Isle fløj Breve frem og tilbage: hun havde krævet som sin Venskabs Ret at faa Lov til at leje Lejlighed og købe Møbler og Udstyr for ham, og de aftalte nu tusind Enkeltheder.

I December forlod Bernstorff Frankfurt og naaede tæt op under Jul København, faa Dage efter at Kronprins Frederik havde hjemført sin Hustru Prinsesse Louise af England. I en Maaned forblev han her; Kong Christian modtog ham naadig, han fik 6000 Daler i Gage om Aaret og ekstraordinær Rejsehjælp; vistnok gav Kongen ham nu det hvide Baand, men, som det senere hed, „udi Lommen“, det vil sige med Forbud mod at bære det før der kom en særlig Foranledning til officiel Udnævnelse.³⁾

I Samtaler med Schulin lagde Bernstorff denne sin fortvivlede pekuniære Stilling paa Hjærte og fik Tilsagn om Hjælp saa snart ske kunde.⁴⁾ Med Schulin og Berckentin drøftede han den almindelige politiske Situation, og Schulin gav ham Lejlighed til at gennemlæse de sidste Aars diplomatiske Korrespondance vedrørende Frankrig. Den Politik, der skulde følges, aftaltes i sine Hovedtræk. I øvrigt gik Bernstorff fra Selskab til Selskab, jævnlig var han til Taffels hos Kongen og hos Kronprinsen, af hvilken sidste han fik et overordentlig gunstigt Indtryk; næsten daglig spiste han hos Schulin eller Berckentin eller hos sine Venner

fra 1732—33, Danneskjold-Samsøe, Friedrich Carl Gramm, der nu var Gehejmeraad, Overhofmarskalk og Amtmand over Frederiksberg og Kronborg Amter; ogsaa Johan Ludvig Holstein, den indflydelsesrige Oversekretær i danske Kancelli og Statsminister, besøgte han jævnlig; derimod spores ingen Forbindelse mellem ham og hans gamle Venner og Plessenerne, der endnu var i den højeste Unaade hos Kongen. Hos Berckentin maa han dog have truffet dem; netop paa denne Tid ægtede Berckentins Datter Louise, der var Hofdame hos Dronning Sofie Magdalene, Christian Ludvig Plessens Søn Kammerherre Christian Siegfried Plessen.

Berckentin havde i 1740, da han kom til København, faaet udtrykkelig Forbud mod at stille sig paa en fortrolig Fod med Brødrene Plessen; han havde rettet sig derefter, men uheldigvis blev de to unge forelskede i hinanden. I 1742 nægtede Berckentin af Hensyn til Kongen Tilladelse til Ægteskabet, men de to holdt fast ved hinanden; tilsidst gik Berckentin, hvem hans Datters Lykke laa stærkt paa Sinde, til Kongen og bad om hans Tilladelse til Ægteskabet, som Christian VI, det være sagt til hans Ære, ogsaa beredvillig gav.¹⁾

Den 24. Januar forlod Bernstorff København, Johan Ludvig Holstein og Schulin fulgte ham paa Vej; paa Lethrabort, „Leiregaard“ kalder Bernstorff den i sin Kalender, spiste de et Afskedsmaaltid; saa pakkede Gehejmeraaderne sig i deres Slæder og ilede tilbage til København, medens Bernstorff i Snestorm kæmpede sig frem til Korsør. Her traf han Bæltet islagt, som for tolv Aar siden; først Dagen efter kom han over med Isbaad; i knagende Kulde maatte han, da hans Ekvipage og Tjenerskab endnu stod i Korsør, tage over Fyen paa aaben Vogn. Midtvejs mellem Nyborg og Odense mødte han Etatsraad Wind, hans Forgænger i Paris. Med ham maatte han nødvendigvis tale; han satte sig ind i hans lukkede Berline og tog tilbage til Nyborg, hvor de blev Natten over sammen. Saa skiltes de; Wind rejste videre til København, Bernstorff tilbage gennem Fyen, og efter ny Is-transport over lille Bælt gennem Hertugdømmerne til Hamburg; efter et kort Besøg paa sine Godser tog han til Hannover, hvor han tilbragte en Maaned sammen med sin Broder og dennes

Familie, ivrig sysselsat med at ordne sine indviklede Penge-sager. Den 6. Marts gik Rejsen Syd paa; som saa ofte før ødelagde han sit Køretøj paa Vesttysklands forfærdelige Veje. Mellem Marburg og Giessen brugte otte Heste femten Timer til at slæbe hans Karosse tre Mil. En fjorten Dages Tid tilbragte han i Frankfurt, saa ilede han hastig til Frankrig, hans Længslers Land.¹⁾

SYVENDE KAPITEL.

Diplomataar i Frankrig.

1744—1750.

I.

DA Bernstorff i April 1744 kom til Frankrig, herskede der mellem de to Landes Regeringer en ret kraftig Uvilje, skønt de ikke mere end to Aar før havde sluttet Venskabstraktat med hinanden.¹⁾ I København mærkede Bernstorff hos Kongen og Schulin megen Misfornøjelse med den Holdning, Frankrig havde indtaget under det svenske Tronfølgervalg, der i den foregaaende Tid fremfor alt havde ligget dem paa Sinde. Frankrig havde nærmest modarbejdet Kronprins Frederiks Valg. Kort efter Valget kom det derfor til et ret skarpt Ordskifte mellem de to Regeringer, og medens Danmark for en Stund nærmede sig England, gik Hoffet i Versailles saa vidt, at det tilbageholdt store Subsidier, som det i Følge Forbundet af 1742 var forpligtet til at udbetale den danske Regering. Netop ved den Tid, Bernstorff sendtes til Paris, skabtes der en yderligere Kølighed hos den franske Regering ved Giftermaalet mellem Kronprins Frederik og den engelske Prinsesse Louise, der fandt Sted den 11. December 1743; under den store Fastlandskrig, hvor Frankrig og England stod som Modstandere, var enhver Tilnærmelse mellem Danmark og England Frankrig en Vederstyggelighed.

Det var imidlertid langt fra Danmarks Hensigt at stille sig paa en spændt Fod med Frankrig, end sige at forberede et Brud. Ufravigelig fastholdt Schulin, der var dansk Udenrigsminister i al den

Tid da Bernstorff var i Frankrig, en bestemt Neutralitetspolitik; kun i 1743 lige efter Skuffelsen i Sverige ved Tronfølgervalget havde man et Øjeblik rustet af Ængstelse for Gottorperne, der nu skulde holde deres Indtog ogsaa der. Ny Rustninger i 1748 var ligeledes af rent defensiv Karakter, og saa snart Ængstelsen havde lagt sig, førtes den forsigtigste Balancepolitik mellem de Stormagter der deltog i den østrigske Arvefølgekrig eller var stærkt interesserede i dens Forløb. I Bernstorffs Instruks, der affattedes under hans Ophold i København 13. Januar 1744, var det paalagt ham først og fremmest at virke for et godt Forhold mellem Frankrig og Danmark; under lagttagelse heraf skulde han kræve de tilbageholdte Subsidier udbetalte i Kraft af Forbundet; af Hensyn til den gottorpske Fare, der nu truede ikke blot fra Rusland men ogsaa fra Sverige, skulde han gøre det yderste for at holde Frankrig fast ved den Garanti, det havde paataget sig overfor den i Aaret 1721 inddragne hertugelige Del af Slesvig. Men fremfor alt skulde han fremhæve, at et godt og venskabeligt Forhold mellem Danmark og Frankrig laa i de to Staters Interesse.¹⁾ Bernstorff var selv oprigtig besjælet af denne Tanke; han var og blev i disse Aar Tilhænger af en mod Frankrig vel sindet Neutralitetspolitik, og han undlod ikke med Kraft at imødegaa sin Regering, hvor denne et enkelt Øjeblik havde Planer der med Grund kunde forekomme den franske Regering at fravige denne lige Linje.²⁾

Denne Bernstorffs egen Grundbetragtning, som han aldrig lagde Skjul paa, skulde man tro maatte gøre ham Arbejdet i Paris let. Frankrigs Politik lagde imidlertid mange Stene paa hans Vej, og hertil kom, at de franske Statsmænd ingenlunde modtog ham med nogen paa Forhaand gunstig Opfattelse af hans Personlighed og politiske Synspunkter. Her var det ikke, som da Talen havde været om Sverige, hans Slægts Fortid der rejste sig imod ham; det var Rygter om ham selv og hans politiske Stilling der gjorde franske Statsmænd mistroiske overfor ham. En Mistanke, der var vakt under Opholdet i Frankfurt, fik Raaderum. Vi har set, hvorledes man i Hannover tog Forargelse af Bernstorffs nøje Forbindelse med Familien Belle-Isle og bebrejdede ham Partiskhed for Frankrig; men ganske modsat udlagde andre samtidig det intime Forhold.

Venner af Madame de Belle-Isle henvendte sig i Foraaret 1743 til hende med Advarsel mod Bernstorff; han benyttede hende, sagde man, til at skaffe sig politiske Oplysninger om den franske Regering og Hærledelse, som han, født Hannoveraner og ivrig engelsk og østrigsk sindet, som han var, anvendte til Skade for de fransk-preussiske Allierede. Marskalinden afviste indigneret Tanken om en saadan Frækhed fra Bernstorffs Side og fortalte ham aabent, hvad der blev sagt om ham; i øvrigt ansaa hun sig for sagesløs, da Bernstorff aldeles ikke udfrittede hende om politiske Spørgsmaal, og hun i sine Breve aldrig omtalte andet vedrørende Storpolitik end hvad der direkte berørte hendes Mand og deres nærmeste Venner. Hendes Tryghedsfølelse overfor Bernstorff deltes imidlertid ikke af alle, og da Bernstorff skulde til Frankrig, modtog den franske Regering direkte Advarsler mod ham.¹⁾

Den første Advarsel sendtes den daværende Udenrigsminister Amelot i December 1743, endnu før Bernstorffs Udnævnelse var officiel, i en Depeche fra den franske Gesandt i København Abbé Lemaire. Lige før Bernstorffs Ankomst dertil den 17. December skrev Lemaire, at Bernstorff vel skulde være dygtig, indsmigrende og en elskværdig Selskabsmand, men hans Karakter var ingenlunde paalidelig, hvilket sidste Lemaire mente at kunne støtte ved en Anekdote om Bernstorff, som han imidlertid ikke genfortalte. Men desuden var, skrev han, Bernstorff hannoveransk Undersaat og derfor helt engelsk og østrigsk sindet; det var endog sandsynligt, mente Lemaire, at det netop var England der havde anbefalet ham til Gesandtskabsposten i Paris.

Endnu skarpere gjordes den samme Betragtning gældende fra en anden Kant, hvor Johan Hartvig Ernst Bernstorff og hele hans Slægt havde en uforsonlig Fjende. Frederik II af Preussen genoplivede den gamle Uvilje fra Andreas Gottlieb Bernstorff den ældres Tid. Et halvt Aar efter Bernstorffs Ankomst til Frankrig i September 1744 advarede han Ludvig XV mod Bernstorff; denne, skrev han, fungerede som Spion for Kongen af England og for Maria Theresia. Samtidig meddelte Frederik II det samme til en af sine Underhandlere i Metz og han gik saa vidt i sin Frygt for Bernstorff, at han bad denne ikke at nævne noget om Mistanken til Belle-Isle, da Bernstorff let kunde faa det at vide gennem ham. Frederik II slap ikke Bernstorff af Syne i de føl-

gende Aar; atter i 1747 lod han sin Gesandt i Paris advare den daværende Udenrigsminister Puissieux imod Bernstorffs formentlige Spionering og stemplede ham som solgt til den hannoveranske Regering. Da Puissieux ikke troede derpaa, gentog Frederik II flere Gange Anklagen, dog uden andet Bevis end det meget lidet afgørende, at han Gang efter Gang havde erfaret, at man i London vidste Ting som man efter hans Mening kun havde kunnet faa at vide gennem Bernstorff. Var Beviserne svage, saa var Frederik II's Vrede imidlertid saa meget desto stærkere; han beklagede dybt, at man i Frankrig ikke troede paa ham, og han vedblev at anse Bernstorff for en for Preussens Interesser højst skadelig Person. Da Bernstorff i 1750 kaldtes til en Ministerpost i København, var Frederik II's hadefulde Mistro lige stærk.

Den hele Tale om Bernstorffs Arbejde i hannoveransk-engelsk Sold hvilede paa den, som vi nu klart ser, ganske fejlagtige Forudsætning om hans fortrolige Forhold til de hannoveranske Ministre, særlig til Münchhausen. Siden Sammenstødet i 1738--1739 eksisterede en saadan Fortrolighed ikke; i de Tilfælde, hvor Embedsforretninger nødvendiggjorde Forhandlinger, førte Bernstorff disse høfligt og venligt med Münchhausen; under sit Ophold i Frankrig traf han gentagne Gange sammen med ham og aflagde i Juli 1743 Kong Georg II et Besøg i det engelsk-hannoveranske Hovedkvarter i Hanau.¹⁾ Senere skal han ogsaa have haft en Sammenkomst med den engelske Udenrigsminister Lord Carteret.²⁾ Men Bernstorffs Depecher og private Breve vidner om, at der ikke eksisterede den mindste Fortrolighed; Besøg og Forhandlinger var alt lige officielt. Det vilde desuden, saaledes som Bernstorff opfattede sin Pligt overfor Regeringen i København, være umuligt, at han kunde indlade sig paa en Forbindelse med den engelsk-hannoveranske Regering, hvis Politik absolut ikke faldt sammen med den danske. Det hele var løse Gætninger eller rent Opspind.

Saa meget virkede denne Sladder dog, at man i Begyndelsen i Paris saa med Mistro paa Bernstorff, og hans Venner fra Frankfurt maatte stadig tage ham i Forsvar. Bernstorff, hvis Stilling var fuldkommen klar, gav dem øjensynlig Materiale dertil, og fremfor alt fik de let Indtryk af, at han, som en af dem udtrykte sig, „var bleven altfor mishandlet af Kongen af England til, at

han kunde bevare den Hengivenhed for sit Fædreland, som hans Fødsel havde kunnet indgyde ham“.¹⁾

Lidt efter lidt forsvandt ogsaa denne uvillige Mistanke mod Bernstorff. Gennem Forhandlinger og selskabelig Omgang lærte de forskellige Statsmænd ham saa nøje at kende, at de fik Tillid til ham. Hans store Vennekreds og den selskabelige Stilling, han efterhaanden kom til at indtage, blev en fast Underbygning for hans politiske Virksomhed; med Stolthed kunde han siden sé tilbage paa det Held, hvormed han overvandt de Vanskeligheder der fra først af mødte ham i Paris.

Henimod Slutningen af Bernstorffs Pariserophold lod den daværende Udenrigsminister Puissieux Abbé Lemaire, der endnu var Gesandt i København, udtrykkelig udtale for Schulin, „at han ganske havde opgivet den Mistillid, han før havde haft til Bernstorff; hans Agtelse og Tillid var nu ubegrænset, og han satte den største Pris paa hans Talenter“.²⁾ I Samklang hermed arbejdede Puissieux snart efter for, at Bernstorff skulde blive Danmarks Udenrigsminister efter Schulins Død. Saa fast var Bernstorffs Stilling i Paris bleven, alle Frederik II's Mistæneliggørelser var prellede af. Men denne Tillid, der baade var af personlig og af politisk Natur, var ikke erhvævet ved blind Føjelighed fra Bernstorffs Side. De seks Aars Forhandlinger havde tværtimod vist de franske Udenrigsministre, at Bernstorff ikke alene var elskværdig og smidig, men ogsaa fast og ihærdig, hvor hans Regerings Interesser stod paa Spil.

Bernstorff lærte i de seks Aar Frankrigs Politik grundig at kende; han saa Personer og Forhold paa nært Hold og dannede sig en klar Opfattelse deraf.

Allerede efter et Fjerdingaars Ophold skildrede han i en Depeche af 7. Juni 1744 til Schulin sit foreløbige Indtryk af Frankrig; han stoledede ikke paa Postgangen og var ikke vis paa, at hans Chiffre kunde modstaa de mange Dechiffreringsforsøg, de vilde blive Genstand for paa Vejen gennem Frankrig og Tyskland. Derfor sendte han den, som altid i hine Tider, naar man vilde være sikker, med privat Lejlighed, denne Gang med den unge Kammerjunker Frederik Christian Rosenkrantz, Ivar Rosenkrantz's Søn, senere Bernstorffs Kollega som dansk Statsminister; han havde, som Tilfældet blev med mange andre Danske i disse Aar,

været Bernstorffs Gæst i Paris under sit første Ophold i den store By.

Bernstorff var forbavset over den mærkelige Kraft, han fandt Frankrig i Besiddelse af. Ude i Europa troede man, at Landet var ødelagt og dets Hjælpekilder udtømte af de sidste Aars uheldige Felttog, der havde krævet utrolige Ofre. Men denne Opfattelse var, skrev Bernstorff, ganske fejlagtig. Ganske vist var Folkemængden gaaet tilbage paa Grund af Krigen og „Libertinagen“, og der var en betydelig Pengemangel, men dette mærkedes meget lidt. Folket og Landet var utrolig rigt, trods alle Tab og Ofre sporedes der hverken ved Hof eller hos Private nogen Indskrænkning i den tilvante Levevis, og hvor stærkt end Folket ønskede Fred, saa skyede det intet Offer for Frankrigs „Gloire“; den mindste Sejr bragte Modet til at svulme, og naar det drejede sig om at møde et fjendtligt Indfald, vilde alle rejse sig til kraftig Kamp, hvor fejgt end de franske Soldater var optraadte i Tyskland. Frankrig var ikke ødelagt og lod sig ikke knække.

Denne Tro paa Frankrigs Hjælpekilders Udtømmelighed og Folkets ukuelige Kraft befæstedes hos Bernstorff; idelig vendte han tilbage hertil; da han i 1749 for sidste Gang gav en udførlig Skildring af Frankrigs Tilstand, erklærede han, at trods kolossale Udgifter og svære Skattetryk, trods Finansnød og store Mangler i Styrelsen var det franske Folk saa rigt og dygtigt, at det altid indenfor Landets Grænser vilde kunne finde alt hvad det havde Brug for, naar det for Alvor benyttede sine Hjælpekilder.¹⁾

Bernstorff kom til at opfatte Frankrig som Europas mægtigste Stat, men saa tillige dets store Svagheder og dets Regerings dybe Brøst. Han lærte Ludvig XV's Hof og Politik til Bunds at kende; han omgikkes daglig de Kvinder og Mænd hvis Luner og Intriger, hvis Kærlighed og Had bestemte Frankrigs Styrelse i den østrigske Arvefølgekrig, som senere i den preussiske Syvaarskrigs Dage. Han saa de Traade knyttes der bevægede Hære og Flaader, flyttede Grænser og bragte Statsformuer til at rulle. Ludvig XV's og Madame Pompadours Frankrig oplod sine intimeste Hemmeligheder for ham.

Da Bernstorff kom til Frankrig i Foraaret 1744, var Magtforholdene efter Kardinal Fleurys Død Aaret før endnu uklare. Ludvig XV havde erklæret at ville være sin egen Premierminister

og havde ikke givet Kardinalen nogen Efterfølger. Det viste sig dog hurtig, at han, allerede nu svækket af Nydelser og behersket af Melankoli og Ladhed, ikke havde Energi til at holde Magten i sin Haand. Kvinderegimentets Tid var begyndt, for ikke mere at ophøre, Ministerstillingerne besattes efter Elskerindernes Luner eller den Magt, tilfældige Yndlinge fik over Kongens svage Sind.

Belle-Isle, den Mand som Bernstorff ansaa for „Frankrigs største Geni og største Hærfører“, var fjærnet fra Magten, skønt Kongen behandlede ham godt og i de følgende Aar atter anvendte ham som Diplomat og Kriger. Mod ham havde et Trekløver holdt sammen, Maurepas, Orry og Udenrigsministeren Amelot; de havde i Modsætning til Belle-Isle repræsenteret Fredspartiet, men medens de vogtede paa den farlige Marskal, rejste der sig en anden Liga i Ryggen paa dem; Kardinal Tencin og Hertugen af Noailles slog dem, støttede til den fornemste daværende Elskerinde, Hertuginde af Chateauroux. I April 1744 var Bernstorff Vidne til Amelots Fald; skønt Amelot var elskværdig at forhandle med, glædede han sig derover, thi Amelot havde været en af Lederne af den antidanske Politik, som Frankrig havde fulgt under Tronfølgervalget i Sverige; han var tillige, mente Bernstorff, alt for uerfaren i Udenrigspolitikken, alt for svag og alt for bøjelig til, at en frugtbar Forhandling kunde føres med ham.¹⁾ I de følgende Maa-neder stod Udenrigsministerpladsen ubesat; Ludvig XV forbeholdt sig selv Ledelsen. Bernstorff fulgte Hoffet til Krigsskuepladsen i Flandern, han saa Hertuginde af Chateauroux i glimrende Optog ledsage Kongen til Valpladse og belejrede Byer, som fordem Madame de La Vallière havde fulgt Ludvig XIV. Han var i Metz i August 1744, da Kongen blev syg og i Rædsel for Døden og Guds Dom sendte sin Elskerinde og hendes Venner bort i Unaade, for selv hilst af det jublende Folk som „Louis le bienaimé“ at vende tilbage til Paris — og genoptage sit fordums Liv i al dets Skrøbelighed. Bernstorff saa ny Mænd tage de tomme Pladser; til Udenrigsminister udnævntes i November Marquis d'Argenson.

I Sommerens Løb havde Bernstorff snart forhandlet med en, snart med en anden, der fungerede som Udenrigsminister; det havde været meget utilfredsstillende, og hans første Indtryk af Forholdene i Regeringen var meget ugunstigt. Hof og Regering flød over i hinanden, alt var i en Tilstand af Forvirring og Usikker-

hed; der var Yndlinge, men intet fast og sikkert Ministerium, ingen politisk Plan eller Ledelse, skrev han til København og forudsagde, at man fra Frankrig kunde vente det uberegneligste; dette Hof vilde blive en Kilde til Uro og Ufred for Europa.

Med Marquis d'Argensons Tiltrædelse kom der noget større Fasthed i Udenrigsstyrelsen; indtil i Januar 1747 blev han i sin Stilling, og hans Efterfølger, Marquis Puissieux, blev den sidste Udenrigsminister med hvem Bernstorff forhandlede. Men Bevægelserne i Regeringen var dog ikke ophørte; Bernstorff var altid uvis, om han i Morgen vilde træffe den samme Minister, med hvem han forhandlede i Dag; da han fra 1745 stod den Elskerinde, der tog Magten over Ludvig XV, personlig nær, vidste han saa godt som nogen, hvor gyngende den politiske Grund var i Versailles. Det hele System var Bernstorff imod; han saa her en Form for kongelig Enevælde, der var i den stærkeste Modstrid med hvad han selv fandt sundt og forsvarligt. Han stod udenfor som Iagttager, havde kun at berette om Intrigernes Gang og Udfald; kun naar Mennesker, han personlig satte Pris paa, gynedes højt eller forsvandt i Dybet, behøvede en personlig Interesse at gøre sig gældende. Men han levede intenst med; hvad han saa, æggede ham til Kritik og Dadel. Han blev Vidne til, at Landets store Kræfter spildtes; han lærte, hvor ofte Frankrigs uberegnelige ydre Politik havde sin Aarsag i det ansvarløse Intrigespil; han syntes, at det var kaade Børn, der legede med Ild, der satte Europa i Flamme og bestemte Folk til Død, Lande til Ødelæggelse. Bernstorff forstod at sno sig i denne hvirvlende Dans, men han dømte den haardt. Hvor nær han end i disse Aar kom til at staa en Række af de betydeligste Personer, Kvinder og Mænd, der spillede Hovedrollerne i Versailles, saa skilte den aarvaagne Kritik, som vi mærker i hans fortrolige Depecher, ham dog i Virkeligheden fra dem. For Ludvig XV's Hofmænd var Magten blot Middel til Opnaelse af personlige Ønsker, uden Ansvarsfølelse tilfredsstillede hvem der kunde sit Begær. For Bernstorff var Statsmandsgærning dyb Alvor; personligt Ansvar overfor Gud og Mennesker var det centrale; hvor den personlige Interesse ikke kunde indordnes under det Heles Vel, maatte den vige.

Som Madame Pompadours gode Ven havde Bernstorff efter

1745 god Anledning til at se Ludvig XV paa nært Hold. I 1744 skrev han om Kongen, at han var meget vanskelig at lære at kende; ogsaa senere fandt han ham sammensat af saa modstridende Elementer, at han mismodig sagde, at han forstod ham mindre, jo mere han var sammen med ham. Men Hovedtrækkene i hans Karakter havde han dog klart Øje for. Han saa, at han var „god mod dem han holdt af“, men stolt og skinsyg over sin Magts ydre Former — disse en tarvelig Fyrstes Grundegenskaber. Han iagttog, hvorledes Kongen var led ved Arbejdet, afvænnat derfra som han var bleven fra Barnsben af, men ved Siden deraf saa svag af Sind og af Naturen saa mørk og melankolsk, at han kun med Kedsomhed og Samvittighedsnag kunde nyde sin Ørkesløshed og sine Fornøjelser. Bernstorff forstod, at denne tungsindige Lediggænger med sine stærke Drifter ingen Ævne havde til at herske, selv om han „stædig holdt fast ved sine Beslutninger og vilde adlydes“. „Kongen vil ikke have nogen Premierminister, men han vil heller ikke være det selv“, udtrykte Bernstorff sig en Gang.¹⁾ Disse Egenskaber og den Godmodighed, der lod Kongen føje sig efter enhver der fik Magt over ham, var Grundvolden for det fortvivlede Regeringssystem. I 1749 skildrede Bernstorff, hvorledes der var „fire Premierministre i Frankrig“, hver havde Kongens Tillid og raadede absolut i sit Departement. Dette sidste tiltalte i og for sig Bernstorff, til hvis Idealer det hørte, at en Minister var Herre i sit Departement og ikke geredes af fremmede Indflydelser. Men hver af disse fire franske Premierministre tænkte kun paa sig selv, brød sig aldeles ikke om, hvordan det gik med de øvrige Sider af Statsstyrelsen; der var ikke Spor af fast Plan eller fælles Politik. „Derfor styres Frankrigs Statsskib af fire Styr mænd mod hver sit Verdenhjørne; dets Bevægelse fremad er langsommere end nødvendigt, det slingrer og standses paa sin Vej.“

Men herved var der intet at gøre; Kongens Karakter lod sig ikke forandre. Bernstorff havde set Madame de Chateauroux blive styrtet i Metz i September 1744 og blive taget til Naade i Paris i November; han havde set Ludvig XV være utrøstelig over hendes Død i December og to Maaneder efter tage Madame de Pompadour til Elskerinde. I fire Aar havde hun nu haft Magten; Bernstorff havde iagttaget den altid opfindsomme og aldrig svigtende Kløgt

hvormed hun havde forstaaet at fængsle Kongen, men han var i 1749 ingeniunde sikker paa hendes Skæbne. Han vidste, at en mægtig hemmelig Kabale arbejdede imod hende — maaske har han været hendes Gæst ved en af de Lejligheder, hvor hun ved sit eget Bord under sin Serviet fandt et af de Nidvers, hvormed hendes Fjende Ministeren Maurepas idelig forstod at saare hende. Bernstorff kendte „alle de anonyme Skrifter og forgiftede Pile, der med al tænkelig Ondskab udsendtes mod hende“, fordi hun ikke blot var Kongens Elskerinde, men ogsaa „uden direkte at blande sig i Regeringen gennem den, hun støttede, øvede en afgørende Indflydelse“. Men selv om Madame de Pompadour faldt, vilde, mente Bernstorff, „en ny Elskerinde anbringe nye Aktører“. Hun vilde maaske herske med større Myndighed og indgyde større Rædsel end Madame de Pompadour, hvem Bernstorff kaldte „god og mild“; Hoffets Ydre vilde forandres, men ikke Behandlingen af politiske Sager. Spliden, Delingen af Myndigheden og af Til-liden og alle Virkninger heraf vilde blive bestaaende.

Saaledes vidste Bernstorff, at det var et vanskeligt Virkefelt der var anvist ham. Enhver Minister, med hvem han havde at gøre, bestemtes af Tusind personlige Hensyn, som man maatte kende for ikke at støde an. Bernstorff indskærpede sin Brodersøn Andreas Peter, før han kom til Paris, at lære de fornemme Familiers Slægtskabs- og Venskabsforbindelser nøje at kende, for ikke at komme til Skade for at „kritisere en Bedstefader eller omtale de Slag, han har tabt, overfor hans Barnebarn“; hvor maa han ikke selv have været forsigtig i sin Tale og Færd og fremfor alt i sit Valg af sin Omgang her, hvor tusind Kliker færdedes mellem hverandre bukkende og med Smil paa Læben, men med Fjendskab i Hjærtet. Imod intet advarede Bernstorff sin Brodersøn saa stærkt, som mod at slutte ubesindige Venskaber; han maa vel selv have følt Faren derved, thi han havde visselig ikke afholdt sig selv derfra, han der, som Hertugen af Luynes udtrykte det, var „capable aux grands attachements“, de stærke og intime Venskabsforbindelser, som f. Eks. den der knyttede ham til Marskalinde de Belle-Isle.¹⁾

Kun hos en enkelt af de franske Statsmænd synes dog Bernstorffs selskabelige Forbindelser at have vakt Anstød. Om den gamle Kardinal Tencin, der i 1744 havde en Del at gøre

med Udenrigspolitikken, fortælles det, at han var i høj Grad forbitret paa Bernstorff paa Grund af hans nære Forhold til Madame de Belle-Isle, til hvem den gamle Herre selv nærede en „platonisk Kærlighed, der var vel afpasset efter hans Alder og den elskede Genstands Fromhed“. Som Følge deraf skal Tencins Betragtning af Nordens Politik udelukkende have været dikteret af hans Had til Bernstorff.¹⁾ Om dette er sandt, faar staa hen; med d'Argenson stod Bernstorff sig godt, og allerede før Puissieux blev Minister, var de meget gode Venner. De Vanskeligheder, som opstod under hans Forhandlinger med de to Ministre, havde altid en rent saglig Karakter.

Bernstorffs almindelige Klage over de franske Diplomater var, at de vidste altfor lidt Besked om Udlandets Forhold; af Ladhed og Overfladiskhed satte de sig ikke ind deri; det skortede i Reglen disse Hofmænd paa diplomatisk Skole og politisk Uddannelse. Kun Belle-Isle og senere Choiseul regnede Bernstorff for virkelig fremragende Statsmænd. Men selv om han ofte paaviste, hvorledes denne Udygtighed førte til planløs Skiften og uberegnelige Omslag, maatte han dog, hvor det gjaldt Forholdet til Danmark, egentlig føre den modsatte Klage. Frankrigs nordiske Politik var bestemt ved et ældgammelt System, som man hverken havde Forstaaelse eller Energi nok til at sætte sig ud over.

Dette System var den gamle Alliance med Sverige; det var, skrev Bernstorff, i det franske Udenrigsministerium et saa fastslaaet Princip, at Frankrig i sin nordiske Politik først og fremmest skulde tage Hensyn til Sverige, at ingen Minister eller anden Embedsmand nogensinde drog dets Berettigelse i Tvivl eller gjorde sig den Ulejlighed at undersøge det. Saaledes saa Bernstorff Sagen ved sin Ankomst; det samme var Tilfældet ved hans Afrejse, alle hans Bestræbelser for at ændre de franske Statsmænds Synsmaade paa dette Punkt havde for saa vidt været frugtesløse, som Grundtrækket i Frankrigs Politik forblev uforandret. Men alligevel havde hans ihærdige Bestræbelser for at nærme Frankrig til Danmark ingenlunde været spildte.

Da Bernstorff kom til Frankrig, havde dettes Alliance med Sverige haft en mod Danmark rettet Brod; Amelot og de franske Diplomater i Sverige og i Rusland havde ment, at den virksomste

Maade, hvorpaa Frankrig kunde støtte Sverige, var at modarbejde Danmark, og i den foreliggende Situation var dette en for Danmark højst farlig Betragtning. Tronfølgervalget 1743 havde givet Sverige en gottorpsk Tronfølger, Adolf Frederik. Hovedformaalet for Danmark blev at opnaa en Forstaaelse med ham og hans Slægt om det store holstenske Stridsspørgsmaal, der uafbrudt truede Nordens Fred og optog alle danske Diplomaters Tanker. Frankrigs Holdning var af største Betydning; det kunde her gøre ubodelig Skade ved at ægge Sverige mod Danmark, men virke til Danmarks Gavn ved at arbejde paa en Sammenslutning mellem de nordiske Stater og en Udsoning mellem de to hidtil fjendtlige Fyrstehuse. Bernstorff, der interesseret havde fulgt den nordiske Politik, var ivrig for at sikre Danmark-Norge gennem et venskabeligt Forhold til Sverige; han mente, at en fornuftig Politik maatte bringe Frankrig til at ønske det samme, da enhver Strid i Norden maatte svække Sverige som Frankrigs Allierede overfor Rusland og i ethvert Fald kræve betydelige Ofre af den franske Regering. Dette var Udgangspunktet i alle Forhandlinger med de franske Statsmænd; han haabede at overbevise dem om Rigtigheden af denne Politik og derved vinde deres Støtte til Udjævning af Stridsspørgsmaalene mellem Danmark og det holsten-gottorpske Hus.

Kun Hovedpunkterne i den højst bugtede Forhandling skal her angives.

Bernstorff havde straks et mærkelig lyst Haab om at kunne overbevise de franske Statsmænd om Rigtigheden af den nordiske Fredspolitik, og allerede i Efteraaret 1744, da d'Argenson var bleven Minister, saa han nogen Frugt af sine Bestræbelser, idet han formaaede d'Argenson til at opgive den næsten fjendtlige Holdning, Frankrig havde indtaget mod Danmark under det svenske Tronfølgervalg; Marquis'en desavouerede ligefrem Amelots Politik og begyndte at afbetale paa de tilbageholdte Subsidier, et Resultat med hvilket man i København var meget tilfreds. Snart førte denne Tilnærmelse ind paa Forhandlinger om en formelig Alliance mellem Danmark og den svenske Tronfølger; og den 9. April 1746 lykkedes det virkelig Bernstorff at faa en fransk-dansk Traktat afsluttet.

Under Forhandlingerne havde Frankrig forgæves søgt at drage

Danmark-Norge ind i Krigen i Tyskland; Bernstorff havde med Overbevisning forfægtet sin Regerings Neutralitet, han og Schulin havde klogt benyttet engelske Forsøg paa at drage Danmark over paa modsat Side til at nedstemme de franske Fordringer. Traktaten var ubetinget en Fordel for Danmark; Frankrig garanterede paa ny Danmark Besiddelsen af Slesvig, forpligtede sig til store Subsidiebetalinger og anerkendte Danmarks Neutralitet. Tillige var det en indirekte Forudsætning for Traktaten, at Frankrig skulde paavirke Adolf Frederik i Sverige til Fordel for en Udjævning af det gottorpske Spørgsmaal, og det var kun forholdsvis lidet hvad Danmark til Gengæld paatog sig, væsentlig en mod Frankrig velvillig Politik indenfor Neutralitetens Grænser.

Christian VI og Schulin var udmærket tilfredse med disse første Resultater af Bernstorffs Virksomhed i Frankrig; de fire første Aar af Frederik V's Regering kunde kun forstærke dette Indtryk.

Forhandlingerne fulgte stadig de samme Linjer; Spørgsmaalet om Forholdet mellem Danmark og Sverige vedblev at være det centrale, og da Kejserrinde Elisabeth af Rusland under Paavirkning af sin Minister Bestushef søgte at drive Danmark frem til Krig med Sverige, blev det absolut nødvendigt for de franske Statsmænd, om de ikke vilde se Norden i Krig, ved energisk Mægling mellem Danmark og de svenske Gottorper at skaffe Danmark den Sikkerhed, som det ellers kunde føle sig fristet til at skaffe sig ved i Alliance med Rusland at bekæmpe Sverige. Danmark vilde kun Fred, men med stor Behændighed benyttede Bernstorff i Paris Frygten for en dansk-russisk Fællesaktion mod Sverige; i Foraaret 1749 tilbød den franske Regering under Indtryk af danske Rustninger ikke blot en Fornyelse af Alliancen af 1746, men ogsaa Mægling overfor Adolf Frederik til Afgørelse af den gottorpske Strid.

Hermed havde man faaet den franske Regering derhen hvor man vilde; Bernstorff havde virkelig gennem utallige Samtaler med den franske Udenrigsminister, hvor han, som Puissieux skrev,¹⁾ optraadte med „den ham saa naturlige Veltalenhed“, faaet den franske Politik drejet. Nu lagde Frankrig Pres paa Adolf Frederik og hans danskfjendtlige Hustru Louisa Ulrikka; i August 1749 sluttedes Præliminærer til en Overenskomst med Adolf

Frederik, der 25. April 1750 blev til den vigtige Traktat, hvorved Adolf Frederik for sig og sin Slægt gav Afkald paa alle Fordringer paa den hertugelige Del af Slesvig og afstod sin eventuelle Ret til den gottorpske Del af Holsten. Samtidig var i August 1749 Traktaten med Frankrig bleven fornyet paa seks Aar paa ikke mindre gunstige Vilkaar end i 1746; ogsaa en jævnsides ført Forhandling om en Handelstraktat havde Bernstorff faaet ind i et heldigt Spor.

Bernstorff overvurderede ikke Rækkevidden af det skete. Han vidste, at Frankrigs principale Standpunkt til Nordens Magter ikke var forandret; han skjulte ikke, at dets Holdning overfor Danmark altid vilde blive bestemt af Hensynet til Sverige; han havde gennem sine Forhandlinger med Puissieux, hvem han satte højt som en hæderlig og ærlig Personlighed, og med hvem han havde forhandlet aabent og tillidsfuldt, mærket, at der gjorde sig en stærk Indflydelse gældende imod Danmarks Interesser. Puissieux's formaaende Ven og Raadgiver Saint-Séverin, „et Hoved af Jærn og stiv indtil Haardnakkethed“, stod Danmark haardt imod; det var uvist, hvor længe Puissieux blev eller hans mod Danmark venkskabelige Betragtning beholdt Overhaand.¹⁾ Alt dette fremhævede Bernstorff idelig i sine Depecher til Schulin; det var overhovedet en af hans værdifuldeste Egenskaber som Diplomat, at han aldrig under Indtryk af en Sag oversaa Tegn der varslede ny Farer, selv om derved det vundne tog sig mindre værdifuldt ud. Men samtidig vidste Bernstorff alligevel nok, at det, han havde vundet, var af stor Betydning.

I Tyskland havde han, hvad enten han havde været i Dresden, i Regensburg eller i Frankfurt, mest været sysselsat med de perifere Omraader af Danmarks Politik, her i Frankrig var han kommen midt i Centrum. Løsningen af det gottorpske Spørgsmaal var dansk Diplomatis Hovedformaal; det var den store Sag som allerede højsalig Kong Christian V havde anbefalet „Gud og Tiden“. Hver af hans Efterfølgere søgte at løfte en Del af den vanskelige Arv.

I Stockholm eller St. Petersborg, hvorfra Faren truede, kunde den ikke alene besværges, ogsaa af Vesteuropas Stormagter maatte Danmark sikre sig Støtte; thi ligesom et Aarhundrede senere var det slesvigske Spørgsmaal alment europæisk. Bernstorffs Virk-

somhed i Paris var derfor ikke mindre betydningsfuld end den, danske Diplomater udfoldede i Sverige eller Rusland; sidst i Fyrerne, da Danmark satte Kraft paa for at faa et Resultat i Sverige, laa Tyngdepunktet nærmest i Paris. Schulin lagde derfor hele Danmarks Politik frem for Bernstorff, eller rettere hans i Reglen meget korte Anvisninger førte Bernstorff ind i alle centrale Spørgsmaal. Her var Bernstorff som en Fisk i Vandet; hans Kendskab til europæisk Storpolitik kom ham til Nytte, det gavnede ham, at han gennem sine Forbindelser rundt om i hvert givet Øjeblik kunde bestemme den politiske Barometerstand lige saa godt, om ikke bedre end Schulin i København. Det blev en selvstændig næsten førende Virksomhed.

En bedre Afslutning paa hans diplomatiske Uddannelse kunde saaledes ikke tænkes; Tyskland havde han lært at kende i ti Aar, nu levede han i seks Aar i sin modneste Manddomsalder i Centrum for Europas Storpolitik, uafbrudt optaget af de Spørgsmaal hvorom al hans egen Stats Udenrigspolitik drejede sig. Hans Arbejder kronedes med Held; han erhvævede sin Regerings gentagne Paaskønnelse, og hver Gang Schulin fulgte hvad Bernstorff tilraadede ham i sine instruktive Depecher, mærkede Bernstorff, hvorledes man lagde Vægt paa hans Mening; Schulin skrev lejlighedsvis til ham, at man i København trængte til den Støtte, han ved sin Indflydelse kunde øve paa den franske Regering; naar han gav ham en kort Ordre om de vigtigste Forhandlinger, kunde han tilføje, at det var uforholdent at give nærmere Forskrifter.¹⁾ Hans Iver for Tjenesten, hans Klogskab, Aarvaagenhed og Dygtighed var Regeringen for bekendt til, at man fandt indgaaende Instruks nødvendig.

II.

Hvor tilfredsstillende end denne Side af Bernstorffs Virksomhed var, hvor gode Resultater end de politiske Forhandlinger skaffede ham, saa var det ham dog langt fra nok. Hvor megen Selvstændighed og Opfindsomhed han end her havde kunnet lægge ind i disse Forhandlinger, saa var det dog ikke hans eget Initiativ der havde bragt Sagen frem. Men Bernstorff higede efter selvstændig Handling; aldrig i Hvile, altid aarvaagen spejdede han

efter ny Jord at lægge under sin Plov. I Handelspolitikken fandt han det Felt, hvor han selv kunde tage Initiativet og hvor hans Statsmandsudvikling kom ind i et nyt Spor.¹⁾

Med Danmark-Norges handelspolitiske Forhold til Udlandet havde Bernstorff, før han kom til Paris, saa godt som slet intet haft at gøre; Gesandtskaberne i Dresden, Warschau, Regensburg, Hannover og Frankfurt havde ingen Anledning givet ham dertil. Bortset fra lidt Øksne- og Hestehandel fra Jylland over Land med Nordtyskland, var Danmark-Norges Handel udelukkende Søhandel, og med denne kunde Bernstorff dybt inde i Mellemeuropa ingen som helst Berøring faa. Kun undtagelsesvis kunde han hjælpe en Handelsmand til Rette, de store Handelsveje gik helt udenom ham, før han kom til Frankrig.

Her var Forholdet anderledes; gennem de franske Have ind i de franske Havne eller forbi Frankrigs vidtstrakte Kyster til andre Egne gled Skarer af dansk-norske Sejlere med Nordens Produkter, med Varer fra vore vestindiske og ostindiske Kolonier eller i Fragtfart med Vesterlandene. Direkte paakaldtes Bernstorffs Interesse for denne Handel og Skibsfart ved Arvefølgekriegen, hvis maritime Side for første Gang lod ham møde de store Vanskeligheder vedrørende den neutrale Skibsfart, der siden i halvhundrede Aar idelig kom til at sysselsætte ham og hans Brodersøn Andreas Peter Bernstorff. De dansk-norske Skibe var uafbrudt udsatte for de franske Kaperes Overgreb; Bernstorff havde i Paris hyppige Klager at fremføre for det franske Ministerium, ligesom hans Kollega Söhlenthal i London overfor de engelske Lorder; nu som siden respekterede de to store kæmpende Sømagter ikke den neutrale Handel.

Bernstorff vægede efter Ævne de dansk-norske Skibsføreres og Rederes Interesser; han holdt sine Konsuler til at yde dem energisk Bistand, og overfor det franske Udenrigsministerium viste han sejt Udholdenhed under de pinagtige og langtrukne Forhandlinger. Langt interessantere end disse ekstraordinære Forhold blev dog Bernstorffs Virksomhed for Udviklingen af Danmark-Norges Handel paa Frankrig. Her træffer vi Synspunkter og Bestræbelser der peger frem mod en Hovedside af hans senere Ministergærrning i Danmark og er nøje forbundne med hans almindelige Betydning for vort Fædrelands Udvikling.

Frankrig, Colberts Land, Merkantilismens rette Udviklingssted, imponerede, som vi har set, Bernstorff ved sin Rigdom; rundt om sig saa han en blomstrende Industri og levende Handel, en omfattende Kolonialpolitik. Ganske vist saa han Krig og slet Styrelse hæmme det brogede Næringsliv, ofte fyldtes han af bange Anelser for Frankrigs økonomiske Fremtid, og han har vel forudset, at Frankrig kunde sætte sin Kolonialmagt til og bringe sine Finanser i ubodeligt Forfald; men stærkere virkede dog Indtrykket af de umaadelige Hjælpekilder og deres alsidige Udvikling. Hvad var her ikke at lære for en Mand der kom fra Nordtysklands endnu kummerlig fortrykte Handelsbyer og i Erindringen havde Danmarks fattige Bondeland, elendige Købstæder og lille Hovedstad! Alle franske økonomiske Theoretikere drøftede Handel og Industri i merkantilistisk Aand. Udvikling heraf var al Statsmandsvisdoms højeste Maal.

Bernstorff havde, da han kom til Frankrig, en klar Fornemmelse af, at han her stod overfor Forhold som han ikke var hjemme i. Det blev da hans første Arbejde grundigt og samvittighedsfuldt at sætte sig ind i alle Handelsforhold, og vi kan følge hans energiske Bestræbelser derfor. Bevarede Breve viser hans ivrige Korrespondance med de danske Konsuler; idelig udsendte han Cirkulærer og indkrævede Oplysninger.¹⁾ Han søgte systematisk Omgang med kyndige franske Handelsmænd for at supplere de Oplysninger, han kunde faa hos den franske Handelsminister og de Embedsmænd, med hvem han paa Embedsvegne maatte drøfte Handelsspørgsmaal, der berørte det Land som han repræsenterede. Hos Regeringen i København udbad han sig stadig Oplysninger om Handelsforhold og forlangte uopholdelig Underretning om Ændringer i Handels- og Skibsfartslovgivningen og om de praktiske Forhold der faldt ind under disse Omraader, om de forskellige Handelskompagniers Love og Projekter, om Udførsels- og Indførsels-Statistik o. s. v.

Berckentin, med hvem han stod i stadig Korrespondance, var Direktør for Kommercekollegiet og fra 1747 ogsaa for det almindelige Handelsselskab; idelig kom Bernstorff i sine Breve til ham ind paa Handelsforhold, han var utrættelig til at spørge og stille Forslag. Bernstorffs Interesse for Handelen vakttes ikke ved Tanken om, at han ligesom Berckentin en skøn Dag kunde blive

kaldet til som Minister i Danmark at lede denne Side af Statsstyrelsen; han ønskede ikke at opgive sin diplomatiske Virksomhed. Men det laa i hans Natur at udvide Rammerne for sin Gærning, og naar han tog en ny Opgave op, saa han stort og overlegent paa den.

Tusind smaa forskellige Oplysninger om Danmark-Norges Handel med Frankrig, der efterhaanden tilflød ham, grupperede sig hurtigt efter de store almindelige Synspunkter hvorunder han altid saa sin Virksomhed. Et stort handelspolitisk System voksede frem hos ham, hvilket han, adskillige Aar før han selv blev dansk Statsminister, fremsatte for sin Regering.

Grundlaget var Tidens almindelige Opfattelse af Handel og Industri som ethvert Lands væsentligste Indtægtskilder, som en klog Statsøkonomi først og fremmest maa søge at ophjælpe. Bernstorff havde fuldt ud antaget disse Merkantilismens Grundsætninger. Siden under sit Ministerium drev han dem ud til farlige Yderligheder, men endnu under Opholdet i Frankrig traadte disse fundamentale Theorier, enhver Datidens Statsmænds ABC, ikke stærkt frem. De almindelige Principper for Danmark-Norges indre Styrelse vedkom ham endnu ikke; han holdt sig helst strængt til sit Omraade, saa det alene blev Danmark-Norges Handelsforbindelse med Frankrig, han opfattede fra et politisk-økonomisk Helhedssynspunkt.

Grundlaget for de to Staters Handelsforbindelse var en dansk-fransk Traktat af 23. August 1742, der havde indrømmet den dansk-norske Handel adskillige Fordele, saasom at de dansk-norske Købmænd ikke i Frankrig skulde betale større Told end de franske, at der ikke under Kontrabande skulde forstaas Korn eller andre Fødevarer, og endelig den omstridte Sætning: frit Skib giver fri Ladning; disse to sidste Bestemmelser var netop nu under Søkrigen af stor Betydning. Traktaten var imidlertid sluttet paa forholdsvis kort Aaremaal, og i Tide maatte Bestræbelserne rettes paa at faa den fornyet og forbedret til Fordel for Danmark.

Allerede i 1745 havde Bernstorff begyndt at forhandle med den franske Regering om Handelsspørgsmaal af større Rækkevidde. Han havde tidlig paa Aaret forespurgt de danske Konsuler i Frankrig, om man ikke under de nuværende Konjunkturer burde forsøge at udvide Danmarks Handel paa Frankrig; da Danmark-

Norge var neutralt under Frankrigs Krig, frembød der sig særlige Muligheder. De fleste Konsuler gav intetsigende Svar, kun en enkelt, den paapassende og intelligente Noorden i la Rochelle, pegede paa Tørfiskindførslen som et Punkt hvor der maaske lod sig udrette noget. Den franske Fiskefangst paa New Foundland og de store Banker var standset af Krigen, hvad Hollænderne indførte, slog ikke til, og der var en for den fattige franske Befolkning højst følelig Mangel paa Tørfisk, en Fødevarer som man af Hensyn til de mange Fastedage absolut ikke kunde undvære. Selv mellem franske Købmænd, med hvem Noorden havde drøftet Sagen, var der derfor Ønsker om at faa en dansk Fiskeindførsel i Gang; Handelskammeret i la Rochelle var villigt til at andrage hos den franske Regering om fornøden Toldnedsættelse for danske Skibe, thi uden en saadan var Sagen umulig; Hollænderne alene havde Toldbegunstigelser der udelukkede enhver Konkurrence.¹⁾

Paa Grundlag af disse Oplysninger indledede Bernstorff i November 1745 Forhandlinger med den franske Regering om Nedsættelse i Tolden paa Tørfisk. Paa sin første Henvendelse fik han et bestemt Afslag; det afskrækkede ham dog ikke, og han forhandlede videre med Maurepas og Generalskatteforpagteren.²⁾ I Løbet af 1746 overvandt han efterhaanden deres Betænkeligheder, og i Begyndelsen af 1747 fik han virkelig Tolden paa de Sorter Tørfisk, som Franskmandene selv ikke fiskede, nedsat til samme Størrelse som den, Hollænderne svarede, foreløbig for et Aar at regne fra 1. Marts 1747. Endnu før Aaret var omme, fik han tilstaaet Forlængelse indtil 1. April 1749, og før denne Frist udløb, var man inde paa langt videre gaaende Forhandlinger.³⁾ 14. April 1747 havde Bernstorff nemlig taget den dansk-norske Handel paa Frankrig op til samlet Behandling; i udførlige Depecher og Breve gjorde han Rede for Sagernes Stilling og stillede en Række vidtgaende Forslag. Under den senere Drøftelse uddybede og supplerede han sin Opfattelse; vi har her et fyldigt Udtryk for hans handelspolitiske Synspunkter.

Frankrig var efter Bernstorffs Mening af alle Europas Lande det hvormed Danmark-Norge med størst Fordel kunde drive Handel. Sejladsen derhen var ikke farlig, Kysterne let tilgængelige, og Havnene talrige og gode. Der var ingen Konkurrence mellem franske og danske Produkter; Franskmandene trængte til

Nordens Fisk, Tømmer og Tjære, vi til Vin, Salt og Brændevin. Franskmændene sejlede nødig Nord paa, helst gik de selv mod Syd til Middelhavet eller til den ny Verden og lod nordiske Skibe bringe og hente Varer; det gav Mulighed for en indbringende Fragthandel paa Frankrig.

Men endvidere burde efter Bernstorffs Mening gensidig Interesse føre til forøget Handelssamkvem mellem de to Stater. Frankrig maatte hellere unde Danskerne Søgning end Englændere og Hollændere, der altid var Frankrigs værste Handelsrivaler og dertil ofte deres politiske Fjender; omvendt maatte Danmark ønske i Frankrig at finde Afsætning for saa mange Varer som muligt for at forøge „Folkemængden, Velstanden, Industrien og Dygtigheden i Søfart“ i Danmark. „Af alle Midler til at forøge Rigets Anseelse, Rigdom og Styrke er Udvikling af Handelen den ufarlige, den læmpeligste og den sikreste.“¹⁾

Alt opfordrede derfor til at knytte Handelsforbindelser i størst mulig Udstrækning med Frankrig; det var den fordelagtigste, ufarlige og mindst generende Handel af alle. Men, fremhæver Bernstorff, man havde hidtil gjort altfor lidt i denne Henseende. De lange Krige i det 17. Aarhundrede og i Begyndelsen af det 18. havde standset den før saa livlige Handelsforbindelse mellem de to nordiske Lande og Frankrig; i lang Tid havde danske Skibe ikke besøgt franske Havne, Franskmændene havde vænnet sig af med at modtage danske Varer, de havde sluttet ny Forbindelser, der omsider havde lukket Havnene for os, idet andre Nationer havde opnaaet Begunstigelser der gjorde deres Konkurrence ødelæggende. Øjeblikkelige politiske Forhold havde bragt den franske Regering til at glemme Frankrigs blivende Interesser. Hver Gang det gjaldt om at løsrive Holland fra en farlig Alliance, havde man anvendt det samme Middel, at tilstaa dem Toldnedsættelser eller andre Handelsprivilegier. Fremfor alt havde Fleury set mindre klart i disse Forhold end hans Forgængere, og havde i 1739 kronet den ukloge Politik ved en Handelstraktat der havde lagt næsten al Indførsel af Fisk i Hollændernes Hænder.

Vi var da næsten glemte i Frankrig, Købmændene havde glemt, at de bedre og billigere kunde faa direkte fra Danmark-Norge hvad de nu i dyre Domme maatte købe af Hollænderne.

Først ved Traktaten af 23. August 1742 var der gjort Forsøg paa at vække den gamle Forbindelse til Live igen. Danske Købmænd fik paa ny Lyst til at gøre sig kendte i Frankrig. Der var lagt en Grundvold som man kunde bygge videre paa, men det gjaldt om at bruge Tiden, netop nu maatte der handles, hævdede Bernstorff med Styrke.

Han havde nøje fulgt Hollands politiske Forhold til Frankrig under denne Krig; i Paris var der god Anledning dertil, fra Larrey, hans Tillidsmand i Holland, der nu var traadt i Generalstatholderens Tjeneste, fik han værdifulde Vink; henimod Slutningen af Bernstorffs Ophold i Paris, da Handelstraktatforhandlingerne var særlig brændende, kom Larrey til Paris som Generalstaternes Gesandt; Bernstorff og han omgikkes intimt, og denne Forbindelse med Repræsentanten for den Magt, hvis Interesser var dets egne mest modsatte, blev ikke til Skade for Danmark; thi Bernstorff var ubetinget den mest overlegne af de to.

Det politiske Forhold mellem Frankrig og Nederlandene var i disse Aar under Arvefølgekrigens skiftende Situationer højt ujævnt, og Bernstorff mente, at Øjeblikket var gunstigt for et Forsøg paa at kile sig ind mellem de to Stater. Men han var klar over Vanskeligheden herved; selv om den franske Regering nu selv ønskede at ramme Hollænderne ved at begunstige en dansk Konkurrence, kunde politisk Opportunisme let atter faa Overtaget, saa at man købte andre Fordele ved Handelsbegunstigelser.

Enkelte Sider af den dansk-norske Handel maatte, fremhævede Bernstorff, spille en særlig stor Rolle i Krigstid, naar Frankrigs Skibsfart laa nede.

Dette gjaldt den omtalte Stokfiskhandel; den voksede naar Franskændenes egen Fangst paa de store Banker var standset. I en endnu højere Grad gjaldt det Fragtfarten, Transporten af Varer fra den ene franske Havn til den anden, denne de neutrale Skibes sikreste og letteste Fortjeneste. Dette havde de danske Rederier forstaaet, og i Krigens første Aar havde de med Fordel lagt sig derefter, særlig paa Poitou og Guiennes Kyster, hvor de ingen Konkurrence havde haft. Englænderne havde imidlertid som sædvanlig passet nøje paa denne Konkurrent, der begunstiget af Krigen brød ind paa et nyt Sted; de

havde fortrædiget den dansk-norske Fragthandel paa enhver Maade og havde kapret Skibene eller i ethvert Fald den franske Ladning uden Hensyn til „le grand maxime de la mer“: „Frit Skib giver fri Ladning“. De havde vist sig langt strængere imod danske Skibe end imod hollandske, hvorfor de franske Købmænd naturligvis hellere søgte til de hollandske Fragtskibe, der kunde fragte billigere, da de kunde nøjes med en Assurance, 3 % under den, de danske Skibe maatte betale. Derved havde Hollænderne taget den bedste Del af den Fragt som den danske Skibsfart var i Færd med at erobre.

Endnu var der, da Bernstorff i April 1747 skrev herom, adskilligt tilbage, og han mente, at det Aar, der vel endnu vilde gaa før Freden blev sluttet, hvis de danske Redere brugte sig godt, nok kunde blive fuldt af „ekstraordinær Velsignelse og Vinding for vor Skibsfart“. Men de danske Konsuler i de franske Havne maatte arbejde ivrigt, den danske Gesandt i London maatte lægge det størst mulige Pres paa den engelske Regering for at faa Traktater og Søfartsregler overholdte og burde have Ordre til hurtig og direkte at melde Bernstorff alle Forhandlinger og Afgørelser, for at de i Forstaaelse med hinanden kunde instruere Konsulerne og varsko Skibsførere og Købmænd.

Denne Trafik, hvis særegne Blomstring beroede paa Krigen, var dog kun midlertidig; vigtigere var den Handel og Skibsfart der kunde vedblive i Fredstid. Den berørte dels Middelhavet og dels Oceanet, Frankrigs Vestkyst.

Med Middelhavshandelen, der i sin hele Udstrækning ikke blot omfattede Frankrig men ogsaa Italien og Levanten, var efter Bernstorffs Fremstilling dansk-norske Købmænd aldeles ukendte; men ligesom denne Handel havde været en Guldgrube for Hollænderne, burde den blive det for os. Bernstorff tillagde netop denne Handel en overordentlig Betydning, her kunde der findes ny Afsætning for Fisk, og i Middelhavet kunde de lossede Fiske-skuder finde rigelig Returfragt.¹⁾ Det danske Flag burde blive lige saa kendt paa Middelhavet, som det hollandske var og som det svenske var ved at blive. I sin Tid havde ingen troet, at Svenskerne var skikket til at faa Fragtfart i Gang dernede, men alligevel havde de gjort forbavsende Fremskridt i den sidste Snes Aar; vi burde skænke dette den største Opmærksomhed, det kunde

faa højest ubehagelige Følger, om det folkerigere og i visse Henseender af Naturen rigere udstyrede Sverige tog Luven fra os i Handel og Skibsfart. Vi burde tage fat med Kraft; der maatte afsluttes endnu flere Traktater med Barbareskerne end der allerede var, for fuldstændig at sikre det danske Flag mod Sørøverstaternes Krydsere; to energiske Konsuler, Ployart i Marseille og Hansen de Liljendal i Bordeaux, burde støttes i deres Bestræbelser for at drage danske Skibe til Middelhavshavnene; hos den franske Regering burde man udvirke særlige Begunstigelser for de danske Skibe der fragtede Varer fra Levanten til Sydfrankrig, saaledes Fritagelse for en 20% Afgift ved Indførsel af en Del vigtige Varer. En Konkurrence med Hollændere og Svenskere maatte efterhaanden kunne oparbejdes.

Dette var helt ukendt Jord. Vel kendt for dansk-norske Redere og Købmænd var derimod Oceanhandelen paa Frankrigs Vestkysthavne. Her havde de kun lidt at lære; de vidste Besked om de rette Varer og om den rette Tid for Køb og Salg. Her gjaldt det blot at vække deres Flid og Aarvaagenhed og faa dem til at benytte den belejlige Tid, saa Fransk mændene ved de Danskes Dygtighed og Præcision kunde bringes til at glemme deres gamle Forbindelser. Konsulerne maa gøre alt for at understøtte Arbejdet herpaa. Den fransk-danske Handelstraktats Bestemmelser var, mente Bernstorff, i og for sig gode nok, men de underordnede franske Havne- og Toldembedsmænd haandhævede den slet og vilkaarligt til Skade for Danmarks Handel. Dette maatte ændres, og man burde med Støtte i Traktaten af 1742 stræbe at faa en klar og utvetydig Tarif for alle Varer og alle Havne. En saadan Tarif havde Hollænderne og Hansestæderne allerede, og Svenskerne, som netop nu laa i Underhandlinger om en ny Handels-traktat, var ogsaa ved at faa en lignende affattet. Endelig burde man faa fjærnet en Række besværlige Smaaafgifter, der nu hvilede paa den danske Skibsfart paa Frankrig og f. Eks. vanskeliggjorde Udladning af Varer i mindre Partier til forskellige Havne i Nærheden af Ankomsthavnen.

Saaledes formede Bernstorff sit Program for det diplomatiske Arbejde for øget Handel paa Frankrig; Opgaven blev først og sidst at faa Danmark sidestillet med den mest begunstigede Nation, Hollænderne.

Men Sagen havde ogsaa andre Sider, paa hvilke Bernstorff ikke lagde mindre Vægt. Han indsaa, at man for at opnaa Indrømmelser og Begunstigelser af den franske Regering maatte yde noget til Gengæld. Om enhver Indrømmelse vilde den franske Regering indhente Betænkning fra Handelskamrene i de interesserede Havnebyer, og det var af største Vigtighed, at man fra først af i Frankrig var paa det Rene med, at den attraaede Handelsforbindelse var til gensidig Fordel. Han maatte derfor hurtigst muligt vide, hvilken Gengæld han kunde stille i Udsigt. Om Toldbegunstigelser i Danmark mente han ikke at der kunde være Tale, det vilde forringe Kongens Indtægter, „en Genstand der er altfor hellig til at den tør røres“; heller ikke paa Monopoler burde man indlade sig, saa tabte man paa en Kant hvad man vandt paa en anden. Nej, foreslog Bernstorff, man burde vælge en helt anden Fremgangsmaade, og hermed stod han ved det mest vidtrækkende af sine Forslag.

Man skulde søge afsluttet Overenskomster med de franske Handelskompagnier eller med den franske Stat, hvorved man for et vist Aaremaal forpligtede sig til at levere, henholdsvis modtage visse Varer til en Pris, der forud fastsattes saaledes, at man paa begge Sider kunde have Fordel deraf. Danske Købmænd og Handelsselskaber skulde i Frankrig bestille Salt, Vin og Brændevin, Varer som man alligevel maatte hente dèr, og til Gengæld skulde vi levere vore naturlige Produkter. Naar den ulyksalige Kvægsyge, der i Øjeblikket hærgede Danmark, var forbi, maatte man, paaepgede Bernstorff, dog kunne levere salt Kød, Smør og andre Levnedsmidler; hvorfor skulde Danmark ikke lige saa vel kunne udføre sligt til Frankrig som Irland, der endogsaa under Krigen havde Udførsel deraf? Men fremfor alt frembragte Norge en Mængde Produkter som savnedes i Frankrig. „Vore Kyster og Have vrimler af Fisk, vi ligger nær ved den øvrige Del af Nord-europa, hvor alle søfarende Nationer forsyner sig med alt hvad de har Brug for til Skibsbygning og Skibsfart. Naar vi har saa mange Hjælpekilder, maa vi kunne gøre Frankrig interesseret i vor Handel. Med uhyre Bekostning faar de franske Skibsværfter Materialer fra Riga; det er slet Økonomi og koster den franske Stat alt for mange Penge. Vi kan tilbyde at levere alt hvad der behøves, og enten faar vi det fra vort Norge eller vi henter det

fra Livland og stryger Fragten, der er sikker og god Fortjeneste, i vor Lomme. Og kunde man ikke gøre noget lignende med mindre vigtige Varer som Tjære og Jærn, som vi jo selv frembringer, eller med Hamp og maaske med Pelsværk, Ruslands Udførselsvarer? „Vi ligger ved Indgangen til Norden, Hav omgiver os paa alle Sider, vi er Sømænd og Fiskere fra Fødselen af, kan vi dog ikke med alle disse Fordele finde Grundlag for nye Handelsgrene, der har samme Værdi for Frankrig som for os?“ „Hollænderne har forstaaet at drage Fordel af deres Belligenhed, der gør dem saa betydningsfulde for Frankrig. De har ladet sig købe, de har solgt deres politiske Holdning og undertiden deres Forbindelser. Lad dem om denne lidet hæderlige Manøvre, lad os holde os til Naturen og til hvad den har givet os. Vi bliver mindre ivrig eftertragede end de, man vil ikke ødsle Privilegier eller Prærogativer paa os; man vil kun tilstaa os disse efter Vægt, men vor Fremgang bliver sikrere, vore Aftaler solidere. Handelsforbindelser, der kun er grundede paa politiske Systemer, skifter og forsvinder før eller siden med disse; vore er byggede paa selve Naturen og bliver lige saa lidt underkastede Modgang som denne, forudsat at vi træffer vore Foranstaltninger overensstemmende med dens Love.“

Denne Bernstorffs Betragtning er lige saa behersket forstandig som den er storliniet og vidtskuende. Tidens iltre merkantile Interesse udfolder sig i hans Ord, men sund er hans gentagne Fremhævelse af, at det er Danmark-Norges naturlige Rigdomme der skal udnyttes. Merkantilismen bragte ellers Statsmænd til at opbygge store kunstige Erhærv; intet saadant spores i Bernstorffs Udmaling af, hvad Danmark-Norge skulde udføre.

Vigtigere end alle Forhandlinger med den franske Regering var det dog, fremhævede Bernstorff, at man erhævede Folkets Tillid. „Jeg siger det med Sorg, vi besidder den ikke, og vore Købmænd og Søfolk har kun alt for megen Skyld deri.“ Saa længe det var Tilfældet, hjalp de gensidige Privilegier ikke. De danske Købmænd forlangte alt for stor Vinding, de foretrak ikke som Englændere og Hollændere en stadig og jævn Vinding for en sjælden og usædvanlig stor, og hvad værre var, de bedrog ofte Køberne baade med Hensyn til Varernes Kvalitet og med Hensyn til Maal og Vægt.

Det Billede, Bernstorff i sine Depecher maler af den dansk-norske Købmands- og Skipperstand, er overmaade mørkt. Hvor han sammenlignede dem med de franske Handelsmænd, hvis Virksomhed han iagttog rundt om sig, eller med Hollændere og Englændere, faldt det altid ud til Nordboernes Skam. Nord fra kom med ganske enkelte Undtagelser kun tarvelige Forretningsfolk, gridske efter Vinding, uden Begreb om hæderlige og holdbare Forretningsprincipper og uden Ævne til at udnytte Konjunkturerne. Danmark-Norges Købmandsstand stod efter hans Skildring langt tilbage for andre Landes, den var uden Driftighed og traskede dorsk og sløv ad gamle Stier, den levede i ganske primitive Tilstande. Hvad man hos andre søfarende Nationer forlængst havde tilegnet sig, var endnu ikke kommen i Brug hos Danske og Norske. Det var saaledes umuligt at faa danske Redere og Søfolk til at forstaa den Gavn, de kunde have af deres Konsuler. Der var danske Konsuler i de vigtigste franske Havne, men Købmændene og Skipperne henvendte sig aldrig saaledes som andre Nationers Forretningsfolk til dem med Forespørgsel om Markedets Tilstand, Priser o. s. v. Opstod der Strid mellem Skipper og Besætning eller mellem to danske Skibe, søgte man ikke at spare Tid og Penge ved Konsulens Mægling eller Raad, men førte for de stedlige Øvrigheder kostbare Processer for at naa en Afgørelse efter Love, ingen af Parterne havde det fjærneste Begreb om. Man knyttede ikke Forbindelse med ansete franske Købmands-huse eller Handelskompagnier, det danske Handelskompagni lod 1748 et meget betydningsfuldt Forslag ubesvaret, der kom til det fra en Kreds af franske Købmænd, hvorfor disse da naturligvis ærgerlige vendte sig andet Steds hen. Uden Held forsøgte Bernstorff at retlede og paavirke de Købmænd der handlede paa Frankrig; han lod Konsulerne skrive til dem eller bad Kommercekollegiet sende Vink og Informationer videre; enkelte af hans Indberetninger om Handels- og Toldforholdene i Frankrig fik han Kommercekollegiet til ved Grosserersocietetet at lade opslaa i Afskrifter paa Børsen i København.¹⁾ Men Nyttten var ringe; Bernstorffs Breve vedblev at fyldes med Klager over de dansk-norske Købmænds Træghed og Uforstand.

Denne Vanskelighed maatte først og fremmest overvindes. Men Bernstorff kom her ind paa Omraader der kun indirekte

vedrørte ham; han udtalte sig derfor med en vis Forsigtighed og skød sig stadig ind under, at Berckentin, Kommercekollegiets Chef, selvfølgelig forstod sig meget bedre paa disse Spørgsmaal end han. Umiskendelig er dog hans Opfattelse af, hvor langt tilbage man var i Danmark. Her burde Regeringen for Alvor tage fat, Handelsstanden maatte opdrages til at forstaa sit eget Bedste. Hans almindelige Betragtninger udmundede her i praktiske Forslag. I alle Havne og Udladningssteder, særlig i Norge, hvor der udskibedes Fisk, maatte der ansættes kyndige og lønnede Opsynsmænd, der kunde standse Besvigelserne; de skulde kontrollere Sortering og Nedpakning, paase at Varerne var sunde og gode, fremfor alt, hvor det var letfordærvelige Fiskevarer. De skulde give gode Raad om Varernes Behandling, og Befolkningen skulde tilpligtes at følge disse; ofte klagede Bernstorff over, at de danske Eksportører ikke tog Hensyn til deres franske Kunders Smag. Danskerne saltede ikke Studekødet tilpas for de franske Ganer, Normændene brugte Fyrretræ til de Tønder hvori de nedsaltede Fisken, og dette gav Fisken en Afsmag og Lugt som Fransk-mændene ikke kunde døje. Herpaa maatte Tilsynsmændene raade Bod, og paa hvert enkelt Kollu maatte de sætte Mærker der sikrede de udenlandske Købere Kvalitet, Vægt og Maal. Enhver Besvigelse maatte straffes strængt og Synderens Navn bekendtgøres til Advarsel for andre. Der maatte udbredes Meddelelser om dette Tilsyn i Udlandet for at forøge Tilliden til de nordiske Varer.

Bernstorff foreslog tillige en ny Ordning af Konsulatsvæsenet. Han havde omhyggelig studeret de franske Konsulatsanordninger, særlig Ludvig XIV's (Colberts) af 1681, som havde fundet Efterligning i flere andre Stater. Disse burde tages til Mønster for en dansk Anordning, der skulde fastslaa Konsulernes retslige Beføjelser og forpligte Skibsførerne til at søge dem i alle Retstvistigheder i fremmede Havne. Skibsførerne skulde til- og afmelde Skibet hos Konsulerne, forelægge Søpas til Paategning og Liste over Mandskabet med Angivelse af Hyrebetingelserne, for at Konsulerne kunde have et Grundlag ved Afgørelsen af Strid mellem Skipper og Mandskab. Til et saadant Konsularreglement udarbejdede Legationssekretæren Wasserschlebe et fuldstændigt Forslag; med Iver stod han Bernstorff bi overalt hvor det drejede

sig om Handels- og Søfartsforhold, og han blev paa disse Omraader hans højre Haand.

Saaledes var omtrent det Program som Bernstorff i en Mængde Depecher stykkevis og i samlede Oversigter med Aars Mellemrum forelagde Regeringen i København. Vi kan derved stille Horoskopet for den Handelspolitik, han siden kom til at lede som Medlem af Frederik V's Konseil, som Udenrigsminister og Deputeret i Kommercekollegiet.

I Form af Forslag til Overordnede drog Bernstorff klare Grundlinier for en energisk Handelspolitik, og ingen kunde være i Tvivl om, at han, hvis det stod til ham som Leder, vilde prøve paa at sætte den i Værk med fuld Konsekvens. Bernstorffs Forslag fandt megen Paaskønnelse i København. Som Schulin paa det almindelige politiske Omraade var kommen til at sætte Bernstorff overordentlig højt, saaledes gjorde han det her hvor Bernstorff havde betraadt helt ny Baner. I Schulins Skrivelser kom Udtryk for hans og Kongens Anerkendelse jævnlig til Orde; efter Modtagelsen af Bernstorffs første almindelige Forestilling af 14. April 1747 skrev han saaledes: „Den Grundighed og Klarhed, hvormed Deres Ekscellense har skildret og udtømt dette Æmne, er i lige høj Grad til Ære for Deres Skarpsindighed og Deres Iver for Tjenesten“, og han udtalte sin varmeste Tak derfor.¹⁾ Uforbeholdent anerkendte Schulin, naar de paagældende Forhandlinger førte til et gunstigt Resultat, at det skyldtes Bernstorffs Fortjeneste.²⁾

Berckentin fulgte igennem sin private Brevveksling med Bernstorff dennes Bestræbelser med megen Interesse; som Præses i Økonomi- og Kommercekollegiet, hvor for øvrigt ogsaa Schulin var Deputeret, blev det ham der fik de Forslag af Bernstorff, som vedrørte de indre Forhold i Danmark, til Betænkning og Afgørelse. Bernstorffs Respekt for Berckentin var grundfæstet gennem mange Aar, og han behandlede ham ved enhver Lejlighed som den overlegent kyndige; hver Gang han fremførte sine Klager over den dansk-norske Handels Tilstand eller gjorde Forslag til dens Forbedring, henskød han det beskedent under Berckentin; det var, plejede han at sige, utvivlsomt altsammen noget, denne vidste bedre, han meddelte det kun fordi han ansaa det for sin Pligt, og bad om Overbærenhed for sin højst mangelfulde Viden. Dette blev efterhaanden kun en Talemaade, men, det bør frem-

hæves, en Talemaade der ingenlunde bevidst stod som saadan for Bernstorff. Det hørte til Tidens fastslaaede Form for Forholdet mellem Overordnede og Underordnede at lade alt fremtræde i slige yderlig beskedne Vendinger; den, der ikke brugte dem, fik Ord for at være kantet og grov. Bernstorff var imidlertid ualmindelig vidtgaaende i sin formelle Beskedenhed; man maa arbejde sig dybt ind i hans Breve for at forstaa, at det kun er Form. I Virkeligheden stod Berckentin ingenlunde som den overlegne paa disse Omraader; Bernstorff kunde faa positive Oplysninger hos ham, men ingen virkelig Vejledning. I 1740, da Berckentin kaldtes ind i Konseil og Kommercekollegium, havde han aabent sagt til Christian VI, at han ikke havde Begreb om Handelssager; i 18 Aar havde han siddet som Gesandt i Wien og ikke haft det mindste med disse Ting at gøre, heller ikke i sin Ungdom havde han lagt sig derefter.¹⁾ Berckentin var ingen fremragende Mand og fremfor alt ingen Mand med Initiativ. Kommercekollegiets Betænkninger og videre gaende Forslag i disse Aar gør langt fra noget betydeligt Indtryk, og Forretningsgangen var utrolig langsom. I Kommercekollegiet sad som Deputerede ved Siden af ham foruden Schulin, hvis Hovedvirksomhed faldt paa Udenrigsstyrelsens Omraade, den lidet virksomme og ret ubegavede Otto Thott, samt Johan Henrik Desmercières, Henning von Qualen, og fra 1747—50 Gehejmerraad Konrad Ditlev Reventlow; ingen af dem betød mere end Chefen.

Det er betegnende, hvorledes Bernstorffs Forslag behandledes. I April 1747 kom hans store Fremstilling til København og oversendtes i Maj fra tyske Kancelli til Kommercekollegiet. Der gik Maaned efter Maaned uden at Bernstorff hørte noget til den; Schulin og han forhandlede stadig kun om en Forlængelse af den Nedsættelse i Fisketolden, man ønskede af den franske Regering.

Sidst i Oktober 1747 blev Bernstorff utaalmodig og bad Schulin og Berckentin om Svar; før han gik til nogen vidtgaaende Forhandling med Maurepas, maatte han vide, hvad man fra dansk Side kunde yde til Gengæld for de Begunstigelser, man ønskede af Frankrig.²⁾ Behændigt knyttede han sin Paamindelse til en Lykønskning i Anledning af Oprettelsen af „det almindelige Handelskompagni“, for hvilket Berckentin var bleven Formand, og hvis Oktroj var bleven udstedt 4. September, Kongens Salvings

Dag. Kompagniet skulde med København som Midtpunkt drive Handel og Fragtfart ikke blot paa Østersøen, men ogsaa paa Syd- og Vesteuropa og føre Varer mellem Norden og disse Egne. For saa vidt passede dette Kompagnis Oprettelse godt til Bernstorffs Forslag, og Tidspunktet stemmer ogsaa, da Forhandlingerne derom begyndte i August 1747; alligevel kan intet oplyses om, at det er Bernstorffs Fremhævelse af Fordelene ved Middelhavshandel og Fragtfart paa Frankrig, der har sat Sagen i Gang; hverken Schulin eller Berckentin antyder sligt i Breve til ham.¹⁾ Det var imidlertid naturligt, at Bernstorff nu gjorde opmærksom paa, at netop af Hensyn til dette ny Kompagni var Øjeblikket kommen til at handle. Kommercekollegiet forhastede sig dog ikke; først den 12. Januar 1748 gav det Bernstorff Svar, og dette var lidet tilfredsstillende.²⁾ Den Tarif, Bernstorff havde omtalt, fandt Kommercekollegiet selvfølgelig ønskelig, men ellers indlod man sig lidet paa hans Forslag; man forlangte ny Oplysninger om Vilkaarene for nordiske Varers Indførsel i Frankrig; en større Udførsel af Studekød og Smør mente Kollegiet ikke kunde sættes i Gang. Almindelige Synspunkter og Vejledning indeholdt Skrivelsen ikke, Kommercekollegiet lovede kun at foranstalte Undersøgelser i Anledning af Bernstorffs Klager over Manglerne ved Varenes Behandling eller Konsulatsforholdene.

Bernstorff tog øjeblikkelig fat paa at skaffe de ønskede Oplysninger fra sine Konsuler. I Mellemtiden indsendte han en Liste over, hvor mange dansk-norske Skibe der havde anløbet de franske Havne i det foregaaende Aar. Den var udarbejdet af Konsulerne efter hans Ordre, og han lovede at skaffe lignende for Fremtiden. Ved Indsendelsen gjorde han opmærksom paa, at alt for mange danske Skibe vendte ballastede hjem fra de franske Havne; det vidnede atter om Ligegyldighed hos Rederne, at de ikke søgte Returfragt.³⁾

Konsulerne smølede til Bernstorffs store Ærgrelse, og først den 16. September 1748 kunde han indsende en udførlig Forestilling, rettet til Kommercekollegiets første Deputerede.⁴⁾

Indholdet var ikke væsentlig forskelligt fra hans første Fremstilling, men endnu skarpere end før klagede han over de dansk-norske Købmænds Udygtighed og Uredelighed, og fremhævede, at Grundbetingelserne for enhver Handel paa Frankrig var, at

dette Forhold grundig forandredes; nu var det spildt Veltalenhed, naar han eller Konsulerne forsøgte at faa franske Købmænd til at indlade sig med de danske Forretningsfolk, Franskmændene pegede paa afskrækkende Tilfælde, som ikke kunde benægtes, og vendte sig andet Steds hen. Han bilagde sin Fremstilling med Eksempler; her havde en Ladning norsk Tjære været forfalsket ved Iblanding af Sand; her havde alle Tønderne i en Fiskerskude været fyldte med Undermaalsfisk; andre Ladninger havde indeholdt slet saltede eller rent fordærvede Varer. „Die ganze Expedition hat nichts als Negligierung und Betrug angezeigt.“ Resultatet var, at det f. Eks. ved Tjæreleverancer til paagældende Sted nu i Kontrakten udtrykkelig forlangtes, at Tjæren skulde være svensk, ikke dansk eller norsk.

Paa denne Baggrund gentog Bernstorff alle sine Forslag fra ifjor, og den Energi, hvormed han nu for anden Gang klagede, havde omsider nogen Virkning. I Februar 1749 meddelte Kommercekollegiet ham, at der nu skulde nedsættes en Kommission til at undersøge de omtalte Mangler, og særlig hvorledes det stod til med Fiskeudførslen fra Norge.¹⁾ 3. Marts 1747 udgik der en kongelig Resolution om, at Stiftamtmandene i Bergen og Trondhjem skulde sammenkalde forskellige Øvrigheds personer til Raadslagning.²⁾ Hermed var Sagen i Gang, men det gik langsomt, og først da Bernstorff selv var kommen ind i Kommercekollegiet, udkom Forordningen af 12. September 1753 om Fiskerierne og Fiskehandelen i det nordenfjældske Norge som en sen Frugt af hans egne Bestræbelser.

Hurtigere gik det med hans Krav om Instrukser for Benyttelsen af Konsulerne; allerede 3. Marts 1749 udkom en saadan, der om end med en Del Ændringer fulgte de Forslag som Bernstorff og Wasserschlebe havde fremført i September 1748.

Dette sidste var naturligvis en Tilfredsstillelse, men paa det allervigtigste Punkt opnaaede Bernstorff intet. Hans Hovedbetragtning havde været, at Danmark som Vederlag for Begunstigelserne skulde byde et Vederlag i Varetilførsel, der tillige kunde give den dansk-norske Handel og Skibsfart et Opsving; dette var den største Tanke i hans oprindelige Fremstilling, men netop denne optog Kommercekollegiet slet ikke; om det var af Lige-gyldighed, eller fordi nøgterne Overvejelser viste dem Umulig-

heden af at røre ved saa stor en Opgave, kunde Bernstorff ikke skønne. Dette har sikkert været ham en Skuffelse. Sin diplomatiske Aktion maatte han imidlertid indrette derefter, og han bemærkede med en vis Spydighed i sin Skrivelse af 16. September 1748, at, da han af Kommercekollegiets Svar vel maatte slutte, at man intet Vederlæg havde at byde Frankrig, saa var der jo intet andet at gøre end at forvandle Underhandlingen til en Ansøgning. Paa denne Boug fortsatte han Forhandlingerne med Puissieux og Maurepas og skød de almindelige politiske og ikke de handelspolitiske Synspunkter i Forgrunden. Med stor Snildhed manøvrede han i Slutningen af 1748 og i 1749, medens Forhandlingerne om en Fornyelse af den almindelige Venskabstraktat mellem Danmark og Frankrig stod paa. Hans Formaal var stadig at sikre Danmark lige Rettigheder med de mest begunstigede Stater; før Fredsslutningen i 1748 havde han frygtet, at det skulde lykkes Hollænderne at skaffe sig saadanne Begunstigelser i Frankrig, at de endogsaa kunde udelukke andre fra lignende Fordele. Med Glæde saa han, at det ikke lykkedes den franske og hollandske Regering at komme til Enighed; i 1749, da hans Ven Larrey førte Forhandlingerne i Paris, støttede Bernstorff, der var overbevist om, at man aldrig kunde opnaa mere end Hollænderne, Larreys Bestræbelser, imod at denne opgav at udelukke andre Nationer fra de Fordele, han tilsikrede Nederlandene.¹⁾ Bernstorffs personlige Forbindelser virkede sammen med den gunstige politiske Situation; 30. September udstedte den franske Regering en Deklaration, hvorefter alle dansk-norske Skibe skulde nyde de samme Rettigheder i Frankrig, som enten var indrømmede eller i Fremtiden vilde blive indrømmede de mest begunstigede Nationer. Ligesom Traktaten af 14. August var alt vedrørende denne Deklaration bleven affattet ganske som Bernstorff havde foreslaet.

Bernstorff kunde derfor være tilfreds med det vundne Resultat, men dog var han ikke sindet at blive staaende derved. Faa Maaneder efter kaldtes han til København; det var hans Hensigt og Ønske at vende tilbage til Frankrig, men, skrev han før sin Afrejse til Berckentin, Opholdet i København vilde han benytte til at skaffe sig yderligere Oplysninger om de danske Handelsforhold, for saa vidt de vedrørte Vesteuropa, for med fornyet

Kraft at arbejde videre for Udviklingen af Danmarks Handel med Frankrig; der var, udtalte han stadig, paa dette Omraade overordentlig meget at gøre.¹⁾

III.

Bernstorffs Arbejde var Midtpunktet for hans Tilværelse i Paris, hvor stærkt han end var optaget af sin Omgang og dens fængslende Selskabsliv. Hans Depecher fyldte hvert Aar et svært Bind; Antallet af private Breve voksede stadig, og han havde ingen Ævne til at lægge en Del af Arbejdet over paa sin Sekretær, end ikke nu, da han havde Wasserschlebe, hvem han fuldt ud kunde stole paa, og som, om ikke ved sin Fødsel, ved sin Dannelse var ham ligestillet. Under Opholdet i Frankfurt havde han endogsaa indstændig frabedt sig at faa Legationssekretær, da der gik Rygter om, at man vilde tildele ham en saadan.²⁾ Bernstorff skrev Koncepter til de fleste Depecher, de vigtigere af politisk eller intimt Indhold renskrev han ogsaa selv, kun de almindelige med Oversigt over Begivenheder besørgede Wasserschlebe.³⁾ I 1744 sendte Bernstorff 75 Relationer til København; at Tallet ikke var endnu større, forklarer han med, at han i det første Fjerdingaar havde været paa Rejse; til Schulin skrev han desuden 72 Privatbreve, til Madame de Belle-Isle 190, og til andre 567. Summen af afsendte Breve og Depecher i dette Aar opgør han til 904.⁴⁾ Opgørelse for de følgende Aar haves ikke, men Tallet steg utvivlsomt med flere Hundrede. Wasserschlebe forbavsedes over, at han kunde faa Tid til al den Brevskrivning; senere i København blev den endda mange Gange større. Men Bernstorff kunde overkomme det utrolige, skønt der bag den Lethed, hvormed han skrev, efter Wasserschlebets Udsagn laa et stort Arbejde. Bernstorff havde vænnet sig til at udarbejde sine Depecher Ord til andet i Hovedet før han nedskrev dem; undertiden, naar han dikterede et Brev, vilde han ikke benytte det Udtryk der først faldt ham ind, fordi han vidste, at han havde anbragt det et senere Sted i Depechen. En sikker Hukommelse stod ham til Raadighed; hans Citater og Referater af Samtaler eller Aktstykker er næsten altid korrekte; Wasserschlebe fortæller det dog næsten

utrolige, at Bernstorff undertiden, naar det hastede med et Brevs Afsendelse, først afsendte det og saa dikterede Kopien uden at tage Fejl af et eneste Ord.¹⁾

Sligt bliver kun muligt ved den overordentlige Klarhed der præger alt hvad er udgaaet fra Bernstorffs Haand. Ethvert Brev og enhver Forestilling er bygget over en fast Plan; skønt hans Stil langt fra er knap eller tør, men ofte strømmer i fyldig Veltalenhed, er hver Sætnings Virkning nøje beregnet, hvert Ord løser sin særegne Opgave; intet er tilfældigt. Bernstorff er en sand Mester i diplomatisk Korrespondance; jeg ved ingen af det 18. Aarhundredes store Diplomater der i Stilkunst staar over ham. Fra hans Breve tør vi vel slutte os til hans Tale; den har, som en fransk Minister udtrykte sig, været baaren af naturlig Veltalenhed. Brevenes Klarhed og rolige saglige Bevisførelse har man kunnet genfinde dèr, lige saa vel som den varme indtrængende Overbevisning, hvormed han fremførte alt hvad der laa ham paa Hjærte. Hans Form var altid yderst høflig, men lagde aldrig Skjul paa en Modsætning eller paa et ubehageligt Synspunkt. Hans udprægede Personlighed gjorde sig gældende under de slebne Former.

Arbejdet var en Livsbetingelse for Bernstorff, han kunde ikke undvære dette faste Holdepunkt, og var overhovedet en midtpunktsøgende Natur, i Modsætning til den Kreds af Mennesker som han i Paris kom til at leve sammen med, hvis Glæde det var at sprede sig saa stærkt som muligt. Men ogsaa i Selskabslivet søgte han et fast Udgangspunkt; hans Stilling og Interesser bragte ham i Berøring med højst forskelligartede Kredse, men fra denne Brogethed søgte han tilbage til nogle enkelte, i hvis Selskab han fandt inderlig Tilfredsstillelse. Først og fremmest var det i Marskallen og Marskalinden af Belle-Isles Hjem.

Det var en Skuffelse for Marskalinden, at Bernstorffs Ankomst til Paris faldt ved Nattetid den 2. April 1744.²⁾ Maaneder i Forvejen havde hun udmalet sig, hvorledes hendes Vogn skulde hente hendes „kære lille Baron“ i det Øjeblik da han satte Foden paa Paris' Stenbro; i hendes Hotel skulde de to tilbringe den første Dag sammen i Glæde over Gensynet. Saa tidlig som Kl. 4 om Morgenen har hun dog næppe været visibel, men straks op ad Formiddagen ilede Bernstorff til hendes Hjem, ogsaa han

higede efter at „se den kære uforglemmelige Dronning“, efter hvem han havde længtes saa meget.¹⁾

Fra denne Aprildag i 1744 blev Bernstorff daglig Gæst i det belle-isle'ske Hus; det blev et Hjem for ham, som intet andet havde været det, siden han i 1729 forlod Gehejmerraad Forstners i Tübingen. Der havde han truffet sin første fortrolige Veninde, Svigerinden Dorothea Wilhelmine von Weitersheim; under Opholdet i Paris blev Madame de Belle-Isle og hendes Hjem Midtpunktet for alle hans Tanker.

Bernstorff var saa stærkt optaget af sin kun faa Aar yngre Veninde, at man nu vilde være tilbøjelig til at tro paa en hæftig Forelskelse, og ogsaa hendes Følelser for ham kunde synes os at fortjene samme Navn. Naar en Mand og en Kvinde Aar igennem mødes eller brevveksler flere Gange hver Dag, naar de meddeler hinanden de fortroligste Tanker og kalder hinanden ved de kærligste Navne, gætter man let paa en erotisk Baggrund. Men dog indeholdt deres Forhold intet saadant; Bernstorff blev ikke Marskalindens Elsker, ej heller tilbragte de disse Aar i haabløs Sukken over, at en stræng Pligtfølelse hindrede dem i at følge andres Eksempel i en Tidsalder, hvor intet var mere almindeligt end at gift Kone tog sig en Elsker. Deres bevarede Breve viser, at Forholdet var et intimt Venskab og intet mere; Tiden kendte godt Eksempler paa sligt, det var „attachement“ og ikke „amour“ der bandt Bernstorff og Marskalinden sammen. Alle samtidige Optegnelser opfatter det saaledes og man vilde visselig have antydnet, hvis der gik Rygter om andet.

Marskalindens Ægteskab var en Sjældenhed, for saa vidt som hun elskede sin mere end fyrretyve Aar ældre Mand og var ham tro; begge forenedes de tillige i en usædvanlig Omsorg for deres Søn, den unge Grev de Gisors, hvem de gav en fortrinlig Opdragelse. Allerede i 1743 anviste Marskalinden Bernstorff hans rette Plads i hendes Gunst. „Jeg elsker min Mand paa en Maade der maaske er latterlig, naar man tager Hensyn til hans og min Alder“, skrev hun en Gang til Bernstorff og tilføjede, at efter hendes Mand havde han og en anden af hendes Venner den nærmeste Plads i hendes Hjærte. Den anden Ven gled senere bort fra hende; Bernstorff blev den nærmeste efter Marskallen; den Plads beholdt han til hendes Død, men højere naaede han ikke.

Med denne Begrænsning blev deres Forhold saa intimt som vel muligt, og det var typisk for den Kvindedyrkelse der præger Livet i det franske aristokratiske Samfund i Ludvig XV's Tid.¹⁾

Kvinden var bleven Midtpunktet i Livet. Trangen til forfinet materiel og aandelig Nydelse havde i Frankrig givet Kvinden den fremtrædende Plads, som hun i Tyskland og Norden endnu aldeles ikke kunde gøre Krav paa. Frankrigs Politik bestemtes af Kvinder, Statsmænd steg og faldt ved deres Gunst, Krige førtes efter deres Luner. Men først havde de erobret Selskabslivet. En enestaaende Række Kvinder, aandfulde og livlige, undertiden unge og skønne, undertiden afblomstrede, ja blinde og kun mægtige ved deres Intelligens, paatrykker i det 18. Aarhundrede det franske Samfund sit Præg; de egentlig store Aandsværdier skabes alle af Mænd, men om hver af de store Genier stimer en Skare af skønne, begavede Kvinder; de er som Impresarier for Mændenes Talenter; gennem deres Skønhed og Vid faar Digternes og Tænkernes Værker deres Betydning for Samtiden, gennem deres Kredse skabes Forfatternes selskabelige Stilling og grundlægges deres litterære Ry. Ikke til nogen anden Tid og ikke i noget andet Samfund har Kvinden forstaaet at udvikle sine naturlige Magtmidler til den Fuldkommenhed som i det 18. Aarhundredes Frankrig; den franske Sans for Finhed og Skønhed formede hun i vekslende Moder og lod disse forstærke Kønnets Dragningskraft; Livets ydre Former udviklede hun, saa hun selv blev Midtpunkt i en Selskabelighed hvor de materielle Nydelser og Standsforskellen trængtes tilbage af de aandelige Værdier. De nye Ideer og Værker, skabte af Mænd, gav Indholdet, Kvinden bestemte Formen; hendes Intelligens og aldrig svigtende Ævne til at forstaa og gengive selv det kun antydende gjorde hende uundværlig ved den franske Konversation. Hun blev Midtpunktet for den franske Salon.

Fransk Indflydelse var naaet vidt ud i Europa, men netop denne Side deraf havde svært ved at trænge frem. Bernstorff havde i København ikke mærket Spor deraf; Fru Rosenkrantz havde samlet en Kreds om sig, ikke ved sin Aand, men ved det Koketteri hvormed hun benyttede sin Skønhed. Forlystelserne var Kirkegang og Kortspil, ikke aandrig Konversation. I Dresden og Warschau havde Bernstorff set en Efterligning af fransk Prægt og franske Udsvævelser, i Regensburg havde Kortbordene staaet

fremme som i København, i Hannover havde der over Omgangen med Slægt og Venner været Præg af hjemlig Hygge, men stærke Vingeslag rørte ikke Luften i de tyske Stuer, Hustruer og Døtre syede og strikkede; læste de, var det Andagtsbøger, ikke den ny franske Litteratur, deltog de i Mændenes Samtale, var det kun om Dagliglivets Smaating, ikke om Litteratur, end sige om Politik og Filosofi. Aandelig interesserede adelige Damer som Dorothea von Weitersheim var endnu paa denne Tid en Sjældenhed, den aandfulde Salonkonversation med Damerne som Centrum kendtes endnu saa godt som ikke i Tyskland. I Frankfurt mødte Bernstorff den galliske Aandskultur og de Selskabsformer, han her i Paris skulde leve sig ind i, og det ny mødte ham her i Madame de Belle-Isles Skikkelse. I Paris blev hun hans Dame, af hende og hendes Kreds førtes han ind i det store Selskabsliv, til hende vendte han altid tilbage.¹⁾ Næsten daglig besøgte Bernstorff Marskalinden, naar de begge var i Paris eller Versailles; jævnlig mødte han om Formiddagen ved hendes „levée“ for at spørge til hendes Befindende; han bragte hende Blomster, Frugter eller ny Bøger, eller kom blot for at samtale. Sjælden var hendes Dør lukket for ham; selv naar hun sendte ham en Billet om, at hun laa til Sengs paa Grund af Migraine eller Forkølelse, eller, som hun nu og da uforbeholdent skrev, fordi hendes „temps critique“ var indtraadt, tilføjede hun, at „mon cher petit baron“ eller „mon cher frère“ selvfølgelig alligevel havde Adgang. Dér optraadte Bernstorff som opvartende Kavaller. Vi kender Interiøret fra Tidens Billeder. I sin elegante Visitdragt med Kaarde ved Siden sad han ved Marskalindens Seng, eller i Positur ved Siden af det mægtige Toiletbord med de kolossale Spejle, i hvilke Marskalinden spejlede sit pikante Negligé. Medens Kammerjomfruerne syslede med Toilettet, fortalte Bernstorff nyt, læste højt eller modtog sine Ordre for Dagen. Saas man ikke oftere den Dag, veksledes der i Reglen Billetter; var Marskallen ved Hæren, sendte Madame efter en Kurers Ankomst straks Bud om Indholdet af hans Breve; der gik Ilbud mellem dem om de mindste Baga-teller; selv naar Marskalinden var virkelig syg, skrev hun selv eller hendes Sekretær daglig flere Billetter for at berolige Vennen. Bernstorff var hendes Ledsager paa Køre- eller Rideture, og fast Gæst ved Middage og Aftenselskaber; som hun en Gang skrev

til ham, ordnede hun det altid saa, at hun kunde være saa ofte og saa længe som muligt sammen med ham. „Dag for Dag bliver de Øjeblikke, hvori vi kan være sammen, mig værdifuldere, fordi jeg lærer Dem bedre og bedre at kende og min Hengivenhed for Dem vokser.“¹⁾

Hun blev Genstand for hans udsøgte Ungkarlsgalanteri, han besørgede Parfumer, Pomader og Sæbe, hjalp hende med Arrangement af Fester, var hendes Rejsemarskal og nu og da hendes Sekretær. Alt hvad der vedrørte deres Helbred fyldte dem med Uro. Til Overmaal var man i hin Tid øm over sin egen og andres Helbredstilstand; Datidens Breve vrimler af detaillerede Beretninger om den sidste Upasselighed, og Bernstorffs og Madame de Belle-Isles Brevveksling danner ingen Undtagelse, alt fortælles med en ofte irriterende, undertiden ogsaa lattervækkende Omstændelighed; vi faar Besked om, hver Gang Madame har haft ondt i Hoved, Ryg eller Mave; Virkningen af et nyt Afføringsmiddel, som hun efter Bernstorffs Raad har prøvet, drøftes indgaende; Enkeltheder, der tilhører det daglige Livs Kroge, drages frem. Udebliver et Brev en halv Dag, fremmanes de rædselsfuldeste Muligheder, og Marskalinden er hvert Øjeblik — paa Papiret i alt Fald — nær ved at besvime; er Uroen afløst af glædelig eller sørgelig Vished, tyer man til Aareladning for at berolige Sindet og fjerne de „vapeurs“, den halvt hysteriske Mathed og Utilpashed, som overspændt Ængstelse foraarsagede. For hans Helbred var hun altid bekymret og tog Hensyn dertil, især til hans svage Syn. Nu og da forbød hun ham at besøge sig, naar hun vidste, at han i saa Fald maatte arbejde ved Lys om Natten for at blive færdig med sin Post.

Hun var hans højre Haand i et og alt og tog sig næsten moderlig af ham. Hun var med til at leje Hotel til ham før han kom til Paris, hun valgte Møbler og Tapeter, gav ham Raad om Klæder, ja hans Parykker godkendte hun før han bar dem. Hun arrangerede hans Selskaber, bestemte Spiseseddel, kritiserede Mad og Anretning. Hun saa hans Tjenestefolk paa Fingrene, skred ind mod hans alt for store Godmodighed overfor dem. En Gang skrev hun til ham, at hun ikke vilde se ham hos sig, før han havde bortjaget en Tjener, hvis Utroskab „trods alle de Und-

skyldninger, De, min alt for gode lille Baron, har fundet paa for ham“, dog var og blev utilgivelig.

Dette intime Forhold udvikledes frit og naturligt, fordi Marskallen betragtede det ganske uden Skinsyge og kun glædede sig ved under sine lange Fraværelser at vide Bernstorff som fast Gæst i sit Hjem. Bernstorff sagde en Gang senere, at Marskal de Belle-Isle og han holdt af hinanden som Fader og Søn, og vist er det, at Belle-Isle med Venskab og Respekt gengældte Bernstorffs uskrømtede Hengivenhed og Beundring.¹⁾ Ingen Statsmand kom nogensinde til at staa for Bernstorff i et saa ideelt Lys som Belle-Isle; Bedstefaderen Andreas Gottlieb Bernstorff og Marskallen blev for ham blandt moderne Statsmænd de to eneste Eksempler til Efterfølgelse. Han vurderede saaledes Belle-Isle langt højere end Eftertiden har været vant til at gøre.

Hans Beundring for Marskallens politiske og militære Ævner var allerede stor i Frankfurt, og den forringedes ikke under Opholdet i Frankrig, hvor han fik Lejlighed til at se Belle-Isle baade i Unaade og fjærnet fra Magten og under vanskelige Forhold paa ny oparbejde sin politiske Indflydelse. Altid stod Belle-Isle for Bernstorff som et politisk og militært Geni, hvis Mage hverken fandtes i Frankrig eller i Europa; ingen fransk Statsmand havde, mente Bernstorff, hans Arbejdskraft, hans Kendskab til Indland og Udland og hans Dygtighed. Men det var ikke blot denne energiske Handlekraft og Genialitet parret med ihærdigt Arbejde som Bernstorff satte højt hos Belle-Isle, han fandt tillige en Række Egenskaber hos ham som han savnede hos de allerfleste franske Statsmænd. Allerede det tiltalte ham, at Belle-Isle efter Bernstorffs Opfattelse ikke skyldte Intriger og Kvindegunst sin Løbebane, men virkelig Dygtighed og energisk Arbejde; han fandt hos den smidige Diplomat baade Aabenhed og Hæderlighed; „han er hvad han synes at være“, sagde Bernstorff om ham og roste hans Paalidelighed. Men endelig nærmede Belle-Isles hele Livsførelse sig Bernstorffs Ideal. Marskallen var en Grand-seigneur i stor Stil. Hvor det gjaldt at repræsentere, tog han intet pekuniært Hensyn. Han yndede at virke med Glans og Pragt, saaledes som Bernstorff i sin Tid havde set ham optræde i Frankfurt. Han førte et glimrende Hus i Paris, sit Slot, Bisyr

ved Vernon i Normandiet, havde han med uhyre Bekostning ombygget og udsmykket; dets Sale var fyldte med det mest moderne Udstyr, rundt om Slottet ned til Seinen strakte sig en herlig Park, der vidnede om Hertugens Interesse for Havekunsten. Men fremfor alt tiltalte det Bernstorff, at al Pragt og Storhed var tilrettelagt med en sikker Smag, og at Belle-Isle selv midt i Overflødigheden bar en næsten spartansk Nøjsomhed til Skue. Af Hensyn til sin Stilling vilde han glimre, og virke ogsaa med Smagens og Skønhedens Midler, men for sin egen Person krævede han lidet, han levede simpelt og sobert hjemme. Det faldt ham aldrig haardt at forlade sit luksuriøse Hjem og underkaste sig Feltlivets Strabadser; Belle-Isle var ikke blødagtiggjort som mange af de fra Versailles udgaaede Generaler, der i disse Aar førte Frankrigs Hære til Nederlag.

Det er sandsynligt, at Bernstorff, der i øvrigt jævnlig kritiserede Belle-Isles Politik, dog betragtede ham med alt for stor Begejstring, men det er uomtvisteligt, at der paa en Række Punkter i Bernstorffs senere Optræden og Levevis som dansk Statsminister kan spores en Lighed med hvad han i Frankrig havde beundret hos Belle-Isle.

Omgangen imellem dem led i øvrigt stort Afbræk ved Marskallens idelige og lange Fraværelser, og selv naar han var hjemme, optog hans Arbejder ham, saa han ofte hele Dage igennem var utilgængelig. Hans Hustrus Klager herover svarer ganske til dem som Johan Hartvig Ernst Bernstorffs og Andreas Peter Bernstorffs Hustruer senere førte over deres alt for flittige Mænd. Hjemmets Præg blev da, indenfor de Rammer som Marskallens Stilling og særlige Interesser havde afstukket, helt bestemt af hans Hustru, men langt fra at dette var noget ejendommeligt, var det nærmest Reglen i Paris; i en Mængde af de Huse, hvor Bernstorff kom, var det samme Tilfældet. Det var endnu et Udtryk for den store Rolle, Kvinden spillede. Betegnende var Forholdet i Madame Geoffrins Hjem, hvor en stadig Gæst, der i 1749 spurgte, hvor den Herre var bleven af der plejede at sidde saa tavs nederst ved Bordet, fik til Svar, at det var Hr. Geoffrin og han var nu netop død.¹⁾ Var Mændene som Hr. Geoffrin ubetydelige, skubbedes de i en Krog af de livlige og begavede Hustruer, der samlede Kreds om sig under Lysekronen i Salonen, var de

som Belle-Isle optagne af Arbejde, eller som mange af Hofadelen mere knyttede til andre Kvinder end til deres egne Hustruer, levede hun og Hjemmet sit Liv uden Hensyn til Herren. Netop i denne Tid henfører Sproget alt i Huset til Fruens Navn; man besøger Madame, spiser til Middag hos Madame o. s. v., altid er det Madame og ikke Monsieur om hvem det drejer sig.¹⁾

Saaledes indrettede Bernstorff sig en hyggelig uforstyrret Plads i Belle-Isles Hus. Rundt om i Aristokratiets Hjem sad der mange saadanne Venner; fordi Forholdet ikke var bygget paa den farlige Erotik, sad Bernstorff fastere end de fleste. Trofasthed var et Grundtræk i hans Natur; der skal vanskelig kunne paavises et eneste Tilfælde hvor han har svigtet en Ven, med Inderlighed holdt han fast ved den til hvem han sluttede sig. Madame de Belle-Isle viste overfor ham det samme Temperament, og der er over deres Venskab en hjertelig Hengivenhed. Deres Forhold blev af en hel anden Art end de mange hvor en begavet Kvinde havde knyttet en interessant Kavaller til sig.

Madame Dudeffand havde i mere end en Menneskealder haft Pont de Veyle til daglig Omgangsven og delt Interesser med ham; han var bleven hende uundværlig, havde, som det er bleven sagt, paa én Gang været den begavede Kvindes „Ægtefælle, Elsker og Ven uden at være det ene eller det andet.“²⁾ En Aften, da baade hun og han var blevne gamle, sad de to som Tusind Gange før hver i sin Lænestol tæt ved Kaminen i hendes Stue, ganske som vi kan tænke os Bernstorff mangan Aften har siddet hos Madame de Belle-Isle. Saa siger den blinde Madame Dudeffand: „Pont de Veyle? — Ja, Frue! — Hvor er De? — Her i Deres Kamin-krog. — Tilbagelænet med Fødderne paa Brændebukken, som man sidder hos sine Venner? — Ja! — Man maa tilstaa, at der er faa Forbindelser der er saa gamle som vor! — Ja, det er sandt! — Halvhundrede Aar. — Ja mere end halvhundrede Aar. — Og i denne lange Tid ikke en Afbrydelse, ingen Sky, end ikke den fjærneste Uenighed. — Ja, det er det, jeg altid har beundret. — Men, Pont de Veyle, mon det i Grunden ikke kommer af, at vi altid har været ligegyldige for hinanden? — Det kunde maaske nok være, Frue!“

Saadan kunde Bernstorffs og Madame de Belle-Isles Venskab ikke slutte; der var mere Saft og Kraft i deres Følelser for

hinanden. Ikke for at udbytte hinanden intellektuelt, men af hjertelig Trang søgte de sammen. I deres Forhold havde fransk Kvindedyrkelse og Galanteri faaet en Tilsætning af germansk Inderlighed, der gav Dybde og Lødighed.

Lidt efter lidt kædedes Bernstorffs Tilværelse fast til hans Venindes; af hans Brevveksling med fælles Bekendte ses det, hvordan han altid er optagen af Tanken paa hende og hvad hendes er.

Undertiden maatte de jo skilles, men da tog Brevskriveriet rigtig Fart; forrest iblandt Bernstorffs daglige Optegnelser om afsendte Breve træffes da ufravigelig en Bemærkning om Breve til Marskalinden. Men om Sommeren fulgte Bernstorff saa ofte som muligt med Familien ud til Bisy. Her samledes de Venner der om Vinteren færdedes i Palæet i Paris, og her tilbragte Bernstorff glade Dage, ofte Uger i Træk. Man levede et tvangsfrit Sommerferieliv som paa en dansk Herregaard i Nutiden; Bernstorff havde sine egne Værelser, hvor han kunde trække sig tilbage, arbejde og læse uforstyrret; nu og da hentede en af Husets faste Gæster, en Monsieur de La Tour, vistnok en gammel fattig Officer, der gjorde en Slags Adjudanttjeneste hos Marskallen, ham ud til en tidlig Morgentur i Parken, hvor de spaserede timevis i Samtale om litterære, filosofiske og religiøse Æmner, som den gamle Herre helst drøftede. Saa kaldte Madames „levée“; Frokosten efterfulgtes af Jagter eller Køre- og Rideture i Skovene; efter Middagen samledes man til Højtlesning eller Musik i Salonen, fremragende Kunstnere som Blawet og Blondel opholdt sig i Uger igennem paa Bisy og behandledes som Ligemænd af det aristokratiske Selskab. I stjerneklare Aftener spredtes Selskabet; Par efter Par, Bernstorff vel ofte med Marskalinden under Armen, forlod de oplyste Havesale; ude paa den store Terrasse med Udsigt over den blinkende Flod og de mørke Skove spaserede man op og ned i fortrolig Samtale, medens Lys og Musik strømmede ud af de aabne Døre.¹⁾

Men undertiden maatte Bernstorff og Marskalinden skilles for længere Tid. Enten maatte Bernstorff som i 1744 og 1745 i flere Maaneder følge Hoffet til Krigsskuepladsen i Flandern eller ledsage det til Fontainebleau, Compiègne eller andre kongelige Slotte, hvorhen Belle-Isle ikke i Øjeblikket var kaldet. Der

var ogsaa Tider, da Belle-Isle's forlod Paris og Bernstorff ikke kunde følge. Men i Reglen var det dog Marskallen alene der maatte bort. Fra December 1744 til August 1745 var han i Tyskland i en diplomatisk Sendelse, der endte med Fangenskab i England; fra Efteraaret 1746 til Efteraaret 1747 og atter fra Foraaret 1748 til Februar 1749 opholdt han sig som øverste Hærfører ved Frankrigs Sydhær i Provence i Kamp med Østrigerne. Under disse lange Fraværelser var Bernstorff hans Hustrus Støtte, ikke mindst i 1745.¹⁾ I December 1744 var Marskallen rejst til Berlin for at aftale Felttogsplanen for det næste Aar med Frederik II, der atter havde begyndt Krigen mod Østrig. Paa Vejen til Berlin drog Belle-Isle og hans Broder le chevalier de Belle-Isle uforsigtig over hannoveransk Grund og blev 20. December 1744 i Elbingerrode tagne til Fange af hannoveranske Tropper og, skønt de paa Grund af deres Stilling som Ambassadører protesterede, førte som Krigsfanger til Hannover og derfra til London; først i Sommeren 1745 kom de atter fri. Deres Tilfangetagelse vakte mægtig Opsigt, og Bernstorff kom først og fremmest til at tage Del i Marskalindens Ængstelse. Han var kendt i Hannover og London og kunde ved personlig Henvendelse lette Fangerne deres Tilværelse. Selvfølgelig blev de to høje Herrer behandlet med den Omhu der skyldtes deres Stand, men gennem sin Broder Andreas Gottlieb, der beklædte en høj hannoveransk Embedsstilling, gjorde Bernstorff sit yderste for at skaffe dem alle mulige Behageligheder. Andreas Gottlieb Bernstorff tog sig ivrig af Sagen og skrev pathetisk, da Broderen havde forklaret, hvor ængstelig Marskalinden var for sin Mands Skæbne: „Ganske vist nedstammer vi fra Østgoter og Vandaler og bebor endnu deres ufrugtbare Land, men vore Rejser i Frankrig har formildet vore Sæder, vi agter glimrende Fortjenester ogsaa hos vore Fjender, og jo mere vi beklager, at Hr. Marskallen lige siden Krigens Begyndelse altid har haft et godt Øje til vor stakkels Arne, desto mere skal vi bestræbe os for at vise ham personlig al Ære og Hjælp, som han fortjener og som vi er i Stand til at yde ham.“²⁾

Siden, medens Belle-Isle i 1747 kæmpede i Provence, faldt hans Broder Chevalieren der under en Storm. Dette tog haardt paa Marskalinden, og dobbelt blev fra nu af hendes Bekymring for hendes Mand, der aldrig skaanede sig, og for hendes eneste

Søn, Greven af Gisors, hvem Faderen havde med i Felten, hvor han som femtenaarig Oberst nu skulde tjene sine første Sporer under Faderens Øjne. Bernstorffs rolige Deltagelse var hans Veninde til Trøst; hun meddelte ham alting, intime Familieforhold, saa vel som de Intriger, der spandtes mod hendes Mand; i et eget Chiffersprog skrev de til hinanden hvad andre ikke maatte læse. Bernstorff paa sin Side fortalte hende om alle sine Forhold; han var stærkt knyttet til sit Fædrenehjem og sin Slægt, og den levende Forbindelse, han vedligeholdte med sin Broder og Svigerinde paa Gartow ved Brevveksling flere Gange om Ugen, gav rig Anledning til Meddelelser, naar Bekymringer for Sygdom eller Ulykker i Slægten trykkede ham. Saa var det Marskalindens Tur at trøste. Hun sendte Hilsner til Bernstorffs Broderbørn, hvis Udvikling hun gennem hans Beretninger fulgte, hun hjalp ham at købe Kniplinger og Smykker til Svigerinden; Andreas Gottlieb Bernstorff sendte Vildt fra Gartow som Nyaarsgave til Marskalinden, i hvem han vidste at han havde en Forbundsfælle, naar han paatalte sin Broders slette Økonomi og krævede forstandig Sparsommelighed. Thi ogsaa i saa delikate Æmner blandede hun sig.

Et hjemligt og hyggeligt Forhold var dette for Bernstorff i alle disse Aar. Et lignende Præg bærer hans Forbindelse med en anden Familie, der ogsaa hørte til den belle-isleske Kreds, nemlig Baron de Thiers's. Baronen, den Gang vel en Mand paa henimod treds, havde været Brigadier des Dragons, men havde taget sin Afsked og levede nu som Privatmand med en 100,000 Daler i aarlig Indtægt; han ejede et Palæ i Paris og flere store Godser rundt om i Frankrig. Med stor Smag og Bekostning havde Baronen og hans Hustru Marie Louise de Laval-Montmorency dannet sig de prægtigste Hjem; i Palæet i Paris saa Bernstorff det stilfulde og kostbare Udstyr og Møblement, der siden blev ham et Forbillede da han udstyrede sit Palæ i København; paa Tugny, Familiens Sommeropholdssted, hvor Bernstorff ofte sammen med Belle-Isles var paa Besøg, tænkte han siden da han byggede Bernstorff ved København. Baron Thiers var en Mand af strænge Sæder; han udfyldte sin Tid med kunstneriske og litterære Nydelser, og med ham delte Bernstorff en Interesse som han vistnok ikke hos Madame de Belle-Isle fandt megen Forstaaelse

for, nemlig Interessen for Theatret. Ofte, naar Bernstorff havde været til Middag hos Thiers, tog de alle, ogsaa Fruen, hvem Bernstorff karakteriserer som „fuld af Forstand, Fromhed og Dyd“ og deres tre „charmante“ Døtre hen at se det nyeste Skuespil eller den nyeste Opera. I Thiers's Hus levede man ellers meget stille; Baronon holdt sig borte fra Hoffet og indtog overfor Regeringen en skarpt kritisk Stilling; han var en Mand „af den gamle Skole“, klagede idelig over den Nedgang hvori Frankrig befandt sig; man havde — bortset fra Belle-Isle, der holdtes borte fra Magten — hverken Generaler eller Statsmænd i Frankrig længere; Ludvig XIV's Tid var for ham Idealet. En lignende Tankegang besjælede en gammel fattig Herre, der levede halvt som Gæst halvt paa Naadsensbrød i det thierske Hus, en Hr. Seguy, der tidligere havde været Opdrager for Hertug Carl Edward af Würtemberg. Som Baronon var han æsthetisk interesseret og kunstforstandig, udmærket kendt med Kunstnerforholdene i Paris. Til ham tyede Bernstorff idelig om Raad og Oplysninger. Det var Seguy og Thiers der senere anbefalede Arkitekten Jardin til Danmark.¹⁾

Nu og da ses en enkelt af Tidens store Aander bevæge sig i denne Kreds, Thiers var en Ven af Montesquieu, og Bernstorff var ofte sammen med ham der. Men det var ikke her at Bernstorff traf de Mænd og Kvinder hvis Navne træder stærkest frem i hin Tid. Hvor stor en Rolle Belle-Isle end spillede, saa var det dog ej heller i hans Hjem at det for Tiden mest karakteristiske Liv udfoldede sig; havde Bernstorff været indskrænket alene til denne Omgang, der var ham den kæreste, vilde han kun have faaet et meget ufuldstændigt Begreb om Datidens Frankrig.

Men som Diplomat og dreven af sin altid rastløse Interesse for at lære havde Bernstorff hurtig overskredet de snævre Rammer for den Kreds hvor han havde sit faste Tilhold, og kastet sig ind i en anden og broget Selskabelighed, der blev en af de rigeste Kilder hvoraf han øste under sit Pariserophold.

IV.

Straks i Foraaret 1744 havde Bernstorff stiftet et Bekendtskab der snart efter blev af særegen Interesse for ham, men

foreløbig det første Aar skaffede ham mange behagelige Timer. Det var med den senere Marquise de Pompadour, dengang endnu kun Madame Le Normand d'Etiolles.¹⁾)

Kun faa Aar tidligere havde hun erhværvet den fremskudte Stilling i det gode Selskab, hvor Bernstorff traf hende; hendes Ægteskab havde løftet hende over de tarvelige Omgivelser som hendes meget tvivlsomme Fortid anviste hende; Faderen, François Poisson var en Finansebedsmand, der var bleven dømt til at hænges paa Grund af Bedrageri; han havde unddraget sig Straffen ved Flugt og var mange Aar efter bleven amnesteret og atter anvendt i Finansstyrelsen; Moderens Dyd var mildest talt omtvistelig. Madame Poisson, der var en smuk, ærgærrig og intrigant Dame, havde skaffet sin endnu smukkere og talentfulde Datter Jeanne Antoinette en god Opdragelse, og havde ved Hjælp af en formaaende Elsker 1741 faaet hende gift med den hovedrige Le Normand d'Etiolles, der tilbød hende og omgav hende med al tænkelig Luksus og Velvære. I et pragtfuldt Palæ i Paris og de otte Maaneder om Aaret paa det herlige Slot Etiolles i Nærheden af Versailles førte den unge Frue et tilsyneladende højst lykkeligt Liv med sin Mand og sin lille Datter; ogsaa Moderen havde forstaaet at gøre sig selskabelig gældende og levede i Datterens Hjem. Et helt lille Hof havde samlet sig om den henrivende kvikke Dame; baade hun og hendes Mand havde mange Interesser, hun næsten lige saa mange Talenter. Hun sang og spillede paa Klaver, tegnede og graverede, interesserede sig for Litteratur og fremfor alt for Theatret.

Paa Etiolles traf Bernstorff ikke blot Folk af „la haute finance“, som Le Normand d'Etiolles tilhørte, og Hofmænd, men ogsaa litterære Berømtheder som Voltaire, Montesquieu, Maupe-tuis, Bernis og Fontenelle, der alle kendte Madame d'Etiolles før hendes Ophøjelse.

Allerede da Bernstorff lærte hende at kende, bevægede ærgærrige Planer om at vinde Ludvig XV's Gunst sig i den unge Frues lyslokkede elegant baarne Hoved. Rytget vidste allerede den Gang at fortælle, at hun paa sine Rideture i de store Skove, hvor Kongen færdedes, søgte at tildrage sig hans Opmærksomhed ved fantastiske Dragter, der fremhævede hendes pikante Skønhed. Hendes Opræden forekom imidlertid Bernstorff ulastelig, og

hendes Moder Madame Poisson optraadte saa taktfuldt, at Bernstorff hurtig blev gode Venner med hende. Han blev en skattet Gæst ude paa Etiolles; da han i Sommeren 1744 havde været flere Maaneder med Kongen i Flandern, medens Madame d'Etiolles i August havde født en lille Datter til Verden, klagede Madame Poisson i en endnu bevaret Billet paa sin Datters Vegne over, at han ikke saa længe havde ladet sig se; Bernstorffs Svar var et flere Dages Besøg i Oktober Maaned.¹⁾

Med dobbelt Interesse blev han da Tilskuer til den Intrige der i den følgende Vinter gav Madame d'Etiolles en Plads i Frankrigs Historie.

Da han i April 1744 kom til Frankrig, havde Hertuginde af Chateauroux som den tredie i Rækken af tre Søstre de Nesle været Kongens Maitresse en titre; om Sommeren blev Bernstorff i Metz Vidne til de dramatiske Optrin, da Ludvig XV under en tilsyneladende haard Sygdom i Rædsel for Døden og i Anger over sit Levned kaldte sin Dronning til sit Leje og forviste sin Elskerinde og hendes Venner. Men Scenen skiftede; Bernstorff havde hørt Folket juble over „Louis le bien aimé“s Helbredelse og over den forhadte Elskerindes Forjagelse; allerede i November hørte han Hofsladderererne melde, at Kongen i Mulm og Mørke paany opsøgte den forskudte, og snart efter genindsattes hun med fuld Honnør i sin officielle Stilling. Dog atter vendte Lykken sig; Hertuginde af Chateauroux blev syg, og Bernstorff var i Versailles da hun døde den 8. December 1744.

„Men“, skrev Bernstorff hjem, „hendes Død, der indtraf under saa ejendommelige Omstændigheder og burde have slaaet alle, den gjorde kun Indtryk paa faa, og snart tænkte man ikke mere paa den.“ Vel var Kongen i Begyndelsen dybt rystet, men Hoffet hastede med at fordrive hans Sorg; „endnu kunde han, der stod i sin Alders og Sundheds fulde Blomst, ikke beslutte sig til at opgive de Glæder hvortil han havde vænnet sig.“ Atter begyndte der et Kapløb mellem Hoffets højbaarne Skønheder om, hvem der skulde afløse den døde. Bernstorff var til Stede ved alle de Fester og Baller, hvor Damerne udfoldede deres Yndigheder for Kongens Blikke, og Torsdagen den 25. Februar var han med ved et Maskebal paa Slottet i Anledning af Dauphins Bryllup med en spansk Infantinde. Bagefter noterede han i sin Skrivekalender

„Anfang der Avantage von Madame d'Etiolles“. Her havde han set sin skønne Veninde i tillokkende Forklædning hidse Kong Ludvig til Tilnærmelse efter Tilnærmelse; her saa han hende lade sit Lommetørklæde falde, og hørte den Hvisken der gik gennem Salen, da Kongen tog det op og kastede det til hende: „Le mouchoir est jeté.“¹⁾

Fra nu af hørte Bernstorff til Ludvig XV's Maitresses Omgangskreds. I April 1745 tog Madame d'Etiolles Ophold paa Versailles; i Juli opløstes hendes Ægteskab, og 14. September foregik hendes højtidelige Præsentation ved Hoffet. Bernstorff var til Stede og saa Kongens Rødmen og hendes Forlegenhed; han iagttog den pinlige Scene, da Dronning Maria Leszczynska omringet af Skarer af nyfigne Hoffolk modtog sin Mands ny Elskerinde. I Sommeren 1745 opholdt Madame d'Etiolles sig paa Etiolles, medens Ludvig XV var i Flandern, og før Bernstorff sidst i Juni fulgte efter Hoffet, var han gentagne Gange ude paa Etiolles, hvor han fandt Husets Herskerinde og hendes Venner berusede af Glæde over hendes Ophøjelse; Brev paa Brev vekslede hun med sin kongelige Elsker, et af dem, hun i denne Tid modtog, bragte hende hendes Ophøjelse til Marquise de Pompadour. Medens Smædeversene mod den ny Maitresse løb rundt i Paris, nedlagde Voltaire og Bernis Hyldingsdigte for hendes Fødder; den 11. Maj sejrede Ludvig XV's Hære ved Fontenay, og Voltaire tolkede sin Glæde i følgende Epigram:

„Quand Louis, ce héros charmant,
dout tout Paris fait son idole
gagne quelque combat brillant,
on doit faire compliment
à la divine d'Etiolle.“¹⁾

Et Par Dage senere kom Bernstorff derud og føjede sine Komplimenter til Voltaires. Frit og fornøjeligt omgikkes han Marquisen; han agerede Stjernetyder for hende og forudsagde hende kommende Ting. Ikke altid troede hun hans Kunst, og de væddede; Bernstorff tabte og sendte med et spøgende Brev, fuldt af Komplimenter, et Porcellænsur, som han, skrev han, havde begavet med den magiske Egenskab kun at angive hendes lykkelige Timer og ikke et Øjeblik Sorg eller Uro: „Deres blotte

Ønske skal styre det; det paaskynder ethvert Minuts Flugt der forekommer Dem kedeligt; det standser med Glæde i de Øjeblikke som De ønsker Varighed, og efter min Ordre iagttager det altid ærbødig Tavshed og afbryder aldrig disse Øjeblikke ved ubejljlige Melding af deres Grænse. Det vil aldrig forkynde Dem Forløbet af en behagelig Time uden for at melde Dem en endnu behageligere.“¹⁾

Naar Bernstorff sluttede dette sukkersøde Brev med Ønsket om, at Pendulet undertiden i sin Vandring maatte træffe et Øjeblik hvor Marquisen venlig tænkte paa ham, da opfyldtes hans Ønsker sikkert. Hun og hendes Moder vekslede nu og da Breve med ham; naar hun var syg, modtog han Bulletiner om hendes Befindende, og man vænnede sig til at regne ham til hendes nærmeste Omgang. En Mand, der siden vilde gøre sig lystig over Bernstorffs Forhold til den berømte Dame, fortalte, at han havde baaret hendes Skødehund efter hende;²⁾ Manden har næppe vidst noget derom, men det er overmaade sandsynligt, at det kan have været Tilfældet, og for Datidens Frankrig har der i alt Fald intet besynderligt været deri, det har stemmet med almindelig god Tone og Høflighed hos en Kavaller overfor en Dame som han kendte godt.

Bernstorffs Opfattelse af Madame de Pompadour var i høj Grad gunstig. I den fortrolige Skrivelse, han i August 1745 ad sikker Vej sendte sin Regering, fortalte han om hendes Fortid og Ophøjelse; han karakteriserede hende som en blid og elskværdig Dame, der trods sin overordentlige Skønhed midt i Overflod og Forlystelser havde opført sig med ulastelig Klogskab, indtil hun af en virkelig Lidenskab, „Kilden til hendes Ulykke og hendes Fejltrin“, havde indladt sig paa den Intrige der havde hidført hendes Stigen, men, mente Bernstorff, hun vilde nøjes med Herredømmet over Kongens Hjærte og ikke blande sig i Politik; Ludvig XV kunde ikke have valgt sig en mindre skadelig Elskerinde, og han kunde efter sit Kendskab til hende sige, at hun var alt for god til at gøre nogen Uret. Paa et Hovedpunkt tog Bernstorff her Fejl, og da han 1749 afgav en lignende udførlig Skildring af Tilstanden ved det franske Hof, maatte han fremhæve, hvor stor en Indflydelse Madame de Pompadour øvede, om end indirekte gennem de Ministre, hun støttede eller bekæmpede. Men sin Op-

fattelse af hendes Karakter forandrede han ikke i disse Aar; endnu i 1749 kaldte han hende „god og blid“.¹)

Det gode Forhold mellem Bernstorff og Madame de Pompadour blev fortsat; som i 1744—45 vedblev han at være hendes Gæst paa de pragtfulde Slotte, hun erhvævede for umaadelige Summer, som Ludvig XV uden Hensyn til den voksende Finansnød skænkede hende. Paa Crecy en halv Snes Mil Vest for Paris, paa „le petit chateau“, La Celle, tæt ved St. Cloud, fornyede det muntre Liv fra Etiolles sig i storslaaede Former; her mødte en voksende Skare af Hoffolk og Beundrere, af Politikere og Diplomater, Litterater og Lykkejægere med hver sit Formaal, de fleste helt egoistiske, de færreste som Bernstorff uden Tanke paa andet end venskabeligt at iagttage og nyde Selskabslivet; paa intet Punkt spores det, at han har benyttet sin Forbindelse med Marquisen til at opnaa nogen Fordel; han var tilfreds med den Støtte som hans Venskab med den formaaende Dame gav ham ved Hoffet og overfor Ministrene. I hendes Nærhed saa Bernstorff det galante Hofliv udfolde sig med større Ubundenhed og Fantasi end i det store overfyldte Versailles, hvor det var bundet af tusind Etikette-Hensyn. Her saa han Madame de Pompadour udfolde sine Talenter og give Livet sit Præg. Hemmeligheden ved hendes Herredømme over Ludvig XV var hendes Ævne til at adspredde og oplive ham; indesluttet og ret tungsindig af Natur, nedtrykt og overmæt af Nydelser faldt Kongen alt for let hen i sine egne Tanker. Hvor gled han hen? hvor var han naar han atter vaagnede op? var den ængstende Tanke der idelig holdt hans Elskerinder i Aande. Bernstorff selv kunde ikke blive klar over Ludvig XV's Karakter; han fandt den sammensat af de største Modsetninger, Hovmod og Vennesælhed, Godhed og Haardhed, Ladhed og Energi, Arbejdslyst og Lede ved alle Sysler; jo mere Bernstorff lærte ham at kende, desto mere uforstaaelig blev Ludvig XV ham; kun opfattede han klart, at det var en Karakter, skabt til at beherskes og ledes af andre.

Bernstorff saa Madame de Pompadour med beundringsværdig Skarpsindighed, Udholdenhed og Finhed løse det psykologiske Problem at tage Magten over Kongen og bevare den. Den Magt, hun ved sin usædvanlige Skønhed kunde øve paa Kongens Sanser, slog ikke til; hun var æggende pikant men kølig af Temperament,

ikke fyrig og fuldblodig, det var hendes Aandslivlighed, Kvikhed og Ævne til at underholde og adspredde der blev hendes sikre og varige Magtmidler. Hun viste sig at være hvad hendes Fortid havde ladet ane, en ualmindelig begavet Kvinde, fuld af Interesser og Talenter, og dette forklarer, at en Mand som Bernstorff kunde finde virkelig Behag i hendes Selskab. Han saa hende dyrke alle de Interesser, han selv satte Pris paa; i den Kreds, der samledes om hende, traf han de Litteraturens og Kunstens Stormænd der spillede den første Rolle i 1740'ernes Frankrig, alle dem, han allerede i 1744—1745 havde truffet paa Etiolles. Saa længe Voltaire i disse Aar kom til Paris, hyldede han Madame de Pompadour, først senere blev hans Smigerdigtning nu og da til Smædevers; Montesquieu søgte Marquisens Bistand mod Angreb paa hans *Esprit des lois*, og som hun protegerede disse to store Aander, tog hun en Mængde af de mindre under sine Vinger. Frankrigs Kunstnere, dets Musikere, Malere og Billedhuggere drog hun til sig; de Slotte hun lod bygge og deres overdaadige Udstyr blev en Epoke i Frankrigs Kunst. Selv tegnede og malede hun med Smag, Voltaire gav sin Beundring derfor en elegant Vending i et Vers, han skrev til hende en Dag da han traf hende tegnende:

„Pompadour, ton crayon divin
devrait dessiner ton visage:
Jamais une plus belle main
n'aurait fait un plus bel ouvrage.“¹⁾

Da Bernstorff havde forladt Paris, sendte Madame de Pompadour ham Prøver paa en ny Kunst som hun da havde begyndt at udøve; hun havde lært at gravere og sendte ham nogle af de første Stik, hun udførte efter Malerier af Boucher.²⁾

Det yndefulde i hendes Skikkelse og Væsen, det bizarre og fantasifulde i hendes Karakter satte Præget paa den Stil, man har givet Navn efter Madame de Pompadour; med Rette er hun bleven kaldet Rokokoens Dronning og Moder. Her saa Bernstorff udfolde sig en Kunst i Bygningsstil i Møbler og Luksus som han siden førte med sig til Danmark. Men Madame de Pompadours Initiativ gik ogsaa ud over hvad der direkte vedrørte hende selv; hun var Mæcen overfor Kunstnere som overfor Litterater og fik Ludvig XV til at følge sit Exempel. Hun interesserede sig for

at forny Frankrigs Kunstindustri og skabte i Vincennes den Porcellænsfabrik der, siden i Sèvres, frembragte Porcellæner som overgik Meissens og Kinas fineste Varer. Ønsket om en saadan sejrrig Konkurrence havde ildnet Madame de Pompadour; det var en Blanding af økonomisk-patriotisk og kunstnerisk Interesse, som ogsaa Bernstorff siden efterlignede.

Midtpunktet for det Selskabsliv, hvori Bernstorff mødte Madame de Pompadour, var imidlertid Theatret, der i Frankrig mere end noget andet Sted i Europa den Gang spillede en Rolle. Endogsaa paa Slottene og i Salonerne havde Theatret holdt sit Indtog; Dilletantkomedien var kommen paa Moden, det gode Selskab lige op til de allerhøjeste Herskaber var greben af en ren Skuespillergalskab, disse adelige Damer og Herrer, hvis hele Tilværelse ofte formede sig som et stort Maskespil, følte en egen Tilfredsstillelse ved en Gang at agere som virkelige Skuespillere. Der rejste sig Privattheater efter Privattheater rundt i Paris's adelige Hoteller og i Omegnens Slotte; de adelige Kredse dannede Trupper der spillede de berømteste Forfatteres Stykker; umaadelige Summer sluttes af Theatres Bygning og Stykkernes Udstyr. Som Madame d'Etiolles havde Madame de Pompadour fejret store Triumfer paa Scenen, hun tog sig ypperlig ud og hun spillede godt, i Sangspillet kom hendes klangfulde melodiske Stemme, i Balletten eller Hyrdespillet hendes gratiøse Dans og Legemsynde til sin Ret. I Privatskuespillet fandt hun et Middel til paa én Gang at glimre for sin Elsker og underholde ham. Derfor skabte hun det Hoftheater i Versailles der fik Navnet „Théâtre des petits cabinets“. I en Aarrække var hun her hver Vinter Primadonna for en Trup, hvor Prinser og Prinsesser af Blodet og den fineste Adel spillede sammen med enkelte af Paris's ypperligste Skuespillere og Skuespillerinder. Stykker af Molière og Voltaire vekslede med de ubetydeligste Døgnværker med indlagte Sange til Forherligelse af Kongen; Operaer og Balletter gav Anledning til at vise glimrende Kostumer og feagtig skønt Udstyr. Selv fejrede Madame Pompadour Triumf paa Triumf ved virkelig fortræffeligt Spil, og hendes Theater blev Midtpunktet for den ubundne Selskabelighed, der førtes udenfor den store Etikette; her befandt Ludvig XV sig vel. Vanskeligt var det at faa Adgang til disse Forestillinger, dobbelt svært at komme med til Prøverne;

men her var Bernstorff som Madame de Pompadours Ven en jævnlig Gæst, og man kunde se ham sidde halvt skjult i en af de øverste smaa Loger.¹⁾

Saaledes førte Bekendtskabet med Madame de Pompadour ind i den allersnævreste Hofkreds, hvortil han som et lille Lands Gesandt ellers ikke vilde have haft Adgang. I Madame de Pompadours Kabinet saa han de Traade spindes der i disse Aar bestemte Frankrigs Politik.

Bernstorff vendte dog ingenlunde altid, naar han kom til Versailles, sine Skridt mod den Fløj af Slottet hvor den kongelige Elskerinde havde sine Værelser. Ogsaa til den Verden havde han Adgang hvor Dronning Maria Leszczynska levede tilsidesat af sin Mand, hvem hun kun i faa Aar havde kunnet fængsle.²⁾ Bitre Ydmygelser havde denne stilfærdige, beskedne, godlidende Dronning lidt af Ludvig XV's første Elskerinder; de havde søgt at hæve sig selv ved at haane hende. Madame de Pompadour var klogere og mere godhjærtet; hun tog meget Hensyn til Dronningen, der nu oplevede fredelige Aar. Resignationen prægede den tidlig ældede Maria Leszczynskas Tilværelse; naar Etiketten ikke tvang hende til at træde frem, levede hun i størst mulig Stillehed, optaget af Godgørenhed og Andagtsøvelser, hvori Bønner for hendes Ægtefælles Frelse var Midtpunktet. Alle, der kendte hende, betragtede hende med Respekt og Medynk; „hendes Godhed og Hjertes Egenskaber hæver hende over Tronen“, sagde Bernstorff om hende.³⁾ Dronningens Vennekreds var lille, dens Midtpunkt var Hertugen og Hertuginen af Luynes, gennem hvem Bernstorff indførtes i hendes private Selskabelighed. Hertugen boede i Reglen i Versailles; da Hertuginen i 1735 var bleven Dame d'honneur hos Dronningen, var han fulgt med til Hoffet, og her blev det i over tyve Aar hans Livs Indhold at iagttage alt hvad der foregik og notere det i sin Dagbog, der er bleven en Hovedkilde til Ludvig XV's Hof Historie. Ægteskabet mellem den hæderlige gammeldags korrekte Hertug, der var ufejlbar Dommer i ethvert Etikette-Spørgsmaal, og hans adskilligt ældre Hustru var Typer paa et lykkeligt Fornuftparti; Sladdereren gav sig ikke af med dem. I deres Hjem mødtes det fornemste Selskab til stive Fester. Luynes og hans Hustru satte megen Pris paa Bernstorff,⁴⁾ og denne havde hos dem rig Anledning til at lære den

gammeldags franske Højadel med dens stive Ceremoniel at kende, hvis Ideal var Ludvig XIV's Tid, hvis Ønsker i lige høj Grad gik ud paa at se Elskerinderne forjagne og den frembrydende Strøm af irreligiøs Filosofi og politisk Opposition holdt nede af orthodox Katholicisme og blind Kongedyrkelse.

Udenfor de store Selskaber samledes en snæver Kreds om Dronningen, der næsten daglig besøgte Hertugens. De halve Aftener om Aaret tilbragte hun der; Samtalerne, fra hvilke al Sladder og al Tale om Hofintriger og Politik var banlyst, drejede sig mest om dagligdags ligegyldige Ting eller om religiøse Æmner, der laa Dronningen og det meget fromme Ægtepar stærkt paa Sinde. Som oftest spillede man Kort, men undertiden gik baade Spillet og Samtalen i Staa, og det hændte, at man var lige ved at falde i Søvn. Kun faa Mænd hørte til denne Kreds, mest fyldtes Lænestolene af gamle Hofdamer, om hvem Horace Walpole sagde, „at de sukkede efter det Øjeblik da de kunde lægge sig til Hvile i Abrahams Skød, da han var den eneste Mand hos hvem de havde Udsigt til at finde en Plads“.

Lige saa alvorlig var Tonen omkring den yderst devote Dauphin, hvis Hovedfornøjelse var at gaa til Andagtsøvelser og tidlig i Seng, og som levede i en knarvorn Opposition mod Faderen og dennes Maitresser.¹⁾ Ganske den samme Stemning raadede i det lille Hof som „Mesdames de France“, Ludvig XV's fire Døtre, dannede efterhaanden som de voksede til. I 1746, da Dauphins første Hustru var død efter kun et Aars Ægteskab, var der Tale om et Giftermaal mellem Frederik V's Søster Louise og den unge Enkemand, en i sig selv ganske urimelig Tanke, som der ej heller kom noget ud af;²⁾ den lykkelige Brud blev en sachsisk Prinsesse, hvis Ankomst i 1747 gav Anledning til en Række glimrende Fester, der kastede en kortvarig Glans over Dauphins og Mesdames' saa vel som over Moderens Tilværelse. Ellers levede de paa Skyggesiden i Versailles, fjærnt fra det muntre Liv, der i let-sindig Døgnnydelse rastløst ilede dem forbi i Madame de Pompadours „petits appartements“. Bernstorff havde rig Lejlighed til at tænke over Tilværelsens ulige Kaar, naar han agede frem og tilbage mellem Paris og Versailles.

Helt anderledes var Selskabeligheden i et Par højaristokratiske Hjem, der kun sjældent aabnede sig for Fremmede og ofte næsten

frygtedes af disse, fordi de som det udsøgteste og fornemste af alt stillede Fordringer som det var svært at fyldestgøre. Atter her var det Damer der gav Tonen an, nemlig de to Hertuginde de Boufflers og de La Vallière.

Hertuginde af Boufflers, Barnebarn af Ludvig XIV's berømte Marskal Villeroy, var i 1747, da hun blev Enke, trods sine fyrretyve Aar paa én Gang en af Hoffets allerskønneste Damer og den for sine Elskovseventyr mest berygtede.¹⁾ Allerede i 1721, da hun som fjortenaarig ugift var traadt fra Klostret ind i Selskabslivet, hed det i en onskabsfuld Couplet:

„Quand Boufflers parut à la cour
on crut voir la mère d'amour,
chacun s'empressoit à lui plaire
et chacun l'avoit à son tour.“

Senere hed det sig om hende, at enhver Mand, der saa nogenlunde godt ud, maatte have hende paa Listen over sine Erobringer, og endnu paa Bernstorffs Tid var hendes Rygte ikke meget bedre. Nu efter sin Mands Død holdt hun sig dog til en enkelt Elsker, Hertugen af Luxembourg, og i 1750, et Par Maaneder efter Bernstorffs Afrejse fra Frankrig, ægtede hun ham. Men hvor sandt end de onde Rygter talte, havde hun forstaaet at holde dem Stangen; hendes høje Rang, Rigdom og fremfor alt hendes Klogskab og Aandfuldhed bragte hendes Fortid i Forglemmelse, selv da hendes bedaarende Skønhed var svunden. Hendes Hjem blev Hofadelens fineste, selv blev hun Smagens og Modens Dronning. Hun levede indtil et Par Aar før Revolutionen, og lige saa længe varede hendes Herredømme; for at høre til det gode Selskab maatte man anerkendes af hende, i hendes Kreds bevaredes alle Traditioner om „den gode Tone“ og den franske Høflighed, som hele Europa siden Ludvig XIV's Tid havde søgt til Paris for at tilegne sig, og som den ældre Slægt i l'ancien régimes sidste Menneskealder med Harme saa de Unge frigøre sig for.

Det var i Overgangsaaene, medens hun endnu kæmpede med Minderne fra den urolige Fortid, at Bernstorff lærte Hertuginde af Boufflers at kende. Ogsaa han bøjede sig for hendes Smag og Ævner; „hun er saa aandfuld som vel tænkeligt, ingen kan som hun uddanne Ens Smag“, sagde han om hende. Men

han fandt tillige i hende „une bonne et vive amie“, og da hun forlod Paris, skrev hun til ham, at hun holdt af ham af sit ganske Hjærte og vilde vedblive dermed hele sit Liv.¹⁾

Endnu nærmere stod Bernstorff Hertuginde de La Vallière, den anden af de to Damer i hvis Huse det fineste Selskab samledes.

Ogsaa med hende havde Rygtet haft travlt, ogsaa hun havde ødselt skænket sin Skønhed til Elsker efter Elsker. Men medens Hertuginde af Boufflers var „mere frygtet end elsket paa Grund af sin Tunge, hvis ætsende Vid ikke skaanede nogen Fjende“, saa havde Hertuginde de La Vallière forstaaet at forsone Selskabet ved sin vindende Elskværdighed. „Hun vilde være fuldkommen“, skrev en Samtidig om hende, „hvis hun havde lige saa megen Afsky for Lasten, som hun synes at have Tilbøjelighed for Dyden.“²⁾

„Man udretter i Paris intet uden gennem Kvinderne“ var en Erfaring hvori Samtiden udtalte sin Respekt for Kvindernes Herredømme. „Ved Hjælp af Kvinden“, sagde Madame Geoffrin en Gang til Forfatteren Marmontel, „faar man udført alt hvad man vil have Mændene til. Nogle Mænd er saa optagne af Forlystelser, andre af deres egne Interesser, at de glemmer andres; Kvinderne derimod tænker derpaa, om ikke af anden Grund, saa fordi de ikke har andet at gøre. Tal i Aften til en Veninde om en Sag der interesserer Dem; i Morgen vil De se hende ved sin Rok eller sit Broderi drømme derom og bryde sit Hoved med, hvorledes hun skal hjælpe Dem.“ Marmontel indsaa Sandheden deraf, skaffede sig flere Veninder end Venner og gik i Skole hos dem.³⁾

Bernstorffs daglige Liv i Paris i disse Aar viser det samme; for ham drejede det sig vel ikke om gennem Kvinder at opnaa politisk eller personlig Fordel, det var Indvielse i det gode Selskabs Mysterier, Adgangen til alt hvad der stod højest i Europa i Aand og Dannelse, han søgte gennem den Række Damer, vi se ham omgaas. Var han ikke hos sin Marskalinde eller hos Madame de Thiers, hos Madame de Pompadour eller hos Hertuginde af Luynes, saa besøgte han to andre Hertuginde; ogsaa paa deres Slotte var han Gæst om Sommeren, særlig paa Hertuginde de La Vallières Slot Champs, hvor der stod Værelser rede til ham. Kom han ikke som lovet, sendte man Bud paa Bud for

at hente ham. Derude traf han de to Hertuginde og om dem et livslystent muntert Selskab, ofte paa hundrede Personer af den højeste Adel.¹⁾

Det vilde føre for vidt at opregne alle med hvem Bernstorff kom i Berøring. Bevarede Breve og Billetter viser, at han har kendt og omgaaedes omtrent alle hvis Navne havde Klang i hine Aars Pariserliv, men kun om faa ved vi, at de har staaet ham nærmere. Enkelte af disse bør nævnes som typiske for Ludvig XV's Hof. Det gælder saaledes Hertuginde af Mirepoix. Hendes Mand var en tapper Soldat, hun en sprudlende livlig Dame, der hørte til Ludvig XV's intimeste Omgang; uden at prøve paa at vække hans Forelskelse havde hun vundet ham ved sin uimodstaaelige Elskværdighed. „Hun har en fortryllende Ævne til at tækkes alle“, skrev en Samtidig om hende, „enhver vilde sværge paa, at hun kun havde tænkt paa ham hele sit Liv igennem.“ Hun og hendes Mand holdt af hinanden og var hinanden tro, men for en anden af Selskabslivets Fristelser saa Bernstorff hende bukke under. Hun var en lidenskabelig Spillerske og gjorde en mægtig Spillegæld. Ofte maatte Ludvig XV selv dække hendes Tab ved Spillebordet i Madame de Pompadours „petits appartements“.²⁾ Ved de samme Spilleborde traf Bernstorff François Claude Marquis de Chauvelin, der som Mirepoix var en dygtig General, en klog Diplomat og en behændig Hofmand. „Det er en mærkelig Mand“, siger Madame Duffand om ham, „alle Mennesker holder af ham, uden at man kan sige, hvem der er hans bedste Ven, han keder aldrig, skønt Munden aldrig staaer paa ham, han er meget optaget af sig selv, men støder dog ingen derved; der er ingen Egenskab, man kan rose særlig hos ham, og dog savner man heller ingen, hans Godmodighed erstatter alt.“³⁾

Udenfor Madame de Pompadours Kreds traf Bernstorff en Mand der fra først af tildrog sig hans Opmærksomhed ved at han altid samlede en Kreds om sig, skønt han hverken var indflydelsesrig eller begunstiget af Lykken. Det var Etienne François Greve af Stainville, af Nutiden bedre kendt under sit senere Navn Hertugen af Choiseul.⁴⁾ Født 1719 af en fornem men fattig lothringisk Adelsfamilie havde han som Officer deltaget i Belle-Isles tyske og italienske Felttog; i 1746 var han bleven Brigadier, men derefter avancerede han ikke mere; som hundrede andre unge Adels-

mænd syntes han at gaa op i Fornøjelser og Elskovsæventyr uden Tanke paa en større Fremtid. Men i Selskabslivet var han enestaaende; skønt hans Skikkelse var meget almindelig og hans rødhaarede Hoved og fregnede Ansigtstræk snarere grimme end kønne, var der over ham et spillende Liv, der indtog alle. Hans smaa Øjne lyste af Vid, hans Opstoppennæse og svære Læber gav ham et Præg af Gemytlighed, der svarede til det aandfulde Lüne som lyste over hans Ord. Damerne fandt ham uimodstaaelig. „Kun hos ham finder man Ynde, Behag og Munterhed, udenfor ham er alt dumt, overdrevet eller pedantisk“, sagde Madame Duffand om ham, og en af hans mandlige Beundrere, der som hun var betaget af hans utrolige Konversationstalent, sammenlignede ham med de højtpriste gamle franske Adelsmænd og kaldte ham: „god, ædel og djærv, vennesæl, galant og pragtlysten, liberal og stolt, dristig, kogende, ja fremfusende“.¹⁾ Ogsaa Bernstorff kom ind under Fortryllesen, og de sluttede Venskab „af Tilbøjelighed og fordi de fandt Behag i hinandens Selskab“.²⁾

Bernstorff havde allerede den Gang Indtryk af, at Stainville havde en stor Fremtid for sig, og fandt hans Personlighed saa interessant, at han kunde se bort fra den store Modsætning mellem deres Karakter. I de Aar, de levede sammen i Paris, saa det dog ikke meget ud til, at Stainville, som Bernstorff udtrykte sig, „var skabt til at spille en Rolle eller gaa til Grunde i Kampen derfor“.³⁾ Hans Liv bar kun Præg af Letsind og Ødselhed. Ubekymret om sin Fremtid levede han i Nuet, han gjorde Gæld uden Udsigt til at betale den, og vendte sin Satire imod hvem det faldt ham ind; Madame de Pompadour havde været strejfet af hans kaade Vid, og hendes Unaade betød nok til at hindre, at han avancerede i Hæren eller kom ind i en diplomatisk Stilling. Tilsyneladende brød han sig dog ikke derom; han levede som den øvrige „jeunesse dorée“ og vilde hellere berømmes for galante Bedrifter end for virkelige Fortjenester. I 1746—47 taltes der overalt i Paris om hans Forhold til Madame de Gontaut, hvis Mand Marquis de Gontaut, Stainvilles gode Ven, var en af Madame de Pompadours Yndlinge. Bernstorff kendte Familien godt og saa Stainvilles Bedrifter paa nært Hold. I 1747 døde Marquisen efter Fødslen af en Søn, og paa sit Dødsleje bad hun sin Søster, der den Gang kun var tolv Aar, om at ægte hendes Elsker

Stainville greb Tanken, thi den unge Pige Louise Honorine Crozat-Duchatel var baade rig og smuk; i den følgende Tid forhandlede om Ægteskabet, der fandt Sted tre Fjerdingaar efter Bernstorffs Afrejse fra Paris. Stainville havde dog ikke derfor opgivet sin fri Erotik og drev et nyt Spil indenfor de Kredse hvor han og Bernstorff færdedes. Denne Gang gjaldt det en gift Datter af Hertuginde af Boufflers, Prinsesse Robecq; hun var i flere Aar Stainvilles Elskerinde, og han lagde ikke Skjul paa Forholdet overfor Bernstorff. Denne har sikkert ikke ydet Stainville den interesserede Anerkendelse som denne ellers regnede paa, men maaske netop fordi Bernstorffs Opfattelse af slige Forhold var hans egen saa ganske modsat, følte Stainville sig draget til den strængere og mere moralske Nordbo. De fortrolige Breve, Stainville skrev til Bernstorff da deres Samliv var afbrudt, tyder herpaa. I Grunden havde Stainville Arbejdskraft og Ærgærrighed, og Bernstorffs energiske Arbejdsdygtighed og store Kundskaber tiltalte ham. Lidt efter lidt, maaske under direkte Paavirkning af Bernstorff, delte Stainville sin Tid. Om Formiddagen læste han og søgte at udfylde de store Huller i sin Viden; han arbejdede let og hans Arbejde bar Frugt. Resten af Dagen brugte han saa til sin vante Selskabelighed og sine Æventyr, men han fandt tilige Tid til at opsøge Bernstorff og hente Belæring hos ham.

Han sigtede mod Diplomati; hvem af hans Jævnaldrende kunde give ham bedre Besked om Europas, ja om Frankrigs Politik end Bernstorff, hvis Viden alle beundrede? Stainville var næsten tredive Aar; nu følte han det urimelige i at gaa rundt og spille sin Tid, og han gav sin Tristhed Luft overfor Bernstorff, „son maitre“ som han kalder ham hver Gang Talen er om Politik. „Naar en Mand „d'un certain état“ er over tredive Aar, bør han enten udfylde sit Liv med at udrette noget betydeligt eller afgjort give sig tilfreds og blive Filosof“, skrev Stainville til Bernstorff. „Det sidste er det lykkeligste, men netop derfor maaske ogsaa det vanskeligste. Jeg giver mig selv daglig Timer i Filosofi; men det har til Dato ikke virket stort paa mig.“¹⁾ Det var et Omslag i Stainvilles Liv som Bernstorff saa forberedes; snart efter hans Afrejse kom Stainville ud af sin Leddiggang og ind paa den Bane der snart efter gjorde ham til Frankrigs ledende Minister.

Han glemte ikke, hvad Bernstorff havde været for ham som fortrolig Raadgiver, og Bernstorff paa sin Side holdt ikke alene fast ved ham af politisk Interesse, men ogsaa fordi han trods den store Forskel imellem dem satte ham højt; han havde mærket Stainvilles storstilede Tankegang og anerkendte hans „grand coeur“. Hjærtensvenner blev de dog ikke; dertil var Forskellen for stor, der var Egenskaber hos Stainville som frastødte Bernstorff stærkt. Han var mistænksom og taalte vanskelig Modsigelse, hvor hæftig han end selv kunde udtale sig. Dette skabte Utryghed, og Forholdet endte ogsaa tilsidst med et groft og hensynsløst Brud fra Stainvilles Side.¹⁾

En anden Mand, hvis senere diplomatiske Virksomhed kom til at interessere Bernstorff, var Jean François Ogier, der i 1753 kom som fransk Gesandt til København, hvor han blev til 1766 og stod paa den bedste Fod med Bernstorff. Deres Bekendtskab stiftedes netop i disse Kredse; Ogier, der tilhørte en rig adelig Familie, havde en Tid lang under Pariserparlamentets Kampe med Jesuiterne været i Unaade og maatte ombytte en høj Embedsstilling med Forvisning fra Paris. Han var dog atter bleven taget til Naade og var bleven Overintendant hos Dauphin. Bernstorff traf ham der i Hofkredsene men tillige hos Madame de Pompadour; Hertugen af Luynes fortæller, at Ogier ligesom Bernstorff var Tilskuer ved Prøver i „Théâtre des petits cabinets“.²⁾

En af Tidens ejendommeligste Krigerskikkelser, som tillige stod i et særegent Forhold til Danmark, mødte Bernstorff i Marskal Ulrik Frederik Valdemar Løvendal. Han var en Ætling af den uægte Sidelinje af den danske Kongestamme, Sønnesøn af Ulrik Frederik Gyldenløve, Kong Frederik III's uægte Søn. Han var født Aar 1700, havde ført et omflakkende Krigerliv, rigt paa æventyrlige Bedrifter og Elskovsæventyr; da Bernstorff var i Sachsen-Polen, spillede Løvendal som Generalmajor i August III's Tjeneste en stor Rolle under Tronfølgekrigen. Nu i Fyrreerne var han i fransk Tjeneste og indlagde sig ligesom den anden berømte Udlænding Marskal Moritz af Sachsen store Fortjenester i Kampene i Flandern; Voltaire og mange andre besang ham, og da han, skønt han havde levet i over tyve Aar udenfor Danmark, stadig kaldtes for Danskeren, kastede hans Bedrifter en

vis Glans over den Stat, Bernstorff repræsenterede. Løvendal maatte ofte benytte Bernstorffs Hjælp i Forhold vedrørende hans danske Afstamning, og Bernstorff havde meget med ham at gøre.

I 1748 genoptog den danske Regering en ældre Plan om at faa Løvendal til at træde i dansk Tjeneste. I flere Aar forhandlede Bernstorff i dyb Hemmelighed med ham, men Planen strandede paa Marskallens ublu store Fordringer. Men i øvrigt var Løvendal vel sindet mod Danmark, gennem Bernstorff drog han en Række danske Officerer ind i fransk Tjeneste, hvad der ansaas for en stor Begunstigelse, og han var ofte Bernstorff til Hjælp, naar det under Krigen drejede sig om at beskytte dansk Ejendom, f. Eks. dansk-norske Skibe i flanderske Havne. Bernstorff beundrede hans store Krigerævner, men kritiserede skarpt hans Fordringsfuldhed og de store moralske Skavanker der hæftede ved hans æventyrlige og letsindige Personlighed.¹⁾

Med adskillige af sine diplomatiske Kolleger sluttede Bernstorff Venskab, og der er i bevarede Breve Vidnesbyrd om, hvor velset han var i deres Kreds. Dette var Tilfældet med den sardinske Gesandt Marquis de Saint-Germain, og med Genuas Afsending Pallavicini, medens en af Generalstaternes Afsendinge Larray hørte til hans Ungdomsvenner. Sveriges Gesandt Carl Frederik Scheffer, en livlig og aandfuld Mand, traf han stadig i Selskabslivet; de mødtes paa Bisy hos Belle-Isles, de færdedes Side om Side i det litterære Salonliv særlig hos Madame Duffand, og grundlagde et Venskab, der fik Betydning da begge blev Statsministre hjemme i de nordiske Nabolande. Med en fremragende Schweitzer stiftede Bernstorff ogsaa i disse Aar Bekendtskab, nemlig med Genferen Jean Louis Saladin, der faa Aar efter vendte tilbage til sin Fødeby for der at beklæde de højeste Embeder. I fem og tyve Aar havde Saladin næsten altid opholdt sig udenfor Genève, som mange Schweitzere førende en kosmopolitisk Tilværelse, snart i en, snart i en anden Stats Tjeneste. Først som hannoveransk Gesandt i Paris, senere som Syndicus for det franske Compagnie des Indes havde han vist sig som en ualmindelig duelig Diplomat. Men samtidig havde han plejet sin omfattende litterære Interesse; han var uddannet som Præst, men forlod Theologien for at studere Historie og Politik; medens han virkede som Diplomat eller arbejdede for Frankrigs oversøiske

Handel, levede han sammen med Montesquieu, der læste sit Manuskript til l'Esprit des lois for ham, og var i hele denne Kreds, som ogsaa Bernstorff tilhørte, skattet for sin Elskværdighed og livfulde Aandrighed.¹⁾

Hvor afsluttet end Selskabet var i disse højadelige og diplomatiske Kredse, saa førte dog Broer derfra over til andre Samfundslag. Bernstorff færdedes overalt og tog intet Hensyn til de bestandige Rivninger der fjærnedede Familierne fra hinanden.

Hans Stilling som fremmed Diplomat lettede ham dette, ja gjorde det næsten til Pligt for ham ikke at tage personlige Hensyn. Uagtet sit intime Forhold til Familien Belle-Isle omgikkes han Hertugen af Broglie, Belle-Isles hidsigste Rival. Bernstorffs Venner, Familien Thiers, laa i en bitter Strid og Familieproces om store Godser med Familierne Duchatel—Gontaut, med hvem Bernstorff stod paa en fortrolig Fod, og Stainvilles idelige Sammenstød med Folk hvem han lod sit Vid gaa ud over, ja hans Uvenskab med Madame de Pompadour tog Bernstorff ikke Hensyn til, da han valgte ham til stadig Omgangsfælle. Ingen optog heller Bernstorff dette ilde; han var velset overalt.

Heller ikke Standshensyn bandt ham. Han havde søgt Madame d'Etiolles Selskab før hendes Stigen og følte ikke den dybe Indignation, der mødte hende da hun blev Kongens Elskerinde, fordi hun fra sin lave Herkomst vovede at stige til en Plads der, hvor lidet ærefuld den end var, stod for Frankrigs Højadel som tilhørende den, efter at de tre højfornemme Søstre de Nesle havde indtaget den efter hinanden. Bernstorff søgte gjerne Omgang i „la haute finance“ og med „noblesse de robe“. Paa Etiolles havde han været Gæst hos en af Frankrigs rigeste Finansmænd, Generalforpagteren Le Nourmand de Tournehem; det var ham der sagdes at være Madame de Pompadours virkelige Fader, i alt Fald var han hendes Moders Elsker, og det var hans Nevø der havde ægtet hende og for Onkelens Penge levede paa Etiolles. Derude og i Generalforpagterens Palæ i Rue Saint Honoré i Paris saa Bernstorff, at smagfuld Luksus i Frankrig ikke var Fødselsadelens Privilegium.

Hos en anden hovedrig Generalforpagter, Le Riche de La Popelinière, saa Bernstorff en lignende borgerlig Luksus udfolde sig.²⁾

Husets Frue var den skønne og aandfulde Skuespillerinde Made-moiselle Descharges, der havde været La Popelinières Elskerinde indtil Fleury tvang Ægteskabet igennem, da Forholdet gav offentlig Forargelse. Nu præsiderede Fruen med straalende Ynde i hans Saloner og i det kunstnerisk smykkede Slot i Passy; flotte Fester, Koncerter og Sangaftener arrangerede af de første Kunstnere, Theaterforestillinger og Baller samlede der et broget Selskab af Diplomater, Aristokrati, Kunstnere og Litterater. Men i 1748 kom Katastrofen; Husets Herre reves ud af sin rolige Kunstnydelse og sin ivrige Sysselsættelse med at lave obscøne Digte og Fortællinger og ikke mindre pikante kostbare Illustrationer dertil. En Afskrift af en Smædevisse, der gemmes blandt Bernstorffs Papirer, fortæller Sammenhængen; en skøn Dag opdagede La Popilinière, at hans Hustru for at lette sin Elsker Hertugen af Richelieu Adgangen til sit Værelse havde ladet lave en hemmelig Indgang fra sin Kamin ind i Nabohuset, som Hertugen havde lejet. La Popilinière blev rasende, han jog sin Hustru bort, og i flere Aar stod det før saa livlige Hus øde og tomt.

Bernstorff traf ogsaa andre Borgerlige af større Fortjeneste. Vi har allerede nævnt hans lærde og kunstforstandige Ven Monsieur de Seguy, der nød Naadsensbrød i Baron de Thiers' Hus; indenfor „noblesse de robe“ omgikkes Bernstorff til Stadighed den aandrige Selskabsmand Præsident Hénault, Madame Dudeffands fortroligste Ven, der tillige var stadig Gæst saa vel hos Madame de Pompadour som i Maria Leszczynskas og Hertugen af Luynes' Kreds. Mellem Hénault og Bernstorff udviklede der sig et nært Bekendtskab, der skal have ført til en mangeaarig Korrespondance, som destoværre synes at være gaet tabt.¹⁾ Ved Hénaults Middage traf Bernstorff foruden sine højadelige Venner litterære Berømtheder som Voltaire og Montesquieu. Et lignende udvalgt Selskab mødte han hos et andet Medlem af „noblesse de robe“, den højtansete dygtige og hæderlige Daniel Charles Trudaine.²⁾ Han var Generalintendant for Finanserne, Direktør for Vej- og Brobygningsvæsenet og udførte en Mængde store Arbejder med Dygtighed og Økonomi. Han fik oprettet en Ingeniørskole; som Medlem af Handelsraadet sørgede han for den franske Industris Udvikling og kæmpede for friere Styrelsesprincipper. Med ham førte Bern-

storff en mere saglig Konversation end med de fleste andre og han fik derved Indblik i et energisk Arbejde for Frankrigs økonomiske Opkomst.

Bernstorff var dog ingenlunde henvist til at søge ud for at finde Omgang af den Art, han satte Pris paa; ogsaa hjemme havde han om sig et Par Mænd af hvis Selskab han havde Glæde.

Først og fremmest gjaldt dette om Joachim Wasserschlebe, hvem Bernstorff ved sin Ankomst til Paris traf som Legationssekretær.¹⁾ Han beholdt ham i samme Egenskab under hele Pariseropholdet, og lod ham siden følge efter sig til København, fordi han var bleven ham et uundværligt Faktotum og en kær Ven. Wasserschlebe, der fra nu af er nøje knyttet til Bernstorffernes Historie, var lidt ældre end Bernstorff; han var født den 1. Maj 1709 i Salzwedel nær ved Gartow, hvor hans Fader var Borgmester. Omtrent 1729 studerede han vistnok i Leipzig og Halle; 1731 træffes han i Paris, hvor han i en Aarrække var ansat som Privatsekretær hos Grev Werner Schulenburg, der afløste Christen Sehested som Gesandt i Frankrig. Tanken om at træde i dansk Statstjeneste kom da til at ligge ganske nær; for at realisere den tog han til København, hvor han 13. Januar 1738 blev Sekretær i tyske Kancelli. Han forblev der dog kun et Aars Tid og lærte kun Forholdene overfladisk at kende, men dog nok til, at han under 18. September 1739 kunde faa Udnævnelse til dansk Legationssekretær i Paris. Her følte han sig hjemme, og her groede han saa fast, at han i mange Aar ikke tænkte sig Muligheden af atter at bryde op herfra. Han afbrød næsten enhver Forbindelse med sin Slægt i Tyskland; snart troede den ham død, snart gik der Rygter om, at han var gaaet over til Katholicismen og havde ægtet en rig katholsk Dame. Saa vidt gik det vel ikke; Wasserschlebe forblev ugift, om han end synes at have sværmet for unge Piger i de franske Familier hvor han fik sin Gang, og han vedblev at være en stærkt theologisk interesseret Protestant. Men i øvrigt levede han sig helt ind i det franske Samfund. Han havde nu som senere, da han levede de sidste fem og tredive Aar af sit Liv i Danmark, let ved at tilpasse sig efter fremmede Forhold og gaa op i dem med Liv og Sjæl. Han var en interesseret vel begavet Mand, kundskabsrig

og med megen Sans for Videnskab og Kunst. Han læste en Mængde og fyldte sine Optegnelser og Breve med talløse Citater; klassiske Forfatteres, moderne Theologers og Historikeres Værker var hans Kilder, saa vel som samtidige Piecer og ældre fransk Skønlitteratur. Paris's Skønaander og Lærde, Skuespillere og Kunstnere blev hans Omgang; hans Interesser gjorde ham velset ogsaa af de Højadelige, der ellers let oversaa de Borgerlige. Hans Brevveksling vidner om en udstrakt Bekendtskabskreds, og Bernstorffs og Madame de Belle-Isles Breve viser, at han betragtedes som Ven i dette højfornemme Hjem. Wasserschlebe havde under sit korte Besøg i København gjort sig bemærket ved sit Kendskab til franske Forhold, og man benyttede fra nu af hans store Hjælp-somhed. Til det nyopførte Christiansborg Slots Udsmykning forskreves gennem ham Malerier, Spejle og Møbler, og danske Lærde og Kunstnere tyede stedse til ham om Raad og Vejledning, enten det nu var i Breve eller de under Pariserbesøg lagde Beslag paa hans Tid og Gæstfrihed.

Wasserschlebe var saaledes en Mand efter Bernstorffs Hoved, næsten et Stykke af en Keyssler, og medens Bernstorff i Frankrig havde frabedt sig en Legationssekretær, saa glædede han sig i Paris over at have faaet Wasserschlebe. Denne delte hans Glæder og Sorger og blev hans højre Haand; han var hans Mellemmand overfor Kunstnere og Videnskabsmænd, hans Hjælper ved Besørgelse af alle mulige Kommissioner der krævede Lokalkundskab i Paris. Ogsaa diplomatisk var Wasserschlebe særdeles duelig; han havde politisk Begreb og var vel underrettet; vi har omtalt, hvorledes han havde særlig Interesse for Handels- og Skibsfartssager; her hjalp han trolig Bernstorff med at indhente Oplysninger og udarbejde statistiske Oversigter. Han var da i enhver Henseende en fortræffelig Medhjælp og et godt Menneske, hvem Bernstorff kom til at holde af og gav det bedste Skudsmaal.

Foruden Legationssekretæren var Legationspræsten Bernstorffs daglige Omgangsfælle; medens Wasserschlebe boede i Gesandtskabspalæet, var dette vistnok ikke altid Tilfældet med Præsten, men derimod synes ogsaa denne at have været fast Gæst ved Bernstorffs Bord. Da Bernstorff kom til Paris, hed Legationspræsten Hasenmüller, og han blev i sit Embede i to Aar; saa

søgte han til Danmark og blev kaldet til Karlum i Slesvig. Men da han i September 1746 kom hjem, viste det sig, at han ikke kunde overtage Kaldet, fordi han ikke kunde Dansk. Bernstorff satte megen Pris paa ham og karakteriserede ham som en „from og forstandig Mand af ulastelig Vandel, med Ævne til at opbygge sine Tilhørere gennem sin Forkyndelse og alene optaget af at opfylde sine Pligter“.

Et Fjerdingaar efter Hasenmüllers Afrejse kom hans Eftermand. Det var atter en Tysker, Matthias Schreiber, der var Legationspræst her i over tyve Aar. Ogsaa han var en Mand med mange Interesser, og Bernstorff benyttede ham især til at holde Udkig med hvad der foregik i den tyske Litteratur, som Schreiber interesserede sig meget for. Senere, da Bernstorff forlod Frankrig, sendte Schreiber ham regelmæssige Efterretninger dernedefra.¹⁾

V.

Hvor indholdsrigt end det brogede Selskabsliv var, saa er det dog ikke disse Kredse der for Eftertiden staar som det ejendommeligeste Udtryk for Datidens Frankrigs selskabelige og aandelige Kultur. Hverken i Belle-Isles Hus, i Hofkredsene, eller i de højadelige Huse udfoldede sig det litterære Salonliv, hvori l'ancien régime kulminerede. Først dør løb alle franske Kulturstrømninger sammen, først dør modtog en Fremmed et helt Indtryk af Frankrigs pulserende Aandsliv og stillede overfor Tanker og Meninger der prægede Europas Liv i det følgende halve Aarhundrede.

De litterære Saloners Fremkomst var i Frankrig en naturlig Frugt af de voksende almene Interesser og af Selskabslivets Forfinelse.²⁾ Sansen for den stadig rigere Litteratur beherskede i stigende Grad de økonomisk velstillede Klasser; da Frankrigs Adel blev Hofadel, fik den Fritid nok; de, der ikke slog sig til Ro med Hoflivets Etikette og ikke tilfredsstilledes ved simple rent materielle Nydelser, fandt i æsthetisk Underholdning en ny selskabelig Beskæftigelse. Om litterære Æmner var det ellers censurbundne Ord frit; heri fandt Samtalen et Midtpunkt der

gav Anledning til Afveksling og til Strejftog over de mest forskellige Omraader. Begrebet Konversation opstod; den Trang til selskabeligt Samvær, der er saa udpræget hos de romanske Folk, skabte en let og tiltalende Form for Drøftelse mellem flere; lige fjærnt fra den lutherske Præsts og den katholske Paters dogmatiske Doceren eller fra de Lærdes tørre Opramsning, spidsfindige Mundhuggeri eller arrige Disputeren forstod man at lægge almindelige Æmner og personlige Spørgsmaal ind under almindelig Drøftelse. Konversationen bryder de Lærdes Eneret til Drøftelse af aandelige Spørgsmaal, den er et Trin i Dannelsens Udviklingshistorie. Franskændenes Sans for Form og Klarhed gav Konversationen sin Form, deres Nysgærrighed og hidsige Videlyst gav den sit brogede Indhold.

Allerede under Ludvig XIV blev det i Frankrig Mode at give Selskabslivet et litterært Præg. Fra Kaféerne, hvor Forfatterne var vante til at søge hinanden, droges de over i det gode Selskab; de lærte dets selskabelige Tone og fine Manerer og gav det til Gengæld Del i deres Interesser; de saakaldte „bureaux d'esprit“ opstod. Sjældent var Værterne Mænd; ogsaa her træder Kvinderne i Forgrunden; i Reglen var det begavede aandfulde Damer, der samlede en Kreds om sig i deres Hjem. Dèr mødtes litterært interesserede Bekendte med litterære Dilettanter og udøvende Forfattere og Kunstnere. Oftere drog Mæcenatvirksomhed yngre eller ældre Forfattere til Huse. Hver Kreds fik sit Præg, en Personlighed, en Livsanskuelse, eller blot en Smag paatrykte den sit Stempel. Fra hver Salon hørtes en Tone der lod sig skelne i det store Orkester.

Fra Ludvig XIV's Tid af havde Paris haft Saloner, som bevidst søgte at faa et litterært Præg. I halv Hundrede Aar holdt Hertugininden af Maine litterært Hof paa Sceaux, et Slot tæt ved Paris, „hvor Glæden skulde bære Præg af Aand“. Endnu under Bernstorffs Pariserophold samledes man hos den ældgamle Dame. Hendes Selskab var bleven fornyet mange Gange i Tidens Løb, men endnu samledes litterære Berømtheder paa Sceaux. Bernstorff kan have truffet Voltaire dèr, thi denne boede der i disse Aar længere Tid ad Gangen, han arbejdede om Dagen og om Aftenen, naar den tidlige Middag havde forenet Gæsterne, læste han sine Digte og Skuespil højt. Kredsen paa Sceaux havde en

stræng litterær Karakter, Kortspil var banlyst; Samtalen herskede, men i Værtindens yngre Aar var det vel hændet, at hendes Gæster mere end Hertuginen selv glædede sig over, „at alle hørte paa hende, men hun selv ikke paa nogen“.

Foruden paa Sceaux var der ogsaa andre „petits royaumes“, som Voltaire allerede 1732 kaldte dem, hvor „une dame sur le déclin de sa beauté fait briller l'aurore de son esprit“ og hvor man „fældede Dom over sit Aarhundrede“. Ofte var det Damer af det højeste Selskab der, trætte af dets trivielle Fornøjelser, lede af Elskovsæventyr og Intriger, nu søgte Ro og en ny Tilfredsstillelse for deres Forfængelighed ved at omgive sig med Litterater og dyrke mere varige Interesser. „I Stedet for at gaa i Kirke dannede man en Salon.“ Hver Salon havde sine bestemte Mødedage, ofte holdtes der aabent Hus flere Gange om Ugen, en Aften kunde den højfornemme Værtinde udelukkende modtage Standspersoner, en anden Aften var Selskabet mere broget, og det litterære Element gav Tonen an. Saaledes havde det været i Madame Lamberts Salon i 1720erne; efter hendes Død samledes hendes Kreds hos Madame de Tencin. Hun var født 1680 og havde ført et endnu mere skandaløst Levned end de fleste andre højadelige Damer; i 1726 endte hendes galante Æventyr, da en af hendes Elskere skød sig for hendes Øjne. Saa begyndte hun et nyt Liv og søgte ved sin litterære Salon at bringe sin Fortid i Forglemmelse. I henvend tyve Aar samlede hun i Reglen hver Tirsdag Aften Forfattere, Skønaander og Politikere. Madame selv og den store Berømthed Fontenelle, en snart halvfemsindstyveaarig Olding, var Samtalens Midtpunkter, om dem samledes Tidens store Aander som Marivaux, Montesquieu, Marmontel, for blot at nævne de mest bekendte. Man talte om Kunst og Videnskab, om Litteratur, og nu og da ogsaa om Politik, og medens Salonerne hidintil i Reglen havde været utilgængelige for Fremmede, aabnede Madame de Tencin Dørene for berømte Udlændinge; to af Bernstorffs Venner, Lord Chesterfield og Genferen, den berømte Læge François Tronchin, var mellem hendes Gæster. Fra nu af blev de store parisiske Saloner kosmopolitiske.

Bernstorff er utvivlsomt kommen baade paa Sceaux og hos Madame de Tencin, og vi ved, at han var en stadig og skattet Gæst

i de to store endnu mere berømte Saloner der henimod 1750 afløste de to ældre, Madame Dudeffands og Madame Geoffrins.¹⁾

Efter en stormfuld erotisk bevæget Ungdom var Madame Dudeffand, hvis Ægtefælle Marquis Dudeffand betød lige saa lidt for hende, som Ægtefæller i Reglen betød for de andre franske Damer, falden til Ro med en intim Ven, den verdenskloge og fintdannede Præsident Hénault, som fortrolig Raadgiver; hun havde indrettet sig paa at lade Venskab, Aand og selskabelige Sejre erstatte Ungdomstidens Erobringer.

Hendes klare og kritiske Forstand og dybe Skepsis formaede vel ikke altid at tilbagetrænge hendes kraftige Lidenskaber; i Venskab havde hun søgt Erstatning for Elskov, men endnu som blind syvtiaaig Kvinde tog en sværmerisk Følsomhed Magten fra hende overfor den unge Horace Walpole, da han gik sin Sejersgang gennem parisiske Saloner. Men Intelligens var dog hendes Styrke; et krydret Bryg af Viden og Aand, af mandlig Skepsis og kvindelig Intuition bød hun sine Venner. Hun kunde som ingen anden trænge ind i en Karakter; hendes Breve, der er en rig Kilde til Forstaaelse af hendes Kreds og hele Datidens Samfund, gemmer en Række Portrætter, der er „mere levende end Originalerne“; i Samtale eller Brevveksling uddrog hun Essensen af enhvers Væsen, bragte hver især til at yde sit højeste, og Luften om hende blev mættet med det fineste aandelige Stof; selv i de fem og tyve Aar, da hun sad blind i sin Lænestol, var hendes Tiltrækning ikke mindre end før.

Først havde hun færdedes paa Sceaux; i den gamle Hertuginde senere Aar havde hun givet Tonen an derude. I Samtalerne ved Bordet, paa Sejlture paa Søen eller paa Spadsereture, hvor man gjorde Holdt under gamle Kæmpeege i Kreds om en Op læser eller Fortæller, naar man efter Bordet og Musikken talte og diskuterede, eller naar en Theaterforestilling skulde sættes i Scene, altid blev Madame Dudeffand Sjælen i Samlivet. Paa sine aarlige Baderejser tog hun som saa mange andre fornemme Damer en Skare af fortrolige Venner med; fulgte de ikke, da bandt hun dem under Fraværelsen ved lange æggende livfulde Breve. Om Vinteren samlede hun sin Kreds fra Sceaux om sig i Rue de Beaune; lidt efter lidt skilte hun den ud fra Hertuginde, og da hun i 1747 efter andre fornemme Damers Skik lejede sig en

rolig Lejlighed i Klosteret St. Joseph, havde hun hermed dannet sin egen Salon.

Omtrent samtidig havde den borgerlige Madame Geoffrin begyndt at gøre sin Salon bekendt. Det var Madame de Tencin der havde draget hende frem og givet hende Smag for det litterære Selskabsliv; Madame Geoffrin havde saa plaget den rige Mr. Geoffrin, en brav men knarvorn Borgermand, til at aabne sit Hus for det brogede Selskab, hvis Sæder og Anskuelser stred ganske mod hans; han kørtes hen i en Krog og havde kun at passe Anretningen og Vinen, indtil han ubemærket gik i Graven. I Madame de Tencins sidste Aar lurede Madame Geoffrin ligefrem paa Arven efter hende og søgte at drage hendes Gæster over til sig. Da Madame de Tencin 1749 døde, kom de næsten alle, og lidt efter lidt udførte Madame Geoffrin sin Plan at gøre sin Salon til Centrum og Mødested for hele Paris, ja for hele Europas aandelige Liv; hun vilde samle om sin Lænestol alt hvad der betød noget i Skønlitteratur, Videnskab, Kunst og Politik. Medens de andre Saloners Fremkomst oftest skyldtes Tilfældet, og de udviklede sig gennem personlige naturlige Forbindelser, var Madame Geoffrins Salon et Kunstprodukt, et bevidst Redskab for en højtbegavet, interesseret og ærgærrig Kvindes Forfængelighed. Men hendes Bestræbelser lykkedes; hvor søgt end Madame Dudeffands Salon blev af en stor Kreds af betydelige Personer, saa blev Madame Geoffrins Salon i Rue Saint Honoré dog det berømteste Mødested; den havde et bredere Anlæg end de andre Saloner, idet hun ikke blot drog Forfattere men ogsaa Kunstnere og Politikere til sig og fulgte Madame de Tencins Eksempel ved at give sin Salon et stærkt kosmopolitisk Præg. Enhver Fremmed, der kom til Paris, var velkommen hos hende, hvad Rang eller Titel han havde eller ikke havde; aandelig Virksomhed eller Berømmelse var Adgangskort. Tilrejsende Kunstnere, Forfattere og Diplomater kunde her mødes med Fyrster som Gustav III og Stanislaus Poniatowski, der regnede Madame Geoffrin til deres Venner og ansaa det for en Ære at have været Gæst hos hende eller veksle Breve med hende. Hun øvede et europæisk Herredømme fra sin Lænestol og sit Skrivebord og blev et Eksempel paa den franske Aands og Dannelses Sejersgang gennem Europa.

I de Aar, Bernstorff var i Paris, var baade Madame Dudeff-

fands og Madame Geoffrins Saloner i deres første Udvikling, og medens de senere blev en Slags Seværdigheder, som Rejsende havde øverst paa Huskesedlen naar de kom dertil, saa var det rimeligvis for Bernstorff et ganske almindeligt Led i hans Selskabsliv, at han gled ind i disse Kredse. Han fulgte med Strømmen, Grænserne mellem de forskelligartede Kredse var flydende, og han færdedes overalt.

Omgangen i disse litterære Saloner havde en særlig Betydning for ham. Her stilledes han bestemtere end noget andet Sted overfor det der gav det franske Aandsliv dets særegne Karakter. I de diplomatiske Kredse, i den slebne Hofselkabelighed blev Brodden taget af meget der her lejlighedsvis fremtraadte i al sin Skarphed, her nødtes Bernstorff idelig til at gøre sig Rede for sit personlige Standpunkt til Salonlivets Aand, under Diskussion og Samtale maatte han præcisere sin Opfattelse for eller imod Tidens brændende Spørgsmaal.

Formerne for Salonlivet var trods hver Salons Særegenhed i Reglen de samme. En eller flere Dage om Ugen samledes Kredsen til Middag, efter Tidens Skik saa tidlig som Kl. 1—2, eller til Aften ved 6—8 Tiden; Beværtningen var i Reglen tarvelig; man spiste ret slet i de litterære Saloner, kun hos Madame Geoffrin lagdes der Vægt paa udsøgte Retter, god Vin og smagfuld Anretning. Bernstorff har dog næppe interesseret sig derfor, han nød Madluxus nok de øvrige Dage. Ved Bordet og efter Bordet inde i Salonen udspandt der sig saa den Konversation der gav Sammenkomsten dens Præg; Værtindens Kunst var at lede denne; hun skulde beherske de ofte yderst forskelligartede Gæster, saa de i livfuld Frihed gav sig hen i Samtalen, men ikke forledtes til Yderligheder, til stødende Ord eller hidsige Sammenstød. „Voilà qui est bien“, sagde Madame Geoffrin naar Samtalen antog en farlig Vending; „soyons aimables“, sagde hun til Husets fritalende faste Stok naar der ventedes ny Gæster.

Æmner for Samtalen hentedes alle vegne fra; i Førstningen var de nærmest litterære, de sidste udkomne Bøger, det sidste Skuespil, en litterær Kritik, men netop i denne Tid gled man let over til alvorligere Spørgsmaal. Hvor let førte ikke Diskussionen om et beslaglagt Skrift til en Debat om Censurens Berettigelse; det laa nær ved Omtalen af Voltaires Skuespil eller Montesquieus

Værker at debattere almindelige politiske Principper. Naar en af Gæsterne fremtog den nyeste politiske Pjece, hemmelig paa Trods af Censuren „trykt i Holland“, om Regeringens Skattepolitik, om Parlamentets Kampe for sine Rettigheder, om Angrebene paa Jesuiterne, eller en anden højt citerede det nyeste Smædevers mod en Minister, da bevægede Samtalen sig ad de Tusinde Veje fra Dagens Begivenheder til de store almindelige religiøse, politiske og sociale Spørgsmaal. Et enkelt Ord, et Citat eller en Paastand kunde samle eller sprede Grupperne; snart skilte man sig parvis ud, snart slog man sig ned i Krogene, snart stimedede alle lyttende sammen om et enkelt diskuterende Par.

Her greb Montesquieu Ordet; uden egentlig at være en „causeur“ af Fag havde han en egen Art Veltalenhed; naar han blev varm, tvang han sine Tilhørere til Tavshed under sine Ords Magt og gjorde et dybt Indtryk paa dem. Midt i Salonen sad den gamle Fontenelle med sit Hørerør i Haanden, med et skeptisk aandfuldt Smil paa det kolde kloge Oldingeansigt. Naar Samtalen om ham fik Liv, forhørte han sig om dens Genstand; han nikkede betænksomt, talte lidt højt med sig selv, saa drog han alle hen om sig ved en lang Monolog, hvori han nedlagde sit endnu levende Vid, sin Erfaring og sine Minder fra et bevæget indholdsrigt Liv, der havde staaet paa sin Middagshøjde i Ludvig XIV's Storhedstid. En anden Gang læste Voltaire højt af et utrykt Værk med onskabsfuld Understregning af Pointerne, med Finter eller aabenbare Hug mod sine Fjender. Hver havde sit at yde; Madame Geoffrin forstod at lokke enhver frem. „Jeg er kun et Instrument, paa hvilket De har forstaaet at spille“, sagde en af hendes litterære Gæster en Dag, da hun roste ham for nogle fortræffelige Bemærkninger. Det ene Ord greb det andet i dette Selskab, og Samtalens Bølger skyllede ind over alle Kyster.

I disse Aar før 1750 flommede i de parisiske Saloner endnu ikke den Strøm af hidsig religiøs og politisk Kritik der snart skulde undergrave hele det franske Samfund. Først i 1751 udkom Encyclopædien, hvori alle kætterske Meninger kodificeredes, først i 1754 udkom Rousseaus „Discours sur l'inégalité“ med dens Lovprisning af Naturen og revolutionære Angreb paa Samfundskulturen, og der var endnu en Stund til „Contrat social“s Fremkomst. Oplysningstidens Filosofer havde endnu ikke samlet sig til planmæssig

Kamp mod l'ancien régimes Samfund. Men dog var netop i disse Aar det, vi kalder det 18. Aarhundredes Frankrig, det der fornægtede og bekæmpede al Autoritet, politisk og religiøs, i Frembrud. Mindre i store Systemer end i Tusinde enkelte Træk slog dets Aand Bernstorff i Møde overalt, i Samtaler i Saloner og paa Tomandshaand, i de filosofiske Værker, i Flyveskrifter og Gadeviser, som i Parlamentsproklamationer og Gadeopløb.

Stærkest fremtraadte maaske Oppositionen mod Enevælden; i disse Aar opgav man i Frankrig Troen paa Ludvig XV, og vendte sig af Had til Maitresseregeringen og den slette Styrelse mod Kongedømmets Princip.¹⁾ „Er Frankrig et maadeholdent og repræsentativt Monarki eller hersker der et Regimente som i Tyrkiet? Lever vi under en Despot, eller beherskes vi af en begrænset og kontrolleret Magt“, spurgte man, og i den offentlige Mening begyndte den Tanke at gøre sig gældende, „at Folket staar over Kongerne, som den almindelige Kirke staar over Paven.“²⁾ Parlamenterne i Frankrig havde trods deres begrænsede Karakter og Standsegoisme søgt at bekæmpe Enevældens Udskejelser. Gang efter Gang var Medlemmerne blevne eksilerede eller satte i Bastillen. Kun ved Magt havde Regeringen formaaet at kue dem. I disse Aar saa Bernstorff stadig lignende Scener, og for hver Gang voksede Befolkningens Jubel over deres „romerske Heltomod“ og fremkaldte en Strøm af Angreb paa Regeringen, paa Kongen, paa Kongemagtens Grundlag. Hvad hjalp det, at Politiet slog ned hist og her? „Skarer af misfornøjede forfulgte Embedsmænd, nogle afsatte fra deres Embeder, andre krænkede i deres Interesser, Sagførere, der vare ruinerede naar Dommerne forvistes og Domstolene derved sattes ud af Virksomhed, Talere i Kaféer og Saloner, paa offentlige Pladser forfulgte Magthaverne i idelige Skærmydsler og oversvømmede Paris med deres anonyme Vid.“³⁾ Overalt fronderede man og angreb Regeringen; Hoffets Intriger forøgede daglig de Misfornøjedes Antal.

Skarpe Iagttagere som Marquis d'Argenson saa, at Ludvig XV's Regering var ved at spille Fallit, og forudsagde Revolutionen. „Vort enevældige Monarkis slette Resultater“, skrev han i 1752, „ender med at overtyde Frankrig og hele Europa om, at det er den sletteste af alle Regeringer.“ „Jeg har i min Tid set Folkets Kærlighed og Respekt for Kongedømmet tage af. Ludvig XV har

hverken forstaaet at herske som Tyran eller som en dygtig Leder af en Republik, men naar man hverken kan spille den ene eller den anden Rolle, saa gaar det ud over den kongelige Autoritet.“ Aarsagen nævnes ved sit Navn: „Hoffet, Hoffet, der er hele Ondet! Hoffet, det er Nationens Grav; Serail, Kabaler og Intriger, hvor Frankrigs Skæbne staar paa Spil. O stakkels Frankrig! Alt er plyndret af de Store og af Adelen. Adelen er den Svamp der fortærer Regeringen. En Ødelæggelsens Vind jager hen over Frankrig. Vanvittig Ødselhed, blodige Skatter, Ruin og Oprør! Vore Fjender skal nok snart drage Fordel deraf.“ Saaledes skrev d'Argenson i sine Optegnelser, og spaaede at en Revolution stod for Døren. „Et Pust af filosofisk Vind farer hen over vore Hoveder. Man kræver Frihed og man prædiker imod Kongedømmet, Stemningen paavirkes deraf, og maaske har disse Ideer allerede antaget faste Former, saa de kan sættes i Værk ved første Lejlighed . . . Alle Klasser er misfornøjede paa én Gang, alt Stof er brændbart, et Opløb kan blive til en Revolte, en Revolte til en hel Revolution.“¹⁾

Bernstorff havde rig Lejlighed til at lære disse Tanker at kende, det centrale Spørgsmaal om det enevældige Kongedømmes Berettigelse maatte paatrænge sig ham. Med den, der havde tænkt dybest og skrevet mest æggende over slige Spørgsmaal, havde han rig Lejlighed til at omgaas; hos Baron Thiers og Præsident Hénault, hos Madame Dudeffand og mange andre Steder traf han Montesquieu; de boede ugevis paa Landet sammen og var utvivlsomt Gæst i hinandens Hjem. Bernstorff læste Montesquieus Værker; da l'Esprit des lois udkom i 1748, har Bogen utvivlsomt givet Anledning til lange Samtaler mellem ham og Forfatteren. Men vi ved intet bestemt derom. Vi har intet Brev bevaret fra Bernstorff i disse Aar, hvoraf vi kan se hvad Indtryk Bogen gjorde paa ham, og vi har ikke i disse Aar en eneste Udtalelse af ham, der viser hvorledes han opfattede de store politiske Grundspørgsmaal. Senere under hans lange Ministergærrning i København falder der klarere Lys over hans Anskuelse. Men allerede nu kan vi dog paapege, hvad der blev afgørende for hans Stilling til de Paavirkninger, han udsattes for i Paris.

Bernstorff var udgaet fra et hannoveransk og meklenburgsk Godsejerhjem; politisk var Andreas Gottlieb Bernstorff den ældre

hans Forbillede. Denne var vistnok i praktisk Administration og som Godsejer mindre end de fleste bunden af adelige Standsfordomme;¹⁾ men hvor det drejede sig om statsretslige Spørgsmaal, var han i Meklenburg kraftig Forkæmper for Adelenes Særrettigheder overfor den fordringsfulde hertugelige Enevælde, paa samme Tid som han i Hannover var en villig Tjener for en Fyrstemagt der respekterede Stændernes og fornemmelig Adelenes Privilegier. Johan Hartvig Ernst Bernstorff havde ikke væsentlig forladt disse Udgangspunkter, og i ethvert Tilfælde ikke opgivet den loyale Respekt for Kongedømmet under Paavirkning af de ny politiske Systemer, han lærte at kende. Hos Montesquieu og hos Bernstorff træffer vi samme Trang til at lære de forskellige Stater, deres Forfatninger og politiske Sæder at kende; men de Iagttagelser, der i Montesquieus geniale Aand omskabtes til store Principper, til Love og storslaaede Theorier, de blev hos Bernstorff kun simpel Viden. Ved at stille ham overfor Montesquieu ser vi ret hans store Begrænsning. Bernstorff yndede ganske vist politiske Almenslutninger; vi har tidligere iagttaget, at det var hans Styrke som Diplomat altid at se stort paa Sagerne; han saa en lille Forhandling i Regensburg i Forhold til den almindelige protestantiske Politik, han saa et fransk Konsulatsspørgsmaal i Forhold til Danmark-Norges hele Handelse-system. Men hermed standsede han. Hans Originalitet var i Praksis, ikke i politisk Theori. Han saa med Kritik paa de forskellige Landes Politik; han kunde klage over det svage og uselvstændige Gehejmerraad i Hannover, han kunde kritisere den offenbachske Fyrstedag og den tyske Rigsforfatnings Elendighed; i Frankrig saa han Regeringens Mangler, Kvinderegimentets Nedværdigelser, den frygtelige Finanspolitik. Men paa alle disse Enkeltbetragtninger byggede han ikke en samlet Opfattelse. Montesquieu havde paa sin Kritik opbygget et System, et politisk Ideal; derved fik hans Bog sin Betydning. Frederik II i Preussen, for at nævne den største Statsmand i Samtiden, havde sit bestemt udformede politiske System.

Bernstorff fjærner sig ikke fra det nedarvede. Dette bunder dybt i hans Karakter og hele Væsen; han er perfektibel til det yderste ogsaa i politisk Henseende, han er aldrig færdig med at lære, men han er ingen original eller nyskabende politisk Aand.

Her i Paris levede han under de mest impulsive Forhold; han var nu en moden, praktisk prøvet Statsmand; det havde været muligt for ham at danne sig et eget politisk System, da der baade i den negative Kritik, som kom til Orde omkring ham overfor hvert eneste Forhold i det enevældigt styrede, af Klassefordomme beherskede Samfund, og i de positive Forslag og Idealer, der fremtraadte f. Eks. i Montesquieus Værker, var Stof nok. Men vi finder intet Spor til et saadant. Bernstorff indsamler, han frembringer ikke. Er det da Foranledning til Handling, hans praktiske Natur venter paa? Vil originale eller blot selvstændig farvede politiske Tanker fremtræde i hans Gærning i København?

Den dybere Grund til, at Undersøgelsen af Bernstorffs politiske Udvikling under hans Ophold i Frankrig kan give et saadant negativt Resultat, forstaar vi bedre, naar vi undersøger hans Forhold til en anden af Tidens store Strømninger, den religiøse. Hvis vi antager, at hans politiske Anskuelser skjuler sig under den diplomatiske Forsigtighed, han i disse Aar maatte iagttage i Udtalelser, der let kom til at strejfe konkrete Forhold i det Land hvor han var ansat, saa gælder det ikke de religiøse Forhold. Vi har her afgørende Vidnesbyrd om hans Opfattelse.

Hvor overordentlig vel end Bernstorff befandt sig i Paris, saa følte han sig dog idelig i afgørende Modsætning til de Kredse hvor han havde saa mange Venner og til hvis Levevis han i saa meget havde vænnet sig.

Ofte maatte en tilfældig Bemærkning eller et flot henkastet bon mot vise ham, hvilken Afgrund der var mellem hans og hans Omgangsfællers Betragtning af Livets Opgaver og Pligter. For de fleste af denne rige, letlevende Hofadel, Kvinder som Mænd, stod Livet som en uafbrudt Kæde af Nydelser; alt gik ud paa at tilfredsstille Sansers og Luners Krav; uden Følelse af Ansvar, uden Trang til alvorligt Arbejde jagede man efter Kongegunst og de dermed følgende let tjente Formuer. Livet blev en Leg, men ofte saa Bernstorff, at der bag Smilet skjulte sig en nagende Utilfredshed; Nydelserne havde udtømt Ønsker og Vilje og efterladt en dræbende Kedsomhed. Den bidende Skepsis og ætsende Kritik, som saa ofte kom til Orde i Samtalen, stammede ingenlunde altid fra dyb Tænkning eller overlegen Verdensforstaaelse;

den var ofte kun Udtryk for, at Livet laa graat i graat foran den hvis Arbejdsvilje var død og hvis Nydelsestrang var overmættet. Kvinder som Mænd led under denne dybe Kedsomhed; „Vapeurs det er Kedsomhed“, sagde Madame Dudeffand med en rigtig Definition af Tidens karakteristiske Kvindesygdom, der ytrede sig paa de Tusinde Maader, som Afslappelse, Træthed, Smerter i alle Lemmer, der Dage igennem henstrakte Damerne paa Løjbænke i halvmørke Værelser og lod dem fylde deres Breve med jamrende Klager over Tilværelsen.¹⁾

Sligt kendte Bernstorff ikke, dertil var hans Natur alt for frisk og sund, stærk og arbejdsdygtig. Til at kede sig havde han ikke Tid; Arbejdet optog ham, han opfattede det ikke blot som en Pligt men ogsaa som en Glæde; sin Stilling skyldte han ikke Gunst eller Tilfælde, men udelukkende sine Ævner og sin Arbejdsdygtighed. Livet var ikke for ham en ansvarsløs Leg, men i stort og i smaat følte han dets Ansvar overfor Mennesker og overfor Gud. Netop naar Tanken herom optog ham, maatte han allerstærkest føle Forskellen mellem sig og den herskende Tankegang i Versailles og Paris. Moralsk og religiøst stod han stridt imod den Strøm der bevægede det 18. Aarhundredes Frankrig.

Da Bernstorff i Efteraaret 1743 modtog sin Kaldelse til Frankrig, havde hans Broder ængstelig foreholdt ham, hvilke aandelige Farer han derved udsatte sig for.²⁾ Andreas Gottlieb havde mindet ham om, at han i sin Tid efter sit første Ophold i Paris havde sagt til Keyssler, at han fandt Livet der saa tiltrækkende, at han ikke mente at have Modstandskraft nok overfor dets Farer til at turde overtage en Diplomatpost i Frankrig. Højtidelig besvor Andreas Gottlieb nu Broderen for Guds Aasyn om, hvis han endnu nærede den samme Ængstelse, fremfor alt at tænke paa sin Sjæl. Da maatte han blive fra Paris, forlade sin Tjeneste, om saa skulde være, for i Stilhed at plante Kaal paa Wotersen, og lade denne Verdens Taaber haane ham i deres indbildte Klogskab, og ene og alene sørge for, at hans himmelske Frelser ikke paa Dommens store Dag skulde skamme sig for ham overfor sin Fader og Englene.

Vi kender ikke Bernstorffs Svar paa denne kraftige Formaning, men hans religiøse Standpunkt var i alt Fald saaledes, at Broderen kunde have sparet sin Ængstelse. Den Bevægelse,

hvortil Dorothea von Weitersheim i sin Tid havde givet Stødet, var ikke ophørt; vi kan ikke følge Udviklingen i Enkeltheder igennem de mellemliggende fjorten Aar, men tilfældige Bemærkninger i Bernstorffs og andres Breve viser, at hans Standpunkt nu var udpræget kristeligt og strængt moralsk. Noget af det første, han foretog sig i Paris, var at faa indrettet Plads til Legationsgudstjenesten i sit Palæ, og faa Uger efter hans Ankomst gik en dansk Rejsende til Alters der sammen med ham.¹⁾

Længe før Bernstorff kom til Frankrig, havde han gennem sin vidtstrakte Læsning gjort Bekendtskab med den deistiske og antikristelige Tankegang der beherskede den franske Litteratur. I det parisiske Selskabsliv traf han nu Retningens Hovedmænd, deres Værker og Meninger stod paa Dagsordenen, og ligesom der paa det politiske Omraade netop i disse Aar sporede en stærk radikal Bevægelse, saaledes var det samme Tilfældet i religiøse Spørgsmaal.²⁾

Kampen mellem Jesuiter og Jansenister havde skabt en vidt udbredt Forbitrelse mod de første, den religiøse Strid var bleven et politisk Gæringsstof. Parlamenterne tog Parti for Jansenisterne og forfulgtes derfor af Hoffet. I 1753 skrev d'Argenson, at Hadet mod Præsterne i Paris var naaet til den største Yderlighed. „De kan næppe vise sig paa Gaderne uden at blive forhaanede. Alle Sind er ved at blive misfornøjede og ulydige, og alt baner Vejen for en stor Revolution i Religionen saa vel som i Regeringen.“ En anden fransk Memoireforfatter saa lige saa ængstelig paa Stillingen og skrev i 1751, at det saa ud til at det vilde tage en alvorlig Ende. „Man kan godt en skøn Dag se en Revolution udbryde i dette Land for at indføre den protestantiske Religion.“

Men den litterære og den filosofiske Bevægelse var af mere almen Karakter end den folkelige Stemning, der gik løs paa de mest udsatte Præster. Forlængst var Voltaire og Montesquieu vendte tilbage fra England, opfyldte af de engelske Deisters Tanker, og havde optaget Kampen for Trosfrihed, Samvittighedsfrihed og radikale religiøse Ideer. I 1749 begyndte man at sætte en hel Del Skribenter i Bastillen for at have skrevet „for Deismen og imod Sædeligheden“, mellem dem var Diderot, der netop arbejdede paa Encyklopædien, hvis syv første Bind ti Aar efter

dømtes til at brændes, blandt andet fordi de „forsvarede Materialismen, ødelagde Religionen og nærrede Sædernes Fordærvelse“. Den Bevægelse, der hos Montesquieu og Voltaire endnu antog en Guds Tilværelse og kun spottede over Aabenbaringen og Miraklerne eller bekæmpede Kirkens og Gejstlighedens Intolerance og Fanatisme, var allerede ved at ledes ind i et nyt Strømleje, hvor der i Stedet for Deismen er sat Atheisme og Materialisme, hvor al overnaturlig Religion forkastes og Materien gøres til et og alt. Voltaires religiøse Polemik havde været skarp, hans Satire blodig, Tonen i de deistiske Smaaskrifter og i Salonernes respektløse Diskussioner frivol nok, men netop nu blev det endnu værre.

„Ugudeligheden har benyttet sig af Uenigheden mellem Religionens Tjenere til at angribe Religionen selv“, skrev en Iagttagelse i 1752. „Hvilken Fordel har den ikke draget af disse sørgelige Stridigheder . . . Den har ment, at det var Øjeblikket til at fremsætte sit ulykkelige Vantroens System. Dette System har gjort alt for hastige Fremskridt. Man er bleven oversvømmet af en Mængde Skrifter, befængte med disse afskyelige Lærdomme, og for at gøre Ulykken fuldkommen er de umærkelig gledne ind endogsaa i de Skoler der har den Opgave at uddanne Troens og Religionens Forsvarere.“

Omtrent samtidig sammenfattede d'Argenson sin Opfattelse af Stillingen saaledes: „Filosoferne og næsten alle Lærde og Skøn-aander gaar løs paa vor hellige Religion. Den aabenbarede Religion er rystet fra alle Sider, og hvad der endnu mere opmuntrer de Vantro, er de Forsøg som de Troende gør paa at raade dem til at tro. De skriver Bøger som man knap læser; man disputerer ikke længer, man ler af alt og farer fort i Materialismen.“

Bernstorff forstod meget godt, at den øjeblikkelige Stilling i Frankrig berettigede Angrebene paa Gejstligheden; det var ikke hans Sag at forsvare den katolske Kirke. Men overfor den irreligiøse eller antikristelige Livsanskuelse, der laa bag ved alle Angrebene, tog han bestemt Afstand.

Den, der kun overfladisk iagttog Bernstorffs Færden, vilde maaske ikke lægge Mærke hertil. Han var ikke for intet Diplomat, han forstod høflig og interesseret at lytte til alle Slags Udtalelser, ogsaa hvor han var uenig dermed, og han iagttog de

korrektteste, mest slebne Former i Diskussion og Modsigelse. Men desuden holdt han vistnok i Reglen ikke af at drøfte de filosofiske og historiske Angreb paa Kristendommen med erklærede Modstandere af den; ganske vist mente han, at man overfor Guds ulyksalige Fjender skulde forsvare hans Rettigheder „med klog og from Iver“, men rimeligvis valgte han som oftest at vise Forsvaret ved sin Tavshed, naar han mente at Ord kunde ophidse Modstanderne.¹⁾ Denne Tilbageholdenhed hang imidlertid sammen med, at Angrebene paa Kristendommen og Religionen ikke gjorde det mindste Indtryk paa ham; det er forbavsende, at han, der utvivlsomt har læst alle den antireligiøse og antikristelige Litteraturs Hovedværker og i Skrift og Tale mødt deres Tusinde kritiske Argumenter, aldrig i sine Breve gaar ind derpaa. Uanfægtet af Tidens videnskabelige Kamp stiller han sig paa den kristelige Aabenbaringstros Grund; en protestantisk Landsbypræst, der aldrig havde hørt Locke eller Voltaire nævne, kunde ikke udtale en enfoldigere og mere ubetinget Tro end denne verdenskløge Diplomat, der daglig færdedes i Paris' Saloner sammen med Europas største Tænkere. Atter her træffer vi det samme som paa det politiske Omraade, Tidens stærkeste aandelige Bevægelser preller af paa Bernstorff; hans Viden, hans Menneskekundskab udvikles, men hans Anskuelse lades i Hovedsagen uberørt. Hans inderste Væsen er omgivet med en Skal af Traditioner.

Bernstorffs Tanker bevæger sig indenfor en hel anden Kreds end de franske Forfatteres, „disse Aarhundredets straalende og fejrede Aander, der ler af Guds frygt og Fromhed, der ikke lægger Skjul paa deres Vantro og forbryderisk og fordærveligt bruger deres Aand til at rokke Troens Autoritet.“²⁾ Han skar alle Angreb paa Kristendommen over én Kam, han ansaa dem for blændende Sofismer og elendige hule Argumentationer, der forsvandt naar man undersøgte dem med et redeligt Hjærte eller naar man læste „gode Bøger“, der efter hans Mening uigendrivelig beviste hvad de andre forsøgte at rokke.³⁾ Man har Indtrykket af, at han har mødt Tidens Tanker med en urokket Barntro; den hele Tankegang har paa Forhaand været ham imod, Angrebene har forbitret ham ved deres Respektløshed og jævnlige Frivolitet. Han har afvist dem uden at føle sig opfordret til kri-

tisk at prøve deres saglige Grunde, og holdt sin aandelige Udvikling saa snævert indenfor Kristendommens Grænser, at man ikke, hvor han taler om Religionsspørgsmaal, mærker at han er et Barn af den religiøse Oplysningstid.

Hvem der lagde nøjere Mærke til Bernstorffs Færd i Paris, saa naturligvis Vidnesbyrd nok om hans religiøse Standpunkt. Man vidste, at han var troende Protestant, at han regelmæssig deltog i Gudstjenesten i sit eget Hus og jævnlig gik til Alters. Han læste daglig i Bibelen, og indtrængende Bønner var hans stadige Tilflugt.¹⁾ Hans daglige Liv bar Præg af hans Tro; naar han i Paris holdt sig fjærnt fra alle de sædelige Uregelmæssigheder hvortil hans Omgangskreds hengav sig, var det ikke blot af menneskelige moralske Grunde; han var gennemtrængt af Følelsen af, at han skyldte Gud Regnskab for hver Tanke og Handling; Forestillingen om Døden og Regnskabet for Guds Domstol var idelig fremme hos ham. I stort og smaat var det ham først og fremmest om at gøre at handle efter Guds Vilje. Overalt i hans Breve træder disse fromme Synspunkter frem, ikke som noget kunstigt og tillært, men som noget selvfølgeligt. Selv i Tidens slebne Sprog bærer hans religiøse Bemærkninger Præg af den Tilforladelighed der var Grundlaget i hans Karakter. I hans Dagbøger ender og begynder han Aaret eller afslutter Bemærkninger om vigtige Afgørelser med fromme Sentenser: „Soli Deo gloria“ og andre, hvorved han henskyder sit Liv under Guds Varetægt. Og lige saa lidt tilbøjelig han var til at indlade sig i Strid om religiøse Spørgsmaal med erklærede Modstandere, lige saa interesseret var han for at drøfte religiøse Spørgsmaal paa kristelig Grund med andre Kristne, selv om disses Meninger afveg stærkt fra hans egne.

Med sin Svigerinde Dorothea Wilhelmine, hvis stærke Religiøsitet aldeles beherskede Hjemmet paa Gartow, vedligeholdte han en stadig Brevveksling hvori religiøse Æmner spillede Hovedrollen; en Strøm af gammelluthersk tysk Fromhed tilflød ham uafbrudt derfra.²⁾ Med sin Søster Elisabeth Johanne Eleonore Bernstorff drøftede han ogsaa religiøse Spørgsmaal, og hendes, destoværre ikke bevarede, Breve tilførte ham endnu stærkere Religiøsitet, der i alt Fald i Fyrreterne var af rent pietistisk Natur. Den tre Aar ældre Søster, der forblev ugift og skiftevis opholdt

sig paa Gartow og i Hannover, havde gennemgaaet stærke religiøse Kriser.¹⁾ Allerede som Barn, fortæller hun selv, havde hun jævnlig sporet „gode Rørelser“, men de havde ingen Varighed haft, end ikke da hun elleve Aar gammel havde en „meget stærk Rørelse“, der varede i tre Ugers Tid; hun faldt atter tilbage til det verdslige Liv, hun siden med Skam overfor Gud mente at have ført med Interesse for „Weltlustbarkeiten“ som Spil, Komedier, Romanlæsning o. s. v., der opfyldte hendes Hjerte med „Forfængelighed“. Under sin stadige Sygelighed overfaldtes hun nu og da i de følgende Aar af „Höllenschrecken“, men kunde den Gang ikke ret beslutte sig til at forsage Verden og leve som Kristendommen krævede det. Først da hun var fyldt nitten Aar — en 3. Juni, saa nøje kunde hun efter Pietisternes Skik angive Tiden — fandt hun sit Hjerte helt forandret; nu omvendte hun sig under Taarer, og efter en kort Tids Tvivl paa Guds Barmhjertighed faldt hun til Ro og levede fra nu af „lykkelig og fornøjet som en sand Kristen“.

Med Gejstlige i sin Hjemstavn, særlig af Søsterens og Svigerindens Bekendte, saasom Præsterne Jacobi i Celle og Bode i Gartow, med fremragende Præster og Theologer i Sydtyskland, som Samuel Urlsberger i Augsburg, førte Bernstorff Korrespondance om theologiske Æmner.²⁾ Netop med Gejstlige, „der paa én Gang elskede Videnskaben og Fromheden,“³⁾ holdt Bernstorff af at drøfte Skriftfortolkning, kirkehistoriske og dogmatiske Spørgsmaal; naar han under sin theologiske Læsning fandt et tvivlsomt Sted, kunde det føre til en vidtløftig Korrespondance med vedkommende Forfatter eller en af hans theologiske Raadgivere. De ugentlige Relationer, han modtog fra Assessor Schrader i London, behandlede fortrinsvis den engelske theologiske og opbyggelige Litteratur, og genfiske Præsters Breve holdt Bernstorff à jour med det litterære Liv indenfor den reformerte Kirke.

Men ogsaa i selve Paris fandt Bernstorff Tilfredsstillelse for sine kristelige Interesser. Med sin Legationspræst Schreiber og med Wasserschele, der deltog i den daglige Husandagt i Gesandtskabspalæet, førte han jævnlig theologiske Samtaler; paa Morgenture i Bisys Park med La Tour, under Aftensamtalerne hos Baron Thiers var religiøse Spørgsmaal ofte paa Bane; selv om

Baronen til Bernstorffs Sorg ikke var troende Kristen, saa var hans Hustru og Seguy det begge.¹⁾

Men fremfor alt betød det religiøse Spørgsmaal meget for Bernstorffs Forhold til Madame de Belle-Isle. Netop fordi hun var ivrig Kristen, kunde Bernstorff slutte sig saa nøje til hende, thi kun hos Kristne følte han sig helt hjemme. Bag ved hans Bedømmelse af et Menneske laa altid Spørgsmaalet om dets religiøse Standpunkt; var det ukristeligt eller rent ud atheistisk, saa endte hans Dom uvægerlig med en dyb Beklagelse. Medens han med Hensyn til Madame de Belle-Isle med Glæde fastslog, at hun med sine øvrige fortræffelige Egenskaber forbandt en levende og oprigtig Fromhed, bad han Andreas Peter Bernstorff, da han sendte ham til Paris, vogte sig for ikke at tage Skade ved Omgangen med Hertuginderne de Boufflers og de La Vallière. „Lad dig ikke forføre af deres Moral; det er ikke i den Henseende at jeg roser og elsker dem. Beklag deres Uvidenhed om de sande Goder, men drag Fordel af deres Aands store Fortrin.“²⁾

Man ser Bernstorffs hele Forhold til det franske Salonliv i disse Ord. Kritisk vrangende har han staaet overfor det, kun hos Belle-Isles har han helt givet sig hen.

I sin lille Karakteristik af Madame de Belle-Isle fremhævede Terkel Kleve, at hun var anderledes af Væsen end de fleste andre franske Damer, uaffecteret og douce, mere stille og mild.³⁾ Det samme fremgaar af hendes Breve. Hun udfyldte som sine Standsfæller en Verdensdames Plads til Fuldkommenhed, men samtidig var der over hende et aandigt Præg; Bernstorff sagde engang om hende, at hun ikke havde noget Legeme, men kun et Slør der tilhyllede hendes Sjæl.⁴⁾ En stilfærdig Inderlighed, en hjemlig Trohjærtethed har Bernstorff fundet hos hende i Modsætning til de andres blændende Intelligens men mere udfordrende Optræden. Hun var en velbegavet kundskabsrig Dame, men hun var aandelig ikke mindre forskellig fra de to begavede Hertuginde end Bernstorff. Hun var ivrig troende Katholik; de to Hertuginde gik maaske til Messe af Vane, hun gik der af religiøs Trang. For hende som for Bernstorff var det religiøse Spørgsmaal det centrale; som troende Katholik og troende Protestant mødtes de i deres Livsanskuelsers Kærnepunkt.

Allerede i Frankfurt drøftede de religiøse Spørgsmaal og mødtes i Beklagelse over manglende Tro eller Moral hos deres Bekendte. Senere, vistnok i 1745 eller 1746, blev Marskalinden stærkt optaget af Tanken om, hvor frygteligt det var, om hendes Ven paa Grund af sin lutherske Trosbekendelse skulde gaa glip af den Frelse, hun selv som Katholik havde Udsigt til; hun pintes uophørlig af Frygt for, at hans Sjæl, „cette belle âme, cette âme si respectable, si estimable, et en même temps si agréable“, skulde gaa evig fortabt, og i sin Hjærtekvide tog hun sig da for at omvende Bernstorff til Katholicismen.¹⁾ Selv skrev hun, da de den Gang var adskilte, Brev paa Brev til ham, og fik ham desuden til at veksle Breve med en af hendes Venner, vistnok en højtstillet katholsk Gejstlig. Marskalinden var klar over, at et eventuelt Trosskifte vilde sætte Bernstorffs Fremtid som Diplomat for en protestantisk Stat paa Spil, og hun vidste, hvor stor Sorg et Trosskifte vilde volde hans strængt protestantiske Familie. Vel kendte hun Bernstorff nok til at vide, at hans Samvittighed vilde besejre slige timelige Hensyn, men hun vilde dog nødig uden Nødvendighed kompromittere ham. Af den Grund iagttoges megen Hemmelighedsfuldhed; vedkommende Gejstlige fik ikke at vide, med hvem han brevvekslede, Marskalinden afskrev Bernstorffs Breve til ham, og Bernstorffs brændtes; kun et lykkeligt Tilfælde har bevaret hans Koncept til det vigtigste, der giver et samlet Billede af hans religiøse Standpunkt.

Madame de Belle-Isle havde i sin Bevisførelse for den katholske Kirkes Fortrin lagt Hovedvægten paa, at det var absolut nødvendigt at bevare den kristne Kirkes ydre Enhed, at man dertil maatte kræve en kraftig Autoritet, der kunde sikre den rette Lære, og at denne Autoritet alene fandtes indenfor Pavekirken. I sit Svar tog Bernstorff disse Paastande til Udgangspunkt, men traadte stærkt i Modsætning til Marskalinden, der krævede en detailleret autoritetsmæssig Regulering af Troens Væsen og Praksis. Gud havde ikke, paaviste Bernstorff, for Menneskene aabenbaret mere end der var absolut nødvendigt til deres Frelse, og ikke givet absolute Regler for Enkelthederne i deres Trosliv. „Menneskene ved med en Vished, der udelukker al Mulighed for Tvivl, at der er en Gud som er algod, almægtig og alretfærdig, som har hengivet sig selv for at gøre dem lykkelige og drage dem op af den

Fortabelse hvori de kaste sig; de ved, at Gud endnu daglig vaager over deres Helliggørelse, at han vil, at de kun skal betragte dette Liv som en Pilgrimsvandring, som en Prøvelse, at de, om det behøves, skal foretrække at være ulykkelige dér fremfor at løbe den mindste Risiko for at miste det sande Liv, for hvilket de er skabte. De ved, at de, mens de lever, bør øve de Dyder og de Pligter der er foreskrevne dem med saa stor Klarhed og Udførlighed, at der paa dette Punkt ikke er og ikke kan være den mindste Strid. Men Menneskene ved kun dette. Religionen siger dem ikke mere og forlanger ikke mere af dem; den er da det simpleste af alt, og dens guddommelige Skaber definerer den selv med de Ord, at den bestaar i at elske Gud over alle Ting og af al sin Formue og sin Næste som sig selv.“

Men idet Bernstorff hævdede dette, mente han tillige, at man ikke kunde gøre nok for at simplificere Religionen, formindske Antallet af væsentlige Dogmer, og befri den for det Skin af System som Menneskene har saa travlt med at give den. Ethvert Menneske, der elsker Gud og frygter ham af sit ganske Hjærte, der viser en Troens Lydighed overfor alt hvad han anser for Guds Ord, der er fast besluttet paa at yde ethvert Offer hellere end at mishage Gud, der opfylder alle sine Pligter overfor sin Næste, der er barmhjertig, ydmyg, kysk og from, der med ét Ord udøver Evangeliets Bud, han er fuldt ud en Kristen. Og kun Hjærtets Synder er fordærvelige i en Religion der alene er skabt for Hjærtet, Tankens Synder er det ikke. Kun den, der nægter at tro hvad han ved at Gud har befalet, gaar til Grunde, ikke den, der af Vildfarelse fastholder en falsk Fortolkning. Slige Forstandens Vildfarelser betragter Bernstorff som uvæsentlige, og dem vil Gud visselig ikke lægge Vægt paa, saa vist som han kender Menneskeandens Svaghed.

Fra dette Synspunkt maa Bernstorff ganske vist beklage de store Stridigheder og Spaltninger indenfor den kristne Kirke, men kan dog ikke se, at Kirkens Enhed derved brydes. Over Stridighederne kunde man græde Blod, de styrter mange i Fortabelse ved at vække Haardhed i Menneskenes Sind, og de spilder de Kristnes Tid og Kraft; men selve Religionens Liv angriber de ikke. Hvor forskellige Meningerne end er, saa har Bernstorff dog aldrig hørt Strid om Guddommens Fuldkommenhed, om Jesu

Kristi Fortjeneste og Pligterne mod Næsten — og dette er netop Troens Kærne. Den er bevaret ren, og det samme gælder Gudsdyrkelsen. Gud vil, at denne skal ske i Aand og Sandhed; men hvor stor end den ydre Forskel er mellem de stridende Kirkesamfund, saa tvivler dog ingen om, at det er absolut nødvendigt, at Mennesket skal henvende sig til sin Skaber, Genløser og Helliggører i dyb Ydmyghed, Lærvillighed og Tillid. Derfor ser Bernstorff en almindelig Kirke gennem al den ydre Forskel; Jesus Kristus, der har lovet at opretholde sin Kirke til Dagenes Ende, har ikke brudt sig om at bevare den ydre Ensartethed i Lære og Praksis, som vi Mennesker kræver, og vi kan derfor stole trygt paa, at en saadan Ensartethed ej heller er nødvendig. Hvorledes skulde det ogsaa være muligt? I saa Fald vilde jo kun en ringe Del af den kristne Verden vandre paa den rette Vej, de allerfleste fortabes. Hvor mange Menneskers Opfattelse bestemmes ikke ved Fødsel, Vane eller tilfældig Autoritet; hvor faa er i Stand til at kunne tvivle, hvor faa kender andre Trosformer, som man altid fremstiller for dem i de mørkeste Farver? Skulde alle disse gaa ynkelig til Grunde uden at have kunnet forudse eller undgaa deres Ulykke?

Disse Forudsætninger bærer Præget af en kristelig Fredsommelighed og Tolerance, en Ligegyldighed overfor theologisk Dogmatisering og Forkætrene, som er lige fjærn fra den orthodoxe lutherske Theologi der herskede i Tyskland, og fra den Jesuitisme der havde stor Magt indenfor den katholske Kirke. Men det er klart, at paa disse Præmisses kunde Bernstorff ikke søge til Pavekirken, og lige saa lidt kunde han føle Trang til den absolute Autoritet som Marskalinden fandt nødvendig. Naar han ikke ansaa den kristne Religion for en Spekulation, men for en Virksomhed, og heller ikke de forskellige Vildfarelser for Dødsynder, saa fandt han ikke, at det var nødvendigt at have en synlig og suveræn Autoritet til at afgøre de Stridigheder der dog ikke berørte Religionens Kærne. I Kirkens Historie fandt han ikke Stridigheder om de fundamentale Punkter. „Koncilierne har aldrig været samlede for at afgøre, hvorvidt man skulde tilbede, frygte eller adlyde Gud eller bede om Kristi Mellemkomst, eller om man skulde være ydmyg, kysk og barmhjertig; Fortolkning af spekulative Dogmer og vanskelige Tekster kan gøre et

Menneske klogere, men aldrig bedre. Kirken har en guddommelig Lov og en Praksis om hvis Sandhed og Hellighed alle dens Medlemmer i et og alt er enige; den har et guddommeligt Overhoved, der vaager over dens Bevarelse og som har lovet aldrig at forlade den. Hvad mere behøves da? Skulde Guds Lys have Menneskers Hjælp behov for at oplyse den der skal følge det?“

Dette tilsyneladende meget radikale Standpunkt førte dog ikke Bernstorff til at forkaste al Autoritet indenfor Kirken. For den sædelige og aandelige Ordens Skyld maatte der i ethvert Kirkesamfund være en Gejstlighed; Præster og Bisper maa der til for Menighedslivets Skyld, og man bør tilstaa dem saa megen Myndighed i ydre Forhold, som er forenelig med hvert Lands Forfatning. Men over Menneskenes Indre var Bernstorff ikke tilbøjelig til at tilstaa dem nogen Autoritet. Man burde lytte til kloge og vel-lærde Gejstliges Formaninger og Raad og ikke uden største Nødvendighed fjærne sig fra deres Opfattelse, men naar man efter alvorlig sandhedskærlig Overvejelse kom til en anden Opfattelse end de, da burde man ikke ofre sin Overbevisning for deres. „De synes mig at være udmærkede Raadgivere for Samvittigheden, men jeg tvivler paa, at de er dens Dommere. Troen er en Guds Gave, Mennesket er ikke Herre over den, og hvad han end kan sige derom, saa kan han kun være overbevist om hvad han tror. Det kan lykkes at fjærne Tanken om et Spørgsmaal der er rejst, man kan kvæle Overvejelsen derom, men fortjener den Slags Tro Navn af Tro, er det ikke et Selvbedrag? Vilde det ikke være frygtelig farligt at bedrage sin egen Samvittighed for at berolige en andens?“

Derfor tror Bernstorff ikke, at en synlig øverste og ufejlbar Dommer over Sandhed og Vildfarelser i Trossager er nødvendig, og ingen menneskelig Autoritet har efter hans Mening Magt over Samvittighederne.

Bernstorffs Kristendom førte ham ikke over i Catholicismen; dertil var han dog trods sin ubetingede Tro paa en aabenbaret Gud alt for meget Barn af et kritisk Aarhundrede og alt for paa-virket af protestantiske Synspunkter. Vi har set, hvorledes han i Tysklands Politik havde været interesseret for at bekæmpe Catholicismen; i Polen havde han om end forgæves søgt at skærme Protestantismen mod Katholikernes Forfølgelse, baade nu og siden

søgte han i Frankrig at hjælpe de Reformerte. I Virkeligheden nærede han overfor Pavekirken en Uvilje, som han kun tilbageholdt af Hensyn til sin katholske Veninde; paa det gejstlige Herredømme „eller rettere Tyranni“ med dets Samvittighedstvung, og verdslige Interesser lagde han en god Del af Skylden for Italiens Forfald. Rom afgav, mente han, et Billede af, hvorledes Politik og Overtro kunde forvrænge Religionen; den dannede Italiener var bleven Atheist, fordi han af Religion kun kendte Overtro, og den menige Mand i Italien var Afgudsdyrker og vankundig Hedning, „fordi man kun lærte ham Fabler og fortav den almægtige Guds Mirakler og Love for ham for at faa ham til at sætte Pris paa Menneskers Drømmerier og Barnagtigheder.“¹⁾

Naar Madame de Belle-Isle, idet hun trøstede sig over, a hun ikke fik Bernstorff omvendt til Catholicismen, sagde, at hans Standpunkt dog ikke var mere luthersk end katholsk, saa havde hun ganske vist ikke Ret deri; men paa den anden Side bærer Bernstorffs religiøse Anskuelse Præg af en ganske overordentlig Tolerance. Han udtaler en Foragt for Dogmer, en Uvilje mod Samvittighedstvung der er af stor menneskelig Værd. Hans Tanker er hverken originale eller dybsindige, men de vidner om, at det bedste og mest frugtbare i Kristendommen optager hans Tanke mest. Naar han bestemmer Begrebet Kristen efter, om man er „barmhjertig, ydmyg, kysk og from, besjælet af Evangeliets Bud, og i Stand til at ofre alt for at udføre dem“, naar han erklærer at Forstandens Vildfarelser er uvæsentlige, men Hjærtets er væsentlige, da er der en praktisk menneskelig Moral udtalt heri, der hos en Statsmand som Bernstorff lover meget.

Ogsaa i Bernstorffs religiøse Forhold staar da i disse Aar Tegn mod Tegn. Af de store Bevægelser i Tiden, der ad mange Veje bragte Menneskene fremad, synes han næsten upaavirket; her som i Politik staar han traditionsbunden og uvillig mod de fremad bærende Tanker. Men paa den anden Side tyder hans Standpunkt paa, at han ved at færdes mellem saa vidt forskellige Anskuelse trods al sin Bitterhed mod Kristendommens Fjender har lært megen Respekt for Sandhedskærlighed og ærlig Stræben, og intet tyder paa, at han ønsker at anvende Magt overfor Samvittighederne. Barnlig Kristentro synes saaledes hos ham at forenes med Montesquieus og Voltaires Krav paa Tolerance og Religionsfrihed.

VI.

Hvorpaa beroede det, kunde man spørge, at Bernstorff i den Grad fik Borgerret i det franske Selskab, som vi har set at Tilfældet blev? Han var ingen stor original eller nyskabende Aand, der samlede Disciple om epokegørende Tanker. Han hørte ikke til de faa berømte Udlændinge der tilførte det franske Selskabsliv ny Impulser; han var mere modtagende end ydende og stod langt mere iagttagende i Periferien end agerende i Centrum. Hans moralske og religiøse Standpunkt faldt ikke sammen med Flertallets. Han glimrede hverken ved Elskovsæventyr eller ved selskabelige Extravagancer. Tilmed var hans politiske Betydning ringe og lod sig i ingen Henseende sammenstille med den der altid forlods gav de store Magters Gesandter en Position.

Det maa da have været Bernstorffs personlige Egenskaber der skaffede ham Venner og Indgang overalt. Her i Paris udfoldede sig den straalende Elskværdighed og Ævne til at vinde Mennesker som vi kan skimte hos ham fra hans tidligste Tid. Bortset fra Sammenstødet med Münchhausen træffer vi i disse Aar aldrig Bernstorff i Uvenskab med nogen. Alle holder af ham og taler godt om ham, selv hvor Anskuelse og Bestræbelser skiller. Vi har set, hvorledes han fuldkommen vandt de franske Statsmænd, med hvem han dog jævnlig saglig tørner sammen. Fra sin første Ungdom er han omringet af en Skare jævnaldrende Venner, der følger ham trofast op gennem Aarene. Hos en Mængde ældre vinder han ikke blot Agtelse men ogsaa Venskab; som han kom til at staa Familierne Poniatowski og Belle-Isle nær, saaledes vandt han Schulins og Berckentins Hjærter.

Der maa have været noget umiddelbart vindende over Bernstorff, hvorved man fik Tillid til ham og befandt sig vel i hans Selskab. Straks ved sin Ankomst til Paris gjorde han et meget tiltalende Indtryk. Man kan se bort fra utallige elskværdige Udtalelser der findes i hans Venners Breve til ham, og skrive dem paa Venskabets Regning, men ogsaa andre fremhæver ganske de samme Egenskaber som Vennerne roser. Først og fremmest beundrede man hans elegante Fremtræden og slebne Hofmandsvæsen; da Hertugen af Luynes i Maj 1745 overværede hans første høj-

tidelige Audiens hos Maria Leszczyńska, saa han, at Bernstorff ikke blot gjorde sine tre dybe Buk efter Etikettens Fordringer, men ogsaa komplementerede Dronningen, Dauphin og Mesdames de France, for hvem han senere forestilledes, saa sagte, at kun de kongelige Personer kunde høre hvad han sagde. Bernstorff vilde dermed, sagde han bagefter til de spørgende Hofmænd, give sin Ærbødighed et Udtryk. Det var en udviklet Sans for Etiketten, som Luynes selvfølgelig fandt overmaade vel anbragt.¹⁾

Andre kunde til sine Tider finde noget kunstlet i den store Høflighed for hvilken Bernstorff altid prises. Madame Dudeffand, der ellers satte megen Pris paa ham, gjorde mange Aar efter nogle ondskabsfulde Bemærkninger om hans Væsen paa Foranledning af Horace Walpole, der under Bernstorffs Ophold i London 1768 gjorde Nar af den dybe Underdanighed hvormed Bernstorff bukkede sit den Gang ret svære Korpus næsten til Jorden hver Gang han talte til Kongen. Madame Dudeffand ytrede i den Anledning, at hun kunde „se den meget bukkende Bernstorff for sig“, og tilføjede: „Han er ikke uden Dygtighed, men han maa have megen, hvis han skal have saa megen som man her finder at han har; det er en meget kunstlet Mand, der er intet ligefremt og naturligt ved ham, men han vil være en brav Mand, indsigtfuld, solid o. s. v., o. s. v., og jeg tror, at han er bleven dette; men det er ikke hans eget Værk, men Naturens.“²⁾ Saaledes kan Bernstorffs Væsen maaske nu og da have udæsket til Kritik, men de fleste har vistnok kun beundret hans Elskværdighed, elegante og slebne Væsen.

Den Indordning under franske Moder, som den unge Junker havde paabegyndt i 1731, havde Diplomaten fortsat; nu i Paris og Versailles var det hans Hovedbestræbelse ikke at støde an mod dette kritiske og forfinede Selskabs Love for Levemaade og god Tone. Her, om noget Sted, maatte man vogte paa hver Mine, Bevægelse og Ord. Det gode Selskab i Frankrig, hvori Bernstorff kom til at leve, havde, udtalte han selv en Gang, en Række gode Egenskaber, Menneskene der var af Naturen gode og fejelige, høflige og mere end noget andet Folk i Verden skabte for Venskab, Selskabelighed og for en behagelig og stilfærdig Konversation. Men de var tillige strænge mod alt latterligt, ømtaa-

lige overfor Folks Optræden, og deres Egenkærlighed var mindst lige saa stærk som andre Folks, selv om den ofte var mere skjult og mere raffineret. Man maatte derfor være paa sin Post for ikke at støde eller irritere, men vinde Velvilje og Venskaber. Allerede i Frankfurt havde Bernstorff vel lært disse Egenskaber at kende hos sine franske Venner, i Paris var han umaadelig forsigtig. „Tal lidet, især i Begyndelsen, søg ikke at vise Din Aand, det er altfor farligt, og man vil mere paaskønne hvad Du skjuler og hvad man nok gætter at Du har, end hvad Du bærer til Skue; vis Dig lærvillig, men uden at være ydmyg, ros hvad der fortjener Ros og dadl intet, men lad ikke som om Du er henrykt eller forbavset over noget, sky fremfor alt Praleri og Forfængelighed, som er en sand Rædsel i et Land hvor man af Erfaring kender disse Fejl, disputer ikke, læg Mærke til alt, og vis Dig modtagelig for hvad man gør for Dig.“ Disse Leveeregler gav Bernstorff sin Brodersøn, da han drog til Paris; man kan af dem lære hans egne Erfaringer.¹⁾ Omtrent saa forsigtig og let har han traadt paa de bonede Parketgulve i Paris og Versailles.

Hele sin Levevis afpassede han efter sin ny Omgang. Efter sin Ankomst 1744 boede han kun i faa Maaneder i Hôtel d'Hollande i Rue Vaugirard, medens hans egen Bolig blev færdig, saa flyttede han hen i sit Palæ i Rue Bourbon, hvor han forblev til sin Hjemrejse til Danmark.²⁾ Hans Venner, Madame de Belle-Isle, Thiers, Seguy og La Tour, havde allerede før hans Ankomst begyndt at møblere og udsmykke hans Hjem; selv fortsatte han dermed og var ingenlunde bleven færdig da han paa ny maatte bryde op. Tre Gange, i Dresden, Regensburg og Frankfurt, havde han sat Bo; hver Flytning og ny Bosættelse havde kostet svære Summer, i Paris haabede han at blive en lang Aarrække og indrettede sig derpaa. Fra Frankfurt havde han kun medtaget faa Møbler, Transporten over Land var alt for kostbar, og som den økonomiske Andreas Gottlieb forudsagde, Moderne skiftede hurtig, og i Frankrig blev alt foragtet hvad der kom fra Udlandet. Bernstorff havde derfor sendt største Delen af sit Indbo til Wotersen og Stintenburg og anskaffede sig nyt i Paris.³⁾

Trods sin Broders Formaninger og Klager sparede han ikke; alt skulde være af første Sort, og han ændrede og fornyede uafbrudt

sit Udstyr i de følgende Aar. Jo mere han kom ind i Pariserlivet og i Forbindelse med de Kunstnere hvis Værker bestemte Moden, desto mere udvikledes hans Smag. Vi kan ikke i det enkelte følge hans Anskaffelser og Udsmykning af Palæet i Rue Bourbon; af hans bevarede Breve ser vi, at han idelig har været sysselsat dermed, og den Maade, hvorpaa han efter sin Ankomst til København udstyrede sit Palæ dør, viser, at han har været under Paavirkning af den yderlig moderne Smagsretning der gjorde sig gældende f. Eks. i Madame de Pompadours Bygningsværker og Kunstindustri. At han til en Gave til hende i 1745 valgte et Porcellænsur, en Kunstgenstand som han vidste hun satte særlig Pris paa, tyder paa, at Bernstorff nøje har kendt hendes Smag.

Men ikke blot paa Møblement og kunstnerisk Udstyr ofrede Bernstorff store Summer, han skabte sig i disse Aar et meget stort Bibliothek, som hans franske Bekendte omtalte som noget overordentlig værdifuldt og uerstatteligt. Ogsaa hans Samling af malede Portrætter og af Kobberstik, Kort og Medailler blev stærkt forøget; paa intet Punkt sparede han.

Den øvrige Husførelse svarede hertil. Ved den Tid, da Bernstorff forlod Paris, skrev han til Schulin, at han for saa vidt ikke beklagede den store Gæld, han havde gjort i Paris, som han var sig bevidst „hverken at have anvendt Pengene til Luksus eller til Fornøjelser, men kun til at leve paa en passende og sømmelig Maade og for at sætte sig i Stand til at tjene sin Konge“.1) Alting er jo imidlertid relativt. Andreas Gottlieb Bernstorff havde, som vi ogsaa skimter gennem Terkel Kleves Skildring fra Frankfurtertiden, ganske Ret, naar han om sin Broder sagde, at han var kommen ind paa „le train de vie des grands seigneurs“, men denne Levevis vilde Johan Hartvig Ernst ikke forlade.

Hans Omgivelser drog ham med sig, og om han end fornuftigvis ikke kunde prøve paa at kappes med den ødsle franske Storadel, og om end hans ugifte Stand friede ham fra visse Repræsentationsudgifter, slog han dog stort paa. Han holdt et meget stort Tjenerskab paa mindst tyve—tredive Personer; mange af dem var allerede blevne gamle i Gaarde, saaledes den „hellige“ Tangermann, der var gift og hvis Gage jævnlig forøgedes i Forhold til hans store Børneflokk. Ogsaa hans Kok Giesmann

JOHAN HARTVIG ERNST BERNSTORFF
(1712—1772)

Efter Maleri paa Wotersen.

var gift ligesom Kureren Lafontaine. Til Tjenerskabet hørte endvidere en forarmet polsk Adelsmand Demofski, en Særling af første Skuffe, der afvekslende optraadte som Kammertjener, Mundskænk og Sekretær. Tjenestefolkene førte et Herreliv; Bernstorff kunde stadig ikke holde Styr paa dem, hans Godmodighed løb af med ham; selv hvor han opdagede Bedragerier, saa han hellere gennem Fingre end tog haardt fat. Her var et Hul i Bernstorffs Pengekiste, hvorigennem mange Penge sporløst forsvandt.

Bernstorffs Vaner var blevne kostbare. Han saa, som det kan sluttes af Madame de Belle-Isles Billetter, jævnlig sine Venner hos sig; hun gav ham Raad vedrørende Anretningen, kompletterede Dækketøj og Service for ham, og hendes Kok var ham til Rede ved særlige Lejligheder. Bernstorff blev Ynder af et godt Bord og satte Pris paa Pariserkøkkenernes mange Raffinements. Selv indførte han tyske Retter i Paris; Madame de Belle-Isle serverede ham som særlig Opmærksomhed de tyske Retter, hun havde lært af ham; selv bød han hende og andre Venner paa de Pølser, Skinker, „märkische Rüben“ og andre hjemlige nordtyske Fødevarer som regelmæssig sendtes fra Wotersen eller Gartow. Men denne Sans for Mad og Drikke var mere æstetisk Forfinelse end grov Madglæde; Bernstorff var overordentlig maadeholden; hans svagelige Helbred bestyrkede hans egen Tilbøjelighed; hans Bordfæller vidste, at hans daarlige Mave tvang ham til at lade Retterne gaa forbi sig; Madame de Belle-Isle sendte ham idelig Opskrifter paa ny Mavedraaber og Laksermidler; lange Tider maatte Bernstorff lade sine Gæster være ene om at smage paa de fine Vine, han skaffede sig gennem Kommissionærer rundt om i Europa; selv drak han kun Vand.¹⁾

Smag og Elegance krævede Bernstorff i alt; hans Dragt var efter sidste Mode. Madame de Belle-Isle rettede paa ham og gav ham Anvisning paa ny opdukkende Moder og smaa Finesser; paa et Portræt, der findes paa Wotersen og rimeligvis er malet et Par Aar efter Pariseropholdet, ser vi ham paaklædt efter Tidens sidste Mode, men Gengivelsen viser ikke Dragtens stærke Farver. Den langskødede Frakke, hvis Skøder ved Hjælp af Fiskeben og svært Underfor holdes stift ud til Siden, var af ensfarvet Stof, i Reglen Fløjl eller Silke, oftest dyb rød; Vesten var ensfarvet, ofte Silke, naar Frakken var Fløjl, eller omvendt, Farven forskellig fra Frakkens,

men vel afstemt dertil: grøn Silkevest til rød Silkefløjls Frakke, eller hvid Silkevest til rød Frakke. Frakken stod aaben, saa Vestens Farver og Broderier kom til deres fulde Ret. Paa Ærmerne saas brede Opslag med fine Broderier. Knæbenklæderne var af lidt sværere Stof, ofte i en varierende Farve. Alle Knapper var af Sølv eller Guld; Spænderne paa Benklæderne og paa de elegante sorte Sko, der ikke ses paa Billedet, var efter Tidens Mode af det kostbareste og mest stilfulde Arbejde. Kalvekrøs og Mansketter var af fineste Kniplinger. Madame de Belle-Isle forærede ofte Bernstorff Mansketter med Broderi af højstegne Hænder. Silkestrømperne var skinnende hvide. Paa Hovedet bares ikke længere den store Allongeparyk fra Ludvig XIV's Tid, som ses paa Andreas Gottlieb den ældres og Joachim Engelches Billeder; den var næsten gaet af Brug og kun „ude paa Bondelandet“ kunde en Landjunker som Andreas Gottlieb den yngre endnu møde med den en Gang imellem. I Paris var Parykken henimod Aarhundredets Midte aftaget saa meget i Størrelse, at den knap dækkede Ørerne, medens Nakkehaaret var sammenbundet med stærkt farvede fine Baand. Skulde Hovedet bedækkes, skete det med en opkrampet Hat, ofte prydet med Rosetter og Tredser; i Salonen bares Hatten tidt under Armen, og Haanden fattede ofte om en Pragtstok, prydet med en Knap af ædelt Metal eller ædle Stene. Ved Siden hang en Kaarde til Stads men sjældn til Brug.

Saaledes var Bernstorffs Væsen og Tilværelse nøje afstemt efter hans Omgangskreds, og allerede efter et Aars Ophold roste Hertugen af Luynes ham i høje Toner; han fandt hos den ungdommelig udseende Diplomat baade „esprit“, „finesse“ og „goût“; han lagde Mærke til hans fortræffelige Optræden og fandt netop den beregnende Forsigtighed i Bernstorffs Væsen, som denne tilraadede Andreas Peter Bernstorff. Bernstorff talte lidet, men var lutter Øre; alt hvad han sagde var klogt og velformet. Han var, skrev Luynes om ham, „en Slags Filosof“, der imidlertid ogsaa gjerne søgte til Selskabslivet, han havde skaffet sig Venner og var „capable de grands attachements“. Hertugen fastholdt ved nærmere Bekendtskab den gunstige Dom; i 1751, da Bernstorff havde forladt Frankrig, fremhævede han lignende gode Egenskaber hos ham, og i 1749 skrev en anden fransk Hofmand om, hvorledes Bernstorffs overordentlig store og taktfulde Høflighed,

hans Smag for Selskabslivet og utvungne Væsen gjorde ham velset overalt.¹⁾

Hvad der i høj Grad lettede Bernstorff Vejen i Frankrig, var hans store Færdighed i Fransk og forbavsende Kendskab til franske Forhold. Allerede ved hans Ankomst traadte det første frem; i sine egne Optegnelser — vel at mærke ikke overfor Bernstorff selv — bemærkede Luynes da, at Bernstorff talte Fransk langt bedre end mangen Franskmand, og først paa Baggrund heraf faar de smigrende Ord Vægt som ingen ringere end Voltaire en Gang skrev til Bernstorff, idet han lykønskede ham til en Udnævnelse „som en Landsmand, thi, som De taler vort Sprog, vilde vi tage Fejl ved ikke at anse Dem for en Franskmand, og det endda for en af de elskværdigste.“²⁾ Denne Færdighed havde Bernstorff erhvervet sig gennem mange Aar; allerede i 1729 skrev han et godt og mærkelig regelret Fransk, men endnu den Gang var Tysk vistnok hans sædvanlige Tale- og Skriftsprog. I hans Diplomataar i Tyskland kom Fransk til at spille en stadig større Rolle for ham; Hovedmassen af hans diplomatiske Korrespondance foregik paa Fransk, flere og flere franske Diplomater lærte han at kende. I Frankfurt, hvor Livet havde en særlig international Karakter, gled han endnu mere over i fransk Omgangssprog; kun Brevvekslingen med Hjemmet, med enkelte Venner og Godsforvalterne foregik paa Tysk; til sin Broder og Svigerinde skrev han vistnok som oftest Fransk. Vi mærker ingen Forskel paa Fransken i Bernstorffs Depecher og i Datidens franske Statsmænds; sammenligner vi hans Korrespondance med Frederik den Stores, staar Bernstorffs langt højere, hans Sprog er langt mere frit for tyske Mindelser og har en mere ensartet Retskrivning. De samtidige danske Statsmænds som Schulins og Berckentins Sprog taaler slet ikke at sammenlignes med Bernstorffs.

Den Lethed, hvormed Bernstorff bevægede sig i Sproget, gav Styrke i selskabelig Konversation saa vel som i diplomatisk Forhandling. Vigtigere var dog hans Kendskab til franske Forhold, hvorved han endnu mere end ved sin Sprogfærdighed imponerede sin franske Omgang. Man beundrede hans „esprit fort orné“ og hans store Læsning, forbavsedes over, at han, skønt han var saa ung da han berejste Europa, havde set og hørt saa meget, men

allermest undredes man over, at han vidste bedre Besked om Frankrig end de allerfleste Franskmænd selv. Her havde Bernstorff sin Styrke, og der er Vidnesbyrd nok om Rigtigheden af hvad Luynes beundrende bemærkede i sin Dagbog. Før Bernstorff kom til Frankrig, havde han læst meget om dette Land, der for hans Bevidsthed stod som Europas Hovedmagt; medens han var i Frankrig, kan vi i hans Depecher og Breve følge, hvorledes han studerer den ene Side af Landets og Folkets Tilstand efter den anden. Hans Bogsamling vidner derom; store Summer gav han ud for at følge med Litteraturen; det var ikke blot franske Romaner og Skuespil der fyldte hans Reoler, men videnskabelig Litteratur, Økonomi og Filosofi. Hans boglige Viden blev større end Datidens Diplomaters plejede at være, og som faa var han derfor i Stand til paa staaende Fod, naar et Spørgsmaal dukkede op, at klare det ved historisk eller sammenlignende Redegørelse. Hans Viden bar et Præg af tysk Grundighed, som var fremmed for Ludvig XV's Ministre og Hofmænd. Belle-Isle var maaske den eneste franske Statsmand hvis Kundskaber Bernstorff vilde respektere, og de havde dog sikkert alligevel en langt mere snæver fransk Karakter. Men at Grundigheden hos Bernstorff forenedes med „facilité“ og „esprit“, det skaffede ham paa én Gang Respekt og Sympathi. Han vandt alle for sig, og man vænnede sig til at regne ham for en af sine egne.

Bernstorff var dog alt for alsidig interesseret til at lade sig bjærgtage af den franske Kultur. Hvor meget han end følte sig hjemme i Paris, saa glemte han ikke den Verden der laa udenfor Frankrigs Grænser. De Kundskaber og Forbindelser, han havde erhvervet paa sine Rejser og medens han var i Tyskland, holdt han stadig vedlige og han søgte at følge med i de forskellige Litteraturer. Fra England lod han den bernstorffske Families gamle Ven, Hannoveraneren Gehejmelegationsraad Schrader, der var ansat ved Prins Frederik af Wales' Hof, sende sig ugentlige Relationer om engelske litterære Forhold, om hvad vigtigt der fremkom af Filosofi, Lægevidenskab og Naturvidenskab ikke mindre end af Romaner og Skuespil, og fremfor alt fulgte Bernstorff den rige engelske religiøse og theologiske Litteratur med Interesse. Schrader forsynede hans Bibliothek med engelske Bøger og Pjecer, og da Terkel Kleve i 1744 rejste til England, besørgede han store

Bogkøb derovre for Bernstorff, ligesom han, medens Bernstorff endnu var i Frankfurt, havde købt mange Bøger til ham paa sin Rejse rundt om i Frankrigs Provinser.¹⁾ Fra Hollands store Bogmarked, den censurfri „république des lettres“, hvor der tryktes en Mængde af den i Frankrig forbudte Litteratur, kom der store Bogpakker til ham, hans Venner blandt de italienske Diplomater og pavelige Lærde som Abbed Emaldi besørgede italienske Værker af kunsthistorisk eller filosofisk Indhold, ofte prydede med kostbare Illustrationer eller ny Afbildninger af Oldtidsminder og Kunstværker. Med Forfattere og Lærde i Schweiz vedligeholdte han en levende Forbindelse; det rige aandelige Liv, der fransk af Form, men stærk præget af reformert Religiositet udfoldede sig i Genève, interesserede ham særlig. Alle disse Forbindelser spores senere i den Kreds, han samler om sig i København.

Men fremfor alt holdt Bernstorffs Interesse for Tyskland sig usvækket. Han glemte aldrig, at han hørte hjemme hinsides Rhinen. Hans Slægtsfølelse og Kærlighed til sin Broder og dennes Familie paa Gartow bandt ham ikke mindre end de økonomiske Interesser der var knyttede til Godserne i Lauenburg og Meklenburg. Disse Landes offentlige Forhold fulgte Bernstorff med vaagen Interesse. Broderen Andreas Gottlieb var stærkt fremme i begge Landes politiske Liv; som Land- og Krigsraad fungerede han i Hannover halvt som kongelig Embedsmand, halvt som de lüneburgske Stænders Repræsentant. I Meklenburg spillede han ligesom i sin Tid Bedstefaderen en stor Rolle under den store Strid mellem Stænderne og Hertugen, der havde været over hundrede Aar og først nu gennem endeløse Forhandlinger var ved at blive udjævnet. Andreas Gottlieb underrettede sin Broder om Sagerne Gang, indhentede hans Raad, og beklagede ofte, at han ikke havde ham hos sig for at faa Støtte til den Politik som de begge var enige om; den gik altid ud paa at finde en passende Mellemvej og ikke blot hævde de adelige Friheder og Privilegier, men ogsaa ved Imødekommenhed og Bøjelighed tilfredsstille Hertugen. Selv stod Johan Hartvig Ernst i stadig Brevveksling med de mest indflydelsesrige meklenburgske Adelsmænd; de hørte hans Raad og benyttede hans Indflydelse og personlige Forbindelser i Wien og i Hannover eller ved andre tyske Hoffer. Medens han var i Tyskland, havde man ofte opsøgt ham

og forhandlet med ham om vigtige Afgørelser. København var et Centrum for meklenburgske Interesser; en Række af de Tyskere, der i denne Tid sad inde med de højeste danske Embeder, var meklenburgske Adelsmænd, et Forhold hvis Betydning for Danmark vi senere faar rig Lejlighed til at iagttage; i 1740erne var det bl. a. Tilfældet med Johan Ludvig Holstein, Adam Gottlob Moltke og Berckentin. Især med den sidste drøftede Bernstorff stadig meklenburgske Sager. I Aarene efter sin Kaldelse til København søgte Berckentin, der ligesom Bernstorff altid var i Pengeforlegenhed, at sælge sit meklenburgske Gods Lütjenhof. Bernstorff hjalp ham med at finde en Køber, men beklagede at Meklenburg derved mistede Berckentin; det var ham overhovedet en Sorg, naar slige store meklenburgske Godser gik over til Fremmede, der maaske ikke havde det samme Mod og den samme Fasthed eller den samme Interesse for at forsvare de adelige Rettigheder og Friheder, som Bernstorff fandt var den skønneste Del af den Arv som Fædre havde efterladt dem. Det var derfor Bernstorff en Glæde, da Berckentin kort efter købte et andet meklenburgsk Gods Schönfeld, der tilmed laa lige op ad Bernstorffs eget Gods Rüting.¹⁾

Bernstorff følte sig som nordtysk Godsejer. „Meklenburg er dog, naar alt kommer til alt, mit rette Fædreland“, sagde han lejlighedsvis, ogsaa Hannover kaldte han sit Fædreland.²⁾ Men lige saa lidt som han følte sig rodgroet i Frankrig, var han hjemme i Danmark.

Han kunde lejlighedsvis udtale sig om, hvor nøje han følte sig knyttet til den danske Konge eller den danske Stat, og sige, at han tænker eller handler „en bon danois“, men sligt er kun Udtryk for hans Pligtfølelse overfor den Fyrste i hvis Tjeneste han var traadt, og Ordene betyder ikke mere for ham end for en samvittighedsfuld Franskmand der i vore Dage fungerer som dansk Konsul og aldrig har set Danmark for sine Øjne. Bernstorffs Følelser for Tyskland er stærkere end for Danmark; der er større Varme i hans Ord naar han taler om Tysklands politiske Stilling, end naar han omtaler Danmarks. Endnu paa denne Tid forstod Bernstorff næppe Dansk; i alt Fald gør hans gode Ven Overhofmarskal Fr. Chr. Gramm i 1747 sig Umage for at faa et dansk Brev, som Bernstorff skal læse, oversat paa Tysk.³⁾ Havde

Bernstorff kunnet Dansk, vilde Gramm vel ikke have beklaget, at Oversættelsen var slet, og udtalt Haabet om, at Bernstorff alligevel maatte forstaa Indholdet. For danske Forhold interesserede Bernstorff sig næppe meget, uden de direkte vedkom hans Embedsforretninger; han gjorde Rammen for disse vid, men alligevel traadte det egentlig dansk-norske Element i disse Aar kun i ringe Forbindelse med ham. Den dansk-norske Stat havde i national Henseende et Janushoved og vendte kun det tyske Ansigt ud mod ham; selv gjorde han sig ingen Ulejlighed for ogsaa at faa det danske at se.

Alle officielle Korrespondancer mellem ham og København foregik paa Tysk eller Fransk, ogsaa Korrespondancen med Kommercekollegiet; de faa egentlig danske mellem hans Venner i København, saasom Peder Otto Rosenørn og Fr. Danneeskjold-Samsøe, benyttede de samme Sprog. Datidens dansk-norske Overklasse var helt igennem tysk-fransk dannet, og naar Medlemmer af den besøgte Bernstorff i Paris, tog de ikke deres nationale Hjemmedragt paa. Terkel Kleve, der skrev Dansk i sin Dagbog og i sine Breve til sin Patron Grev Johan Ludvig Holstein, talte og skrev Tysk til Bernstorff. Dansk-norske Videnskabsmænd og Kunstnere som Lægerne Erichsen, Arbo og Heusinger, Medailøren Peter Christian Winsløw, Billedhuggeren Christian Seest og Miniaturmaleren Jens Rasch, hvem Bernstorff tog sig af under deres Studieophold i Paris, eller unge Adelsmænd som Frederik Christian Rosenkrantz, hvem Bernstorff introducerede i det franske Selskabsliv, søgte i Paris ikke Bernstorff som Dansk.

Baade gennem disse Gæster og gennem sin vidtløftige og alsidige Korrespondance med Berckentin, der var en af de mest aandelig interesserede danske Statsmænd, var der rig Anledning for Bernstorff til at følge de kulturelle og litterære Forhold i Danmark, men det viser sig, at det særlig dansk-norske Aandsliv aldeles ikke interesserer ham. Der er intet Spor af, at han søger at skaffe sig den danske Litteratur paa samme Maade som den tyske, franske eller engelske. Han omtaler aldrig et dansk Værk; Holbergs Navn findes ikke i hans Breve, „Den danske Skueplads“ nævnes ikke, selv hvor han omtaler sit Yndlingsæmne Theatret. Det Danske har ligget for lavt til at fange hans Opmærksomhed, og nu og da skimter vi, hvor ugunstigt han bedømmer den almin-

delige Kulturtilstand i Danmark. Stærkest fremtræder dette i uafbrudte Klager over den danske Handelsstand, der staar langt tilbage for den vesteuropæiske, er uoplyst, uden Initiativ, sendrægtig og ængstelig, men grisk paa øjeblikkelig Vinding. Hans Tillid til danske Kunstnere og Arkitekter var ikke stor; end ikke Tegninger til et almindeligt Landsted, mente han, kunde udføres tilfredsstillende i København, og han anbefalede sine Venner at lade alt udføre i Paris. Mange fulgte hans Raad, og især kom han i Virksomhed for Berckentin.¹⁾ Da denne i 1746 byggede Kokkedal, besørgede Bernstorff vistnok en Plan udarbejdet af parisiske Arkitekter for at faa Huset indrettet saa hensigtsmæssigt som muligt. En stor Del Møbler og andet Udstyr skaffede Bernstorff til Kokkedal, og siden, da Berckentins Datter holdt Bryllup med den unge Plessen, bestilte Bernstorff deres Udstyr. Han sendte Prøver af Tøj til Gardiner og Møbelbetræk baade til Berckentins eget Brug og til Mønstre for de kongelige Væverier. Lignende Kommissioner og Indkøb af Møbler og Smykker, fine Dameure og kirurgiske Instrumenter og Ure, Malerier, Kobberstik, Medailler, Bøger og Pjecer besørgede Bernstorff stadig for Schulin, Adam Gottlob Moltke, for Brødrene Gramm, Johan Ludvig Holstein, Greven af Gyldensteen, Gehejmerraad Desmercières, og mange andre. Da det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Skrifter 1745 skulde begynde at udkomme, skaffede Bernstorff efter Anmodning af Johan Ludvig Holstein og Hjelmstjerne udsøgt Papir.¹⁾

Man vidste i København god Besked om Bernstorffs gode Smag paa alle Omraader, ogsaa hans kulinariske Ævner udnyttede man. I 1745 sendte Berckentin sin Kok Zepelin ned til Bernstorff for at lære i hans Køkken, og Bernstorff tog sig personlig af ham, lod ham gaa paa Omgang mellem sine franske Venner og prøvede hans Duelighed ved flere Middage hos sig selv. Han havde, skrev Bernstorff til Berckentin, mindre ladet Kokken lære de meget sammensatte franske Retter, f. Eks. de fine Ragouter, „hvori der blandes seks forskellige Slags Skinke sammen i en Hønsesauce“, end en Mængde andre fikse franske Retter, der var ukendte i Danmark, og især havde han lagt Vægt paa, at Kokken lærte at servere Retterne smukt, hvad man efter Bernstorffs Mening havde mest Brug for i Danmark.²⁾

Vi kan kun skimte Omridsene af Bernstorffs Virksomhed,

men det er klart, at der fra ham under hans Pariserophold udgik en mangeartet Paavirkning til en Række af de fornemste Familier i København. Det blev en ligefrem Indførsel af franske Moder og fransk Smag. Bag ved laa Tanken om Danmarks og Nordtysklands afgjorte Underlegenhed. Allerede nu saa han det som sin Opgave, hvor han kunde, at hæve det kulturelle Niveau ved Paavirkning udefra. Enhver Bestræbelse i samme Retning, som Bernstorff iagttog i Danmark, havde hans Sympathi; det gjaldt paa Handelens Omraade, det gjaldt Lægernes Forsøg paa i Frankrig at faa bedre Uddannelse, det gjaldt Kunstneres Studierejser.

Ogsaa paa litterært Omraade mente Bernstorff at der i Danmark var en Opgave at løse; men naar han tænkte sig, at den danske Regering skulde tage fat derpaa, viser det sig klart, hvor blottet for dansk Interesse han var. Det var den tyske Litteratur paa dansk Grund der var Genstand for hans Opmærksomhed.

Berckentin var uden Tvivl en af de danske Statsmænd der i 1746 var mest aandelig interesserede, og sammen med Johan Ludvig Holstein var det ham der fik Regeringen til at støtte videnskabelig Litteratur og Kunst. Men Johan Ludvig Holsteins Interesser havde et langt mere dansk Præg end Berckentins, og medens Holstein f. Eks. støttede det danske Videnskabernes Selskab, var det Berckentin der ivrig protegerede Johann Elias Schlegel, den første af de tyske Digtere der slog sig ned i Danmark.

Da Schlegel i 1746 havde skrevet det første af sine Skuespil, „Canut“, over et Æmne fra Danmarks Historie, sendte Berckentin det til Bernstorff med Anmodning om, at denne vilde læse og kritisere det og prøve at finde en der kunde oversætte det paa Fransk, for at det om muligt kunde blive opført i Frankrig. Berckentin ventede meget af Schlegel, han haabede, skrev han, at han maaske kunde gøre en tysk Corneille ud af ham, men turde ikke haabe, at man paa Tysk kunde faa en Racine.¹⁾

Bernstorff kendte forud Schlegel, han havde læst flere af hans tidligere Arbejder, og havde i det Hele med Interesse fulgt den litterære Bevægelse i Leipzig, der var udgaaet fra Gottsched, til hvis Disciple Schlegel hørte. Dramatisk Litteratur interesserede

ham meget; Theatret var, mente han, særlig skikket til at hæve en Nations Aand og Hjærte. Han fulgte med Opmærksomhed det franske Theater; han læste alle Skuespil, gik stadig i Theatret, iagttog enhver Svingning i Smagen, og fortalte blandt andet Berckentin, naar Skuespil af en ny Art, f. Eks. engelske, opførtes i Paris. Netop under sit Ophold der saa han en Strøm af engelske Skuespil flyde ind over de parisiske Scener og gøre mægtig Lykke. Med Beundring men ogsaa med Misundelse saa Bernstorff paa det frodige franske Theater og den ny dramatiske Litteratur, og sammenlignede det med tilsvarende tyske, der stod saa uendelig langt tilbage. Hans Ønske var, at der kunde gives det tyske Theater et Stød, som kunde bringe det op paa Højde med det franske. „Men“, skrev han til Berckentin, „destoværre har vi ikke noget Hof der tænker paa at opmuntre denne Del af Litteraturen eller paa at forskaffe Nationen den Art Berømmelse der følger deraf. Vi beundrer kun de Fremmede og deres Værker, og vi bestræber os for at tro, at vi selv og vort Sprog er ude af Stand til at forme og udtrykke Tanker der svarer til deres. Jeg vilde ønske, at man kunde opnaa at udrydde denne uretfærdige og ydmygende Fordom, men jeg tør ikke haabe det.“ Schlegels Talent varslede dog godt, og ogsaa „Canut“ fandt Bernstorff havde store Fortrin. Det var skrevet „for at forherlige Dyden og Menneskeligheden, det erindrede om en af de ærefuldeste Epoker i Danmarks Historie og om en af de skønneste Regeringer, og det sigtede til at fuldkommengøre Tyskernes Smag for Theatret“. Trods forskellige Indvendinger mod Stykkets Plan og mod Enkeltheder, som Bernstorff efter Berckentins Ønske udførlig udviklede, fandt han „Canut“ værdigt til at regnes blandt de bedste Theaterstykker hos alle Folk, og ansaa det for uomtvistelig bedre end alt hvad der endnu var fremkommen i Tyskland. Han haabede hjærtelig, at Schlegel vilde arbejde videre i en Genre hvor han, som Berckentin havde sagt det, maaske kunde opnaa Navn af Tysklands Corneille. „Jeg kender intet større eller skønnere i Henseende til Aand, Geni og Digtning, og hvis vi kunde naa til at faa en Corneille, saa vilde jeg trøste mig over Manglen af en Racine, som vi bør overlade til Frankrig og dets Klima. Det er en beundringsværdig

og herlig Frugt, men den har en Smag af Jordbunden, som jeg tror kun kan opnaas i det Land der har frembragt den.“

Men ikke blot paa Schlegels nyopdukkende Stjerne fæstede Bernstorff sit Blik; kort før han forlod Paris, havde hans Legationspræst Schreiber gjort ham bekendt med en endnu nyere og yngre Forfatter ved at give ham de først udkomne Sange af Klopstocks „Messias“ at læse. Læsningen greb ham stærkt; Planen om at knytte den unge Forfatter til Danmark opstod hos ham, og snart efter søgte han at faa den iværksat.¹⁾

Bernstorffs Interesse for tysk Litteratur og Klopstocks Navn peger frem mod den Tid da han blev Centrum for en tysk Litteraturkreds i København. Men det er betegnende, at han glæder sig over, at Berckentin støtter Schlegels Forsøg paa at skabe et tysk Theater, og øjensynlig ønsker, at den danske Regering vilde tage en saadan Opgave op, uden at det falder ham ind, at det dog var naturligere om en dansk Statsmand interesserede sig for den danske Litteratur. Bernstorff og Berckentin føler sig som tyske; at de er knyttede til Danmark, spiller ikke den fjærneste Rolle for deres litterære Interesser.

VII.

To Ting forstyrrede Bernstorffs Velvære ved Opholdet i Paris. Svagt Helbred og Pengesorger kastede idelig Skygger ind over hans ellers saa lyse Tilværelse.

Allerede medens han opholdt sig i Regensburg, havde, som man vil erindre, hans Helbred været mindre godt; i 1737—38 led han stærkt af Fordøjelsvanskeligheder og Brystforkølelser. Disse Svagheder forfulgte ham senere, og medens han var i Frankfurt, begyndte han, skønt endnu kun tredive Aar gammel, at klage over, at hans Syn svækkedes. I Frankrig havde han jævnlig Sygdomsanfald, led ofte af Feber og Mavesmerter, men særlig slemt blev det, da han i 1748 fik et voldsomt Anfald af Gigt, Familiens Arvesygdom, uagtet han, som han selv sagde, havde levet saa sobert og ordentligt, at han havde haabet at undgaa denne Ulykke. Han kom nogenlunde over det første Anfald,

men fra nu af led han stadig af Podagra og Nervegigt i Hænder og Fødder; det var vel endnu sjældent, at han bandtes til Seng eller Løjbænk, men undertiden var hans Hænder saa stærkt angrebne, at han ikke kunde føre Pennen. At han helt afholdt sig fra at drikke Vin og brugte Mælkekur, hjalp intet, saa lidt som den Mængde Gigtmidler, han i Aarenes Løb forsøgte. En stor Pakke Recepter mod Gigt og Podagra, der findes blandt hans efterladte Papirer, vidner om de spildte Anstrængelser. Paa samme Tid blev hans Øjnes Tilstand endnu mere betænkelig; naar han skulde anstrænge dem længere Tid ad Gangen, ja blot faa Timer i Træk, svigtede de ham ofte; han maatte næsten helt ophøre med at læse eller skrive ved Lys.¹⁾

For en kraftig, virksom og livslysten Natur som Bernstorff følte alt dette som et haardt Tryk. Det var ham visselig pinligt i Selskabslivet at maatte tage Hensyn til, hvad han nød; en af hans gode Bekendte bemærkede en Gang kritisk om ham, at hans udmærkede Egenskaber altid vilde gøre ham til en skattet Gæst i elegante Aftenselskaber, „men hans lille Mave vilde snart nægte at fungere“. „Man maa have et godt Helbred for at have Lykken med sig.“²⁾ Men endnu sværere faldt det den utrættelige, arbejdsivrige Mand, naar han nødtes til at lægge Hænderne i Skødet ved Mørkets Frembrud; det var ham imod at lade Waserschlebe eller Legationspræsten Schreiber læse højt for sig. Ofte sneg der sig tunge Tanker ind over ham, naar han vendte sit Blik mod Fremtiden; hvorledes skulde han vel, om hans Helbred ikke kendelig forbedredes, i Længden kunne klare sit nuværende Embede, hvis Arbejde dog i Reglen nogenlunde lod sig fordele efter Behag? Hvorledes skulde der kunne være Tale om højere og mere bundne Stillinger? Sidst i Fyrreerne tog disse Tanker megen Magt over Bernstorff og paavirkede hans Fremtidsplaner. I Frankrig levede han under de bedst mulige Vilkaar, Klimaet var mildere her end noget andet Sted hvor han havde været. Hvorledes vilde det gaa, hvis han kom bort herfra, Nord paa igen? Tanken paa hans Helbred forstærkede de Traade der Dag for Dag bandt ham inderligere til Frankrig. Jævnlig fyldte en vemodig Svaghedsfølelse hans Sind, og den kraftige Mand kunde føle sig underlig træet og færdig med Livet.

Paa hans Arbejde mærkedes det ikke, thi naar det gjaldt,

skød han slige Tanker fra sig, men nu og da steg de frem hos ham og indvirkede paa hans Afgørelser.

Som Sygdomme saaledes var økonomiske Bekymringer Bernstorffs daglige Orm; havde det i den Henseende været slemt tidligere, saa blev det endnu værre under Opholdet i Frankrig.¹⁾ Før Bernstorff forlod Dresden, havde han haft en Gæld paa 20,000 Rdlr., og skønt han i 1737 havde overtaget sin fædrene Arv, var Gælden uafbrudt vokset. Siden 1736 havde han haft en fast Gage paa 6000 Rdlr., den højeste ordinære danske Gesandtlønnig. Hver Gang der havde været Anledning dertil, havde han faaet Rejsegodtgørelse, Dagpenge eller andet ekstraordinært Tilskud, men det slog ikke til. I Foraaret 1747 havde han skrevet privat til Berckentin om at faa Gageforhøjelse; men denne og Schulin havde, skønt de fandt Bernstorffs Ønske rimeligt, ikke villet forelægge Ansøgningen for Kongen for ikke at udsætte Bernstorff for et Afslag; den lige fastsatte Finansplan umuliggjorde, erklærede de, foreløbig ethvert Tilskud.²⁾

Tre Aar senere var Bernstorff atter saa elendig stillet, at han paa ny tog Sagen op; han havde, erklærede han i et Brev til Schulin 29. December 1749, siden sin Ankomst til Paris brugt 74,000 Rdlr. mere end han havde haft i Gage; siden han i 1733 drog ud søm dansk Diplomat, havde han brugt i alt 150,000 Rdlr. af sine egne Midler. Nu var han ved Bunden og maatte have Hjælp. Pengene var, fremhævede han, ikke gaaede til Overdaadighed eller Fornøjelser, men alene anvendte til at leve paa en passende og anstændig Maade og sætte ham i Stand til at tjene Kongen med større Udbytte. Han beklagede for saa vidt ikke de Penge, han havde givet ud, men nu kunde han ikke klare sig længere; allerede i 1744 havde han mundtlig forklaret Schulin sin elendige Stilling, nu overlod han ham Sagen, idet han dog erklærede, at han, hvis han nu ikke fik Tilskud, ikke som mange andre i hans Sted vilde forlange sin Afsked; han vilde vedblive at tjene Kongen tro, men ganske vist i Sorg over at se sine økonomiske Forhold ødelægges.

Aabent blottede Bernstorff her Skyggesiderne ved sit glimrende Grand-Seigneurliv i Paris. Det var og blev hans Svaghed, at han aldrig forstod at sætte Tæring efter Næring. Hans Gage havde i de sytten Aar fra 1733 til 1750 gennemsnitlig været 6000

Rigsdaler om Aaret; han havde efter sin egen Opgivelse brugt henvend 10,000 Rdlr. mere, og derved ikke blot opspist Overskuddet af sine Godser, men ogsaa gjort en stor Gæld. Ved denne Opgørelse er det endda rimeligt, at Bernstorff udelukkende har taget Hensyn til sin Husførelse i Paris, og f. Eks. ikke medregnet mange Udgifter, der udrededes i Nordtyskland, saasom store Almisser, der vistnok enkelte Aar løb op i Tusinder af Rigsdaler. Hvis vi regner, at han aarlig har brugt en 25,000 Rdlr., er Summen sikkert ikke for høj. Det er overmaade vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at angive, hvad disse Summer vilde svare til i vore Dages Penge, da Forholdet mellem Pengenes Købeævne den Gang og nu er uberegneligt. Men anslaa vi en Rigsdaler til 6 à 8 Kr., har Bernstorff brugt 150—200,000 Kroner om Aaret, en betydelig Sum altsaa, selv om den ikke naar op imod de kolossale Summer som forbruges af hans Venner af den franske Storadel, der aarlig udøste Millioner af Francs. Hvor stor hans Gæld var, da han forlod Paris, kan ikke nøje opgives, den kan formentlig anslaaes til mindst 50,000 Rdlr., i vore Penge vel en 300—400,000 Kroner.

Dette Forhold kan opfattes som en storslaaet Offervillighed og energisk Sætten alt ind paa sin Tjeneste, men det vidner tilige om en letsindig Laden fem være lige i økonomisk Henseende, en Mangel paa forsigtigt Overblik, som altid spores i Bernstorffs private Forhold og som ikke undlod at skade hans økonomiske Politik. Mange Penge gik tabt, fordi der ikke var Orden i hans Sager, fordi han aldrig havde Rede paa, hvor megen Gæld han havde, om Regninger var betalte eller ej. Uafbrudt angreb den strængt ordentlige og økonomiske Andreas Gottlieb sin Broders slette Økonomi og manede til at tage Reb i Sejlene. Han var rasende over, at den danske Regering lønnede Bernstorff for slet, men naar man ikke fik mere, maatte man sætte Tæring efter Næring. Det kunde ikke hjælpe at indskrænke de nødvendige Udgifter til Godsernes Drift; man kunde derimod spare ved Opførelsen af Hovedbygningen paa Stintenborg, som netop i disse Aar gik for sig, paa de prægtige Haveanlæg der og ved Wotersen, eller paa den flotte Husførelse i Paris. Men paa intet af dette vilde Bernstorff indlade sig, og ved hver Termin vendte Vanskelighederne tilbage.

Bernstorff var ofte meget trykket af disse Sorger. Broderen, der gav store rentefri Laan, skændte og trykkede sig ved at give flere Forskud; de nærmeste nordtyske Slægninge var afsøgte, Michel David var ublu med sine Renter, Wasserschlebe vidste ikke andre Raad, og rejse Penge hos Bekendte i Paris vilde Bernstorff nødvendig. Men saa slap han til et eller andet Laan, og Sorgen glemtes for en Tid. Lykkeligvis var Stamgodserne, der hverken kunde sælges eller egentlig prioriteres, en urokkelig Grundvold for hans Økonomi. Dette og en almindelig Tillid til, at der laa en anselig Fremtid for ham, bragte ham altid over Kriserne.

OTTENDE KAPITEL.

Opbrud fra Paris. Bosættelse i Danmark.

1750—1751.

BERNSTORFF befandt sig saa vel i Paris, at han kun med Ængstelse tænkte paa Muligheden af at forlade Frankrig. Den Bekymring, der afspejler sig i Madame de Belle-Isles Breve ved Tanken paa en mulig Adskillelse, beherskede ogsaa ham.

Men han følte sig ikke tryk. Allerede i Foraaret 1745 hørte han i Paris Rygter, der stammede fra København, om, at han skulde tilbagekaldes og ansættes andetsteds eller overtage en Stilling i Danmark; han blev umaadelig ked deraf, skrev straks til Berckentin og bad ham mindelig om at faa Lov til at blive hvor han var. Efter Tronskiftet i August 1746 blev han atter urolig; han hørte fra København, at der var Tale om, at han skulde afløse Schulin, og paa ny bad han Berckentin endelig sørge for, at han blev i Paris.¹⁾ Rygterne viste sig dog begge Gange ugrundede; i alt Fald skete der ingen Henvendelse til ham. Alligevel forstod han og vist alle, at han i Aarenes Løb var bleven en af dem paa hvem den danske Regerings Øjne var rettede med særlig Velvilje og Forhaabning; det laa nær, at der kunde komme en Kaldelse til endnu større Stilling end den i Paris.

Bernstorffs Virksomhed havde siden den steinhorstske Sag kun skaffet ham Anerkendelse i København. Schulin udtalte idelig paa Christian VI's og senere paa Frederik V's Vegne den stærkeste Tilfredshed; personlig tilføjede han sin næsten beun-

drende Anerkendelse og viste Bernstorff en stigende Tillid og Fortrolighed. I 1746 kort før Christian VI's Død havde han sagt, at, dersom han efter Tronskiftet af en eller anden Grund fra-traadte sin Stilling, saa var Bernstorff den eneste der var i Stand til at overtage den.¹⁾ Berckentins Breve udtrykte de samme Stemninger, og Bernstorffs Venner kunde kun berette, hvor fordelagtigt Kongen og Ministrene altid omtalte ham. 5. Juli 1746 gav Christian VI ham officielt det hvide Baand, som han vistnok allerede i 1744 havde faaet Tilsagn om; i Efteraaret 1749 fik han af Frederik V Gehejmeraadstitlen i Anledning af den oldenburgske Slægts Trehundredaars Jubilæum, efter at Berckentin et halvt Aar i Forvejen havde forberedt ham paa dette ny Tegn paa Kongens ubetingede Tilfredshed.²⁾ Overfor Christian VI nærede Bernstorff kun de venligste Følelser. „Gid han maa nyde den evige Lykke og den Belønning, der er lovet den Godhed, Mildhed og Retsindighed som prægede hans Karakter“, skrev han kort efter Kongens Død til Berckentin, der straks havde meldt ham Dødsbudskabet.³⁾ Hvorledes vilde den ny Konge blive? Hvorledes de gamle Ministres Stilling? Med Interesse rejste Bernstorff disse Spørgsmaal. Han kendte ikke meget til Kronprins Frederik; i 1732—33 havde denne kun været en tiars Dreng; under sit korte Besøg i København 1743—44 havde Bernstorff vel faaet et udmærket Indtryk af den nu tyveaarige Prins, hvis Bryllup stod lige i de Dage da Bernstorff gæstede København; en sikker Dom kunde han dog ikke fælde. Hvad han efter Tronskiftet hørte, vakte hans bedste Forhaabninger. Mest uforbeholden Besked fik han fra en Mand, med hvem han nogle Aar tidligere havde sluttet et Bekendtskab der kom til at vare Livet ud, en af Tidens mest ejendommelige og skarptskaarne Personligheder, Herman Waldemar Schmettau.

Schmettau var født 1719 af en nordtysk preussisk Adelslægt, der 1742 blev rigsgrevelig; han havde faaet en udmærket Uddannelse, var ærgærrig og velbegavet og satte sig tidlig det Maal at naa saa højt som muligt som Soldat. Han stod i Aarene omkring 1740 snart i den sachsiske, snart i den bayerske eller østrigske Arme, søgte overalt den strængeste Tjeneste, der kunde udvide hans theoretiske og praktiske Kundskaber og give ham Lejlighed til at udmærke sig. Vistnok i 1742—43 lærte Bernstorff

ham at kende i Frankfurt; da var han i Kejser Carl VII's Tjeneste. I November 1743 ægtede han Georgine Amalie de La Croix de Fréchapelle, en Datter af en af Familien Bernstorffs Bekendte, der var Overstaldmester ved det hannoveranske Hof; hun blev en god Veninde af Bernstorff og stod ligesom sin Mand til Bernstorffs Død i livligt og uafbrudt Brevskifte med ham.¹⁾

Da Bernstorff kom til Paris, traf Schmettau ham atter. Hans Hustru var i Familie med Madame de Belle-Isle, der altid i Breve omtaler hende som sin kære Datter, selv var Schmettau Søstersøn af Grev Ulrik Frederik Valdemar Løvendal, og under ham og under Moritz af Sachsen kæmpede han i 1744—45 i Felttogene i Flandern sammen med andre unge fremmede Officerer, saasom flere af Slægten Poniatowski, der vilde lære Krigskunst under de berømte Marskaller. Snart derefter vendte Schmettau sine Skridt mod Danmark, hvor Mænd af hans Slægt tidligere havde tjent ved Hær og ved Hof. I længere Tid boede han i Holsten, men var idelig i København for gennem sine mange Forbindelser at opnaa en Stilling i den danske Hær. Det voldte nogen Vanskelighed, da Schmettau, under Indtryk af samtidige Tilbud fra Genua og Venedig, stillede store Fordringer, men omsider lykkedes det i 1746; han blev kort efter Tronskiftet Oberst for et Livregiment til Hest med Garnison i Itzehoe. Men han slog sig ikke til Rø derved; snart arbejdede han energisk for sit Regiments Forbedring, snart søgte han atter med Orlov til Frankrig for at se Krigen paa nært Hold, snart sloges han med sine altid paatrængende Kreditorer, eller med sin Svigermoder, der vilde sætte sin Datters Penge fast for hende; altid tyede han og hans Hustru til Bernstorffs Raad og Støtte. Først og fremmest havde dog hans Breve med deres klare og usminkede Skildring af Forholdene i København Interesse for Bernstorff og var, saa vidt det kan skønnes, Hovedkilden til hans Viden; de øvrige københavnske Korrespondenter synes at have været meget forsigtige i Omtale af indre Forhold i Danmark. Schmettaus Skildring af Frederik V var overordentlig gunstig, den stemmer ganske med det Indtryk som vi nu har af ham i hans første Regeringsaar.²⁾ Han skildrer Kongens Venlighed og Lige-fremhed i Omgang, fortæller, hvor frit og utvungent han gav sig hen i Samtalen ved Taflerne, hvortil han i Reglen daglig lod

kalde 10—12 Gæster, overfor hvem han lagde al unyttig Etikette til Side. „Fornøjelserne blev kaldte tilbage til Hoffet“, Kongen ønskede at faa indrettet et fransk Theater; han havde vaklet imellem dette og den italienske Opera, men hans Interesse for franske Værker bestemte ham til Fordel for den franske Komædie.

Med Spænding afventede man, hvorledes Frederik V vilde stille sig overfor sine Ministre og Hoffolk, og om der vilde ske store Forandringer eller ikke. Indtrykket af den unge Konge var ogsaa i denne Henseende udmærket; Schmettau fortalte beundrende, hvor bestemt Frederik V afviste de Forsøg paa at trænge sig frem som udgik fra unge Hoffolk, hvem man havde frygtet at han skulde give Del i sin Fortrolighed. Adam Gottlob Moltke var den eneste hvem han, som alle havde ventet, begunstigede. Berckentin skrev straks efter Tronskiftet til Bernstorff, at Moltke var „l'homme du jour“, men tilføjede: „Man maa yde ham den Retfærdighed, at han opfører sig fortræffelig og som en brav Mand.“¹⁾ Det samme Indtryk havde Schmettau; han mente, at Moltke vilde faa Hovedindflydelsen ved Hoffet og paa Kongens private Forhold, men i de egentlige Regeringssager vilde han ikke blande sig, uden ved Lejligheder hvor man udtrykkelig henvendte sig til ham og hvor han kunde yde gode Tjenester. I det hele saa det ud til, at Kongen vilde skelne strængt mellem dem hvem han holdt personlig af, og dem som han uden Hensyn til sin personlige Tilbøjelighed anvendte i Regeringen; de sidste vilde faa Lov til uanfægtede at passe deres Sager.

Disse første Indtryk fra Efteraaret 1746 forstærkedes i de følgende Aar; hver Gang Schmettau besøgte København, skrev han med stigende Beundring om Frederik V's gode Egenskaber, han roste Moltkes Bravhed og hæderlige Optræden, og hvad der især interesserede Bernstorff, han fremhævede den Fasthed der var i Forholdene i København. De Rygter, der nu og da gik om Afskedigelser og store Personalforandringer, viste sig stadig falske; Schulin og Berckentin, de to Ministre, til hvem Bernstorff var nærmest knyttet, stod fast i Kongens Gunst, Brødrene Gramm, Bernstorffs Venner, vedblev at staa Frederik V nær, kort sagt, Bernstorff fik det gunstigste Indtryk af Forholdenes Udvikling. „Med ét Ord, vi er meget lykkelige; gid Gud længe vil be-

vare vor Herre og Konge, det er alt hvad vi har at ønske.“ Denne Schmettaus Opfattelse kunde Bernstorff underskrive.¹⁾

Hvor tiltalende end Forholdene var i København, hvor en ung vennesæl Fyrste med Arbejdslyst stod omgivet af en Kreds af Bernstorffs Venner, saa følte Bernstorff det dog som et haardt Slag, da i Begyndelsen af Aaret 1750 det, der længe havde været ventet, syntes at blive til Virkelighed, idet Regeringen i København besluttede at kalde ham bort fra Paris og give ham Plads som Minister i det danske Konseil. Direkte kom denne Beslutning først frem i en Samtale der i November Maaned 1749 førtes i København mellem Schulin og den franske Gesandt Abbé Lemaire. Efter Paalæg fra Puissieux, vistnok i Anledning af de lige afsluttede Traktatforhandlinger, havde Lemaire overfor Schulin udtalt, hvor overordentlig glad den franske Regering i Aarenes Løb var bleven ved Bernstorff, dens Tillid og Agtelse var nu ubegrænset, og den satte den største Pris paa hans Talenter. Schulin udtrykte sin Glæde herover og svarede, at han selv ansaa Bernstorff for den mest skikkede til at opretholde hans politiske System, og bemærkede endvidere, at det var Hensigten at kalde ham tilbage til Danmark i Sommeren 1750; Tanken dermed var, mente Lemaire, at Schulin, hvis Helbred var svagt, vilde overlade Bernstorff sin Stilling som Udenrigsminister og selv alene vedblive at sidde i Konseillet.²⁾ Puissieux' smigrende Udtalelse blev ikke nogen Hemmelighed for Bernstorff, idet Schmettau gav ham et omtrentligt Referat deraf, og om Schulins Svar, som Schmettau øjensynlig ikke kendte, har Puissieux rimeligvis selv givet Antydninger.³⁾ Omtrent ved denne Tid, den 29. December 1749, sendte Bernstorff Schulin den tidligere omtalte Ansøgning om Gageforhøjelse, og naar han i Slutningen af denne havde betonet, at det nu som før var hans højeste Ønske at blive i Paris, er det sandsynligt, at dette skete under Indtryk af hvad han havde hørt om Schulins Udtalelser. Forøget Mistanke om, hvad der var i Gære, fik han i alt Fald ved Schulins Svar paa Ansøgningen om Gageforhøjelse. Dette kom i et Brev af 13. Januar 1750, hvori Schulin med mange smigrende og venlige Ord meddelte, at der var tilstaaet ham Gageforhøjelse fra det ny Aars Begyndelse, men, tilføjede han, om Størrelsen kunde man

tales ved, thi Frederik V ønskede at lære ham personlig at kende og befalede ham derfor henad Foraaret at rejse til Danmark.

Schulin tog herved Sagen paa en meget klog Maade; han og Berckentin vidste, at Bernstorff nødig forlod Paris, de regnede paa lettere at overvinde hans Modstand, naar de havde ham i København, og lod derfor Spørgsmaalet ligge til han var kommen. I første Øjeblik kunde Bernstorff kun svare, at han selvfølgelig med Glæde skulde indfinde sig,¹⁾ men da han havde sundet sig nogen Tid, steg hans Ængstelse, og han skrev baade til Schulin og Berckentin og sagde dem rent ud, at, hvis man tænkte paa at ansætte ham i Danmark, saa maatte han nu som tidligere forlods bede sig fri. I to lange Breve af 9. og 10. Marts 1750 udviklede han udførlig sine Grunde.

Af disse kender vi allerede de to som skødes stærkt frem; det var Bernstorffs tiltagende Svagelighed og fortvivlede økonomiske Stilling. I stærke Farver udmaalede han, hvor svag han var, hvorledes hans Arbejdskraft var svækket. Han turde ikke tage Ophold i et saa koldt Land som Danmark, han vovede ikke at overtage et større og mere ansvarsfuldt Embede i et Øjeblik hvor hans svage Syn indgød ham den største Ængstelse for Fremtiden. Endvidere vilde en ny og kostbar Flytning og en endnu kostbarere Bosættelse i Danmark, hvor en Ministers Stilling vilde stille ny Fordringer, fuldende hans økonomiske Ruin; kun ved et roligt langt Ophold i Paris uden ny Ekstraudgifter vilde det være muligt for ham at komme ud over sine Pengevanskeligheder. Men dernæst fremhævede han, hvad han allerede i 1746 havde været inde paa, at mange Aars Erfaring og Selvprøvelse havde lært ham, at han kun var skikket til at være Diplomat; hans Ævner strakte ikke videre, han ønskede intet andet end at blive i Paris i denne Stilling, ikke mindst nu, da han paa Handelspolitikens Omraade saa Opgaver for sig ved hvis Løsning han haabede at skaffe sin Konge og hans Undersaatte betydelige Fordele.

Dette var vægtige Grunde. Man har ingen Aarsag til at tro, at de kun var Paaskud; i adskillige Aar havde Bernstorff fremført dem, og hans Venner og hans egne Breve viser, hvor svært han led af de Onder hvorover han klagede. Men alligevel læa

der utvivlsomt bag disse Grunde, som han i Marts 1750 kodificerede i sine Breve til de to Ministre i København, endnu et Par Hensyn, der sikkert havde Magt over ham, men som han selvfølgelig ikke kunde udvikle i Breve til dem.

Bernstorff var ikke begejstret ved Tanken om København; „København er Gud ske Lov noget andet end den var i 1738“, skrev han et Par Aars Tid efter, saa Christian VI's By har ikke staaet for ham i Solglans.¹⁾ Og for den skulde han forlade Paris, den By hvor han havde levet sine lykkeligste Aar, vundet sine kæreste Venner, og indlevet sig i en Tilværelse hvis Former i enhver Henseende svarede til hans Krav. Frankrigs Kultur satte han over det øvrige Europas; dør havde han uden Vanskelighed hævdet sin egen særlige Livsanskuelse; overfor ham var det gode Selskab tolerant, saa at Modsætningen mellem dets og hans Moral ikke generede ham. I Paris havde han Frihed politisk set, en helt anden Frihed end han kunde faa i København.²⁾ Han vidste vel, hvilken Forskel der var „mellem den Mands Lykke der lever ved sit Hof, og dens der er fjærnt derfra“,³⁾ men han ønskede ikke at paalægge sig en Statsministerstillings tunge Baand, og fremfor alt frygtede han for at overtage en Stilling i et Land der var ham saa ubekendt som Danmark. Danmark var det Land i Europa, han kendte mindst til, fremhævede han idelig overfor sine Venner i Paris, naar de ikke kunde forstaa, at han ikke lod sig lokke af den større og langt mere indflydelsesrige Stilling.⁴⁾ Han havde gennemløjet Tyskland, Nederlandene og store Dele af Frankrig paa Kryds og paa tværs, han forstod de store Landes Sprog, havde læst deres Litteratur, kendte af Bøger eller Selvsyn deres Forhold, men kunde hverken Dansk eller kendte Danmark. Nogle Gange var han hastig rejst gennem Landet; som ganske ung havde han levet der et Aars Tid udelukkende optaget af at uddanne sig til Diplomat, uden at være nødt til at lære dets Sprog. Kun to Gange siden havde han i nogle Uger besøgt Hovedstad og Hof; det øvrige Land kendte han ikke. Bernstorff var samvittighedsfuld nok til at indse, at dette var en grumme overfladisk Kundskab. Som Diplomat kunde han nok varetage en saa fremmed Stats Interesser; Diplomati var nu en Gang en Slags international Gærning, men han veg tilbage ved Tanken om Ansvarret ved at gribe ind i Lan-

dets indre Forhold. Han frygtede ogsaa, lod han sine Venner forstaa, for den Skinsyge der vilde rejse sig i Danmark, om han, den Fremmede, tog imod en saa høj Stilling dèr.¹⁾

Alle disse Betragtninger var mere end nok til at skabe den stærke Modstand der kom frem i Bernstorffs Breve til Schulin og Berckentin, men dog er det rimeligt, at der var endnu et Hensyn der mere end noget andet havde bestemt ham til en saa energisk Henvendelse til Regeringen i København. I det Øjeblik, da Frederik V havde besluttet for stedse at knytte Bernstorff fast til Danmark, modtog denne en Paamindelse om, at et andet Land og en anden Fyrste havde et ældre og stærkere Krav paa ham end det Land til hvilket han ved Valg og snart ved tyveaarig Tjeneste havde knyttet sig.

Vi staar her ved en i flere Henseender uklar Episode i Bernstorffs Liv, hvor der for første og eneste Gang uventet gjordes Forsøg paa at skille ham fra Danmark.²⁾

Bernstorffs Forbindelse med Hannover, det Land hvor han var født og hvor største Delen af hans Godser laa, var trods hans Interesse for Forholdene der hjemme bleven saa løs, at han næppe nogensinde tænkte paa at knytte sig til den hannoveranske Statstjeneste. De Grunde, han i 1732 havde anført derimod, eksisterede endnu; endnu var desuden Gerlach Adolph von Münchhausen ledende Minister, og siden den steinhorstske Sag kunde Bernstorff selvfølgelig ikke tænke sig Muligheden af at træde ind i en Regering der lededes af ham, saa lidt som Münchhausen kunde ønske hans Tilbagevenden til Hannover. Den Anseelse, Bernstorff havde erhvervet sig, vilde næppe ændre Münchhausens Opfattelse, og saa nær som han stod sin Herre Kurfyrstkongen Georg II, vilde det ikke falde denne ind at handle mod hans Ønske; naar Georg II lejlighedsvis udtalte sig anerkendende om Bernstorff, betød det næppe stort.³⁾ Men fra en anden Side tænkte man anderledes.

Medens Bernstorff kun havde ringe Forbindelse med Münchhausen og Kong Georg, havde han ikke blot ved det hannoveranske Hof og blandt de høje Embedsmænd mange Slægtninge og Venner, men ogsaa nøje Forbindelser i Tronfølgeren Prins Frederik af Wales' Omgivelser. Dette var en Kreds hvis Sympathier var helt modsatte Kong Georgs og Münchhausens; i mange

Aar havde Prins Frederik til Skandale for Europa levet i aabenlys Strid med sin Fader, paa ethvert Punkt var det ham en Glæde at fortrædige og drille denne; med stor Aabenhed ønskede Fader og Søn hinandens Død.

Direkte Forbindelse mellem Prins Frederik og Bernstorff kan ikke spores. En god Kilde beretter, at de som Børn har været opdragede sammen i Hannover, hvor Prinsen ganske vist opholdt sig meget, men da Bernstorff i 1731 var i England, kom de kun lidt sammen. Af Brevveksling imellem dem findès ikke Spor, men til Trods herfor vides det, at Prins Frederik og hans Hustru har fulgt Bernstorff med Opmærksomhed og lejlighedsvis udtalt sig om, hvor højt de satte ham som Diplomat og Menneske.²⁾ Ved Prinsens Hof havde Bernstorff flere Venner, saaledes den førnævnte Assessor Schrader og to Hofmænd, Billerbeck og Laurenzy, og fra disse fremkom nu og da Udtalelser om, hvor trist det var, at Bernstorff var ved at gaa tabt for deres fælles Fædreland Hannover. Ogsaa mellem Andreas Gottlieb Bernstorff og Prinsen af Wales var der Forbindelse; Prinsen var altid i bundløs Gæld, hans Fader havde ligefrem udstedt Forbud mod at hjælpe ham til Laan, men da Schrader desuagtet rejste store Summer til ham i Hannover, havde Andreas Gottlieb Bernstorff laant ham ikke mindre end 10,000 Rigsdaler, og en Landraadinde Bernstorff, maaske Andreas Gottliebs Hustru, 2000 Rigsdaler.³⁾ Hvorledes Stemningen har udviklet sig hos Prinsen, vides ikke, men ganske uventet, vistnok med Schrader som Mellemand og i dybeste Hemmelighed, meddelte han ved denne Tid, rimeligvis i Tiden fra December 1749 til Udgangen af Februar 1750, Bernstorff, at denne ikke maatte glemme, at Wotersen var lauenburgsk Len og han selv hannoveransk Vasal; han var bunden til Hannover og maatte ikke knytte sig til noget andet Land, thi hvis Georg II døde, og det kunde ske naar som helst, da Kongen længe havde været svag, agtede Prinsen at kalde ham til Hannover og gøre ham til Premierminister der. Om personlig Tillid eller Tro paa i Bernstorff at have en Uven af Münchhausen mest bevægede Prinsen til dette Skridt, maa staa hen.

Denne Henvendelse bragte Bernstorff i en overordentlig pinlig Stilling. Det var i og for sig ubehageligt saaledes at drages ind i Striden mellem Fader og Søn; hvad vilde Kong Georg og

Münchhausen sige, om de anede Prinsens Henvendelse? De kunde tiltro Bernstorff fjendtlige Intriger. Hans Ængstelse herfor satte sig Spor i den største Forsigtighed; de Breve, han fik fra Schrader i denne Tid, er alle forsvundne, Schrader selv brændte Bernstorffs; de korresponderede i Chiffre, og Brevene sendtes ad de særeste Omveje.

Men ogsaa overfor sin egen Regering kom Bernstorff i stor Forlegenhed. En Kaldelse til København svævede over Hovedet paa ham, og under disse Omstændigheder kunde han ikke modtage den. Her fremtraadte Grundbetragtningen i Bernstorffs politiske Tankegang; først og fremmest var han Fyrstetjener, Vasal; endnu havde han ikke bundet sig for Livet til den danske Konge, diplomatisk Tjeneste var efter Tidens Opfattelse noget langt mindre forpligtende end en fast Ministerstilling; daglig skiftede Diplomater Herrer, lige saa let som de skiftede Uniformer. Og hvor stærkt Bernstorff end med den Pligtfølelse, der laa i hans Natur, følte sig knyttet til sin valgte Fyrste, saa vaklede han dog ikke et Øjeblik overfor Budet fra den der gennem Fødslen havde større Krav paa ham. Utvivlsomt med Sorg og Bekymring, thi Hannover lokkede ham ikke, men med underdanig Beredvillighed svarede Bernstorff Prinsen af Wales, at han selvfølgelig vilde lyde hans Bud.

Men naar Sagerne stod saaledes, gjaldt det først og fremmest om at bevare Stillingen i Paris uforandret. Kong Georg levede endnu; gik der Tid, kom der maaske Raad. Prinsen krævede jo intet øjeblikkeligt Brud med dansk Tjeneste; kun maatte stærkere Baand ikke bindes. Dette forklarer den overordentlige Energi, Bernstorff anvendte for at overbevise Ministrene i København om, at de maatte lade ham i Fred. De Grunde, han gav for sit Afslag, var sande, men han maatte fortie, hvad der for Øjeblikket var den mest paatrængende.

Bernstorffs Breve til Schulin og Berckentin var affattede i de ærbødigste, ja næsten ydmyge Vendinger; han bad om, at man ikke vilde vredes paa ham, fordi han søgte at afværge noget der vilde forekomme enhver anden saa attraaværdigt, men det var ogsaa kun fordi det var ham en absolut Nødvendighed. „I alt andet kan og bør jeg rette mig efter Deres Ekscellence“, skrev han til Berckentin, „men i denne ene Henseende kan jeg kun følge min egen Overbevisning. Kendskaben til mig selv, til min Stilling

og mine Fornødenheder er det eneste som jeg forbeholder mig.“ Han var rede til at tjene Kongen hvor denne vilde i Udlandet, naar blot hans Helbred tillod det; men helst blev han selvfølgelig i Frankrig. Uden at knurre vilde han drage hvorhen Kongen befalede det, og skulde det ske, at hans Helbred blev bedre, ja da vilde han med stor Glæde modtage en Post i Danmark, „dette Land, som hans eget Valg og Kongens Naade havde gjort til hans og hvis Interesser havde sysselsat ham hele hans Liv.“ Disse Breve gjorde et stærkt Indtryk i København. Schulin svarede straks, at han kunde være rolig, Frederik V vilde aldrig forlange noget af ham der stred mod hans Tilbøjelighed eller kunde fjærne ham fra en Stilling som Hensynet til hans Sundhed gjorde det ønskeligt for ham at beklæde. Men, tilføjede han, idet han nu ikke dulgte den sande Grund til Bernstorffs Hjemkaldelse, Bernstorffs Vægning tilintetgjorde det der i den sidste Tid havde været en Trøst for ham.¹⁾

Bernstorff skulde dog alligevel en Tur til København; Frederik V fastholdt sit Ønske om at se ham, og han maatte forberede sin Rejse. Overfor sine Venner erklærede han, at det kun vilde blive en kortvarig Fraværelse; adskillige af dem spaaede, at det nok ikke blev Tilfældet; kom han først til Danmark, endte det nok med, at han blev der som Statsminister. Bernstorff protesterede, men rolig har han dog næppe været, og selv om han efter Schulins Brev var falden til Ro, saa opreves han en halv Snes Dage før sin Afrejse ved Meddelelsen om, at Schulin pludselig var død den 13. April.

Schulin havde kun været syg kort Tid, men havde længe følt sine Kræfter tage af. Hans Død følte som et haardt Slag, det gik Frederik V og Berckentin til Hjærte, og Bernstorff udtalte i varme Ord sin Sorg over at have mistet en Minister der altid havde været ham en god Chef og Ven.

Berckentin overtog foreløbig Ledelsen af Udenrigsministeriet, men baade han og Frederik V var paa det Rene med, hvad de agtede at gøre for at skaffe Schulin en Efterfølger. De haabede, at en Henvendelse til Bernstorff under de forandrede Forhold vilde overvinde hans Modstand, og i det Brev, hvori Berckentin meldte Bernstorff Schulins Død, tilbød han ham fra Frederik V Udenrigsministerstillingen.²⁾

Nogen som helst Tvivl om, at Bernstorff var Manden, har der næppe været; Rygter, der nævnede andre Kandidater, betød næppe mere, end at Vedkommende selv ønskede at komme i Betragtning. Først senere traadte et enkelt af de nævnte Navne, Grev Rochus Friederich Lynars, atter i Forgrunden. Oven i Købet havde Lemaire straks efter Schulins Død sat sig i Bevægelse for at virke til Fordel for Bernstorff; han havde henvendt sig til den mest indflydelsesrige Mand ved Hoffet, Adam Gottlob Moltke, og havde i nøje Overensstemmelse med Puisseulx's Udtalelser paa det varmeste prist Bernstorffs fortræffelige Egenskaber og store Dygtighed.

Berckentins Brev kom til Paris, medens Bernstorff var i Færd med at pakke ind og tage Afsked med sine mange Venner; det hensatte ham i en overordentlig Ophidselse. Uden et Øjebliks Tøven svarede han, at, hvor stor hans Taknemmelighed var og hvor dybt bevæget han var ved en Tillid og Ære der overgik hans Fortjenester, saa kunde han ikke forandre sin Beslutning; hvad han havde skrevet den 9. Marts, beroede paa Grunde som han ikke var Herre over at forandre. I den første Samtale med Berckentin skulde han give en nærmere Forklaring, og denne vilde da sikkert beklage ham i Stedet for at fordømme ham. Dette Brev afsendte Bernstorff den 27. April; i en Depeche af 1. Maj bad han Berckentin indtrængende om endelig at lægge godt Mærke til hvad han havde skrevet, og saa stor var hans Bevægelse, at han atter den 5. Maj skrev endnu et Brev for at indskærpe det samme. Han havde, udtalte han deri, med Uro hørt Rygter om, at man endnu tænkte paa at tildele ham en Del af de ledige Embeder, og han maatte derfor endnu en Gang fremhæve, at hans Afslag skyldtes en absolut Nødvendighed. Han forstod, at man i København vilde anse hans Udtalelser for meget uklare, men Postgangens Usikkerhed forbød ham at tale rent ud; naar han kom i Nærheden af den danske Grænse, vilde han sende en Kurer med et Brev der skulde forklare hele hans Stilling. Foreløbig trøstede han sig kun med, at han allerede den 9. Marts havde gjort Rede for sin Stilling, og man kunde derfor i alt Fald ikke bebrejde ham, at han for at gavne sine egne Interesser havde bevaret en brødefuld Tavshed.¹⁾

Bernstorff var, da han skrev disse Breve, overordentlig febrilsk;

hans Planer for Rejsen bar Præg deraf; hans Broder i Hannover kunde ikke faa ordentlig Besked, skønt de i længere Tid havde brevvekslet derom.¹⁾ Som Sagerne stod, var det Bernstorff yderst ubehageligt at passere Byen Hannover, hvor Kong Georg II netop samtidig ankom fra England; uden sin Regerings Samtykke vilde Bernstorff ikke gøre den fremmede Suveræn sin Opvartning, men paa den anden Side fandt Andreas Gottlieb og Bernstorffs Venner i Hannover, at det vilde se mærkeligt ud at rejse incognito gennem Hannover eller udenom Byen. Det sidste foretrak Bernstorff imidlertid; den 10. Maj rejste han fra Paris og kom omtrent den 20. til Gartow. Kun et Par Dage dvælede han her, hvor indtrængende Broderen end bad ham blive; han havde ingen Ro, saa meget mere som han paa Gartow fandt en ny Skrivelse fra Berckentin, afsendt fra København den 12. Maj, lige efter at Berckentin havde modtaget Bernstorffs første Afslag af 27. April; Berckentin udtalte sin levende Beklagelse over dette Afslag, men vilde straks lade ham vide, at Kongen af Hensyn til hans Helbred vilde lade sig nøje med at tilbyde ham en Plads i sit Konseil uden at overdrage ham noget bestemt Departement.

Altsaa, man fastholdt stadig sit Ønske! Jorden brændte Bernstorff under Fødderne. Han ilede Nord paa og skænkede knap sine Godser et Blik; foran ham jog en Stafet, der den 26. ankom til København med et Brev til Berckentin, hvori Bernstorff rimeligvis efter Løfte gjorde Rede for den egentlige Aarsag til sin Vægring. Berckentin sendte straks Stafetten tilbage til Bernstorff, men allerede Lørdag den 30. Maj kom denne selv til København.²⁾

Med megen Spænding havde Kongen og Ministene selvfølgelig afventet Bernstorffs Løsning af Gaaden, ikke mindst Kongens Yndling, den altformaaende Adam Gottlob Moltke. Han var ked af den Haardnakkethed hvormed Bernstorff modsatte sig Tanken om en Ansættelse i Danmark. Han betragtede Bernstorff som en sjælden Dygtighed og var ilde berørt ved Tanken om, at man, hvis Bernstorff fastholdt sit Afslag, blev nødt til at henvende sig til en Mand hvem han personlig meget nødig vilde se indtræde i Regeringen.³⁾ Læsningen af Bernstorffs Breve syntes at have gjort Regeringen klart, at det i alt Fald ikke vilde være muligt at faa Bernstorff til at overtage Stillingen som Chef for det tyske Kancelli og de udenlandske Sager, thi samme Dag som

Bernstorff kom til København, sendte Berckentin Meddelelse til den, man havde udset til at træde i hans Sted; det var netop den Mand hvem Moltke frygtede, nemlig Grev Lynar, der befandt sig i St. Petersborg som dansk Gesandt under de meget kritiske Forhandlinger om det holsten-gottorpske Mageskifte. Vi har set, hvorledes Lynar efter i 1730erne en Stund at have nydt Christian VI's Gunst vakte hans Mishag og tilbagekaldtes fra Sverige; en Række Aar tilbragte han derefter som Embedsmand i Hertugdømmerne; sidst i Fyrreerne kaldte Frederik V ham om sider til København, hvor han gik Schulin til Haande og fik Lejlighed til at give Prøver paa betydelig politisk Sans. Hans Person behagede dog hverken Ministrene eller Moltke, men man anerkendte hans Dygtighed; derfor valgtes han til den vigtige Sendelse til St. Petersborg, og faa Maaneder efter at han i Januar 1750 var kommen derover, droges han frem under Overvejelserne om Schulins Efterfølger. Man foretrak imidlertid ubetinget Bernstorff, men da han i Maj fastholdt sit Afslag, vendte man sig under stærkt Pres af Lynars Venner, formentlig særlig af hans Ungdomsven Grev Reuss, tilbage til ham, og den 30. Maj meddelte Berckentin ham, at ikke, som det almindelig hed sig, Bernstorff, men han var udset til at overtage det tyske Kancelli og Udenrigsministerstillingen, naar han var færdig med Forhandlingerne i St. Petersborg.¹⁾

Denne Afgørelse betød dog ingeniende, at man helt opgav Bernstorff. Tværtimod besluttede man — maaske var kun Berckentin og Adam Gottlob Moltke indviede i Sagen —, at Berckentin straks efter Bernstorffs Ankomst mundtlig skulde prøve at overbevise ham om, hvor urimeligt det var for ham at føje sig saa blindt efter Prinsen af Wales' Ordre og Synspunkter. Man haabede saa at faa ham til at tage imod en Plads i Konseilet.

Ved Bernstorffs Ankomst om Lørdagen den 30. Maj var Hoffet i Fredensborg; Søndag eller Mandag forhandlede Berckentin udførlig med ham, men Samtalen havde ikke det forønskede Udfald. Bernstorff fastholdt sin Vægning, og Adam Gottlob Moltke udtalte den 3. Juni sin store Sorg over, at en saa fremragende dygtig og veltjent Mand forlod Frederik V's Tjeneste. Men, tilføjede han, hvis Bernstorff blot havde kendt Kongen saa godt som han og Berckentin gjorde det, saa vilde han aldrig have be-

sluttet sig til blindt at lystre Prinsen af Wales. Visselig vilde han, tilføjede Moltke, før eller senere bittert angre det Skridt, han nu var i Færd med at gøre.

Saaledes var Stillingen før Bernstorff endnu havde haft Lejlighed til at hilse paa Kongen. Dagen efter, Torsdag den 4. Juni, havde han imidlertid ude paa Fredensborg sin første Audiens; Hoffolkene iagttog, „at han af Monarken blev meget naadig anseet“, og, hvad vigtigere var, Indtrykket af Kongen, Samtalerne med denne, med Berckentin og Moltke, eller med hans Venner som Brødrene Gramm bragte en Vending i Sagerne. Udviklingens Enkeltheder kan ikke forfølges; utvivlsomt paavirkedes Bernstorff stærkt af Kongens straalende Elskværdighed, som han i sine Breve priste i de varmeste Udtryk, maaske var det afgørende, at Kongen tilbød ham gennem sin Dronning at rette en direkte Henvendelse til Prinsen af Wales, hendes Broder, for at faa ham løst fra hans Forpligtelse. Bernstorff tog i alt Fald herimod; endnu før den 9. Juni var det bestemt, at han foreløbig skulde blive i København og ikke mere tilbage til Frankrig. Da skrev Berckentin til Overpræsidenten i Altona, Ditlev Reventlou, og meddelte denne, at han var udset til at afløse Bernstorff i Paris.¹⁾

Hermed var dog kun Sagens negative Side afgjort; før Prinsen af Wales havde svaret, var Fremtiden ikke sikret, og dette trak ud. Sidst i Juli meddelte Bernstorff Wasserschlebe, at han ikke kom tilbage til Paris, men erklærede, at han endnu var helt uvidende om, hvad hans Skæbne vilde blive.²⁾ Usikkerheden holdt sig; langt om længe svarede Prins Frederik sin Søster, men imod al Forventning absolut afvisende. Kong Frederik, der ved Bekendtskabet var bleven endnu ivrigere for at bevare Bernstorff for Danmark, gav dog endnu ikke tabt; nu skrev han selv til sin Svoger, men uden bedre Held; Svaret kom hurtig, men var paa ny et rent Afslag. Rimeligvis var man paa den Maade naaet langt hen paa Aaret 1750; man havde imidlertid fundet en modus vivendi for Bernstorff i København, og inden man havde taget en definitiv Beslutning, der for stedse kunde fjærne ham fra Danmark, greb Døden ind. Den 30. Marts 1751 døde Prinsen af Wales, og hvor stærkt Bernstorffs Opfattelse i det forløbne Aar havde forandret sig, viste sig ved, at han med utvivlsom Glæde tog imød den Ministerstilling, han Aaret før havde afslaaet. Allerede i første Halvdel af

April var Sagen afgjort, den 14. Maj 1751 udnævntes Bernstorff til Medlem af Konseilet, samtidig var hans Udnævnelse til Chef for Tyske Kancelli og det dermed forbundne Udenrigsministerium besluttet; efter en Rejse i Sommeren 1751 kom Udnævnelsen samtidig med at han tiltraadte Embedet den 1. Oktober.¹⁾

Bernstorff har aldrig udtalt sig om Grunden til, at han frafaldt en Beslutning, som ikke blot beroede paa Hensynet til Prinsen af Wales, men ogsaa paa hans Helbredstilstand og Mangel paa Tillid til sine Ævner til at ombytte Stillingen som Diplomat med en ledende Stilling i Danmark selv. Hans Helbred var imidlertid i Løbet af 1750 blevet bedre, og til Overraskelse for ham selv taalte han helt godt det danske Klima. Afgørende var dog utvivlsomt det Indtryk, han fik af Forholdene i København.³⁾ Al den Elskværdighed, Frederik V raadede over, lod han virke paa Bernstorff; han syntes straks godt om ham og søgte paa alle Maader at knytte ham til sig. Bernstorff kom lige fra først af hyppig til Hove; i sidste Halvdel af Juni 1750 foretog Kongen en Rejse til Øerne Syd for Sjælland og Fyn og til Als, og, hvad der opfattedes som en særlig Udmærkelse, Bernstorff kom med paa Rejsen sammen med Moltke, Berckentin og Holstein, og et Par andre høje Embedsmænd. Bernstorff fik her Lejlighed til at se de frodigste Dele af Danmark i den skønneste Sommerpragt; over alt saa han Kongen blive hilst af Befolkningen med umiddelbar Glæde og Tillid, paa nærmeste Hold saa han Frederik V's jævne og vennesæle Væsen udfolde sig. Utvivlsomt paavirkede dette ham, og Indtrykket kunde kun forstærkes efter Hjemkomsten. Det var bestemt, at Bernstorff skulde have foretaget en Rejse til Wotersen og Gartow, og en Del af hans Bagage var allerede sendt til Lübeck pr. Skib, men det blev ikke til noget. Berckentin vilde ikke undvære hans Raad under vanskelige Forhandlinger, der i Sommerens Løb maatte føres med Rusland om det gottorpske Mageskifte, og Kongen selv vilde ej heller give Afkald paa ham. Rejsen trak ud; Tanken om et Vinterophold paa Wotersen eller Gartow, som flere Gange var fremme, blev opgivet, og Rejsen udsattes til næste Aar. I Mellemtiden var Bernstorff fast Gæst ved Hoffet; han omtales stadig som nærværende ved de kongelige Jagter og Selskaber paa Slottet. De fremmede Gesandter, der med Argusøjne iagttog hans Forhold, vidste at fortælle, med

hvor stor Bevaagenhed han stadig behandlede; snart havde han faaet en Snustobaksdaase med Kongens Portræt i Brillanter, snart mente man, at han var udset til Guvernør for den lille Kronprins Christian. For al denne Venlighed og for den store Anerkendelse, der laa i Bestræbelserne for at løse ham fra Baandet fra Prinsen af Wales, kunde Bernstorff ikke være ufølsom. Berckentins Ven-skab havde han truffet uforandret, og den Sympathi, Adam Gottlob Moltke allerede forud havde lagt for Dagen overfor ham, voksede stadig; deres Forhold var hurtig bleven intimt, og Uviljen mod at se Lynar indtræde i Regeringen forøgede selvfølgelig Moltkes Be-stræbelser for at fastholde Bernstorff. Efterhaanden som denne lærte Forholdene ved Hoffet og især Moltkes Indflydelse at kende, forstod han, at her maatte være en fredelig og frugtbar Arbejdsmark, meget forskellig fra den gyngende Grund hvorpaa han i 1732—33 havde set Plessenerne træde. Det blev ham samtidigt vanskeligere at modstaa, da Prinsen af Wales' Død ude-lukkede Tanken om en Fremtid i Hannover; da Ditlev Revent-lou forlængst havde indtaget Pladsen i Paris, var der intet andet for ham at gøre end at tage imod de ærefulde Tilbud; hvis ikke, havde han i alt Fald foreløbigt maattet udtræde af dansk Tjeneste og trække sig tilbage som Privatmand til sine Godser, men denne Tanke laa ham visselig meget fjærn. Ikke uden Sorg over hvad han i Paris havde opgivet, traf han sin Beslutning, men da den endelige Afgørelse skete i April 1751, var det dog utvivlsomt kun med Glæde og store Forhaabninger at Bernstorff optog den Gær-ning der laa for ham.

Allerede Aaret før havde han forberedt sit endelige Opbrud fra Paris; en Del af hans Tjenestefolk var blevne afskedigede, noget af hans Indbo var bleven solgt.¹⁾ Men Indskrænkningerne havde ikke været store; Bernstorff havde nødigt villet afskedige nogen der havde været længe i hans Tjeneste. Han og Andreas Gottlieb havde været uenige derom, idet Broderen havde holdt paa, at Bernstorff straks skulde afskedige saa mange som muligt med passende Opsigelse og Ventepenge, da det var usikkert, om hans fremtidige Stilling tillod ham at holde et stort Tjenerskab. Men dette havde ikke passet Bernstorff, han havde lønnet de fleste af sine Folk et helt Aar, og i April 1751 bad han Was-serschlebe, der forvaltede hans Affærer i Paris, sende alle, der

vilde blive i hans Tjeneste, til Danmark med et Skib der tillige skulde overføre alt hans Indbo, hans store Bogsamling og hans Vinkælders rige Indhold. Utrættelig og omsorgsfuld besørgede Wasserschlebe Indskibningen; i Oktober kom Skibet med Ladning og Passagerer efter en haard Sørejse til København, kort efter at Bernstorff var vendt tilbage fra Tyskland og havde overtaget sine Embeder. Nu kunde han paa ny indrette sig et fast Hjem. Omtrent samtidig havde han imidlertid truffet en anden Bestemmelse, der fuldbyrdede de sidste Aars store Forandring i hans Tilværelse, idet han havde besluttet at gifte sig.

Tanken om et Ægteskab havde ogsaa under Pariseropholdet været fremme hos Bernstorff; principielt var han ikke derimod, og der kan ikke være Tale om, at Forholdet til Madame de Belle-Isle har afholdt ham. Men han havde sin Frihed meget kær, og fandt at det ubundne Ungkarleliv bedst passede til hans Tilværelse i Paris; „Coelibatets Frihed kedede ham ikke og kostede ham intet“; han kendte de franske Ægteskaber tilstrækkelig til at vide, at en Forbindelse, der kunde fyldestgøre hans meget strænge moralske Fordringer til Ægteskabet, kun faldt i de færrestes Lod; endelig ansaa han det ikke for økonomisk muligt eller forsvarligt af ham at stifte Familie.¹⁾

Efter Hjemkomsten til Danmark bevægede hans Tanker sig imidlertid snart i en anden Retning, og allerede i Efteraaret 1750 prøvede han at finde sig en Hustru. Det var et rent og skært Fornuftparti, han tilsigtede. Hans Ungdom var forbi, og vi har ingen Midler til at bestemme, hvorvidt i hans unge Aar mere ideelle Synspunkter har behersket hans Opfattelse af Ægteskabet. Den nu otte og trediveaarige Mand lod sig kun lede af praktiske Hensyn; ved et rigt Parti vilde han komme over sine økonomiske Vanskeligheder. „En af de Grunde, der lader mig tænke paa Giftermaal“, skrev han lejlighedsvis, „er Ønsket om at tilfredsstille mine Kreditorer, uden at formindske den Formue som jeg har modtaget fra mine Fædre og som jeg anser det for min Pligt at betragte mere som min Families Ejendom end som min egen. Uden dette Formaal, til hvilket Retskaffenhed og særlige Forpligtelser, som min Broder og jeg har paataget os, bringer mig, og for hvilket jeg vilde ofre ikke min Ære eller, saa vidt jeg kan forudse, min Ro, men ganske vist en Del af mine Glæder og ej

mindre væsentlige Tilbøjeligheder og i Særdeleshed min Forkærlighed for Friheden, vilde jeg ikke tænke paa at binde mig til et Menneske som mit Hjærte slet ikke kender.“¹⁾

Men naar han overvandt sig selv til denne Beslutning, vilde han selvfølgelig søge at gøre et saa godt Parti som muligt, og det ikke alene i pekuniær Henseende. Han betragtede et Ægteskab med stor Ængstelse og overvejede nøje, hvilke Egenskaber han maatte kræve hos den til hvem han bandt sig for Livet. Stor Medgift og jævnbyrdig Fødsel, thi dette sidste betragtede han som en Selvfølge, var ham ikke nok. Han havde ikke glemt, hvad Andreas Gottlieb den ældre havde paalagt Slægten i Fideikommissets Leveregler.

Man maa lade Bernstorff, at han ikke som Hovedbetingelse satte hvad Familiestatuttet benævnedes „Schönheit und ein glattes Gesicht“. „Jeg forlanger ikke og ønsker ikke Skønhed, Ulæmpene derved ere alt for store og uundgaaelige. Alt for mange Eksempler viser, at Ansigtets Ynder hurtig forsvinder og glemmes, og at de har gjort flere Ægteskaber ulykkelige end lykkelige.“ Men der var dog visse Grænser. En Grimhed, der var af rent modbydelig eller vansirende Karakter, fandt han utaalelig for sig selv og under Hensyn til den Plads, hans Kone skulde indtage. „Hvis hendes Ydre til en vis Grad er afskrækkende, hvis enhver af hendes Bevægelser mangler Ynde, vil jeg ikke kunne se bort derfra eller faa mig til at præsentere hende“, erklærede han under Forhandlingerne. Hans Spørgsmaal om en bestemt Dame, der var paa Tale, viser Lavmaalet af hans Fordringer; han forlangte Besked, om „hun var rødhaaret uden Øjenbryn, fed og under-sætsig, om hun havde nogen fremtrædende Skavank i Ansigtet, om hun havde et ondskabsfuldt, fjoget eller intetsigende Ansigt-udtryk, med ét Ord, om der var noget latterligt afskrækkende eller modbydeligt ved hende.“ „Man maa kunne forestille sin Hustru uden at rødme og uden Ængstelse. En stadig Forlegenhed er utaalelig i et Ægteskab.“²⁾

Men om disse sandelig ikke for store Fordringer opfyldtes, var han i denne Henseende tilfredsstillet; større Vægt lagde han paa Karakteren. „Det er kun den unge Dames Karakter der er afgørende for mig“, skrev han til en af sine Venner, der hjalp ham med at opspore en Brud. „Hvis jeg kan haabe en Dag i

hende at faa en behagelig og forstandig Veninde, der gør mit Hus behageligere for mig og mine Venner, saa vilde jeg anse Sagen for værd at sætte alt ind paa, men hvis dette Haab er udelukket, da frister de øvrige Fordele mig ikke.“¹⁾ „Jeg vil opgive enhver Tanke om Forbindelsen, hvis den unge Pige har et slet Hjærte, hvis hun slet intet Hjærte har, eller hvis hun har en afgjort Tilbøjelighed for en eller anden Last eller Latterlighed, eller hvis hun har et kivagtigt og utaaksomt Sind. Jeg ved godt, at ethvert Pigebarn eller enhver Kvinde har sine Fejl lige saa vel som enhver Mand, og jeg indbilder mig ikke, at der er Vidundere i Verden, og endnu mindre, at et saadant skulde være gemt til mig, men der er Grader i alt, og det vilde være utilgiveligt af mig, om jeg uden at være nødt dertil indlod mig med en Person, om hvem man kunde forudse, at hun ikke var fornuftig nok til at tage mod Lære, og som vilde forstyrre Freden i mit Hjærte og i mit Hus.“²⁾

I alt dette saa Bernstorff paa sit eget Bedste, men ogsaa overfor den anden Part følte han sit Ansvar.

Den, til hvem han først betroede sin Tanke om at gifte sig, var en Ungdomsven, den sachsiske Hofmand Fontenay, der tidlig paa Efteraaret 1750 foreslog ham en meget ung og meget rig højadelig sachsisk Dame. Forhandlingerne førtes en Stund, men afbrødes brat, da hun ægtede en Grev von Rhöder, og Fontenay lykønskede senere Bernstorff til, at han ikke havde faaet hende, idet hverken hun eller hendes Familie ved nærmere Eftersyn havde vist sig at være meget værd.³⁾

Samtidig havde der aabnet sig en anden og bedre Udsigt, idet en af Bernstorffs københavnske Venner, Gehejmerraad Desmercières, havde henledet hans Opmærksomhed paa en meget ung holstensk Adelsdame, der den Gang var Klosterdame i Preetz. Det var Charitas Emilie von Buchwald, der var født den 3. Marts 1733 og var Datter af Friederich von Buchwald til Trojeborg i de slesvigske Enklaver, Borstel i Holsten og flere Godser, Gehejmerraad i holsten-gottorpsk Tjeneste og Klosterprovst i Preetz, og Hustru Henrica Emilia von Holstein. Slægten var anset og rig, og Partiet tiltalte straks ved første Øjekast. Med stor Forsigtighed indlededes Forhandlingerne; Desmercières, der selv var holstensk Godsejer og kendte Buchwald, skrev i November 1750 efter Bernstorffs Konzept et Brev til Schmettau i Slesvig for at bede

ham skaffe Besked om Pigens Egenskaber. Foreløbig vilde man for Eksempel vide, „om hun viste afgjort Hang til Forfængelighed og Gærrighed, om hun var overordentlig letsindig, sluddervorn, stivsindet eller kivagtig, eller havde et blidt og lærvilligt Sind, om hun syntes i Stand til at nære Kærlighed for sine Tanter og deres Veninder, Kærlighed til sine Kammerater og Godhed overfor sine Tjenestefolk.“ Endelig vilde man ogsaa gjerne vide, om hun „havde nogen Slags Begavelse, Kundskaber eller Smag enten for Samtale og Lektur“.

Schmettau, hvem Kommissionen interesserede, svarede hurtig og foreløbig tilfredsstillende, og Bernstorff kastede da Masken overfor ham og præsenterede sig som eventuel Frier. Han udviklede aabenhjærtig de Hensigter og Fordringer som vi lige har gjort Rede for, og bad Schmettau i dyb Hemmelighed skaffe ham alle mulige Oplysninger. Fra December til ind i Februar vekslede man Breve om Sagen, og de Oplysninger, Schmettau gav om Frøken von Buchwalds Person, var stadig tilfredsstillende. Han havde imidlertid berørt Sagen for hendes Fader, og denne syntes meget opsat paa Partiet. Alt saa saaledes lovende ud, men alligevel udsatte Bernstorff foreløbig Afgørelsen. Grunden var, at Schmettau havde antydnet, at der vistnok var en anden Frier, en Hr. von S., ude efter Frøken Buchwald, og at hun, maaske under Paavirkning af sin Moder, allerede havde indladt sig noget med ham; man fortalte, at de havde vekslet Breve, og Schmettau mente, at hun maaske havde været lidt forelsket i ham, en Følelse der imidlertid efter Schmettaus Sigende nok var aldeles forsvunden, da Hr. von Buchwald havde meddelt hende, hvilken anden Frier der havde vist sig. Schmettaus Tanke var derfor, at Bernstorff uden Hensyn til Hr. von S. burde gaa videre. Men dette afslog Bernstorff bestemt. Ikke for alt i Verden vilde han nærme sig en ung Pige hvis Hjærte ikke var frit; „Hjærtets Fordringer bør i slige Tilfælde gaa forud for Fornuften“; det vilde være uforvarsligt baade at træde den Mand i Vejen der allerede personlig havde vundet Frøken von Buchwald, og at volde hende, „hvis Lykke fra det Øjeblik af, da jeg har tænkt paa hende, bør være det første af mine Formaal“, den mindste Sorg. Hendes Fader maatte absolut ikke, som Schmettau vist havde antydnet, lægge Pres paa hende. „Jeg tilstaar Dem, at, hvis hendes Hjærte har

været virkelig optaget af en levende Mand, er dette nok til, at jeg ikke bygger den ringeste Plan paa hende. Sligt vilde i det mindste hos hende røbe en Tilbøjelighed til Svaghed eller til Koketteri, som jeg ikke vilde tro mig i Stand til at rette og som jeg ikke vilde være dristig nok til at tage paa mig.“ Derfor erklærede Bernstorff i Februar baade til Schmettau og gennem Desmercières til Hr. von Buchwald, at han vilde se Tiden an. Den virkelige Grund var, at den unge Pige skulde have Fred og Ro til at vælge frit; hvis hun foretrak Hr. von S., trak Bernstorff sig tilbage. Men overfor hendes Fader skulde det derimod fremhæves, at Bernstorff endnu — det var i Februar 1751, altsaa før Prinsen af Wales' Død — var uvis om sin Fremtid; „hvis“, som Bernstorff skrev til Schmettau i Februar, „mine hjemlige Forpligtelser fjærner mig fra min Tilbøjelighed for Embedsgærning, hvad jeg vedblivende tror, da maa Hr. von Buchwald i Tide have det at vide. En Mand, der har trukket sig tilbage til Landlivet, kan maaske synes ham et mindre godt Parti for hans Datter.“ I Maj kom Bernstorff til Tyskland, og i Juli vilde han give Buchwald endelig Besked om, hvorvidt hans Forhold tillod ham at tænke mere paa Planen.

Bernstorff var ikke glad ved, at hans Giftermaalsprojekt var bleven bekendt for flere; naar de to Damer vidste det, vidste alle det, ogsaa Hr. von S. blev indviet og var meget vred paa den farlige Medbejler. I og for sig var Bernstorff lige glad, da han ikke havde bundet sig i nogen Henseende, men han var „lidt flov ved at spille Frier og blive blandet ind i Sladderen“.

Tiden gik; da Bernstorff om Sommeren kom til Tyskland, havde Hr. von S. rømmet Marken, og Bernstorff blev overbevist om, baade at Frøken von Buchwalds Hjærte var frit, og at hendes Faders Pengeforhold var tilfredsstillende. Thi ogsaa herom havde der været lidt Tvivl, og Bernstorff havde sikret sig mod Skuffelser vedrørende „denne reelle Side af hans Formaal“.

I Sommerens Løb traf Bernstorff gentagne Gange sammen med Familien. Han fandt, at den unge Dame ganske vist ikke var „meget køn“, men hun var ej heller „ubehagelig“, og han fik det Indtryk, at hun havde en god Karakter og et blidt og jævnmødt Sind; ogsaa hans Svigerinde Dorothea Wilhelmine kom hen for at se paa Bruden, og Andreas Gottlieb følte ved hendes Beretning sin Ængstelse for hendes Udseende stærkt formindsket.

Med Hensyn til Medgift optraadte Hr. von Buchwald overordentlig nobelt, og midt i September var Trolovelsen i Stand. „Jeg tror at have givet efter for sikre Grunde“, skrev Bernstorff til Wasserschlebe, „Resten afhænger af Forsynet, der raader for Menneskenes Skæbne; jeg anraaber om dets Barmhjærtighed.“¹⁾

Men endnu holdtes Partiet dog hemmeligt; kun Kongen og enkelte nære Venner fik det at vide, saaledes Wasserschlebe, der sammen med Madame de Belle-Isle skulde købe en prægtig Samling Smykker til den unge Brud. „Rollen som Forlovet er saa flov overfor Folk, at jeg er bestemt paa at afkorte den saa meget som muligt.“ Deklarationen foregik derfor først et Par Dage før Brylluppet, og dette fandt Sted den 27. December i al Stilhed paa Fiurendal hos Brudens Slægtning, Bernstorffs Bekendt fra hans første Ophold i København, den ældgamle mærkelige Storkanslerinde Christine Sophie Holstein.²⁾ Rundt om fra Europa strømmede Hilsner og Lykønskninger ind til Bernstorff. Vemodig skrev Madame de Belle-Isle og andre af hans franske Venner, at de forstod, at der nu ikke var Tale om, at han vilde vende tilbage til dem.

De fik Ret; nu havde Bernstorff bundet sig til Danmark.

NIENDE KAPITEL.

Det bernstorffske Hjem paa Gartow ved det 18. Aarhundredes Midte.

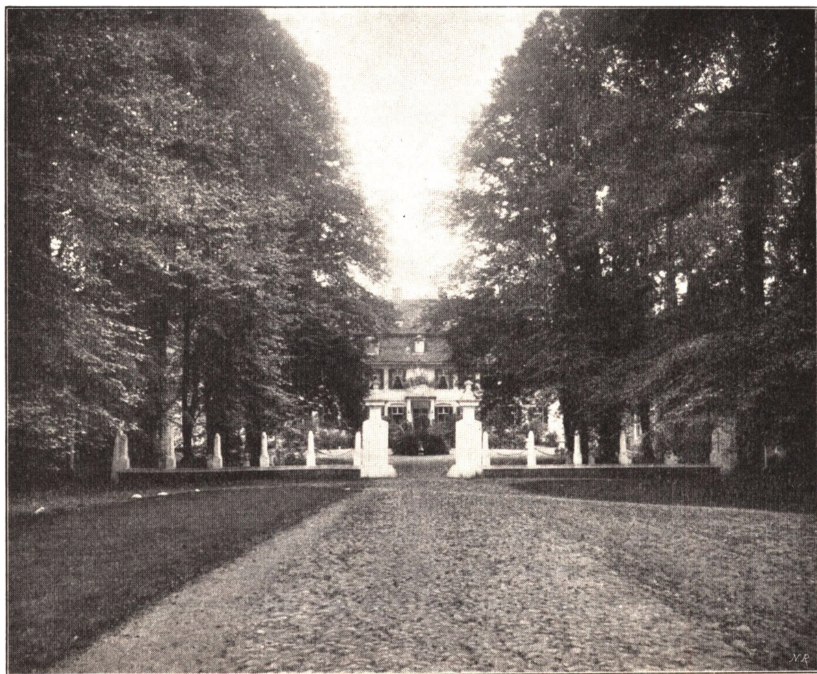
I.

GARTOW, og ikke Wotersen, Wedendorff eller Stintenburg, betragtede Johan Hartvig Ernst Bernstorff under sit urolige Diplomativ som sit egentlige Hjem. Det gjaldt ikke blot i de første Aar, medens hans Fader levede, men han følte sig ogsaa langt nærmere knyttet til det Gartow hvor hans Broder sad som Slægtens Overhoved, end til sine egne Godser hvor han kun dvælede paa faa og korte Besøg. Selv da han i 1751, som det syntes, for stedse slog sig ned i Danmark og stiftede Hjem der, vedblev Gartow at være Midtpunktet for hans Tanker, thi den Slægtfølelse, der havde behersket Andreas Gottlieb den ældre, var gaaet i Arv til hans Dattersønner.

Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Løbebane repræsenterede den ene Side af Slægtens Liv, saaledes som Andreas Gottlieb den ældre havde tænkt sig det. Han var draget ud i Verden for at forøge Slægtens Ry; da han i 1751 fik Sæde i den danske Konges Conseil, var hans Navn vel kendt i Europa og nævnt med Respekt og Forventning, og den Gærning, han gik ind til, kunde blive lige saa anselig som hans Bedstefaders. Ligesom hin havde han hævet sig højt over sine Standsfæller, med Stolthed omtalte Andreas Gottlieb den Anseelse, Broderen nød i Hannover og Meklenburg, og med svulmende Selvfølelse overbragte han ham som Tegn herpaa i Sommeren 1751 en ærefuld Kaldelse fra de meklenburgske Stænder om at komme til Stede ved en vigtig

Forhandling i Rostock for at mægle mellem Stænderne og Hertugen ved Afslutningen af en hundredaarig gammel Strid.¹⁾

Men paa samme Tid var Johan Hartvig Ernst Bernstorff stolt af, hvorledes den ældre Broder hjemme paa Gartow udførte de andre Opgaver der hvilede paa Slægten. Thi ogsaa Andreas Gottlieb forstod at hæve den bernstorffske Familie over den tyske Adels almindelige Niveau.

Gartow (set fra Gaarden).

Saa tidt det var ham muligt, havde Johan Hartvig Ernst Bernstorff besøgt Fædrenehjemmet paa Gartow; i den Tid, da han var Statsminister i Danmark, var det ham en Skuffelse, hver Gang der gled et Aar over uden at han kunde tilbagelægge den kendte Vej.

Hvor længtes han ikke tilbage til sin nordtyske Hjemstavn! Naar han kom Nord fra over Østersøen eller ned gennem den jyske Halvø, formaaede hans egne Godser aldrig at standse ham paa hans Fart, der ad Landevejen fra Lübeck til Ratzeburg førte ham Syd paa til Gartow. Her vinkede det idylliske Stintenburg,

dets hvide Hus skinnede indbydende frem mellem høje Bøge og blinkende Vand paa „Øen“ i Schallsee, hvis skovklædte Brinker minder om Furesøens Bredder. Her aabnede Wotersen sin Favn midt i den frodige lauenburgske Slette, her kaldte det meklenburgske Wedendorff, der med sine svulmende Enge og sin vidtstrakte Park mindede om et engelsk Landskab, her Dreilützows frugtbare Marker. Kun flygtige Besøg for at tilse Forvalter og

Gartow (set fra Haven).

Foged standsede den knirkende Engelskvogns Fart ad de opkørte Veje. Fremad hastedes der mod Elben, hvor den paa sit langsomme Løb skiller Meklenburg fra det hannoveranske Wendland, den østlige Spids af Lüneburg, der kiler sig ind mellem Meklenburg og Mark Brandenburg. Ned ad mod Elben fladede Landet sig stærkt, den lüneburgske Slette meldte sin Nærhed, Hjulene sank dybere og dybere i Sand; Forspandenes Antal maatte øges jo længere man kom sydpaa. Gennem Lentzen, en lille uselig meklenburgsk By, hvor kun faa Købstadsfolk, men desto flere

Bønder kaldtes til Vinduerne naar Hestene stampede over Gadernes ujævne Jordsmon, kom man ud til den brede Flod, der under høje Brinker snoede sig frem gennem Krat af Pile og Elle. Ved Bredden ventede Færgebaad, hinsides Vandet skimtedes gartowske Forspand, paa et af Floddigerne holdt maaske en bredskuldret svær Mand paa en isabellafarvet Hingst; med sin opkrampede Hat vinkede Herren til Gartow sin Broder, den danske Gehejmerraad, til Velkomst. Kun faa Minutter varede Overfarten naar Vejret var godt, men under Storm eller med strid Strøm kunde den Vejfarende ligge timevis, ja dagevis og kæmpe for at komme over. Undertiden var Overgangen ved Lentzen umulig; da maatte der gøres Omvej ad Dömitz eller Hitzacker længere nede ad Floden. Ved Vintertid, naar der var Isgang, var det ofte vanskeligt at komme Gartow nær. Men slap man over paa lüneburgsk Grund, gik Farten mod Syd, først en Stund gennem smaa Landsbyer langs Höbeckhøjderne, en mægtig flad Bakkekam, bag hvilken Elben forsvinder paa sit Løb mod Syd, siden over svære Diger, der skærmer de vidtstrakte grønne Enge mod den lunefulde Flod. Efter vel tre Kvart Times Kørsel naaede man Hovedvejen, der Syd fra forbandt Lückow og Salzwedel med Gartow. Enge bredte sig den Gang som nu paa begge Sider af den brede Chaussé; tydelige Spor af aarlige Oversvømmelser saas overalt. Husene laa paa smaa Højder i Jordsmonnet, og Flækken Gartows røde Tage dukkede frem til højre mellem Haver og høje Træer paa en lav Bakkeø langs Bredden af den lille, om Sommeren sejt flydende Seege, der lystre sin Herre Elben og Vinter og Foraar bringer dens svulmende Vandmasser ind over Enge og Veje.

Lige før Indgangen til Flækken passerede man Seege, der krummede sig til venstre og omslyngede en Park af høje Træer. Straks hinsides Broen svingede Kusken til venstre, en rød Port med Aarstal og Vaaben dukkede op, i Gennemfarten saas til højre tilgitrede Vinduer i Slotsfængslet, i Forgaarden paa begge Sider bag grønne Træer røde Bindingsværks Længer. Gennem endnu en Gitterport rullede Vognen ind paa den store Gaardsplads der beskyggedes af vældige Linde. Johan Hartvig Ernst Bernstorff var paa Gartow; øverst paa den brede Stentrappe stod vinkende Husfrue og Børn, rundt om Vognen sprang halsende

Hunde, Tjenere ilede til, i ærbødig Afstand bøjede sig Præst og Foged, Skriver og Tyende. Glad Velkomst hilste den kærkomne sjældne Gæst.

Som Slottet paa Gartow stod i det 18. Aarhundrede efter Andreas Gottlieb den ældres Tid, saaledes staar det i alt væsentlig den Dag i Dag.¹⁾

Da Gartow kom i Bernstorffernes Eje, ombyggedes Hovedbygningen i Aarene 1705—1710, de Aarstal der sammen med Andreas Gottliebs Navn staar over Porten. Af Johanniterordenens ældgamle Kapitelhuse, hvori de jagtglade Bülower havde boet, bevaredes kun to kraftige Stenhuse, der endnu udgør Dele af Gaardens Fløje, og blandt andet indenfor deres svære Mure gemmer Slægtens Hovedarkiv og Andreas Gottlieb den ældres store Bibliothek. Ikke blot Hovedbygningen, men ogsaa de mange Udhuse der omgiver Gaarden, og Avlsbygninger spredte rundt om paa Godserne skylder Andreas Gottlieb den ældre deres Tilblivelse. Han havde bygget sin Slægts Fremtid fast og dens Hus stærkt, vældigt Egetømmer fra Gartows Skove bevarer Laders og Staldes Bindingsværk; kraftige Kvadre danner Gaardens Grundmur.

Uden Prunk og Pral, men solidt og rummeligt var Slottet, bygget i to Stokværk paa en Forhøjning i Jordsmonnet, der gør det umuligt for Højvandet at naa over Kælderen, selv om det jævnligen fylder Gaarden og skaber en Sø helt op til de nederste Trin af den brede Stentræppe, en Sø paa hvis islagte Flade Klopstock i senere Aar tumlede sig paa Skøjter under mægtige Linde. Om Sommeren bredte de ranke Stammer sig højt oppe til et mægtigt Løvtag, hvorfra der i Sommerheden udstrømmer en bedøvende Blomsterduft og høres et summende Kor af Fluere og Bier.

Huset er bygget rummeligt, til daglig hyggelig og bekvem Bolig, ikke til store Fester.

Magelige Trapper med Trin af svære Planker fører op til den øvre Etage. Brede Dobbeldøre aabner sig ind til højtloftede Værelser med dybe Vinduesnicher. Til Dagligværelserne følger sig et Par store Sale, skønt panelerede og med bonede Gulve. Rækker af Gæsteværelser staar rede; Køkken og Kældere og al Udenomslejlighed er rigelig og rummelig, men der er intet overflødigt, intet til Luksus.

Det var ikke en Bolig for urolig higende, altid festende

Verdensmænd, men et hyggeligt Tilholdssted for den der vilde leve og dø paa egen Grund og værne om sit fædrene Eje. Tryghed og Hjemlighed er Hovedindtrykket af Gartow, og samme Indtryk gør de andre bernstorffske Gaarde, Wotersen og Stintenburg, Wedendorff og Dreilützow. Hvad Andreas Gottlieb Bernstorff den ældre ikke fik bygget, tog Andreas Gottlieb den yngre eller Johan Hartvig Ernst Bernstorff ved hans Hjælp for største Delen paa sig, og Andreas Gottliebs Smag havde det samme solide Præg som hans ældre Navnes. Ogsaa han vilde bygge for Efterlægten, til Brug, ikke til Luksus.

Bag Slottet paa Gartow mellem Bygningerne og Seege laa Haven; dens Stil er nu ændret, Kanaler og Grave er udfyldte og ny Jord lagt ind; nu er det en fri engelsk Park, men indtil for halvhundrede Aar siden var den nærmest i fransk Stil med Lysthuse og Gange. Saaledes var den vistnok ogsaa ved det 18. Aarhundredes Midte, men den Gang som nu fik den sit Præg af svulmende frodige Løvtræer: svære Kastanier, ranke Linde og knortede Ege, der gror op af den fede Marskbund.

Sirlig har Stilen vel været efter de franske Mønstre, men Hovedvægten laa paa Bekvemmelighed og Nytte, ad løvdækte Gange over Kanalernes buede Broer gik man forbi magelige Naturbænke og indbydende Lysthuse, langs med Seege med Udsigt over vidtstrakte Enge eller ad statelige Alleer til Køkkenhaver og Drivhuse, der for at skærmes mod Højvandet ligger et Par Bøsseskud fra Hovedbygningen, hvor Jordsmonnet er højere. Her udvikledes Bernstorffernes store Interesse for Havebrug. De studerede Tidens Havebøger; de af Slægten, der som Johan Hartvig Ernst og Andreas Peter færdedes ude i Europa, gav gode Ideer til Anlæg og Drift, hjemsendte Havebrugsnyt, Frø til Frugter og Blomster, Stiklinger og Podekviste, Aflæggere og unge Træer i Vækst, kaldte Gartnere, udlærte i Holland eller Vesttyskland, til Gartow; de udsendte Sønner af gartowske Fæstebønder for at lære Hollænderne eller Fransk mændene Kunsten af. Da Slægten kom til Danmark, kulminerede Havebrugsinteressen i de prægtige Haver om Bernstorff Slot, men da førtes der Planter og Frø fra Gartow Nord paa over Østersøen, ligesom de samme sjældne Arter bragtes til Parkerne ved Wotersen eller Stintenburg, Wedendorff eller Dreilützow, som særlig Johan Hartvig Ernst Bernstorff

virkede for at faa sat i Skik. Her øvedes stadig et Arbejde for Hjemmets Hygge og Forskønnelse; Børnenes Breve vidner om Omhu for Havens Trivsel og Flor. Ødelæggende Højvande vækker Sorg, Uaar for Frugt og Blomster hører til de Familiesorger der omtales udførligst. Glæden over en ny vellykket Frugt, en særlig kraftig Varietet breder sig fra dem derhjemme til Sønnerne ude, og Aaret rundt er det Maaltid sjældent hvortil ikke Haven yder sit rigelige Bidrag; mangler det, klages der højlydt over Tidens Ugunst.

Slottet laa ikke fornemt afsondret fra Flækken eller fra Markerne. I Slotsgaarden under Lindenes Løvtag holdtes der jævnlig Maaltid, medens Tjenere færdedes rundt omkring. Med det gamle Johanniterslot forsvandt vistnok de gamle Volde, og den Gang som nu førte Veje og Stier lige ind i den lille Flækkes Gader eller ud over de store Enge, hvis Afrøde middelbart eller umiddelbart kom Herskabet til Gode.

Mellem Gærdet om Gaarden og den nær tilstødende lille Kirke laa Kirkegaarden; her jordedes Byens Folk og Slottets gamle Tjenere; inde i Kirken i en Hvælving, der alt for ofte fyldtes med Vand, stedtes Bernstorfferne til Jorde.

Egnen om Gartow er højst uensartet, mod Syd og Øst og mod Vest. Det Landskab, der ligger imellem Højden Høbeck, Gartow og Elben, beherskes helt af denne Flod og af Seege. Her har vi de vidtstrakte Engdrag, hvis Flader brydes af vældige Ege, enkeltstaaende eller i smaa Grupper, og af svære levende Hegn langs Veje der er hævede op over den aarlige Vandstigningshøjde. Saaledes er Landskabet indtil tæt ved Elben, men ude ved Floden flokker Træerne sig til „das Elbholz“, kraftig Egeskov hvor der er nogenlunde tørt, og fast Engbund, Sumpkrat og Rørbevoksning hvor Elbvandet aldrig helt borttørres. Umaadelig frodigt staar Høet i Engen ved Midsommerstid; i Juli er der Slet, men ofte følger endnu én rigelig Slet i September. Dette sker saafremt Vandet har staaet passelig højt i Vintertiden og er gaaet bort efter faa Ugers Stigning i April, men kommer Vandet tidligt paa Efteraaret og bliver staaende til først i Juni, bliver Høhøsten ringe. Det er Digernes Land; nøje maa Digerne vogtes, og dog er Floden saa mægtig, at intet kan sikre mod dens Luner. For halvandet Hundrede Aar siden var Talen om Elbens Vandstand et staaende

Æmne i alle Breve; Muligheden for Uger igennem kun med Nød og næppe, ofte med Livsfare at kunne komme til og fra Gartow maatte indgaa i alle Planer for Rejser fra Høst til Vaar; Hensynet til Høhøstens Ødelæggelse og den Hjælp, som Bønderne vilde kræve i Stedet for at yde den, var et mørkt Punkt paa Aarets Budget. Værst gik det i 1770, da Vandet maanedsvis stod højere end i Mands Minde; ugevis igennem trængte det op i Husene og tvang Gartows Beboere til at bruge Baad naar de vilde fra og til Slottet, medens Dage og Nætter forløb i pinlig Tvivl om, hvorvidt de stærke, nyudbedrede Diger kunde udholde Højvandets stormflodsagtige Vælde og Isflagernes Anfald.

Saaledes er Gartows Omegn mod Syd og Øst, men mod Vest bærer kun det allernærmeste Tilliggende samme Præg. Fjærner man sig blot fem Minutters Vej fra Slottet ad denne Kant, stiger Jordsmonnet, Engene svinder bort mellem Pletter af skarpt Agerland, hvor Sandet afløser det fede Marskmuld, Egene bliver mindre og færre i Tal langs Vejene, Hjulene skærer i den tørre Sommer-tid dybt i Sandet. Snart er man inde i vidtstrakte sandede Naale-træskove, en udpræget Modsætning til de fede Enge og de vældige Ege. Fyrren hersker, Birke og Gran i rig Mængde er strøet der imellem.

Saaledes forenedes de største Modsætninger i Agerbruget indenfor Gartows Enemærker, og Bedrifter af helt anden Art havde Bernstorfferne faaet i Arv ved de lauenburgske Jorder med almindelig fed eller skarp Agermark, med frodige Skove af Bøg og Hassel ved Wotersen eller Stintenburg. De Spørgsmaal, der skulde løses, var aldrig ensartede, og som med Jorden der skulde gøres frugtbringende, saaledes forholdt det sig med de Mennesker der var knyttede til Jorden og derved var underlagte Jorddrottens Vilje. Selvejerne var her som overalt i Nordtyskland faa, naar der overhovedet var nogen. Hovedmassen af Bernstorffernes Undergivne i Hannover og Lauenburg var Fæstere, hvis Afhængighedsforhold havde den mest forskellige Udstrækning og Form. I Meklenburg var Afhængigheden endnu større og gled som oftest over i ubegrænset Livegenskab. Men ogsaa paa andre Omraader var Forholdene paa disse Godser, der hørte til to forskellige Statsomraader og tre forskellige Landskaber: Lüneburg, Lauenburg og Meklenburg, forskelligartede og ind-

ANDREAS GOTTLIEB BERNSTORFF
(1708—1768)

Efter Maleri paa Wotersen.

DOROTHEA WILHELMINE BERNSTORFF
FØDT VON WEITERSHEIM
(1699—1763)

Efter Maleri paa Wotersen.

viklede. Udstrakt Viden af juridisk Natur maatte ledsage Kundskab til alle Former for Agerbrug og Skovdrift; Bestemthed og Resoluthed, Ævne til at leve sig ind i de forskelligste Forhold maatte kræves; Paapasselighed og Flid var uomgængelig nødvendig for den der vilde bevare og forøge sit Eje. Men heri bestod først og fremmest Andreas Gottlieb Bernstorffs Livsgærning.

II.

Da han i 1731 skiltes fra sin Broder, havde han opfyldt Familiestatuttets Paabud om „was gutes zu erlernen, in Ermangelung dessen er sich und den Güthern sehr schlecht vorstehen dürffte“. Han havde set nok af Verden, og hans boglige Uddannelse var tilstrækkelig til, at han kunde indtage de „honorabile officia“, som hans Stilling som den ansete Families Overhoved en Gang vilde forskaffe ham.

I Aarene indtil Faderens Død hjalp Andreas Gottlieb denne med Godsernes Bestyrelse, og den 2. April 1733 ægtede han Dorothea Wilhelmine von Weitersheim. I Reglen førte de Unge Hus sammen med Joachim Engelche paa Gartow eller i Hannover, og før Faderens Død havde de faaet de tre af deres fire Børn. Efter Joachim Engelches Død 4. Februar 1737 var Andreas Gottlieb Familiens Senior og overtog i Kraft af Bedstefaderens testamenteriske Bestemmelser Gartow, Dreilützwow og et Hus i Hannover; endvidere fik han som særlig fædrene Arv Rütting med tilhørende Gaarde Steinfurth og Wüstmark, som Joachim Engelche allerede 1705 havde arvet, og muligvis endnu et Par Gaarde, Seefeld, Schildberg og Didrichshagen, som Joachim Engelche havde erhværvet 1705 og 1726. Derimod overtog Johan Hartvig Ernst Wotersen, Wedendorff og Hundorff og det Hus som Familien ejede i Lübeck, og lagde hertil 1739 eller 1740 Lensgodset Stintenburg og det gamle Familiegods Bernstorff ved Schallsee i Lauenburg.¹⁾

Saaledes ordnedes de vigtigste Besiddelsesforhold, og dermed var de ydre Rammer for Slægtens Liv i den følgende Menneskealder afstukne.

Andreas Gottlieb var vel tilfreds med, at det faldt i hans Lod at blive hjemme, medens Broderen brød sig Vej ude i Verden.

Henimod Slutningen af sit Liv udtalte han sin Glæde over, hvor godt de havde passet hver til sin Stilling, „Du som en stor Minister til at varetage Nordens og Tysklands Tarv, jeg som en Landjunker, der har at passe alt hvad der dølger sig i Privatlivet. Hvor lykkeligt, at vi ligner hinanden i Venskab, i Iver for at hjælpe hinanden indbyrdes, i fuldkommen Hæderlighed, og i Ønsket om ved Guds Barmhjærtighed at naa til Himlen.“¹⁾)

Andreas Gottlieb Bernstorffs hjemlige Gærning blev dobbelt stor, fordi ogsaa Broderens Godser kom under hans Forvaltning. I de første Aar efter Faderens Død havde Johan Hartvig Ernst selv varetaget sine Forretninger ved Hjælp af Keyssler, der fra Gartow foretog stadige Rejser til Wotersen, Wedendorff og Stintenburg og var Mellemand mellem Forvalterne og deres Herre. Men da Døden 20. Juni 1743 havde overrasket den Gamle under et saadant Ophold paa Stintenburg, og da Johan Hartvig Ernst snart efter forlod Tyskland, overtog Andreas Gottlieb Bestyrelsen. Hværvet var langtfra let; Johan Hartvig Ernsts Upraktiskhed i alt hvad der vedrørte Landvæsen og Agerbrug, hans stadige Penge-mangel, og fremfor alt en voksende Uorden i hans Regnskabs-væsen voldte Andreas Gottlieb meget Bryderi. Men han holdt taalmodig ud og passede Broderens Sager som sine egne. Foraar og Efteraar foretog han en grundig Inspektion af alle Godserne, og hver Postdag berettede han i lange Breve Broderen stort og smaat og forelagde ham enhver vigtigere Sag til Afgørelse. Først efter over tyve Aars Forløb bevægede Alder og Svagelighed i Forbindelse med en vis Utilfredshed med Broderens Godsforvaltningsprincipper ham til at lægge en Del af Ansvaret og Arbejdet over paa sin ældste Søn Joachim Bechtold, da denne beredte sig til at træde i hans Fodspor som Efterfølger paa Gartow.

Gennem Brevene til Broderen, der er bevarede næsten fuldstændig for de otte og tyve Aar fra 1740—68, lærer vi Andreas Gottlieb Bernstorff at kende som en utrættelig virksom og meget dygtig Godsejer.²⁾ Han føler Ansvaret som Slægtens Overhoved i stort og smaat, og ved at han skal svare Regnskab for sin Forvaltning for sin Efterslægt. Idelig mindes han Familiestatuttets Bud og manes ved de uudslettelige Spor af Andreas Gottlieb den ældres Virksomhed, som han daglig ser rundt om sig.³⁾

Bedstefaderen havde ikke nøjedes med at samle de mange

Godser paa sin Haand; trods sin store politiske Virksomhed havde han ogsaa faaet Tid til at sætte dem i glimrende Stand og havde vist sig som en energisk og banebrydende Administrator og Landmand. Han havde opbygget ikke mindre end sytten ny Gaarde rundt om paa Godserne, Hovedbygninger, Udhuse, Vand- og Vindmøller, Bryggerier og Brænderier; han havde anlagt Veje, Broer, Dæmninger og Vandafledningskanaler; først han havde bragt Digevæsenet i Egnen om Gartow i forsvarlig Stand. Han havde ladet Jorderne opmaale og bonitere, og fremfor alt havde han indført et nyt Driftssystem. Allerede 1706 havde han først af alle i disse Egne indført Kobbelfruget i Stedet for Trevangssystemet. Forbedringerne paa Hovedgaardene søgte han at udstrække til Fæstegodset; i Fæstekontrakterne indførte han Bestemmelser om tvungen Mergling og Vandafledning.

Han førte selv Opsyn med hele Bedriften, bragte Orden i Godsregnskaberne, og søgte at faa alle Retsforhold til Fæstere og Livegne nøje klarede. Han greb personlig ind overalt; de ugentlige Beretninger fra hans Forvaltere bærer stadig Randbemærkninger fra hans Haand. Intet undgik hans Opmærksomhed, utrættelig arbejdede han paa at ordne og forbedre. I enhver Henseende ragede han op over de samtidige nordtyske Landmænd.

Det er umiskendeligt, at dette Forbillede virkede paa Andreas Gottlieb den yngre; tidlig og sildig optoges han af en lignende Virksomhed; ogsaa han ældedes i samvittighedsfuldt Arbejde og virkede paa sine Sønner som Eksempel paa Arbejdsomhed og Pligtopfyldelse.

De tredive Aar, i hvilke han var Herre paa Gartow, var ikke alle lige lette. De økonomiske Byrder fra Andreas Gottlieb den ældres sidste store Godskøb var endnu ikke helt fjærnede, i 1750 ophørte den store irlandske Pension, og der maatte endnu i Andreas Gottliebs Tid udføres store Byggearbejder paa Godserne. Han fuldendte saaledes Hovedbygningen paa Dreilützow og byggede foruden Skovfogedboliger Smedier og to andre Avlsgaarde der; ogsaa paa Gartow vidner Indskrifter og Aarstal paa en Række Udhuse om hans Virksomhed.¹⁾ I de samme Aar byggede han for Broderen Hovedbygningerne paa Wotersen og Stintenburg, men der herskede en karakteristisk Uenighed imellem dem om Planerne. Saaledes forlangte Johan Hartvig Ernst, da Talen

var om Stintenburg, at Slottet skulde lægges fjærnt fra Avlsbygningerne midt i en stor kostbart indrettet Park; men Andreas Gottlieb protesterede. „Der er noget glimrende ved at bygge smukt i Midten af en Have, og en fremmed Gæst, der kun dvæler et Par Dage, bliver let indtaget deraf, men disse isolerede Boliger har deres store Ulæmper i det daglige Liv; jeg foretrækker at bo saaledes, at mine Folk kan faa fat i mig, da vi hvert Øjeblik har noget at sige hinanden. Din Livsførelse, kære Broder, har givet Dig Smag for Luksusgaarde og for de store Herrers korte Besøg paa Landet, og jeg hverken forbavser mig derover eller fordømmer det, men paa den anden Side kan Du ej heller være uvidende om en Landjunksers Stilling; vi bygger for vor Efterslægt, vi er nu en Gang i Lauenburg, der er en Provins lige saa vel som Lüneburg; det er sandsynligt, at vore Efterkommere blive ved at være Landjunkere eller saa omtrent, det vil sige, at de kommer i Kollegierne eller ind ved Landskabet, og under denne Forudsætning er det bedre, at den fremtidige Herre til Stintenburg bor saaledes, at alt Opsynet med Husholdningen bliver let for ham og hans Hustru.“ „Hvad der er muligt og kan ske, skal ske, og jeg selv er for al Slags Behagelighed og Skønhed, saa længe det kun ikke strider mod sand Nytte eller solidere Bekvemmelighed“, skrev Andreas Gottlieb samtidig til sin Broder, da denne ønskede meget store og kostbare Parkanlæg.¹⁾ Men selv efter slige mere økonomiske Principper kostede dog Nybygninger og Haveanlæg meget, og der krævedes stadig Forbedringer i Driften. Andreas Gottlieb den yngre var ivrig efter at drage Nytte af ethvert Fremskridt i Landvæsenet, og igennem hans Breve faar vi Indblik i et stærkt fremadskridende nordtysk Driftsystem. Han fulgte ivrig med den tyske Landbrugs-litteratur og fik gennem sin Broders Sendinger ogsaa noget at vide om den engelske og fransk-schweitziske. Hvor han traf udenlandske Landmænd, var han altid paa Færde for at spørge nyt. Han forskrev ny Græsarter, Frø til Rodfrugter og kostbart Saa-korn fra England og Holland, ligesom han aarlig fik tilsendt Blomsterplanter og Stiklinger fra de samme Lande. Paa Hesteopdrætning og Kvægavl lagde han særlig Vægt; der var fra Bedstefaderens Tid Stutterier paa Gaardene; paa de flade Marker rundt om Dreilützow, Wotersen og Wedendorff færdedes et Tillæg af

udsøgte Hoppe- og Hingstføl, som var Genstand for Andreas Gottliebs nøjagtige Eftersyn paa hans aarlige Rejser; der hentedes nye Stodhingste fra Holsten og fra Frederiksborg Stutteri. For Forbedring af Kvæget sørgedes der ved Tilførsel af Køer og Tyre fra Holsten og Slesvig, senere fra Bornholm og fra de moltkeske Godser paa Sælland. Der prøvedes ny Plove og Vogne paa Gaardene, forsøgtes gode Raad fra nær og fjærn ved Aftærskning af Korn og ved Opbevaring af Frugt.

Skovdriften var i stærk Udvikling i Hannover og dets Nabolande, og det ses, at Andreas Gottlieb fulgte godt med de forskellige Planer til en mere rationel Drift, der dels udkom i Trykken, dels forelagdes Regeringen i Hannover eller Stænderne i Celle, men han synes ikke at have været ivrig Reformator paa dette Omraade, selv om han vaagede nøje over, at Skovene hverken forhuggedes af hans Godsbetjente eller Bønder. Men han plantede efter Fideikommissets Befaling og søgte særlig at udvikle Egebestanden i Gartows Skove; omkring 1720 havde der været saa knap Tid paa Egetømmer, at Andreas Gottlieb den ældre havde fastsat strænge Regler for Salg eller Bortskænkning af Gavntræ af Eg; det skulde henstaa til Brug ved Familiens egne Byggearbejder. For Vildtbestanden nærrede Bernstorff stor Interesse, han glædede sig naar Antallet tog kendelig til, men hans og hans Bønders Kornmarker var ham dog kærere end Vildtet, og han var stadig paa Pletten for at nedslaa Vildsvin eller Hjorte naar de hærgede det dyrkede Land.

Denne forstandige paapassende Drift gav i Aarenes Løb de anvendte Penge igen, men der var haarde Overgangsaaer. Der var særlig paa Gartow flere Gange slem Misvækst, blandt andet paa Grund af Elboversvømmelser, men værre end noget andet var Kvægsygen, der i enkelte Aar bortrev Hundreder af Kvæghøveder, halverede Bestanden paa flere af Godserne, og ruinerede hele Landsbyer, til Trods for at de bernstorffske Godser, hvad Andreas Gottlieb Bernstorff idelig takkede Gud for, var forholdsvis forskaanede. Da søgte man fortvivlet efter ny Raad; fremmede Lægebøger, Recepter der vandrede fra Haand til Haand, kloge Mænds og kloge Koners Medikamenter, alt prøvedes forgæves, og selv den nøgterne Andreas Gottlieb kunde tro de mærkeligste Forklaringer om Sygdommens Oprindelse. „Hvordan det nu end er“, skrev

han en Gang dybt rystet til sin Broder, „saa har den gamle Busch og andre allerede for flere Aar siden gjort den samme Iagttagelse, og med deres egne Øjne set at en Taage i Form af en Tordensky er kommen fra de smittede Steder, er drevet et Stykke Vej, tilsidst har sænket sig ned, har udbredt sig, og endelig er forsvunden over Marker og Enge, hvor saa kort efter Sygdommen har ytret sig. Man har ikke færre Eksempler paa, at hele Hjorder af sundt Kvæg er løbet sammen paa én Gang, har brølet, holdt Snuderne i Luften, har snuset efter Vinden, og den følgende Dag er begyndt at blive syge, og hvis vore legemlige Øjnes Svaghed tillod det, tvivler jeg ingenlunde paa, at man i denne Taage vilde se Dødsengelen efter den Almægtiges Bud gaa fra et Sted til et andet for ved disse Slag at forsøge at vække den syndefulde Verden op af dens forbryderske Sløvhed.“¹⁾

Under slige Ulykker standsede al økonomisk Fremgang, og der maatte gribes dybt i det Reservefond som efter Fideikommissets Bud var tilvejebragt ved aarlige Henlæggelser.

Men i saadanne vanskelige Tider kom Andreas Gottlieb Bernstorffs Forhold overfor Bønderne rigtig frem. I de gode Dage var han overfor dem som overfor sine Tjenestefolk nøje-regnende og stræng, vistnok til sine Tider kort for Hovedet, og han kunde slynge kraftige Formaninger og hæftige Vredeslyn over Synderes Hoveder. Men naar der var Nød paa Færde, skød han sine egne Bekymringer til Side; da glædedes han over, at han og Broderen havde Midler til at hjælpe Bønderne, uddelte med rundelig Haand Korn til Udsæd og Brød, og fyldte de tomme Stalde med gode Høveder. Om haarde Foranstaltninger mod Bønderne for at inddrive Afgifter er der saa godt som aldrig Tale; naar han var efter dem, var det fordi de spillede og drak, levede usædeligt eller ikke passede deres Arbejde. Men nu og da stødte han dog sammen med sine Bønder; i Lancken, der hørte til Wotersen, og i Prezelle, tæt ved Gartow rejste Bønderne Proces om Afgifter og Omfanget af de godsherrelige Rettigheder og forfulgte Sagen gennem alle Instanser, efter Andreas Gottliebs Sigende op-hidsede af enkelte Urostifere og snedige Advokater. I Lancken, et Gods der laa midt inde i Lauenburg, men en Tid hørte til Holsten, var det en meget gammel Strid; saa tidlig som i 1728—29 havde Joachim Engelche maatte bede Kong Frederik IV. af Dan-

mark gribe ind mod Bønderne, der gjorde ligefremt Mytteri, nægtede at betale Afgift og jog de bernstorffske Godsbetjente bort, ja endog udskældte Godsejeren paa det groveste. Saa galt gik det vel ikke siden, men der var Opsætsighed og Chikane nok.¹⁾ I saadanne Tilfælde flammede Andreas Gottliebs Vrede højt og han brugte stærke Ord om Ondskab og Dumhed, men hvor det var muligt, gik han dog gerne paa Forlig med Bønderne, og søgte ikke Hævn over dem naar Sagen gik dem imod. Alt Bondeplageri, Vold eller blot Uret og Overgreb fra Herremændenes Side fordømte han stærkt, og samtidig med at han af økonomiske Grunde var imod at bortforpagte noget Gods, afholdtes han tillige derfra ved Tanken om, at Bønderne skulde prisgives til en Forpagters Vilkaarlighed. Denne Betragtning delte han med Johan Hartvig Ernst Bernstorff, men der var i øvrigt dog ikke ringe Forskel i deres Opfattelse af Bønderne. Johan Hartvig Ernst nærrede langt større Respekt for disses Menneskeværdi end Broderen. Andreas Gottlieb Bernstorff var god mod sine Bønder af Kristenpligt og Godsindethed, Johan Hartvig Ernst tillige af almindelig Humanitet. Andreas Gottlieb vilde raade patriarkalsk og myndigt, hvor Johan Hartvig Ernst respekterede den menneskelige Frihed og Selvbestemmelse. Det gav jævnlig Anledning til Konflikter. Naar Andreas Gottlieb vilde nægte livegne Bønder fra Broderens Godser Giftermaalstilladelse eller hindre en ung Karl eller Pige at flytte bort til Byerne, modsatte Johan Hartvig Ernst sig ofte denne Haardhed og ophævede Forbudet. I Reglen var Andreas Gottliebs Bevæggrund ikke Lunefuldhed eller selvisk Interesse. Da han en Gang nægtede en Pige, der havde faaet et uægte Barn, Tilladelse til at ægte Barnefaderen, paaberaabte han sig saaledes moralske eller religiøse Grunde, og erklærede at Bønderne var hans Børn og skulde behandles derefter.²⁾

Hans Strængthed som hans Humanitet bares oppe af en moralsk Ansvarsfølelse, der ogsaa bragte ham til at forsørge gamle Tjenere til deres Dødsdag. Han forsøgte at forene Godsherrens og Bøndernes Interesser og gøre deres Liv saa lykkeligt som muligt, men de Tanker om en Emancipation af Bønderne, der begyndte at røre sig rundt om, var ham aldeles fremmede.

Begge Brødrene interesserede sig lige saa stærkt for Bøn-

dernes aandelige Vel som for deres timelige; men naar de var ivrige for at ophjælpe Skole- og Kirkevæsen paa Godserne, var det mest af religiøs Interesse. Almueskolen gav den Gang væsentlig kun Religionsundervisning, kun paa Gartow undervistes tillige foruden i lidt Læsning og Skrivning i „Arithmetica“ og Begyndelsesgrundene i et Par andre Fag. Rundt om paa Godserne byggedes Skoler; Kirkerne udbedredes, og Præst og Degn fik Lønningstillæg, men samtidigt strængt Tilhold om at passe deres Gærning, ikke forsømme Skolen for Kroen, glemme de præstelige Husbesøg eller afjaske Søndagsprædikenen. Der var baade paa Gartow og paa Wotersen en Skole- og Kirkekasse, der fik fast aarligt Tilskud, ligesom den „Armenkasse“ hvoraf den betydelige Godgørenhed overfor de fattige paa Godserne udrededes. Ved glædelige Begivenheder i Slægten, som Tak til Gud naar Kvægsygen var gaet Hus forbi eller Elben rettidig havde draget sit Vand tilbage fra Engene, fik disse Kasser store ekstraordinære Tilskud. Man fulgte i denne Henseende ligesaa Bedstefaderens Eksempel. Han havde været i høj Grad godgørende, havde oprettet Stiftelser og Legater ikke blot for Slægten og Godsets Beboere, men f. Eks. tillige et stort Legat til Understøttelse for unge Studerende.¹⁾

Trods alle Vanskeligheder fik Andreas Gottlieb Bernstorff rundelig Frugt af sit Arbejde, selv om der var Tider hvor han jamrede stærkt. Midt i 1740erne havde han Overskud hvert Aar og „stod sig ved Guds Hjælp godt nok til, at han kunde tillade sig alle de Behageligheder, Bekvemmeligheder og Nydelser som en hannoveransk Adelsmand udenfor Statstjeneste kunde ønske, naar han da ikke vilde gøre Dumheder eller udmærke sig ved latterlig Forfængelighed“. Men en halv Snes Aar senere, da begge hans Sønner tærede paa ham, erklærede han, at han var fattig som en Kirkerotte og undertiden ikke havde 10 Daler i sin Pengeskasse; han maatte snart sælge sit Forspand og sine Jagthunde, „de to Ting der endnu ydede ham en uskyldig Glæde“, og sine Rideheste.²⁾ I de følgende Aar gik det atter op ad Bakke; i Treserne omtalte han i Reglen sin Status med Tilfredshed, og ved sin Død var han en holden Mand, der havde forøget Familiens Ejendom, selv om han ikke havde samlet store Rigdomme.

Men dette havde ej heller været hans Formaal; hans Livsanskuelse og Levevis fjærnede ethvert Ønske derom.

Andreas Gottlieb Bernstorff hævdede stedse, at man maatte omgaas husholderisk med hvad der var givet en af Gud og overleveret fra ens Fædre. Han fremhævede Faren ved alt for stor Rigdom og attraaede kun jævn Velstand og Sikkerhed mod tilstødende Uheld. Havde han dette, saa var han, som han kaldte sig selv „un gentilhomme à son aise, au dessous de l'envie et au dessous de tous les besoins“. Han misundte aldrig Broderen hans mere glimrende Stilling, men fremhævede altid dens Farer, og erklærede at han aldrig vilde spille Ligemand med Grever og Fyrster. Da han 1767 sammen med Johan Hartvig Ernst Bernstorff blev op-højet i den danske Lensgrevestand, nægtede han derfor tro mod sine Principper at anlægge Titlen, og kun hans snart efter følgende Død fjærnede de Vanskeligheder der kunde følge heraf for ham og hans to Sønner der saa anderledes paa Sagen.¹⁾ Andreas Gottlieb yndede at betegne sig som en simpel Landjunker, „ude fra Bondelandet“, som vi vilde sige; ofte var det i Spøg for at stille sig i Modsætning til Broderen, men han følte sig i Virkeligheden kun rigtig vel naar han kunde træde med sine svære Støvler paa sin egen Jord og ikke skulde bevæge sig i Pynt og Puds ved Hove. Helst boede han paa Landet; indtil sidst i 1740-erne tog han i Reglen Vinterbolig i Hannover, men det var tilsidst kun for sine Børns Opdragelses Skyld, og da de kom hjemme-fra, boede han Aaret rundt paa Gartow og kom kun til Byen i Forretninger. Saa vidt muligt undgik han at komme til Hove; en Gang da hans Broder bebrejdede ham dette, svarede han, at jo heldigvis ingen Hofcharge nødte ham dertil. „Enhver er stærkt optaget af sig selv, og hvis jeg ikke viser mit Ansigt, saa husker ingen paa dets Tilværelse. De ny Dragter tynger mig, jeg keder mig ved Spillebordet, jeg gaar ikke i Theatret, og Hofmands-masken passer ikke for mit Ansigt.“ Under det videre Brevskifte herom fremhævede han Forskellen mellem hans og Broderens Levevis. „Du er en Verdensmand (i god Betydning af Ordet og ikke i Modsætning til Kristen, som der jo her ikke er Tale om), jeg ikke; Du søger Din Fornøjelse, Din Hvile og Din Tryghed i diplomatiske Forhandlinger, i Statssager, i al Slags

Hurlumhej, jeg i Læsning af Brockes*), i Jagt, i landlige Sysler. Du holder af det straalende Hofliv, af Fester og Skuespil, og det gør jeg slet ikke; hvad der adspredter og optager mig, keder Dig og omvendt; vi vilde være lige ulykkelige, hvis vi uden at forandre Tænkemaade skulde skifte Stilling, og kort sagt, Du er skabt for Din Stilling, kære Broder, som jeg for min.“¹⁾)

Bernstorffs daglige Liv svarede til det Billede, han her opullede, og Hjemmet paa Gartow i hans Tid bar et Præg der var vidt forskelligt ikke blot fra Broderens i den store Verden, men ogsaa fra største Parten af Datidens tyske Adels.

Hovedindtrykket er Arbejde og Regelmæssighed; Aaret forløb indenfor de samme Rammer. Andreas Gottlieb maatte opholde sig meget udenfor Hjemmet. To Gange om Aaret foretog han en fjorten Dages eller tre Ugers Inspektionsrejse rundt paa Godserne, i Reglen om Foraaret i Maj—Juni og Efteraaret i September—Oktober; undertiden endnu en Gang midt om Sommeren, især efter at Johan Hartvig Ernst Bernstorff havde taget Ophold i København og i Juli eller August kom paa Besøg til Gartow og skulde tilse Wotersen eller Stintenburg. Dernæst kaldte Landdagene i Celle eller Meklenburg, Forhandlinger i Hannover, mange Forretninger i Hamburg eller Rostock ham jævnlig ud paa Rejser. Under Arvefølgekriegen og Syvaarskrigen blev Opholdet borte fra Hjemmet ofte af maanedlang Varighed; i 1757 maatte han som Krigsraad opholde sig fra August til December i Celle eller Lüneburg for at staa den stænderske Provinsdirektør bi ved Fordelingen af de Krigskontributioner som de fjendtlige franske Hære havde udskrevet. Men ogsaa udenfor Hjemmet undgik Andreas Gottlieb saa meget som muligt Selskabelighed; helst gæstede han en enkelt Ven eller Slægtning eller saa et Par Kolleger ved sit Bord, fra store støjende Gilder holdt han sig borte, „han hadede at overfyldes med Vin eller Mad“. Hjemme gled Dagene med ensformigt Arbejde, fra han om Morgenen, om Sommeren ofte ved Solopgang, satte sig ved sit Skrivebord, til han om Aftenen lagde sig tidlig, træt af at farte om paa Godserne eller af slidstomt Regnskabsopgør og Brevskriveri. Faa Adspredelser, i Reglen kun Jagt og Læsning afbrød dette ensformige Arbejdsliv.

*) En den Gang populær, halvt moraliserende, halvt underholdende tysk Forfatter.

Bernstorff trængte til Bevægelse, blodrig og kraftig som han var, og han var glædest hver Gang han sad i Sadlen paa sin svære, i Reglen isabellafarvede Hingst og for rundt over Markerne eller langt ind i Skovene for at tilse Folk og Fæ. Helst undgik han at lade sit Firspand slæbe sig i en tung Karosse ad de „afskyelige Veje“, naar han skulde i Forretninger til Lentzen, Lückow eller Lüneburg. Friluftslivet paa Jagten var ham kært, skønt han altid mindedes Bedstefaderens Advarsel mod den vilde Jagtlidenskab der var Adelens Skødesynd; han var stolt af sin gode Jagt paa Vildsvin og glad for hvert Gevir, han bragte hjem. Men der var halve Aar, i hvilke han ikke undte sig en Dags Jagt, men sad bunden til Skrivebordet, skrivende til sin Broder „im Vorrath“ før Postens Ankomst eller hastig besvarende ankomne Breve. Hans Part af Bernstorffernes efterladte mægtige Brevsamling er stor, og vi kan let tro Andreas Gottlieb Bernstorff, naar han fortæller at han har siddet fra Kl. 5 til Kl. 2 for at klare en enkelt Post, eller i fjorten Dage har expederet over 300 Breve. Han havde ligesom sin Broder svært ved at benytte andres Hjælp, kun det selvgjorte fandt de velgjort, og efter Keysslers Død havde han ingen Sekretær, før hans ældste Søn tyve Aar efter tog fast Op- hold i Hjemmet.

Men det stillesiddende Liv tog paa den livskraftige Mand, han blev for svær, og fra at være bomstærk blev han svag, „den gyldne Aare“ og Stensmerter ledsagede hos ham Slægtens Gigt. Derfor bad hans Hustru jævnlig Johan Hartvig Ernst om at lægge Pres paa hendes Mand for at faa ham ud af Stuen til styrkende Bevægelse i fri Luft.

Læsning var ved Siden af Jagt Andreas Gottliebs bedste Adspredelse. Han fulgte med de boglige Nyheder som Venner i Hannover og Celle, Schrader i England eller Broderen i Udlandet tilsendte ham. Hans Smag var praktisk; han læste helst Landvæsens-, økonomiske og politiske Pjecer, sjælden Romaner, og kun ved særlige Foranledninger Digte og Skuespil. Hans Hustru paavirkede stærkt hans Smag. I de lange Vinterdage og -Aftener, naar Elbens Stigen eller Is og Sne indespærrede dem paa Gartow, udfyldtes deres Samliv af Læsning eller Samtale; det praktiske Stof, som Bernstorff selv hidførte, suppleredes af hans Hustrus religiøse Læsning.

Den Ro, der hvilede over Gartow, passede til Andreas Gottliebs Natur; men naar Stilheden blev saa dyb, at den kraftige Mand dæmpede sin stærke Stemme og gjorde sine Trin lette saa snart han forlod sin egen Stue, da skyldtes det dog mest hans Hustru, thi fra hende udstrømmede en endnu dybere Stilhed.

III.

Andreas Gottlieb Bernstorffs og Dorothea Wilhelmine von Weitersheims Ægteskab var overordentlig lykkeligt, og den aldrig svigtende Kærlighed, Andreas Gottlieb nærrede til sin Hustru, forklarer, at han formaaede at bøje sin fuldblodige Natur under det Tryk, hun lagde over deres Hjem.¹⁾

Allerede da Brødrene Bernstorff 1728—29 lærte Dorothea Wilhelmine von Weitersheim at kende i Tübingen, var hun meget svag af Helbred; i Trediveerne, da hun fødte sin Mand fire Børn, var Helbredet vistnok noget bedre, men fra Fyrrernes Begyndelse forbandt der sig med en Hovedpine, hun havde lidt af fra Barnsben, Lidelser i Bryst og Underliv der helt nedbrød hendes Helbred. Hun var idelig sengeliggende, Hovedpinen kunde vare ugevis og ledsagedes af Opkastninger og voldsomme Mavesmerter; der var Dage hvor hun kun nød lidt Kaffe, Uger hvor hun kun tog lidt flydende Næring til sig. Lange Tider ad Gangen forlod hun ikke sine Værelser, og i Maaneder saa hendes Mand og Børn hende ikke ved Bordet. Hendes Sygeleje blev Husets Midtpunkt, og da levede hendes Mand og Børn mest sammen med hende i det dunkle Værelse, hvor alt stærkt Dagslys holdtes ude. Dette udelukkede al Selskabelighed og gav Gartow en hel anden Karakter end andre Adelsslotte, hvor urolig Selskabelighed var en kærkommen Adspredelse af Landlivets Ensformighed. Fra 1740 er der vistnok ikke holdt et eneste Selskab paa Gartow. Andreas Gottlieb Bernstorff har næppe haft stærke Ønsker derom, skønt han var en selskabelig Natur og ikke foragtede Guds gode Gaver, men glædedes ved et godt Bord med Vildt fra Skovene, Grønt og Frugt fra Haven og god Vin fra de dybe Kældere, der aarlig forsynedes ved Senderinger fra Johan Hartvig Ernst og dennes Forbindelser i Udlandet. Men Ensomheden paa Gartow blev meget

stor; med Omegnens Adel var der ingen Omgang, de fleste Mænd stod for lavt i Dannelse, og det var mest gennemrejsende Slægtninge, Embedsmænd fra Hannover eller Meklenburg, enkelte af Omegnens Præster og Læger, Amtmænd eller Fogder der sad til Bords paa Gartow. Kvindeligt Besøg kom der saa godt som aldrig; Fru Bernstorff var helst fri. Hun havde altid villet være ensom; hendes faa Barndomsveninder var døde eller boede alt for fjærnt, og ny Bekendtskaber stiftede hun ikke. I nogle Aar boede Andreas Gottlieb Bernstorffs Faster Eleonore, der havde været gift med Hr. von Steinberg til Brüngen, paa Gartow, efter at være bleven skilt fra ham paa Grund af hans Utroskab, men hun døde allerede 1743; senere var Andreas Gottliebs Søster Elisabeth nu og da Gæst, ligesom to gamle Veninder Frøken Schultz og Frøken von Jagow, men de kom sjældnere og kun kort ad Gangen. Andreas Gottlieb Bernstorff var, da Hustruens Svagelighed tog til, meget ked af at hun maatte være saa meget ene, men hun var ikke at bevæge til at tage en Selskabsdame. Hun var vanskelig at omgaas, havde Sky for at tage mod Hjælp af nogen der ikke direkte hørte til hendes Tyende; naar hun var lidende, vilde hun ikke se et Menneske, og i det hele vilde hun helst have Ro til at læse og skrive og være ene med sine Tanker. Hun var meget kritisk overfor andre Mennesker og stillede store Fordringer til deres Underholdning og Karakter; de skulde næsten kunne gætte hendes Tanker, og deres Anskuelse og Interesser særlig i religiøs Henseende skulde svare saa nøje til hendes egne, at det aldrig lykkedes at finde nogen der passede til at være om hende.¹⁾

Til denne alvorlige Grundstemning svarede Fru Bernstorffs strænge Religiositet. Allerede i Tübingen havde denne gjort et stærkt Indtryk paa Johan Hartvig Ernst Bernstorff, og den var ikke svækket i Aarenes Løb. Hendes Tro var snarere bleven fastere og gennemtrængte helt det daglige Liv.

Vi har faaet Indblik i, hvorledes Johan Hartvig Ernst Bernstorffs religiøse Standpunkt udviklede sig i disse Aar, men især af hans Broders Breve til ham lærer man det religiøse Liv at kende der udfoldede sig paa Gartow. Sammenholder vi alt dette, faar vi en klar Fremstilling om den bernstorffske Kristendom som Slægten bragte med sig til Danmark.

Det var utvivlsomt Dorothea Wilhelmine von Weitersheim

der tilførte Kredsen de stærkeste religiøse Impulser; hun traf baade hos sin Mand og hos sin Svoger en Modtagelighed der stammede fra Familiens hæderlige og fromme Traditioner, men medens Svogerens Kristendom stod sin Prøve i det deistiske og materialistiske Paris, udvikledes Andreas Gottliebs under det rolige Liv, hvor hans naturlige Retskaffenhed og Sandhedskærlighed var hans faste Ledestjerne. At pietistisk Paavirkning ikke har manglet, viser Elisabeth von Bernstorffs Omvendelseshistorie, og den ømfindtlige Samvittighedsfuldhed, hvormed Dorothea von Weitersheim allerede i Tübingen vaagede over alle Dagliglivets Smaating, tyder paa, at ogsaa hun har været pietistisk berørt. I 1740-erne vides det at man paa Gartow interesserede sig for Virksomheden i Halle. Da Johan Hartvig Ernst Bernstorff i 1743 skulde til Paris, var det ikke blot Andreas Gottlieb der ængstedes for hans Sjæls Frelse, ogsaa hans Søster Elisabeth drøftede med Familiens Sjælesørger i Hannover, den bekendte Præst Jacobi, det samme Spørgsmaal. Man søgte Klarhed om, hvorvidt det i Bibelen var forbudt den sande Kristne, naar han kunde undgaa det, at færdes i et saadant Vantroens Babel som Paris; baade Jacobi og Elisabeth Bernstorff fandt, at det hørte til de Ting der ikke var forbudte, og som enhver maatte afgøre med sin Samvittighed; ingen af dem vilde fraraade Johan Hartvig Ernst Bernstorff at tage en Kamp op der.¹⁾ Ved enhver saadan Familieanledning eller efter Læsning af ny religiøse Skrifter udviklede der sig en levende religiøs Drøftelse i den bernstorffske Kreds. Andreas Peter Bernstorff siger om sin Moder, at Religionen udgjorde hendes Hovedsyssel og at hun uafbrudt anstillede Betragtninger over den. Hovedtrækkene af hendes Væsen var, bemærkede han tillige, foruden en kvindelig Finfølelse „levende Indbildningskraft, udmærket Hukommelse og mere Fasthed i Sjælen end kvindelig Ømhed“.²⁾ Hendes Tro var ikke en uklar Hengivelse; hun fordybede sig i Problemer om Kristendommens Virkning paa den Enkelte og paa hele Samfundet, og hun viste sin „Fasthed i Sjælen“ ved uvægerlig at gennemføre sine Principper i Livet. Naar hun i sin Ensomhed havde tumlet med religiøse Spørgsmaal, fyldte hun Brevene til sin Svoger eller til Jacobi, til Schrader i London eller andre Fortrolige dermed; kun en stadig strømmende religiøs Optagethed tilfredsstillede hende. Der synes os at være saare liden

Saft og Kraft i denne religiøse Tankevirkosomhed, der strømmer over af de alleralmindeligste Ord om Guds Godhed og Menneskers Synd, og hvori det mest haandgribelige er Fortolkning af Bibelsteder, Drøftelse af Opbyggelsesskrifter og theologiske Kommentarer. Hendes Kristendom er trættende ensformig.

Men dette beror paa dens store Simplehed, den er som en gammelluthersk Salme, hvor hvert Ord er jævnt og lidet mærkeligt, men som dog virker kraftigt og opbyggende paa det troende Sind. Kærnen i Bernstorffernes Religiøsitet er Forsynstro og Syndsbevidsthed, Ansvarsfølelse overfor Gud for hver Tanke og Handling, Forvisning om, at Gud leder hver den der holder sig til ham. Troen er en Livssag, en daglig Gærning der stedse optages paa ny. Kun ved Troen mener Bernstorfferne at kunne leve et hæderligt og retskaffent Liv. Gud er deres Tilflugt i Sorg og Glæde, af ham tager de med Tak enhver Velgærning og Tugt og Prøvelse. Ved daglig Læsning i Bibelen, ved Bøn og Andagt holder de sig nær til deres Gud; hans Ord er deres Rettesnor i alle Ting. De formaner hinanden til at fly Livets Synd og Fristelser, de udmaler idelig Lykken hinsides Døden, naar de udfriede af denne Verdens Synd og Elendighed skal nyde den evige Salighed med hinanden. Overalt i deres Breve fremtræder denne kristelige Tankegang, og særlig Andreas Gottlieb Bernstorff sammenknytter stedse sin daglige Gærning med sin Tro ved fyndige Bibelsprog og djarve Sentenser.

Den bedste Forestilling om, hvorledes Bernstorffernes Tankegang var gennemsyret af Kristendommen, vil man faa ved at læse hvad Andreas Gottlieb lejlighedsvis kunde skrive til sin Broder, og dog taber Brevene i Oversættelsen meget af deres Fynd og naive Ligeformhed.¹⁾

I 1740, da den steinhorstske Sag var lykkelig afsluttet, betalte Andreas Gottlieb efter sin Broders Anmodning 300 Daler til de Fattige, men da han havde gjort det, gav han samtidig Broderen følgende Formaning: „Hvis Du, kære Broder, var en af disse Blinde, der tror at kunne yde Gud Vederlag for en modtagen Velgærning, og mener at dette forslaar, og beroliger sig derved, saa vilde jeg være bedrøvet over denne Udgift, og en saadan Godgørenhed, der ser ud som en Fortjeneste men i Virkeligheden er illusorisk, vilde virke til Din Fortabelse, men jeg har

bedre Tro til Dig, min allerkæreste Broder, og da jeg er overbevist om, at Du ved lige saa godt som jeg og maaske bedre, at det kommer Gud an paa Hjærtet, saa er jeg langt fra at dadle den omtalte lille Godgørenhed. Om jeg lod mig brænde og gav alt til de Fattige, men ikke havde Kærlighed, saa o. s. v. o. s. v., siger Paulus, og det er denne Kærlighed til Gud der maa være Grundlaget for vore Handlinger, de maa udgaa fra dette Princip, udrinde af denne Kilde, og hverken af Følelsen alene eller af Forfængelighed eller af Ønsket om Menneskeros; man maatte gøre det samme, selv om det ogsaa bragte Vanære. Jo mere den gode Gud begunstiger en, desmere maa man hengive sig til ham, desmere maa man løsrive sig fra Verden, rede til at ofre ham Lykke, Ære, Ros, Planer, indbildt Storhed, Fornøjelser o. s. v., og desto mindre stole paa sine egne Kræfter eller paa Lykken, og desto mere tænke paa, at den samme Gud, der ved Begunstigelser vil drage os til sig med vor ganske Sjæl, Sind og alle Kræfter, kan kaste os i Støvet med den samme Lethed, hvis han ser, at vi ad Lykkens Veje føres i Fordærvelse. Man kan ikke dele sig mellem ham og Verden, og han vil alt eller intet. Se, dette siger jeg til Dig, kære Broder, til mig selv og alle mine rigtige Venner; lykkelige de som anstiller disse Betragtninger, men Tusinde Gange lykkeligere den der iværksætter dem, thi Tro og Kærlighed uden Gærninger er Død, og den tomme Viden dræber snarere end den frelser.“

En anden Gang kommer han ind paa helt andre Sider af en Kristens Liv ved at tale om, at han og hans Hustru vil gaa til Alters Langfredag. „Man synes maaske, at vi gaar alt for ofte til Alters, men vi tager kun Hensyn til hvad der er sandt og solidt. Det er ikke af Vane, vi spørger aldrig Almanakken til Raads, vi følger Rørelser i vort Indre, og denne Prædiken af Cramer,*⁾ som Du, kære Broder, har anset for at være den smukkeste af de fire, har paa ny bestyrket os i vor Tankegang. Herskabets Eksempel opbygger og tilskynder Tjenestefolk og Undergivne; vi synes, at en Kristen ikke for ofte kan yde vor guddommelige Frelser og Forløser denne befalede og højtidsfulde Hyldest, og hvis man

---

*) J. A. Cramer, Hofpræst i København, Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Sjælesørger. Sml. hans „Vier Predigten“ S. 115.

først skulde afvente Fuldkommenhed, hvem kunde da gaa til Alters? og skulde Vorherre Jesus Christus have indstiftet et Sakrament, saa sjældent, at det var saa godt som unyttigt? Jo mere man opsætter, desto mindre føler man sig oplivet, desto mere viger man tilbage, og tilsidst følger Lunkenhed efter denne ilde anbragte Ydmyghed. Fuldkommenheden kommer ikke til os, man maa søge den og naa den ved de i Bibelen foreskrevne Midler: god Læsning, brændende og vedholdende Bøn og Sakramenterne. Da følger Ævne efter Vilje; vor Tro styrkes, vore gode Beslutninger mangfoldiggøres, og vore Øjne skælnes bedre det sande fra det falske, Skin fra Virkelighed, og i det hele denne Verdens Intethed. Det er sandt, at den der bander, Drukkenbolten, Vellystningen o. s. v., kort sagt enhver Synder, der vil fortsætte med sin Synd, gør bedst i at afholde sig fra enhver religiøs Handling, og en aaben Krig mod den Almægtige er sammenligningsvis mindre afskyelig end Hykleriet; men enhver Dødelig, der ikke har drevet sin Galskab saa vidt, som ønsker sin Frelse og vil forbedre sig, han synder mod de klareste Principper i vor forstandige Religion, dersom han tror, at Gud vil trække ham op i Himlen ved Haarene, og at han rolig kan afvente dette Tidspunkt. Hvad vilde man sige om en Syg, der vil afvente Sundhedens Genkomst før han tager Lægemidlerne? Hvad vilde man sige om en Fader der forlangte, at hans Barn skulde løbe før det havde lært at gaa ved Haanden eller ved Hjælp af et Ledebaand? En Mand, der er ved at drukne og som ikke vil strække sin Arm ud efter de Reb og Aarer, han finder, kan han blive frelst? Men hvortil alle disse Betragtninger? Jeg opdager for sent, at jeg har bredt mig alt for meget, og Du ved alt dette, kære Broder, mindst lige saa godt som jeg.“

Hvorledes Andreas Gottlieb i mistrøstige Øjeblikke ser paa Verden, føler vi i et Udbrud der aftvinges ham, da han en Gang synes, at han ældes og ikke længere har sit stærke Helbred: „Man kender ikke Fremtiden; stundom er det en Velgæerning af Gud ikke at blive gammel, og forudsat at Himlen giver mig de Aar der er nødvendige for at faa mine Børn opdragede og godt i Vej, er jeg glad ved at forlade denne vanartede, bedragerske, skuffende og elendige Verden, saa snart det maatte behage min Frelser at kalde mig bort fra den. Gid han i sin uendelige Naade vil lede os saaledes, at vore Lamper da ikke skal mangle Olie.“

Det er her alene bitre Følelser over Verden der behersker ham; det er mod Himlen han stunder; men til andre Tider undertrykker han sine Klager og kræver Tilfredshed overfor Tilværelsen; saaledes som naar han en Gang tidlig paa Foraaret taler om, hvorledes alt grønnes og spirer omkring ham, medens det er saa varmt, at man, skønt man endnu er i Februar Maaned, er tilbøjelig til ikke længere at fyre i Ovnen: „I denne Sammenhæng kan jeg ikke lade være at give min Galde Luft over Menneskeslægten, der er vanartet og utaknemmelig nok til at beklage sig over et Vejr for hvilket den skulde takke Gud paa sine Knæ. Da Gud i Fjor ved at nægte os omtrent to Tredjedele af den sædvanlige Afgrøde viste os den nære Afgrund, behøvedes der for at afhjælpe denne usædvanlige Mangel en lige saa usædvanlig Vinter. Denne Vinter er kommen netop som vi ønskede den, den har endog overtruffet vore Forventninger, den har præcist ført Beviset for et naadigt Forsyn, der styrer alt netop som det skal være, og som vaager over vor Opholdelse langt mere end vi fortjener. Men hvad gør disse saakaldte kloge, forudseende, paa-passelige Dødelige? I Stedet for at erkende deres Lykke og tilbede deres Velgører ængstes de for de frygteligste Følger af det daarlige Vejrs Tilbagevenden. Er da den Almægtiges Haand forkortet? Eller kan hans Beskyttelse ikke vare ved? Vil den samme, der i denne Vinter har frelst Kvæget fra Død og Bonden fra Sult, ikke tilstaa os et lige saa usædvanligt Foraar, forudsat at vi ikke gør os alt for uværdige dertil? Og lad os forudsætte det Tilfælde, at vi endnu kommer til at lide under sen Frost, saa sker der derved hverken noget usædvanligt eller ufortjent, og hvorfor saa beklage os og knurre, og det endog paa Forhaand? Vi faar dog tilstrækkeligt alligevel, vi kan leve uden Kirsebær og Mandler, og vi er alt for glade ved at have reddet vort Kvæg paa en næsten mirakuløs Maade. Denne Prædiken angaar ikke Dig, kære Broder, jeg ved, hvorledes du tænker, men præk, om Du vil, Moral for de veltalende og elegante Franskmænd, saa skal jeg gøre mit Bedste for at omvende de landlege Vandaler.“

Dette er en jævn luthersk Kristendom, og den fyldestgjorde Bernstorffernes religiøse Trang. Der er intet originalt i dens Form eller Indhold; dens Betydning ligger i den Kraft hvormed den gennemsyrede deres Tankegang og Livsførelse. Der er en

dyb personlig Redelighed over Bernstorffernes Tro, den forlader dem intet Øjeblik under de mangehaande Forhold hvori offentlig og privat Virksomhed indviklede dem. Vi har fremhævet, hvorledes den enfoldige ubetingede Tro begrænsede Johan Hartvig Ernst Bernstorffs aandelige Horizont og berøvede ham Muligheden for at blive en aandelig Foregangsmand i en Tid hvor de aandelige Strømninger, der bar fremad, alle gik i en helt anden Retning. Det samme gælder den øvrige Slægt; den inderlige Religiøsitet, der udgik fra Hjemmet paa Gartow, begrænsede Synet. Men paa den anden Side skabte den redelige Fromhed en usvigelig Retskaffenhed og Ansvarsfølelse i alle menneskelige Forhold og gjorde Bernstorffernes Karakterer retlinjede og rene.

I alle religiøse Grundspørgsmaal var Bernstorfferne fuldt ud enige, men undertiden hændte det, at Dorothea Wilhelmine og hendes Mand og Svoger ikke helt ud kunde holde Fodslag. Den Blidhed, der havde været over hende som ung Pige, var forlængst trængt tilbage, og i Aarene omkring 1750, da hendes Sønner blev voksne, synes der at have været noget strængt og haardt over hende. „Fastheden i Sjælen“ havde taget Magten fra „den kvindelige Ømhed“. Hun var yderst stræng mod sig selv, men ogsaa meget stræng mod andre, og medens Livets Erfaringer og Sorger gjorde hendes Mand blødere og mere overbærende, synes hun først i sine allersidste Aar at være bleven paavirket af mildere Stemninger. Med brændende Forbønner og skarpe Formaninger vaagede hun over sine Nærmestes Tro og Gærning. Børnene, der daglig førtes ind i hendes Sygeværrelse eller til den Stol hvor hun sad rank og stiv, følte kun Alvor slaa sig i Møde fra det blege smalle Ansigt og de sorte kloge Øjne, der søgte til Bunden af deres Sjæle. I Barneaarene mødte hun dem alene som den strænge Advarer og Revser, og først senere fik f. Eks. den yngste Søn Andreas Peter Lejlighed til at se, at der bag den kolde Skal skjulte sig varm Moderkærlighed.¹⁾ Nu og da stillede hun af religiøse Grunde Fordringer saa strænge, at hendes Mand og Svoger ikke kunde efterkomme dem. I 1756, da hendes ældste Søn Joachim Bechtold vilde ægte en ung Pige hvis Tro ikke var saa udpræget som ønskeligt, modsatte Fru Bernstorff sig bestemt Ægteskabet, og først efter lange Kampe gik hun ind paa at forholde sig passiv for saa at forsøge paa „at give sin tilkommende

Svigerdatter Smag paa Frelsens Vej lidt efter lidt uden at skræmme hende ved den Fuldkommenhed som vi bør stræbe efter, men som ingen uden et Mirakel kan begynde med“, som Andreas Gottlieb Bernstorff udtrykte sig.¹⁾ Hendes Mand fandt Anledning til at fremhæve, at enhver, hvis Moralprincipper var tilstrækkelig strænge, burde have Lov til at leve efter sin Samvittighed, og at man ikke kunde dømme fremmede Samvittigheder.²⁾ Ogsaa mellem Johan Hartvig Ernst Bernstorff og Svigerinden kom det under deres Drøftelse af religiøse Æmner til Sammenstød, fordi Fru Bernstorff idelig krævede, at Svogeren skulde tage mere Hensyn til Religionens Krav end han vilde eller kunde. En Gang var deres Brevskifte nærved at gaa i Staa; lejlighedsvis maatte Johan Hartvig Ernst bestemt hævde sin Ret til i uklare Tilfælde at handle efter sin Forstand og Samvittighed og overlade Resultatet til den Almægtige.³⁾ Overfor Venner og Undergivne øvede Fru Bernstorff, hvor det var muligt, religiøs Paavirkning. Undertiden overleverede hendes Mand hende en eller anden forstokket Synder fra Fængslet paa Gartow til Behandling, og glædede sig naar hun syntes at røre hans Sjæl. En Gang, da der sad en Barnemorderske i Fængslet, besøgte Fru Bernstorff hende jævnlig og virkede for hendes Omvendelse; en anden Gang bearbejdede hun en Mestertyv og hans medskyldige Kæreste; Pigens tre smaa Børn tog Andreas Gottlieb til sig baade af Øvrigheds- og Kristenpligt, „thi ogsaa disse elendige Smaaorme er jo løskøbte ved vor Herres og Frelsers dyrebare Blod.“⁴⁾ Om-trent samtidig med at Johan Hartvig Ernst Bernstorff forlod Paris, havde Familien den Sorg, at Dorothea Wilhelmines Broder, en Weitersheim der var Officer i fransk Tjeneste, blev fængslet for Gæld i Frankrig og paa Grund af misligt Spil og andre kriminelle Forhold berøvet sin Stilling.⁵⁾ Familien fik ham gennem Wasserschlebe og Belle-Isle friet for vanærende Straf og ud af Frankrig mod at ofre mange Penge. Der var Tale om, at han skulde udvandre til det franske Amerika, men da han i saa Fald sikkert vilde gaa over til Katholicismen, tillod Bernstoffernes protestantiske Samvittighed dem ikke dette; Wasserschlebe tog ham med sig til Gartow i Foraaret 1752, og nogen Tid senere fik Johan Hartvig Ernst Bernstorff ham anbragt i dansk Tjeneste. Da han fra sit vilde Liv i Paris kom til Gartow, tog Dorothea

Wilhelmine sig her for ligefrem at omvende ham til Kristendommen; visse Timer om Dagen talte hun i Enrum med ham, og stor var Glæden da han i alt Fald tilsyneladende kom paa bedre Tanker. „Hvor er de mange Penge ikke vel anvendte og hvor høje Renter vil de ikke give!“ udbød Andreas Gottlieb i Haabet herom. Saaledes var Dorothea Wilhelmine Familiens altid vaagne religiøse Samvittighed, og Mindet om hendes strænge Fromhed virkede længe efter hendes Død paa Gartow.

IV.

Da Andreas Gottlieb i sin Tid var bleven gjort bekendt med Familiestatuttet og havde aflagt en højtidelig Ed paa at overholde dets Bestemmelser, saa han, at det ikke alene paalagde ham Forsorg for Familiens aandelige og timelige Vel, men at det tillige stærkt fremhævede, hvor nøje Slægtens Vel var forbunden „mit der Wohlfahrt und dem bene esse auch guten Gouvernement des Landes, der Republic oder Societatis civilis, worin man lebet und wo man stabiliret ist“. Han forstod, at der heri laa endnu en vigtig Livsopgave; han mindedes, hvorledes hans Bedstefader havde opfyldt denne, og følte at, naar han i sin Ungdom havde modtaget Uddannelse til at udfylde „honorabile officia“, saa havde han ikke Lov til at unddrage sig disse naar de tilbødes ham. Derfor kom han ogsaa ind i sine Hjemlandes offentlige Liv og udfyldte med Ære sin Gærning der.

Andreas Gottlieb var ingenlunde uden almindelig politisk Interesse. I Universitets- og Rejseaaarene, under Samlivet med Keyssler og ved at følge alt hvad der vedrørte Broderen, havde han rig Lejlighed til at lære europæisk Storpolitik og Hovedlandenes indre Forhold bedre at kende end det i Reglen faldt i hans Standsfællers Lod. Han fulgte stedse alle politiske Begivenheder med Opmærksomhed, han læste hvad Aviser, Flyveskrifter og skrevne „Extrakt-Schreiben“ havde at melde, og følte sig stolt af den bedre Viden, han ofte sad inde med gennem Breve fra Broderen eller andre Venner. Han holdt af at behandle Storpolitik i sine Breve til Broderen og kunde give denne lange Lektioner deri, indtil han pludselig brød af med en godmodig be-

skeden Bemærkning, saasom „jeg synes, at Du gaber, kære Broder, over dette en landlig Politikers vandalske Ræsonnement, og derfor tier jeg stille.“¹⁾ Han havde i Storpolitik som i alt andet meget bestemte Meninger; naar han havde sluttet en lang Udvikling med det „Dixi“ som ofte pranger med store Bogstaver ved Slutningen af hans Breve, lod han sig vanskelig noget afdisputere. I hans storpolitiske Sympathier herskede Traditionerne fra hans Bedstefaders Tid, og han fik rig Anledning til at udtrykke dem, da hans Hjemstavn i disse Aar under den østrigske Arvefølgekrig og den preussiske Syvaarskrig laa midt i de store politiske Begivenheder.

Andreas Gottlieb var ivrig hannoveransk og engelsk sindet; han ansaa Kejserhuset for Tysklands faste Borg, Frankrig var Arvefjenden, og Preussen enten dens Hjelper eller en stadig Fare for de mindre tyske Stater og Tysklands Frihed. Især under den østrigske Arvefølgekrig traadte dette frem; Andreas Gottlieb var dybt forbitret over Frankrigs Indblanding i Tysklands Sager; han sørgede efter Kejservalget 1742 over, „at den tyske Nation, som før havde været saa tapper, saa skinsyg over sin Frihed og saa enig, nu svækkede sig ved indre Strid og med bøjet Hoved gik under Aaget“. Derfor angreb han Danmarks Politik naar denne syntes ham for franskvenlig, og skændte paa Broderen da han i Frankfurt sluttede sig nær til Belle-Isles Kreds og syntes paavirket af dens Synsmaade.²⁾

Bag ved Talen om „Tysklands Frihed“ eller Stiklerierne paa Broderens formentlige Forkærlighed for Frankrig laa der dog ingen bevidst tysk Nationalfølelse. I sine Breve brugte Andreas Gottlieb i Reglen Fransk, undtagen hvor Æmnet var Gods- eller Landbrugsspørgsmaal, eller, betegnende nok, naar han blev stærkt bevæget og søgte kraftige og drastiske Udtryk; da brugte han et Tysk der var stærkt spækket med nedersachsiske Ord og Vendinger. Naar han lejlighedsvis talte om sig og Nordtyskerne som stammende ned fra „Østgothoer og Vandaler“, og glædede sig over at deres Sæder var blevne mildnede ved Bekendtskabet med Frankrig, saa var sligt ikke helt Spøg. For ham var Frankrig Civilisationens Centrum, hvor lidet han end yndede den franske Kulturs ukristelige og umoralske Præg. Hans Dannelse var, saa nordtysk han end var i Sind og Skind, fransk tilskaaren, og kun et enkelt Tegn

træffes paa, at han ved Siden af sin politiske Uvilje mod Frankrig havde Følelsen af, at ogsaa fransk Sprog øvede et uberettiget Herredømme paa tysk Grund. Under Diskussionen om en Indskrift til en Port paa Dreilützow forsvarede han sit Valg af et tysk Vers af Digteren Canitz med, at det dog var endnu mere passende at skrive Tysk i Tyskland end Fransk, og vilde imod Sædvane ikke følge Bedstefaderens Eksempel, naar denne paa Wedendorff havde sat den franske Indskrift „Tant vaut l'homme, tant vaut sa terre“ midt imellem de to latinske Sentenser: „Vita rustica parsimoniae, diligentiae, justitiae magistra est. Cura ut et eadem tibi non sit ignaviae occasio“ og „Ne villa fundum quaerat, neve fundus villam.“¹⁾ Han var ej heller ubekendt med de særlig tyske Kulturstrømninger; Forbindelsen mellem Klopstock og Johan Hartvig Ernst Bernstorff grundlagdes paa Gartow i Aaret 1750, og Klopstock gæstede i de følgende Aar ofte Gartow, hvor man begærlig slugte hans „Messias“ og hans Oder. Men det var den religiøse, ikke den nationale Side af Klopstocks Digtning der interesserede.

Med Hensyn til de europæiske Landes indre Politik, til Forfatningsforhold og Stændernes indbyrdes Stilling havde Andreas Gottlieb Bernstorff sine bestemte Meninger og udtalte dem uforbeholdent i sine Breve. Snart fremkaldte Christian VI's Skattepolitik hans Kritik, snart gav engelske Parlamentsforhandlinger, preussiske Love, eller Striden mellem de franske Parlater og Regeringen ham Anledning til at udvikle sine Theorier, „thi“, som han skrev til sin Broder, „næst efter Algebraen er Politiken min stærke Side, og skal vi nogensinde blive enige, saa maa vi fastslaa de første Principper.“²⁾

Hans Udgangspunkt var hans egen daglige Økonomi; han stillede de samme Krav til en Fyrste som til en Godsejer; der skulde være Balance i hans Regnskab, Udgifterne skulde være forstandige, og det var uforsvarligt at paalægge ny Skatter for, som han med Sidehug til Christian VI's Slotsbygninger bemærkede, „at bygge over Ævne“ eller for „at nedrive hvad der er af Sten, og gøre det om i Marmor“³⁾; han krævede Ansvarsfølelse og Hæderlighed af den der stod højt i Samfundet, og harmedes hvor han saa Fyrster eller Ministre ledes af de Lidenskaber og selviske Bevæggrunde som deres Stilling fremkaldte. Hans Opfattelse var lige saa stræng og alvorlig som Broderens.

Han var fuldblods Aristokrat; som Kristen anerkendte han vel, at overfor Gud var alle lige, og hans jævne Væsen lod ham omgaas Præsten og andre borgerlige Embedsmænd saa vel som sine Bønder med stor Ligefremhed og Venlighed, men hans Syn paa Samfundslovgivning og Forfatningsforhold bar intet Spor deraf.

Han ansaa det for en Selvfølge, at Adelen skulde være den privilegerede og herskende Stand, og han tænkte sig overhovedet ikke, at det kunde være anderledes i Hannover og Meklenburg, hvor Adelsvælden blomstrede, og det er karakteristisk, at den første Betingelse, han stillede da hans Sønner skulde søge sig Brud, var „bonne familie, id est point roturière und neugebachen.“*)

Hans offentlige Virksomhed blev i Overensstemmelse med denne Tankegang Varetagelse af de adelige Standsinteresser. Ogsaa der delte han og Broderen Bedstefaderens Arv; Andreas Gottlieb den ældre havde paa en Gang været Fyrstetjener i Hannover og i Meklenburg Adelens Tillidsmand. I Danmark blev Johan Hartvig Ernst Bernstorff en enevældig Fyrstes Minister, medens Andreas Gottlieb hjemme fandt sin Plads i første Række blandt sine Standsfæller.

Først og fremmest virkede han i Hannover. Kort efter sin Faders Død blev han den 4. Juli 1738 af Stænderne valgt og derefter af Kurfyrsten udnævnt til „Kriegsrath“, og 1. December samme Aar til „Land- und Schatzrath“ i Landskabet Celle, den Del af Fyrstendømmet Lüneburg hvortil Gartow hørte.¹⁾ Højere Stilling attraaede han ikke; i den sidste halve Snes Aar af hans Liv var der idelig Tale om, at han skulde vælges til „Provincial-director“ i Lüneburg, den højeste Stilling som Landskabets Adel kunde tildele nogen. Men han vægrede sig stadig, og Spørgsmaalet kom, uvist af hvilken Grund, ikke til at foreligge.

Hans Embeder som Krigs- Land- og Skatraad for Landskabet Celle stammede fra hans Plads som Medlem af det lüneburgske Stænder paa Landdagen i Celle.²⁾ I faa tyske Lande var Stændervæsenet saa udformet som i Hannover og Meklenburg, men i Hannover var Stænderne tillige som en stor Del af den kurfyrstelige Administration sondrede efter de Landskaber der i Løbet af Aarhundreder var samlede sammen under det welfiske

*) „God Familie, det vil sige ikke Borgerlig og ikke nybagt Adel.“³⁾

Dynasti. Det adelige Element havde absolut Overvægt i de hannoveranske Stænder, og særlig paa Landdagen i Celle laa al Indflydelse hos det adelige Ridderskab; kun tre Stæder havde Repræsentanter, og de betød saa godt som intet; de fri Bønder var slet ikke repræsenterede. Men endvidere var Stændernes sædvanlige Karakter i Hannover bleven stærkt ændret derved, at næsten al deres Virksomhed var koncentreret i en Række staaende Udvalg, der ikke blot, som Meningen fra først af havde været, besørgede de løbende Forretninger og i ekstraordinære Tilfælde, naar Landdagen ikke var samlet, afgjorde vigtige Sager, men i Virkeligheden havde tiltaget sig al Magt. Fra først af havde hvert Landdagsmedlem haft sin Del af Magten, men efterhaanden havde der dannet sig et „landstændersk Oligarki“, der var saa meget mere fremtrædende, som Udvalgene for en Del supplerede sig selv.¹⁾ De rige gamle Adelsslægter dannede i Hannover et mægtigt Aristokrati indenfor Adelen og beherskede blandt andet de stænderske Udvalg; næsten alle Medlemmer var i Slægt med hinanden, og det var i det 18. Aarhundrede sjældent, at der indvalgtes et Medlem af en Slægt udenfor de 70—80 højadelige Familier, der en Gang havde dannet en Ring som det var svært at gennembryde. Dette Forhold afstedkom idelig stærke Brydninger indenfor den hannoveranske Adel; noget ind i det 19. Aarhundrede fandt Regeringen sig beføjet til at fremhæve, „at ved Valgene til Udvalgene og de højt ansete og højt lønnede stænderske Embeder havde vel Hensynet til Slægtskab og Naboskab betydet mere end Hensynet til det offentlige Vel“.

Til denne højtidelige Kreds hørte Bernstorfferne, og ved dens Tillid fik Andreas Gottlieb i Kraft af sine Embeder Plads i alle de fire Udvalg, som beherskede Landdagen i Celle. Han følte dette som en selvfølgelig Sag, Slægtens Traditioner efter Bedstefaderens Tid berettigede ham dertil; han stod sammen med sine, og mente at en saadan dobbelt sigtet Kreds var de bedste Ledere baade af den øvrige Adel og af det hele Land.

Han var ikke hævet over sin Kreds's almindelige Tankegang; ogsaa han værgede „Oligarkiets Privilegier“ og hjalp sine Slægtninge og Venner til de bedste Pladser, for saa vidt ikke Uhæderlighed eller grov Udygtighed lagde bestemte Hindringer i Vejen. Hvad vi kalder Nepotisme og anser for utilladeligt i det offentlige

Liv, betragtede man den Gang med helt andre Øjne. Han sørgede for sine, og lod ingen Lejlighed gaa forbi hvor en Slægtning, Ven eller Undergiven kunde blive anbragt. I Lande som Hannover og Meklenburg fremmede den herskende Adel sine Standsinteresser ad denne Vej, og ogsaa i Bernstorffernes Breve drøftedes idelig Paarørendes Anbringelse. Da Bernstorfferne fik fast Fod i Danmark, fik denne uheldige Side af deres Virksomhed rig Lejlighed til at udfolde sig.

Andreas Gottliebs regelmæssige Arbejde var stort. To Gange om Aaret maatte han flere Uger ad Gangen møde til Landdag i Celle; naar han saa derfra skulde til meklenburgske Landdage, varede det længe før han saa Gartow igen. Ofte drog Udvalgs-møder ham ud paa flere Dages Rejser; i Krigstider, naar han som Krigsraad maatte lede Udskrivning af Kontributioner og repræsentere Landet overfor de franske Tropper, fik han ikke Ro halve Aar igennem.

De hannoveranske Stænders Myndighed var stærkt begrænset af den landsherrelige Forordningsret; egentlig besluttende Myndighed havde de saa godt som ikke i almindelige Lovgivnings-sager, men i Reglen kun raadgivende.¹⁾ Tyngdepunktet i deres Indflydelse laa i Skatte- og Finansvæsenet; men der var Forholdene indviklede og uklare paa Grund af en dog langt fra gennemført Sondring mellem det landsherrelige Finansvæsen, Kammeret, og det stænderske, hvortil kom, at Landskabsinddelingen næsten umuliggjorde enhver almindelig Ordning for hele Staten. Grænserne for Stændernes Skattebevillingsret var snævert dragne, men nogen Indflydelse havde de baade overfor ny Paalæg og Ændring i gamle. Derimod hævdede de i Reglen sejjerrigt deres Ret til at bestemme, hvorledes de faste eller ekstraordinære Afgifter skulde fordeles indenfor Landskabet, et Privilegium som de satte særlig Pris paa, og som allerede Andreas Gottlieb Bernstorff den ældre havde fastslaaet som deres ubetingede Ret.²⁾ Ved denne Fordeling og ved alle Forhandlinger om Skattespørgsmaal brødes de adelige Interesser idelig med Regeringens, og her maatte de stænderske Embedsmænd, Land- og Skatraaderne, tage Stødet af. Paa den ene Side maatte de forhandle med Regeringen, afveje dennes Krav mod de stænderske Rettigheder og adelige Friheder, og paa den anden Side overbevise deres Kolleger i Udvalgene eller hele

Landdagen i Plenarmøder om, at den med Regeringen truffne Afgørelse var den bedste eller bedst mulige. Bernstorff tog sig samvittighedsfuldt af alt. Den Jura, han havde lært i Tübingen, kom ham til Gode. I tvivlsomme Tilfælde søgte han Raad hos Jurister og kyndige Kolleger og dannede sig en selvstændig Mening om enhver Sag. Hertil havde han Taalmodighed, men vanskeligere udholdt han de endeløse Debatter i Udvalg eller „Plenum“, hvor den godsherrelige Selvskhed fik Udtryk i stadig Opposition eller meningsløse Særstandpunkter. Dér var han nær ved at gaa ud af sit gode Skind af Ærgrelse over at spille Tid og Argumenter, og han traktede baade mundtlig og i Breve sine Modstandere med al den drastiske Bidskhed, han raadede over. „Man maa indrømme“, kunde han da skrive, „at der mellem Landjunkere er meget mærkelige Skabninger, de er blinde og stortalende, uretfærdige og utaknemmelige, de glemmer at de er Vasaller, de forlanger det umulige, de beklager sig uden Grund, og jeg vilde hellere tærskes end være deres Landraad eller Repræsentant i det snævre Udvalg.“¹⁾ Eller, som han udtrykte sig ved en anden Lejlighed: „Hvem kan aabne Øjnene paa Bæster der med Vilje gør sig blinde og lader sig regere af Taaber eller Forrædere, af Frygt for at man skal sige om dem, at de følger kloge Folks Raad?“ „Landraader er at beklage der skal have at gøre med Folk af denne Slags, og Uordenen, Spektaklet, Skænderiet er ubeskriveligt. Hvis man ikke bliver ved at slaa paa deres Hjerne-skål indtil den aabner sig, saa faar man aldrig nogen Fornuft der ind; de firbenede ere mindre fæiske end vore Landjunkere, naar en falsk Broders hule Raisonnement har bragt dem i Harnisk, og Virkeligheden overgaar min Beskrivelse.“ „Gud vil sørge for alt, men den store Hob gør sit yderste for at fordærve alt godt og afskrække alle ærlige Folk ved Galskab, Daarskab og Blindhed.“²⁾ Alle disse haarde Ord om Medlemmerne af de meklenburgske Stænder i Güstrow i 1746 er af en Toneart som Andreas Gottlieb Bernstorff idelig brugte om sine Standsfæller. Hans Fordringer til Adelsmænd var strænge; hvor de optraadte taabeligt og hovmodigt, hvor de satte sig ud over Lov og Ret eller vakte Forargelse ved slet Økonomi eller slet Vandel, der slog hans haarde Dom dem flade, som Plejlslag slaar kærnetomme Aks. Selv glemte han aldrig Andreas Gottlieb den ældres Ord.

om, at „han var en Adelsmand, der stammede fra retskafne Folk, som havde levet vel og med Ære i Landet“, hvorefter det var hans Pligt at leve og optræde. Det harmede og oprørte ham hver Gang han saa en Adelsmand skeje ud. Menneskelige og kristelige Synspunkter forenedes hos ham som hos Broderen; stadig afsluttede de Omtalen af en Mand med at konstatere, om han var hæderlig, renlivet og kristelig, og Andreas Gottlieb Bernstorffs Børn hørte ham idelig sukke over, hvor faa brave Folk og gode Kristne der var i denne syndige Verden og særlig mellem hans adelige Standsfæller.

Retssands og Vilje til at forlige Modstandere ledede Bernstorff i alle politiske Forhandlinger; undertiden blev han hidsig og havde Lyst til at slaa Spillet over Ende, men hans Maehold sejrede i Reglen. Han ansaa det for sin Opgave at hindre ethvert Sammenstød mellem Adel og Fyrstemagt ved at faa begge Parter til at respektere hinandens Rettigheder. Han kunde slide i lange Tider for at faa et formelt Retsspørgsmaal anerkendt, og ansaa det altid for en Ulykke, om man ved Overenskomst skulde slaa af paa et klart Retsstandpunkt; men holdt enhver stædig paa sit, ja saa valgte han hellere et magert Forlig end en fed Proces. Strid for Stridens Skyld hadede han.

Det var Andreas Gottlieb Bernstorffs Stolthed i sin offentlige Virksomhed at indtage en urokkelig selvstændig Stilling. Han føjede sig ikke efter noget Parti, og han krummede ikke sin Ryg for nogen Fyrste. „Gud ske Lov“, skrev han en Gang til sin Broder i Anledning af en Strid mellem nogle hannoveranske Adelsmænd, „jeg kan se begge Partier lige i Øjnene; jeg er neutral og smigrer mig med, at man frygter og agter min Dyd, at man ved at jeg er urokkelig i mine Principper; man gætter Indholdet af mit Votum før jeg aabner Munden, og man prøver end ikke paa at drage mig ind i Kabalerne.“¹⁾

Da han i 1753 satte en Indskrift over den store Haveport paa Dreilützow, da Hovedbygningen og Haven der omsider var fuldendt, valgte han et tysk Vers af Digteren Canitz, der, som han med fuld Ret sagde, udtrykte hans Tanker, Principper og Livsvaner, som var de skabte til at sættes paa hans Ligsten. Indskriften, der staar der den Dag i Dag, lyder saaledes:

„Glückseelig ist der Mensch, den ein begrüntes Feld von Hochmuth und von Geitz entfernt beschlossen hält, und welcher in sich selbst kan ein Vergnügen finden, das er nicht nöthig hat an frembdes Glück zu binden; der Fürsten-Gunst zwar hoch, doch Freyheit höher schätzt, und nicht des Pöbels Wahn zu seinem Richter setzt. Hier ist mein eigner Grund, der mir selbst angestorben, hier ist kein Fussbreit Land durch schlimmes Recht erworben, kein Stein der Wittwen drückt und Waysen Thränen presst, kein Orth, der einen Fluch zum Echo schallen lässt.“

„Men“, skrev Andreas Gottlieb til sin Broder, „min Yndlingsætning er denne: „der Fürsten-Gunst zwar hoch, doch Freyheit höher schätzt“; den burde være Valgsprog for enhver Adelsmand af Navnet Bernstorff, der er født Meklenburger og valgt til Provincialraad.“¹⁾ Denne Selvstændighedsfølelse fremtraadte ikke mindst under hans Deltagelse i det offentlige Liv i Meklenburg. Her havde Andreas Gottlieb Bernstorff den ældre spillet en stor Rolle under Kampene mellem Adelen og Hertugen; han havde støttet det meklenburgske Ridderskab med Raad og Daad, havde laant dem Penge og som hannoveransk Minister virket til Bedste for dem hos Nabomagterne ad diplomatisk Vej. Datiden kaldte ham det meklenburgske Ridderskabs Sjæles Sjæl.²⁾ Hans Minde holdtes derfor højt i Ære i Meklenburg, og for Andreas Gottlieb betød dette overordentlig meget. Traditionerne fra Bedstefaderens Tid paavirkede ham stedse; han straaled af Glæde naar han ved Landdagen i Meklenburg hørte Andreas Gottlieb Bernstorffs Navn nævne med Ærefrygt og Taknemmelighed, og hans Stolthed blussede højt naar han mærkede, at man talte om Broderen med noget af den samme Respekt.³⁾ Han følte sig derfor forpligtet til at fortsætte sin Bedstefaders politiske Arbejde i Meklenburg og varetage ogsaa den Del af denne Arv som hans Broder under sin Fraværelse var afskaaren fra at røgte.

I 1729, et Par Aar efter Andreas Gottlieb Bernstorff den ældres Død, var Hertug Carl Leopold paa Grund af Overgreb mod Adelen efter Proces for Hofraadet i Wien bleven afsat, og hans Broder Christian Ludvig af Kejseren indsat som Administrator. Men Striden rejstes atter, ogsaa efter at Christian Ludvig ved Broderens Død 1747 var bleven regerende Hertug. Der kæmpedes paa de aarlige Landdage og i ekstraordinære Kommis-

sioner, der klagedes til Kejseren og procederedes for Hofretten i Wien, indtil der omsider sidst i Tyverne banedes Vej for en Udsoning, som 1755 førte til det saakaldte „landesgrundgesetzlicher Erbvergleich“ i Rostock, der fastsatte Grænserne for Stændernes og Hertugens Magt.

Paa dette sidste Stadium af Striden deltog Andreas Gottlieb Bernstorff i Forhandlingerne, og hans Breve til Johan Hartvig Ernst Bernstorff giver et levende Billede af nordtysk Stænderliv og Ridderskabspolitik. Han var med paa alle Landdage, blev valgt ind i alle vigtigere Udvalg, og forhandlede uafbrudt mundtlig og skriftlig med de forskellige Partier. Han var selvfølgelig en ivrig Forkæmper for de adelige Privilegier hvorom Kampen stod, men da det stundede mod Forlig, blev det hans Hovedopgave at hidføre dette. Der havde udviklet sig skarpe Modsætninger indenfor Adelen selv; en Del var bleven vundet ved Gunst og Gave og forfægtede Hertugens Sag; overfor dem havde Andreas Gottlieb Bernstorff kun Foragt, de svigtede de helligste Pligter og fortjente ikke Navn af Adelsmænd. Paa den anden Side var der et uforsonligt Parti, der ved voldsomme Ord og hadefulde Angreb søgte at forhindre ethvert Forlig. Men i Midten stod et voksende Flertal, der ønskede at ende en Strid hvis Fortsættelse de, med Sideblik til Frederik II's formentlige Anneksionslyster, frygtede kunde blive skæbnesvanger for Meklenburgs Frihed, om den endnu en Gang skulde give Anledning til andre Magters Indblanding. Til dette Parti sluttede Andreas Gottlieb Bernstorff sig, men saaledes at han bestræbte sig for at bevare en Særstilling, der tillod ham frit at optræde som Mægler og Underhandler; thi netop heri satte han en Ære, selv om det nu og da skaffede ham Utak fra begge Sider. Bedst lærer man hans offentlige Personlighed at kende gennem en Skildring som han en Gang gav af sig selv, da hans Broder havde fortalt ham, at Breve fra Meklenburg roste ham i høje Toner.¹⁾ „Tør man uden Indiskretion spørge, hvad det er for Korrespondenter der tildeler mig en Ros, som jeg prøver paa at gøre mig værdig til ved al den Umage, jeg gør mig, og ved mine Hensigters Renhed, og som jeg maaske kunde fortjene om en halv Snes Aar, hvis jeg blev i Landet, men som er altfor pragtfuld for nærværende Tid? Jeg skal ikke gøre Omstændigheder med Dig, kære Broder, og for at tale fortroligt og aabenhjærtigt

skal jeg ikke nægte, at jeg har nogen Indflydelse, at jeg er den fasteste Støtte for nogle og visse andres Svøbe; det gode Parti hædrer mig med sin Tillid og hæderlige Folk med deres Venskab, selv mine Fjender viser Agtelse for mit Navn og min Person, de hører helt opmærksomt paa mine Taler, og saa snart man har Brug for en Adelsmand der er modig, uforsagt og urokkelig, eller, om Du vil, uforskammet og krasbørstig, naar ingen anden vil hænge Bjælderne paa Katten, saa søger alle Blikke mig. Undertiden har jeg den Lykke at aabne Øjnene paa de andre, og jeg vilde lyve, hvis jeg sagde, at jeg aldrig havde fremmet det gode eller forhindret det onde. Alt i alt regnes jeg for det, jeg vil regnes for, det vil sige Patriot, ivrig, upartisk, sandhedskærlig, aaben, arbejdsom, fast, uegennyttig, brav Mand, Kristen. Ofte skyder jeg Hjærtet op i Livet paa det gode Parti, naar det opgiver Ævret eller bliver træt, og da jeg prædiker for dem ved mit Eksempel, saa efterligner jeg Officeren der fører de Flygtende tilbage til Slaget. Men trods alt dette gør jeg ikke Underværker; man holder af mig og agter mig, man frygter mig, om Du saa vil, man finder endog at jeg har Ret, man overvælder mig med Komplimenter, der keder mig og gør mig forlegen, man sætter sig for at efterligne mig, hist op og her ned, men saa snart Lejligheden er der, forvirrer Lidenskabens Fornuften, man beundrer da Fejlene hos sine Venner, dadler selv de mest iøjnefaldende Fortrin hos sine Fjender, Fortjenesten regnes for intet, Menneskefrygt, Bihensyn, elendig timelig Interesse regerer alt, og det store Flertal bliver altid ved at være blindt, taabeligt, ondt, uretfærdigt og falskt dømmende. „Virtus laudatur et alget“ og Oxenstjerne havde kun alt for megen Ret til at sige: „Nescis mi fili quam parva mundus regatur sapientia“. For Resten klager jeg for min Person ikke over nogen Moders Sjel, tværtimod, jeg er godt tilfreds. Jeg har erhvervet flere oprigtige Venner, og den hertugelige Familie udmærker mig i høj Grad.“¹⁾

Paa dette sidste, Landsherrens Anerkendelse, satte Bernstorff ikke mindre Pris end paa sine Standsfællers Tillid. Han var ingen Hofmand og holdt sig helst borte fra Hoffet, hvor „de ny Klæder tyngede ham“, han skyede al Statstjeneste og vilde kun beklæde de stænderske Embeder, men dette var kun Udtryk for en personlig Selvstændigheds- og Frihedstrang. Naar det første

Led af hans letfattede politiske Trosbekendelse var, at det først og fremmest gjaldt om med alle lovlige Midler at værne de adelige Rettigheder, saa var det andet dyb Respekt og Loyalitet over for Landsherren. Hvor store Fordringer han end stillede til Fyrsten, af hvem han krævede de samme menneskelige og kristelige Dyder som af sine Standsfæller, og hvorvel han indsaar, at det kun var faa Fyrster der fyldestgjorde Kravene, saa førte dette dog ikke til nogen moderne Theori hos ham. Kongedømmets guddommelige Ret bestred han ikke, „mon Dieu“ og „mon Prince“ nævnede han i samme Aandedræt; helst saa han bort fra Fyrstens Fejl og lagde Skylden paa slette Raadgivere. Naar man læser hans blindt beundrende Udtalelser om f. Eks. Georg II. og den elendige Prins Frederik af Wales, skulde man tro, at disse Fyrster var uden Plet og Lyde. Hvad der end havde været mellem hans Bedstefader og Kurfyrstkongen, saa var det nu glemmt; han omtalte Georg II. og senere Georg III. med dyb undersøgtlig Kærlighed, krævede af sine Standsfæller de samme Følelser, og harmedes naar han saa en hidsig Opposition paa Landdagene i Celle; overfor Oppositionen i det engelske Parlament nærrede han de bitreste Følelser. Naar han fik Beviser paa sin Konges Anerkendelse, var hans Glæde stor, og han var ikke mindre stolt naar han hørte sin Broder omtale med Velvilje og Ros af Kong Georg eller et Medlem af Kongehuset. I Meklenburg var det samme Tilfældet. Det var med den største Tilfredshed at han fortalte sin Broder, hvorledes Hertugen, hver Gang han under Landdagen kom til Schwerin, viste ham Velvilje og udtalte sig anerkendende om dem begge. I 1752 havde Hertugen, da han tog Afsked med Andreas Gottlieb, bedt ham bevare sine gode Følelser for det hertugelige Hus, og han havde et stærkt Indtryk af, hvor vel stemt man var imod ham og hans Broder, hvilken sidste var bleven kaldet til et vigtigt Møde i Rostock for at bringe Forhandlingerne mellem Hertugen og Stænderne over et dødt Punkt. Det kunde Andreas Gottlieb lide, og han fastslog glædestraalende, „at, forudsat at man ikke er dum, grov eller taktløs, kan man i Meklenburg være en meget fast Patriot uden at miste sin Herres Naade“. „Jeg kan sige omtrent det samme om Hannover; man ved dèr meget vel, at jeg, naar det gælder mit Embede, maaske er den ubøjeligste af alle,

og alligevel husker Du nok, kære Broder, at Dhrr. Ministre har talt om mig til Dig med Venskab og Godhed.“¹⁾)

Saaledes spores i Andreas Gottlieb Bernstorffs politiske Optræden Traditionerne fra Bedstefaderens Tid; ogsaa han var selvstændig og myndig, ogsaa han brød sig ikke om „de sekundære Aarsager“, der bestemmer Fyrstens Gunst i Smiger, Intriger og sligt, han vilde kun virke ved sin personlige Dygtighed. Andreas Gottlieb Bernstorff den yngre vilde som den ældre kun regnes for hvad han var; satte man Pris paa hans Vilje og Gærning, var han glad, hvis ikke, var han en Mand „der vel skattede Fyrstegunst højt, men dog Friheden højere“. Ude som hjemme bar hans Væsen Præg af kraftig Selvstændighed og bred Ligefremhed.

TIENDE KAPITEL.

Andreas Peter Bernstorffs Barndom paa Gartow. Universitetsliv og Rejser.

1735—1758.

I.

AF Andreas Gottlieb og Dorothea Wilhelmine Bernstorffs fire Børn var de to ældste Drengene, de to yngste Piger. Døtrene levede kun kort; Charlotte Claudine Louise, der var født 13. Oktober 1736, døde allerede den 13. December 1742; Christiane Elisabeth Marianne blev kun halvfemtende Aar, idet hun kun levede fra 2. Oktober 1739 til 3. April 1754 efter at have ført en kummerlig Tilværelse i Vanførhed og Sygdom. Den ældste Søn Joachim Bechtold var født den 21. April 1734; Aaret efter, den 28. August Kl. 9 om Morgenen fødtes, vistnok i Hannover, den yngste Søn; han fik i Daaben Navnet Andreas Peter.¹⁾

Ligesom i sin Tid Andreas Gottlieb og Johan Hartvig Ernst, opdroges de to Brødre sammen, og deres første Barndom forløb, som Andreas Peter siger, „i uskyldig Glæde“. ²⁾ Aaret 1740 blev et Vendepunkt i Smaadrengenes Liv, idet de fik en Hovmester; men denne Begivenhed kom kun til at kaste Skygger over Andreas Peter Bernstorffs Barndom. Gamle Keyssler havde bragt Hovmesteren, en Studiosus ved Navn Münter, til Huse, tiltalt af den unge Mands stille og beskedne Væsen og gode Kundskaber i Humaniora. Men Valget var uheldigt; alle Münters øvrige Egenskaber gjorde ham uskikket til Lærergærning. Han var, efter hvad Andreas Peter Bernstorff mange Aar siden fortalte, ikke

blot usædelig, men ogsaa haard og hidsig, uvant med at omgaas Mennesker, og uden Begreb om at behandle Børn. Der opstod snart et daarligt Forhold mellem ham og hans Elever; han kendte kun ét Middel til at skaffe sig Lydighed, nemlig Prygl; det Middel anvendte han næsten daglig, men kun overfor den blødere Andreas Peter. Den ældre Broder Joachim Bechtold, der var voldsommere af Karakter, vovede han ikke at slaa, af Frygt for at han skulde klage til Faderen. Nu og da gik Münter dog til den modsatte Yderlighed og lod Drengene faa deres Vilje i alle Ting.

Kun Tidens almindelige pædagogiske Synsmaade forklarer, at det kunde vare hele ti Aar, før Andreas Gottlieb fik Indtryk af, at dette var galt, og skilte sig af med Münter ved at anbefale ham til en Amtssekretærplads i Gadebusch. Vi kan vanskelig forstaa, at Forældre, om hvis Kærlighed og Omhu for Børnene de bevarede Breve indeholder stærke Vidnesbyrd, ikke opdagede, at denne meningsløse haarde Behandling skadede Børnene. Hvor er det muligt, at et Barn som Andreas Peter uden at betro sig til Forældrene Aar efter Aar kunde bære dette Tryk? Men de Breve, hvori vi kan følge Andreas Gottliebs Agtpaagivenhed og Kærlighed overfor hans Børn, viser os kun den ene Side af Forholdet. Hvis Brevene stammede fra moderne Forældre, vilde vi med Rette tænke os det frieste fortroligste Forhold som Baggrund. Men det var langt fra saaledes. Mellem Forældre og Børn skabte Kravet om ubetinget Lydighed den Gang en dyb Kløft; Stræng-
hed ansaas for det eneste Middel til at frembringe nødvendig Ærbødighed; den Fader, der var for mild eller for lettilgængelig, frygtede for at tilsætte sin Autoritet. Det ansaas for Forældrenes Pligt ikke at lægge deres Kærlighed for Dagen overfor Børnene; ogsaa heri skulde kristelig Alvor finde et Udtryk. Formerne for Omgang mellem Forældre og Børn var strænge og stive, og man tænkte ikke paa, at fortrolig Meddelsomhed fjærnedes og Barne-
sindene tillukkedes.¹⁾

I Hjemmet paa Gartow raadede ganske denne Tidens Aand; friere, mere humane pædagogiske Tanker var ikke trængte derind. Andreas Peter fortalte senere, hvor omhyggelig ethvert Udtryk for hans Forældres Kærlighed var bleven skjult bag de strængeste Former; som voksen Mand saa han paa den Slags Opdragelse som et heldigvis tilbagelagt Trin og anvendte helt

andre Principper overfor sine egne Børn. Isen var først sent bleven brudt mellem ham og hans Forældre. Da han efter flere Aars Fraværelse som voksen vendte tilbage til Hjemmet, følte han for første Gang i sit Liv, fortalte han stærkt bevæget sine egne Børn, at hans Moder virkelig havde holdt af ham, og forstod, at, netop fordi hun havde elsket ham højt, havde hun anset det for sin Pligt at gemme Følelsen under den haarde Skal. Omtrent samtidig erklærede Andreas Gottlieb Bernstorff, at nu vilde han glemme, at hans Sønner havde været hans Smaa børn, og forsøge at knytte dem til sig „som taknemmelige Venner ved at behandle dem med Venskab, Æmhed, Tillid og Ædelmodighed“. ¹⁾ Først da fik de indestængte Følelser frit Løb. I de Aar, da Børnene trængte mest, stod Forældrene som fremmede, Børnenes Kærlighed blev Opfyldelse af et Pligtkrav, ikke et frivilligt Udtryk for naturlig Æmhed. Sindets blødeste Strænge var udsatte for at forhærdes ved denne Kulde.

Forældrene virkede saaledes væsentlig som Eksempler til Efterfølgelse. Deres Formaninger og Raad formede Drengenes Livsopfattelse, og efterhaanden gennemtrængte den alvorlige Pligtens Aand, der raadede paa Gartow, de Unges Sind; først kuede Frygt for Straf, senere den vaagnende Forstaaelse Uviljen mod de strænge Pligtbud.

Andreas Peter paavirkedes stærkt af Hjemmets Religiositet; Religionen spillede en Hovedrolle i Opdragelse og Undervisning. Det stemmede med Tidens pædagogiske Tanker og svarede nøje til Bernstorffernes Grundsætninger, at Moderen lagde Grundvolden; Formaninger til Guds frygt og bibelske Æmner udfyldte som oftest hendes Samtaler med sine Børn. Senere nød de Religionsundervisning i stort Omfang; naar Familien opholdt sig i Hannover, var Præsten Jacobi, der den Gang var ansat ved Korskirken i Hannover, Religionslærer, paa Gartow traadte Sognepræsten Bode i hans Sted. Andreas Peter naaede langt i Kristendomskundskab, og med Rædsel vil en moderne Pædagog høre, at den fjortenaars Dreng allerede havde gennemgaaet Buddei Compendium Theologiæ, en knastør og lærd dogmatisk Lærebog paa flere Hundrede store Kvartsider. „Maaske vilde jeg have kunnet beskæmme mangan Student“, mente Andreas Peter selv. Undervisningen gled over i Konfirmationsforberedelsen, og ved

Siden af denne gav Moderen Sønnerne en „praktisk Undervisning“ i Religion. I 1749 afsluttedes denne Side af Opdragelsen med offentlig Konfirmation i Gartow Kirke en Fredag i April. Den paafølgende Onsdag blev, som Andreas Gottlieb Bernstorff skrev, „det store Værk kronet ved den første Altergang“.¹)

Denne kraftige Indeksersering lagde en fast Grundvold for Andreas Peters Livsanskuelse. „Ungdom, Letsindighed og Flygtighed tilintetgjorde mange gode Følelser og Forsætter om at være god og blive bedre, som ofte var ledsagede af sandt Alvor“, siger han selv; nu og da under Ungdomslivets Fristelser krænkede han vel de strænge kristelige Moralbud, men Kærnen blev bevaret. Hans hele aandelige Udvikling kom til at bevæge sig indenfor den bernstorffske Religøsitets Rammer.

Religionsundervisningen var Midtpunktet i Drengenes Opdragelse, men ved Siden heraf havde saa vel Münster som hans Efterfølger i Lærerstillingen det Hværv at bibringe dem en Række forskellige Kundskaber. Efter Tidens Krav stilledes her store Fordringer til Børnene.²) Længe før sit sjette Aar kunde Andreas Peter læse og skrive, og havde lært saa meget Geografi af gamle Keyssler, at han fandt Fornøjelse i selv at benytte den store Samling af Landkort der laa i Bedstefaderens Bibliothek. I 1743 var han og hans Broder saa vidt i Latin og Fransk, at de kunde lave Smaabreve til Faderen og Onkelen paa disse Sprog; i 1745 begyndte de, naar de opholdt sig i Hannover, at faa Undervisning i Fransk af en født Franskmand Detille, der var Sprog-mester for Pagerne der, og, som Andreas Gottlieb udtrykte sig, „skønt Skuespiller af Profession dog var meget ordentlig og filosofisk af Sæder“.³) Andre Fag sluttede sig til disse, og da Münster 1750 forlod Gartow, læste Drengene foruden Latin Græsk, Geografi, Historie, Arithmetik og Naturret, et Fag som vi nu ikke kender, men som den Gang stod højt i Kurs og for de unge Adelsmænd var Indledning til videre statsretslig Uddannelse. Under Byopholdet fortsattes Undervisningen i Fransk, der fra det tiende Aar næsten udelukkende var Brevsprog. Derimod fandt Andreas Gottlieb, at de femten Aar gamle burde vente endnu nogen Tid med Engelsk, Italiensk og Civilret. For den legemlige Udvikling sørgedes der kun lidet; egentlig Gymnastik var i hine Tider ukendt. De var elleve til tolv Aar gamle da de

begyndte at lære at ride hos en ordentlig Ridelærer i Hannover, „den berømte Bachenschwantz“, samtidig skulde de begynde at lære at danse, men det blev opsat, da efter Faderens Mening baade de tyske og franske Dansemestre i Hannover var „nogle Æsler“. Fægtning blev der først Tale om ved Universitetet.¹⁾

Jævnside med denne Undervisning gik den aandelige Paa-virkning der kunde hentes fra deres Omgivelser. I denne Henseende havde det især for Andreas Peter Bernstorff, den livligste og mest interesserede af de to Drengene, betydet meget, at han til sit ottende Aar nød godt af Keysslers Omgang.²⁾ Keyssler havde det meste af sit Liv givet sig af med at opdrage unge Junkere og var berejst og belæst som faa; han kunde fortælle som ingen anden. Hvad han var for Børnene paa det stille Gartow, faar vi et rørende Indtryk af ved et lille Testamente, som Andreas Peter skrev da han i September 1741 under et voldsomt Anfald af Kighoste havde faaet den Tanke, at han skulde dø, en Tanke som deltes af hans Forældre og førte dem til med en underlig Over-spændthed at bringe den seks Aar gamle Purk ind i allehaande kristelige Betragtninger som Forberedelse til en ret Død. I dette Testamente fordeler Andreas Peter sine smaa Ejendele, og en Kam tildeler han da Monsieur Keyssler, „weil er mir Historien erzählet“.³⁾ Det var det Minde, han bevarede om den gamle, af hvis Mund han havde hørt saa meget om den vide Verden, at han af alting helst tyede til de Kilder der kunde sige ham mere; han slugte Rejsebeskrivelser og studerede Kort, fordybede sig i Skildringer af berømte Mænds Liv, for at lære, hvorledes der levedes under de fjærne og store Forhold. Tidlig paavirkedes ogsaa han af Interesser, der stod i Forbindelse med, at Oldefaderens og Onkelens Livsgærning idelig var paa Tale i Hjemmet; Faderens offentlige Virksomhed satte Spor og gav Røre i det daglige Liv, og endelig faldt de Aar, i hvilke Drengen vaagnede til aandelig Bevidsthed, under den østrigske Arvefølgekrig, der rasede rundt om Hjemmet. Alle disse Indtryk prægedes i hans Sind. De Karakteristiker, som hans Fader i Barneaarene gav af ham, viser, at hans egen senere Fortælling om stærke Indtryk er fuld Virkelighed og ikke blot senere Erindringsspeiling.

Forældre gemmer nu om Stunder gærne en Række Fotografier af deres Børn tagne i forskellige Aldere; lægger man disse

Billeder ved Siden af hinanden, kan man se Børnenes hele Udvikling; den ydre Forandring afspejler ofte det sjælelige Livs Vækst. En saadan Række Billeder gemmes i Andreas Gottliebs Breve til hans Broder, og man lærer Andreas Peter Bernstorff i Opvæksten bedst at kende ved at læse hvad hans Fader med visse Mellemlum skrev om ham og hans Broder til deres Onkel, der med kærlig Interesse fulgte deres Udvikling.¹⁾ Malede Portrætter af Andreas Peter Bernstorff fra hans Barndom og Ungdom findes destoværre ikke.

I 1742, da Andreas Peter var knap syv Aar gammel, synger Andreas Gottlieb den sædvanlige Klagesang over sin Hustrus Sygelighed; ogsaa med Børnene er det galt; Andreas Peter lider endnu under Følgerne af den livsfarlige Kighoste. „Jeg har været meget ængstelig for ham og er endnu ikke fri for enhver Bekymring. Denne Dreng har adskillige Fejl og Mangler, men der er ogsaa meget godt ved ham, og han forbedrer sig. Han er kærlig og aaben, han har et godt Sindelag og en god Forstand, og han er umaadelig ivrig efter at lære noget; han er et rent Geni, han arbejder lidenskabeligt og finder en stor Fornøjelse i at læse, fortælle, ræsonnere og se paa Landkort. Kort sagt, han ligner i mange Stykker Dig, kære Broder.“

Et Aar senere, i Juni 1743, faar man et Fællesportræt af alle tre Børn. „Joachim har det godt, han har Fejl, ja store Fejl som alle Adamsbørn, men i det hele er han en god Dreng, som jeg er fornøjet med, og som, hvis Gud giver sin Velsignelse dertil, ikke vil bringe Skam over det Navn, han bærer. Marianne er tyk og fed, hun spiser, sover og leger saa det er en Lyst, hun er forfærdelig sent udviklet, men der er en fortræffelig Natur i hende, og hun er et godt Stykke Pigebarn. Hun lader sig ikke gaa paa af noget og vilde være mit Livs Glæde, hvis hendes Hoved ikke hældede til den ene Side, men det er en medfødt Fejl der tager til. Andreas er en køn Dreng, bortset fra de krumme Ben, og han har lige saa mange store og gode Egenskaber, som han har lidt Skik og Façon paa sig, men han er sygelig. Han klager sig næsten altid turevis og i forskellig Grad enten over Smærter i Underlivet eller over ondt i Hovedet, Hævelser i Ansigtet eller Døvhed. Alligevel er han stærk som en Herkules, raser saa Fjerene flyver om ham, spiser og sover i Reglen godt og læser,

snakker eller leger, ligesom der ingen Ting var i Vejen, i den Tid han er daarlig, skønt enhver anden end han vilde ligge i sin Seng eller sidde paa en Stol i en Krog af Værelset.“

Et Par Maaneder senere uddybes Skildringen af de to Drengene, idet Faderen fortæller om deres Breve, som Münster har hjulpet dem med, men hvori man dog kan skimte deres Ideer og Anlæg: „Joachim spiller Husfader, og da han tror at det morer mig, saa fortæller han mig alt hvad der gaar for sig i Byen eller i Huset, for at vise hvor opmærksom og ivrig han er. Andreas derimod, der altid er fuld af Lærdom, Politik og alle andre meget kuriøse Materier, afskriver Bøger og Aviser, og kan ikke dy sig for at tale derom til al Verden og udøse sit Hjærte, enten man saa vil høre ham eller ikke. Kort sagt, de er begge to et Par snurige Fyre; men der er, Gud ske Lov, meget godt ved dem.“

Tre Aar efter, i 1746, faar vi et nyt Portræt af dem alle tre. Joachim er nu tolv Aar, Andreas Peter elleve, Marianne syv. Andreas Gottlieb sender Børnenes Højdemaal, rimeligvis skal der købes Stadsklæder til dem i Paris, thi Faderen skriver: „Den ældste kan bære sine Klæder til sidste Trævl, medens den yngste, inden man ser sig om, er vokset ud deraf. Joachim er mager, spiser ikke stort, han er blød og ømskindet, saa at alting straks gør ondt paa ham, og han piber over den mindste Smerte, medens Andreas knap vilde lade sig mærke med, at Næse og Øren blev skaarne af ham; han har ikke mange Kræfter, han bliver hurtig træt og ophedet, er ofte forkølet, og det slaar sig især paa Øjnene. Jeg frygter for Resten ikke for ham, jeg tror at mange Børn er ligesom han, og jeg husker, at jeg selv har været meget mager og at de fleste Bernstorffer vokser sent. Maaske forøges hans Legemskraft, naar Mandbarheden indtræffer, og Guds Godhed sørger for alt. Han ligner vor salig Bedstefader meget, han har flere Smaafejl, som jeg mindes at have haft som Barn, men han forbedres med hver Dag. Da han vil efterligne de store Drengene og frygter for at begaa en Fejl, er han tavs af sig; han har intet kønt Ansigt, men hans Skikkelse er god og han har et net Ydre, han er behændig, han ser udmærket, husker godt og har Forstand nok af sin Alder. Han lægger Mærke til alting, bryder sig ikke om at læse, og hans Flid beror blot paa hans Lydighed. Til

Gengæld holder han af Landvæsen, af Gartneri, af Jagt og fremfor alt af Heste; han er meget nøjagtig og ordentlig, hans Regnskaber er altid i Orden, og han gemmer selv alle sine Ting. Jeg har været bange for, at han skulde blive gærrig, men det er han ikke. Han har megen Æresfølelse, sætter Pris paa at faa særlig Ros og Anerkendelse, og jeg haaber, at hans Smule naturlige Tilbøjelighed til Forfængelighed vil fortage sig, naar han bliver ældre og fornuftigere.

Andreas er i godt som ondt af en helt anden Slags, og lige saa forskellige som vi to har været af Naturen, selv om vi alligevel, Gud ske Lov, begge to er blevne ærlige Folk og nøje forbundne, er mine to Drengede det om igen. Aldrig er deres Synspunkt, Tanke, Beretning ens, og selv om de har set eller hørt den samme Ting paa én Gang, saa er dog deres Indtryk eller Indbildningskraft i den Grad forskellig, at deres Fortællinger er højst uensartede; det gælder i stort som i smaat, og jeg er ganske forbavset derover. Den yngste har en lykkelig Karakter, alt fornøjer ham, og han er nærved at revne af Latter over enhver Ting; han er glad og ubekymret; han leger, spiser og sover med lige stor Energi; han vokser og lægger sig ud, saa man ligefrem kan se det. Han er kraftig og bredskuldret og har Hænder som en Brændehugger, han snakker meget, spørger ud, saa det undertiden grænser til Næsvished, hans Livlighed gør ham saa letsindig som vel muligt, og han har altid Hovedet fuldt af Tanker og Ideer. Han er distræt og glemmer alting, og det bekymrer ham aldrig at have trukket Strømperne vrangt paa eller at have glemt sit Halstørklæde og andet sligt. Godhjærtet, oprigtig, paalidelig og deltagende, som han er, vil han blive en trofast Ven og en brav Mand, men han har hverken Orden i sin Garderobe eller i sine Pengesager. Han taber og ødelægger, og slaar alt itu, han ved sjælden, hvad han har eller ikke har; han er ubehændig, og skønt han har den bedste Hensigt og er meget glad naar han gør noget rigtigt, kan han dog ikke ret faa Tag paa noget. Uden at være paatrængende er han baade tjenstvillig og erkendtlig, han er ikke Spor af forfængelig, han er modig, og hans eneste Fornøjelse er Læsning og Samtale; han er meget nærsynet, hvad der sammen med hans stadige Flid forarsager, at han altid sidder krumbøjet som en Lommekniv, og de

uophørlige Paamindelser derom forslaar ikke. Hans Ben gaar an, men helt gode bliver de aldrig.

Marianne er og bliver et rigtigt Barn, sent udviklet og helt enfoldig, naar det ikke drejer sig om smaa Skælmsstykker eller Barnestreger; hun er af Naturen yderst lad og har derfor en medfødt Ulyst til alt hvad der hedder Læsning eller Arbejde.“

Johan Hartvig Ernst Bernstorff spurgte videre ud om Drenge, og en Maanedstid senere opridsede Andreas Gottlieb yderligere Billederne af dem: „Andreas holder af at tale og snakker løs om alting, men han er dog ikke noget helt ubarmhjærtig Sludrehoved. Hvad jeg har villet sige, er at han ofte foretrækker Samtale for Leg og andre Fornøjelser. Han har en rigtig god Forstand og godt Omdømme efter sin Alder, og mindst lige saa meget som den ældste, men hans Spørgsmaal er ofte næsvise eller fjollede (af og til ogsaa forstandige), fordi han undertiden er alt for livlig eller rask i Vendingen, undertiden distræt, og fordi han ikke fordøjer eller overvejer nok, før han kommer frem med sine Tanker, medens den ældste maaske gaar til den modsatte Yderlighed, idet han er alt for lidt ivrig for at skaffe sig Besked, og hellere end at risikere at gøre et dumt Spørgsmaal, tier han stille og aabner ikke sin Mund, især i Selskab eller hos Fremmede, thi naar han er sammen med sine Jævnaaldrende eller Bekendte, saa taler han tilstrækkeligt, og ogsaa mig spørger han nok ud.“

Det sidste Portræt i Samlingen er en Skitse fra 1750 i et af de mange Breve hvori Andreas Gottlieb drøfter, hvad han skal gøre med Drengene, nu da Münter skal bort fra Gartow. „Den ældste er ikke videre køn; han er hverken meget stor eller meget lille af sin Alder; hans Helbred bliver bedre, han er meget tilbageholdende, og taler alt for lidt naar han er sammen med nogen. Han lærer godt naar han vil, men har ingen videre Interesse hverken for Studier eller for Læsning, og foretrækker Landlivet, Jagt, Heste og Landvæsen; han er ordentlig og økonomisk uden at være gærrig. Den yngste er meget svær og firskaaren; hvis han rettede sit Hoved og sine Skuldre, vilde han være en køn Knøs, han har et venligt og fornøjet Ansigt, han er en god Karakter, har Hjærtet paa rette Sted, er en trofast Ven, holder af at more sig og komme i Selskab; han er indtaget i alt, studerer

og læser med Lidenskab, er livlig men uordentlig, glemsom, fremfusende, kæphøj, svarer før man spørger ham; han tænker paa Tusind Ting paa én Gang og blander dem mellem hinanden, og har en alt for afgjort Mening i Forhold til sin Alder.

De er begge to helt forstandige, men for Resten diametralt modsatte i Humør og Principper, og jeg vakler derfor med Hensyn til, om jeg ikke gør bedre i at skille dem ad, om ikke naar de skal til Universiteterne, saa i al Fald naar de skal ud at rejse. Her er deres Maal. Jeg indbilder mig, at den ældste ligner min salig Bedstefader og den yngste min salig Fader, og i det mindste haaber jeg, at de bliver lige saa gode Kristne, uden hvilket hele Resten kun er Klingklang.

Fritag mig, kære Broder, for at beskrive Dig Marianne; hendes stakkels lille vanskabte Legeme er mig en sand Pæl i Kødets, og jeg nøjes med at sige, at hun begynder igen at kunne gaa lidt, at hun er et godt Barn, og at det kun er rigtig godt, at denne elendige forfængelige Verden forgaar saa snart.“

Det ses klart af disse Billeder, hvem af disse to Drengene der har voldt Forældrene mest Bryderi, og ikke mindre klart er det, at der i det nu opvoksende Slægtled Bernstorffer fandtes en Fordeling af Ævner og Anlæg, som om Andreas Gottlieb den ældre selv havde grebet ind og tilrettelagt en lignende og naturlig Tvedeling af Slægtens Opgaver, som den der havde bestemt Andreas Gottlieb den yngres og Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Livsgang.

Det Billede, vi har faaet af den yngste Dreng, Andreas Peter, vinder imidlertid endnu større Dybde ved hans egne Optegnelser om sin Barndom.¹⁾

Andreas Gottlieb Bernstorffs Breve viser, hvor omhyggelig Forældrene har iagttaget ham og hvor forstandig de har bedømt hans Karakter. Men at vinde hans Fortrolighed har de ikke formaet; der var Sider af hans Sjæleliv som de slet ikke fik Adgang til, men netop disse maa vi forstaa for siden at kunne knytte Traadene mellem hans Barndom og senere Liv.

Den Flygtighed og Livlighed, nu og da glidende over i Vildskab og Uorden, som Faderen havde i Kikkerten, vidste Andreas Peter Bernstorff godt, havde været fremme i Barneaarene, og han mente, at det havde haft sin Andel i Forældrenes Strængthed imod

ham, der ikke var bleven mindre, skønt de fandt saa gode Egenskaber som Aabenhed, Sandhedskærlighed og Retfærdighedssans hos ham. Men Forældrene saa ikke, at der bag den sprudlende Livlighed og kæphøje Spørge- og Dømmelyst skjulte sig en tidlig moden Refleksion, der udviklede sig som han voksede til, og forklarer, hvorledes den urolige Dreng blev til en regelret og behersket Yngling og Mand.

Var den Trang og Ævne til Selvbeskuelse, som Andreas Peter sporede hos sig selv fra sin tidligste Barndom, en Arv fra Moderen, der tungsindig lukkede sig inde med religiøse Betragtninger og Fantasier? Den Dreng, der kunde rase saa Fjerene fløj om ham, og le saa han var nær ved at revne, han paa hvem Munden ikke stod og som overfaldt enhver med sit Videbegær, han kunde blive stille og tavs, trække sig ind i sig selv og ikke lade nogen faa Del i sine Tanker. For sin Glæde og Taknemmelighed havde han let ved at finde Udtryk, men naar noget gik ham rigtig nær til Hjærte, tav han og var ikke i Stand til at dele Sorg eller Uro med nogen. I Aaret 1742 mistede han sin lille Søster Charlotte, og snart efter sin Tante Fru von Steinberg, der boede paa Gartow og havde holdt overordentlig meget af ham og hans Broder. Dette gik ham meget nær, men, fortalte han siden, han kunde ikke græde derover; dette pinte ham, og den syvaars Dreng fortabte sig nu i lange Refleksioner over, hvordan det kunde være; han følte, at han var anderledes end andre Børn, og fra den Tid af, kunde Andreas Peter Bernstorff huske, begyndte han at spekulere over sig selv og sin Opførsel i alle vigtige Situationer.

Slig Indesluttethed hos et ellers livligt Barn fører til meget vildsomt Grubleri, især naar det er forbunden med den stærke Fantasi som Andreas Peter ogsaa udfoldede fra lille af. „Jeg var til enhver Tid“, siger han, „selv i Øjeblikke naar mine Forældre holdt mig for tankeløs, sysselsat med atter og atter at forestille mig det, jeg havde læst, i Tusind Skikkelser og efter Ævne drage Slutninger deraf.“

Der var i disse Karaktertræk Muligheder for en usund Udvikling; men at denne ikke kom, skyldtes det haandgribelige Stof hvormed Drengens Fantasi tumlede. Dog mærkeligt nok, henimod hans Livs Aften dukkede Grublerierne atter op, trængte

ind i hans religiøse Liv og skabte der mærkelige uklare og taagede Fantasier, som aldrig tidligere havde faaet Raaderum hos ham. Det er betegnende, at Bernstorff selv siger, at han som Barn havde størst Sans for og lettest ved at tilegne sig „Localia og Realia“, vanskeligere derimod ved Grammatik, Gloser og sligt uhaandgribeligt, løsrevet. Først og fremmest fængsledes han af det brogede Menneskeliv i Nutid og Fortid. Han var politisk og historisk interesseret. Han slugte alle de Bøger om berømte Mænd, han kunde faa fat i, kastede sig over Aviserne, og fulgte den Krig, der i hans Barndom førtes rundt om ham, med en for en Dreng mærkelig Lidenskabelighed. Med et Sæt gik Drengen ind i sin Slægts politiske Synspunkter; han sværmede for Englands Politik og Historie, Englands og Hannovers Skæbne var for ham selvfølgelig et og det samme, og han brændte af et fanatisk Had til Frankrig. Georg II's Sejr ved Dettingen den 27. Juni 1743 bragte ham næsten ud af sig selv af Begejstring. I de uhjælpsomme Barnebrevne fra disse Aar indstrør han Krigsnyheder.

Indenfor Familiekredsen har ingen været stærkere optaget af Livet end Andreas Peter, og ingens Tanker har higet uroligere mod Fremtiden end hans. Medens Faderen nøgtern og uden Fantasi arbejdede for det nære og snævre, medens Moderen vendte sine Tanker bort fra „die eitle und nichtige Welt“, medens Joachim Bechtold gik tavs og mest interesserede sig for Heste og Hunde, Bøsser og Plove, og den stakkels vanføre Marianne slog med Vingerne som en syg Fugl, straaledede Andreas Peters Blik ved Tanken om, hvad Livet ude i den store Verden skulde bringe ham. De urolige Tanker bandtes af Hjemmets Tugt, og Drengen fængsledes af mangehaande Foreteelser i det daglige Liv i Hannover eller paa Gartow. I Hannover var der rig Lejlighed til at høre politisk Nyt; her var Andreas Peter ivrig paa Jagt efter Aviser og skrevne Relationer, eller hvad han kunde opsnappe af Besøgende, der ofte var mere værd end en hel Bunke Aviser. Ellers havde han i sin Fritid nok at gøre med at holde Tal paa de forskellige Troppekorps, paa Avancementer og Forflyttelser, paa Kurerers Ankomst og Afgang, altsammen Ting hvormed han fyldte sine Breve til Faderen, naar denne var borte fra Byen. Livet paa Gartow bød paa udendørs Adspredelser, som

han ikke kræsen skød fra sig, selv om han, saa tidt han kunde, fordybede sig i de store Folianter og Kort i Bibliotheket. Vel var Joachim Bechtold stærkest interesseret for Landlivet, men Andreas Peters Barndomsbreve viser, at ogsaa han kunde være iltert optaget af hvad der skete paa Godset; snart fængsler en ny Plov hans Opmærksomhed, snart er det en Ændring i Hestebestandens eller et nyt Forsøg i Avlen. Der er Dage hvor han og Broderen „med Støvler der naar dem op over Ørerne“ følger Faderen rundt paa Godset; det kniber for Andreas Peter at lære at ride, men da han faar det lært, optager det ham helt, og det er ham en ekstra Glæde, da han kan være med paa Jagt i Elbskoven og kan prale med egne Jagtbedrifter i Stedet for alene at holde Tal paa Faderens. Særlig var han glad naar han en sjælden Gang var med paa Faderens Rundrejse paa Godserne, og det hørte til de store Begivenheder naar hele Familien besøgte Stintenburg; da sejlede man paa Schallsee, var med paa Hejrefangst, og salutede for Fader og Moder med „Skud af smaa Kanoner, hvortil der blev blæst paa et Posthorn“.1) Det daglige Liv, som Andreas Peter Bernstorff voksede op i, var kraftigt og sundt.

Efter Münters Fjærnelse tænkte Andreas Gottlieb meget paa, hvad han skulde gøre med sine Drengene; han var tilbøjelig til straks at sende dem bort fra Hjemmet, men det blev opgivet, og i April 1750 holdt en ny Lærer sit Indtog paa Gartow. Det var en seksogtyveaarig Student Johann Christian Leisching, som Andreas Gottlieb havde antaget paa Anbefaling af Venner i Hannover, hvis Opmærksomhed rimeligvis var bleven henledt paa ham, fordi han tilhørte en Kreds paa hvilken man i Tyskland den Gang med Interesse fæstede Blikket. Leisching var en kødelig Fætter til Klopstock. Hans Fader Magister Christian Leisching var Præst i Langensalza, hans Moder Martha Maria Schmidt var Søster til Klopstocks Moder. De to Familier var nært forbundne i Venskab og beundrede den unge Klopstock. Saaledes tilvejebragtes en Forbindelse mellem Klopstock og Bernstorfferne, og knap en Maaned efter sin Ankomst til Gartow fik Leisching Anledning til i Samtaler med Johan Hartvig Ernst Bernstorff at forøge dennes Lyst til at drage Klopstock til København.1)

„Gud give sin Velsignelse til Valget, det ser godt ud“, skrev

Andreas Gottlieb til sin Broder, da han havde antaget den ny Lærer.!) „Men havde Münter været en Keyssler, saa havde jeg ikke skilt mig fra ham.“ Leisching blev ganske vist ikke en Keyssler, men alligevel var Lærerskiftet ubetinget en Fordel, og ved hans Ankomst til Gartow i April 1750 oprandt i mange Henseender en ny Tid for Andreas Peter. Det viste sig siden, at Leisching var baade letsindig og overfladisk, men han var alligevel en langt bedre Karakter end Münter, mere kundskabsrig og alsidig, og først og fremmest havde han Greb paa at omgaas Drengene. Han var venlig og fri overfor dem; han tog Andreas Peter med det gode og vandt hurtig hans Hjærte. Andreas Peters Lærelyst eller Videbegærlighed var, som han selv har sagt, af den Art, at den ikke taalte ret megen Tvang, men med størst Nytte fulgte sine egne Veje; Münter havde brugt Haardhed, Leisching forstod bedre Drengens Natur; han vakte hans Ærekærhed, omskabte hans ivrige Flygtighed til en stadig Interesse, og fik en saadan Fart i Undervisningen, at Andreas Peter siden mente, at han i et Aar havde erhvævet flere Kundskaber end han selv eller nogen anden havde anset for muligt; det mærkes paa hans Breve, de bliver fyldigere og forstandigere, og han er øjensynlig i stærk Udvikling.

Hertil bidrog ikke alene de friere Forhold under Leischings Vejledning, men ogsaa, at Onkelen i disse Aar traadte ham nærmere og paavirkede ham.

Det kan tidlig spores, at Johan Hartvig Ernst Bernstorff fulgte sine Brodersønner med stor Deltagelse. De udførlige Beretninger om Drengene, som vi har fundet i Andreas Gottlieb Bernstorffs Breve, skyldtes ikke blot en glad Faders Fortællelyst, men var ofte fremkaldte ved Onkelens Spørgsmaal. Bernstorffernes Familiefølelse var stærk; hvad der angik én, interesserede alle; den opvoksende Ungdom tilhørte hele Slægten. Johan Hartvig Ernst vilde have Del i Drengene paa Gartow, og Andreas Gottlieb og hans Hustru lod ham med Glæde faa sin Part af dem. Efter Afrejsen til Frankrig i 1744 kunde Johan Hartvig Ernst ikke som tidligere ved Selvsyn følge Drengenes Udvikling, men derfor interesserede de ham dog ikke mindre; han talte ofte om dem til Madame de Belle-Isle, og læste undertiden for hende

hvad deres Fader havde skrevet om dem. Andreas Peter synes altid at have haft et vist Fortrin hos Onkelen fremfor de to andre. Madame de Belle-Isle omtalte idelig „votre petit André“, og kom gennem Onkelen til at „holde rasende meget af ham“. Øjensynlig var han sin Onkels Yndling, og hun og Bernstorff fantaserede om en skøn Dag at faa ham til at bo hos dem i Paris.¹⁾

Den livlige, interesserede yngste Dreng gjorde mest Indtryk paa sin Onkel; naar Faderen fortalte om hans Videbegærlighed og politiske Kandestøberier, var det for Onkelen, som hørte han sig selv i sin Barndom spørge Bedstefaderen ud. Ogsaa praktiske Overvejelser bragte ham tidlig til at fæste sin Opmærksomhed paa den yngste Brodersøn. Han var, som vi har nævnt, i disse Aar bestemt paa ikke at gifte sig, og hvis han ingen Søn fik, vilde Andreas Peter i Følge Familiestatuttet blive hans Arving, medens Joachim Bechtold som den ældste paa Forhaand var forsørget, ligesom Andreas Gottlieb i sin Tid havde været det.

Den fraværende Onkel indtog en mægtig Plads i Brodersønnens Bevidsthed. Naar Andreas Gottlieb prædikede Moral for dem og søgte at „forøge deres Dyder, gode Opførsel og Kristendom“²⁾, foreholdt han dem som lysende Eksempel ved Siden af den store Bedstefader Onkelen, der gennem sine Breve hørte med til Hjemmets Liv; Andreas Peter fulgte ham til Versailles, til Valpladserne i Flandern, han udfrittede Faderen om de Navne, Onkelen nævnte, og kendte hans Tilværelse ud og ind. For Andreas Peter med den levende Interesse for det brogede Liv ude i Verden, for Politik og „hvad der er meget kuriøst“, stod Onkelen omgivet af en Glorie. Hvem der en Gang kunde blive som han!

Med Forventning havde Drengene imødeset Leischings Ankomst til Gartow, men mangefold større var den Spænding hvormed de samtidig ventede paa Onkelen. Omsider kom han, og i de faa Dage, han og Andreas Peter fornyede deres Bekendtskab, fik han et Indtryk af Brodersønnen, der havde Betydning naar han i de følgende Aar skulde give Raad om de Unges Fremtid. Da Johan Hartvig Ernst Aaret efter atter gæstede Nordtyskland, saa han paa ny Brodersønnerne, og mellem ham og Andreas Peter opstod der fra nu af et fortroligt Brevskifte.

Det Brev, hvormed dette betydningsfulde Forhold indleddes,

er et fra Juni 1751, hvori den knap sekstenaarige Yngling spørger sin Onkel til Raads om sin Fremtid. Det fortjener at gives helt.

„Jeg synes, kære Onkel, at Valget af en Livsstilling eller Levevis er saa svært og saa opfyldt af Skær, hvorpaa en ung Mand kan strande, at han ikke kan undvære Raad af dem hvis Dygtighed hæver dem over det almindelige“, saaledes gaar Andreas Peter lige løs paa Sagen. „Jeg er i dette Tilfælde, og jeg kan ikke henvende mig til nogen bedre end til Dem, kære Onkel. Jeg respekterer ikke blot Deres Autoritet, der alene var nok til at bestemme min Tilbøjelighed, men Deres ualmindelige Dygtighed og fremfor alt det Venskab, hvormed jeg smigrer mig at De bærer mig, og til hvilket jeg, saa vidt det staar i min Magt, skal prøve at gøre mig værdig. Jeg stoler paa, at De vil hjælpe mig at blive værdig dertil, og aldrig vil Deres Hjælp være mig til større Nytte end nu.

Intet synes mig at stride mere mod Menneskets egen Natur end ikke at hellige sig til en Stilling hvori man med Nytte kan tjene sin Gud, sit Fædreland og sig selv. Jeg er saa overbevist herom, at alene Valget af Stilling sætter mig i Forlegenhed. Mine Tilbøjeligheder har paa dette Punkt ikke holdt sig, og de er skiftede eftersom Alderen har sat mig i Stand til at udvikle mine Tanker. I mine første Aar vaklede jeg ikke i min Opfattelse, jeg vilde have valgt Krigerstanden. Men siden overvejede jeg denne Gærnings Usikkerhed og Utaknemmelighed. Jeg saa for mig den Mængde Fristelser som man der er udsat for, og jeg tænkte paa, hvor meget, som strider mod Naturen, man der er nødt til at gøre imod sin Vilje. Scipio med Tilnavn Nasica sagde, at han aldrig havde nydt en større Glæde end da han var Vidne til det berømte Slag mellem Numidernes Konge Syphax og Karthaginenserne. Denne Følelse hos denne Oldtidshelt, der ellers er saa anbefalelsesværdig ved sine gode Egenskaber, synes mig at stride mod al Menneskekærlighed. Thi er det en ren og ædel Glæde, at se saa mange Tusind Mennesker, der ikke er adskilte ved personligt Had, myrde hverandre eller være Redskab dertil? Kort sagt, jeg bekæmper min Tilbøjelighed og prøver aldrig mere at tænke paa Krigen.

Saa troede jeg at have fundet hvad jeg søgte, og jeg be-

sluttede at uddanne mig til Retslærd. Tanken om at øve Retfærdighed fortryllede mig og gav mig næppe Tid til ordentlig Overvejelse. Det Maal, jeg satte mig, var godt, og jeg havde aldrig skiftet Mening, hvis det var det eneste Middel til at gøre mig nyttig for Menneskeslægten. Men efter mere modent at have overvejet min Plan saa jeg dog mange Vanskeligheder derved, som jeg tager mig den Frihed at fremføre for Dem. For det første forekommer Lovstudiet mig meget svært og opfyldt af Vanskeligheder. Det kræver næsten et helt Liv og en uendelig Flid, men dette vilde ikke have faaet mig til at skifte Mening, hvis ikke andre Tanker havde standset mig. Hvilke Udsigter aabner vor Indbildningskraft os ikke, naar vi tænker paa, at det er os der skal dømmes over vore Medmenneskers Gods og Ære, ja endog Liv, ved hvilken Lejlighed den mindste Uopmærksomhed, den mindste Misforstaaelse, kort sagt det ringeste Tilfælde kan lade os begaa Fejl der, selv om de er ufrivillige, er saa meget desto større, fordi de ikke kan genoprettes, og som foraarsager os en stedsevarende Anger. Ydermere, hvilke Hindringer, hvilke Chikaner, som efter min Mening var nok til at afskrække en, har ikke de mest veltænkende Mennesker, har ikke de der nøjagtig følger Pligtens Bud, at lide! Jeg venter i denne Henseende Deres Mening med saa meget større Glæde, som jeg ikke ved, kære Onkel, om De vil finde mine Indvendinger begrundede.

Det Liv, der føres af Hoffolk eller af dem der kun hengiver sig til Fornøjelser eller rettere sagt til Bagateller, har aldrig forekommet mig værd at tage i Betragtning, og jeg vil ikke tale derom, da jeg er fjærn fra enhver Tanke derom. Den Tanke at vælge en uvirksom Levevis eller blive, som man siger paa Tysk, „ein Landjuncker“ synes mig ikke en Gang mine Forældre værdig, og fremfor alt ikke Dem, kære Onkel.

Saa har jeg kun tilbage at udtale de Meninger, jeg nu nærer. De bestaar i at forsøge at dygtiggøre mig, saa at man kan betro mig offentlige Anliggender, eller med ét Ord, at følge Deres Eksempel. Alt, hvad jeg kan sige, er indesluttet i disse Ord, og jeg vilde ikke en Gang driste mig til at sige mere overfor saa vis en Dommer. Jeg haaber, at De tilgiver, at jeg har taget mig den Frihed at raadspørge Dem om mit Sindelag, og at De vil bære mig med Deres Vejledning, som jeg vil bestræbe mig for at drage

den størst mulige Fordel af, og som jeg vil indmejsle i min Erindring, saa den aldrig skal udslettes deraf. Med slig Opmuntring og med et saadant Forbillede for Øje tvivler jeg ikke om, at jeg med Guds Hjælp skal blive et nyttigt Medlem af det menneskelige Samfund.“¹⁾

Andreas Gottlieb Bernstorffs Aand hviler over dette Brev, og rimeligvis har Leisching været med at sætte Stil derpaa. Men alligevel er det et naturligt Udtryk for det Standpunkt hvortil den interesserede begavede Dreng, hvis Udvikling vi har fulgt i Faderens Breve, maatte komme. Den ene Side af hans Væsen er traadt tilbage; den iltre Uro og Letsindet ser vi intet til, men vi forstaaer, hvorledes hans Barndoms første Indskydelser, de militære Lyster, under Paavirkning af Faderens altid moraliserende Alvor og Moderens Religjøsitet, og ikke mindst Farbroderens Løbebane har ført den alsidige Knøs netop derhen hvor han var forudbestemt til at komme, saafremt Ævner og Tilbøjelighed gjorde det muligt.

Andreas Peter fik vel sagtens mundtligt Svar af sin Onkel under dennes Rejse i Tyskland i Sommeren 1751, men Æmnet blev drøftet videre skriftlig; fra nu af var Johan Hartvig Ernst Bernstorff sin Brodersøns Vejleder, og han bad ham fremtidig henvende sig til ham om Raad. I December 1751 skrev Andreas Peter derfor med Pathos: „Jeg finder stedse i Dem et Forbillede, der er vel i Stand til at faa mig til at fordoble mine Bestræbelser for at følge det. Maaske forsøger jeg paa noget der ligger over mine Kræfter, men altid vil jeg finde hæderligt for mig Ovids Ord: Magnis tamen excidit ausis.“²⁾

Ved den Tid, da Andreas Peter opridsede denne Fremtidslinje, var hans Fader og Onkel fordybede i Overvejelser om, hvorledes de bedst skulde bane ham Vejen frem til det Maal som han havde sat sig. Naar Johan Hartvig Ernst Bernstorff ivrig deltog i Raadslagningen om Drengenes fremtidige Opdragelse, der nu maatte føre bort fra Hjemmet, var han ikke blot paavirket af Familiefølelse, han havde en almindelig Interesse for den opvoksende Slægts og særlig den adelige Ungdoms Opdragelse; han havde tidlig indset de Mangler der hæftede ved den, og i Paris havde han paa nært Hold set et Eksempel paa, hvor fortræffelig kærligt og klogt Forældre kunde lede en ung Adels-

mands Opdragelse. Det var i Marskal Belle-Isles Hus, hvor der netop den Gang opvoksede en Søn, der var omtrent jævn gammel med Andreas Peter, nemlig Louis-Marie Greve af Gisors, der var født i 1732.

Den Opdragelse, der blev ham til Del, var vidt forskellig fra den hvorefter de fleste Børn i den franske Hofadels Hjem opdroges; i Forholdet til Sønnen havde Marskallen og Marskalinden lagt deres værdifuldeste Egenskaber for Dagen.¹⁾ I Marskalindens Breve til Bernstorff findes lige saa stærke Vidnesbyrd om kærlig Omhu for Sønnen, som det der indeholdes i Brevene fra Gartow. Den unge Greve var ikke overladt til Tyende eller Hovmestre; han glemtes ikke for Fester og Politik. Han var et Bindeled mellem Forældrene og Genstand for deres daglige Omsorg. Ved hans Opdragelse anvendtes strænge religiøse og moralske Principper, og da Lærere overtog største Delen af Undervisningen, vedblev Marskalinden ganske som Fru Bernstorff paa Gartow regelmæssig at paavirke sin Søn ved religiøse Samtaler; i Brevene til Bernstorff skimtes Ængstelse for, om hun nu ogsaa gjorde det godt nok, og Bernstorff har vistnok givet hende gode Raad. Marskallen ledede Opdragelsen indtil de mindste Enkeltheder; paa Rejser og Felttog modtog han daglige Rapporter om sin Søn og gav Instrukser om alt ham vedrørende. Man sagde i Paris, at Drengens Opdragelse var spartansk, thi hans Fader bestræbte sig for at fri ham fra al Blødgighed og gøre ham sund og stærk. Han maatte staa op med Solen og gaa tidlig til Ro, han holdtes fjærnt fra Fester og Uro, han vænnedes til Legemsøvelser og Vaabenbrug, og den sunde legemlige Opdragelse ledsagedes af en alsidig aandelig.

Efter Tidens Skik og paa Grund af Marskallens Indflydelse fik den unge Greve tidlig høje Stillinger; allerede 1745 udnævntes den trettenaarige Dreng til Oberst for et Infanteriregiment, men før han overtog det i 1747, tog Marskallen ham med sig til Hæren i Norditalien, hvor han skulde oplæres og tjene sine første Sporer. Han delte Telt med Faderen og var Genstand for hans utrættelige Vejledning. Han holdtes under stram Disciplin og fik Del i Marskallens Erfaring baade som Feltherre og som Diplomat. Efter Krigen fortsattes den theoretiske Indøvelse i Krigskunst, og i 1749, da Greven af Gisors, nu knap 17 Aar

gammel, skulde overtage Kommandoen over et nyt Regiment og virkelig føre den borte fra Faderen, afsluttede Marskallen sin Opdragelse ved en Instruks der sammenfattede de store Krav som han stillede til Sønnen.

Denne betydningsfulde Del af Livet i det belle-isleske Hus havde Bernstorff iagttaget, og hans egne Tanker om Idealet af en Opdragelse maatte nødvendigvis blive paavirkede deraf. Forholdene blev vidt forskellige; i Paris drejede det sig om en Ætling af en af Frankrigs rigeste og mægtigste Slægter, der skulde uddannes til at spille en Hovedrolle i en Stormagts Hær; den Yngling, som Bernstorff skulde øve sin Kunst paa, var en Landadelsmands Søn, som under langt mindre Forhold skulde opdrages til fredelig Statsmandsgærning. Men alligevel var der Berøringspunkter, og i Marskal Belle-Isles Instruks for Greven af Gisors findes Tanker som ogsaa Bernstorff søgte at indpode sin Myndling.

Belle-Isles Tankegang hæver sig langt over hans Standsfællers sædvanlige Betragtninger. Han fremhæver uafbrudt for sin Søn, i hvilken Grad han, der i saa ung en Alder uden egen Fortjeneste havde faaet saa høj en Rang og Stilling, havde et Ansvar at opfylde før han virkelig fortjente sin Lykke. Til hans Fødsels Forpligtelser lagde Stillingen ny. Derfor skulde hans personlige Optræden være lydefri, han skulde fly enhver Last, Spil og Drik og Luksus, i et og alt være et Eksempel for sit Regiment, aldrig tænke paa sig selv, paa egen Bekvemmelighed eller Fordel, men kun paa at gavne sine Undergivne. Kun ved den Autoritet, der beror paa Dygtighed og Kundskaber, paa Mod og Elskværdighed, kunde han haabe at bringe sin Ungdom i Forglemmelse og gøre sin Stand Ære. Han skulde uafbrudt holde sig for Øje, at det ikke var for hans egen Skyld, men for Statens, at han havde faaet et Regiment at føre, og kun hvis han i et og alt viste sig besjælet af denne Tanke, kunde han vente, at en Gang „den offentlige Mening og Kongens Gunstbevisninger vilde flyve ham i Møde“.

Belle-Isle krævede saaledes Ansvarsfølelse i smaat og stort af sin Søn i Modsætning til den letlevende Hofadel, der helst saa stegte Duer flyve ind i Munden paa dem selv og deres Børn. „Adel forpligter“ var Grundtonen her som i Andreas Gottlieb Bern-

storffs Familiestatut, og alle de smaa og store Ting i Sønnens Opdragelse, hvori Belle-Isle praktisk havde udformet denne sin Grundtanke, fik Betydning for Bernstorff, da han skulde give sin Broder Raad om det ny Slægtleds Opdragelse.

Hans Erfaringer fra Frankrig mødtes med Broderens praktiske Forstand og nøgterne Moralbegreber; de holdt sig deres Bedstefaders Forskrifter for Øje, og efter dem formede de Programmet for Sønnernes videre Opdragelse.

Vi har ved Omtalen af Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Opdragelse bemærket, hvorledes Familiestatuttet havde paalagt Slægten ikke at lade Sønnerne blive paa Landet længere end til deres tolvte Aar.¹⁾ Andreas Gottlieb havde ikke fulgt dette Paabud helt nøje, thi de Unge var 16—17 Aar gamle da de kom hjemme fra, men der var ganske vist i Statuttet antydnet, at Børnene nok kunde beholdes længere hjemme, naar Forældrene var i Stand til selv nøje at paase den Undervisning, de fik af Huslærere. Derimod fulgte man Statuttets Forbud mod at sende de unge Junkere til Byer, hvor der fandtes Hoffer, eller lignende Steder, „allwo grosse Anleitung zu allerhand Unordnungen ist“; de skulde anbringes ved Gymnasier og Skoler i mindre Byer, „darin so wohl genaue Aufsicht und Disciplin observirt als auch die Studia gehörig tractirt werden“. Flere Aar før Drengene kom afsted, havde Andreas Gottlieb drøftet de forskellige Muligheder med sin Broder; Marburg, Giessen, Helmstädt og Jena havde han den Gang forlods forkastet, og heller ikke syntes han om det nærmest liggende nyoprettede hannoveranske Universitet i Göttingen. Derimod havde han foreslaaet tre andre Universiteter, nemlig Tübingen, hvor de i sin Tid selv havde studeret, Halle, der var Centrum for et stærkt religiøst Liv, og endelig Leipzig; det sidste Sted blev valgt, og i Vinteren 1751—52 optog Afrejsen dertil Familiens Tanker.²⁾ Tusind praktiske Smaating var Genstand for Drøftelse i Hjemmet, hvor Sønnernes Afrejse vilde gribe dybt ind i Livet. Johan Hartvig Ernst havde gennemlæst og billiget en udførlig Instruks, som Andreas Gottlieb, da Afrejsen nærmede sig, overgav sine Sønner og Leisching, der som Hovmester skulde ledsage dem til Leipzig, hvor han gennem sin Familie allerede havde skaffet dem Logis. Johan Hartvig Ernst sendte selv sine Brodersønner en lignende Instruks, og disse skriftlige

Vejledninger var de første af en hel Række, hvormed Fader og Onkel søgte at hjælpe de to Unge over de Skær, paa hvilke unge Adelsmænd var udsatte for at strande naar de kom bort fra Hjemmet. Disse Instruks er ikke alle bevarede; saaledes er Johan Hartvig Ernst Bernstorffs første Instruks gaaet tabt, men de, vi har, giver et levende Billede af Bernstorffernes Opdragelsesprincipper.

Den Promemoria, som Andreas Gottlieb gav de to Unge med hjemme fra i Foraaret 1752, satte nøje Regler for deres Liv i Leipzig og hvor de senere maatte tage hen.¹⁾ Den indskærpede en Beskedenhed og Nøjsomhed i Levevis og Optræden, der stod i Modsætning til den fordringsfulde Ødselhed hvormed adelig Ungdom i Reglen optraadte ved Universiteterne. Den samme nøjsomme Aand, hvori Keyssler havde ledet de to Ældres Opdragelse, skulde beherske de Unges.

Kun én fast Tjener skulde de tre have med paa Rejsen, og Tjeneren Friedrich Sieverts, der fulgte med dem hjemme fra og senere blev hos Andreas Peter i adskillige Aar, skulde bære et tarveligt Livrée, der kun skulde fornyes én Gang om Aaret. Façon og Farve kunde de unge Herrer selv bestemme, men Andreas Gottlieb undtog udtrykkelig den iøjnefaldende røde Farve, „Chamarierrung eller Snore“, og anbefalede en Farve der ikke let falmende og som kunde holde til Strabadser. I hver By, hvor man tog Ophold, kunde der antages endnu en Lejetjener, men ham maatte man ikke føre med sig eller give Livrée. „Flid og Konduite skal honorifice distinguere ungt Folk, og det modsatte samt Stads og urigtig Betaling gør dem foragtelige i fornuftige Folks Øjne.“ Derfor forbød Andreas Gottlieb al Pragt i Klæder, „kun Renlighed og god Façon samt hvidt Linned er nødvendigt paa Akademier.“ De skulde slide deres medbragte Tøj ud, og hvis en forholdsvis rigere Garderobe siden blev nødvendig, skulde de kun anskaffe lidt ad Gangen, thi Bagage var dyr at føre med sig; de voksede endnu fra deres Klæder, og Moderne i de forskellige Lande var alt for forskellige. Aflagte Klæder skulde overlades Tjeneren for en ringe Betaling, „dog ikke Guld-, Sølv- eller Fløjlsstoffer, ej heller Silke (undtagen Underfor) og heller intet Linned.“ De skulde helst lade være at bære Kniplinger, fordi saadanne var alt

for dyre naar de skulde være smukke, og „fint Kammerdug paa en hvid Skjorte gør samme Tjeneste.“

Deres øvrige Liv skulde svare til den ydre Tarvelighed. De fik ikke store Summer at slaa om sig med; fra de var smaa, havde deres Fader stræbt at vænne dem til stræng Økonomi; i de sidste Aar hjemme havde de faaet hver tre Rigsdaler om Maaneden i Lommepege, og Andreas Gottlieb havde passet paa, at de altid fik en Smule Overskud, „saa hans Ungdom ikke havde lært at gnie, men kun at være ordentlig, føre Regnskab og lære Penges Værdi at kende“. ¹⁾ Nu gav han dem efter Raadførsel med Broderen hver fem Rigsdaler om Maaneden til deres sædvanlige smaa Udgifter. Men de skulde gøre nøjagtigt Regnskab herfor hver Maaned, og Leisching skulde hvert Kvartal aflægge Regnskab for alle øvrige Udgifter. Leisching skulde, medens de var ved tyske Universiteter, have en Gage af 50 Daler Kvartalet; i Genève eller Lausanne, hvorhen han efter den foreløbige Plan skulde følge de unge Herrer, skulde Gagen forhøjes til 62½ Daler og paa længere Rejser til 75 Rdlr. Kvartalet. Hvad man købte, skulde betales præcist, men der skulde forud tinges paa det nøjeste; med Hensyn til Drikkepenge ved Besigtelsen af „kuriøse Sager“ skulde man kun se paa Nødvendigheden, og ikke paa Værter og Lejetjeneres interesserede Raad, ej heller tage det fjærneste Hensyn til „den i dette Stykke unyttige Berømmelse for Generøsitet“.

Andreas Gottlieb lagde Hovedvægten paa Regnskabsførelsen og krævede absolut Paalidelighed deri, han haabede, at ingen vilde foretage nogen „syndig, skændig eller latterlig Udgift, men skulde en saadan forekomme, saa skulde den sandfærdig opføres; den vilde da ikke være ham nær saa ubehagelig som den mindste Mistanke om falskt Regnskab“.

Saaledes gennemtrængte Andreas Gottlieb Bernstorffs økonomiske Sans hans Instruks, men ogsaa det moralske Element havde faaet rigelig Plads.

Alt Hazardspil forbødes, det maatte end ikke læres, og ligesaa forbødes ethvert Slags Kort- eller Tærningsspil i Kaffehuse, paa deres Værelser og med Jævndrende. „Forhaabentlig vil mine Sønner forstaa at anvende saa vel deres Læretimer som deres Fri-

tid nyttigere og aldrig glemme, at man skal gøre den alvidende Gud Regnskab for, hvorledes Tiden forløber.“

Men da nu Spil i og for sig hørte til „Adiafora“, saa tillod Andreas Gottlieb dog sine Sønner „jeu de commerce“, især paa Rejser og i fornemme Huse, men kun som et nødvendigt Onde, og kun i saadanne Tilfælde hvor man end ikke med Maner kunde undgaa det. For at der i ingen Henseende skulde opstaa Fristelse derved, befalede han, at alt Tab i Spil skulde udredes af hans Kasse og al Gevinst tilfalde denne efter nøje Regnskabs-aflæggelse.

Der udstedtes ogsaa absolut Forbud mod Røgtobak, Snustobak og Likører, og under Opholdet ved Universiteterne maatte Sønnerne kun drikke Vand og ikke Vin. Andreas Gottlieb mente at have gyldige Grunde til at ønske det sidste Bud efterfulgt ogsaa paa Rejser, men turde dog ikke forbyde midlertidige Afvi-gelser derfra i visse Lande.

Med Valg af Omgang skulde de Unge være yderst forsigtige. Det skulde være dem tilladt i Fritiden „til Nytte og tilladelig Rekreation“ at søge Bekendtskab med Fornemme, Lærde og andre fine ældre Folk, saasom Magistratspersoner, herskabelige Civilembedsmænd, Professorer og „belebte“ Købmænd; Officerers Selskab skulde man helst ikke søge, og saa vidt muligt undgaa de Studerende og blandt dem især vedkommende Lands egne Børn. Det forbødes at holde de saakaldte „Kränzgen“ eller af-talte Sammenkomster der gik paa Omgang; de maatte ikke drikke Broderskab og skulde i Omgang med enhver som helst iagttage en vis Tilbageholdenhed, „fordi Venskaber der begynder for intimt, og en Familiaritet der synes at kunne tillade sig alt, plejer at være den rette Kilde til paafølgende Slagsmaal.“ De skulde vogte paa deres Mund og Væsen og undgaa syndigt Pikanteri, naragtig Stolthed for Spøg, „pædagogiske Decisioner“ og al Slags Disputeren samt „ironiske og skoptiske Talemaader og alskens spydig Spøg“. „Enhver kan tage fra sig selv, at saadant er mindre til at taale end en ligefrem Fornærmelse.“

Ved disse Regler havde Andreas Gottlieb søgt at holde sine Sønner udenfor de Uvaner der gik i Svang ved de tyske Uni-versiteter, hvor ikke mindst de adelige Studenters Luksus og Solderi spildte Undervisningstiden og ødelagde dem selv. Ved

de Bestemmelser, han gav om deres legemlige Udvikling, søgte han at sikre dem mod en anden Fare. En af Skavankerne ved Tidens adelige Opdragelse var den uforholdsmæssig store Vægt der blev lagt paa den kavallermæssige Uddannelse, selv hvor Maalet ikke var en militær Stilling. Der stilledes større Krav til Uddannelse i Dans og Ridning og Fægtning end til boglige Kundskaber; det var fransk Mode der var trængt ind i Ludvig XIV's Tid; den havde først erobret den fyrstelige Opdragelse, havde derefter taget Magten over den adelige, og havde endog paatrykt Undervisningen ved flere Universiteter sit Stempel.¹⁾ De franske Hovmestre havde sat de Fag i Spidsen der betød mest i Selskabslivet og i den galante Verden; endog Kortspillet dukkede op som et Fag der skulde tjene til selskabelig Underholdning, og der var unge Mænd hvis boglige Kundskaber blev lige saa overfladiske som deres Fægtedygtighed og Ride- og Dansefærdighed var fortrinlig.

Allerede Andreas Gottlieb den ældre havde været opmærksom paa denne Fare. Han havde ganske vist i sit Familiestatut givet Legemsøvelser Plads mellem de Undervisningsgenstande, han anbefalede sin Efterslægt, „da de kunde bidrage noget til Dygtighed og Legemskræfter“. Men han havde befalet, at de skulde trakteres som Biting og Parerga og ikke som Hovedformaal; „thi med Dans lader der sig just ikke udrette meget i Verden“, og at gøre mere ud af Fægtning end nødvendigt for at kunne forsvare sig var uheldigt, ligesom det var uværdigt for hans Slægt at agere „Gladiatores og Bretteurs.“

Hans Datterbørn delte denne Tankegang; de afskyede den Slagsbroderaand der havde dybe Rødder i deres Stand, og den Uvilje mod Krigens Blodsudgydelse, som Andreas Peter havde faaet, var ikke kommen til ham fra Fremmede. Andreas Gottlieb fordømte Dueller paa det stærkeste; „det falske og afskyelige saakaldte Æresbegreb, fyldt med Hævnfølelse og hedensk Brutalitet, har sejret over Menneskelighedens og Kristendommens Grundsætninger“, udbrod han harmfuld en Gang, da to af hans Venner havde duelleret. En af Duellanterne døde, og Bernstorff bemærkede, at han var død med en Fasthed og Ufølsomhed, „som jeg paa Xenophons Tid vilde have kaldt Heroisme, men som jeg

efter vor himmelske Frelzers Inkarnation kun kan kalde Blindhed og Forstokkelse.“¹⁾)

Ud fra disse Synspunkter, der hæver sig højt over Datidens almindelige adelige Æresbegreber, gav Andreas Gottlieb nu sine Sønner Besked om deres legemlige Uddannelse; de skulde lære at ride, danse og fægte i Leipzig, men de maatte ikke gøre for meget ud deraf, og hvis de drev alle tre Slags Øvelser paa én Gang, maatte de højst have to Timer i alt om Dagen, og helst kun ét Fag daglig. Fægtning var i alt Fald i de første Aar efter Andreas Gottliebs Mening en bedre Øvelse end Dans, og han ønskede, at Sønnerne skulde lære at fægte saa vel med venstre som med højre Haand, „med Stik og Hug til deres Forsvar“, men de kunde ikke noksom erindre, „hvor afskyelig en Bretteurs eller Slagsbroders Rolle var, og hvor syndig i Guds Øjne alle Dueller maatte regnes til Trods for alle verdslige Udflugter“. Det var dem ikke tilladt at fægte i offentlige Fægtesale, Fægtemesteren skulde give dem Enetimer i deres Hjem, og de maatte ikke fægte imod hinanden.“²⁾)

Man faar af disse Bud og Formaninger Begreb om, i hvilken Grad Sønnernes aandelige og legemlige Vel laa Forældrene paa Sinde, og hvorledes Omsorgen for deres Fremtid beherskede deres Tanker.

Ogsaa Andreas Peters Breve fra Vinteren 1751—1752 afspejler den alvorlige Stemning i Hjemmet ved Tanken paa den forestaaende Skilsmisse. Omsider kom den Dag, som Andreas Gottlieb Bernstorff vel ikke vilde kalde „skæbnesvanger, men snarere lykkelig og i alt Fald meget kritisk“, da han overlod sine Sønner til dem selv „under den Almægtigstes Beskyttelse og en forstandig Hovmesters Øjne“.³⁾) Han erindrede dem til Afsked om Fideikommissets strænge Bud, om deres trofaste Moders Formaninger, om hans egne Forskrifter, henviste dem til „deres egen Forstand og Samvittighed, som en Gang for den alvidende Gud skulde fordømme eller frikende dem“, og mindede dem om „den usikre Død men sikkert paafølgende Evighed“. Han foreholdt baade Sønnerne og Leisching de mange Penge der nu burde anvendes til virkelig Nytte, og hvor kostbar den Tid var der laa for dem. „Den af mine Sønner, der ved Guds Naade kommer tilbage rene, mest kysk og mest ubesmittet af alle Ungdommens

Lyster og den forførelseriske Verdens Taabeligheder, han skal i dobbelt Maal kunne glæde sig ved min faderlige Velsignelse.“

Den 1. Maj 1752 forlod Andreas Peter og Joachim Bechtold sammen med Leisching Gartow og drog til Leipzig.

II.

Valget af Leipziger Universitetet skyldtes ikke Hensynet til at det laa i Sachsen; Bernstorfferne ønskede mindst af alt, at deres Ungdom skulde vejledes til Statsmandsvisdom eller i nogen Henseende paavirket af den Aand der udgik fra August III's og Grev Brühls Hof. Johan Hartvig Ernst kendte dette af Selvsyn, og siden hans Ophold var Kong Augusts Usædelighed og den frække Ansvarsløshed, hvormed han lod sin fordærvede Yndling skalte og valte med Land og Folk, bleven en Fabel ud over Sachsens Grænser. Hoflivet og Statsstyrelsen i Dresden stred mod Bernstorffernes Begreber om Hæderlighed og Pligt. Men vægtige Grunde havde overvundet en Forhaands Uvilje mod at lade de Unge overskride Sachsens Grænser.

„Ich komme nach Leipzig an einen Ort, wo man die ganze Welt im Kleinen sehen kann“, skrev Lessing et Par Aar før, og i „Faust“ sammenfattede siden Goethe sit Indtryk af Byen i Ordene: „Mein Leipzig lob ich mir. Es ist ein Klein-Paris und bildet seine Leute.“ Saaledes var Tidens Opfattelse; intet Sted i Tyskland var man i den Grad i et Udviklingscentrum som i Leipzig.¹⁾ Ikke politisk; til Berlin og hverken til Dresden eller Leipzig droges det politiske Europas Opmærksomhed. I Sachsen, hvor Brühls Politiregimente, Censur og Skatteudpresninger kneblede det fri Ord og hæmmede al Fremgang, var der intet politisk at lære. Men paa anden Vis var Leipzig en By i Bevægelse og Udvikling. Med sine 30,000 Indbyggere var den ganske vist mindre end mange andre tyske Byer, men den var Sædet for en stor Handel, der havde et vist internationalt Præg. I Løbet af de sidste Menneskealdre var Byen bleven Midtpunkt for den tyske Boghandel; de store Bogmesser besøgte fra alle Egne i Tyskland og tilkaldte en Mængde Udlændinge. Til Leipzigs Forlæggere og Tidsskriftsredaktioner flød der en Strøm af Manuskripter paa alle

Sprog, og det litterære Forretningsliv havde ikke blot skaffet store Formuer til Byes, men tillige øvet en civiliserende Indflydelse paa Borgerskabet. Fremmede Forbilleder virkede stærkt paa Leipzig; vel havde Byen endnu et ret gammeltysk Præg, saaledes som den laa gemt indenfor Volde og Grave med snævre Gader, med Markedshaller og Buegange, men man lagde dog mest Mærke til den Mængde Nybygninger der var rejst af den rige Købmandsadel i Barokstil som Efterligning af Dresdens eller Frankrigs Bygningskunst; der var Kunst- og Kuriositetssamlinger, Slotte og Privathuse, omgivne af sirlige Haver, af store offentlige Parker, af Alléer og kunstmæssig prydede Pladser. Fransk Kultur havde øvet en mægtig Indflydelse paa Byens Udvikling; man saa det ikke blot paa Byens Ydre, men ogsaa paa Befolkningens Dragter, der altid var efter sidste Parisermode, og man mærkede det paa Borgernes Væsen og Formerne for Selskabslivet. Den Leipziger Høflighed var berømt; ingen anden Befolkning var saa forekommende og beleven; den Frivolitet, der i Dresden laa lige under den glatte Overflade, var i Leipzig trængt tilbage af aandelige Interesser. I Stedet for det letsindige og raa Hof gennemsyrede litterære Interesser Leipzigs Borgerskab.

Bernstorfferne ønskede, at de to Unge skulde afslibes i den kosmopolitisk dannede By, og samtidig følte de sig trygge ved at vide, at der i Leipzig var et solidere aandeligt Liv end i nogen anden tysk By siden Reformationen.

I Leipzig havde i henvend en Menneskealder Gottsched virket; han havde hævet den tyske Digtning ved sin litterære Kritik, skabt Skole og vakt et Røre, der først havde formet sig som Efterligning og ivrig Tilslutning, men siden var bleven til Modsigelse og i Fyrreerne udviklede sig til en bitter Kamp mellem ham, Smagsdiktatoren, Elskereren af den franske Tragedie og den klassiske Litteratur, og Schweitzerskolen med dens fri litterære Principper og Sympathi for de germanske Forbilleder, Milton og Skakespeare. Medens Gottsched ældedes og sank fra sit Rys Tinde, var en kraftig Ungdom vokset op omkring ham indenfor Leipzigs træbeskyggede Volde; de to største, Lessing og Klopstock, havde studeret og digtet i Leipzig faa Aar før Andreas Peter Bernstorff kom dertil.

Den litterære Interesse var trængt dybt ned i Befolkningen;

Tidsskrift ved Tidsskrift var skudt frem i Bogmarkedets By, nogle strængt videnskabelige, andre saa populære, at de minde om vore Dages populære Journalistik. Gennem Theatret var de litterære Strømme flydt ud over Byen, og Selskabeligheden fik sit Præg ved en litterær æsthetisk Konversation, en svag Efterligning af det franske Salonliv, hvor de lærde Professorer maatte aflægge noget af deres Knastørhed for at kunne konversere de kvikke og belæste Leipzigerdamer.¹⁾ Hele dette Selskabsliv var udpræget borgerligt, vi finder senere et Sidestykke dertil i København, men dør med et højadeligt Centrum.

Fra Digternes, Kritikernes og Skuespillernes Kreds udgik det aandelige Liv i Leipzig, ikke fra Universitetet. Her herskede en stiv Konservatisme; medens Universiteter som Halle eller Göttingen ved at bryde ny Baner gjorde sig berømte og drog Studenter til sig, var det i Leipzig mere Byens end Universitetets Ry og mere Sikkerhed for en konservativ aandelig Soliditet end Tro paa ny Aabenbaringer, der skabte en betydelig Tilgang af Studerende. Til Grev Brühls politiske Censur svarede Universitetets store Ortodoksi og Frygt for ny Tanker. I Stedet for at knytte store Aander til sig havde Leipziger Universitetet enten ligefrem forvist dem eller ladet dem føle, at deres Plads var andetsteds. Lærerfriheden havde snævre Grænser, og man saa med Uvilje paa Halle, hvor Pietismen og den begyndende Rationalismes ypperste Repræsentanter længe havde virket i Frihed. Men Professorkredsen i Leipzig havde dog det Fortrin, at den levede mere med i det almindelige borgerlige Liv end Tilfældet var i de fleste andre tyske Universitetsbyer; Leipzig var for urolig og for alsidig interesseret, de fleste Professorer reves ud af Studerekammeret; de fik nogen Verdensmandspolitur, og den berømte sachsiske Høflighed prægede ogsaa deres Omgang med Studenterne.

Af disse Grunde var Leipzig et Sted, der stod højt paa Listen naar der skulde vælges Universitet til unge Adelige, men desuden tilskyndedes i disse Aar Forældre til at sende deres Sønner til Leipzig ved Tanken om, at dør levede Christian Fürchtegott Gellert, Tidens Opdragerideal.

Gellert, Moralpædagogen ex professo, repræsenterede en harmonisk Forbindelse af en afsleben maadeholden Pietisme, en bibelstærk Fromhed der viser sig i Gærning og i Ord, og Oplysnings-

tidens forstandsmæssige Humanitet. Uddannet til Præst var han gleden fra Theologien over i en Art fri Lærervirksomhed i Leipzig, der skaffede ham et Navn længe før han i 1751 knyttedes fast til Universitetet. Han tog forsigtig Del i de litterære Kampe, han digtede selv og vandt Ry over alle germanske Lande ved sine moraliserende Fabler.

„Der Gottheit Herold sein,
 der Tugend Ruhm erheben,
 dem Schweren unserer Pflicht
 ein reizend Ansehen geben,
 das Volk, das irre geht,
 von falschem Wahn entfernen,
 nach sicheren Zwecken gehen
 und edler denken lernen,
 das muss der Dichter thun,
 den Recht und Einsicht adeln.“

Det er i kort Begreb Gellerts Digtermaal¹.) Intet hævede ham eller hans Viden op over de jævne borgerlige Dyder, hans Aand strøg lavt hen over Jorden, men den viste de Unge sikkert Vej til et bravt og pligttopfyldende Menneskeliv, der skulde leves i Menneskekærlighed, med Afsky for alle Laster, og med en Taal- somhed og Respekt for Andre, der hos Gellert selv ofte gav sig fine og ædle Udtryk.

Til denne Mand tyede bekymrede Forældre med deres Børn; unge Adelsjunkere stilledes under hans specielle Opsyn for at opdrages til „politiske“ Mænd; Grever og Baroner fyldte hans Læresal og Prinser læste privatissime hos ham. Han var Præceptor i Dyd og Menneskekundskab; han belærte og opbyggede ikke blot positivt, han virkede ogsaa negativt ved gennem Fabler og Foredrag at revse Latterligheder og moralske Skavanker, en Kur som unge Adelsmænd særlig kunde trænge til. Men altid stilfærdigt og forsigtigt, saaledes at han aldrig frastødte ved strænge Ord, men altid vandt unge Studenter saa vel som følsomme Damer og stive Adelsmænd ved sit blide hjærtensgode Væsen. Satiredigteren Rabener, hans nære Ven, hvem de Unge i disse Aar mødte i hans Hjem i Leipzig, gav Maalestokken for, hvor vidt Satiren turde vove sig. „Satiredigterens hele Sjæl bør være opfyldt af Følelse af Religionens Ærværdighed. Næst efter Religi-

onen maa Fyrsternes Troner og Øvrighedens Anseelse være ham det helligste. At fornærme Religionen og Fyrsterne maa være ham den skrækkeligste af alle Tanker.“ Det var en Tankegang der passede hos en Opdrager for unge Adelige, som var paa Vandring fra halvt pietistiske Hjem til enevældige Fyrsters Forsale.

Saaledes var den By og det aandelige Liv i hvilket Andreas Peter Bernstorff og hans Broder indførtes, da de den 2. Maj 1752 sammen med Leisching kom til Leipzig. Alt var beredt til deres Modtagelse af Leischings Søster Enkefru Rüdinger og hans Broder Polykarp August Leisching, der samtidig studerede Jura ved Universitetet. Den 17. Maj immatrikuleredes de som tilhørende den sachsiske Nation og begyndte straks at høre Forelæsninger.¹⁾

Studierne skulde udfylde deres Dag, men nogen rigtig Plan eller Fasthed kom der ikke i Arbejdet. Skylden herfor var deres Hovmesters.²⁾

Paa Gartow havde Leisching forstaaet at vinde Andreas Gottliebs og hans Hustrus Tillid, og Planen var, at han fra Leipzig skulde følge de to Unge til andre Universiteter og derfra paa Rejser i Udlandet. Men det viste sig hurtigt, at dette ikke lod sig gøre. Snart kom der foruroligende Breve til Gartow; først meddeltes det, at Leisching var syg, og kort efter berettede Joachim Bechtold, der som den ældste havde Ordre til i hemmelige „Separat-Briefe“ at melde Faderen, hvordan alt stod til, at Leischings Humør og hele Opførsel var saa urimelig og ubehagelig, at det næsten ikke var til at holde ud med ham. Han lod øjensynlig de to Unge aldeles skøtte sig selv, og det varede ej heller længe, før han ogsaa undlod at sende Breve og Regnskaber. Andreas Peter led stærkt under Leischings „vrantne og hypokondriske Væsen“, men han holdt meget af ham, vilde nødig sige noget ondt om ham, og bevarede trods Faderens direkte Spørgsmaal en haardnakket Tavshed. Sidst i September maatte Andreas Gottlieb rejse til Leipzig for at se, hvorledes det stod til. Det viste sig, at Leisching dels paa Grund af Sygdom, dels paa Grund af LigeGYldighed og letsindige Fornøjelser havde forsømt alle sine Pligter: Regnskaberne var i Uorden, det vrimlede med ubetalte Regninger, og han maatte tilstaa, at han mere havde

forbitret sine to Myndlinges Tilværelse end støttet og vejledet dem. Andreas Gottlieb vilde afskedige ham paa graat Papir, men han lod sig ombestemme, fordi det var vanskeligt med kort Varsel at faa en anden Hovmester, og fordi Leischings Broder og Søster, et Par fortræffelige og dygtige Mennesker, havde taget sig udmærket af de to Unge, der havde fast Tilhold i deres Hjem. Andreas Gottlieb besluttede derfor at lade Leisching beholde sin Plads og lade sine Sønner blive i Leipzig til Foraaret, da de efter Bestemmelsen alligevel skulde skifte Universitet. Forholdene blev ogsaa noget bedre, og under Resten af Opholdet i Leipzig fik Andreas Gottlieb ikke Lejlighed til at skride ind. Men nogen heldig Mentor var Leisching langt fra; hvor upaalidelig han var, ses bedst af, at han fik de Unge forført til uden deres Faders Vidende og Vilje at foretage en Tur til Dresden, hvor Andreas Peter ved at se det glimrende Hof fik det første Indtryk af den store Verden. Virkelig Støtte og Hjælp fik de ikke af Leisching. Han bragte kun Uro ind i deres Tilværelse, og hvad de fik ud af Opholdet i Leipzig, skyldtes hverken ham eller Arbejdet ved Universitetet, men Paavirkningen af den Kreds af Mennesker, de kom til at omgaas.

Til denne hørte først og fremmest Gellert. Selv fortæller Andreas Peter, at han stod under „særligt Opsyn“ af denne, men der kan herved vel næppe menes andet, end at han som andre unge Adelige havde sin stadige Gang i hans Hus og fulgte hans Forelæsninger; der er intet Spor af, at Gellert har taget sig det mindste af ham under de vanskelige Forhold til Leisching, eller at Andreas Gottlieb har gjort Regning herpaa. Men Andreas Peter kom i alt Fald til at sætte megen Pris paa den berømte Lærer; han fandt, at han „havde faa Ligemænd i Henseende til Aand, Blidhed, Religion og Smag“, selv om han ikke var blind for den Frygtagtighed der prægede Gellerts Væsen. Dennes Værker blev hans stadige Læsning; et Par Aar efter skrev han til en Ven, at han havde læst dem for tiende Gang: „De bestaar sandelig denne Prøve, og jeg finder dem virkelig for hver Gang smukkere. Hvor fint, hvor kærligt tænker denne Mand dog ikke! Hvor livfuldt forstaar han ikke at vække Følelserne op af deres Dvale og hvor fint forstaar han ikke at følge Hjærtets Rørelser!“¹⁾

Den moralske Paavirkning, der udgik fra Gellert, faldt i Traad med Hjemmets; i Gellerts Forelæsninger fik han Vejledning til at anvende sin Guds frygt i alle Livets Forhold. Det var praktisk Moral afpasset efter unge Adeliges særlige Behov. Den Aand, hvori han docerede, var mildere end den der herskede paa Gartow; han havde sin Styrke i at prædike Dyden i en tiltalende Form; i hans Mund var Moralbudet en forekommende blid Henstilling. Hvor Moderen i det mørke Sygeværrelse paa Gartow vilde have talt haarde Ord om Synd og Straf, og Faderen havde afgjort det hele med et Kraftsted af Bibelen, der virkede Gellerts Satire langt bedre. „Darf denn ein Christ über die Laster nicht lachen?“ var Opfattelsen i hans Kreds.¹⁾ Der var i hans Kristendom liden Dogmatik; de Unge indsaa lettere, at de havde Gavn af at leve kristeligt og dydigt, end de bøjede sig for et kategorisk: Gud vil det.

Fra den Kreds, hvori Bernstorfferne kom ind, var en ny Strømning i tysk Aandsliv ved at udgaa.²⁾ Berømtest af dens Navne er Klopstocks, men allerede før han fra 1746 til 1748 opholdt sig i Leipzig, var Kredsen skabt af de Digtere og Litterater der var brudt ud af Gottscheds Lejr og først i 1740erne havde stiftet Tidsskriftet „Bremer Beiträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes“. Mænd som Johann Adolph Schlegel, Broder til Berckentins københavnske Protegé, Ebert, Gärtner og Johann Andreas Cramer mødtes her med Gellert og Rabener; munter selskabelig Omgang ledsagede Fællesskabet i litterære Synspunkter og Arbejder. Allerede medens Klopstock opholdt sig i Leipzig, var Kredsen begyndt at splittes, og i de efterfølgende Aar udtyndedes den endnu mere. Da Bernstorfferne kom til Byen, var de fleste betydelige Forfattere borte, men unge var traadt i deres Sted, og det fri utvungne Samliv var bevaret, ligesom de litterære Interesser endnu gik ad samme Baner. De bortdragne virkede gennem Breve og ny Værker, stærkest af alt gennem Klopstocks „Messias“, der samlede Vennerne i begejstret Tilbedelse. Senere i København mødte Andreas Peter en helt lignende Kreds med Klopstock og Cramer som Midtpunkt. Da stod det i fuldt Flor der ti Aar tidligere i Leipzig havde været i Vorden; det er en Kulturstrømning der er nøje knyttet til Bernstorffernes Liv.

I 1752 og 1753 var det foruden Rabener og Gellert kun mindre Aander hvem Bernstorfferne kom til at leve sammen med. De indførtes straks gennem Klopstocks Slægtninge, Familien Leisching, Hovmesteren Johann Christian, Studenten Polykarp August, og deres Søster Fru Rüdinger. Særlig med Polykarp August Leisching, en livsglad velbegavet Yngling sluttede Andreas Peter Bernstorff et Venskab for Livet. Andre Venner var „der freie gesellige“ Magister Heinrich Rothe, som Andreas Peter omtaler i Ord der svarer til Cramers Karakteristik af ham som „blid, kærlig og tjenstvillig“, Christian Gotthelf Gutschmid, den senere sachsiske Statsminister, der dengang var Advokat og Professor i Leipzig, og endelig Kredsens eneste Adelsmand, „Gellerts kæreste Discipel“, Grev Hans Moritz Brühl, en fjærnere Slægtning af Sachsens daværende Herre. Han var den af Leipzigervennerne der i de følgende Aar stod Andreas Peter Bernstorff nærmest, den af alle hans Ungdomsvenner, hvem han satte højest.

Om Samlivet med denne Kreds, der fængslede Andreas Peter Bernstorff mere end Studierne, tier hans Breve til Hjemmet aldeles; det er af senere Breve til og fra hans Venner at vi lærer denne Side af hans Liv i Leipzig at kende. Det var ikke underligt; thi selv om Tonen var strængt sædelig her, hvor Rabener som oftest var til Stede og Gellerts Aand herskede, saa var den hele Omgang præget af en Borgerlighed og ungdommelig Løssluppenhed, som Forældrene sikkert vilde have ængstet sig for. Tonen var ungdomsfrisk og let, hvad enten man samledes ved Gellerts faderlige Arne eller i Fru Rüdingers Hjem, paa en Vinstue, i et Kaffehus eller i de to Friherrers Logis, eller man færdedes paa Spadsereture i Leipzigs skønne Parker og paa Udflugter i Omegnen. De noget ældre som Rabener, Gutschmid og Rothe behandlede de adelige Ynglinge ligefremt og kammeratligt, uden den Servilitet som Tiden krævede af Borgerlige i Omgang med Adelen. „Rabener er endnu stadig den samme“, skrev Andreas Peter et Par Aar efter til P. A. Leisching, da han atter havde truffet ham, „lystig og satirisk med et godt Glas gammel Rhinskvin i Haanden. Jeg synes, at jeg endnu ser ham med Ryggen mod Vinduet, med et Stykke Pølse i den ene Haand, og med den anden skaalende med Deres Broder paa alle smukke Pigers Vel. Saa-

dan er han endnu.“ Der var noget studentikost over deres Færd. Unge Piger deltog i Selskabeligheden, lystig forelsket Spøg blandedes med alvorlige Samtaler.

Ny Indtryk fæstnede sig her hos Andreas Peter; han saa, hvor rigt og fyldigt et Samliv der kunde skabes hvor Standsfordomme og ydre Skranker fjærnedes, og hvor Mennesker mødtes i kammeratligt Venskab. Faderen havde i sin Instruks forbudt dem at indlade sig paa al Drikken Broderskab, alt intimt Venskab og Familiaritet; de skulde holde sig borte fra sligt saa vel som fra Værtshusliv og Omgang med jævnaldrende Studenter. Men her i Leipzig var de komne ind i en Kreds der strømmede over af Forherligelse af Venskab og Broderskab; hvor kunde to sytten-attenaarige Ynglinge holde sig tilbage!

For Andreas Peter Bernstorffs Opfattelse af sociale Forhold var Leipzigeromgangens borgerlige Præg af stor Betydning. De andre unge Adelige, der i hine Tider opdroges i Leipzig, færdedes ikke i lignende Kredse; det hørte til Sjældenhederne, at de omgikkes borgerlige Kammerater, og selv deres egen indbyrdes Omgang foregik med stort Ceremoniel, naar det ikke slog over i sin Modsætning, et raat Svireliv. I Leipzig havde Bernstorfferne næsten ingen adelig Omgang; kun en enkelt Gang kom de i Grev Moritz Brühls Hjem. Dette Forhold ændredes da de kom bort fra Byen, da blev deres Omgangskreds atter overvejende adelig, men Andreas Peter Bernstorff glemte ikke sine borgerlige Venner. Han holdt fast ved dem, og da Polykarp August Leisching noget senere begyndte at anslaa en ærbødig Tone med Titulaturer og lignende, afviste Bernstorff dette spøgende men bestemt som noget helt urimeligt. Det borgerlige Leipzig havde aabnet en Udsigt der aldrig helt lukkedes.

Noget lignende betød det, at hans første Indtryk udenfor Hjemmet var af udpræget tysk litterær Natur.

Leipziger Kredsen var dannet om den ny tyske Litteratur, for hvilken Klopstock blev Bannerfører. Allerede paa Gartow var Andreas Peters Opmærksomhed bleven vakt for denne; selv om Forældrene ikke læste megen Skønlitteratur og Moderen foretrak religiøs Læsning for alt andet, saa var dog ogsaa Klopstocks Værker naaet til Gartow. Han selv havde været der paa Vejen til Danmark i April 1751 og „havde fundet Bifald“, som Andreas

Gottlieb udtrykte sig.¹⁾ De to Unge havde da set ham; de havde læst de udkomne Sange af hans „Messias“, og Andreas Peters Breve til hans Søster Marianne afspejler hans Interesse for Digteren og hans Værk. I Leipzig var Klopstock Kredsens Heros, i ham saa de den store Digter, der med hvert Værk steg højere mod Udødelighedens Tinde. Andreas Peter optoges stærkt af disse æsthetiske Interesser, han læste Gellerts og Rabeners Skrifter, og ventede i Spænding paa, at „Messias“ skulde blive fortsat. Han blev, som han udtrykte sig, Tilhænger af „die Werke des Geschmackes“, det vil sige Schweitzerskolens og den unge Leipzigerkreds, og fra nu af hørte den ny æsthetiske tyske Litteratur og de litterære Tidsskrifter til hans stadige Læsning.²⁾

Denne i Bund og Grund tyske Paavirkning, Klopstocks „gemüthsvolle“ Digtning, Gellerts „Biedermannsmoral“, Rabeners „Mutterwitz“, blev Grundlaget for Andreas Peter Bernstorffs Udvikling. Dette blev en karakteristisk Forskel mellem ham og hans Onkel, Forvarsel om en ny Tid. I alt, hvad der kan oplyses om Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Ungdom, bærer den et kosmopolitisk, nationalt farveløst Præg; derefter spiller den engelske og især den franske Litteratur Hovedrollen for ham, først sent, egentlig først da han træffer Klopstock, fanges hans Interesse af tyske Strømninger. For Andreas Peter blev den tyske Litteratur Udgangspunktet; den var det hjemlige, den galliske Aands Smagsfrembringelser derimod noget nyt og fremmed.

Sprogligt brødes de to Indflydelser hos ham. Han havde tidlig begyndt at skrive Fransk til sin Fader og sin Onkel. Men til sine Venner fra Leipzig skrev han altid Tysk, og han brugte Tysk til Optegnelser og Uddrag. Da han en Tid havde skrevet Fransk til sin Søster, slog han over til Tysk og bad hende ikke forundres derover. „Et tysk Brev fattes endnu aldeles i vor Brevveksling; og dette er maaske en Fejl. Lad os undgaa den stiltiende Bebrejdelse som ligger deri, som om vort Sprog ikke skulde være lige saa vel egnet til at udtrykke vore Tanker paa en lige saa let og behagelig Maade.“³⁾ Der maa bag ved en saadan Udtalelse ligge en national tysk Interesse af den Art der herskede i de klopstockske Kredse.

Saaledes gik det Aar der var bestemt til Leipzig. Det bragte, væsentlig paa Grund af Leischings Upaalidelighed, lidet Udbytte

af Studier, men det gav rige Indtryk; Hovmesterens Opførsel gjorde Andreas Peter, siger han selv, „meget ulykkelig“, men paa den anden Side bragte det brogede Liv i Byen og den Kreds, han levede i, ham stor Tilfredsstillelse. Han satte Pris paa sine Lærere, paa Leipzigersnes Høflighed og paa den skønne Omegn, kort sagt, han følte sig glad ved Leipzig og vilde gjerne være bleven der længere. Det var med Sorg at han efter Afskedsfester med Vennerne sagde Farvel til disse for i April 1753 over Gartow at drage til Göttingen, det næste Studiested.¹⁾

Megen Forskel kunde Forældrene ikke se paa deres Sønner efter det ene Aars Forløb, men de var dog i alt Fald blevne mere kavallermæssige; de bevarede Regninger taler om Indkøb af ny Klæder, de havde faaet stadig Undervisning i Ridning og Fægtning og førte sig bedre end før.²⁾ Da Andreas Peter drog hjemmefra, havde han, som det ses i Faderens „Portrætter“, gaaet meget foroverbøjet med Hovedet paa Skakke, og hans svære Haar havde vokset sig skævt paa hans kraftige ludende Hoved. Nu var det bedre med Holdningen, og Manken var forsvunden; en fin pudret Paryk havde afløst de naturlige Haar.

Men dette havde kostet Kamp, en Kamp der stod i Forbindelse med Anskuelserne i den Kreds hvori Ynglingen havde levet i Leipzig.

Andreas Gottlieb Bernstorff havde i sin Instruks befalet, at Sønnerne, straks naar de kom til Leipzig, skulde lade sig klippe og anlægge Paryk; det var ikke blot moderne, men ogsaa hensigtsmæssigt, mente Faderen, saa tog Frisuren ikke saa megen Tid. Joachim Bechtold lystrede pænt, men i Leipzig og især i den leischingske Kreds havde man begyndt at frigøre sig fra Brugen af Paryk; man syntes, at det svære Haar klædte Andreas Peter godt, og vilde ikke give ham Lov til at klippe det af. Leisching skrev gentagne Gange til Faderen, og Fru Rüdinger sendte endogsaa Onkelen i København et helt Bønskrift, om han dog ikke vilde gaa i Forbøn for Haaret. Johan Hartvig Ernst gjorde som hun bad, men intet hjalp; Andreas Gottlieb holdt paa Formerne, Haaret maatte falde, og Andreas Peter mødte paa Gartow med Paryk.

III.

Naar Tanken om at give de to Unge et foreløbigt Indtryk af den store Verden og lidt mere almeneuropæiske Forhold havde bestemt Valget af Leipzig, saa var det en særlig hannoveransk Interesse der fik Bernstorfferne til at foretrække Göttingen som næste Studiested. En loyal Hannoveraner som Andreas Gottlieb Bernstorff havde i ethvert Fald svært ved at gaa udenom et Universitet der nylig var bleven skabt af den hannoveranske Regering, og hvis Opblomstring skulde være et synligt Tegn paa en almindelig Opgang i alle Forhold, som Regeringen ønskede skulde ledsage den ærefulde dynastiske Forening med England.

For en Menneskealder siden havde ingen tænkt sig Muligheden af, at Göttingen kunde blive et højt anset Videnskabens Centrum. Før Trediveaarskrigen havde Byen blomstret, men Krigen havde lagt den øde, og saaledes laa den derefter hen næsten et Aarhundrede, Hus ved Hus i Ruiner og overgroede med Græs, ved slette Veje næsten afskaarne fra Omverdenen. Først Georg II tog alvorlig fat paa at ophjælpe Byen, og Gerlach Adolph von Münchhausen udvirkede som et Led i disse Bestræbelser 1734 kejserligt Privilegium til Oprettelsen af det Universitet Georgia Augusta der 1737 blev indviet.¹⁾

Begyndelsen var ringe, men Münchhausen vilde af videnskabelige og politiske Grunde have Universitetet i Vejret. Det var ham en Æressag at skabe et livskraftigt hannoveransk Lærdomssæde i Stedet for det hendøende gamle Universitet i Helmstädt, og han vilde skabe en Konkurrent til de store Nabolandes Universiteter, det preussiske i Halle og det sachsiske i Leipzig.

Henimod Aarhundredets Midte var det lykkedes hans Energi at overvinde de første Vanskeligheder; der var samlet saa dygtige Lærere i Göttingen og skabt saa gode Studie- og Levevilkaar for Studenterne, at Tilstrømningen begyndte at blive stor; Universitetet var ved at blive anerkendt ved Siden af de to ældre i Nabolandene.

Göttingens Betydning beroede især paa Undervisningens Karakter. Medens Leipziger Universitetet endnu stod paa et gammeldags filologisk-theologisk Standpunkt og Halle fik sit Præg ved Pietismen, blev Göttingen Midtpunktet for det Fremskridt der

knytter sig til Dyrkelsen af de moderne videnskabelige Discipliner, de statsvidenskabelige, politisk-økonomiske og historiske Fag; Theologi og Filosofi kom i anden Række; noget større Rolle spillede de klassiske Oldtidsfag paa Grund af et Par særlig betydelige Professorer. Med det samme klare Blik for Videnskabens Tarv, der utrættelig lod ham tilvejebringe de bedst mulige materielle Vilkaar for Universitetsarbejdet, havde Münchhausen sat Bom for den theologiske Overvælde og den dermed følgende Dogmatisme, der havde skadet andre tyske Universiteter.¹⁾ Han vilde til theologiske Professorer i Göttingen kun have fredelige Mænd, der ikke fyldte Byen med Lærestridigheder. „Naar Theologerne er Trættebrødre og Kættermagere, er de øvrige Professorer ilde farne, og Grunden lagt til stadig Uro“, var hans fornuftige Betragtning, og han søgte at sikre Lærefriheden indenfor alle Fakulteter i langt højere Grad end det den Gang var Tilfældet ved andre tyske Universiteter. Dette gjaldt ogsaa for Juristers og Statslæreres Vedkommende, og selv om de maatte vogte sig vel for at gaa andet Ærinde end deres Landsregerings, var der dog Liv og Fremskridt i disse Videnskaber.

Göttingen blev først og fremmest et Universitet, der søgtes af dem som skulde uddannes til Statstjeneste, og naar man erindrer, at alle høje politiske Embeder den Gang fortrinsvis besattes med Adelige, forstaar man, at de Lister paa Fyrster, Grever og Friherrer og „dero von Adel“, som var de göttingske Professorers Stolthed, Aar for Aar blev længere og længere. Fra alle Kanter af Tyskland, især fra Syd- og Vesttyskland, mødtes her Fyrster, Grever og Friherrer for at studere det tyske Riges og Enkeltstaternes Historie og Ret, for at lære det europæiske Stats-system at kende og faa Kundskab om alt hvad vi nu vil kalde Politik, Statskundskab, Samfundsvidenskab eller Nationaløkonomi. Göttingen afløste Tübingen, hvor i sin Tid Johan Hartvig Ernst Bernstorff og Andreas Gottlieb havde søgt hen for at studere de samme Fag, men mest efter nu forældede Metoder. Med overordentlig Energi var denne Undervisning sat i System af dygtige og interesserede Professorer, og Universitetet vandt hurtig saa stort Ry, at ogsaa Skarer af fornemme Udlændinge søgte derhen, ikke alene fra England, hvis Adel naturlig droges til deres Kon-

ges tyske Universitet, men ogsaa fra Danmark, Sverige, Frankrig og Ungarn.

Sjælden har et Universitet haft saa rig og hurtig en Opblomstring, og i mindre end tyve Aar havde Göttingen skiftet Udseende. Da Universitetet aabnedes, havde de første Profesorer og Studenter knap kunnet finde Boliger, og der fandtes ikke Købmænd eller Haandværkere der kunde tilfredsstille de stigende Forbrug; de gamle helt bondeagtige Forhold svarede ikke til de ny Krav. Men Münchhausen tog kraftig fat, og da Bernstorfferne den 1. Maj 1753 drog ind i Göttingen og den 3. Maj immatrikuleredes som juridiske Studenter, tilfredsstillede Byen alle Krav. Endnu i 1750 var det forklarligt, at Andreas Gottlieb udtalte Betænkeligheder ved at sende sine Børn derhen, men netop i de følgende to Aar havde Udviklingen været overordentlig stor.¹⁾

Endnu laa Göttingen ganske vist noget ensomt, endnu spærrede de slette Veje Byen ude fra Verden, og endnu bar den helt en Smaastads Præg. Den var lille af Omfang, og med lave for en Del landsbyagtige Huse laa den ved den lille Leineflod midt i en Dalkedel kranset af skovklædte Højder, omgivet af frodigt Agerland, med store Haver og aabne Grønninger inde mellem Husene. Den var saare forskellig fra Storstaden Leipzig, og man forstaar, at de unge Junkere, opfyldte af Minderne om det urolige mere forfinede Storstadsliv, følte sig hensatte til en Udørken, da deres Vogn sneglede sig ind i Byen, paa hvis Gader Kvæg og Studenter færdedes i lige stort Antal. „Göttingen har ikke den Ære at vinde deres Bifald“, var Andreas Gottlieb Bernstorffs Indtryk af deres første Breve.²⁾

Det første Indtryk blandedes dog snart med mere tiltalende. De unge adelige Studenter kunde ganske anderledes end i Leipzig føle sig som Midtpunktsfigurer i den lille göttingske Verden. I Leipzig havde Universitetet kun været et Led i Byens Liv, Studenterne var dør forsvundne i Mængden. I Göttingen var den Gang som nu alt præget af Universitetet, og det var et drastisk Udtryk for, i hvilken Grad Studenterne beherskede Byen, at Andreas Peter en Uges Tid efter sin Ankomst skrev til sin Fader, at han havde maattet vænne sig til det Spektakel, Studenterne i Göttingen lavede; „ti dør gør mere Støj end Hundrede i Leipzig.“³⁾ Siden 1734 havde alt i Göttingen drejet sig om Universitetet og Studenterne.

Reskript efter Reskript fra Münchhausen, Universitetets Kansler, havde sigtet til at indrette Byen efter Universitetet. Hus ved Hus havde rejst sig for statslaante Penge efter Tegninger, der kun approberedes for saa vidt Lejligheder og Værelser passede for Professorer og Studenter og som Logis for unge Junkere og deres Hovmestere. Skræddere og Skomagere, Boghandlere og Parykmagere, Dansemestere og Sproglærere, Beridere og Silkekræmmere, Vinhandlere og Vaabensmedde, Konditore og Slagtere, Gartnere og Konfiturehandlere var blevne indkaldte og havde faaet Privilegier og Tilskud for at skaffe alt til Veje hvad den studerende Ungdom havde behov, og det noteredes med Tilfredshed, at de göttingske Studenter hurtig udmærkede sig fremfor alle andre ved Sirlighed og Pyntelighed i Linned og Klæder, ja endog ved Elegance og Pragt. Men ogsaa andre Foranstaltninger viste, at Studenterne havde taget Byen i Besiddelse; allerede 1735 havde de første Studenter gjort saadanne Optøjer, at der maatte oprettes et nyt Politi- og Vægterkorps, og siden fulgte Slag i Slag Anordninger for at holde Studenterne i Tømme, baade hvor det gjaldt deres Færd paa Gader og Stræder eller indendørs paa Vinstuer og Kipper, og deres Forhold overfor kreditgivende Handlende og letlevende Pigebørn.¹⁾

Hele Selskabeligheden i Byen beherskedes af Professorer og Studenter. Borgerne stod udenfor og kiggede ind ad de oplyste Vinduer naar Professorerne holdt Assembleer eller „Picknicks“, ved hvilke Studenterne var indbudne og hvor i lang Tid de højadelige Grønskollinger spillede en større Rolle end mangen graa-net litterær Berømthed. For de mange Studenter pyntede de göttingske Borgerdøtre sig til Promenaden op og ned ad Hovedgadernes Fliser, Göttingernes Stolthed og efter Indbyggernes Sigende dengang de fineste i Tyskland, eller gennem de store Alléer, der allerede i 1754 nævnes som Byens Prydelser.

Tilløkkelserne ved denne akademiske Enevælde kan have været store nok for Studenter, og i ethvert Fald fik Livet i Göttingen for de adelige Studenter foruden ved Studierne sit bedste Indhold ved snævert kammeratligt Samliv.

Dette træder stærkt frem i Andreas Peter Bernstorffs Breve;²⁾ han gaar øjensynlig helt op deri, medens der intet mærkes til Samliv med göttingske Borgerlige, saaledes som Tilfældet havde

været i Leipzig. Det er som Tilskuer, at han den 9. Juli 1753 fortæller sin Fader, at St. Hansfesten er begyndt. „Det er en meget interessant Tid for Borgerne her. Lykkelig den der skyder bedst. Hvorfor er jeg ikke Borger? saa kunde jeg have Haab om at gøre Kong Theodor Rangen stridig.“ Det er en ung Junker der sammen med en Klynge Standsfæller overlegent har iagttaget en gemytlig borgerlig Fugleskydning, ikke den unge Knøs der for faa Maaneder siden skaaledede med Rabener og de borgerlige Venner i god gammel Rhinskvin. Familien Leisching havde i Leipzig indført Bernstorff i den borgerlige Omgangskreds, i Göttingen blev intet lignende Tilfældet. J. C. Leisching blev overhovedet kun kort hos de to Unge. Han hengav sig, som Andreas Peter diskret beretter, „til Glæden og til Spillet“, forsømte sine egne Studier saa vel som sine Pligter overfor Bernstorfferne, bragte paa ny Regnskaberne i Uorden, og brugte betroede Penge. Andreas Peter holdt dog trods alt meget af Leisching og søgte nu som før at støtte ham, skønt han derved udsatte sig for alvorlige Ubehageligheder af sin Fader. „Han har ganske vist ikke alle de Egenskaber, som man kan forlange af en Hovmester, men alle dem som man kan kræve af en Ven“, skrev han om ham; „han er livlig, følsom, diskret, trofast, og han tænker og udtrykker sig udmærket; han har altid vist mig et saa levende og oprigtigt Venskab, at jeg vilde have bebrejdet mig om jeg havde sat mindre Pris derpaa.“ Men hvad kunde det hjælpe? Leisching maatte bort; den 22. Januar 1754 maatte han forlade Göttingen. Men ligesom Andreas Peter havde undskyldt ham, saaledes forstødte Andreas Gottlieb ham ej heller. Der skulde meget til, før Bernstorfferne slog Haanden af en der engang var kommen indenfor deres Interesseomraade; Leisching fik for en Tid Ophold paa Gartow, saa kaldte Johan Hartvig Ernst Bernstorff ham til København, og da han der opførte sig bedre og fik mere Ro paa sig, maatte den danske Stat forsørge ham. 17. Juni 1757 blev han Sekretær i Tyske Kancelli. Det blev ikke den sidste af Bernstorffernes Folk der uden virkelige Kvalifikationer anbragtes til Forsøgelse i Danmark.

Polykarp August Leisching var før Broderens Fjernelse kommen til Göttingen, og Venskabet mellem ham og Brødrene Bernstorff fortsattes; han indskreves som studerende Theologi i Ma-

triklen, men slog om og studerede Jura; han blev ved Universitetet længere end Bernstorfferne, det kneb for ham at samle sig til stadigt Arbejde, Forelskelser og Fornøjelser sinkede ham, først i Foraaret 1756 tog han Doktorgraden. Han var en glad Selskabsbroder, kvik og munter, og blev optaget mellem Bernstorffernes adelige Kammerater; men han var omtrent den eneste Borgerlige der. Ellers træffer vi Navne paa en Mængde Adelige, som Andreas Peter her i Göttingen stiftede Bekendtskab med, men faa af dem blev betydelige Mænd eller fik Interesse for ham senere i Livet. Næsten alle Nationer havde Repræsentanter i denne Kreds; der var baade Hannoveranere, Sachser, Englændere og Skotter, og især en Mængde Holstenere og mange Danske. Af disse sidste, der snart blev hans Landsmænd, traf Bernstorff adskillige. Paa Gennemrejsen til Genève hilste den mægtige Adam Gottlob Moltkes ældste Søn Christian Frederik Moltke paa ham; han boede en Tid lang i Hus med flere Holstenere, og ved Juletid 1753 plejede han under en Sygdom den flinke og dygtige Normand, Diderik Otto von Grambow, siden Stiftsbefalingsmand i Trondhjem; Otto Blome, der under Andreas Peter Bernstorffs Udenrigsministerium blev Gesandt i Paris, var ogsaa i Göttingen, men betydeligere var den ni Aar ældre Adolph Siegfried von der Osten, der fra December 1753 tilbragte et Semester i Göttingen som Afslutning paa en lang Udenlandsrejse, der blandt andet havde ført ham til Holland og Frankrig, hvor han havde studeret et Aar i Strassburg. Han vilde ind i sit Hjemlands Diplomati og søgte med Flid Omgang med Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Brodersønner; de syntes godt om ham, og Andreas Peter sagde, at han var en af de Venner der bandt ham stærkest til Göttingen. Rejserne havde dannet og modnet ham, fandt hans Kammerater. Han og Andreas Peter studerede det samme og mødtes stadig ved Forelæsningerne, de vekslede efter Skilsmissen varme Breve, men det viste sig dog siden, at Samværet ikke havde grundlagt noget paalideligt Venskab imellem dem.¹⁾

Af fremmede Venner, som Bernstorff holdt fast ved gennem længere Tid, bør nævnes Grev Johann Ludvig von Wallmoden-Gimborn, der senere blev preussisk General, og Anton von Larrey, en Søn af Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Ungdomsven, den hollandske Minister. Andreas Peter holdt særlig meget af

denne sidste, og sagde om ham, at han forenede meget ophøjede Følelser med megen Aand og Levemaade. Han var imidlertid en ringe Mand, blød af Karakter, letsindig og uenergisk, men alligevel drog Johan Hartvig Ernst Bernstorff ogsaa ham til Danmark og gav ham Plads i det danske Diplomati; han kom først som Legationssekretær til Stockholm, dernæst blev han Gesandt i Madrid, ja beklædte tilsidst i flere Aar den vigtige Gesandtskabspost i Berlin.¹⁾

Omgangen med disse Kammerater bragte ikke Andreas Peter Bernstorff nogen Udvikling; Paavirkningen i Leipzig havde betydet meget mere. Men Samlivet optog ham stærkt. Selv om han en Gang skrev til sin Fader, at Göttingen var et trist Sted, som kun Studierne kunde knytte en til, saa var det dog ikke altid at han tænkte saaledes; Vennerne bandt ham stærkt til Stedet.²⁾ Allerede nu fremtraadte hos ham en Egenskab som hans Fader og Onkel baade før og siden bebrejdede ham, en Lyst til at slutte mange og varme Venskaber, der tog hans Tid uden at bringe ham tilsvarende Udbytte. Det var paa Moden mellem hans Jævnaldrende at dyrke Venskabet; vi træffer det særlig stærkt i de klopstockske og stolbergske Kredse hvori han kom til at leve i København, men i øvrigt er der vel hos alle livlige Unge en Tilbøjelighed dertil. Andreas Peter Bernstorff var letbevægelig, brusenende hæftig i disse Aar; Hjemmets Alvor laa bag ham, og det unge Blod reagerede en Stund mod den bernstorffske Regelretted; derfor fløj han i Armene paa enhver ny Ven. I Göttingen kulminerede dette; hvad hjalp de faderlige Forbud? Leisching betød intet som Mentor, og da han var borte, stod de Unge paa deres egne Ben. „Min Fader havde Tillid nok til mig til nu at overlade mig til min egen Skæbne. Jævnlig har jeg retfærdiggjort hans Tillid, men ofte slet ikke“, skrev Andreas Peter Bernstorff siden i Mindet om Göttingertiden.³⁾

De unge adelige Kammerater tumlede sig frit; de begyndte deres Dag Kl. 4—5 om Morgenen med Ridetur, siden mødtes de til Udflugter i Omegnen, til Fællesmaaltid i Spisekvarteret, og om Aftenen holdt de Kalas paa Kaffehusene eller i deres egne Logiser, eller besøgte de tarvelige Theaterforestillinger, der fra Kl. 7—9 om Aftenen en Gang imellem gaves i Göttingen under stræng Politiopsigt; „alt gaar meget roligt til dør“, sagde Andreas Peter.

I denne Kammeratkreds drøftedes ikke litterære eller moralske Problemer; Brevene tyder paa, at det var Forelskelser og Smaa-æventyr, naar det ikke gik over til mindre uskyldige Forlystelser. Andreas Peter kunde ikke nu som før og senere rose sig overfor Faderen af, at han kun drak Vand; mellem Kammeraterne var der flere der stak dybt i Udskejelser; Spillegæld og Kønssydomme hæftede ved adskillige. Mange af de unge Adelsmænd slog stort paa, allermost en der karakteriseres som „det bekendte Kvæghoved“. Det kneb for Brødrene Bernstorff, hvis Lommepege var knapt afmaalte, og som slet ikke kunde hamle op med de flotté Standsfæller. Adskillige Aar efter mindede en Gæld paa et Par Tusind Daler, som Brødrene skyldte Fru Rüdinger, om Opholdet i Göttingen.¹⁾

Andreas Peter Bernstorff gennemgik i Göttingen en Skærsmild som de fleste unge Junkere maa igennem, og han fortæller, at det stod værst til med ham ved Paasketid 1754.²⁾ En hel Del af hans bedste Venner havde forladt Göttingen ved Semestrets Slutning lige før Ferien; han gad ikke omgaas de mange nyankomne, men han var nu en Gang bleven saa opsat paa Selskabelighed, at han saa søgte den udenfor Kammeratkredsen. Han besøgte offentlige Forlystelsessteder, blev Billardspiller, og kom overhovedet ind i en gal Skure. Det var dog kun en Overgang; straks efter optog Spørgsmaalet om Fremtiden hans Tanker, og snart var han paa Vejen fra Göttingen og dens Fristelser.

Andreas Peter Bernstorffs Breve til hans Fader og Onkel røber ikke denne Side af hans Tilværelse. Hjemme havde man ganske vist noget Indtryk af, at alt ikke var som det skulde være; han var uregelmæssig i sin Brevskrivning, ikke præcis med Regnskaber, altsammen Ting, som Faderen hadede som Pesten; men man gav Leisching Skylden derfor. „Andreas synder hovedsagelig kun af Ubetænksomhed, Letsindighed og Efterladenhed, hvad der nok altsammen giver sig med Aarene. Jeg tilstaar, at hans Fejl gør mig meget ondt, da jeg i øvrigt ved, at hans Hjærte, hans Karakter og Principper er udmærkede, og at der er noget fortræffeligt og solidt ved ham“, skrev Andreas Gottlieb til sin Broder om ham.³⁾

Udmærkede Principper! Ja saadanne kunde Faderen ogsaa udlæse af Sønnens Breve. Andreas Peter havde ikke mistet det

reflekterende der havde været over ham i hans Barndom, Omgangen med Gellert havde endda givet det en moraliserende Til sætning. Vi møder f. Eks. denne Side af hans Væsen i et Brev fra Slutningen af Leipzigeropholdet, hvor han overlegent ræsonnerer over Universitetslivet.¹⁾ Efter et Udbrud om, hvor herligt det er at være opdraget af gode Forældre efter gode Principper og gode Forbilleder, fortsætter den knap attenaarige Moralist: „Jeg tror, at der er faa Steder der egner sig saa godt til at erhvæve Menneskekundskab som Universiteterne; dèr ser man Mennesker i en Alder der, i det mindste sædvanligvis, udelukker Forstillelse, og i en Periode af deres Liv hvor de mener at kunne følge deres Sjæls Begæringer. Man ser Mennesker fra mange Lande og med forskellige Tilbøjeligheder og næsten altid overladte til sig selv, og man er derved i Stand til at følge dem. Naturen viser sig der utilsløret, og derfor ser man ogsaa ved Universiteterne større Uordener end andetsteds, fordi man her skjuler dem mindre, og fordi nogle endog sætter deres Ære deri. Alt dette opfordrer til mange Betragtninger; visselig er disse undertiden sørgelige, og ofte vidner de om vore Hjærters naturlige Fordærvelse, men de er altid til Gavn for dem der anstiller dem. Man siger ofte, at de behageligste Aar i Livet er dem, man tilbringer ved Universiteterne, men jeg tror næsten, at man tager fejl, og at man ikke tilstrækkelig skelner mellem Ungdommens Fornøjelser og Pligter og Vanskeligheden ved at holde de første indenfor tilladelige Grænser. Men der er meget faa Mennesker der efter heldigt at have gennemlevet denne lykkelige Alder glæder sig over ikke at have anvendt den anderledes end de har.“

Da Brødrene efter Leischings Afrejse var blevne overladte til sig selv, vel fordi Andreas Gottlieb mistvivlede om i en Fart at kunne finde en absolut paalidelig Hovmester, vekslede Andreas Peter og hans Onkel et Par Breve derom.²⁾ Onkelen lagde ham alvorligt paa Sinde, at der nu begyndte et nyt Afsnit af hans Liv med stort Ansvar overfor ham selv og hans Fader, der viste ham den Tillid at lade ham staa helt paa sine egne Ben. Andreas Peter svarede med en Udtalelse om, i hvor høj Grad han følte Ansvar og Vanskeligheden ved at være overladt til sig selv. Med fuld Ret, skrev han, havde Johan Hartvig Ernst Bernstorff kaldt denne tidlige Selvstændighed et Skær hvorpaa „Uskyldigheden og Ung-

dommen let kunde strande. Jeg ser daglig Eksempler herpaa, som er tilstrækkelige til, at jeg ikke skal glemme Deres og mine Forældres vise Raad. De skal være mine Vejvisere, som man aldrig har mere Brug for, end naar man staar i Fare for at forfejle den rette Vej.“ Saadanne Udtalelser viser, at den moralske Strøm fra Gartow endnu flød ustandset.

Den kammeratlige Omgang i Göttingen bragte større Uro Andreas Peters Sind end Selskabeligheden i Leipzig, men alligevel fik han bestilt langt mere. Bortset fra den særlig uheldige Periode ved Paasketid 1754, arbejdede han efter sit eget Udsagn flittigt; dette stemmer ganske med Indtrykket af hans Breve; den flygtige Morskab har da i Reglen været henvist til Fritiden. Hovedsagen var, at Studierne i Göttingen interesserede mere end i Leipzig; Andreas Peter taler i sine Breve mere derom end før; da han havde været i Göttingen et halvt Aar, skrev han til sin Fader, at han arbejdede fra Morgen til Aften og Dagene gik som Timer.')

Datiden kendte ikke en systematisk Forberedelse til Universitetet; der var intet der svarede til vor Studentereksamen, man immatrikuleredes uden Modenhedsprøve, og en Mængde af de Studerende underkastede sig aldrig nogen Universitetsseksamen eller Prøve for en akademisk Grad. Forberedelsen hjemme rettede sig efter Lærerens eller Forældrenes Interesser, og Skik og Brug, som langsomt forandredes, bestemte Stofvalget. Dette samme gjaldt ved Universitetet. Saadan havde det været, da Andreas Gottlieb og Johan Hartvig Ernst Bernstorff studerede fem og tyve Aar tidligere, saaledes var det endnu. Dette Forhold frembød store Mangler, det tilfældige og stykkevise i Almenuddannelsen traadte stærkt frem; hvem der kun havde ringe Energi, fik saare lidt ud af det hele. Men paa den anden Side havde den, der bestilte noget, Adgang til en selvstændig Udvikling. Den moderne planmæssige Undervisning fremmer Ensartethed; de fleste ved tilnærmelsesvis det samme. Den Gang var det noget anderledes. Almendannelsen var uhyre forskellig, Individualiteten spillede en overvejende Rolle ved Stofvalget; man lærte at tænke selv og gaa paa Jagt efter Stof der kunde udfylde Huller i ens Kundskabsmasse, efterhaanden som de opdagedes.

Andreas Peter Bernstorff tog sin Onkel paa Raad angaaende

sine Studier, og denne raadede sin Brodersøn til i Göttingen at anlægge sine Studier praktisk efter den Anvendelse, han tænkte at gøre af sine Kundskaber i Fremtiden. Andreas Peter vilde uddanne sig til Statsmand, og allerede den Gang stod det omtrent fast, at han ikke vilde søge Ansættelse i Hannover; Onkelen bad ham tage Hensyn hertil naar han lagde sin Studieplan.

Universitetsundervisningen i Göttingen var godt skikket hertil. Det var, som en af Datidens Göttinger Professorer sagde, Hovedformaalet for dette Universitet, i alle Grene af Videnskaben straks at føre lige til det praktiske og fjærne alt pedantisk fra Lærdommen, og denne Tankegang ledede de Professorer der docerede de historisk-juridisk-politiske Fag, som stod i Forgrunden. Ved ny Undervisningsmetoder og Lærebøger skabte de to mest energiske Professorer, Achenwall og Pütter, et stort Fremskridt i den statsvidenskabelige Undervisning, idet de ikke fortabte sig i unyttige Almindeligheder, men skaffede Disciplene positiv Kendskab til Tysklands og de vigtigste Landes Samfunds- og Forfatningsforhold. Achenwalls Forelæsninger over „Statistik“, hvorved forstaas hvad vi nu vil kalde Statskundskab, og hans Bøger med Titler som „Staatsverfassung der heutigen vornehmsten europäischen Reiche und Völker“, hvor Ordet Verfassung betyder Tilstand, gav Studenterne indgaaende Kendskab til de forskellige Staters politiske og økonomiske Forhold. Den Aand, hvori de politiske Fag doceredes, stod i Modsætning til den spidsfindige Theoretisering der beherskede det tyske Retsvæsen. Det var betegnende, at Pütter udgav Bøger med Titler som „Der Verfall des Reichsjustizwesens sammt das daraus hervorgehende Unheil des ganzen Reiches“. Lignende kritiske Synspunkter fremtraadte i Achenwalls Gennemgang af fremmede Landes Rets- og Samfundsforhold. I Forelæsninger og praktiske Øvelser fulgte man en historisk-sammenlignende Methode, der var særlig lærerig og frugtbar for den der ved Selvsyn paa Rejser skulde iagttage de forskellige Landes Forhold.¹⁾

Andreas Peter var i Göttingen i tre Semestre og hørte i den Tid en stor Mængde Forelæsninger.²⁾ Fra Maj til Mikkelsdag 1753 fulgte han en Time daglig Pütters Forelæsninger over tysk Righistorie, Proces og Statsret, og hørte desuden Forelæsninger over Lensret hos Professor Böhmer og over almindelig europæisk Hi-

storie hos Professor Köhler. I Vintersemestret 1753—54 ved vi at han atter hørte tysk Rigshistorie hos Pütter, brunsvig-lüneburgsk Historie hos Köhler, og desuden tysk Civilret. I Sommersemestret 1754 opgav han efter sin Onkels Raad Civilretten, som han fik mindre Brug for, naar han ikke vilde søge Ansættelse i Tyskland; til Gengæld hørte han Naturret hos Achenwall, Statsret hos Schmaus, Statistik hos Walch, og fulgte et Eksaminatorium i almindelig Ret hos Professor Gebauer. Desuden fulgte han Forelæsninger i Eksperimental-Fysik hos Professor Hollmann, og i borgerlig Bygningskunst hos Professor Meister. I det sidste Fag, som man ikke venter at træffe paa en statsvidenskabelig Studerendes Skema, men som den Gang var meget søgt, fik man ikke blot Kendskab til Hovedpunkter i Arkitekturens og i Stilarternes Historie; der blev ogsaa gennemgaaet Afsnit af anvendt Mathematik og Konstruktionslære og Tegning. Hensigten var at give saa megen Forstaaelse af Bygningsvæsen, at man kunde bedømme Tegninger og Overslag.

I den lange Paaskeferie 1754 tog Andreas Peter Privattimer i tysk Ret og i Heraldik; i tre Semestre lærte han desuden Engelsk fra Grunden af hos den engelskfødte Professor Thomson. Efter Faderens Ordre havde han først i Göttingen taget fat paa dette Sprog; her var der bedst Lejlighed dertil; der var ikke mindre end tre Lærere i Engelsk, og de mange engelske Studenter gav Anledning til at tale Sproget. Den engelske Udtale beredte ham adskillige Vanskeligheder, og han mistvivlede om at faa til-egnet sig den, før han kom til England.

Den legemlige Uddannelse forsømtes ikke. Tidlig om Morgen sad Andreas Peter til Hest paa Ridepladsen eller red om Sommeren lange Ture med Universitetets Ridelærere. I Vintersemestret havde han tre Timers Dans om Ugen og fortsatte desuden Fægteøvelserne, der var begyndte i Leipzig; hans Fader holdt ham stadig til Ilden med Spørgsmaal, om han passede paa sin Holdning.

Medens han saaledes snart arbejdede med fuld Kraft, snart nød Kammeratskabets og Venskabets Glæder i fulde Drag, meldte Spørgsmaalet om Fremtiden sig.

I Marts 1754 berørte Andreas Gottlieb det i Anledning af Sønnens Studieplan for det følgende Semester, og spurgte blandt

andet Andreas Peter om, hvorledes han nu egentlig tænkte sig sin Fremtid. Den 21. Marts svarede Sønnen med nogle Udtalelser der giver Indblik i hans Tankegang ved denne Tid.¹⁾ Han skrev blandt andet: „Du spørger mig, om jeg stiler efter noget stort eller noget middelmaadigt. Det er ikke let at svare derpaa. Der er overalt Vanskeligheder, og den ene Grund staar imod den anden, men hvis jeg skulde følge min Tilbøjelighed, da vilde jeg nødvendig standse paa Halvvejen eller sætte mig Grænser som jeg ikke vilde forsøge paa at overskride. Det er sandt, at her er Ærgærrigheden et Skær som det er svært at undgaa, derfor overlader jeg alt til Guds Bestemmelse og mine Forældres Vilje.

Du spørger mig derefter, kære Fader, om mit Fædreland binder mig til sig mere end noget andet Land. Her er jeg fuldkommen enig med den hvis Valgsprog var: „Patria ubique“. Det er kun Din Fraværelse og deres til hvem Blodets Baand binder mig, der kunde bringe mig til at savne mit Fædreland. Jeg mener endog, at det er nødvendigt ikke at knytte sig til noget bestemt Sted. I det mindste synes jeg, at det er en meget svag Undskyldning for at fritage sig for at følge sin Pligt eller benytte en Lejlighed til at fuldkommengøre sig eller gøre sig nyttig.“

Vi træffer her den samme Tankegang der i sin Tid var raadende hos Johan Hartvig Ernst Bernstorff; ja hos Andreas Peter hersker om muligt en endnu større Ligeegyldighed ved Tanken om at forlade sit Fædreland.²⁾ Men medens Onkelen, da han i sin Tid udtalte sig om sit Forhold til Hannover, havde set sig godt om i Europa, saa synes Andreas Peter at være Kosmopolit før han lærte Verden at kende.

Dog han stod nær ved Udfarten; faa Maaneder efter, i September 1754, brød han op fra Göttingen for at drage til Genève, hvor han skulde afslutte sine boglige Studier.

Nu skiltes hans og Broderens Veje.³⁾ Forældrene havde været betænkelige ved at lade de to Brødre drage ud sammen; de var, som vi har set af Faderens Skildringer, saa forskellige i Karakter og Interesser, at man kunde have frygtet stærke Brydninger; men det var gaaet godt, de levede baade i Leipzig og i Göttingen i god Forstaaelse og delte ondt og godt. I det vanskelige Forhold til Leisching støttede Joachim Bechtold Broderen; naar Andreas Peters Tilbøjelighed til Glemsomhed og Uorden bragte

Faderen i Harnisk, søgte Joachim Bechtold altid at dække og undskylde Broderen, og hjalp ham til Rette ved sin Punktlighed og Orden. Det var en stor Glæde for Forældrene og Onkelen, at de to Brødre holdt saa godt sammen; Johan Hartvig Ernst indskærpede jævnlig Andreas Peter, hvor uendelig vigtigt det var; „det ømmeste og intimeste Forhold til Din Broder, det er den Enighed hvorpaa menneskelig talt Din Lykke vil bero“, skrev han en Gang til Brodersønnen. „Gid intet maa fjærne Dig derfra, min kære Nevø. Dette Forhold har længe været intimt imellem Bernstorfferne, og det er en af de store Velsignelser som Gud har givet Din Oldefader og hans Brødre og din Fader og mig. Gid den maa nedarves iblandt os og aldrig forlade os saa længe vort Navn og vor Slægt bestaar.“

Men trods det broderlige Venskab blev Forskellen mellem de to Brødre i Aarenes Løb ikke mindre. De var „diametralt modsatte i alt“; medens Andreas Peter vedblev at være den samme livlige, aabne og alsidige Natur som hjemme paa Gartow, blev Joachim Bechtold stedse ordknap og indesluttet. „Andreas's Flid breder sig over alt, han elsker Skønlitteratur, han sluger Bøger, hans videnskabelige Arbejde er glimrende; den ældstes Studier indskrænker sig derimod til faa Grene, men paa disse Omraader opnaar han mindst lige saa meget.“ Saaledes karakteriserede Andreas Gottlieb Sønnernes Arbejde mens de var i Göttingen. Arbejdet formede sig tillige forskelligt efter deres Fremtidsmaal. Joachim Bechtolds Vej var paa Forhaand afstukken, som hans Faders havde været da han i sin Tid studerede sammen med Johan Hartvig Ernst Bernstorff. Hans Maal var at blive Herre til Gartow og hannoveransk Embedsmand. Derfor lagde han i Hannover Hovedvægten paa Studiet af almindelig tysk og brunsvig-lüneburgsk civil og offentlig Ret, og lod de mere alment dannende Fag, som Broderen dyrkede, ligge. Men han kastede sig med Energi over Juraen, var umaadelig optaget af Universitetslivet, og viste egentlig større videnskabelig Interesse end Andreas Peter. Faderen var selvfølgelig glad herved, men mindre tilfreds var han da Joachim Bechtold besluttede sig til at tage den juridiske Doktorgrad. Allerede i Leipzig havde han tænkt herpaa, og i Efteraaret 1753 bad han sin Fader om Tilladelse. Dette fandt Andreas Gottlieb gik for vidt; det stred mod hans

adelige Standsfordomme, at hans Søn ligesom en anden Borgerlig, der skulde tjene sit Brød ved sine Kundskaber, eftertragtede denne „pedantiske og kostbare akademiske Ære“. Han havde i Brevene til sin Broder gjort lidt Nar af Sønnens Universitetsinteresser. „Maaske vilde han endog være i Stand til at tage imod en Professorstol“, skrev han spøgende, og mente at Joachim Bechtold selv siden vilde more sig over sin Iver. Da nu Sønnen imidlertid virkelig vilde disputere, søgte Andreas Gottlieb at faa ham derfra; han fandt øjensynlig en Disputats under hans Værdighed. Men paa den anden Side vilde han nødig ved et Afslag svække sin Søns Læselyst, og søgte derfor at skyde Sagen ud og i Mellemtiden faa Johan Hartvig Ernst, hvis Ord han altid tillagde særlig Vægt overfor Sønnerne, til at indvirke paa Joachim Bechtold, medens han selv nøjedes med at fraraade, og blandt andet forestillede Sønnen, at det kunde se ud, som om han ved at tage Doktorgraden vilde undgaa de sværere Eksaminer, som Doktorerne var fri for ved Indtrædelsen i Regeringskollegierne i Hannover. Johan Hartvig Ernst ønskede ej heller, at Brodersønnen skulde disputere, men vilde dog ikke lægge Pres paa ham. Forestillingerne fik ingen Virkning; Joachim Bechtold gik ivrig til Disputereøvelser og opponerede ved Disputatser i Vinteren 1753—54; endnu før Broderens Afrejse havde han bestaaet juridisk Doktoreksamen den 4. Juli 1754 med hædrende Vidnesbyrd. Den 14. December samme Aar fandt Disputatsen Sted, og den 16. modtog han Graden som Doctor juris utriusque. Hermed havde han afsluttet sin akademiske Løbebane. Snart efter drog han til Hannover for at søge Plads i Kollegierne dær. Han gik ikke udenom Adgangsprøverne, thi han underkastede sig en, efter hans eget Sigende meget stræng, to Dages Prøve ved Overappellationsretten i Celle; han maatte indlevere to store skriftlige Afhandlinger, en paa 200 og en paa 400 Sider, og blev underkastet en skrap mundtlig Eksamination. Men Udfaldet blev godt, han fik gode Vidnesbyrd, udnævntes 8. Januar 1755 til supernumerær Hofrath, og efter at have gjort nogen Volontørtjeneste i Regeringskollegierne ansattes han den 30. Marts 1756 som Kammerrath i Kammeret i Hannover. Han havde flere Konkurrenter ved denne Lejlighed, og der arbejdedes stærkt for disse, men Andreas Gottlieb havde maattet love sin Hustru ikke at

søge Bistand hos „Kvinder“, det vil sige hos Kong Georgs Elskerinde Lady Yarmouth for at faa Sønnen frem. Det lykkedes ogsaa at opnaa hvad han vilde, alene ved Henvendelse til Ministrene og Kongen selv.

Joachim Bechtold udviklede sig i denne Tid efter sin Faders Sigende stærkt til sin Fordel, han blev mere beleven og høflig, mere talende og friere i sit Væsen. I Sommeren 1756, allerbedst som han havde arbejdet sig ind i sin ny Stilling, bragte han sine Forældre i stor Uro ved en pludselig og hæftig Forelskelse i en overordentlig smuk ung hannoveransk Adelsdame, Frøken Louise von Steinberg, Datter af en af de fornemste hannoveranske Embedsmænd, „Grossvogt“ Ernst von Steinberg. Joachim Bechtold vilde gifte sig hurtigst muligt, men Forlovelsen kom i høj Grad bag paa Forældrene; Faderen vilde gjerne have den udsat, Moderen var imod Partiet, fordi den smukke unge Dame ikke var hende tilstrækkelig from. Men den stilfærdige Joachim Bechtold viste en saadan Energi og Stædighed, at Forældrene maatte give Køb, og den enestaaende Forstyrrelse af Familiens Harmoni endte med Joachim Bechtolds Forlovelse med Frøken von Steinberg i Efteraaret 1756, kort før Andreas Peter kom hjem fra sin første Udenlandsrejse.

IV.

Ved Daggry den 28. September 1754 brød Andreas Peter Bernstorff op fra Göttingen, ledsaget af Tjeneren Friedrich Sieverts, der skulde følge ham paa alle hans Rejser.¹⁾ Den første Dagsrejse gik hurtigt, thi P. A. Leisching fulgte med til Kassel, men næste Dag vendte han tilbage til sine Studier i Göttingen, og nu var Andreas Peter ene. Vemodig stirrede han efter den Vogn der førte den sidste af hans Venner bort fra ham. I seks og tredive Timer i Træk kørte han selv i Diligence over Marburg og Giessen til Frankfurt am Main, hvortil han kom „næsten stum og blind“ af Landevejenes forfærdelige Støv. Han tog ind i Værts-huset „Zum römischen Kaiser“, og her sad han næste Morgen halv paaklædt og skrev et ømt Vennebrev til Leisching. „Hvilken Lykke, at Sjælen kan deles; hvorledes vilde det ellers gaa mig, thi største Delen af min Sjæl er i Göttingen.“

Andreas Peter kunde nok være lidt beklemt om Hjærtet. De Vilkaar, hvorunder han begav sig ud paa Rejse, var ikke saa lette som de hvorunder i sin Tid hans Fader og Onkel havde rejst. De havde haft Keyssler til Vejleder, medens Andreas Peter nu var helt overladt til sig selv. Hans Fader og Onkel havde ikke uden Bekymring sendt den nittenaarige Yngling ud paa egen Haand, men det havde ikke været dem muligt at „stampe en Keyssler op af Jorden“; de maatte stole paa den gode Bund i Andreas Peter, paa hans modne og selvstændige Karakter og paa at han vilde rette sig efter deres omhyggelige Vejledning. De havde medgivet ham Introduktionsbreve til Venner og Bekendte i alle de Byer hvor han skulde holde Rast; Forældrene havde sendt ham mange detaillerede Formaninger, og Onkelen havde i en udførlig Instruks foreskrevet ham, hvorledes han skulde indrette sig i Genève.¹⁾ Med Klarhed og Varme havde Johan Hartvig Ernst Bernstorff vist sin Brodersøn, hvilke Opgaver han skulde løse, havde givet ham Raad om Studier og dagligt Liv, og om hvorledes han skulde tale og handle blandt de Fremmede.

I Frankfurt blev der ikke lang Tid til følsomme Vennebreve. Friedrich kom for at klæde sin unge Herre i Visitdragt, han maatte skynde sig ud for at hilse paa de Frankfurter Standspersoner til hvem Introduktionsbrevene var adresserede.²⁾ Om disse Visitter fortalte Andreas Peter efter Ordre i Brevene til Gartow og København, men derimod glemte han at fortælle, at han i Frankfurt straks havde opfrisket sine Leipzigerminder ved at gaa i Operaen.

Andreas Gottlieb Bernstorff havde forbudt sin Søn at lade sig indføre ved de smaa sydtyske Hoffer, og først i Strassburg gjorde Andreas Peter længere Ophold hos sin Moders Slætninge.³⁾ En Kusine, „der var næsten smuk og hvem en meget livlig Forstand gjorde meget behagelig“, forsødede ham Tilværelsen dèr, men Selskabeligheden tiltalte ham i øvrigt ikke. „Levemaaden i Strassburg er vel fri og utvungen, men den mister en stor Del af sin Værdi ved at man næsten stadig spiller“, skrev han til P. A. Leisching. „Jeg kan i nogen Maade dømme herom, fordi jeg næsten altid har været i Selskab fra Kl. 8 om Morgen, og jeg har sjælden været en halv Time paa ét Sted uden at have spillet nogle Omgange. Damerne er i den Grad vante dertil, at

de har opnaaet en ganske forbavsende Færdighed. Det er en rigtig Skole i at tænke hurtigt. Hvor mange Partier har jeg ikke i Begyndelsen forspildt, fordi jeg ikke hurtig nok kunde overse Spillet!“ Andreas Peter havde ikke større Lyst til Kortspil end hans Onkel, da denne i sin Tid paa Rejserne uafadelig blev sat til Spillebordet. „Spil er mig fuldkommen ligegyldigt. Jeg betragter kun Spillet som en Anledning til at stifte Bekendtskab og til Underholdning, naar man ikke har noget at sige hinanden“, sagde han lejlighedsvis.¹⁾

Fra Strassburg gik Vejen over Basel og Bern; Postvognen var Andreas Peter for langsom, han købte selv Vogn og lejede Forspand og Kusk, men det gik galt; midt paa Vejen i Mørke væltede Vognen og gik itu, medens Kusken brækkede en Arm. Det gjorde et slemt Skaar i de Par Hundrede Rigsdaler som Faderen havde bestemt til Rejseudstyr og Rejsepenge. Han maatte atter tage til Takke med den billigere Post, og med denne kom han den 19. Oktober til Genève, hvor han efter Bestemmelsen skulde tilbringe det første Aar af Udenlandsreisen.

Genève laa rig og blomstrende paa Grænsen af Frankrig og Italien, mærkelig ved sin Fortid og sine ejendommelige Samfundsforhold.²⁾ Efter Reformationstidens Kampe var i det 18. Aarhundrede Byens Uafhængighed ubetinget respekteret; den franske Konge holdt Gesandt i Genève og forhandlede med Borgerskabet som med en ligestillet Magt. I de to Aarhundreder, der var forløbne efter at Calvin havde indført sin strænge Lære, var Byen bleven velstaaende ved Silke- og Klædehandel og fremfor alt ved Guldsmedde- og Urmagerindustri. Det blomstrende Erhværvsliv havde samlet store Formuer paa mange Familiers Hænder; Forfølgelserne mod Protestanterne i Frankrig og Italien havde bragt dygtige Fremmede til Byen, og Borgerskabet stod i faglig Dygtighed og Intelligens og Oplysning højere end i nogen anden fransk By.

Den stærke materielle Udvikling havde dog i ringe Grad berørt Byens Samfundsordning; Grundlaget var endnu det som Calvin havde skabt; aristokratisk-republikanske Styrelsesformer og en stræng religiøs Tugt gav Genève en Særstilling i Europa; Fremmede modtog her Indtryk som ikke mødte dem noget andet Sted.

I Tidens Løb var næsten al Magt i Byen kommen i Hæn-

derne paa de to mindre Raad, hvis Medlemmer holdt sammen og var blevne til et Oligarki af rige Købmænd og Fabrikanter. Mellem dem og de brede Lag, der var repræsenterede af et „almindeligt Raad“, hvor alle femogtyveaarige selvstændige Borgere kunde møde, havde der været hæftige Stridigheder, men i Aaret 1738 havde Folkeforsamlingen omsider opnaaet en betydelig Indflydelse paa Lovgivningen, medens Aristokratiet stadig hævdede den udøvende Magt. Forfatningens aristokratiske Præg forøgedes ved en skarp Sondring mellem de oprindelige Borgere, der alene havde fuld Borgerret, og de indvandrede Familier; der var desuden forskellige Censusbestemmelser efter Formue og Stand, kort sagt, der herskede i Genève en stræng Klasesondring; hver Borger havde sin bestemte Plads, og tilmed afstak den kirkelige Disciplin snævre Rammer for hver enkelts Tilværelse.

Dette sidste beroede paa det halvt gejstlige, halvt verdslige „Konsistorium“, et Raad af Præster og Ældste der skulde vogte Religion og Sædelighed. Ved Hjælp af Sædeligheds- og Luksuslove bestemte Konsistoriet hver enkelt Borgers Levemaade. Det fastsatte, hvilke Klæder hver enkelt Klasse Borgere maatte bære, og hvilke Møbler der maatte findes i hvert Hus; det regulerede Retternes Antal og Tillavning og Forlystelsernes Art. Høje og Lave tugtedes lige strængt; hvor Paamindelser ikke frugtede, drog Konsistoriet Synderen for civile Myndigheder, der straffede med Bøder eller Fængselsstraf.

Rundt om i de protestantiske Lande saas vel nu og da Kirketugt og Luksuslove i Virksomhed, men intet Sted bar Samfundet saaledes Præg deraf som i Genève. Først efter Aar 1700 indtraadte en Reaktion imod den spartanske Simpelhed og mørke Askese. Mange velhavende Borgere opholdt sig længe i Frankrig og vænnede sig til Paris' verdslige Kultur. Naar de vendte hjem, fandt de Genève trist og gammeldags, og rejste Modstand mod Love der tvang dem til at gemme deres fine Møbler og Kunstsager paa Loftet, til at aflægge Silke- og Fløjlsdragter, Smykker og Kniplinger, og bære simple sorte Klæder og Sirtses Kjoler. De savnede Theater og Opera, der var strængt forbudte i Genève; de vilde ikke tvinges til at søge Kirkerne eller høre Præsterne paatale, om de ved Selskaber drøftede Æmner fra de litterære Saloner i Stedet for calvinske Troslærdomme. Kampen tilspidsedes;

Konsistoriet og Flertallet i Raadene værgede energisk den gamle Tids Aand, men Stillingen blev vanskeligere og vanskeligere. Paa-virkningen udefra øvede en stigende Indflydelse, og man var nødt til at læmpe sig efter Tidens Krav af Hensyn til de mange Fremmede der søgte til Byen. Allerede da Keyssler i 1729 førte Johan Hartvig Ernst Bernstorff og Andreas Gottlieb Bernstorff gennem Genève, fandt dette store Fremmedbesøg Sted, og endnu tidligere var Genève anset for den By hvor adelig protestantisk Ungdom helst kunde lære fransk Sprog og franske Sæder uden at udsættes for Paris' Fristelser. Keyssler havde i sin Rejsebeskrivelse fremhævet, hvor meget godt og nyttigt man kunde lære i Genève, medens de strænge Sædelighedslove indskrænkede Muligheden for et „liderligt Levned“. Johan Hartvig Ernst Bernstorff havde bevaret en nøje Forbindelse med Genève; han stod i Brevveksling med flere af dem, han havde truffet under sit Besøg, saaledes med Professor Neckar, den berømte Ministers Fader, med Filosofen og Naturforskeren Jean Jallabert, der sendte ham nyudkomne Bøger og meddelte ham hvad mærkeligt der skete paa det aandelige Omraade. I Paris traf han mange fremragende Genfere, Voltaires berømte Læge Tronchin, Politikeren Saladin, der nu, da Andreas Peter kom til Byen, var vendt hjem fra Udlandet og var bleven valgt til en af Byens fire Syndici. Johan Hartvig Ernst Bernstorffs levende Interesse for de forfulgte franske Protestanter havde skaffet ham Forbindelse med flere genfiske Præster, med hvem han førte hemmelig Brevveksling om, hvorledes man skulde hjælpe Huguenotterne. Fra Genève hentede Bernstorff kort efter sin Ankomst til København sin udmærket intelligente Privatsekretær André Roger, et af de bedste Hoveder i den Kreds der i 1750erne samledes om Bernstorff i København; til Præceptorer for sine Venners Sønner havde han tidligere anbefalet Schweitzere, og unge danske Adelsmænd, saaledes en Grev Danneskjold, anbragtes efter hans Raad i Huset hos hans genfiske Professorer. Han betragtede Genève som en By, der rummede sjældne Dygtigheder og en Form for fransk Kultur som tiltalte ham mere end den parisiske. Efter sin Ankomst til Danmark var han stærkt optaget af at drage Kulturbringere til Danmark og havde særlig vendt sin Opmærksomhed mod Schweiz. Dette Land og ikke mindst Genève skulde yde

ham Ideer til Reformen paa det aandelige og det materielle Omraade og Personer til at føre disse Tanker ud i Livet.¹⁾

Det laa saaledes nær at sende Andreas Peter til Genève, og i den Instruks, Johan Hartvig Ernst Bernstorff medgav ham, udtalte han tydelig sin Bevæggrund.²⁾

Andreas Peter skulde uddannes til Statstjeneste, hans Fremtid vilde blive i Diplomati eller Centralregering, „les affaires publiques“, som Johan Hartvig Ernst Bernstorff kaldte det. Hans Uddannelse skulde være alsidig og stile mod de højeste Maal, den skulde forme hans Ævner og Vilje, men først og fremmest skulde han fastholdes ved sin Slægts moralske og religiøse Traditioner. Johan Hartvig Ernst Bernstorff kendte den Fare der her truede, thi han vidste af egen Erfaring, at den, der vilde uddanne sig til Statsmand, ikke kunde lukke sig inde for Tidens antikristelige Aandsstrømninger. Det gjaldt da at gaa forsigtigt frem og vænne den Unge til at vejre og modstaa Faren. Hertil skulde Overgangsaaet i Genève tjene.

I Instruksen havde Johan Hartvig Ernst sagt sin Brodersøn, at han i denne By, „der var mange forstandige og lærde Mænds Fædreland og Opholdssted“, i mindre Grad end noget andet Sted vilde være udsat for at træffe „Aarhundredets straalende og fejrede Aander, der ler af Gudsfrygt og Fromhed, der ikke lægger Skjul paa deres Vantro, og som gør en forbryderisk og skændig Brug af deres Aand for at prøve at rokke Troens Autoritet“. I Genève vilde deres „usle Argumenter“ ikke tage sig saa straalende ud som andre Steder.

Dette var Hovedsagen, „i Virkeligheden det eneste nødvendige og det eneste hvori det er farligt at tage fejl“, men i øvrigt var Genève, mente Johan Hartvig Ernst Bernstorff, det bedste Sted hvor Andreas Peter kunde „træde ind paa en større Scene“, og hvor han kunde „gaa fra Studierne over til Praksis“. „Du kender nu“, skrev hans Onkel til ham, „Grundlaget og Principerne for de nødvendigeste Videnskaber, Du er i Stand til at erhverve Resten ved Dit eget Arbejde. . . Dine Kundskaber er, tør jeg vel haabe, omfattende, det drejer sig nu om at affile og anvende dem; ingen By kan gøre Dig dette Arbejde lettere end Genève, der paa én Gang har Præg af den store Verden og af den Aand der raader ved Universiteter.“

„Jeg har fuldstændig forandret min Levemaade“, skrev Andreas Peter Bernstorff kort efter sin Ankomst til Genève til P. A. Leisching. „Jeg forundrer mig selv over min Flid. Morgentiden fra Kl. 7 til 11 er helt viet til Studierne, og jeg finder en Fornøjelse deri som vel ikke var mig ubekendt, men som jeg næsten havde undertrykt i det sidste halve Aar i Göttingen.“ Omtrent de samme Ord brugte han tyve Aar efter, da han tænkte tilbage paa denne Tid.¹⁾ Dér forvandlede hans hele Tænkemaade, Omgangen med fortræffelige Mennesker gjorde ham til et bedre Menneske, han fortsatte sine Studier med større Anstrængelse, uddannede sig ved selskabelig Omgang, og gennemlevede et meget lykkeligt Aar; saaledes var hans senere Indtryk af hint Ophold.

Det er karakteristisk, at Bernstorfferne især paavirkedes og modnedes ved Omgang med forskelligartede Mennesker. Deres Natur var saa varm og følsom, at det levende Ord og menneskeligt Eksempel gjorde langt dybere Indtryk paa dem end Bøger og Theorier. Johan Hartvig Ernst følte det, og lagde derfor særlig Vægt paa i Genève at skaffe Andreas Peter den bedst mulige Omgang, og ved Advarsler at holde ham borte fra den slette. Jævnaldrende Kammerater i en By, der som Genève vrimlede af adelig Ungdom fra alle Europas Lande, var Johan Hartvig Ernst meget bange for.

„Sky Narre og Taaber, Spillefugle og Drukkenbolte“, havde han formanet sin Brodersøn. „Du vil finde alle den Slags Folk blandt den fremmede Ungdom i Genève. Knyt Dig ikke til nogen af dem, opsøg hellere de Ældre, der hører hjemme i Byen eller bor der, og hos hvem Du vil finde denne stilfærdige og dydige Munterhed, som jeg ønsker Dig for hele Dit Liv som en af de største Lyksaligheder, Menneskene kan faa i denne Verden.“ Hertil føjede han en særlig Advarsel om ikke at indlade sig med unge rejsende Englændere uden ganske særlig Sikkerhed for deres Karakter. „Denne i øvrigt saa agtværdige Nation har en Ungdom der næsten helt igennem er fordærvet. Den er rig og fritstillet, men misbruger disse to store Goder, og gør sig til af at være lastefuld, ulærvillig, ekstravagant og ødsel. Der kan være Undtagelser fra denne Regel, men de er sjældne, og Erfaringen vil lære Dig dette.“ Her havde Andreas Peter sit svage Punkt; denne Mangel paa Ævne til at bedømme Mennesker rigtigt, som

ogsaa nu og da træffes hos Onkelen, forbandt sig hos ham i disse Aar med en Blanding af Sværmeri og Letsindighed. Hvor han traf en elskværdig Kammerat med gode Indfald, sluttede han straks et hedt Venskab med ham; saaledes var det gaaet i Göttingen, saaledes gik det i Genève og senere paa Rejsen. Bevarede Breve viser ivrigt Venskab med en Række jævnaldrende unge Adelige, som der, saa vidt det kan skønnes, var meget lidt ved. Der var adskillige Englændere iblandt dem, og de var ikke meget bedre end Johan Hartvig Ernst Bernstorff havde skildret dem, men det varede længe før Andreas Peter saa det. Han spildte en Del Tid paa dem, men lod sig i øvrigt ikke forlede til større Udskejelser; en eneste Gang, fortæller han selv, bukkede han under for Fristelsen til Spil og tabte 500 Rdl. Han var dog klog nok til saa at holde op, og det blev sidste Gang i hans Liv at han spillede højt.¹⁾

Den almindelige Selskabelighed i Genève fik Andreas Peter let Adgang til gennem de Anbefalingsbreve som Onkelen havde givet ham til Venner, om hvem han haabede, at de vilde „give hans Aand det Præg af Beskedenhed, Lærvillighed og Forekommenhed (i tilladelige Ting), som gør elskværdig og skikket til Selskabslivet.“²⁾ Gennem de to Syndici Saladin og Mussard og Jallabert, der foruden at være en fremragende Videnskabsmand deltog ivrig i Genève's offentlige Liv, samt en rig Købmand Aubert, i hvis Hus han var jævnlig Gæst, indførtes han hos toneangivende Patricierfamilier; Professorkredsen stod ham aaben gennem Familierne Neckar, Professor Joh. Fr. Neckar, den berømte Finansmands Fader, der docerede Jura, og hans Søn Louis Neckar, hos hvem Andreas Peter hørte Forelæsninger over Experimentalfysik. Med en vis Stolthed skrev Andreas Peter hjem, at der næsten ikke gik en Dag uden at han blev bedt i et eller andet „compagnie agréable“ i Byens bedste Huse.³⁾ Her indøvede han de Regler for god Tone og Omgang med Mennesker som hans Onkel havde givet ham. „Du maa ikke beundre eller efterligne Narren og Fjanten eller Spradebassen; jeg har de bedste Tanker om Dit Hjærte og Din Forstand, og jeg glæder mig i min Kærlighed til Dig ved Troen paa, at Du vil gaa i Dine Fædres Fodspor. De har ikke søgt at unddrage sig Fornuftens og Dydens Love, de har ikke villet glimre ved at prale eller synes mere end

de var; de har aldrig ønsket at more Folk eller efterligne fremmede Sæder og Laster. Sømmelighed er nødvendig i alt, og Munterhed er en kostelig Himlens Gave, men denne Munterhed skal være stilfærdig, beskeden og rolig; den maa ikke bære Præg af Flabethed, Vigtighed eller gaa over til Tøjlesløshed, og fremfor alt maa den ikke støde nogen. Undgaa hele Dit Liv igennem den for-dærvelige Kunst at drive Spot med eller tale ondt om andre. Der er intet som har været Kilde til flere Ulykker end dette, intet der er mere ufejlbar Aarsag til Sorg og Anger. Søg at behage, men søg ikke at glimre; den, der vil glimre, opnaar ikke sit Formaal; han vækker Skinsyge og derved Kritik hos dem der hører paa ham og som han vil hæve sig over, medens den, der vil behage ved sin Forstand, ved Venlighed og Dyd, ikke blot naar hvad han ønsker, men ogsaa hvad den anden gik glip af.“

Den almindelige Selskabelighed gav atter Andreas Peter Indtryk af et borgerligt Samfund; han lagde nøje Mærke til de forskellige Skikke og Sædvaner, men den borgerlige Selskabelighed i Genève morede ham ikke, som Tilfældet havde været i Leipzig. „De maa ikke forundre Dem herover“, skrev han en Gang til P. A. Leisching. „Der er en helt mærkelig Levevis. Hele Byen er delt i Societeter, paa den Maade at kun de Personer kender hinanden der kommer sammen i en af disse. Det falder en Fremmed meget svært at faa Adgang til disse Kredse. Mig har det paa Grund af mine mange Anbefalingsbreve været lettere. Disse Selskaber samles Kl. 5 og skilles Kl. 8. Næppe er man kommen sammen, saa spørger enhver sin Nabo, om der ikke er sket noget nyt i Byen. Hvis der nu er sket noget der, i Reglen højst ufortjent, tildrager sig hele Selskabets Opmærksomhed, saa giver man sig en halv Times Tid af dermed; dette er den yderste Frist. Saa bringer man Spillebordene. Man spiller L'hombre eller et andet i Göttingen ubekendt Spil. Og ve mig, at jeg er fremmed paa Stedet; man er saa ubarmhjærtig høflig, at associere mig med de saakaldte Fornemste, og det er i Reglen Folk over de halvhundrede. Da skulde De se, hvor alvorlig jeg sidder og spiller. Ikke et Ord undtagen om Spillet: „Min Herre, De giver. — Solo! Matador! Coeur! Pique! Carreau! Trèfle! — Det var et lille Spil. — Codille!“ Heri bestaar vor Underholdning, og den er skam vigtig, thi i det højeste kan man tabe eller vinde en Dalers

Penge. Døm De nu selv, om man her har Lejlighed enten til at fornøje sig eller til at blive nøje kendt med en eller anden.“¹⁾ „Omgangen med Fruentimmer kan her stifte mere Nytte end andre Steder“, kunde Andreas Peter læse i Keysslers Beskrivelse af Genève, „de har saadanne franske og fri Manerer, men deres Dyd bevares tillige ved den gode Opdragelse og den Lærdom til Ærbarhed som indgives dem fra Barndommen af, og som ikke spoles ved nogen herskende offentlig Last og Liderlighed, men derimod stedse styrkes ved Gejstlighedens fortræffelige Formaninger og gode Politianordninger. Den vilde komme til den Urette som af den utvungne Opførsel sluttede, at der ikke behøvedes store Omsvøb for at erholde upassende Gunstbevisninger af dem.“ Andreas Peter fandt vel ogsaa, at „Genève rummede et antageligt Antal Skønheder“, og skrev til sin Fader, at de genfiske Damer almindeligvis var „elskværdige, ret stolte, men dog høflige mod de Fremmede der optræder høfligt overfor dem“; overfor Leisching tilstod han imidlertid, at han kun kendte Skønhederne af Navn, og at han i Selskaberne sjælden var saa lykkelig at tale med „unge og artige Fruentimmer“. Heller ikke i denne Henseende ydede Genève ham altsaa meget.²⁾ Mest Udbytte havde han ubetinget af at omgaa enkelte Lærde, „de Lærde hvis alvorlige Samtaler, der var nærede med store Sandheder og store Principper,“ efter Onkelens Haab „skulde udvikle og fuldkomngøre hans Ævne til at ræsonnere“. Han havde som Dreng gærne lyttet til Ældres Ord, i disse Udviklingsaar søgte han helst af alt Samtale med Ældre af hvem han kunde lære. Mellem disse „virkelig uforlignelige Mænd“, hvis Selskab han søgte saa ofte det var ham muligt, var først og fremmest en Pastor Beaumont, i hvis Hjem Andreas Peter indtog sine Maaltider, dennes Broder den juridisk-filosofiske Forfatter Étienne Beaumont, og Professor Jallabert, der havde lovet hans Onkel, at Andreas Peter skulde være som Søn i hans Hus. Andreas Peter skulde egentlig have boet hos Pastor Beaumont, der var anbefalet af André Roger som særlig skikket til at opdrage unge Adelige; da Beaumont imidlertid ikke havde Plads, maatte han leje Logis i Byen, men ved de to Hovedmaaltider nød han godt af Præstens Ævne til under lange Bordsamtaler at paavirke sine Pensionærer ved sin „milde Elskværdighed“ og „Soliditeten i sine Samtaler“.

Præstens Broder, den knap fyrretyveaarige Étienne Beaumont, var Advokat, men tillige Docent og filosofisk Forfatter. Andreas Peter hørte hans Forelæsninger og tog mange Privattimer hos ham i Politik, Naturret og Filosofi. Beaumont var en ualmindelig vindende Personlighed, der aldeles erobrede sin Discipels Hjærte. Andreas Peter gik med Liv og Sjæl op i Arbejdet hos ham; hans Breve strømmede over af Glæde over den „sunde og gode Filosofi, den aandfuldeste af alle Videnskaber“, som hans „Fører og Ven“ indførte ham i. „Han er et beundringsværdigt Geni, klar og dybsindig, og han ejer en Hjærtets Blidhed, der bør tjene til Eksempel for enhver.“ „Det er den klareste Aand og det sandeste Hjærte, jeg nogensinde har truffet.“ Saa stor var Andreas Peters Beundring for denne Lærer. I lignende, om end mindre stærke, Udtryk priste han Jallaberts Elskværdighed og Ævne til klar og instruktiv Undervisning, ogsaa de to Professorer Neckar fik varme Lovord. Andreas Peter fandt, at de genfiske Lærde stod højere end de tyske; de forenede megen Høflighed med dyb Lærdom; man var i Genève endnu mere end i Leipzig og Göttingen vant til at forme Undervisningen efter vorde Statsmænds Behov; den klare franske Form, det livlige aandfulde Foredrag maatte gøre Indtryk paa den der var vant til den almindelige tyske grundige Tørhed.¹⁾

Andreas Peters daglige Liv i Genève var overmaade regelmæssigt; han gjorde kun faa Udflugter, og den ene Dag gik omtrent som den anden. Han var tidlig paa Benene, om Vinteren Kl. 6, om Sommeren Kl. 4, det var en sund Vane som han havde arvet efter sin Fader og som han bevarede hele sit Liv. Den første Morgentime var „helliget de Pligter som Religionen og Taknemligheden mod Gud paalagde ham“; ved Morgenandagten benyttede han det græske Ny Testamente, som Faderen havde givet ham med hjemmefra. Daglig Bøn og Bibellæsning, regelmæssigt Kirkesbesøg og jævnlig Altergang var de ydre Tegn paa, at han fastholdt sin Slægts religiøse Overbevisning. Efter Morgenandagten foregik Forberedelsen til de daglige Forelæsninger. Kl. 9 begyndte disse, afbrudte af Lektioner i Italiensk, et Sprog han i Genève lagde stor Vægt paa, og af Privattimerne hos Advokat Beaumont. Hermed gik Tiden til Middagen Kl. 1, der i Reglen paa Grund af Pastor Beaumonts lange Bordtaler varede et Par Timer; der-

efter optoges Tiden af korte Visitter, af Spasereture eller Timer i Dans; fra Kl. 4—8 arbejdedes der hjemme, for saa vidt Andreas Peter ikke var i Selskaber, der i Genève i Reglen faldt paa denne Tid; efter Aftensmaaltidet fra Kl. 8—9 søgte han efter sin egen Skildring i Reglen atter til Bøgerne, der holdt ham vaagen til over Midnat.¹⁾

Johan Hartvig Ernst Bernstorff havde raadet ham til først og fremmest at lægge Vægt paa Naturret og „une bonne philosophie“, Fag hvori han i Genève kunde finde særlig gode Lærere; desuden burde han udvide sine Kundskaber i de matematiske Fag, ikke den spekulative Side deraf, „der kun passer for første Rangs Aander, som alene vil lægge sig derefter“, „men den nyttige Matematik“, f. Eks. den borgerlige Bygningskunst, der gav Vejledning til at bygge baade almindelige Huse og Slotte og Pragtbygninger og indførte i Arkitekturens Historie. Andreas Peter fulgte med stor Lyst sin Onkels Raad; han hørte i flere Timer om Ugen Jallaberts matematiske og Louis Neckars eksperimentalfysiske Forelæsninger og fulgte den sidstes Øvelser. Hans Interesser fik et praktisk Tilsnit, hvad ogsaa viste sig i hans Opfattelse af de politisk-filosofiske Fag, der var hans Hovedsyssel. En Gang udtrykte han overfor sin Fader sin Forbavelse over, at Joachim Bechtold kunde have Lyst til at studere den egentlige Jura, Civil- og Kriminalret. Den brød han sig ikke om, den gav kun stadig ny Problemer, ingen Klarhed, medens man i andre Videnskaber uafbrudt opdagede ny Sandheder. „Jeg finder en uendelig Tilfredsstillelse ved Studiet af Fysik, Filosofi og Politik, og de Timer, jeg anvender dertil, synes mig meget korte. Disse Videnskaber har foruden deres specielle Nytte den almindelige Fordel, at de vedrører Livets sædvanligste Forhold. Der er næsten ikke en Begivenhed eller en Samtale hvori man ikke finder Anvendelse for dem, og hvor de ikke lønner den Møje, man har ofret paa dem.“

Timerne hos Advokat Beaumont i Politik, Naturret og Filosofi blev til et udvidet Kursus i den Statsvidenskab hvis positive Elementer han i Göttingen havde faaet hos Pütter og Achenwald, men Undervisningen paa fransk Grund antog en mere filosofisk ræsonnerende Karakter. Formen var fri; Beaumont gav sin Discipel Anvisning paa Litteratur til Hjemmelæsning, og i Timerne

gennemgik de det læste; Andreas Peter spurgte, og Beaumonts Svar blev ofte til Foredrag der affødte Drøftelse af stadig flere Æmner. Ny frugtbare Tankerækker traadte indenfor Andreas Peters Bevidsthed og udviklede hans politiske Forstaaelse. Den fremmedartede genfiske Forfatning og Samfundsordning vakte hans Interesse, og Samtalerne derom førte ind paa Sammenligninger mellem de forskellige Samfundsformer og til Drøftelser af alle Slags politiske Spørgsmaal. I lang Tid gennemgik de Montesquieus l'Esprit des lois, det Værk der mere end noget andet optog alle politisk og filosofisk interesserede Menneskers Tanker. „Det er en Læsning der er fuld af Tilløkkelse for mig“, skrev Andreas Peter til sin Onkel. „Den genkalder mig næsten alle Naturrettens, Statsrettens og Oldtidshistoriens Ideer. Forfatteren skriver med en beundringsværdig Kraft og Energi, og jeg haaber, at Studiet af hans Værk vil være mig til stor Nytte.“

Paa alle Punkter blev Andreas Peter nu stillet overfor Hovedværkerne i Tidens politiske og filosofiske Litteratur, og dermed mødte han for første Gang den Strøm af politiske og religiøse Ideer og Systemer der brød ind Vester fra. Ikke blot Montesquieus Værk, men ogsaa Voltaires og Rousseaus, Diderots og d'Alemberts, Lockes og David Humes Skrifter stiftede han her i Genève Bekendtskab med. Deisme og Atheisme og Encyclopædisternes Aand strømmede ind over ham, naar han i Aftentimerne sad i sin Stue og forberedte sig til Beaumont, eller, som han skrev til sine Venner, læste al den Skønlitteratur, han kunde faa fat paa. Den tyveaarige Yngling stod nu overfor alt det som hans Onkel som moden Mand havde mødt i Paris's Saloner, som han dør havde suget Næring af, men som havde ladet hans Livsanskuelse ganske uberørt. Johan Hartvig Ernst havde advaret ham mod denne Aand. „Lad ikke svækkes i Dig de Følelser af Kærlighed, dyb Ærbødighed og Underkastelse som Du skylder Ham ved hvem Du er til og af hvem alene Du har noget at vente“, havde han tilraabt sin Brodersøn. „Slut Dig ikke til dem der gør Oprør imod Gud. Forsvar hans Rettigheder med klog og from Iver, eller i det mindste ved Tavshed, naar Dine Ord kun vilde forbitre og opildne hans ulyksalige Fjender. Væbn Din Aand imod deres Illusioner ved Læsning af gode Bøger, der aabenbart beviser hvad de prøver at nedbryde.“

Vi har lært Tradition og Autoritet at kende som stærke Magter indenfor den bernstorffske Slægt. De beherskede ogsaa det næste opvoksende Slægtled. Heller ikke Andreas Peter fristedes, skønt hungrig efter Viden og begærlig efter ny Tanker, ind paa forbudne Veje. Den Filosofi, han studerede hos Beaumont, paa-virkede ham ikke i Modstrid med Morgenbøn og Bibellæsning. Det blev til den „saine et bonne philosophie“ som Bernstorfferne ofte priser i deres Breve, en Filosofi der konkluderer i at anerkende alle kristne Trossandheder. „Studiet af den sunde Filosofi er Studiet af Fornuften, og hvad kan bedre oplyse os om vore Pligter mod Religionen og Samfundet?“ skrev Andreas Peter fra Genève hjem til sin Fader.¹⁾ Det var det Synspunkt hvorfra han betragtede den aandelige Kultur, han i Genève stiftede Bekendtskab med; den rokkede ham ikke et Haarsbred fra den arvede Tro.

Men det Aandsliv, han traf i Genève, var vidt forskelligt fra alt hvad han tidligere havde kendt. Fra ren tysk Jordbund var han kommen over paa fransk. Han havde selv en stærk Følelse af, hvor langt han var bleven fjærnet fra Tyskland.²⁾ Han forbavsedes ved at se, hvor ukendt alt Tysk var i Genève. Næsten ingen dør havde ordentligt Begreb om Tysklands geografiske eller politiske Forhold, man talte, som var Tyskland et Aars Rejse borte og grænsede til Lapland; om Danmark var Uvidenheden endnu større; Andreas Peter traf dannede Folk, der troede at Husene i Danmark var byggede af Isstykker, og at Indbyggerne altid var ved at dø af Kulde. Folk ærgrede ham saa længe ved taabelige Spørgsmaal herom, at han tilsidst knap gad svare. Forbindelsen mellem det franske Schweiz og Tyskland var saare ringe; den ældre Professor Neckar, der var indvandret fra Tyskland, var omtrent den eneste Lærer ved Universitetet der kunde tale Tysk; paa Bibliothekerne i Genève fandtes næsten ingen tyske videnskabelige Værker; Andreas Peter kunde derfor ikke i Genève fortsætte Studier som han havde begyndt i Göttingen. De franske Videnskabsmænd klagede over, at saa faa tyske Bøger var oversatte paa Fransk, og læse Tysk formaaede de færreste. Derfor, paastod Andreas Peter, gjorde de sig ofte til af videnskabelige Opdagelser som længe før var gjorte af tyske Lærde. Med Skønlitteraturen var det lige saa galt; om den herskede der absolut Uvidenhed; ingen kendte „die Werke des Geschmackes so seit

einigen Jahren in unserem Vaterland herausgekommen sind“, og Andreas Peter maatte bede sine Venner fortælle ham, hvad nyt der fremkom, f. Eks. i Leipziger Tidsskrifterne eller af Klopstock, Rabener og Gellert.

Men til Gengæld stiftede Andreas Peter Bekendtskab med en vældig fransk Litteratur. Genève var et litterært Centrum, der i visse Henseender konkurrerede med Paris. Det puritanske Konsistorium havde ikke mægtet at holde ukristelige og forargelige Bøger ude; nu og da brændtes vel en og anden Bog, men det forslog ikke. Trykkefrihedslovene i Genève var læmpeligere end i Frankrig; de store Forlæggerfirmaer som Cramer og Philibert, med hvem Johan Hartvig Ernst Bernstorff stod i stadig Forbindelse, var overmaade driftige, og først og fremmest var der i den dygtige Borgerstand, endog i dens brede Lag, en overordentlig Oplysning og litterær Interesse. De velstaaende Haandværkere var ualmindelig dannede. „En Urmager fra Genève kan man præsentere overalt, med en Urmager fra Paris kan man kun tale om Ure“, sagde Rousseau. Derfor strømmede Forfatterne til Genève med Bøger som de ikke kunde faa trykt andetsteds. I Aaret 1748 lod Montesquieu saaledes første Del af „l'Esprit des lois“ trykke dør.

Andreas Peter var ikke mindst optaget af den æsthetiske Litteratur. „Nyd Sødmen ved den skønne og gode Litteratur“, havde hans Onkel raadet ham, men dog tilføjet, at han vel vidste, i hvor høj Grad han allerede havde Smag derfor, og derfor ogsaa vilde sige: „Giv Dig ikke alt for meget af dermed.“ Andreas Peter erhvævede i denne Tid et stort Litteraturkendskab og et bredt Grundlag for hvad han siden føjede til paa sine Rejser og i de første Aar i København.

Hans egentlige Væsen paavirkedes dog ikke af denne Litteratur, han stod kølig og kritisk iagttagende overfor den, ganske som vi se ham under hans Sammentræf med den allerberømteste i den franske Litteraturkreds, Voltaire.

Kort Tid efter at Andreas Peter var kommen til Genève, op-slog Voltaire sin Bolig paa Délices, et Landsted paa Byens Grund; træt af at flakke rundt i Europa og af sin Strid med Frederik II, hans fordums Ven, vilde han søge Fred under den fri Republiks Vinger.¹⁾ Præsterne i Genève var betænkelige ved hans Ankomst,

idet de med Rette frygtede, at Voltaire ikke vilde lade hengaa lang Tid før han iværksatte et eller andet Angreb paa Byens Religion; det slog til; snart efter begyndte Voltaire at opføre Skuespil ude paa Délices stik imod det i Genève herskende Forbud. Byens Magistrat havde dog ikke villet afvise den berømte Mand; de havde modtaget ham med store Æresbevisninger, og hele Genève talte i December 1754 ikke om andet end hans Indflytning paa Délices; Rousseau, der kort forinden havde besøgt sin Fødeby, havde knurrende veget Pladsen for sin berømte Uven.

Andreas Peter var stærkt optaget af Voltaires Ankomst og ønskede snarest muligt at stifte Bekendtskab med den berømte Mand, „hvis Karakter er saa berygtet og hvis Geni er saa almindelig beundret“. Det hørte til Tidens Skik, at selv pur unge Adelsmænd paa Rejser ude i Europa uden videre opsøgte de litterære Storheder, de traf paa deres Vej. Endog berømte Forfattere følte sig smigrede ved slige Besøg; jo flere vordende Statsmænd de kunde drage til sig, desto bedre; Bekendtskab med fornemme Herrer i de forskellige Lande udvidede Berømmelsen og kunde føre til Anerkendelser i Form af Titler, ærefulde Kaldelser til fremmede Hoffer eller indbringende Pensjoner.

Andreas Peter var paa Forhaand sikker paa at blive vel modtaget, idet Voltaire kendte hans Onkel godt fra Paris. De havde ofte truffet hinanden i Selskabslivet, hos Madame de Pompadour, hos Madame Dudeffand og Madame Geoffrin og utvivlsomt mange andre Steder. Voltaire havde sendt Bernstorff smigrende Breve og holdt med Flid den skriftlige Forbindelse vedlige, efter at Bernstorff var kommen til Danmark og snart efter fik Ry som en Mæcen for Litteratur og Kunst. Voltaire modtog derfor Andreas Peter med Forsikringen om, at han ikke blot højagtede hans Onkel men ogsaa nærede et Venskab for ham „der vilde kunde bestaa enhver Prøve“. Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Følelser svarede ikke hertil; han var ganske vist smigret ved den berømte Mands Opmærksomhed, han ansaa Voltaire for et stort Geni og skyndte sig at læse hans Skrifter saa snart de kom ud, men han yndede ham absolut ikke. Voltaires Vantro og hadefulde Angreb paa Kristendommen var ham imod, han følte sig frastødt af hans galdesyge Temperament og bidske Optræden. Denne Opfattelse havde forlods paavirket Brodersønnen.

Endnu før han havde set Voltaire, bemærkede han, at det gjorde ham ondt ikke at kunne højagte denne berømte Forfatters Sindelag i samme Grad som han beundrede hans Geni. „Jeg vilde gjerne kalde ham en stor Mand, hvis hans egen Karakter ikke lagde Hindringer i Vejen derfor.“ Han besøgte Voltaire flere Gange og fandt hans Konversationsævine vidunderlig. „Han taler meget og med en forbavsende Ild. Hans Ansigtudtryk bebuder noget ejendommeligt. Hans spillevende Øjne og spotske Smil har været mig stærkt paafaldende, især da han talte om adskillige Personer som han ikke ynder. Han klager sig overordentlig over sit daarlige Helbred, og siger at Naturen har fordømt ham til at lide, og at hans fysiske Tilstand er saa slet som vel muligt o. s. v., men jeg tilstaar, at jeg ikke er overbevist. En meget stærk Stemme, en Gang saa fast som nogens, og den Ildfuldhed, der præger alle hans Handlinger, synes mig at modsige hans Ord.“ Men, tilføjede Andreas Peter, Voltaires sande Karakter havde slet ikke lagt sig for Dagen endnu. Han havde stadig vist sig fra den gode Side og havde blandt andet vist en Godgørelighed som man troede ham langt fjærnet fra. Ved omtrent samtidig at læse et Afsnit af Voltaires den Gang endnu utrykte Digt „la Pucelle“, der meget imod Forfatterens Ønske hemmelig gik rundt i Afskrift, saa Andreas Peter Voltaire „helt give sig sit Geni eller rettere sin Tænkemaade i Vold“; i dette Digt havde han erklæret sig for en Fjende af Munke og Helgener, „eller med ét Ord vist sig vantro paa næsten ethvert Punkt af sin Religion“.

Nærmest usympatetisk var saaledes Andreas Peters Omtale af den berømteste af de store Franskmand. Bekendtskabet med den franske Litteratur og den ny Aandsretning forøgede hans Viden og skærpede hans Forstaaelse, men den lod hans Livsanskuelse uberørt og hans Hjærte koldt. Han fulgte trolig i sin Onkels Fodspor.

V.

De Brudstykker af Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Vejledninger for Andreas Peter som vi har lært at kende, viser den Omhu hvormed Onkelen fulgte sin Brodersøn. Men Tanken om,

at Andreas Peter skulde være sin Farbroder i Søns Sted og i Danmark skabe sin Fremtid under hans Øjne, fremtraadte nu ogsaa tydelig. Johan Hartvig Ernst havde giftet sig i December 1751; i de følgende Aar havde hans Hustru flere Gange aborteret, og allerede nu syntes hendes Mand at have opgivet Haabet om at faa en Arving. Han knyttede sig derfor dobbelt stærkt til Tanken om at faa sin Brodersøn op til sig til Danmark, hvor han jo var ganske uden Frænder; hans Natur var kærlig og meddelksom, og han trængte til at have en af sin Slægt hos sig og give ham Del i sin Fortrolighed og i sit Arbejde. Nu, medens Andreas Peter i Genève afsluttede sin boglige Uddannelse, blev den endelige Beslutning om hans Fremtid taget.

I Göttingen var det bleven besluttet, at Andreas Peter skulde sætte almindelig Statstjeneste som Maal for sin Uddannelse, og han havde valgt Devisen: „Patria ubique“. I Instruksen for Opholdet i Genève havde Farbroderen alvorlig indskærpet ham, hvilke Opgaver han nu skulde løse: „Hvad jeg ønsker af Dig, min kære Brodersøn, og hvad jeg ogsaa trøster mig til at kunne haabe af dine Tilbøjeligheder og dit Temperament, er at Du skyr Lediggang og Systemen med Ting som Samfundet ingen Gavn har af. Du har valgt Din Løbebane og Din Fremtidsgærning; alt Dit Arbejde bør sigte til at gøre Dig fuldt ud skikket dertil. At behandle Statsager stiller mange Krav, et retskaffent Hjærte og en hæderlig Tankegang, for at Du ikke skal drive Politik som mange gør det — en Svigens og Løgnens Kunst, uværdig for et Menneske, fordærvelig for en Kristen; der kræves en klar, handlekraftig og modig Aand, for ikke at sidde fast i falske Ideer eller i de Snarer, vore Modstandere sætter ud for os, for ikke at løbe surr i sine Handlinger, ikke at lade Pligter og Arbejder hobe sig op om én, for ikke at lade sig afskrække af Vanskeligheder og den Modstand, man møder. Der kræves et klogt, oplyst og korrekt Omdømme, for ikke at forraade hvad Du skal skjule eller fortie, for at trænge til Bunds i det, Du skal have at vide. Og for at føre sine Forsætter igennem kræves der Dannelse og Kundskab, for af Fortiden og af hvad der sker i det fjærne at kunne udlede og erkende, hvad man bør gøre i Nuet og i Fremtiden. Sysselsættelsen med Politik kræver endvidere et stort Kendskab til de Herskendes Interesser og til Midlerne til at fremme disse,

og man tvinges kort sagt (thi jeg vil ikke gentage Regler og Betragtninger som alle kender) til den yderste Flid, til den Kunst at overtale Mennesker og forbinde deres Interesser med det Formaal mod hvilket man ønsker at lede dem. Du ser, min kære Brodersøn, at her er saare meget hvormed Du rigeligt kan udfylde Din Ungdoms lykkelige Aar.“¹⁾

I Efteraaret 1754, da Joachim Bechtold snart skulde forlade Göttingen, kom Spørgsmaalet frem om begge Brødrenes fremtidige Ansættelse. Rimeligvis i Utryghed overfor Münchhausen tænkte Andreas Gottlieb Bernstorff sig Muligheden af at lade baade Joachim Bechtold og Andreas Peter gaa i fremmed Stats-tjeneste, Joachim Bechtold saa længe indtil han skulde afløse Faderen paa Gartow, Andreas Peter eventuelt for stedse. Venner af Familien gjorde imidlertid gældende, at begge Grene af Slægten ikke burde forlade Hannover; Bedstefaderens berømte Navn bandt Familien til Landet, ikke mindre end Hensynet til, at saa store Slægtsgodser laa der. Andreas Gottlieb bøjede sig for disse Grunde, og da han henvendte sig i Hannover, svarede Ministrene meget imødekommende; Joachim Bechtold blev som tidligere nævnt straks ansat, og samtidig spurgte man, om ikke ogsaa den yngre Søn ønskede at gaa samme Vej. Faderen meddelte Andreas Peter disse Udtalelser og spurgte ham ligesom tidligere i Göttingen om, hvorledes han tænkte sig sin Fremtid. Andreas Peter svarede, at han aldeles lagde denne i sin Faders Haand, men „flere Grunde bragte ham dog til at foretrække enhver anden Tjeneste fremfor den der skulde synes at være den behageligste, fordi det var Fædrelandets.“²⁾

I de første Maaneder af 1755 udspandt der sig derefter et Brevskifte om Andreas Peters Fremtid mellem hans Fader og Onkel; Johan Hartvig Ernst Bernstorff tilbød at skaffe ham ind i dansk Tjeneste, og efter at have overlagt Sagen nøje med sin Hustru, der altid havde svært ved at bestemme sig i en saa alvorlig Sag, tog Andreas Gottlieb imod Tilbudet. I et Brev fra Marts eller April 1755 traf Sønnen derefter sit endelige Valg. Paa Faderens Spørgsmaal, om han foretrak Hannover eller Danmark, svarede Andreas Peter, at han ganske vist fandt, at Regeringen i Hannover var retfærdig og mild og fortjente enhver Ros, men alligevel foretrak han Danmark, der foruden de samme

Fordele nød godt af sin Herskers Nærværelse; thi dette var langt mere fordelagtigt for en pligtopfyldende Statstjener. Desuden kunde man ikke være vis paa, at Regeringen i Hannover ikke skiftede Karakter; en Konge, der var fremmed for sit Land, kunde alt for let forandre Grundsætninger, og kunde overhovedet ikke elske det paa samme Maade som hvis han boede der til Stadighed. Derfor vilde han foretrække at gaa i dansk Tjeneste, hvorved han tillige opnaaede at komme under sin Onkels Vejledning. Endelig var han opfyldt af Beundring for Kong Frederik V's store og gode Egenskaber.

Andreas Peter udtalte her nøjagtig de samme Tanker som tre og tyve Aar tidligere havde bevæget hans Onkel, da han traadte i dansk Tjeneste. Traditionens Krav var sket Fyldest ogsaa i denne Henseende.

Hermed var Sagen afgjort, og den 10. Maj 1754 meddelte Andreas Gottlieb sin Broder det. „Med Bøn til Gud om, at han i et og alt vil lede og oplyse os, overlader vi dette haabefulde Barn til Din Omsorg og Varetægt. Amen.“

Sikkert uden Vanskelighed opnaaede Johan Hartvig Ernst Bernstorff, at Andreas Peter under 27. Juni 1755 blev udnævnt til kongelig dansk Kammerjunker, det samme Begyndelsestrin paa den danske Embeds- og Rangstige som han selv i sin Tid havde be-
traadt. Man vilde i København af Elskværdighed udstede Kammerjunkerpatentet gratis, men det er betegnende for Bernstorffernes Optræden i slige Tilfælde, at ingen af dem vilde modtage denne Begunstigelse, og Andreas Gottlieb betalte Patentet med 242 Daler. Andreas Gottlieb takkede derefter alle „der havde tjent som Redskaber til denne Lykke“, og han beredte sig til at sende Takkeskrivelser til Kong Frederik og Adam Gottlob Moltke eller hvem andre Broderen maatte ønske.

Ogsaa Andreas Peter blev glad. „Det er Deres Værk, kære Onkel, at jeg er indtraadt i den Tjeneste som jeg attraaede; det er mig en udsigelig Glæde, at det er Dem, jeg skylder at mine Ønsker er opfyldte. Jeg føler al den Tilfredshed der ligger i at tjene en saa stor og saa elskelig Konge som Kongen af Danmark, og jeg er lykkelig, naar jeg tænker paa, at jeg skal tjene under Deres Øjne“, skrev han til sin Onkel, og i lignende Udtryk takkede han sin Fader, fordi denne havde spurgt om hans Ønske

og taget Hensyn dertil. „Nu tilhører Andreas Peter ikke længere mig alene, nu er han ogsaa Din Søn, kære Broder“, skrev Andreas Gottlieb kort efter Afgørelsen til sin Broder. „Vor Søn“ kaldte Faderen ham fra nu af ofte. „Min Ven og min Søn“ hed han tidt i Onkelens Breve, og over disse er der fra nu af en forventningsfuld Inderlighed. I endnu højere Grad end hidtil drøftede Brødrene med hinanden alt hvad der vedrørte Andreas Peter. Andreas Gottlieb lod i Reglen Broderen tage den endelige Bestemmelse. Det gjaldt ogsaa om, hvorhen og hvorlænge Andreas Peter skulde gaa paa Rejser naar han efter Aarets Udløb forlod Genève. Faderen vilde afkorte Rejsetiden og bl. a. indskrænke Italiensrejsen til Norditalien; han ansaa en længere Rejse for unyttig og skræmmedes af Udgifterne.¹⁾ I det hele klagede han stærkt over de mange Penge, Andreas Peter kostede ham; han rejste for dyrt og havde ikke Ævne til „som salig Keyssler i sin Tid at knappe af paa Drikkepengene“, men vilde slaa stort paa og nægtede sig ikke hvad han fik Lyst til. Johan Hartvig Ernst saa anderledes paa dette Spørgsmaal, han ønskede, at Andreas Peter skulde se sig saa meget som muligt om i Verden, og tilbød at tage en Del af Udgifterne paa sig, men dette vilde Broderen dog ikke tage imod; naar det kom til Stykket, kunde han alligevel bedre end den forgældede Statsminister bære denne ekstraordinære Udgift.²⁾ Andreas Peter fik da Lov til at gaa lige saa sydligt i Italien som de to Ældre i sin Tid havde gjort; fra Italien skulde han ligeledes følge deres Vej gennem Østrig, Tyskland, Frankrig, England og Holland. Kun forbeholdt Andreas Gottlieb sig at afkorte Rejsens Varighed efter Andreas Peters „Økonomi og sin egen Pung“. Truslen om en Afkortelse blev det Damoklessværd hvormed der skræmmedes, hver Gang Andreas Peter paa en eller anden Maade havde ekstravageret. Det kunde for saa vidt nok gøres Behov, som der i Genève foregik en Forandring med Andreas Peter i Henseende til hans Omsorg for sin Person.³⁾ Hidtil havde han ikke interesseret sig meget for sit Ydre; nu begyndte han at lægge overmaade stor Vægt paa sine Klæder. Den megen Selskabelighed, skrev han undskyldende til sin Fader, nødvendiggjorde Anskaffelsen af flere ny og kostbare Dragter; i Genève lod han sig sy en af ensfarvet Klæde og en af Fløjl, det sidste forskrevet fra Lyon, og i Turin købte han atter kostbare

broderede Klæder. Med hans Ydre foregik der i øvrigt den Forandring, at han, der i Göttingen havde maattet bære almindelig lang Paryk, kort før Afrejsen derfra atter havde begyndt at lade sit Haar vokse og fra nu af kun bar Halvparyk med „overkæmmet Toupet og Sidehaar“, hvad der efter hans eget Sigende aldeles forandrede hans Udseende. Han havde herved ligesom Onkelen antaget den sidste franske Mode, hvorefter Frisuren var gjort lavere og mindre; man anvendte sit eget Haar saa meget som muligt, det redtes tilbage fra Panden og sattes op i lette Bukler over Issen og ved Tindingerne. Haarpisk af naturligt Haar var Andreas Peter vistnok ikke naaet til endnu, Baghaaret gemtes i en Haarpung ombunden med fine Baand. Hertil saa vel som til Haarpung og selve Parykken brugtes der adskillige Penge, og Andreas Peter sparede ej heller paa jævnlig Fornyelse af Pragtkaarden, de hvide Silkestrømper eller Prydknapperne paa sin Dragt. Udgifterne ved Opholdet i Genève løb op til over 2000 Daler, og det fandt Andreas Gottlieb var alt for meget; under de følgende Rejser var han stadig paa Nakken af Sønnen, naar denne anskaffede for pragtfulde Dragter, tog for dyrt Logis, eller uden Tilladelse flottede sig med at antage en ekstra Tjener ved Siden af Friedrich. Johan Hartvig Ernst Bernstorff prøvede da at tage Brodersønnen i Forsvar, og henviste til, at han jo dog var i kongelig Tjeneste og derfor maatte fyldestgøre visse Krav som ikke stilledes til dem da de i sin Tid rejste med Keyssler; men Andreas Gottlieb gav ikke Køb. „Er en ung Kammerjunker uden Gage absolut nødt til at tage Værelser som en regerende Fyrste har anset for passende for sig? Er der ikke en Mellemting mellem dette alt for meget og alt for lidt?“ skrev han i slige Tilfælde til Broderen.¹⁾ Han var øjensynlig bange for, at Sønnen skulde slægte Onkelen paa i dette Kapitel, og vilde have ham til at holde Orden i sine Regnskaber og sætte Tæring efter Næring. Det fremkaldte adskillige skrappe faderlige Breve, men Resultatet blev godt. Der kom Orden og Regelmæssighed i Andreas Peters Pengesager, og han fulgte i sin Økonomi mere sin Faders end Onkelens Eksempel.

Før Italiensrejsen skrev Johan Hartvig Ernst Bernstorff en ny Vejledning for sin Brodersøn; han forklarede ham, hvad han skulde søge i Italien, gav ham Besked om Landets politiske Stilling, og om hvad der var at lægge Mærke til hvert enkelt Sted.

Han lagde Rejseruten og bestemte, hvor lang Tid der skulde anvendes paa hver By; han karakteriserede Fyrster, Ministre og fremmede Diplomater, og føjede til sine Anbefalingsbreve Underretning om Adressaternes Karakter og Væsen, og Raad om hvorledes hver enkelt skulde behandles. De moralske Betragtninger ledsagedes af praktiske Vink.¹⁾ Sammenholder man denne Instruks med den tilsvarende for Opholdet i Genève og med en endnu udførligere for den sidste Rejse til Frankrig og England, faar man et samlet Indtryk af, hvorledes Johan Hartvig Ernst Bernstorff ønsker at en ung udmærket Statsmandslærling skal være, og et godt Indblik i hans menneskelige og politiske Idealer.

Nu som tidligere gik Formaningerne til Brodersønnen først og sidst ud paa, at han skulde bevare sin Religion og sin Moral. Rejsen til Italien frembød store Farer; Raceblandingen, den stolte Fortid og den daadløse Nutid havde frembragt „et Folk der var aandfuldt og opfindsomt, skabt for Kunst og vel ogsaa for Viden-skab, saa vidt Overtroen og Undertrykkelsen af dets aandelige Frihed tillod dette“, og blandt Italienerne vilde Andreas Peter træffe „ophøjede Aander, brave og faste Karakterer“. Men „i Almindelighed var Folket fejgt, dovent og frivolt, fordærvet i Principper og i Sæder“; den dannede Italiener var Atheist, Menigmand fordummet og af Pavekirken næsten gjort til Afgudsdyrkere. „Det intetsigende og bedragerske gælder i Italien for Dygtighed og Klogskab, de mest forbryderske Udsvævelser og Nydelser betragtes knap som Smaasynder, den elendigste Sanger er mere anset end Lovgiveren eller den som skal vaage over Lovenes Efterfølgelse.“ Jo længere man kom mod Syd, desto værre vilde det blive, men Johan Hartvig Ernst haabede inderlig, at hans Brodersøns „rene Tro og mandige Dyd“ ikke vilde lide Skade. „Jeg tror endog, at intet i den Grad bestyrker i Sandhed og Dyd, som at se, hvor langt Mennesker kan forvilde sig naar de kommer paa Afveje, og dette er en af de første Frugter som jeg lover mig af Din Rejse.“

Andreas Peter Bernstorff kom til at rejse under ualmindelig gunstige Forhold. Hans Fader indskærpede ham uafbrudt Taknemmelighed derfor, og sammenlignede hans Vilkaar med dem hvorunder de fleste andre unge Adelsmænd rejste, og med de langt mindre gode hvorunder i sin Tid han selv og Johan Hart-

vig Ernst Bernstorff havde rejst med Keyssler. Han rejste som „homme fait“, som „homme en service“, og havde Adgang hvor andre maatte staa udenfor. Onkelens anbefalingsbreve og det Navn som han bar, „der var gjort berømt af hans agtværdige Oldefader“, aabnede alle Døre for ham. Overalt vilde han træffe Onkelens fornemme Venner; hvad kunde han ikke faa at se og lære! Andreas Peter var visselig stolt deraf, men han følte sig dog noget tynget af det store Ansvar som Onkelen og Faderen utrættelig lagde paa ham. „Hvilken Skam, hvilke Selvbeprejdelser, hvilke Samvittighedsnag vil Du ikke føle, hvis Du ikke drager al mulig Fordel af Din Rejse!“¹⁾

Foruden almindelig Opfordring til at undgaa Spil, Drik og andet lastefuldt Levned fik Andreas Peter enkelte mere specielle Formaninger med paa Vejen. Han skulde være yderst forsigtig i sine Udtalelser; han maatte ikke indlade sig i Diskussion om Religion med nogen, og ikke gøre Nar af de religiøse Forvildelser som han vilde faa at se. Han maatte ikke dadle noget som helst; „Du bør nøjes med at bevare Tavsheden overfor hvad du misbilliger!“ Men først og fremmest maatte han ikke tale om Politik. Før Italiensrejsen indskærpede Onkelen ham dette; da han ikke tog sig i Agt, fornyedes Advarslen i den skarpeste Form før hans anden Rejse. Den politiske Stilling i Europa var meget kritisk lige før Udbruddet af den preussiske Syvaarskrig, og Danmark vilde for enhver Pris holde sig neutralt. Johan Hartvig Ernst Bernstorff vidste af Erfaring, hvor nøje der vogtedes paa enhver Fremmeds Ord og Handlinger; han kendte sin Brodersøns stærke engelsk-hannoveranske Sympathier, og han ønskede ikke, at de stedlige Diplomater skulde kunne rapportere Udtalelser der kunde muliggøre Tilbageslutning til hans egen Mening. „Saa længe som Du er i Italien, skal Du kun optræde som Dansk,“ skrev han derfor til Andreas Peter. „Bevar blot i Dit Hjærte de Følelser for Dit Fædreland og Din Konge som Du skylder dem, men læg dem ikke for Dagen; vær neutral. Jeg sender Dig i den Hensigt Breve til Ministre af de forskellige Partier. Overlad politiske Stridigheder til dem der er nødte til at føre dem, og nyd Du Velsignelsen ved den Fred som Din Herre har forstaaet at bevare for sine Undersaatter.“

Andreas Peter skulde ogsaa være meget forsigtig med Ud-

talelser i Breve; Brevsikkerheden var ringe, og han havde intet Chiffer til sin Raadighed. Han maatte aldrig kritisere Forholdene der hvor han i Øjeblikket befandt sig; bag efter kunde han skrive derom, dog uden Satire og uden at glemme, „hvad man skylder dem hvem Himlen har hævet over andre Mennesker“. Baade Faderen og Onkelen forlangte regelmæssige Breve fra Rejsen; Faderen vilde have et Brev om Ugen, Farbroderen vilde nok nøjes med et om Maanedene, men Brevene skulde være udførlige og indholdsrige. Portoene var dyr, og Andreas Gottlieb skændte hvis alle fire Kvartsider ikke var fuldtskrevne. „Du skal fylde dem fra øverst til nederst; Du kan ikke mangle Stof; hvis Du ikke har noget vigtigt at fortælle mig, saa underhold mig om, hvordan Du har det, om Du lægger Dig ud eller bliver mager, om hvad Du interesserer Dig for eller morer Dig med, om hvorledes Du inddeler Din Tid, om hvad Selskab, Ønsker og Planer Du har o. s. v.; saa længe min Søn fortjener sin Faders Kærlighed, synes disse saakaldte Bagateller mig mere interessante end hele Resten.“¹⁾

„Jeg indtræder nu i en ny Løbebane. Hidtil har Studiet af Bøger og Videnskaber været mit Hovedformaal; nu skal Studiet af Mennesker og Lande være det.“ Disse Ord, som Andreas Peter skrev til sin Fader kort før sin Afrejse fra Genève, ramte Kærnepunktet i hans „to Fædres“ Ønsker.²⁾ Det samme var Grundtanken i Onkelens Instruks, der tillige viser, hvorledes en højt dannet Mand i det 18. Aarhundredes Midte opfattede den Italiensrejse som Slægt efter Slægt i Aarhundreder har betragtet som et betydningsfuldt Dannelsesmiddel.

Nutiden vil ikke være i Tvivl om, hvorfor den drages mod Italien; saa godt som alle søger Fortidsminder og Kunst, historisk og æsthetisk Opdragelse; Interessen for det moderne italienske Samfund træder i Reglen i Skygge herfor. Saaledes var det ikke for Bernstorfferne. „Studiet af Italien som Skueplads for den verdslige Histories største og berømteste Begivenheder bør kun være Dig en Morskab“, skrev Johan Hartvig Ernst Bernstorff til sin Brodersøn. „Det er behageligt at se disse Steder, berømte ved mærkelige Begivenheder, og ved Synet danne sig en klarere Forestilling om, hvad der er sagt om dem af disse store Forfattere, der var vor Lyst og Glæde medens vi var unge, og som

endnu er det i en ældre Alder naar vi har Tid til atter at læse dem. Det er en forstandig og ædel Fornøjelse, men heller ikke mere. Nyttens derved er kun ringe, og selv om jeg ønsker, at Efterforskning af Oldtidsminder skal udgøre en Del af Dine Fornøjelser, saa vilde jeg være meget ked af, om de skulde tage for meget af Din Tid, som Du kunde anvende endnu bedre.“

Var det da Kunsten, Johan Hartvig Ernst Bernstorff tænkte paa? Ja, han mente nok, at baade Malerkunsten, Skulpturen og Arkitekturen med Rette kunde kræve mere Tid. Nyttehensynet og Tanken paa Forholdene i Danmark kom her stærkt frem i hans Betragtninger. „Kunsten udgør en Stats Prydelser, og selv om en Mand, der alene forstaaer sig paa Kunst, kun er en Person af underordnet Nytte, saa er det ikke desto mindre hensigtsmæssigt at erhvæve sig Smag for og Idé om Kunst, og at forstaa sig tilstrækkelig derpaa til at kunne skelne det gode fra det slette eller fra det middelmådige. Læg Dig, kære Brodersøn, noget derefter; jeg beder Dig saa meget mere derom, som Smagen hos Kongen og hos enkelte andre, som han anvender til at styre sit Rige, gaar i denne Retning, skønt med Maadehold. Det vil for Dig være et forsvarligt Middel til at behage, ja endog gavne dem, naar Du ved tilstrækkelig om disse Ting til at underholde dem med Smag og Forstand, og til at kunne hjælpe med til, at mulige Foretagender bliver vel ledede, Fortjeneste og Geni opmuntrede, og de Penge, som Kongen eventuelt vil anvende, benyttede til deres virkelige Bestemmelse, det vil sige til at forøge hans Undersaatters Kundskaber.“ Men for at Andreas Peter kunde studere Kunst paa rette Maade, gav Onkelen ham en Forklaring om, hvad god Kunst var. „Jeg behøver ikke at sige Dig, at Efterligning af den skønne Natur og af de Regler, som den giver os, er den gode Smag, og at Kunstværkerne er mere eller mindre fuldkomne, eftersom de nærmer sig til Naturen eller gør den bedre, og at enhver fremmed eller overflødig Prydelse er en Fejl. Du kender allerede Sandheden af dette Princip, og Du vil fuldkommen overbevise Dig derom, naar Du ser de berømte Kunstneres Værker, som deres og vort Aarhundrede har anerkendt for at være Forbilleder i Kunsten.“

Slige Kunstværker vilde han faa at se fremfor alt i Firenze og Rom, og jo mere hans Beundring vakttes for disse Værker, desto

mere kunde han være overbevist om „at have erhvervet den Skelneævne som en Rejsende kan betragte som en af Belønningerne for sin Møje og Udgift“.

Men heller ikke Kunststudiet var det egentlige Maal. „Husk dog stedse, min kære Brodersøn, at det første Formaal med Din Rejse til Italien er at lære Landet at kende politisk, det vil sige at skaffe Dig Besked om Indbyggernes Tankegang, om den Maade hvorpaa det styres, om de forskellige Staters Styrke, og om den Handel og Industri der vedblivende beriger Landet.“ Derfor skulde Andreas Peter søge Forbindelse med de regerende Kredse og ved Samtaler med Embedsmænd og fremmede Diplomater udfinde deres „Principper og Geni“; han skulde ligesom Onkelen i sin Tid købe Bøger og Pjecer, de nyeste Kort og Hærlister, Billeder af Fyrster og Ministre og Planer af Fæstninger; han skulde opsøge de berømteste Lærde i hver By, og lægge særlig Vægt paa at lære Handelsforholdene i Havnebyerne at kende, saa vel som de Vilkaar hvorunder Industrien arbejdede. Først og fremmest skulde han udvide sine egne Kundskaber, men Onkelen vilde ogsaa nyde godt deraf; han paalagde Andreas Peter at gøre store Indkøb af Bøger, Lovsamlinger, Kobberstik, Kort og Medailler til ham.¹⁾

VI.

„Jeg glæder mig ved Tanken om at kunne gaa i Deres Spor, kære Fader, at kunne se hvad De har set, og lære ved det som De har undersøgt“, skrev Andreas Peter ved Afrejsen.²⁾ Keysslers Rejsebeskrivelse, som han stadig benyttede, opfriskede Mindet om hvad han i sin Barndom havde hørt om sin Faders og Onkels Rejser. Han syntes at genfinde dem overalt hvor han kom frem. Alt var lagt til Rette for ham; Onkelen havde forudset alt, bedømt Forhold og Personer for ham.

Rejseruten gennem Italien lignede i Hovedsagen den, hans Fader og Onkel i sin Tid havde fulgt.³⁾ Sidst i September forlod han Genève, tog over Mont Cenis til Turin; han var ivrig selsat med at forbedre og modernisere Keysslers Oplysninger, og iagttog med levende Interesse de fremmedartede Forhold; lige-

som Onkelen begyndte han at føre en Rejsedagbog, der desto værre synes tabt. I Turin blev han en halvanden Maaned, tog derfra over Genua til Søs til Lucca, og over Livorno og Pisa til Firenze. Her opholdt han sig i et Par Maaneder, forsinket ved et hæftigt Anfald af Mæslinger, og kom saa den 19. Februar over Siena til Rom. Den hellige Stad fængslede ham til først i Maj; men i Mellemtiden anvendte han fjorten Dage paa en Udflugt til Napoli. Vejen Nord paa lagde han over Bologna, Parma og Milano, hvor han atter laa syg, denne Gang af Koldfeber; midt i Juni forlod han Milano og besøgte en Mængde Byer i Lombardiet og Venetien. Sidst i Maaneden tog han fra Venezia over Triest til Wien, hvortil han ankom den 3. Juli. Italiensrejsen havde varet knap ni Maaneder, nøjagtig den samme Tid som de to Ældre i sin Tid havde anvendt derpaa. Talrige Breve til Gartow og København og til Göttingervenner viser det Udbytte, han havde af Rejsen.

De Udtryk af Begejstring over Italiens Natur, over Himlens og Havets Skønhed, over Landskabets Linjer, Solnedgangenes Farver, alt dette, der sjælden savnes i Breve fra den der i vore Dage har staaet paa Højderne over Firenze, paa Monte Pincio, i Bjærgene omkring Campagnen eller ved Napolis Golf, vil man forgæves søge i Andreas Peter Bernstorffs Breve. Umiddelbar Naturglæde fik endnu ikke Udtryk i hans Mund, saa lidt som i Brevene fra hans Fader og Onkel. Naar han i Göttingen havde glædet sig over de grønne Marker, bedækkede med Kvæg eller vrimplende af Høstfolk, var det ikke Skønhedsfølelsen, men Taknemmelighed mod Gud for „de Tusind opfyldte Ønsker“ der besjælede ham.¹⁾ Det var ikke æsthetiske Stemningsudbrud der fremkaldtes, da han for første Gang passerede Alpepasserne; det var nøgterne Overvejelser om Vanskeligheder ved Vej- og Fæstningsanlæg. Ved de store Floder i Italien tænkte han paa Skibsfart og Brobygning; i Vinbjærgene saa han ikke, hvor skønt Druerne stod til Løv og Fjældsider, men spurgte kun om, hvad Vinen kostede. Havet, som han første Gang i sit Liv stod overfor i Genua, bevægede ham ikke. Om Naturen i Toscana har han ikke et Ord; Campagnens Øde viser ham, hvor slet Paven regerer; om Roms Skønhed taler han i Udtryk der lader formode, at han tænker paa Bygninger og Mindesmærker; Campaniens og Lombardiets Frugtbarhed betinger i hans Øjne disse

Egnes Skønhed. Kun Vesuv betager ham stærkt. Han ser Vulkanen i Udbrud, Flammerne staar højt og Stenene slynges i Vejret; han forfærdes, og tror et Øjeblik at han er i en anden Verden. „Visselig dette Bjærg yder den mest maleriske Udsigt af Verden, og det saa meget mere som man ikke kan forestille sig noget mere øde og mere gyseligt.“¹⁾ Men saa vældigt et Natursyn maa der til for at bevæge ham; der gik endnu adskillige Aar før han blev paavirket af den klopstock-stolbergske Kreds's Naturfølelse og kunde sværme i Nordsællands Skove.

Heller ikke det maleriske i det italienske Folkeliv fængsler ham; hans Syn er praktisk og ukunstnerisk. Han ser paa Folkene udelukkende fra et nationaløkonomisk Synspunkt, men i den Henseende har han sine Øjne godt med sig og spørger overalt efter Aarsager. Han iagttager, hvor udpinte af Skattetryk, hvor sløve og ligeglade Bønderne i Savoyen er; det er Regeringens Skyld, Kongen tænker kun paa Øjeblikkets Fordel; Landet er stedse udsat for Krigsfare; han ved ikke, hvor længe han er dets Herre, det gælder da om at benytte Tiden. I Lucca herskede lignende elendige Bondeforhold; „Bønderne dør var endnu mere Slaver end de Livegne i Tyskland“; de havde ingen personlig Ejendom. Andreas Peter mente, at slikt umuliggjorde alt Fremskridt, og begreb ikke, at Landet paa denne Vis ikke gik fuldstændig til Grunde. Lignende slette Landboforhold saa han i Pavestaten; det formindskede hans Glæde ved at nærme sig Rom at se det udyrkede, næsten affolkede Land. „Den Tanke forlod mig ikke, at en svunden Størhed nu kun kan være til Byrde.“²⁾

Andreas Peter fulgte nøje Onkelens Befaling om overalt at studere Forfatning og Næringsliv. I Genua anstillede han vidtløftige Undersøgelser; han forhørte Konsulerne paa Stedet og indfødte Købmænd om Havne- og Toldforhold, om Byens Industri, Ind- og Udførsel og hele Tilstand, og sendte sin Onkel en forstandig lille Afhandling derom; om Luccas og Livornos Handel skaffede han sig ogsaa nøje Besked; de forskellige danske Konsuler dernede var ham efter Onkelens Anmodning behjælpelige, men hans Lyst til at sende udførlige Rapporter hjem var dog ikke stor. Tiden løb fra ham; Beretningen om Genuas Handel blev først færdig da han kom til Wien³⁾, og trods Onkelens Spørgsmaal kom der ikke flere. Det samme gjaldt de

politiske Forhold; spredte Bemærkninger i Brevene viser, at han skaffede sig god Besked om Enevælden i Kongeriget Sardinien, om Adelsherredømmet i Lucca, om det østrigske Statholderherredømme i Toscana og i Lombardiet, samt om Paveregeringen i Kirkestaten, men han fortalte kun lidt derom i Brevene. Hans Onkel var ikke tilfreds dermed. „Jeg havde“, skrev han til Andreas Peter da denne havde fuldendt Italiensrejsen, „i det Brev, jeg skrev til Dig ved Din Afrejse fra Genève, anbefalet Dig at lære Menneskene og Staternes Interesser at kende, men dette synes ikke at have vakt Din Interesse i synderlig Grad, i det mindste er jeg berettiget til at formode dette efter den Smule, Du har sagt mig derom i de korte og overfladiske Breve som jeg har faaet siden Din Afrejse fra Genua.“ Andreas Peter undskyldte sig med, at han havde været bange for at tale som en Begynder til en Mand der i saa mange Henseender var ham overlegen og langt bedre underrettet; han havde alligevel, paastod han, lagt sig meget derefter.¹⁾ Han havde ganske sikkert Ret heri, men Hovedaarsagen var, at han i disse Aar meget nødig skrev Breve. Han maatte stadig høre Bebrejdelser derfor af sin Fader, der skændte kraftig paa ham, fordi han forsømte denne Pligt overfor ham selv og Onkelen. Det var en Rest af den Uorden og Ligegladhed, der havde været hos ham som Dreng; efterhaanden fortog den sig imidlertid, og han var, da Rejseaaarene var til Ende, en lige saa ivrig Brevskriver som Onkelen og Faderen. Under Rejsen optog de ny Indtryk og Selskabslivet ham alt for stærkt. „Jeg finder en overordentlig stor Glæde i at opsøge Mennesker med Aand og underholde mig med dem. Kærlighed til Selskabslivet udgør en stor Del af mit Væsen. Jeg holder af elskværdige Mennesker og jeg knytter mig gjerne til dem“, sagde han selv.²⁾ I Genève havde han faaet en lille Forsmag; paa Italiensrejsen gled han ind i det Selskabsliv hvortil hans Stand og Fremtid henviste ham. Han havde de nødvendige Forudsætninger hertil, idet han ikke blot talte flydende Fransk, men ogsaa i Genève havde lært sig Italiensk, som han fandt var et herligt Sprog, Tusinde Gange rigere end Fransk; han glædede sig over den italienske Litteratur, og fandt at Tasso stod over de fleste andre Digtere.³⁾

Onkelens Anbefalingsbreve var stiledede baade til italienske Ministre og højadelige italienske Familier og til de fremmede

Diplomater i de forskellige Byer; de allerfleste var Venner og Bekendte fra Pariseraarene. Straks i Turin fandt Andreas Peter venlig Modtagelse hos Kong Carl Emmanuels indflydelsesrigeste Minister Marquisen af San-Germano og hos den livlige og elskværdige franske Gesandt Marquis de Chauvelin.¹⁾ Især Chauvelin tog sig meget af Andreas Peter, og denne var henrykt over hans Elskværdighed og aandfulde Livlighed; det var den første Type paa Ludvig XV's Hofmænd, han traf. Ogsaa i hver af de følgende Byer fik Andreas Peter et Indtryk af Livet i de italienske Selskabskredse og i de fremmede Diplomaters Verden. I borgerlige italienske Huse kom han derimod slet ikke; det borgerlige Element indskrænkede sig her vistnok til den danske Konsul i Lucca Hr. Bartels og en højst flygtig Omgang i Rom med de danske Malere Wiedewelt og Mandelberg.

I Turin, Firenze og Rom færdedes Andreas Peter mest blandt Diplomaterne; i de mindre Byer lærte han den indenlandske Adel at kende. Han satte den ikke højt; der var ikke en eneste Italiener, hos hvem han fandt Egenskaber der indbød til at slutte Ven-skab, skrev han til en af sine Venner.²⁾ Han satte Pris paa den udsøgte Høflighed hvormed Adelen modtog enhver Fremmed, men nogen Dygtighed fandt han ikke hos dem. I Norditalien fandt han Spor af tysk Kultur, der var fulgt med det østrigske Herredømme, og Adelen levede paa en stor Fod, men i fuldstændig Lediggang; Spil var det eneste hvormed de fik Tiden til at gaa.

Heller ikke de fyrstelige Personer, for hvem han blev forestillet, gjorde noget betydeligt Indtryk paa ham. I Turin kom han første Gang i sit Liv til Hove og havde flere Gange Lejlighed til at være sammen med Kronprinsen og ledsage ham paa Jagten; det morede ham, men ellers var Hoffet stift og kedeligt. Det neapolitanske Kongepar saa han kun ved en Audiens i Caserta; de smaa Hoffer i Modena og Parma interesserede ham kun for saa vidt der var en eller anden Prinsesse dør som kendte hans Onkel.

Firenze og Rom gav størst Udbytte, og særlig Firenze mindedes Andreas Peter med Glæde.³⁾ Han kom dertil sammen med en ung Genfer Calandrini, med hvem han, dog uden sin Faders og Onkels Vidende, foretog hele Italiensrejsen, og i Firenze traf

han tillige sammen med en hel Del Genferbekendte, mest fornemme unge Englændere, der var paa Hjemrejsen fra Rom. „I Firenze skal Studiet af Kunsten være Din Hovedopgave“, havde Johan Hartvig Ernst Bernstorff indskærpet ham, men det turde være tvivlsomt, om det blev Tilfældet; „den berømte Oktagon“, Michelangelos Skulpturer, Raphaels, Correggios og Albanos Malerier, som Onkelen havde henledt hans Opmærksomhed paa, synes lige saa vel som Palazzo vecchios og Santa Maria del Fiorens Storhed, Skattene i Uffizierne og i Pitti at være passerede forbi hans Øjne som et dødt Kundsksstof. Efter at Frants Stephan af Lothringen, Maria Theresias Mand, i 1737 havde overtaget Hertugdømmet Toscana, betød Firenze politisk slet intet; der var i disse Aar intet Hof, et Regentskab styrede Landet. Den materielle Udvikling var i Tilbagegang, og noget lignende gjaldt paa det aandelige Omraade. Det var da Selskabslivet der tiltrak den Fremmede.

Andreas Peter gled straks ind i en Selskabelighed hvis Midtpunkt var de stedlige Diplomater; „Casa Mannetti“ ved Ponte di Trinità var Samlingsstedet for den brogede Skare af unge Adelige fra alle Europas Lande og for Lærde og Kunstnere som drog igennem Firenze; her boede den engelske Gesandt Sir Horace Mann saa tæt ved Arno, at man, som hans berømte Ven Horace Walpole sagde, fra hans Vinduer kunde fiske i Floden. Mann, der tilbragte det meste af sit Liv i Italien, interesserede sig mere for Kunst, aandfuld Konversation og Brevskrivning end for Politik. Aand og Intelligens herskede i dette gæstfri Hjem, hvor Andreas Peter Bernstorff blev saare vel modtaget. Da han laa syg af Mæslinger, besøgte Sir Horace ham daglig og tog sig paa det bedste af ham, da der hverken var dansk Konsul eller Gesandt i Firenze. Fra dette ansete Hus gik Vejen til de bedste florentiske Huse, der den Gang ikke som nu var strængt lukkede for Udlændinge, og Andreas Peter lærte det festlige florentinske Liv at kende. Da det var ved Vintertid, deltog han vel ikke i de pragtfulde Optog og Lege i Cascinerne eller i Væddeløbene paa Piazza Santa Maria Novella, hvis brogede Folkeliv afbildes paa de gamle Billeder i Forbindelsesgangen mellem Uffizierne og Pitti. Men han var med til lange Køreture som Kavaller for unge Florentinerinder og opvartede dem ved Hjemkomsten, mens Vognene holdt i lange

Rader paa Dompladsen, med Is og Kaffe fra Café Bottegone. Han færdedes i Theater og Opera med Byens jeunesse dorée og deltog i Baller og Maskerader i Paladsernes pragtfulde Renaissanceale.

Af Andreas Peters Breve til hans Venner ser vi, i hvor høj Grad dette fremmedartede Liv har moret ham; Brevene til hans Fader og Onkel viser derimod hans Kritik deraf. Han traf i Firenze Typer paa den italienske Ungdom som Onkelens havde advaret ham for, dem som han kaldte „de florentinske Skønaander par excellence“. De spillede en Hovedrolle i Selskabslivet, slog om sig med æsthetiske og litterære Tirader, og serverede i Krogene de uanstændige Sonnetter og Satirer som var det højeste, de ævnede at skabe, men som hørte til en Genre der altid har haft god Kurs i Firenze. „Jeg er endnu ikke naaet til at goutere disse Skønaander“, skrev Andreas Peter til sin Fader, „men maaske har jeg overhovedet ikke Ævne til at forstaa Mennesker der fjærner enhver Tanke om Indhold fra sig og vil være Aandrighed og intet andet.“

Med større Respekt talte Andreas Peter om de italienske og udenlandske Lærde, han traf i Sir Horace Manns Hus. Han glemte ikke Bøgerne over Fornøjelserne; vi kan paa hele Rejsen følge hans Gang til Bibliothekerne; saa snart han opholdt sig noget længere i en By, søgte han at skaffe sig Litteratur om Stedet; i Italien som i Genève savnede han tysk Litteratur og klagede over, at i det hele taget den nyeste Litteratur altid manglede i de italienske Bibliotheker.

I Firenze havde Andreas Peter, omgivet af engelske Venner og i Sir Horace Manns Hus, halvvejs følt sig paa engelsk Jordbund, og hans Barndoms Forkærlighed for England havde faaet ny Næring. I Rom indførtes han med ét Slag i den franske Verden, i hvilken hans Onkel havde levet sine lykkeligste Aar.

Ved Omgangen med Marquis de Chauvelin i Turin havde han faaet et Indtryk af den højt kultiverede franske Adel; i Rom traf han dens ypperste Hoved, Onkelens Ven, Greven af Stainville, den senere Hertug af Choiseul.¹⁾ Siden Stainvilles og Johan Hartvig Ernst Bernstorffs fortrolige Samvær i Paris var bleven afbrudt ved Bernstorffs Afrejse, var der foregaaet store Ting med Stainville. I December 1750 havde han ægtet sin Forlovede Louise

Honorine Crozât Duchâtel, en yndig sekstenaarig Pige; hun var ingen blændende Skønhed, men frisk og sød, og hun begejstrede alle ved sin indtagende Elskværdighed, sin Forstand og sit gode Hjærte. „Hun er en fuldendt Type paa sit Køn, hun ejer mere bon sens og mere Dyd end næsten noget andet menneskeligt Væsen.“ „Det er kedeligt, at hun er en Engel, jeg saa hellere, at hun var en Kvinde, men hun har kun Dyder, ikke én Svaghed, ikke én Fejl.“ Saaledes lød Samtidiges Dom om hende. Stainville var hende ikke tro, men behandlede hende i øvrigt med Æmhed og Respekt; hun tilbad ham trods alle hans Fejl, og forøgede med sin udsøgte Personlighed den Tiltrækning som han udøvede paa alle.

Snart efter indtraadte den Vending i hans Liv, at han blev forsonet med Madame de Pompadour og ved hendes Gunst ført ind paa en glimrende Løbebane. Det første Skridt var en Ambassade til Rom. Da Andreas Peter i Slutningen af Februar 1756 overrakte Anbefalingsbrevet fra sin Onkel, havde Stainville allerede i et Aars Tid resideret i Palazzo Cesarini, omgivet af al den Luksus som han selv og hans Forgænger havde ophobet inden for Gesandtskabspalæets Mure. Han havde imponeret Rom ved det pompøseste Indtog som nogen Gesandt i Aartier havde holdt; han havde givet straalende Fester for Roms Adel og Gesandterne ved den hellige Stol; snart overlegent brutalt, snart snildt og smigrende havde han udkæmpet Etikettestridigheder og reelle politiske Kampe med Paven. Alt i Rom drejede sig om ham, og han naaede sit Formaal, at der skulde staa et saadant Ry om hans Navn, at det kunde spørges helt til Versailles, hvor glimrende han repræsenterede Ludvig XV.

Han tog imod den unge tyske Junker med aabne Arme, og hans Brev til Bernstorff i København viser hans Glæde over at kunne fornøje sin gamle Ven ved at være hans Brodersøn til Nytte. Han syntes øjensynlig godt om Andreas Peter, han spaaede Onkelen al mulig Glæde af ham i Fremtiden. „Hans Udseende og Holdning er meget god; han har Aand og en elskværdig Karakter; jeg kan kun sige alt muligt godt om hans Kundskaber, Opdragelse og kloge Opførsel; han har haft Udbytte af sine Studier, og man ser, at der intet er sparet paa hans Opdragelse.“ I

saadanne Ord skildrede Stainville Andreas Peter; det er en af de faa Domme, vi har om denne i disse Aar.

I Stainvilles Palæ blev Bernstorff daglig Gæst under hele sit Romerophold, og Gesandten indførte ham overalt. Det romerske Selskabsliv bød paa faa Nydelser; Tonen hos de italienske Familier var stiv; „tavs og trykket“ sad man der, skrev Andreas Peter, og han søgte næppe dertil mere end nødvendigt „for at studere Forskellen i Karakterer“. Han ledsagede hellere Grevinden, af hvis Elskværdighed og Ynde ogsaa han fortrylledes, paa hendes daglige Køreture, til Opera i Gesandtskabets Loge, eller var sammen med hende Tilskuer til Hestevæddeløbet ned ad Corsoen eller det øvrige brogede Karnevalsliv. Hver Aften spiste han i Palazzo Cesarini og traf der i Grevindens Salon et udsøgt Selskab, der saa vidt muligt erstattede hende og hendes Mand Salonlivet i Paris. Her samledes alt hvad Rom rummede af berømte og fremragende Mænd. Hos Stainvilles mødtes Kardinaler og pavelige Dignitarer og højadelige Romere med Kunstnere og Lærde. Stainville udfoldede alt sit Vid, og hans knap attenaarige Hustru repræsenterede med uforlignelig Ynde. „Naar man var samlet i denne Salon, saa var Konversationen henrivende, man berørte alle Spørgsmaal, de mest interessante og de mest hverdagslige, hver ydede sit og bidrog til Fornøjelsen og Adspredelsen; man fortalte Nyheder fra Rom og fra Frankrig.“

Choiseul var Sammenkomsternes Sjæl. „Aldrig“, sagde en ung tysk Baron Gleichen, der samtidig med Bernstorff var Gæst der, „har jeg kendt en Mand, der som han har forstaaet at sprede Glæde og Tilfredshed blandt sine Omgivelser. Naar han traadte ind i en Salon, saa rodede han i sine Lommer og syntes at drage en udtømmelig Fylde af Spøg og Munterhed op deraf.“ „Aaret 1756 har været det lykkeligste i mit Liv; det overvældede mig i en Alder af to og tyve Aar med alle Italiens og Paris' Nydelser. Jeg levede i Rom, i de skønne Kunstners Skød, hos Mr. de Choiseul, intimt optaget i et Selskab hvis Tilløkkelser stod højere end alt det mest udsøgte i denne Henseende, som jeg senere har truffet i Paris“, sagde den samme senere.¹⁾

Andreas Peter udtrykte sig køligere, hans Begejstring var ringere, selv om han befandt sig saare vel og syntes udmærket godt om sin Vært og Værtinde, og skønt han var glad ved under

saa fortræffelige Vilkaar at kunne tilfredsstillende sit levende Ønske om „at opdage Mennesker med Aand og underholde sig med dem“. Men han mindedes sit engelske Selskab i Firenze og gav det Fortrinet. Han lagde ikke Skjul derpaa overfor sine romerske Bekendte; to Gange, medens han var i Rom, fandt Stainville sig foranlediget til at lade hans Onkel vide, at Andreas Peter holdt meget af Englænderne, men kun lidt af Franskmandene. „Jeg forudser, at han nok kan skifte Anskuelse naar han lærer begge Parter bedre at kende, og jeg har raadet ham til at se en Nation ordentlig an, før han dømmer den, og til at høre Deres Mening om vor.“

Den lette franske Salonkonversation har maaske ikke altid tilfredsstillende Andreas Peter, der øjensynlig helst søgte Belæring ved Samtale, men han traf dog i Selskabet adskillige, han havde stort Udbytte af. En livlig og belæst Diplomat, Malteserordenens Afsending ved den hellige Stol, Comthuren Solar tog sig meget af ham, og han færdedes meget sammen med nogle ældre Videnskabsmænd og Kunstnere, der boede eller havde fast Tilhold i Gesandtskabspalæet.

To af Frankrigs litterære Storheder besøgte den Gang Stainville; den ene var den berømte Rejsende og Lærde La Condamine, der for første Gang besøgte Italien. Han var en stor Særling; stokdøv og latterlig nysgærrig bragte han sig stadig i komiske Situationer ved at snuse rundt i Sager og Breve der ikke vedkom ham. „Det er et mærkeligt Geni“, sagde Andreas Peter om ham, „livlig og urolig, fuld af Lyst til at disputere for at glimre med sin Aand, og overalt parat til at sige Besynderligheder.“¹⁾ La Condamine gav sig i Snak med alle og krammede sin Lærdom ud for enhver, saa Andreas Peter kunde rigtig suge Visdom af hans Læber. Paa lignende Maade nød han godt af den anden berømte Gæst, Arkæologen Barthélemy, der studerede Antiken og samlede Stof til filosofiske og kunsthistoriske Breve fra Italien. Han gav Besked om Roms Kunst og Fortidslevninger; utrættelig støvede han rundt hele Dagen for at se og gøre Indkøb. Madame de Stainville havde faaet Lyst til at følge ham, og det er sandsynligt, at Andreas Peter gjorde dem Selskab. Thi ogsaa han anvendte i Rom det meste af sin Tid paa „at konstatere Rigtigheden af de Ting som han havde læst“, som han ud-

trykte sig.¹⁾ Hertil fik han Hjælp af Barthélemy, af en bekendt Antikvar Bracci, og af den berømte franske Maler Greuze, der ogsaa var stadig Gæst i Stainvilles Hus. De Samlinger, til hvilke Stainville ikke kunde skaffe Adgang, aabnede en af Johan Ernst Bernstorffs litterære Venner, Monsignore Emaldi, for ham. Fra om Morgenen Kl. 9 til Mørkets Frembrud færdedes han efter sit eget Sigende rundt i Rom; han saa paa Oldtidsruiner, paa Kirker, paa middelalderlige og paa moderne Paladser, Maleri og Skulptur. Han anstrængte sig for at skelne og faa Overblik ved at sammenligne de forskellige Stilarter og de skiftende Tidens Kunst. Her som tidligere gjorde han store Indkøb til sig selv og sin Onkel; fra Napoli og Civita vecchia ligesom fra Genua og Lucca afsendte han store Kasser til Danmark med Bøger, Kort, Portrætter og Medailler. Hvor han ikke straks kunde faa de Kobbere af berømte Personer eller de Kopier eller Afbildninger af Kunstgenstande som Onkelen udtrykkelig havde forlangt, lod han dem udføre fra ny af; længe efter hans Afrejse maatte de danske Konsuler besørge hans Bestillinger sendte til Danmark.

Rom gjorde mere Indtryk paa ham end det øvrige Italien; da han kom tilbage fra Napoli, som han slet ikke havde syntes om, betog Roms Skønhed ham paa ny, og det syntes ham at være Skæbnens Bestemmelse, at denne By altid paa et eller andet Punkt skulde være alle andre Steder overlegen. „Ingen By i Verden naar den blot tilnærmelsesvis i ydre Pragt; Øjet ser sig ikke mæt“, sagde han senere om Rom.²⁾ Han kunde føle „en hidtil ukendt og for ham selv forunderlig Glæde“ ved at se et af Raphaels Mesterværker. Han kunde beklage, at den moderne Kunst var i Forfald sammenlignet med tidligere Tidens. „Alt har sin Tid; naar Kunsterne gaar tilbage i et Land, saa gaar de fremad i et andet, det trøster mig.“ Men hans Opfattelse er ganske uhistorisk. „Nu er jeg midt iblandt de kostelige Oldtidslevninger og den moderne Kunsts Mesterværker. Jeg finder dem lige skønne. Jeg nærer ingen Begejstring for de forbigangne Aarhundreder, og jeg fatter ingen anden Fuldkommenhed end den nærværende og virkelige Skønhed. Intet er mig ligegyldigere end at kende det Aar i hvilket en smuk Statue er bleven til.“

Overgangen fra en saadan Betragtning til en saglig Kritik

var ikke vanskelig, og Andreas Peters Studier af Arkitekturens Theori i Göttingen og Genève kom ham her til Hjælp. Da han stod overfor Peterskirken i Rom, beundrede han ikke, men kritiserede. Intet overraskede ham; det gik som da han første Gang havde set det glimrende Hof i Dresden. „Mit store Kendskab til Rejsebeskrivelser og Levnedsskildringer berøvede næsten alle Situationer, hvori jeg blev stedt, den med Uerfarenheden forbundne Nyhed“, sagde han selv siden derom.¹⁾ Ved Peterskirken fæstede han straks Blikket paa, „at Façaden slet ikke svarede til den majestætiske Skønhed over Resten af Bygningen“, og han ankede over, at man fra Peterspladsen næsten ikke kunde se Kuppelen. „Det er en Fejl som Arkitekten har begaaet ved at fjerne sig fra Michel Angelos Plan.“

Onkelen havde forudsagt ham, at han vilde faa Brug for sin Viden om Kunst i dansk Tjeneste. Det gik i Opfyldelse før han anede det; da han kom til Rom, laa der en Kasse med Tegninger til ham fra København, som han skulde forelægge italienske Arkitekter.²⁾ Det var Udkast til en Videreførelse af den store Frederikskirke, hvormed Frederik V vilde smykke det nyanlagte Amalienborgkvarter i København. Flere danske og fremmede Kunstnere havde givet Tegninger, senest Franskmanden Jardin, der anbefalet af Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Venner i Paris var kommen til København 1754. Et Par Sæt Tegninger af ham skulde før den endelige Approbation underkastes udenlandske Sagskyndiges Dom. Derfor var de af Wasserschlebe blevne sendte til den unge danske Billedhugger Wiedewelt, der med kongelig Understøttelse studerede i Rom; han skulde give dem til Bernstorff, og denne skulde sammen med Stainville, hvem Onkelen havde anmodet om Bistand, forelægge dem for nogle bekendte italienske Arkitekter og for det franske Akademi i Rom. Da Stainville efter Karnevalstidens Slutning fik Tid til at se paa Tegningerne sammen med Andreas Peter, blev de udstillede i en Sal i det franske Akademi, og en Række Arkitekter bedømte den. Andreas Peter havde ingen Tillid til de romerske Kunstnere; den almindelige Mening var, skrev han til sin Onkel, at de var meget tarvelige, og efter de Prøver, han havde set paa deres Arbejde, mente han, at det forholdt sig saaledes; nogle nyopførte Bygninger „nærmede sig virkelig til Gotiken, og den gode Smag var begravet

under en Mængde Prydelser“. Han frygtede for, at de romerske Sagkyndige mere vilde kritisere end virkelig bedømme Planerne, og det synes at have slaaet til. Det voldte Vanskelighed at faa dem til at give en skriftlig Bedømmelse, og Stainville meddelte Johan Hartvig Ernst, at begge Jardins Planer efter det endelige Skøn var ubrugelige; de afveg fra alle i Rom gældende Regler og var daarlig „imaginés“. Stainville var ked af dette Resultat, men vilde dog ikke undlade at meddele det, for at Frederik V ikke skulde anvende de store Summer til ingen Nytte. Andreas Peter var ej heller begejstret over Planerne; paa hver Side af den store Kuppel, som rejste sig over Midtskibet, var der anbragt et Taarn, og disse to Taarne fandt han altfor store i Forhold til Kuplen, især da Kirken skulde kunne ses fra alle Sider.

Inden dette første Hværv i dansk Tjeneste var afsluttet, havde Andreas Peter imidlertid forladt Rom. Stadig i Følge med sin Genferven Calandrini tog han de første Dage af Maj Nord paa. Vejene i Italien var ikke bedre end Nord for Alperne; Andreas Peter havde købt sig en Chaise i Rom, men før han naede Bologna, var den itu og maatte repareres, i Milano maatte han købe en ny, da den gamle var fuldstændig ødelagt. I Lombardiets og Venetiens Byer levede han nogle Uger et muntert Liv med den stadig festende rige Adel; han beundrede det skønne Lands Frugtbarhed, det var som kørte man i en stor Have. Venezia og Festerne dør faldt ikke i hans Smag, „Forstand, Belæring, Vid og Dyd er, saa vidt jeg har set, banlyste fra alle de Lejligheder der er bestemte til Fornøjelse og Underholdning. Desuden finder de Fremmede i Venedig saa liden Lejlighed til at lære Landets Indbyggere at kende, at efter mine Tanker ingen Rejsende har Nytte af at opholde sig der mere end fjorten Dage.“¹⁾

Han selv blev der knap saa lang Tid; i en lejet Baad sejlede han i halvandet Døgn over Adriaterhavet til Triest; faa Dage senere kom han til Wien.

VII.

I Wien saa Andreas Peter det første Glimt af europæisk Storpolitik. Østrig stod i en verdenshistorisk Krise; det var en

Magt der lige var sluppen vel fra sin Undergang, og som havde draget sin Fordel af sine gamle Fejl og sine Fjenders Eksempel for at genfødes mere straalende og mægtigere end nogensinde, sagde Johan Hartvig Ernst Bernstorff. Den 1. Maj 1756 havde Østrig og Frankrig sluttet Traktaten i Versailles som Modtræk mod den engelsk-preussiske Westminstertraktat; da Andreas Peter den 3. Juli kom til Wien, ventedes Krigens Udbrud hver Dag; sidst i August gjorde Frederik II Indfald i Sachsen, og før Andreas Peter den 1. Oktober forlod Wien, var Syvaarskrigen i fuld Gang. I disse Sommermaaneder var „alt i en mærkelig Bevægelse. Alle lige til Skoflikkerne taler om Politik, og jeg gad vide, hvor mange Gange om Dagen man laver om paa Europa“, skrev Andreas Peter til Onkelen.¹⁾

Han havde god Lejlighed til i Wien at iagttage alt hvad der overhovedet kom udenfor Maria Theresias Kabinet og Diplomaternes Raadslagninger; den danske Gesandt Grev Bachoff havde indført ham hos de fremmede Diplomater; flere af disse var gode Venner af hans Onkel, saaledes den sachsiske Gesandt Flemming og den hannoveranske Steinberg. Maria Theresias mægtige Minister Grev Caunitz, hendes Overhofmarskal Grev Khevenhüller og flere af den tyske Hofadel tog sig venligt af ham. Han havde en halv Snes fornemme Huse hvori han kunde færdes frit ud og ind, og da det første Ubehag ved at stifte ny Bekendtskaber var ovre, befandt han sig som en Fisk i Vandet. I den første Tid viste han sine engelske Sympathier stærkere end det under de daværende Forhold var klogt; Grev Bachoff klagede over, at han udelukkende havde omgaaedes nogle unge Englændere, som var komne sammen med ham fra Italien. Først efter deres Afrejse kom han rigtig i Lag med det wienske Selskab, men fra nu af nød han ogsaa i fuldt Maal hvad det kunde byde: politiske Samtaler og almindelig selskabelig Underholdning, Hoffester i Schönbrunn, Udflugter til Pressburg og til Højadelens Slotte, Wiens Seværdigheder, og det glimrende Skuespil af Troppemasser der droges sammen i og omkring Hovedstaden.

Desuden hvilede Andreas Peter rigtig ud i Wien efter de sidste Maaneders Rejse. Han havde ved et Brev fra sin Onkel gjort Bekendtskab med den berømte Rigshofraad og Rigsfriherre Heinrich Christian von Senckenberg. Det var en af Tysklands

lærdeste Jurister, hvem Johan Hartvig Ernst Bernstorff havde lært at kende i Frankfurt, hvor den senckenbergske Familie spillede en stor Rolle. Han var en mærkelig Pedant med det særeste Væsen, men ivrig efter at tale og lære fra sig. Han bad Andreas Peter ud til sig paa et Landsted i Udkanten af Wien; her gennemgik de en fjorten Dages Brøndkur sammen, og under Spadsereuren i den store Have holdt Senckenberg oplysende og belærende Foredrag. Andreas Peter saa gjerne bort fra hans Særheder; her var en Lejlighed til at lære som han ikke lod gaa fra sig.¹⁾

Hans Fader og Onkel var meget glade ved denne Omgang; men derimod sattes Andreas Gottlieb i stor Bevægelse, da han hørte, at Sønnen havde truffet den bekendte den Gang fyrretyveaarige Grevinde Charlotte Sophie von Bentinck i Wien. Hun var en født Grevinde af Aldenburg, et Barnebarn af den Grev Anton af Aldenburg der havde været med til at indføre Johan Hartvig Ernst Bernstorff i Danmark; baade denne og Andreas Gottlieb havde i sin Tid truffet hende i Holland. Hun var bleven gift med en Grev Bentinck, men var senere skilt fra ham; hun var en smuk, aandfuld og begavet Dame, der var Veninde med Maria Theresia og andre fyrstelige Personer. Hun havde ført et omflakkende æventyrligt Liv, under hvilket hun ikke havde bevaret sit Rygte uplettet. Da hun traf Andreas Peter, tog hun sig venlig af ham, bad ham til sig, og indførte ham hvor hun kunde i Wien. Men aldrig saa snart hørte Andreas Gottlieb dette, før han kom fuldstændig ud af Ligevægt; hans sædelige Indignation og Frygt for Sønnens Dyd gik over alle Bredder. Han forbød Andreas Peter at have det mindste at gøre med Grevinde Bentinck. „Jeg afskyr denne skamløse Messalina, der har en dæmonisk Aand og en djævelsk Karakter; hun bør i Din Person se, at unge dydige Mænd afskyr og flyr saadant Selskab, og at Kønnen kun er elskværdigt i Forhold til sin Dyd.“¹⁾

Andreas Peter blev meget forskrækket over denne Voldsomhed; han erklærede, at ogsaa han selvfølgelig afskyede den fæle Grevindes Karakter og ikke havde i Sinde at indlade sig nærmere med hende, men han kunde jo paa den anden Side ikke være uhøflig mod hende naar hun var elskværdig mod ham. Faderen vedblev dog stadig at være urolig, og var glad da Sønnen var udenfor den farlige Dames Nærhed. Afrejsen fra Wien

fandt Sted først i Oktober; Krigstummelen, som nu fyldte Bøhmen, forhindrede en Plan om et længere Besøg i Prag og ved de østrigske Lejre i Bøhmen og Mähren, og Andreas Peter maatte rejse direkte fra Wien til München. Fra nu af var Rejsen op gennem Tyskland en fortsat Kæde af Besøg ved Smaahofferne. Det var Onkelens Ønske, at Andreas Peter skulde have et Indtryk af disse, og han skaffede ham hvert Sted med Lethed Introduktion gennem sine Bekendte blandt Ministre eller Diplomater. Her traadte Andreas Peter ret i Onkelens Fodspor, og overalt hørte han de mest smigrende Udtalelser om ham; hans Statsmandsvisdom rostes i høje Toner, fyrstelige Personer, Ministre og Diplomater udtalte deres Beklagelse over, at han boede saa langt af Vejen, at de aldrig havde Lejlighed til at nyde godt af hans uforlignelige Selskab.

Fra München rejste Andreas Peter over Regensburg, hvor han kun hørte tale om „Uorden og Uenighed og indbyrdes Misforstaaelser, der gjorde Rigsdagen unyttig“, derfra til Bayreuth og til Gotha. Her udhvilede han en fjorten Dage efter Rejsens Strabadser hos en af sin Faders og Onkels bedste Venner, Statsminister von Keller, og hans hyggelige Hustru; over Weimar naaede han Leipzig, hvor han med Glæde gensaa sine gamle Venner; efter at have været ved Hove og hos de fornemste Ministre tilbragte han nu otte Dage i jævne borgerlige Omgivelser. Derfra besøgte han Dresden, der i dette Øjeblik var en erobret By; siden Oktober var Frederik II Herre dør og holdt Hof i det brühlske Palæ; Kong August og Grev Brühl var flygtede til Warschau; den sachsiske Dronning og øvrige Slægt levede i halvt Fangenskab i Dresden. Johan Hartvig Ernst fandt, at det var overmaade godt for Andreas Peter at se „et Hof der er tiltentgjort, ramt af de Slag der ufravigelig følger efter Luksus og Blødagtighed“. „Intet Syn er mere lærerigt, og jeg haaber, at Du aldrig i Dit Liv vil glemme det“, skrev han senere til ham.¹⁾ I Dresden blev Andreas Peter forestillet for den ensomme sachsiske Dronning, hvorimod han ikke fik Lejlighed til at se Frederik den Store. Fra Dresden rejste Andreas Peter til Berlin, hvor han tilbragte Julen. Her saa han i Modsætning til Dresden, der vrिमlede af Soldater, „en Lejr hvorfra Hæren er draget ud“. Han blev forestillet for den kongelige Familie, indført i Byens

fornemste Huse og tog et hastigt Overblik over Stadens Mærkeligheder. „Hoffet er høfligt og elskværdigt, og jeg synes i det hele, at der er et ret stort Antal af kloge Folk her.“ „Kunsten er her dreven til et Punkt der forbavser mig, og jeg tror, at man her paa forskellige Omraader staar lige saa højt som det skønneste i andre Lande.“ Det var alt hvad Frygt for Brud paa Brevhemmeligheden tillod ham at skrive om Frederik den Stores Hof og By den eneste Gang i sit Liv da han var Gæst der. Nu var han træt af Rejsen og længtes hjemad. Den 5. Januar 1757 kom han efter halvjerde Aars Fraværelse tilbage til Gartow.

Den Kærlighed, som Andreas Gottlieb Bernstorff og hans Hustru havde skjult saa omhyggelig for deres Børn under disses Opvækst, brød frem med umiddelbar Styrke da Andreas Peter efter den lange Fraværelse atter kom til Hjemmet.¹⁾ Forældrene vilde ikke slippe ham af Syne noget Øjeblik; de overvældede ham med Kærlighed og Æmhed. Han havde ikke ventet noget saadant, og kunde aldrig senere uden Bevægelse tænke paa de lykkelige Dage, han i Januar 1757 tilbragte paa Gartow; hans Forhold til Forældrene forandredes helt, forekom det ham. Han medbragte fra Børneaaene en ubestemt Følelse af, at Forældrene mere var misfornøjede med ham end de egentlig holdt af ham; den idelige strænge Tale om Pligt og Ansvar havde ført ham paa Vildspor. Nu blev alt anderledes. Han blev behandlet som Voksen og som Ven og følte sig elsket af sine Forældre; de alvorlige Formaninger, som Faderen vedblev at fremsætte, kom i en mere hensynsfuld Form. Baade han og Moderen var henrykte over Sønnen. Rundt om fra havde de hørt Ros over ham; blot det ikke var for megen Smiger, havde de jævnlig tænkt. Nu lærte de ham selv at kende, og Andreas Gottlieb takkede Gud for „hans udmærkede Karakter, der var en naturlig Fjende af al Forfængelighed og Selvskhed“.

Opholdet bandt saaledes ny Baand mellem Andreas Peter og hans Hjem; fra nu af levede han mere hjærteligt med paa Gartow end tilforn. Under det næste Ophold hjemme optoges han som helt jævnbyrdig med Faderen.

Andreas Peter følte stærkt Stilheden i Hjemmet. Søsteren, den vanføre Marianne, var død mens han var i Göttingen; han syntes, at Faderen ikke var saa stærk som tidligere, og at han,

trods han endnu kun var otte og fyrretyve Aar, var ved tidlig at ældes, ligesom Tilfældet var med de fleste Bernstorffer; Moderen var stadig svag og vilde ingen have om sig. Sønnen led ved Tanken om, at hun, naar Faderen var borte, hele Uger igennem var ganske alene, ofte indelukket i sit Værelse uden at se nogen udenfor Tyendet.

Selv drog han hurtig bort fra Stilheden. Da han kom til Gartow, laa der allerede en foreløbig Plan for en ny Rejse fra Onkelen i København. Andreas Peter skulde tilbringe endnu et Aar i Frankrig og England; Faderen havde ganske vist ofte truet med at korte Rejsetiden af. „Jeg ødelægger mig selv, det bliver min Ruin, jeg kan ikke klare det“, havde han fortvivlet udbrudt,¹⁾ men da det kom til Stykket, sejrede hans Broders Ønske om, at Andreas Peter maatte rejse saa langt som muligt, for at lære Mennesker og Stater godt at kende før han slog sig ned i Danmark; selv længtes Johan Hartvig Ernst Bernstorff meget efter sin Brodersøn, men han beherskede sig af Hensyn til hans Uddannelse.

Den 25. Januar 1757 forlod Andreas Peter Gartow og tog til Hannover; her blev han en fjorten Dages Tid sammen med sin Broder og dennes Forlovede Frøken von Steinberg.²⁾ Alle kappedes om at fejre ham; en saadan berejst Yngling kom ikke hver Dag til Hannover. Han spiste hos Ministrene, kørte i Slæde med unge Damer og var Dagens Helt. Der blandedes Alvor ind i det muntre Liv, idet flere af Ministrene og særlig Gerlach Adolph von Münchhausen ved „de fordelagtigste og i Hannover meget sjældne Tilbud“ søgte at bevæge ham til at opgive den danske Tjeneste og gaa i Hannovers. Han gav imidlertid bestemt Afslag; hans Taknemmelighed mod hans Onkel og hans uovervindelige Uvilje mod Forbindelser af den Art i et Land hvor Regenten er fraværende og al Magten lagt i en Ministers Haand, afholdt ham derfra. Saaledes er hans egen senere Fremstilling af et Forhold der ikke kan spores i de samtidige Breve.

I Leipzig og Göttingen havde Joachim Bechtold i sin Tid maattet give Rapport om Broderen; nu var det Andreas Peter der efter Faderens Ønske gav en Skildring af ham. Andreas Peter fandt ligesom Faderen, at han havde forandret sig meget til sin Fordel; han var ikke saa indesluttet som før og lagde mere

Vægt paa at være elskværdig; han var dygtig og samvittighedsfuld, og Andreas Peter mente, at han nok „skulde opfylde sine Pligter mod Staten, sine Medmennesker og sig selv“. Men Joachim Bechtold manglede Verdenskundskab og et friere Væsen og fremfor alt større Almendannelse; han havde ikke Læsning nok; Skønlitteratur, Kunst, Historie o. s. v. var Omraader paa hvilke han bevægede sig usikkert; dog, tilføjede Andreas Peter, det var vel svært at tilegne sig sligt, da han var ude over Læreaarene og havde saare meget at bestille. Det manglende kom ej heller, Kanterne slebes ikke af Joachim Bechtold; i dette Slægtled vedblev der at være en lignende Forskel som i det foregaaende, men Modsætningerne var langt mere udprægede.

Sidst i Februar skulde Joachim Bechtold holde Bryllup med sin indtagende unge Forlovede; man bestormede Andreas Peter om at blive, men da Hovedinstruksen for Rejsen var kommen fra København, turde han ikke vente længere. Den 9. Februar 1757 ved Daggry tog han atter ud paa Landevejene.

VIII.

I Dagene fra den 17.—25. Januar 1757 havde Johan Hartvig Ernst Bernstorff skrevet den sidste store Instruks paa otte og tyve tætfulde Kvartsider, som Andreas Peter paa Vejen gennem Tyskland atter og atter gennemlæste.¹⁾ Indholdet vedrørte mest Opholdet i Frankrig, men som Indledning tjente en Karakteristik af den Række mindre tyske Hoffer der laa paa Vejen til Paris. I disse Egne havde Johan Hartvig Ernst Bernstorff selv færdedes i sin Regensburger og Frankfurter Tid, og han kendte personlig de allerfleste fyrstelige Personer, Statsmænd og Hoffolk. Saa stærkt som han interesserede sig for Tysklands Forhold, var det et naturligt Ønske hos ham, at hans Brodersøn skulde standse i de forskellige Residenser i Vesttyskland.

Synet af de mer eller mindre glimrende Hoffer morede Andreas Peter, og han karakteriserede med Interesse i sine Breve de ledende Personer, Hoffernes Ydre og Hofadelens Optræden og Dannelse. Overalt blev han for sin Onkels Skyld modtaget med den største Venlighed og følte sig stolt over de Lovtaler,

han idelig hørte over denne. Han mærkede hver Dag Fordelen ved at høre Onkelen til og følte, som han skrev til ham, hvor meget mere dette vilde betyde naar han kom til at staa ham endnu nærmere.

Kassel og Luneville besøgte Andreas Peter med særlig Interesse. I Kassel traf han et Fyrstehus der under ejendommelige Forhold lige var bleven knyttet til det danske. Landgrev Frederik I af Hessen-Kassel var gift med en Søster til Frederik V's i 1751 afdøde Dronning Louise; de havde tre Sønner, Prinserne Wilhelm, Carl og Frederik, og disse var i Aaret 1756 sendte til København for at opdrages i den protestantiske Lære, da deres Fader var gaaet over til Katholicismen. Hermed var grundlagt en Forbindelse mellem det hessiske Hus og Danmark, der siden fik stor dynastisk Betydning, og alle var den Gang optagne deraf. Johan Hartvig Ernst Bernstorff havde medvirket til den trufne Ordning; den landgrevelige Familie var ham meget taknemmelig derfor, og dette fik Udslag i en ualmindelig fortrolig og smigrende Behandling af hans Brodersøn. For første Gang følte Andreas Peter sig indviet i lidt Storpolitik; en af Landgrevens Ministre, Gehejmeraad von Eyben, talte indgaaende med ham om forskellige Stridigheder ved Kejserhoffet, som han bad ham give sin Onkel Meddelelse om.

I Luneville traf Andreas Peter den Fyrste hvem hans Onkel havde skildret ham som en af Aarhundredets mest udmærkede Mænd, nemlig Stanislaus Leszczyński, Ludvig XV's Svigerfader, Titulærkonge af Polen, „en Fader for de Folk, han hersker over, og et Mønster ved sin fortrinlige og velgørende Statshusholdning“. Johan Hartvig Ernst Bernstorff kendte selvfølgelig baade Kongen og hans Hoffolk, blandt hvilke der var flere af hans gode Venner fra Paris. Andreas Peter blev modtaget med stor Forekommenhed, den halvfjerdsindstyveaarige Konge gav ham Værelser paa Slottet i Luneville, kørte ud med ham til sine Lystslotte og Avlsgaarde, fortalte ham om sin Styrelse, og genopfriskede Mindet om sit og Onkelens Samliv i Paris. Opholdet hos den gamle Fyrste varede dog kun et Par Dage; Forventningen om Paris paaskyndede Rejsen, og Onkelen havde advaret Andreas Peter mod at bruge for lang Tid til de mindre vigtige Smaabyer. Den 27. Marts naaede han Paris.

I Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Instruks for Pariseropholdet

spillede ligesom i de tidligere Instrukser det moraliserende Element Hovedrollen. Kundskab og Verdensmandsdannelse er vigtig, men Karakterens Staatsættelse gennem ethisk og kristelig Tugt er først og fremmest fornøden, det er overalt Grundtonen. „Til hvor mange unge Menneskers Fordærvelse har Paris ikke været Redskab, hvor manges Sædelighed har den ikke nedbrudt, og hvor mange har den ikke endt med at gøre latterlige og foragtelige ved at gøre dem indbildske hvem Naturen kun havde bestemt til at være Taaber.“ I bevægelige Ord erklærede Johan Hartvig Ernst Bernstorff, at han vilde begræde det Øjeblik i hvilket han talte til sin Brodersøn om Paris, og ønske, at han havde brændt sit lange Brev og alle vedlagte Anbefalingskrivelser, saafremt Andreas Peter lyttede til de forføriske Stemmer der udgik fra den store By. Men nu som før haabede han, at den Gud, der havde givet ham et dydigt Hjærte og en tænsom og oplyst Aand, ikke vilde forlade ham i Farens Stund.

For de grove Udskejelser og sligt frygtede Onkelen mindst, men nu var Øjeblikket kommen da Andreas Peter for Alvor truedes af den vantro og letsindige franske Aand. Onkelen sukede under det Ansvar, han som Kristen mente at have ved selv at indføre sin Brodersøn hos „alle Slags Personer, alle Slags Karakterer“. Allerede før Italiensrejsen havde han om nogle adelige Herrer og Damer, til hvem han anbefalede Andreas Peter, tillige skrevet: „Lyt dog ikke til deres Moral; drag kun Fordel af deres Høflighed og deres Aand.“ Paa samme Maade bad han nu Andreas Peter vel erindre, at han ingenlunde anbefalede dem, til hvem han gav ham Introduktion, som Forbilleder. „Tag det gode hos enhver, lad det slette blive tilbage. Vej alt paa Religionens, Dydens og Fornuftens Vægtskaal, og gid Vildfarelsen og Lasten, selv om de skulde have vundet Bifald hos de allerstørste, de allermest glimrende og de allerelskværdigste, kun maa være Genstand for Din Afsky.“ Han havde haabet, at Madame de Belle-Isle, „denne dydige Kvinde, denne ømme Veninde“, med sin levende og oprigtige Fromhed kunde have været en „Moder og Vejleder“ for Andreas Peter, men hun var død et Par Aar før; hendes Hjem var ikke længere hvad det havde været; Johan Hartvig Ernst kunde ikke sætte nogen anden i Stedet; Andreas Peter maatte svare for sig selv.¹⁾

Dette var det vigtigste; hertil sluttede sig en Mængde praktiske Vejledninger og erfarne Raad om, hvorledes Andreas Peter skulde optræde i det kræsne og kritiske Selskab, der som en sjælden Gunstbevisning aabnede sine Døre for en ung og ubekendt Fremmed. Farbroderen viste ham, hvor meget han kunde lære af de fremragende Mennesker, han dør kom til at omgaas. „Der er ikke ét Land, hvor Du vil se flere Mennesker der er naaede til at skelne sandt fra falsk under Livets Gang; følg dem, aflær dem den Kunst at se og tænke stort og føje Venlighed, Urbanitet og Ynde til Fornuft og Overvejelse. Lær af dem den Kunst stilfærdigt at nyde Lykken og Livet.“ Men han skulde passe paa ikke at støde an, og Bernstorff gav ham i denne Henseende Leveregler der udtrykte hans egne Erfaringer.¹⁾

Enkelte Ting indskærpede han særlig bestemt. Det gjaldt først og fremmest Andreas Peters uheldige Tilbøjelighed til at udtale sine politiske Sympathier. Nu fik han at høre, at der baade fra Rom og fra Wien var klaget over, at han var „engelsk“, og han fik en skrap Tilrettevisning derfor. Han skulde ikke udtale sig imod sin Overbevisning, men hvad gavnede hans Forsvar den engelske Sag? Han skulde optræde som Dansk og tale som Dansk, det vil sige neutralt og upartisk og intet andet. Han maatte hverken give sig Mine af at sympathisere med Frankrigs Fjender eller paa anden Maade ufornuftigt blande sig i politiske Samtaler. „Vaag omhyggelig over Dig selv paa dette Punkt; Franskmanden har i denne Henseende Øjne som en Los, og jeg faar Besked om alt.“ Som Hannoveraner vilde Andreas Peter paa Forhaand være mistænkelig i Frankrig. Johan Hartvig Ernst Bernstorff bad ham rette sig efter ham i denne Henseende; hvis ikke, forbød han ham at aflevere noget Anbefalingsbrev fra ham eller overhovedet bruge hans Navn.

Til denne Befaling føjede Johan Hartvig Ernst en bestemt Anmodning til Andreas Peter om dog ikke at vedblive med at slutte saa mange Venskaber; helt bortset fra hans Forbindelser med unge Englændere i Italien og Wien, der var særlig forkastelige, vidste han god Besked om, at adskillige af Andreas Peters Rejsevenner var tarvelige Personer, alt for ringe til ham; „hans Tid var for kostbar, og han skulde kun anvende den paa det allerbedste i hver Slags og vente lidt med at træffe sit Valg“.

I Paris maatte han under alle Omstændigheder ikke indføre nogen som helst Bekendt i de Huse hvortil Onkelen skaffede ham Adgang, end ikke Adam Gottlob Moltkes og Overhofjægermester Gramms Sønner, hvem han vilde træffe dernede; forsøgte han at føre Fremmede ind med sig i de fornemme franske Huse, vilde Dørene straks blive lukkede for ham, spaaede Onkelen.

Alle disse Formaninger havde gjort et stærkt Indtryk paa Andreas Peter. Da han i Hannover havde faaet Onkelens Brev, havde han næst at takke hjærtelig derfor lovet at rette sig nøje efter Paalægene. Han havde søgt at undskylde sig baade i Spørgsmaalet om engelske Sympathier og om de mange Venner, og havde lovet at passe godt paa i Fremtiden.

Rejseplanen gav Andreas Peter fire Maaneder til at lære Paris at kende; det var kun nok til at give ham et flygtigt Indtryk; jo længere han blev der, desto mere følte han, hvor kort det var. „Man mangler Tid her. Naar man maa stykke den ud til saa meget, er den ikke til at holde paa; den smutter bort fra en, uden at man kan holde fast paa den.“¹⁾ Han trøstede sig da med, at Onkelen senere i København kunde supplere hans Indtryk med sine Erfaringer.

I denne korte Tid skulde Andreas Peter lære alt det at kende der havde udgjort Indholdet af de rigeste Aar i hans Onkels Liv, og hans Ophold i Paris blev i Virkeligheden en uafbrudt Vandring i Onkelens Fodspor. Gennem Brevene kan vi følge Andreas Peter fra det ene til det andet af de Huse hvori Johan Hartvig Ernst Bernstorff havde haft sin Gang; Onkelens Venner blev ogsaa hans. Nogen Forskel var der; Belle-Isle tog nok venligt imod ham, men kunde kun ofre ham saa ringe Tid, at Andreas Peter lige fik et Indtryk af denne den mægtigste af Onkelens Venner; Marskallen bad ham stadig komme snart igen, men naar han kom, tog Belle-Isle i Reglen ikke imod, og Andreas Peter kunde gaa syv—otte Gange forgæves. Grevnen af Gisors var ved Hæren. Hos Madame de Pompadour synes Andreas Peter ikke at have gjort Visit; enkelte andre Bekendte, som Johan Hartvig Ernst Bernstorff gjerne vilde have bragt ham i Forbindelse med, traf han ikke. Men ellers aabnede de samme Døre sig for ham som i sin Tid for Onkelen. Den danske Gesandt Wedel Frijs forestillede ham i Versailles for hele den kongelige

Familie, og han deltog i Hoffesterne der; naar han havde været ved Hoffet om Dagen, stod Hertugen og Hertuginde af Luynes's Saloner ham aabne om Aftenen. Hertuginderne de La Vallière og de Luxembourg (Boufflers) optog ham i deres Kreds; i Madame Geoffrins Hus lærte han det litterære Salonliv at kende, og fandt i hende en Karakter som han mente kun ekisterede i Paris, men som han troede ikke hørte til de lykkeligste. Stainville kom lige tilbage til Paris fra Rom og indførte ham i sine Kredse. Baron de Thiers' Familie modtog ham som en Søn; den gamle Hr. Seguy kappedes med Baronen og Legationspræsten Schreiber om at vise ham Paris' Seværdigheder, kunstneriske og litterære Berømtheder. Et stort Held for Andreas Peter var det, at han den første Maanedstid i Paris var sammen med Onkelens højre Haand Joachim Wasserschlebe. Han var nu Sekretær i Tyske Kancelli i København, men opholdt sig paa Besøg i Paris; han modtog Andreas Peter da han kom til Byen, og var ham en udmærket Vejviser og Raadgiver saa længe han var der.¹⁾ Efter Onkelens Ordre bad Andreas Peter Wedel Frijs, hans fremtidige Lands Gesandt, præsentere sig for hele corps diplomatique, blandt hvilke han fandt mange af Onkelens gamle Kolleger. I hastige Glimt for saaledes Onkelens Pariserliv og Pariservenner forbi den toogtyveaarige Ynglings Øjne. Han følte, hvor umaadelig heldig han var stillet i Forhold til de mange Jævnaldrende, der ikke havde hans Forbindelser, for Eksempel to langt ude beslægtede Herrer von Bülow, der søgte hans Bistand i Paris. Det gøs i ham naar han tænkte sig i deres Sted. „De synes at være meget elskværdige, generte og ret upolerede, de taler daarlig Fransk, er ikke anbefalede til nogen, og lever derfor her paa den kedsommeligste og ubehageligste Fod. De hører til de mange, der tror at have været i Paris naar de har set Tage og Mure og Befolkningen paa Promenader eller i Theatre, og som ogsaa er glade ved nu og da at lære Byens Udskud at kende.“²⁾ Han kunde kun gøre lidt for dem; han fik den skikkelige Wedel Frijs til at præsentere dem for et Par Diplomater, selv hastede han videre ad sine egne slagne Veje. Aldrig før paa Rejsen havde han følt sig i en saadan hvirvlende Uro; alene Storbyens Larm betog ham, „Mængden af Køretøjer, Udstilling af Varer fra hele Verden“, alt slikt havde han ikke set Mage til.³⁾ Han havde længe ønsket at se „et Verdens-

theater saa stort, saa overfyldt og saa forskelligartet som Paris“; hans Ønske var opfyldt. „Der er ingen Tomhed her, alle Øjeblikke er optagne, jeg er aldeles overbevist om, at de, der ikke søger sig selv, ikke vil finde sig selv et Øjeblik i Løbet af ti Aar.“ „Tiden kan umulig falde en lang i Paris, Tusind Afvekslinger frembyder sig til Valg; Valget selv er det sværeste.“¹⁾

Andreas Peter gik dristig og belevent over Gulvene i Paris. Han havde arvet Onkelens elegante og slebne Fremtræden; allerede i Genève havde den gamle Grev Marsay rost hans Holdning og Væsen, den danske Konsul Bartels i Livorno, Stainville i Rom, gamle Grandtanter i Hannover, hver havde fra sit Synspunkt istemmet den samme Ros. Kun kneb det med at bestaa Ildprøven hos Madame de Luxembourg, Paris' mest kræsne og kritiske Dame. „Det lykkes mig ikke at blive fri for Forlegenhed naar jeg er sammen med hende“, skrev Andreas Peter til sin Onkel, men ellers gik det godt overalt; Madame de La Vallière var sød og god imod ham, og han befandt sig vel i hendes Salon; han havde let ved at konversere de franske Damer, baade ældre og yngre til hvem Onkelen havde anbefalet ham.²⁾

Siden Andreas Peter i Rom overfor Stainville saa aabenhjærtigt havde udtalt sin ringe Sympathi for Franskmændene, havde han truffet adskillige flere af dem, og han tilstod aabent allerede før han kom til Paris, at han var kommen bort fra den Fordom, som han lige fra sin Barndom havde haft overfor alt hvad der var fransk. I Paris blev han indtaget af Franskmændenes straalende Elskværdighed; ogsaa i denne Henseende havde det føjet sig bedre for ham end for de fleste, mente han; det maatte være Onkelens Skyld, at alle var saa elskværdige imod ham, thi ellers var Franskmændene dog langt mindre indladende end Tyskerne. De bedste Timer tilbragte han med en „uudsigelig indtagende og behagelig Selskabelighed, hvor han daglig nød Sødmen ved en Samtale der var gennemtænkt, forstandig og befriet fra de Fordomme som ellers ofte forgifter den“. Hvad han fandt her i Paris, stod over alt hvad han havde mødt paa sin Vej, i Italien havde for Eksempel alene Damerne haft nogen finere aandelig Kultur; i Frankrig var begge Køn mindst lige vel udrustede med de Egenskaber der gav Selskabslivet Tilløkkelser. Andreas Peter

syntes i Begyndelsen af sit Ophold, at Herrerne overgik Damerne, imellem hvem der kunde herske en Tone som var lidet naturlig, „en Blanding af Fraser og Sentenser“.!)

Hovedudbyttet af hans Ophold i sin Onkels Kredse blev, at han fuldt ud forstod dennes Begejstring for Livet i Paris; der var fra nu af Samklang i deres Opfattelse i denne Henseende. At der i deres Kritik af det franske Aandsliv herskede en lige saa stor Enighed, fik mindre Udtryk i Andreas Peters Breve fra denne Tid end senere, idet han efter Paalæg var forsigtig med dadlende Udtalelser i sine Breve. Men ligesom han, naar han omtalte sine Venner, altid først fremhævede deres moralske Værdi, saaledes kom det ogsaa frem overfor hvad han mødte i Salonerne i Paris. Han glemte ikke at anvende Religionens og Dydens Vægtskaal; „der er overhovedet i Paris meget faa Lærde og endnu færre vittige Hoveder som kender noget til en kristelig Filosofi. De er alle saa kloge, at de slet ikke behøver en Religion“, sagde han lejlighedsvis.²⁾ Her anlagde han netop den Maalestok, hans Onkel ansaa for den rigtige.

Andreas Peter befandt sig storartet i Paris; „Luften bekommer mig godt; alle mine Klæder bliver for snævre til mig, og hvis det bliver ved, maa jeg snart ønske at blive mager“, skrev han til sin Fader. Foruden alle Selskabslivets Glæder havde han den at have fundet sin bedste Ven, Grev Moritz Brühl, en intelligent og dygtig ung Mand, der studerede Statsvidenskab og Astronomi, samtidig med at han arbejdede i det sachsiske Gesandtskab i Paris. De boede sammen, idet Andreas Peter efter Onkelens Raad ikke mindre end efter eget Ønske havde afslaaet Wedel Frijs' og Hustrus ihærdige Tilbud om Værelser i Gesandtskabspalæet; „i al Hemmelighed, næsten som en forfulgt Debitor“ var han flygtet for Fruens overdrevne Elskværdighed fra det Hôtel garni hvor han først var taget ind, til en Bolig midt i Byen, som han delte med Grev Brühl.

Dette friere Liv stod ham udmærket an, og selv om han passede paa ikke at tilbringe Tiden i Paris med Udlændinge i Stedet for med Fransk mænd, saa var der dog i deres Logis i Rue Traversière et lille „Kotteri“ af hans gamle Kammerater fra Leipzig, Göttingen, Genève og Italien, der næppe helt har været

efter Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Ønske, om han har faaet Nys derom.¹⁾ Men Broderparten af Tiden blev brugt til hvad den var bestemt til.

Kun de politiske Begivenheder kastede en Skygge over det glade Pariserophold. Syvaarskrigen var i fuld Gang, Frankrig-Østrig-Rusland kæmpede mod Preussen og England-Hannover. Medens Frederik II mod Øst kæmpede mod Østriger og Russér, havde Franskmændene i Sommeren 1757 oversvømmet Vesttyskland; den 26. Juli tabte Hertugen af Cumberland Slaget ved Hastenbeck og det meste af Hannover kom i Franskmændenes Magt. Andreas Peters Hjemstavn var truet, og alle Brevene hjemmefra meldte, hvor forsigtig de end var affattede, om Angst og Nød; Andreas Gottlieb var uafbrudt paa Rejser for som Land- og Krigsraad at træffe Foranstaltninger til at understøtte de hjemlige eller de franske Tropper, eftersom disse eller hine kampe-rede i Landskabet; rundt om paa Godserne opsloges Plakater med Paaskrift paa Fransk om, at Godset tilhørte Mr. de Bernstorff, for derved at appellere til de franske Officerers Skaansomhed. Pretiosa og kostbart Kvæg førtes fra Godserne i Hannover ind paa neutral meklenburgsk Grund.²⁾ Kort før Andreas Peters Ankomst til Paris havde Grev de Gisors forladt Byen for at drage til Hæren i Tyskland, og han nærmede sig i Løbet af Sommeren som Anfører for et fjendtligt Korps til Gartow, medens Andreas Peter nød Gæstfrihed hos hans Fader i Paris.

Andreas Peters Stilling var saaledes ejendommelig nok.³⁾ Som dansk Kammerjunker tilhørte han i og for sig et neutralt Land, og Bernstorffernes Navn var godt nok til, at der ikke blev tilføjet deres Godser nogen Overlast; tværtimod, da de franske Generaler i 1757 og 1758 virkelig naaede til Egnen om Gartow, viste de Andreas Gottlieb Bernstorff den største Velvilje. Men hvor kosmopolitisk sindet Andreas Peter end var, saa bevægede hans Fædrelands Skæbne ham dog stærkt. Det var, skrev han til Onkelen, ofte med Bevægelse at han fandt sig selv mellem dets Fjender. Hans Fornuft var og burde være neutral, men hans Følelse var det ikke. „Din Godhed har kaldet mig til en større Skueplads end mit Fædreland er; dette havde ikke nødvendig Brug for mig, og det er kun i et Øjeblik som dette at jeg er be-drøvet over ikke at kunne være det til Gavn.“ Den Trøst havde

han imidlertid, at der ikke var nogen Glæde over Krigen i Paris, og ingen Begejstring over de Sejre der foreløbig vandtes. Forbundet med Østrig var upopulært, og Krigen skadede alles Interesser. Andreas Peter fik et stærkt Indtryk af den Gæring og Misfornøjelse der herskede i alle Lag; han kom samtidig med at Damiens, der havde gjort Attentat paa Ludvig XV, led sin grusomme Død, men Attentatet havde ikke sat Folkets Loyalitet i Svingning. Andreas Peter iagttog, hvorledes der bag Parlamenternes Opposition stod en voksende Folkestemning, og paa den anden Side var Ministeriet uenigt. „Hvilken Stilling for dem der har Magten!“¹⁾

Trods de forsigtige Ord, der maatte bruges i alle Breve som ikke sendtes med Kurer, mærkes Andreas Peters voksende politiske Interesse. Johan Hartvig Ernst Bernstorff havde bedt ham om nu at lægge sig efter Studier af Mennesker og Politik i en anden Grad end hidtil, og han havde rent ud sagt ham, at, hvis han ikke fik det Indtryk, at han virkelig egnede sig til Statsmandsgæring, saa vilde han ikke føre ham ind derpaa. „Hoved og Hjærtelag er ikke nok dertil, skønt det er Grundlaget for alt; der kræves ogsaa Nøjagtighed og Kærlighed til Arbejdet. Dersom Du mangler en af disse væsentlige Betingelser, saa kan Du være skikket til Tusinde Ting, men ikke til den Livsgæring hvortil mine Ønsker bestemmer Dig, saafremt det stemmer med Dine.“ Andreas Peter havde lagt sig denne alvorlige Formaning paa Hjærte; hans Breve blev fyldigere og indholdsrigere; han bad Johan Hartvig Ernst Bernstorff spørge, naar han savnede Besked om et eller andet; der kom nu i det sidste Rejseaar en større Vekselvirkning mellem dem end tidligere, selv om Johan Hartvig Ernst Bernstorff var yderst tilbageholdende med politiske Udtalelser.

Andreas Peter havde ikke let ved at løsrive sig fra Paris; det gik ham her som de andre Steder hvor han havde vundet mange gode Venner, at han meget nødig slap dem for at søge ny paa fremmede Steder. Onkelen havde skændt paa ham for denne Tilbøjelighed til at gro fast, og Andreas Peter mandede sig nu ved Afskeden fra Paris op „ved Tanken om, at det var at foretrække Pligter for Behageligheder, og ved Udsigten til at nærme sig Onkelen“. En Forlængelse af Opholdet i Paris, som han for-

sigtig havde søgt at opnaa, blev ikke tilstaaet; Andreas Gottlieb Bernstorff var bange for Paris' Fristelser, og ønskede ikke at han skulde blive der længere end absolut nødvendigt.¹⁾

Først i August brød han op, optaget af at skulle se England midt under Krigen i en saare kritisk Stilling. I Paris havde han fundet et vidunderligt Sted til at studere „Mennesket og Verden“, Rejsen til England haabede han vilde yde ham en vid Mark for lagttagelser under den store europæiske Krig som det vældige Ørige var optaget af.²⁾

IX.

Rejsen til England gik over Bryssel og Ostende-Dover, og som Rejsefælle havde Andreas Peter sin Ven Grev Moritz Brühl, der imidlertid rejste under et antaget Navn, da han som sachsisk Diplomat ikke turde haabe under Krigen at faa Orlov til Rejsen. Denne Forklædning skaffede dem Ubehageligheder; Grev Brühl vakte Mistanke, og kun ved Hjælp af højtstaaende Bekendte, Kong Georgs Elskerinde Lady Yarmouth og den hannoveranske Minister i London Gehejmeraad Philip Adolph von Münchhausen, Gerlach Adolph von Münchhausens Broder, lykkedes det Andreas Peter at faa Sagen ordnet, saa Brühl kunde færdes frit omkring med sin Ven. Til dem sluttede sig snart andre tidligere Studie- eller Rejsekammerater, Genferen Calandrini og en hel Del af de engelske Adelsmænd, som Andreas Peter flere Gange havde mødt siden Samlivet i Genève.³⁾

Opholdet i England varede fra midt i August til Slutningen af Oktober, altsaa kun halvt saa længe som Opholdet i Paris. Men Andreas Peter fik mere at se af England end han havde set af Frankrig, hvor han saa godt som hele Tiden havde opholdt sig i Paris. Da han havde samlet sig lidt i London og var bleven præsenteret for den kongelige Familie, der modtog ham meget naadigt, og for den hannoveranske Koloni, tog han med et Par engelske Venner en Tur ud i Landet; en Maanedes Tid senere foretog han atter en Rundrejse paa en halv Snes Dage sammen med Calandrini. Det hang sammen med, at han kom til London i den døde Tid; der var forholdsvis faa Folk i Byen, Høj-

adelen laa ude paa sine Godser; de Familier i London eller Hampton Court, hvor Andreas Peter kom mest, var de to hannoverske Gehejmraader Münchhausen og Schütz, og det var Englænderne selv han vilde lære at kende. Han saa ikke Parlamentet samlet, og selv om han færdedes en Del sammen med engelske Politikere og hørte Krigen og den hele kritiske Situation drøfte, saa synes det, at han ikke fik saa meget politisk Udbytte af sit Ophold i England som han havde ventet. Det er dog svært at dømme herom, da han i sine Breve fra London aldeles ikke turde berøre politiske Spørgsmaal. London selv gjorde ikke stort Indtryk paa ham efter Paris; men Landet og Befolkningen interesserede ham mere end noget andet, han havde set. Hans gamle Sympathier vaagnede; den engelske Nation havde Egenskaber som særlig tiltalte ham. Det var fremfor alt det mandigt selvstændige: „Enhver har sine egne Tanker, sit eget System, som han ikke laaner af nogen anden, og det behersker alle hans Meninger.“ Det traadte frem i Konversationen; det glatte og flydende i den franske Konversation har maaske nu og da kunnet støde Andreas Peters bernstorffske Alvor; i Englændernes Samtaler fandtes altid noget „fornuftigt“, der var noget betænksomt og egent over hvad man sagde.¹⁾ Det svarede hertil, at den Digter, hvem Andreas Peter følte sig stærkere greben af end af nogen, han hidtil havde stiftet Bekendtskab med, var Englænderen Arthur Young, Forfatteren af „Nattetanker“. Da Andreas Peter var i England, traf han ikke Young, hvem han med Urette ansaa for død, men han læste hans Skrifter, der samtidig begejstrede hans Fader, som hjemme paa Gartow læste „Nattetankerne“ højt for sin Hustru. Faderen ansaa Værket for noget af det mest ophøjede og skønneste, han havde læst; Andreas Peter kaldte Young en stor Mand og ærede ham som en Patriark. „Hele Verden er ham Tak skyldig. Han har tænkt for den, og tænkt ganske fortræffeligt. Han er med sine Følelser ofte kommen Himlen meget nær, og hvilken skøn Rolle vil han ikke en Gang komme til at spille.“ Det var andre Ord end dem hvormed han omtalte Voltaires Skrifter, men Voltaire talte heller ikke som Young „med en saadan Enthusiasme om Dyden, at Læseren blev revet med derved.“²⁾ Naturen i England tiltalte Andreas Peter, ligesom Menneskene og Digteren havde gjort. Man mindes hans Onkels Udtryk fra 1732

om „den lykkelige Ø“, naar han taler om, at Naturen har kærtegnet England. Han fandt Forskellen mellem England og Frankrig slaaeende, og Fordelen var visselig paa Englands Side. Han besøgte en Række Herresæder, hvor han traf „megen Gæstfrihed og muntert Væsen“, han foretog Udflugter til berømte Parker og Haveanlæg, hvor han syntes bedst om „de simpleste og mindst udsmykkede“, og endelig besaa han grundig Norfolk, den Gang Englands bedst dyrkede Landsdel. Her flammede hans Barndoms Landbrugsinteresser op. Hidtil havde han fra Italien eller Frankrig kun kunnet fortælle om slet dyrkede Marker, men i Norfolk iagttog han store Fremskridt. Her saa han intensivt Landbrug. Jorden var ofte sandet, saaledes som han kendte den fra Lüneburg, men der var plantet til Læ, saadet til Gødning i Brakjorden og dyrket Rodfrugt, særlig Turnips, og det hele Land var inddelt i smaa Brug.¹⁾ Her modtog han Tilskyndelser der satte sig meget dybe Spor. Endnu dybere rodfæstede disse Indtryk af Fredens Arbejde sig hos ham end Synet af en glimrende Flaaderevue ved Portsmouth, hvor han i det skønneste Vejr saa England bære sin vældige Sømagt til Skue.

Andreas Peters Bekendtskabskreds i England blev ikke nær saa stor som i Paris; hans Onkel havde færre Forbindelser, og mange var bortrejste. Nogle berømte Mænd traf han dog. I Portsmouth forestilledes han for berømte engelske Admiraler; paa Houghton Castle boede han i tre Dage hos Mylord Oxford, Robert Walpoles Sønesøn, og beundrede hans herlige Malerisamling. Hos en af Englands mærkeligste Statsmænd, Lord Granville (Carteret), der havde spillet en stor Rolle under de sidste Krige og hvem Johan Hartvig Ernst Bernstorff havde kendt i Frankfurt og Paris og betragtede som en af Europas største Ministre, tilbragte han flere Timer, smigret over, at den gamle Berømthed vilde tale Politik med ham. Mylord Chesterfield, hvem hans Onkel og Fader havde besøgt i Haag 1731, besøgte han en hel Eftermiddag, og Lorden, hvis berømte „Breve“ læstes overalt i Europa, talte i stærke Ord om den Lykke, det var for Danmark at eje Johan Hartvig Ernst Bernstorff; „Danmark var det eneste lykkelige Land i Europa paa Grund af hans kloge Raad.“²⁾

Et enkelt Bekendtskab i England betød dog mere for Andreas Peter end noget andet. I London traf han den snart halvfjerdsinds-

tyveaarige Gehejmelegationsraad L. von Schrader, der igennem tre Slægtled havde været Familien Bernstorffs trofaste Ven.¹⁾ Efter Prins Frederik af Wales' Død var han falden i Unaade hos Kong Georg og var bleven berøvet sin Pension, fordi han havde hjulpet sin Herre til de store hannoveranske Laan.²⁾ Prins Frederiks Enke havde siden givet ham det nødvendige Underhold, og han levede stille i London, optaget af religiøse og filosofiske Studier, velset hos en Række af Englands fremragende Statsmænd og Forfattere. Han synes efter sine Breve at have været en særdeles betydelig Mand, højt dannet og fin af Tænkemaade, med mange politiske Forbindelser saa vel i England som paa Fastlandet. Bernstorfferne saa op til ham som en Patriark, han var næsten som en Skriftefader for dem, og i de alvorligste Familiespørgsmaal æskede de hans Raad. Da Andreas Peter rejste til England, medgav Johan Hartvig Ernst Bernstorff ham ingen særlig Instruks; han kunde henvende sig til Schrader, det var tilstrækkeligt. „Han forener med menneskelig Klogskab den der stammer fra oven“, sagde Johan Hartvig Ernst om ham.

Andreas Peter havde kendt Schrader som Barn, han havde hørt om ham i sit Hjem. Al den Ærefrygt for Alderdommen og for en gammel vis Kristen, der fulgte af Bernstorffernes Livsanskuelse, nærrede han for Schrader, og da han kom til London, blev han daglig Gæst hos denne. Han sad timevis hos ham, lyttede til hans Vejledning om Forholdene i England, og hørte ham fordybe sig i Minderne om Andreas Gottlieb den ældre og om Slægtens Historie. De tog Heldagsture ud paa Landet og talte om allehaande praktiske Spørgsmaal, men fremfor alt drøftede de moralske og religiøse Problemer. Andreas Peter fattede hjertelig Tillid til den Gamle, og Forholdene førte med sig, at han i en af de alvorligste Kriser i sit Liv tyede til Schrader. Det drejede sig om hans Forhold overfor Kvinder.³⁾

Vi har set Andreas Peter som ung seksten-syttenaarig Knøs overgivent forelsket i Leipzigerkredsens kvikke Borgerdøtre. Følelserne stak ikke dybt; da han i 1756 atter rejste gennem Leipzig, traf han sine Veninder fra 1752 og spøjte med dem om gamle Dage. I Göttingen var Tonen ikke saa uskyldig; Johann Christian Leisching og adskillige af de adelige Kammerater holdt til med løse Kvinder, men Andreas Peter vilde ikke med dertil. Hans

Kammerater ansaa ham for at være svært koldsindig; han havde en Istap i Stedet for et Hjærte, mente de; men han gik hverken med til grove Udskejelser eller indlod sig paa Æventyr med Borgerdøtrene. Han drøftede Spørgsmaalet med P. A. Leisching og hævdede den bernstorffske kristelige Opfattelse af Sagen, at ethvert illegitimt Forhold til Kvinder var Synd, man burde og kunde overvinde enhver Fristelse. Saa kom Rejseaarene. Andreas Peter fik megen Sans for kvindelig Skønhed, men vilde rigtignok have den forenet med „Aand og Dyd“ og Ævne til at føre interessant Konversation. Fra hvert Sted, hvor han opholdt sig, sendte han P. A. Leisching eller andre en Rapport om de Damer, han havde truffet. I Genua studerede han Klosteropdragelsens fordærlige Indflydelse paa de unge Kvinder. „De er forbavsende uvidende og har ikke Forstand nok til at kunne være vittige uden at være belæste.“ Den Slags Kvinder tiltalte ham ikke, hvor skønne de saa end var, og han fandt, at det var skrækkeligt, at unge Piger gik lige ud af Klosteret ind i Ægteskabet. I Firenze og fremfor alt i Bologna fandt han derimod skønne italienske Damer, „der havde Forstand og dermed i Virkeligheden forbandt enhver Tilløkkelse“. Nu var hans Hjærte imidlertid bleven smeltet; fra denne Tid stammer vistnok Udkast til et Par Digte og et Forsøg i højstemt Prosa, hvor han under tydelig Paavirkning af den klopstockske Odestil og af fransk Hyrdepoesi giver en stærk Forelskelse Luft. Der er Sølvmaane og forelskede Zephyrer, der under herligt Løvtag ved rislende Kilder forgæves søger at vække Elskov i den skønne Doris' hulde, men dog grumme Hjærte o. s. v., o. s. v. En utrolig Mængde Rettelser i Udkastene viser, at Poesien ikke laa mere for Andreas Peter end for de fleste andre forelskede Ynglinge. Denne Kamp med Muserne staar som et sikkert Udtryk for, at han ved denne Tid havde sin første alvorlige Forelskelse; han antyder den i et Brev til Leisching, og i sin Selvbiografi fortæller han, at det var „en i England født schweitzisk Dame der indgød ham den første Kærlighed“. „En hastig Adskillelse forebyggede imidlertid alle Følger“, og paa samme Maade gik det ham senere i München. Han havde heldig undgaaet de mange kokette Damer i Wien og i Pressburg, skønt hans Interesse for Kvindekønnet, som det ses af Brevene, absolut var i Stigning. Men Opholdet i München kunde, som

Andreas Peter selv fortæller, let være bleven farligt „paa Grund af en meget smuk, siden lykkelig gift Pige af Stand, som nærrede en ufortjent og af ham aldrig attraaet Kærlighed til ham“. „Dog Gud gav Styrke, og jeg fjærnedede mig pludselig, og hun og jeg blev bevarede uskyldige og rene.“ Men Kød og Aand kom efterhaanden til at kæmpe stærkt i ham; „et meget fyrigt Temperament, megen Legemsstyrke og et aabent Hjærte“ beredte ham store Vanskeligheder; hans strænge Askese stemmede meget lidt med den Opfattelse der herskede i Paris og mellem de fleste af hans unge adelige Venner. I London kom det til en Krise. Onkelen fik Ret i sin Advarsel mod de unge engelske Adelige; nogle af disse lokkede Andreas Peter hen i „nogle mistænkelige Huse“, og deres forføreriske Eksempel, fortalte han siden, satte hans fyrige Blod i en saadan Bevægelse, at han efter lang Modstand mente, at det var umuligt længere at kunne bekæmpe det, og han „haabede i denne formentlige Umulighed at finde sin Undskyldning, og fuld af Mismod besluttede han at gøre hvad andre gjorde“. Men i det Øjeblik, „hvor Lasten for første Gang var bleven til en formelig Beslutning“ hos ham, reagerede hans stærke Religiositet; Gud rørte efter Andreas Peters Opfattelse hans Hjærte. Han gik til Schrader og skriftede for ham; den gamle Herre „roste ham for hans Sindelag; det beskæmmede ham, det gik som et Sværd gennem hans Sjæl; Gnisten, der glødede i ham, tændtes ved Schraders Ild, han gik fuldstændig omvendt tilbage fra ham, fastere end nogensinde besluttet paa at stride den gode Strid“. Fra dette Øjeblik af rummede Forholdet til Kvinder ikke den Fare for Andreas Peter som tidligere. Da han mange Aar efter fortalte sine Børn om dette Vendepunkt i sit Liv, tilføjede han, at han aldrig havde staaet i Forhold til nogen anden Kvinde end til deres Moder.

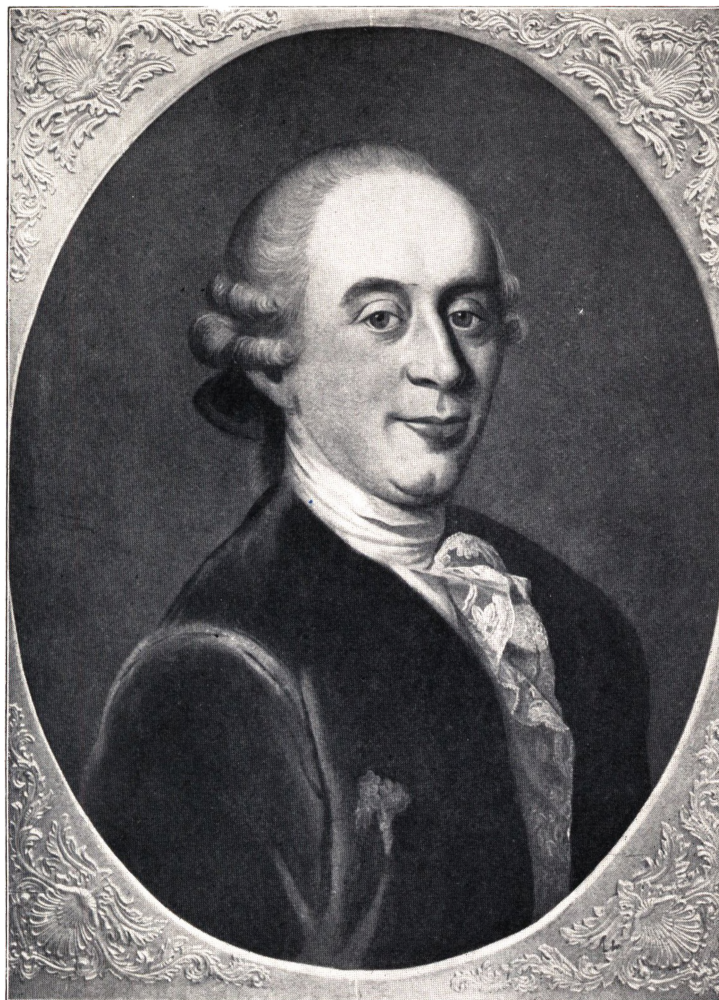
Denne Begivenhed knyttede Andreas Peter særlig nøje til den gamle Schrader; han aabnede sig fra nu af helt for ham, fortalte ham sine Tanker om Fremtiden og Bekymringer for, om han var i Stand til at opfylde de Forventninger, hans Fader og Onkel nærrede til ham. Schrader blev den der fik Lejlighed til at se dybest i hans Karakter, før han i København i Onkelen fik en Ven for hvem han intet skjulte. Dette Samliv i London med al dets indre Uro, harmonisk stillet ved Schraders Paavirk-

ning, dannede en ejendommelig Afslutning paa Rejselivet. Schrader studerede ligefrem sin unge Ven, og det er et værdifuldt Bidrag til Andreas Peters Livshistorie, der gemmes i de Breve som den Gamle skrev om ham til hans Onkel. Der findes ingen Portrætter af Andreas Peter fra hans første Ungdom, men Schraders Breve giver et levende Billede af hans ydre og indre Væsen nu paa Overgangen til hans Manddomsliv.¹⁾

Det var en velvoksen, bredskuldret Yngling der traadte Schrader i Møde, en smuktbygget Skikkelse, der virkede umiddelbart vindende. Egentlig smukt var Andreas Peters Ansigt ikke, dertil var de bernstorffske Træk for svære, men den kraftige Næse og udtryksfulde Mund, de klare blaa Øjne tydede paa en klog og tiltalende Personlighed. Andreas Peters Optræden, naar han var sammen med andre, bar hans gode ligelige Humør til Skue; han var altid parat til Samtale, nu konverserede han let og frit og fortalte livligt om sine Rejser, nu slog han over til en alvorlig Samtale, hvor man snart mærkede, hvor opmærksom en Iagt-tager og hvor skarp en Kritiker han var. Naar Samtalen blev fortroligere, viste han hurtig, hvor dybt han reflekterede og hvor energisk han søgte at danne sig en Mening om alting. Varme og Energi gennemtrængte hele hans Væsen. „Han er gennemsyret af Kærlighed“, sagde Schrader om ham. „Han har fortryllet mit Hjærte, thi han ejer Hjærtets største Egenskaber.“ Det var sjældent at træffe en ung Mand som ham, mente Schrader. „Han er enestaaende, maaske ikke i en Million, men visselig blandt Hundrede eller Tohundrede Tusind.“ Han var aldrig lunken, altid ildfuld, i Sympathi som i Uvilje. Hans Fyrighed gik i visse Henseender for vidt. „Tal langsomt“, sagde Schrader til ham. „Vor Herre og Frelser talte langsomt. Tal ligesom han.“ „Pas paa Deres herlige Egenskab, Deres Ildfuldhed. Ild er godt, men der maa passes paa den. Den bedste Ild kan slippe fra en og tænde an. Naar det sker, saa lyser den ikke, opliver ikke, vejleder ikke, men den fører Dem vild, bringer Dem ud af Ligevægt og blænder Dem, kort sagt, den berøver Dem for et Øjeblik Ævnen til at se klart.“

Ogsaa andre Ufuldkommenheder fandt Schrader hos denne „belle âme“, hos denne Yngling, som han i øvrigt syntes var saa ualmindelig lovende og hos hvem han saa Slægtens bedste Egen-

ANDREAS PETER BERNSTORFF

(1735—1797)

Efter Maleri paa Stintenborg.

skaber nedarves. Han talte aabent derom til Andreas Peter selv, og skrev derom til Johan Hartvig Ernst Bernstorff, der skulde give Brodersønnen „den sidste Modenhed“. „Henfald aldrig i Livet til en Fejl som man finder hos . . . ja, hos hvem? skal jeg sige det? . . . hos Taaberne. Det er blodigt, ikke sandt? Men det bør være det. Man kalder sligt et Indsnit, men jeg gør det sandelig ikke af Næsvished, men for at helbrede. Lav aldrig store Øjne af Uopmærksomhed eller af LigeGYldighed for hvad man siger til Dem. Se alt hvad der siges til Dem lige i Ansigtet, selv om det saa var den personificerede Dumhed. Aldrig disse store, fraværende, bortvendte Øjne! Overlad denne Fejl til Folk fra Nedersachsen, der er belemrede dermed, eller til Schweitzerne. Husk Deres Oldefaders Eksempel, som er bleven fremdraget for Dem, og husk Deres Hr. Onkels. Hvis det, man taler til Dem om, keder Dem, saa ked Dem hellere end at redde Dem derfra ved at lade som om De tænker paa andre Ting. Hvis det er noget absurd, man siger til Dem, saa tal derimod.“

Schrader saa endnu dybere til Bunds i Andreas Peters Karakter og Væsen. I Breve, der er affattede i en Blanding af Tysk og Fransk, skrev han til Johan Hartvig Ernst om ham, at hans sædvanlige Tilstand var den hvori en fornuftig og elskværdig Mand befinder sig. „Venligheden er hans sædvanlige Karakter. Det er godt og det er en agtværdig Egenskab. Men naar man er saa lykkelig i sin Sjæl at rumme en Karakter der er langt mere fyrig, naar Gud har givet os Visdom og Indsigt, hvorfor skal vi da blive staaende alene ved Fornuft og Venlighed? I Visdommen er der tilstrækkelig Venlighed. Dens Skønhed er gjort saa elskværdig, som det er nødvendigt overfor slige Skabninger som Menneskene nu en Gang er. Der kan nu ogsaa blive for meget af Venligheden. Denne Tilstand er Hr. Bernstorffs middelgode Tilstand. Der er en anden som er langt mere ophøjet og ædlere. Han kender den ikke selv. Han har Øjeblikke (jeg vil sige det paa Tysk) in welchen der Blick der Weissheit (der lieblichen Weissheit) ihm recht in die Augen fähret und herausleuchtet. Man gebe nur Achtung drauf. Alsdenn präsentiert sich seine Seele recht in ihrer Schönheit und Natürlichkeit. So ist er in seinen seriosen Momenten, wenn alles das freundliche Wesen suspendiert ist. Alsdenn präsentiert sich

seine Seele in ihrer lieblichen Weissheit und respectabeln anziehenden Douceur. Wenn es möglich wäre, dass er sich alsdenn selbst ansehen könnte, wenn er dieses recht erkennen könnte, so würde er trachten, immer in dieser lieblich-seriosen Disposition zu bleiben. Hvad jeg siger, det er vist, thi jeg har set det Tusind Gange. Da er der noget over ham der indgyder Respekt og Kærlighed; Alvoren (jeg mener hans Alvor) er eller skaber hans Skønhed. Da er han paa sit Højdepunkt . . . Han er ti Aar ældre, naar han er som jeg her har beskrevet ham, og han er ikke mindre elskværdig . . . . Jeg har ved passende Lejlighed talt til ham om hans egen Karakter, og sagt ham at hans elskværdige Alvor var langt skønnere end hans Jovialitet, skønt ogsaa den var elskværdig; at den første løftede ham tyve Grader i Vejret, men at den sidste lod ham være et ganske ordinært Menneske, at han i det første Tilfælde afslørede sin Visdom og lod den udfolde sig for alles Øjne, men i det sidste Tilfælde tilhyllede den; at jo mere hans Visdom lagde sig for Dagen, desto mere drog den alle Hjærter til ham og forskaffede ham alles Hengivenhed og Beundring.“

X.

Da Andreas Peter Bernstorff den 25. Oktober 1757 forlod London, vemodig ved Skilsmissen fra Schrader, var han træt af Rejselivet.¹⁾ Han havde haft let ved at knytte sig til de Mennesker der paa de forskellige Steder havde modtaget ham med Venlighed, men det kneb altid for ham at skilles fra dem igen. Skilsmissen fra Paris havde, skrev han til sin Onkel, i den Henseende givet ham det sidste Stød. Tanken om Fremtiden var ogsaa i London kommen stærkt ind paa ham. Schrader havde sagt ham, hvor meget Johan Hartvig Ernst Bernstorff længtes efter ham, og hvor overlæsset han var med Arbejde, og Andreas Peter havde bevæget udtrykt sit Haab om snart at kunne blive ham en Støtte. De stærke indre Oplevelser i London bragte ham ogsaa til at hige efter Afslutning paa den uophørlige Omflakken. Hans Nysgærrighed var stillet, og, som han senere udtrykte sig til en Ven, han

tænkte sig nu det Land som det skønneste, hvor der var mest Lejlighed til at være nyttig.

Det faldt ham svært at slaa sig til Ro noget Sted paa Hjemvejen.¹⁾ Nogen Tid maatte han dog raste i Holland, hvor der var adskilligt for ham at lære ved Studiet af den store Handel der betød saa meget for Danmark, og af Landets politiske Forfatning. Venner af Onkelen, særlig Ministeren von Larrey og den danske Gesandt Hr. de Cheusses, holdt paa ham og viste ham al mulig Venlighed. Amsterdam tiltalte ham ikke, det var et fortræffeligt Sted for en ung Handelsmand, der om Formiddagen sad paa sit Kontor, om Eftermiddagen lærte at regne og fornøjede sig med en Pibe Tobak, men ikke for en ung Statsmand. Mere tiltalende var Haag med dens corps diplomatique og store Selskabelighed, men ogsaa der brændte Jorden under Fødderne paa Andreas Peter. Meddelelsen om, at hans Broder laa farlig syg i Hannover, opskræmmede ham, og Faderen klagede stadig over, hvor overvældet han var af Arbejde under Landets Besættelse af fjendtlige Tropper. Andreas Peter besluttede derfor hurtigst muligt at vende hjem, men det var lettere sagt end gjort. Vejen var spærret af franske Hære, og tilmed kom der fra Onkelen strænge Ordre om, at han ikke maatte rejse over Hannover eller Celle eller Lüneburg, rimeligvis for at der ikke skulde opstaa Mistanke om, at Onkelen benyttede ham som Budbringer til Personer i disse Egne. Andreas Peter maatte derfor gøre en stor Omvej over Bremen og Harburg, og før den 13. December kunde han overhovedet ikke komme afsted fra Holland. Rejsen foregik i voldsomt Vintervejr og midt ind mellem kæmpende Hære. Julenat passerede han en fransk Lejr, hvor netop samtidig mange Soldater døde af Kulde; Julemorgen tidlig kom han hjem til Gartow.

Andreas Peter vendte hjem efter at have set de samme Lande og Folkeslag, og efter at have søgt at lære det samme, som hans Onkel og Fader før syv og tyve Aar siden. Keysslers Rejseskildring havde han stadig brugt, Faderens Formaninger og Onkelens Instruksler havde ledet ham; jo længere Rejsen var skredet frem, desto mere havde han tilpasset sine Øjne efter de Synspunkter hvorfra hans Vejledere saa Verden. Han bragte megen Kundskab hjem, kunde fortælle meget om hvad der var

sket i de Aartier der var forløbne siden hans Fader rejste, og paa de Steder hvor hans Onkel ikke senere havde været. Han førte Slægtens Kundskab til Europa op til Aaret og Dagen. Han havde Forudsætninger for at tage Plads hos de to Ældre, og kunde forstaa Grundlaget for Onkelens hele Gærning. Men noget egentlig nyt bragte han ikke hjem, saa vidt det kan skønnes af hvad vi ved om ham under Rejsen, dertil havde han for ubetinget og modstandsløst føjet sig ind under de Ældres Autoritet og Traditioner. Der var en ejendommelig Spændstighed, en ungdomskraftig Fyrighed over hans Personlighed, der gav Muligheder for en selvstændig Udfoldelse. Men i Karakter og Grundanskuelser synes han foreløbig at have været helt slægtbestemt.

Glæden over at være hjemme tog ikke Uroen af hans Blod. Gartow var ikke hans blivende Sted. Gennem Brevene kunde han spore Onkelens Længsel, selv om Johan Hartvig Ernst skrev baade til ham og til hans Fader, at de endelig paa Gartow maatte nyde Samværet efter den lange Adskillelse i Ro. Forældrene vilde dog ikke af med ham lige med det samme; de beholdt ham hjemme til efter Paaske, og medens Krigen rasede rundt om, førte de for første Gang siden Barneaarene flere Maaneders roligt Samliv med hinanden. Andreas Peter gled ind i det stille Liv paa Gartow, han genoptog sin Barndoms Yndlingsidræt Jagten; hver Dag, naar Vejret var til det, strejfede han og Faderen rundt i Skovene. De lange Vinteraftener tilbragtes med Samtale og Højtlesning. Med hver Dag blev Forældrene gladere for deres voksne Søn, og med Vemod tænkte de paa, at det rimeligvis blev sidste Gang, de havde ham saa længe hjemme hos sig.

Sidst i Marts Maaned maatte de med stor Bevægelse sige Farvel til ham; den 31. Marts forlod Andreas Peter Gartow for at drage til Danmark. Han rejste langsomt, besøgte paa Vejen Dreilützow, Stintenburg og Wotersen og satte sig grundig ind i Tilstanden paa disse Godser; det var allerede nu paatænkt, at han skulde tage Del i Bestyrelsen af Onkelens Økonomi. Den 19. April kom han til Hamburg og fulgte derpaa den af Onkelens lagte Rejseplan gennem Sønderjylland over Haderslev—Assens videre gennem Fyen og Sælland. Johan Hartvig Ernsts Breve aandede Længsel og Forventning. I et af de sidste skrev han, at

nu vilde han bede Gud velsigne Andreas Peters Rejse: „Gid Gud saa vil tilstaa mig den Naade, som jeg giver en saa høj Plads mellem de timelige Goder som jeg tror at jeg har Lov til at ønske: at han mellem os vil knytte et ømt og varigt Venskab, som kan skabe Din og min Lykke.“

Den 25. April 1758 naaede Andreas Peter Bernstorff København. En stor Livsgærning ventede paa ham der.

KILDEHENVISNINGER

OG

ANMÆRKNINGER.

Forkortelser: B. = Bernstorff, uden Forbogstav = Johan Hartvig Ernst Bernstorff; B.-I. = Belle-Isle; B. P. I. = Bernstorffske Papirer. I. Del, der udkommer i Løbet af Efteraaret 1903; St. = Stintenburg; Wot. = Wotersen; R. A. = Rigsarkivet; U. A. = Udenrigsministeriets Arkiv; Kgl. Bibl. = Det store kongelige Bibliothek.

Af de vigtigste benyttede Brevsamlinger findes Brevvekslingen mellem Johan Hartvig Ernst og Andreas Gottlieb B. paa Stintenburg.

I Fremstillingen som i Henvisningerne er von'et foran Navnet B. i Reglen udeladt, fordi Navnet i denne Form har vundet Hævd i Danmark. Det samme gælder Bogstaveringen af J. H. E. B.s Fornavne og flere andre lignende Tilfælde, hvor der er afveget fra den almindelige Regel om saa vidt muligt at følge selve Tidens Stavemaade.

I nogle af de gengivne Breve er af sproglige Hensyn Oversættelsen paa enkelte Steder lidt fri eller efter en noget læmpet Tekst.

FØRSTE KAPITEL.

S. 1. ¹⁾ *Slægtens ældre Historie*: En god Stamtavle er udarbejdet af Grev Andreas B. til Wedendorff. — Optegnelser af Wasserschlebe Ny kgl. Saml. 1300 e Fol. — Kneschke: Neues allgm. deutsche Adels-Lexikon. I.

S. 2. ¹⁾ Eggert Detlew von B. til Teschow, født ca. 1644, var i dansk Tjeneste 1675 og Oberst 1701, da han ved sin Afgang fik Generalmajors Karakter. Han var gift med Anna von der Lühe. (Oberstløjtnant Hirsch's Samlinger til den dansk-norske Officerstands Historie, hvoraf Forfatteren redebont har givet Oplysninger.) — ²⁾ *Andreas Gottlieb B. den ældre*. Vigtigst er Prof. Dr. Adolph Köchers Artikel i Allgm. deutsche Biographie Bd. 46 og samme Forfatters Udgave fra 1877 af A. G. B.s Selvbibliografi i Programmet fra Kaiser Wilhelm Gymnasiet i Hannover, hvor der findes en Del Henvisninger til ældre Litteratur. Prof. Köcher har tillige mundtlig meddelt forskellige værdifulde Bemærkninger om A. G. B.s Politik. — Ward: Great Britain and Hanover, S. 67 flg. — Michael: Englische Geschichte im 18. Jahrh. I, 444—50. — English historical Review. 1898, S. 55 flg. — Bodemann: Jobst v. Ilten, Hannover. 1879, S. 158 flg. — Vehse: Gesch. d. deut. Höfe, Bd. 18, S. 221 flg., Bd. 35, S. 169 flg., Bd. 36, S. 307 flg. — Leti: Ritratti della casa di Brandeborgo. II, S. 497. — Spiels vaterländ. Archiv 1821, 5. Bd., S. 111. — Meddelelser fra Arkivet paa Gartow ved Grev Günther B., Afskrift af Familiestatuttet ved Grev B.-Gyldensteen, samt andre Medd. fra Familiens nuværende Senior Grev Andreas B. til Wedendorff.

S. 7. ¹⁾ 6. Juli angives som Dødsdagen i „Husbogen“ paa Gartow; Meier: Hannov. Verfassung- u. Verwaltungsgesch. II, S. 135, har 26. Juli. — Skrivelser fra Joachim Engelche B. til det hann. Gehejmeraad og mellem Georg I og Ghmraaderne Sommeren 1726. (Staatsarchivet Hannover.)

S. 8. ¹⁾ Samtidige Karakteristiker af A. G. B. findes bl. a. Leti l. c., Vehse l. c. Bd. 36, S. 307 flg.

S. 9. ¹⁾ Ward l. c. — Meier l. c. Bd. 1, S. 518. — Medd. fra Arkivet paa Gartow. Brev fra A. G. B. til B. ^{19/8} 1750. (St.)

S. 10. ¹⁾ Spiels vaterländ. Archiv 1821, S. 111 flg. — ²⁾ *Godsforholdene*: Medd. af Grev Günther B. til Gartow, Grev Andreas B. til Wedendorff. — Op-

tegnelser og Regnskaber m. m. (Wot. og St.) — A. G. B.s Selvbiografi (Köckers Udg.). — Familiestatuttets Original opbevares paa Gartow, en Afskrift paa Wot.

S. 18. ¹⁾ Medd. af Grev Hermann B. til Dreilützow. — ²⁾ Breve til Forvalter Knolle. (Wot.)

S. 19. ¹⁾ *Charlotte Sophie B.* omtales bl. a. i A. G. B.s Brev til B. ^{10/1} 56.

ANDET KAPITEL.

S. 20. ¹⁾ *Johan Hartvig Ernst B.s Barndom*: Oplysningerne i Ahlemanns Bog „Ueber das Leben und den Charakter des Grafen Johann Hartvig Ernst von Bernstorff“ stammer dels fra B. selv dels fra Wasserschlebe, hos hvem J. A. Cramer ^{29/3} 1777 udbad sig saadanne til Ahlemanns Brug. (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 4to 2152 c) Oplysninger fra Arkivet paa Gartow.

S. 21. ¹⁾ *Keyssler*: Schützes Fortale til K.s: *Neueste Reisen*. 2. Udg. 1751. Breve mellem A. G. B. og B. efter K.s Død 1743. (St.) Baring: *Beschreibung der Saala im Amt Lauenstein*. 2. Th., S. 203 flg. *Allgm. deutsche Biographie* Bd. 15.

S. 22. ¹⁾ Optegnelser. (Jersbek.)

S. 23. ¹⁾ *Tübingen*: Kollegiehæfter og Optegnelser af B. om Opholdet der (Wot. og Jersbek). Koncept til Breve til Søsteren om D. von Weitersheim. — Breve, som B. regelmæssig skrev til sine Forældre under Opholdet i Tübingen og paa de følgende Rejser, er alle gaaet tabt. — Om A. G. B.s Sprog se B. P. I. At han ikke kunde Engelsk, ses af utr. Brev fra ham til B. ^{21/11} 59. — ²⁾ Instruks for Andreas Peter B.s og Joachim Bechtold B.s Opdragelse 1752. (Jersbek.)

S. 24. ¹⁾ Koncept til Brev fra B. til hans Søster fra 1729 og Breve fra Forstner til B. (Wot.)

S. 25. ¹⁾ *Dorothea Wilhelmine von Weitersheim*: Koncept til Brev om D. v. W. fra B. dateret 1729. (Wot.) Breve fra D. v. W. til B. (Wot.) B. P. I. de i Registret ang. Steder. Optegnelser af B. (Wot.) Fødselsaaret er her angivet efter hendes Mands egenhændige Indførsel i „Husbogen“ paa Gartow, efter Kirkebogen dér og efter Angivelse paa et Portræt paa Wotersen.

S. 27. ¹⁾ Sml. S. 213 flg. — ²⁾ Optegnelser og Brevkoncepter af B. (Wot.)

S. 30. ¹⁾ *Keysslers Økonomi* se bl. a. B. P. I, 57; hans Opfattelse af Rejsen se bl. a. *Neueste Reisen* 2. Udg. S. 618.

S. 31. ¹⁾ Wolfgang Ernst Baurenfeind (eller Bauerfeind), Kaptajn i Grenaderkorpsen, blev ^{15/1} 29 beordret som Hovmester med Grev Otto Diedrich Schack. (Oberstl. Hirsch's Saml.)

S. 32. ¹⁾ B. P. I, 120 flg. Breve fra de nævnte til J. H. E. B. (Wot.)

S. 33. ¹⁾ B. P. I, 141.

S. 34. ¹⁾ *Berckentin*: Breve mellem Berckentin og B. 1730—32. (Wot.) Dansk biogr. Lexikon Bd. 2. — ²⁾ Brev fra Berckentin til Christian VI. ^{14/5} 40. (R. A.)

S. 35. ¹⁾ Brev fra Forstner til B. ^{25/5} 1731 (Wot.). — ²⁾ *Paris*: B.s Skrivekalendere for 1731 (Jersbek) er Hovedkilden. Desuden Breve fra Lersner og Rosenørn til B. — Breve fra B. til Berckentin 1732. — Peder Otto Rosenørns Dagbøger, som findes paa Nørholm ved Varde og velvilligst er udlaante mig af Stamhusbesidderinde Frk. Rosenørn Teilmann.

- S. 37.** ¹⁾ B. P. I, 13.
S. 38. ¹⁾ B.s Skrivekalender. — ²⁾ Breve fra Lersner 1732.
S. 39. ¹⁾ *London*: Skrivekalender 1731. — Koncepter til Breve til Billerbeck 1731—1732. (Wot.) — P. O. Rosenørns Dagbog.
S. 40. ¹⁾ Koncept til Brev fra B. til Billerbeck 1732.
S. 41. ¹⁾ *Larrey*: Breve fra ham til B. (Wot.)
S. 43. ¹⁾ B. P. I, 173.

TREDIE KAPITEL.

- S. 45.** ¹⁾ B.s Kalenderoptegnelser. — ²⁾ B. P. I, 43. — ³⁾ *Valg af Fremtid*: Koncepter til Breve til Billerbeck fra Begyndelsen af 1732. Breve og Koncepter til Breve til Berckentin fra Marts 1732. (Wot.) Kalenderoptegnelser. Koncept til Brev til L. Plessen Jan. 1734.
S. 46. ¹⁻²⁾ Brev til Billerbeck Jan. 1732.
S. 49. ¹⁾ Brev til B. fra Billerbeck Jan. 1732. B. P. I, 387. — ²⁾ *Valg af Danmark*: Kalenderoptegnelser. Brevene til Billerbeck. — Wasserschlebe (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 711 Fol.) siger, at Hertug Anton opfordrede B. til at gaa til Danmark. Hans Kilde er utvivlsomt B. selv. Ahlemann l. c. siger S. 9, at Brødrene Plessen havde foreslaaet B.s Forældre det samme. Koncept til Breve fra B. til Chr. L. Plessen Jan. 1734 (Wot.), Brev fra Forstner ⁸/₂ 32. Koncept til Brev til Berckentin fra Novb. 1731 og Brev til Berckentin ¹⁸/₂ 32. (Wot.) Historisk Tidsskrift. IV Rk. 4. B. S. 541 flg.
S. 50. ¹⁾ Se bl. a. Vehse: *Gesch. d. deutschen Höfe*, Bd. 35, 195 flg.
S. 51. ¹⁾ Kammerjunkerbestalling udfærdiget ²¹/₄ 1732 (Rentek.s Bestallingsprot. R. A.). — Volontærudnævnelser omtales bl. a. i Breve fra Lersner i 1732, der ogsaa oplyser Forretningsgangen i Kollegierne. Se derom i øvrigt Medd. fra Gehejmearkivet 1886—88, S. 25 og 129 flg. Holm: Kristian VI, S. 39 flg.
S. 52. ¹⁾ Rathéry: *Le comte de Plélo*, S. 100—101 og S. 161.
S. 53. ¹⁾ P. O. Rosenørns Dagbog.
S. 54. ¹⁾ *Opholdet i København*: Breve til B. fra Lersner, Danneskjold, P. O. Rosenørn, Hans Ahlefeldt, Schnell, Gramm, Scheel Plessen m. fl. 1732—35 (Wot.), fra B. til Berckentin 1732—33. Rosenørns Dagbog. — ²⁾ *Bernstorff og de tre Grever*: Lersners Breve til B. 1732—34. Rosenørns Dagbog.
S. 56. ¹⁾ *Lersner*: Breve fra ham til B. (Wot.), Biografi af ham i Stadtarchivet i Frankfurt a/M., velvilligst meddelt mig i Afskrift af Hr. Stadtarchivar Dr. Jung. — Personalhist. Tidsskr. 1903. Sml. Terkel Kleves Skildring, ndf. S. 128.
S. 57. ¹⁾ Holm: Kristian VI, S. 30—31 og 274 flg. H. L. Møller: Kristian VI og Grev Stolberg-Wernigerode, S. 27 flg. J. Møller: *Mnemosyne*. 2. B.
S. 59. ¹⁾ Jævnfør P. Vedels instruktive Bemærkninger Hist. Tidsskrift IV Rk. 2. Bd. S. 475 og 3. Bd. S. 537—543. — ²⁾ Medd. fra det kgl. Gehejmearkiv 1886—88, S. 80.

FJERDE KAPITEL.

S. 61. ¹⁾ Brev fra Berckentin til B. ¹²/₅ 33. — Moderens Dødsdag og Bryllupsdagen efter Husbogen paa Gartow.

S. 62. ¹⁾ *B.s Ophold i Sachsen-Polen*: Hans Depecher og Breve til Rosenkrantz og Schulin i R. A. Breve til ham fra Schulin og Rosenkrantz, dels officielle (R. A., Gehejmeregistraturen), dels private. (Wot.) Breve mellem B. og Berckentin. (Wot.) — Om Danmark-Norges politiske Stilling i denne Tid se Holm l. c. 4. Kap. — ²⁾ Depecher til og fra B. Oktober—Novbr. 1733. (R. A.)

S. 63. ¹⁾ Brev til B. fra L. Plessen ²⁵/₇ 33. (Wot.) Depeche fra ¹²/₁₂ 33 og Brev til Rosenkrantz ⁸/₁ 34. (R. A.)

S. 64. ¹⁾ Breve til Rosenkrantz ⁸/₉ og ²⁶/₉ 1734. (R. A.) — ²⁾ Se f. Eks. Ordre fra Kbhvn. ¹⁵/₁₁ 34, Dep. fra B. ¹/₈ 35. (R. A.)

S. 65. ¹⁾ Breve fra *Czartorskier og Poniatowskier* til B. findes paa Wot., ligesom enkelte Koncepter til Breve fra B. I Czartorski-Museet i Krakau findes efter velvillig Opgivelse til mig af Direktøren Prof. Sokolowski ingen Breve fra J. H. E. B., kun et fra Andreas Peter B. fra 1787. — ²⁾ B. til Berckentin ¹⁷/₁ 1736. — ³⁾ Depeche fra B. ⁹/₁₁ 1734.

S. 66. ¹⁾ B.s Skrivekalender for 1744 og Breve til B. fra Madame de Belle-Isle fra samme Tid. (Wot.) — ²⁾ *Om B.s økonomiske Vanskeligheder* se Koncepter til Breve til Rosenkrantz og Schulin Jan. 1736 og Breve til Baron C. F. Peterswaldt til Prezier fra 1734 flg. Optegnelser i Skrivekalenderen. Gagens Størrelse se Civilreglementerne i R. A.

S. 68. ¹⁾ Om hans Anskaffelser fra alle Europas Lande se for disse Aar bl. a. Breve til ham fra Lersner, Laurenzy i London m. fl. (Wot.)

S. 70. ¹⁾ Koncepter til Breve fra B. til Rosenkrantz Febr. 1734 og Nytaarstid 1736 — ²⁾ Breve til B. fra F. C. Gramm 1734—38. — ³⁾ Koncept til Brev fra B. til L. Plessen Jan. 1734, Brev til Berckentin ⁵/₈ 34, Koncept til Brev til Rosenkrantz 1734. (Wot.) Holm l. c. 2. Bog 1. Kapitel.

S. 71. ¹⁾ ¹³/₁₂ skriver Schulin, at Kongen Dagen før har underskrevet Etatsraadpatentet. (Wot.) — ²⁾ Brev fra B. til Schulin ³¹/₁₂ 35. (R. A.) Koncepter til Brevene til Gramm og Rosenkrantz. (Wot.)

S. 73. ¹⁾ B. P. I, 8 og 10.

S. 74. ¹⁾ Christian VI til Schulin ⁹/₁ 1739. (R. A.) Sml. S. 100. Holm: l. c. S. 287. — ²⁾ Brev fra Christian VI til Rosenkrantz ²⁹/₁ 1734 (R. A.). — ³⁾ *Besøget i København*: Breve mellem Bernstorff og Schulin Oktbr.—Novbr. 1736. Brev til Berckentin ³/₁₂ 36. — Naar Christian VI i et Brev til J. L. Holstein af ²⁸/₁₀ 1743 (R. A.) siger, at han havde gjort Bernstorff til Kammerherre paa Grund af sin Tilfredshed med hans Arbejde i den steinhorstske Sag (1738—39), huskede Kongen fejl. At B. blev Kammerherre i 1736 er vist nok; Bestallingen er af ⁹/₁₂ 1736 (Rentekammerets Bestallingsprotokol. R. A.) Ahlemann l. c. S. 14 siger, at B. fik Kammerherrenøglen ²⁴/₁₁ 1736. I Statskalenderen er B. imidlertid først opført som Kammerherre 1739.

S. 75. ¹⁾ Breve til Berckentin og Schulin Foraar 1737. — ²⁾ Udnævnelsen til Gesandt i Regensburg er dateret ¹⁵/₄ 1737 (Medd. fra Gehejmearkivet 1886—88. S. 80.) Depecher fra B. Foraar og Sommer 1737.

FEMTE KAPITEL.

S. 76. ¹⁾ Brev til B. fra Bünau ⁰/₆ 37. Brev fra Poniatowski ²⁸/₉ 37. (Wot.) — ²⁾ *Rigsdagen i Regensburg*: Perthes: Das deutsche Staatsleben vor der Revolution S. 3 flg. Biedermann: Deutschland im 18. Jahrhundert I, S. 25 flg.

S. 77. ¹⁾ *Rejsen*: Skrivekalenderen Aug. 1737. Breve til Berckentin Aug.—Decbr. 1737. — *Holtze*: Gehejmeregistraturen 1737 og B.s Depecher fra Regensburg Septbr. 1737. H. var Gesandt i Rgb. fra ⁰/₇ 1716—¹⁵/₄ 1737. (Fortegnelse over danske Diplomater i U. A.)

S. 78. ¹⁾ F. Eks. Breve fra B. ²/₉, ²/₁₂ 37 til Schulin og ²⁵/₂ 38 til Berckentin. — ²⁾ Breve til B. fra Fürstenberg, Pohlmann, Montijo, Lenthe m. fl. (Wot.) Depeche til Schulin ⁸/₈ 1740; Brev til Berckentin ⁷/₁ 38. — ³⁾ *Gagen*: Civilreglementet for 1738 flg. (R. A.)

S. 79. ¹⁾ Om B.s Sygdom se bl. a. et udførligt Brev, uvist til hvem fra B. ²⁸/₇ 37. (Wot.)

S. 80. ¹⁾ *Alternationssagen*: B. til Berckentin ¹/₄ 38. — H. L. Møller: l. c. S. 160 flg. Holm l. c. S. 140—142. Depecher fra Regensburg og Gehejmeregistraturen 1737—1740. — Kildestoffet vedrørende denne Sag, de senere omtalte Forhandlinger i Hannover, den ostfriesiske Arvefølgesag og den steinhorstske Sag falder delvis sammen, men findes i sideløbende Aktrækker i forskellige Pakker i R. A. og i Staatsarchivet i Hannover. (Se Henvi- sning 1 til S. 85.)

S. 83. ¹⁾ Brev fra Rosenkrantz til B. ²²/₁₀ 37 (Wot.) Holm: Kristian VI S. 142. — ²⁾ B.s Skrivekalender og Depecher og Breve til Schulin fra Efteraaret 1737.

S. 84. ¹⁾ B. til Schulin ²⁸/₁₂ 37, Schulin til B. ¹⁰/₁ og ¹⁶/₃ 38. Münchhausens Svar af ¹⁹/₁ ligger ved B.s Depecher. (R. A.)

S. 85. ¹⁾ *Forhandlingerne i Hannover 1738—39, den ostfriesiske Arvefølgesag og den steinhorstske Sag*: Holm: l. c. S. 115 flg. H. L. Møller l. c. 160 flg. — Akterne i R. A. findes dels i Bindet med Depecher fra Regensburg for 1738 og 1739, dels i særskilte Pakker vedrørende Forhandlingen om Ostfriesland og Steinhorst. Pakken vedrørende Ostfriesland har henligget forseglet og har ikke tidligere været benyttet; den indeholder alle Breve til og fra B. om denne Sag, hvilke han efter Ordre afleverede i 1739, desuden Akter og Breve om Sagen fra 1734—1741, Korrespondance med Lynar, Münchhausen, Stolberg, Söhlenthal, Betænkninger af J. L. Holstein m. m. — Se desuden Gehejmeregistraturen (R. A.), Breve til B. fra Schulin, Münchhausen og Stolberg og enkelte Koncepter til hans Depecher (Wot.) Münchhausens Korrespondance med Grev Stolberg og dennes med Christian VI og Schulin er benyttet i H. L. Møllers Bog om Christian VI og Stolberg, og Dr. Møller har desuden velvilligst laant mig sine Uddrag fra Wernigerodes Arkiv. — I Staatsarchivet i Hannover findes et stort hidtil ubearbejdet Materiale, der for mig har haft særlig Interesse ved at belyse Münchhausens Forhandlinger med Kong Georg II og med Stolberg-Wernigerode. For udmærket Hjælpsomhed under mit Arbejde i dette dette Arkiv maa jeg takke Direktøren Hr. Gehejmerat Dr. Doebner og det øvrige Archivpersonale.

S. 88. ¹⁾ Vigtigst er Depecherne af ¹³/₅, ²⁹/₈, ⁴/₁₁, ²⁹/₁₂ 1738, hvori Karakteristiker af Ministrene.

- S. 89.** ¹⁾ B.s Depeche ¹⁷/₁ 39. — B. P. I, 73 flg.
- S. 91.** ¹⁾ Særlig skarpt er Schulins Brev til B. ¹¹/₁₁ 38. — ²⁾ B. til Schulin ²⁹/₁₂ 38.
- S. 92.** ¹⁾ Breve fra Maj—Juni 1738 mellem B. og Schulin (Pk vedk. Ostfriesland. (R. A.) — ²⁾ Brev til Schulin ²⁴/₁₀ 38. (R. A.)
- S. 93.** ¹⁾ Se de under Note 1 til Side 85 anførte Kilder.
- S. 94.** ¹⁾ Udat. Brev Novbr. 1738 (Staatsarch. Hannover.)
- S. 97.** ¹⁾ B.s Skrivekalender sammenholdt med Skrivelserne til og fra København. — ²⁾ Se Breve mellem Münchhausen og de øvrige Gehejmraader og Indberetninger fra M. til London f. Eks. ²⁴/₁₂ 38 og ¹⁰/₁ 39 (Staatsarch. Hannover).
- S. 98.** ¹⁾ Brevet af ¹⁸/₁₂ 38 findes i Koncept i Staatsarch. Hannover undertegnet af alle Gehejmraader.
- S. 99.** ¹⁾ Om *Stolbergs Besøg i Hannover* se B.s Skrivekalender og Breve til Schulin, Chr. VI til Schulin ¹⁹/₁ 39 (R. A.) og Münchhausens Referater og Korresp. med Stolberg. (Staatsarch. Hannover.) — ²⁾ Breve paa Wotersen.
- S. 100.** ¹⁾ Christian VI's Breve findes i R. A. — ²⁾ Schulin til Stolberg ¹⁸/₁ 39. (Afskrift Staatsarch. Hannover.)
- S. 103.** ¹⁾ Brev fra Gramm ¹⁷/₁ 39, fra Berckentin ²⁰/₁ 39. (Wot.) — ²⁾ Afskrift af Dr. H. L. Møller fra Wernigerodes Arkiv. — ³⁾ Stolberg til Münchhausen ¹⁷/₁ 39. (Staatsarch. Hannover.) — ⁴⁾ Steinbergs Brev af $\frac{26. Decbr. 1738}{6. Jan. 1739}$, Koncept til Gehejmraadernes Svar ¹⁸/₁ 39, Georg II's Brev til Ghraaderne ¹⁸/₂₇ Jan. 39 og Koncept til Münchhausens Brev til Georg II ³/₂ 39. (Staatsarch. Hannover.)
- S. 105.** ¹⁾ Brev ²/₂ 39. (Wot.) — ²⁾ Breve Wot., R. A. og Wernigerodes Arkiv. — ³⁾ Breve ¹⁷/₂ og ²²/₂ 39. (Dr. H. L. Møllers Afskrifter.)
- S. 106.** Chr. VI til Schulin ¹⁰/₈ 39, Schulin til B. s. Dag. (R. A.) — ²⁾ Depeche til Schulin ⁹/₈ 39.
- S. 107.** ¹⁾ Brev af ¹⁶/₈. (Wot.)

SJETTE KAPITEL.

- S. 110.** ¹⁾ Se herom B.s og Schulins og B.s og Berckentins Korrespondance 1739—40. (R. A. og Wot.) — ²⁾ B. P. I, 5—6.
- S. 111.** ¹⁾ Holm: Kristian VI. 1. Bog 8. Kap. — ²⁾ Holm: l. c. S. 133. — ³⁾ Møllers Mnemosyne III S. 228.
- S. 112.** ¹⁾ Breve af ³/₂ og ⁶/₂, ⁹/₈ 40 til Berckentin og til Schulin ⁴/₂ 1740.
- S. 113.** ¹⁾ *Gyllenborg og Bernstorfferne*: Brev fra B. til Schulin ³/₂, til Berckentin ⁶/₂ og ⁹/₄ 40. Droysen: Geschichte der preuss. Politik. IV, 2. 1. Bd. S. 202 flg. — ²⁾ Schulin til B. ³⁰/₂ 41. (R. A.) — ³⁾ B. til Berckentin ³/₄ og ⁹/₄ 41.
- S. 115.** ¹⁾ B. til Berckentin ³/₄ 41. — ²⁾ Breve fra 1740—42 fra A. G. B. til B., særlig ⁷/₈ 40. B. P. I, 4. — ³⁾ Breve fra Lenthe, Peterswaldt, Ahlefeldt og fl. i 1740 og flg. Aar. — ⁴⁾ Brev fra Berckentin ¹⁴/₁₀ 41.

S. 116. ¹⁾ B. P. I, 7. — ²⁾ B. til Berckentin $\frac{4}{3}$ og $\frac{1}{7}$ 1740. — ³⁾ Berckentin til B. $\frac{28}{12}$ 39, $\frac{12}{3}$, $\frac{14}{5}$, $\frac{15}{6}$, $\frac{22}{6}$, $\frac{15}{11}$ 40 (Wot.); fra Schulin til Berckentin $\frac{10}{1}$ og $\frac{8}{6}$ 40 (R. A.); Berckentin til Schulin $\frac{23}{12}$ 39 (R. A.) og til Christian VI $\frac{14}{5}$ 40. (R. A.)

S. 117. ¹⁾ Breve til B. fra Peterswaldt Marts—April 41. — ²⁾ B. til Schulin $\frac{18}{4}$ 41.

S. 118. ¹⁾ Om Danmarks Stilling 1740 flg. se Holm: Kristian VI, 1. Bog.

S. 119. ¹⁾ B. til Berckentin $\frac{16}{7}$ 43. — ²⁾ B. til Schulin $\frac{4}{7}$ 42.

S. 120. ¹⁾ B. til Schulin $\frac{20}{5}$ 41. — Mémoires du duc de Luynes T. XI, 62. — ²⁾ Brev til Schulin $\frac{21}{10}$ 41. — ³⁾ *Om Belle-Isle og Valgrigsdagen i Frankfurt* se bl. a. Broglie: Frederic II et Marie Therèse 1740—42. — Jobez: La France sous Louis XV T. 3 særlig Livre 8. Ej.: Frédéric II et Louis XV 1742—44 særlig Chap. II—III. — Rousset: Le comte de Gisors Chap. II.

S. 121. ¹⁾ Sml. Historisches Taschenbuch 1876 S. 99 flg. — ²⁾ B. til Schulin f. Eks. $\frac{20}{5}$, $\frac{27}{5}$, $\frac{18}{6}$, $\frac{14}{6}$, $\frac{4}{7}$, $\frac{31}{7}$, $\frac{5}{8}$, $\frac{9}{8}$, $\frac{23}{11}$ 41; $\frac{9}{2}$ 42 m. fl. — Marskal B.-I.s og hans Broders Breve til B. findes paa Wot.; af B.s Breve til B.-I. er enkelte citerede i Roussets Bog om Greven af Gisors; enkelte andre, der dog er af ringe Interesse, er fundne i det franske Krigsministeriums Arkiv og afskrevne til mig ved velvillig Bistand af Hr. P. Aage Madsen.

S. 122. ¹⁾ Depeche til Schulin $\frac{28}{1}$ 42. — ²⁾ Hovedkilden til hvad der meddeles om B.s Forhold til Madame de Belle-Isle er hendes Breve til ham, hvoraf mange Tusinde er bevarede. (Wot.) Citeringen støder imidlertid paa den Vanskelighed, at de allerfleste Breve og Billetter enten er helt uaderede eller i alt Fald mangler Aarsangivelse. Naar et Brev fra Madame de B.-I. ikke citeres nærmere, er dette Grunden. Brevene fra de forskellige Perioder, Frankfurtertiden 1742—43, Parisertiden 1744—50, Københavnstiden (1750—55) har dog nogenlunde kunnet adskilles. B.s Breve til Madame de B.-I. er det trods Efterforskninger i Paris hidtil ikke lykkedes mig at opspore. Hendes efterladte Papirer skal være ødelagte under Revolutionen.

S. 124. ¹⁾ B. P. I, 7—8. — ²⁾ B. til Schulin f. Eks. $\frac{20}{10}$ 1741.

S. 125. ¹⁾ B. til Schulin f. Eks. $\frac{15}{5}$, $\frac{18}{6}$ 42.

S. 126. ¹⁾ Terkel Kleves Rejsedagbøger i Univ. Bibl. (Add. Nr. 24 8vo). Sml. med en anden samtidig Skildring i Histor. Taschenbuch 1876 S. 99 flg.

S. 128. ¹⁾ Om *Lersner* se de i Note 1 til Side 56 citerede Kilder.

S. 132. ¹⁾ B.s Depecher til Schulin og Breve til Berckentin April—August 1743. (R. A. og Wot.)

S. 133. ¹⁾ Schulin til B. $\frac{23}{4}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{12}{10}$ 43. B. til Schulin $\frac{6}{5}$, $\frac{16}{6}$ og $\frac{23}{10}$ 43. (R. A.)

S. 134. ¹⁾ B. P. I, 9. — B. til Schulin $\frac{5}{11}$ 43; fra Schulin til B. $\frac{23}{11}$ 43. (R. A.) — ²⁾ B. P. I, 13—15. — ³⁾ *Opholdet i København*: B.s Skrivekalender er Hovedkilden. — P. O. Rosenørns Dagbog; Rosenørn var samtidig i København. — Breve fra Madame de B.-I. omtaler Dekorationen, som B. har omtalt for hende. B. blev først officielt udnævnt til hvid Ridder $\frac{5}{7}$ 46. — ⁴⁾ B. til Schulin $\frac{30}{12}$ 1749. (R. A.)

S. 135. ¹⁾ Holm: Kr. VI S. 287.

S. 136. ¹⁾ Breve til Schulin fra B. Februar—April 1744.

SYVENDE KAPITEL.

I.

S. 137. ¹⁾ Holm: Kristian VI 1. Bog Kap. 15 og sammes Frederik V 1. Del Kap. 2—4 er grundlæggende for Fremstillingen af Danmarks Forhold til Frankrig 1744—50. — Korrespondancen mellem Lemaire og den franske Regering kender jeg fra Professor Holms velvillig udlaante Uddrag af Originalerne i Paris.

S. 138. ¹⁾ Holm: Kristian VI S. 251 og Instruksen i R. A. — ²⁾ Holm: Kristian VI, S. 254.

S. 139. ¹⁾ Brev fra Mdme. de B.-I. til B. ⁹/₅ 43 og flere udaterede fra samme Tid. — Polit. Korrespondenz Friederich des Grossen III Bd. S. 265 og 274, V, S. 411, 428, 452, 458, 460, 478, VII, S. 265 etc. Holm: Fred. V, S. 135—36.

S. 140. ¹⁾ Depeche til Schulin ⁸/₇ 43. — ²⁾ Mémoires du duc de Luy-nes VI, 451.

S. 141. ¹⁾ Smstd. — ²⁾ Holm: Frederik V, I, 83.

S. 142. ¹⁾ Foruden en Mængde spredte Udtalelser i Depecher til Schul- lin og Breve til Berckentin se særlig Depecherne til Schulin ⁷/₆ 44, ¹⁸/₅ 45 og ²/₄ 49. Vedel: Corresp. minist. de B. I, Nr. 50 Side 111 og Vedel: B.s Mini- sterium S. 10—12. — Holm: Frederik V I, S. 134. — Om *Frankrigs Politik og Regeringsforhold* se særlig: Jobez: La France sous Louis XV, T. 3—4, og Cape- figure: Louis XV et la société du XVIIIe siècle. T. 2. Hvor intet andet angives, hviler Fremstillingen af B.s Forhold paa hans Depecher og Breve til Schulin. (R. A.)

S. 143. ¹⁾ B. til Schulin ⁷/₆ 44 og Holm: Kr. VI, 254.

S. 145. ¹⁾ B. til Schulin ²/₄ 49.

S. 146. ¹⁾ B. P. I, 169. — Mémoires du duc de Luy-nes VII, S. 452.

S. 147. ¹⁾ Journal et mémoires du marquis d'Argenson. T. IV, 181.

S. 149. ¹⁾ Til Lemaire ²/₃ 49. (Holms Afskr.)

S. 150. ¹⁾ Se særlig B.s Depeche af ²/₄ 49.

S. 151. ¹⁾ Holm: Fr. V, I, S. 61. — Depeche til B. ¹/₇ 49.

II.

S. 152. ¹⁾ B.s *Virksomhed i Frankrig for den dansk-norske Handel* om- tales adskillige Steder hos Holm (f. Eks. Kristian VI, Kap. 13—14, Frederik V, I, S. 67, II Kap. 11) og hos Schovelin: Den danske Handels Empire I. Side 21. Efterfølgende Fremstilling hviler hovedsagelig paa Depecher til Schulin, af hvilke de mest instruktive er de to store Afhandlinger af ¹⁴/₄ 47 og ¹⁰/₆ 48, der ikke er bevarede i Original i Depecherækken, men kun i Koncept mellem Bernstorffs Koncepter. Supplementer findes i en Mængde andre Skrivelser og i Breve til Berckentin.

S. 153. ¹⁾ En Mængde Breve findes paa Wot. og i en Pakke i R. A. Wasserschlebes Brevsamling paa det kgl. Bibliothek indeholder ogsaa en Del.

S. 155. ¹⁾ Brev til Schulin ¹¹/₁₁ 45. Holm: Kr. VI S. 524. — ²⁾ B. til Schulin ⁶/₁₂ 45. — ³⁾ B. til Schulin ³/₈, ²⁰/₅ 47 og Decbr. 47; Schulin til B. ¹⁸/₁ 48.

- S. 156.** ¹⁾ B. til Schulin ^{14/4} 48.
- S. 158.** ¹⁾ B. til Schulin ^{16/9} 48.
- S. 162.** ¹⁾ Schovelin l. c. S. 21.
- S. 164.** ¹⁾ Schulin til B. ^{27/5} 47. — ²⁾ F. Eks. Breve til B. ^{18/1} 48 og ^{14/8} 49.
- S. 165.** ¹⁾ Berckentin til Christian VI ^{14/5} 1740. — ²⁾ B. til Schulin ^{25/10} 47.
- S. 166.** ¹⁾ Holm: Frederik V, II, S. 246. — ²⁾ Kommerce-Kollegiets Kopi-bog. (R. A.) — ³⁾ Brev til Schulin ^{4/3} 48. — ⁴⁾ Originalen synes tabt; Koncepten findes bl. B.s Depeche-Koncepter i R. A. og et Referat af den i Komm.-Koll.s Ekstraktprotokol.
- S. 167.** ¹⁾ Komm.-Koll.s Missive Protokol Litr. D, Side 679. (R. A.) — ²⁾ Forestilling fra Komm. Koll. af ^{24/2} 49 og Kgl. Resolution af ^{3/8} 49. (R. A.)
- S. 168.** ¹⁾ B. til Berckentin ^{21/11} 48. — Holm: Frederik V, I, S. 67. — Schulin til B. ^{14/8} 49.
- S. 169.** ¹⁾ B. til Berckentin ^{27/2} 50.

III.

- S. 169.** ²⁾ Fra B. til Berckentin ^{28/11} 41; fra Berckentin til B. ^{16/12} 41. — ³⁾ Ny kgl. Saml. Fol. 1300^e. Wasserschlebes Biografi af B. — ⁴⁾ B.s Skrivekalender for 1744. (Jersbek.)
- S. 170.** ¹⁾ Wasserschlebes Optegnelser kgl. Bibl. — ²⁾ B.s Skrivekalender.
- S. 171.** ¹⁾ Breve til B. fra en Mr. La Tour, der var en Ven af ham i Frankfurt (Wot.) og Skrivekalender 1744. Breve fra Mdme. de B.-I.
- S. 172.** ¹⁾ Om Kvindens Stilling i det franske Samfund se først og fremmest Brødrene Goncourts fortrinlige Bog: *La femme au XVIII siècle*.
- S. 173.** ¹⁾ Detaillerne om B.s og Marskalindens Samliv er alle hentede fra hendes Billetter og Breve.
- S. 174.** ¹⁾ Brev af ^{13/8} 46.
- S. 175.** ¹⁾ *Bernstorff og Belle-Isle*: B. P. I, S. 171, Vedel: Corresp. minist. I, 115 og 199. Rousset, *Le comte de Gisors* passim. B.-I.s Breve til B. (Wot.)
- S. 176.** ¹⁾ Ségur: *Le royaume de la rue Saint-Honoré*, S. 31.
- S. 177.** ¹⁾ Goncourt: *La femme* S. 284. — ²⁾ *Korrespondance de la marquise Dudeffand par Lescure* I, S. LVII.
- S. 178.** ¹⁾ Breve fra Mdme. de B.-I. — Breve fra La Tour til B. bl. a. ^{4/11} 1751 (Wot.).
- S. 179.** ¹⁾ Rousset: *Le comte de Gisors*, S. 13—27. — ²⁾ B. P. I, 15.
- S. 181.** ¹⁾ Om *Thiers og Seguy* se Breve fra disse til B. (Wot.) samt B. P. I de i Registret angivne Steder.

IV.

- S. 182.** ¹⁾ *Madame de Pompadour*: Se bl. a. Goncourts og Campardons Værker om hende. Den nyeste Skildring af hendes Ungdom er Pierre de Nolhacs Afhandling: *La jeunesse de Madame de Pompadour* i *Revue de Paris* 1902, Tom. 5.
- S. 183.** ¹⁾ Optegnelser i B.s Skrivekalender 1744 og 1745. — Brev fra Ma-

dame Poisson og Konzept til Brev fra B. til Madame de Pompadour (Wot.) — B. til Schulin ^{18/8} 1745. — ²⁾ I Pierre de Nolhacs Afhandling angives i Modsætning til tidligere Fremstillinger d. 25. Februar 1745 og et Maskebal paa *Slottet* (ikke i Hotel de Ville) som Begyndelsen til Intrigen. Dette bekræftes altsaa ved B.s Optegnelser.

S. 184. ¹⁾ Campardon: Mdme de Pompadour. S. 16.

S. 185. ¹⁾ Konzept Wot. — ²⁾ August Hennings i efterladte Optegnelser. (Meddelt mig af Prof. E. Holm. Jvnf. Holm: Frederik V. I, S. 119 Noten.)

S. 186. ¹⁾ B. til Schulin ^{2/4} 49.

S. 187. ¹⁾ Campardon l. c. S. 282. — ²⁾ Wasserschlebe til B. ^{18/8} 1753. (Wot.)

S. 189. ¹⁾ Campardon l. c. Chap. IV. — Mémoires du duc de Luynes X, S. 99. — ²⁾ Mémoires du duc de Luynes I, Introd. — Campardon l. c. Chap. II. Maugras: Le duc de Lauzun S. 56. flg. — Aubertin: L'esprit public au 18 siècle. Chap. V. — ³⁾ B. P. I, 172. — ⁴⁾ Mémoires du duc de Luynes VI, 451, 465; VII, 374; X, 99; XI, 62.

S. 190. ¹⁾ Maugras l. c., S. 58 flg. — ²⁾ Stryienski: La mère des trois derniers Bourbons, S. 11. — Depeche fra Lemaire til Paris ^{20/9} 46 og fra Paris til Lemaire ^{9/10} 46. (Prof. Holms Afskrifter.)

S. 191. ¹⁾ Correspondance de la marquise Dudeffand I. Introd. S. XV flg. — Maugras l. c. Chap. IV.

S. 192. ¹⁾ B. P. I, 173. — Breve til B. fra Madame de Boufflers (Wot.). — ²⁾ Correspondance de la marquise Dudeffand I. Introd. S. 85. — B. P. I, 173 og 183. — ³⁾ Bersot: Etudes sur le 18. siècle S. 424—25.

S. 193. ¹⁾ Breve fra Hertuginde de La Vallière til B. (Wot.) — ²⁾ Billetter fra Hertuginde af Mirepoix til B. (Wot.) Maugras: Lauzun S. 50 flg. — ³⁾ Maugras: Lauzun S. 53. — ⁴⁾ *Bernstorff og Choiseul*: Correspondance entre le comte J. H. E. Bernstorff et le duc de Choiseul 1758—68. (En hel Del her ikke udgivne Breve fra Choiseul findes paa Wot.) — Maugras: Le duc et la duchesse de Choiseul Chap. 1. — Maugras: Lauzun, Chap. 2. — B. P. I. 141. — Vedel: Corresp. minist. de B. I, 294.

S. 194. ¹⁾ Maugras: Choiseul S. 14. — ²⁾ Vedel: Corresp. minist. de B. I, 294. — ³⁾ B. P. I, 141.

S. 195. ¹⁾ Choiseul til B. ^{29/8} 52. (Wot.)

S. 196. ¹⁾ Fra Choiseul til B. ^{1/2} 1770. (Wot.) — ²⁾ Historisk Arkiv, Ny Række I 1879 S. 321 flg. — Breve til B. fra Ogier (Wot.) — Luynes' Mémoires X, 99.

S. 197. ¹⁾ *Løvendal*: A. Tuxens Afhandling i Militært Tidsskrift Bd. 20, hvor ogsaa B.s Depecher fra Paris er benyttede.

S. 198. ¹⁾ Breve fra de nævnte til B. (Wot.) — *Scheffer*: Corresp. de la marquise Dudeffand I. Introd. S. 105 flg. og 167 flg. — *Saladin*: ibid. S. 109 flg. og *Sénébier*: Hist. litt. de Genève III S. 284. — ²⁾ Breve til B. fra La Tour og Seguy fra 1745—47 omtaler La Popelinière; enkelte Billetter fra Fruen til B. (Wot.) — Om La Popelinière se b. a. Biographie universelle T. 42.

S. 199. ¹⁾ *Henault*: Ahlemann. Leben von B. S. 128. — ²⁾ B. til Schulin ^{12/5} 49. — B. P. I, 173. — Biographie universelle.

S. 200. ¹⁾ *Wasserschlebe*: W.s Papirer paa det kgl. Bibl. — Efterladte Papirer fra den reventl. Familiekrede II, 231. — Faderen hed Nicolaus Johannes W. (født ^{20/10} 1680 i Salzwedel, begravet i St. Mariekirken smstds ^{21/12} 1750), Moderen

Anna Sibilla Rademacher (Oplysninger fra Præstearkivet i Salzwedel). — Breve mellem W. og B. (Wot. og kgl. Bibl.)

S. 202. ¹⁾ *Hasenmüller*: B. til Schulin ^{16/5} 46, ^{20/2} 47. (R. A.) — *Schreiber*: Breve fra ham til B. (Wot.)

V.

S. 202. ²⁾ Af den store Literatur om de litterære Saloner anføres: *Petit de Julleville*: Hist. de la langue et de la littérature française T. VI Chap. VIII. Corr. de la marquise Dudeffand T. I. Introduction. Bersot: Études sur le XVIII siècle. Chap. X. Taine: L'ancien régime S. 159 flg. — *Goncourt*: La femme Chap. 2 og 9 — *Ségur*: Le royaume de la rue Saint-Honoré.

S. 205. ¹⁾ Billetter til B. fra madame de Geoffrin og madame Dudeffand. (Wot.) — *Correspondance de la marquise Dudeffand*, Introduction og de i Registret angivne Steder. — P. de Ségur l. c. — B. P. I, de i Registret anf. Steder.

S. 209. ¹⁾ Om Stemningerne omkring 1750 se *Aubertins instruktive Bog*: L'esprit public au XVIII siècle, Chap. IV S. 258 flg., hvorfra de følgende Citater stammer. — ²⁾ *ibid.* l. c. S. 274—75. — ³⁾ *ibid.* S. 267.

S. 210. ¹⁾ Citater af *d'Argensons Memoirer* hos *Aubertin* l. c. S. 292.

S. 211. ¹⁾ A. Köchers Biografi af A. G. Bernstorff i *Allgem. deutsche Biographie* Bd. 46 antyder dette. — *Spiels vaterländisches Archiv* 1821.

S. 213. ¹⁾ *Goncourt*: La Femme S. 310 flg. — ²⁾ B. P. I, 13.

S. 214. ¹⁾ *Terkel Kleves Dagbog*. — ²⁾ *Aubertin* l. c. særlig S. 280—90.

S. 216. ¹⁾ B. P. I, 115.

S. 217. ^{1—2)} B. P. I, 115. — ³⁾ *Mémoires de Luynes* VI, 451. — *Wasserschlebes Optegnelser*. (Kgl. Bibl.)

S. 218. ¹⁾ Breve paa Wot. — ²⁾ Hendes egenhændige Omvendelseshistorie findes paa Wot. — Enkelte Breve fra hende til A. G. B. og Andreas Peter B. er bevarede paa St. — ³⁾ Breve fra disse til B. (Wot.). — ⁴⁾ *Wasserschlebes Optegnelser*.

S. 219. ¹⁾ B. P. I, 586—87. — ²⁾ *ibid.* 171 og 173, — ³⁾ *Samligh.* S. 131.

S. 220. ¹⁾ *Mémoires de Luynes* XIV, S. 76. — ²⁾ De fleste af disse Breve er helt udaterede eller mangler Aarsangivelse.

S. 224. ¹⁾ B. P. I. 136, 137 og 141.

VI.

S. 226. ¹⁾ *Mémoires de Luynes*, VI, 448. — ²⁾ *Corresp. de la marquise Dudeffand* I, S. 498—99.

S. 227. ¹⁾ B. P. I, 168—169. — ²⁾ *Kalenderoptegnelser*. *Terkel Kleves Dagbog*.

S. 228. ¹⁾ B. P. I, 14. — ²⁾ B. til Schulin ^{29/12} 49.

S. 230. ¹⁾ *Sml.* S. 240.

S. 231. ¹⁾ *Mémoires de Luynes* VI, 451 og XI, 62. *Corresp. de la marquise Dudeffand* I, 124. — ²⁾ *Mémoires de Luynes* XI, 62. — Brev til B. fra *Voltaire* ^{8/2} 1752. (Wot.)

S. 233. ¹⁾ *Ny kgl. Saml. Fol.* 1331 Breve fra B. til Kleve 1744—46. — *Schraders Breve*. (Wot.)

S. 234. ¹⁾ *B. og Meklenburg*: B. P. I, 1—88 passim. — Breve mellem B. og Berckentin f. Eks. fra B. ¹⁴/₂ 44, ²⁸/₁₀ 45.

S. 235. ¹⁾ Gramm til B. (Wot.)

S. 237. ¹⁾ Breve mellem Berckentin og B. f. Eks. ¹⁹/₈ 40 fra Berckentin og ²⁵/₈ 46 fra B. — Det var i øvrigt J. G. Rosenberg, der byggede Kokkedal („Architekten“, Aug. 1902). — Breve til B. fra J. L. Holstein. (Wot.) — ²⁾ B. til Berckentin ¹⁵/₁₀ 44, ²⁵/₁ 45.

S. 238. ¹⁾ Breve mellem Berckentin og B. December 1746 — Marts 1747, særlig fra B. ²⁴/₁₂ 46 og ²⁴/₈ 47.

S. 239. ¹⁾ B. P. I, 33 flg. — B. til Wasserschlebe ²⁵/₇ 50.

VII.

S. 240. ¹⁾ *B.s Helbred*: Mange Bemærkninger i Brevene til ham fra Madame Belle-Isle og Broderen A. G. B. og Svigerinden Dorothea B. — B.s egne Breve til Schulin ¹/₃ 50 og til Berckentin ²/₄ 45, ²²/₈ 46 og ¹⁰/₈ 50 giver Oversigter. Sml. S. 78—79 og 133.

S. 241. ¹⁾ Corresp. de la marquise Dudeffand I, S. 124. — ²⁾ *B.s Økonomi*: A. G. B.s Breve behandler uafbrudt Pengesager. Desuden er B.s Breve til Berckentin ²/₄ 45, ²²/₈ 46 og til Schulin ²⁹/₁₂ 49 vigtige. Sml. S. 66—69. — ³⁾ Fra Berckentin til B. ²⁵/₈ 47.

OTTENDE KAPITEL.

S. 244. ¹⁾ Breve til Berckentin ²/₈ 45 og ²²/₈ 46.

S. 245. ¹⁾ Schmettau til B. ²¹/₁₀ 1746. — ²⁾ Berckentin til B. ²³/₈ 49, Schmettau til B. ⁸/₁₁ 49. — De to Udnævnelser Datoer er bl. a. angivne i Hof- og Statskalenderne for 1750 og 1753. — ³⁾ B. til Berckentin ²²/₈ 46.

S. 246. ¹⁾ *Schmettau*: Dansk biograf. Lexikon 16. Bd. — En Mængde Breve fra Schmettau og dennes Hustru findes paa Wot. — Oberstløjtnant Hirsch's Optegnelser. — ²⁾ Se særlig Breve til B. ¹⁷/₈, ²¹/₁₀, ²⁵/₁₁ 46.

S. 247. ¹⁾ Fra Berckentin til B. ⁹/₈ 46.

S. 248. ¹⁾ Schmettau til B. ⁶/₄ 49. — ²⁾ Lemaire's Dep. til Paris ²⁵/₁₁ 49. Sml. Holm: Frederik V 1. Del S. 82. — ³⁾ Schmettaus Brev til B. ⁹/₁₁ 49.

S. 249. ¹⁾ B. til Schulin ²⁰/₁ 50.

S. 250. ¹⁾ B. til Wasserschlebe ¹⁸/₄ 51 (Kgl. Bibl.) — ²⁾ Til samme ¹²/₁₀ 51. — ³⁾ B. til Berckentin ¹⁹/₈ 50. — Mémoires de Luynes XI, 62.

S. 251. ¹⁾ *ibid.* — ²⁾ Den eneste Kilde for vor Viden om Prinsen af Wales' Henvendelse til B. og Forhandlingerne derom med Regeringen i Kbhvn. er A. G. Moltkes Meddelelser (Hist. Tidsskrift 4. Rk. 2. Bd.) suppleret af hans vigtige samtidige Brev til Berckentin af ³/₈ 1750. (Wot.) — Jeg har forgæves søgt at skaffe Oplysninger fra Prinsen af Wales' Papirer i London; Hr. Attaché Gosch, der velvilligt har bistaaet mig, har intet kunnet finde. Sagen omtales ikke i de i R. A.

bevarede Breve fra Prinsen af Wales og hans Hustru til den danske Kongefamilie, og jeg har ej heller fundet noget i Statsarkivet i Hannover. — Sml. Holm: *Fæderik V. 1. Bd. S. 84* flg. og P. Vedel: *Den ældre B.s Ministerium S. 1.* — Ligesom Professor Holm anser jeg det for udelukket, at der kan have foreligget et gammelt Løfte fra B.s Side overfor Prinsen. — ³⁾ Peterswaldt til B. ^{6/11} 50.

S. 252. ¹⁾ Ahlemanns Skrift om B. S. 16, hvis Kilde kan være B. eller Wasserschlebe. — ²⁾ Brev til B. fra Fontenay ^{2/5} 50 og B. P. I, 549. — ³⁾ Akter vedrørende Prinsen af Wales' Gæld i Statsarkivet i Hannover.

S. 254. ¹⁾ Schulin til B. ^{29/8} 50. — ²⁾ Holm l. c. S. 84 og tilhørende Note. Brevet findes ej heller paa Wot.

S. 255. ¹⁾ Depeche fra Lemaire til Puissieux ^{14/4} 50. — Sml. Holm l. c. S. 84—85.

S. 256. ¹⁾ A. G. B.s Breve til J. H. E. B. Februar—Maj 1750. (St.) — ²⁾ Københavns danske Posttidender Nr. 43, 1750. — ³⁾ Schmettau til B. ^{12/6} 50.

S. 257. ¹⁾ Gehejmeregistraturen. (R. A.)

S. 258. ¹⁾ Københavns Posttidender Maj—Juni 50. — Brev fra Reventlou til Berckentin ^{14/6} 50. (R. A., Dep. fra Paris.) — Moltkes Brev til Berckentin findes paa Wot. — ²⁾ Brev til Wasserschlebe ^{25/7} 50. (Kgl. Bibl.)

S. 259. ¹⁾ Brev til Samme ^{18/4} 51. — ²⁾ Medd. fra kgl. Gehejmearkiv 1886—88. S. 80. — ³⁾ *Om B.s Forhold i Kbhvn. 1750—1751* se bl. a. hans egne Udtalelser i Breve til Wasserschlebe (Kgl. Bibl.); hvad B. har skrevet om Kongen, skønnes bl. a. af Breve til ham fra Fontenay og Schmettau. (Wot.) — Københavns Posttidender f. Eks. ^{16/8}, ^{20/6}, ^{17/7}, ^{7/8}, ^{9/10}, ^{8/11}, ^{19/11} 50, ^{18/5} 51. — Depecher fra Titley til London ^{18/6}, ^{18/7}, ^{13/10}, ^{19/12} 50 (Hr. Attaché Gosch's Afskrifter velvillig laante mig af Prof. Holm.) — Brev fra Schmettau til B. ^{12/6} 50 (bl. a. om A. G. Moltkes Stemning). Breve fra A. G. B. til B. 1750—51. — B. P. I, 34—37.

S. 260. ¹⁾ Breve mellem B. og Wasserschlebe og mellem B. og A. G. B. 1750—51 behandler stadig disse Spørgsmaal.

S. 261. ¹⁾ Brev til Wasserschlebe ^{12/10} 51 og Brevkoncept til Schmettau ^{29/12} 50. — ²⁾ *B.s Ægteskab*: Koncepter til Breve fra B. til Fontenay og til Schmettau 1750—1751 paa Jersbek.

S. 262. ¹⁾ B. til Schmettau ^{6/2} 51. — ²⁾ Til Schmettau ^{22/12} 50.

S. 263. ¹⁾ Til Schmettau ^{22/12} 50. — ²⁾ Til Schmettau ^{29/12} 50. — ³⁾ B. til Fontenay, udateret Koncept, Jersbek; Fontenay til B. ^{2/5} og ^{15/8} 1751.

S. 266. ¹⁾ B. til Wasserschlebe ^{12/10} 50, B. P. I, 54—55. — ²⁾ B. til Wasserschlebe ^{12/10} 51. — Lengnicks Optegnelser fra Kvislemarks Kirkebog. (R. A. Velvillig Meddelelse af Hr. Arkivassistent L. Bobé.)

NIENDE KAPITEL.

I.

S. 268. ¹⁾ B. P. I, f. Eks. S. 19 og 38.

S. 271. ¹⁾ *Gartog og Landskabet deromkring* er skildret efter Selvsyn; en Mængde Oplysninger findes i A. G. B.s, J. H. E. B.s og A. P. B.s Breve. Om Oversvømmelserne se særlig Brevene mellem J. H. E. B. og A. P. B. i Efteraaret

1770—1771, hvoraf Uddrag findes i B. P. I. Desuden har den afdøde Grev Joachim B. til Gartow og den nuværende Ejer Grev Günther B. samt Grev Andreas Gottlieb B. velvilligst meddelt en Mængde Oplysninger. — Om Egnen se i øvrigt K. Hennings: Das hannövriscbe Wendland. Lückow. 1862. — Billederne S. 268—69 er efter Fotografi fra ca. 1900.

II.

S. 275. ¹⁾ Medd. fra Grev A. B., Wedendorff, og Grev Günther B., Gartow. — Kobbe: Gesch. Lauenburgs III, 318—19. Der er nogen Uoverensstemmelse i Aarstalsangivelserne.

S. 276. ¹⁾ B. P. I, 115. — ²⁾ Hovedkilden til det følgende er A. G. B.s Breve til B. og A. P. B. (St.) — ³⁾ Om A. G. B. den ældres Godsbestyrelse og Landmandsvirksomhed findes der en Artikel i Spiels vaterländisches Archiv 1821 5. Bd. S. 111 af en anonym Forfatter, der øjensynlig nøje har gennemgaaet A. G. B.s Papirer i Arkivet paa Gartow. Denne Afhandling og Bemærkninger i A. G. B. den yngres Breve til B. er Hovedkilden til de senere Skildringer. Desuden mundtlige Medd. fra Familien paa Gartow.

S. 277. ¹⁾ Oplysninger velvillig givne af Grev Hermann B. til Dreilützow og Grev Günther B. til Gartow. — Brevene mellem A. G. B. og B. B. P. I, 61.

S. 278. ¹⁾ B. P. I, 30.

S. 280. ¹⁾ B. P. I, 37.

S. 281. ¹⁾ Akter i R. A. (Hannov. Sager) og Statsarkivet i Hannov. — B. P. I, 26, 179—80. — ²⁾ B. P. I, 47.

S. 282. ¹⁾ Spiels vaterländ. Archiv. I. c. — Medd. af Grev Andreas B. Wedendorff. — ²⁾ Breve fra A. G. B. til B. ^{20/12} 45 og ^{15/2} 46. (St.) — B. P. I, 61.

S. 283. ¹⁾ B. P. I, 72 og 85—87.

S. 285. ¹⁾ B. P. I, 12—14.

III.

S. 286. ¹⁾ Hovedkilden til Skildringen af Fru B. er hendes egne og hendes Mands Breve til J. H. E. B. — Se særlig de i Registret til B. P. I nævnte Steder. — Sml. S. 24—26.

S. 287. ¹⁾ B. P. I, 55—56 og 158.

S. 288. ¹⁾ Brudstk. af Brev fra Elisabeth B. (Wot.) — ²⁾ A. P. B.s Selvbiografi.

S. 289. ¹⁾ B. P. I, 5—6, 59—60, 26—27, 27—28.

S. 293. ¹⁾ A. P. B.s Selvbiografi.

S. 294. ¹⁾ B. P. I, 63—64. — ²⁾ ib. S. 40. — ³⁾ Udaterede Breve fra Fru B. til J. H. E. B., vistnok fra 1753—54. (Wot.) — ⁴⁾ Utrykt Brev fra A. G. B. til J. H. E. B. ^{20/10} 1743. — ⁵⁾ *Weitersheim*: Breve mellem A. G. B., J. H. E. B., Wasserschlebe og Fru de Belle-Isle 1750—1752. B. P. I, S. 36.

IV.

S. 296. ¹⁾ B. P. I, 54. — ²⁾ B. P. I, 5—6 og mange utrykte Udtalelser.

S. 297. ¹⁾ B. P. I, 44—46. Medd. fra Grev Andreas B., Wedendorff. — ^{2—3)} B. P. I, 11.

S. 298. ¹⁾ De i Teksten givne Oplysninger om A. G. B.s Embedstiltrædelser beror paa Medd. fra Arkivet paa Gartow. Senere har jeg i Statsarkivet i Hannover fundet Akter, efter hvilke Stænderne i Celle ^{3/11} 38 præsenderer A. G. B. som *Schatzrath*; ^{10—21/11} 38 bekræfter Georg II Valget ligesom Kongen ^{8—19/5} 44 bekræfter hans Valg som *Landrath*. Nogen Bestalling for A. G. B. som *Kriegsrath* findes ikke i Arkivet i Hannov. — ²⁾ Om Forfatningsforholdene i Hannover se E. Meiers fortrinlige Bog: *Hannoversche Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte* B. 1—2. B. P. I, 78.

S. 299. ¹⁾ Meier l. c. I, 259.

S. 300. ¹⁾ Meier l. c. S. 260 flg. og 269 flg. — ²⁾ ib. 274.

S. 301. ¹⁾ B. P. I, 58. — ²⁾ ibid. S. 20.

S. 302. ¹⁾ B. P. I, 15.

S. 303. ¹⁾ B. P. I, 44—46. — ²⁾ *A. G. B. og Meklenburg*: Se bl. a. de i Note 2 til S. 2 nævnte Steder i Vehses, Schraders og Droysens Værker. — Franck: *Altes u. neues Mecklenburg*, de i Registret angivne Steder. — ³⁾ Se f. Eks. B. P. I, 19—20, 39, 43, 46 og mange utrykte Breve.

S. 305. ¹⁾ B. P. I, 24—25.

S. 306. ¹⁾ B. P. I, 43.

TIENDE KAPITEL.

I.

S. 308. ¹⁾ Optegnelser i Husbogen og Kirkebogen paa Gartow meddelte af Grev Günther B., Gartow. — ²⁾ *Om A. P. B.s Barndom og Ungdom til 1758* findes der to paa Tysk skrevne selvbiografiske Fragmenter. Det ene der bærer Titlen: „Kurzer Abriss meines Lebens Laufes für meine Kinder“, findes paa Stintenburg men er snart efter B.s Død spredt rundt i Afskrifter, en saadan (i øvrigt ret fejlfuld) er udgivet i dansk Oversættelse af L. Bobé i Museum IV, 2. I det følgende citeres dette Fragment som „Abriss“. — Det andet, der er ret forskelligt herfra, er benyttet af Eggers i hans Bog om A. P. B., men kendes for Øjeblikket kun af en Afskrift, der fra afdøde Krigsminister, General Thomsens Bo ved velvillig Mellekomst af Hr. Fuldmægtig P. Købke er kommen i Forfatterens Besiddelse. Den angives at være forfattet d. 14. September 1774. Begge disse Fragmenter vil blive udgivne i B. P. — Hovedkilden til A. P. B.s Barndoms-historie er i øvrigt hans Forældres og Onkels og senere hans egne Breve. — Eggers' Meddelelser stammer næsten alle fra de nævnte selvbiografiske Optegnelser.

S. 309. ¹⁾ Sml. Biedermann: *Deutschland im 18. Jahrh.* II, 1, S. 521 flg.

S. 310. ¹⁾ B. P. I, 66. „Abriss“.

S. 311. ¹⁾ B. P. I, 28—29. — ²⁾ Biedermann l. c. 2. Bd. 1. Th., 523 flg. — ³⁾ B. P. I, 15.

S. 312. ¹⁾ B. P. I, 15, 17, 33. — ²⁾ Sml. S. 21 flg. — ³⁾ Findes i Afskrift paa Gartow.

S. 313. ¹⁾ B. P. I, 6, 8—9, 16—17, 18, 32—33.

S. 317. ¹⁾ Det er særlig i „Optegnelserne fra 1774“ at A. P. B. omtaler sit indre Liv.

S. 320. ¹⁾ B. P. I, 93.

S. 321. ¹⁾ Briefe von und an Klopstock ed. Lappenberg 1867 S. 435 flg. Reventlowske Papirer udg. af Bobé V, 280 flg. B. P. I, 36 flg., 97 flg. Breve mellem A. P. B. og Brødrene Leisching. (St.) — Muncker: Klopstock. S. 230 flg. — ²⁾ ²/₈ 1750. — ³⁾ A. G. B. til B. ²⁷/₁ og ²/₈ 50.

S. 322. ¹⁾ Breve fra Madame de B.-I. bl. a. ⁹/₅ 43, ⁷/₂ 44 og flere udaterede. — ²⁾ B. P. I, 66.

S. 325. ¹⁾ B. P. I, 94 flg. — ²⁾ *ibid.* 96—97.

S. 326. ¹⁾ Rousset: Le comte de Gisors S. 13 flg. og en Mængde Udtalelser i Brevene.

S. 328. ¹⁾ Familiestatuttets Artikel 17. Sml. S. 15. — ²⁾ B. P. I, 31, 40 flg., 97 flg.

S. 329. ¹⁾ Original paa Jersbek.

S. 330. ¹⁾ B. P. I, 41.

S. 332. ¹⁾ Biedermann l. c. 2. Bd. I, 74 flg.

S. 333. ¹⁾ B. P. I, 35. — ²⁾ B. P. I, 41—42 og Instruksen. — ³⁾ Instruksen. B. P. I, 41—42.

II.

S. 334. *Leipzig ca. 1750*: Muncker: Klopstock S. 48 flg. Heinemann: Goethe S. 56 flg. Schmidt: Lessing I, S. 33 flg. Danzel: Lessing I, S. 49 flg. Waniek: Gottsched S. 18—19. Hettner: Littgesch. d. 18. Jahrh. 3. Th. I, 347 flg. — *Bernstorffernes Forhold i Leipzig*: „Abriss“ og Brevvekslingen mellem A. P. B. og A. G. B. og J. H. E. B. delvis trykt B. P. I, 87—102. Utrykte Breve mellem A. P. B. og Brødrene Leisching 1753—58. (St.)

S. 336. ¹⁾ Schmidt l. c. S. 39.

S. 337. ¹⁾ Hettner l. c. 379.

S. 338. ¹⁾ Univ. Matriklen i Leipzig. — ²⁾ B. P. I, 97 flg. — „Abriss“.

S. 339. ¹⁾ *ibid.* — A. P. B. til P. A. Leisching ²⁹/₈ 56. (St.)

S. 340. ¹⁾ Biedermann l. c. 2. Bd. 2. Th. 1. Abth. S. 19. — ²⁾ Foruden den i Note 1 til S. 334 anførte Litteratur hviler Skildringen af Brødrene B.s Omgang især paa A. P. B.s Korrespondance med P. A. Leisching, særlig Breve fra B. Efteraar 1755 og 1756. — *Gellert og Rabener*: Hettner l. c. 391 flg. Erich Schmidts og D. Jacobys Biografier i Allgm. deutsche Biographie Bd. 8 og 27. Biedermann 2. Bd. 2. Th. 1. Abth. S. 1—70.

S. 343. ¹⁾ B. P. I, 36. — ²⁾ Breve til Marianne B. og P. A. Leisching (St.) — ³⁾ A. P. B. til M. B. ¹⁹/₂ 53.

S. 344. ¹⁾ B. P. I, 100—101. „Abriss“. — ²⁾ Regningerne, der er bevarede fra Opholdet i Leipzig og Göttingen ligger ved A. P. B.s Breve hjem. (St.)

III.

S. 345. ¹⁾ *Universitetet i Göttingen og Livet dér ca. 1754*. — Pütter: Gelehrten-geschichte d. Univ. zu Göttingen. I. — Meiners: Göttingen, S. 116 flg. — Fr. Paulsen: Gesch. d. gelehrten Unterrichts in Deutschl. 2. Bd. 2. Aufl., S. 9 flg. — Koch: H. P. Sturz S. 11 flg. — Heine: Reisebilder. — *Baggesen*: Labyrinthene. — *Bernstorffernes Liv i Göttingen*: B. P. I, 44 flg. og 102 flg. og tilsvarende utrykte Breve. Brev til A. P. B. fra Joachim Becht. B. ¹⁹/₉ 55 m. fl. (St.) — *Brødrene Leisching*: Breve mellem dem og A. P. B. (St.)

- S. 347.** ¹⁾ B. P. I, 31. — Velvillig Meddelelse fra Univ.-Kontoret i Göttingen. — ²⁾ A. G. B. til B. ¹⁷/₆ 53. — ³⁾ A. P. B. til A. G. B. ⁷/₆ 53.
- S. 348.** ¹⁾ Meiners l. c. S. 133 flg.
- S. 349.** ¹⁾ B. P. I, 106.
- S. 351.** ¹⁾ *Anton v. Larrey*: Breve mellem ham og A. P. B. (St.), mellem ham og J. H. E. B. (Wot.) — ²⁾ B. P. I, 103. — ³⁾ „Abriss“.
- S. 352.** ¹⁾ Joachim Bechtold B. til A. P. B. ²⁹/₆ 58. — ²⁾ „Abriss“. — ³⁾ B. P. I, 50—51.
- S. 353.** ¹⁾ B. P. I, 101. — ²⁾ *ibid.* 106—108.
- S. 354.** ¹⁾ B. P. I, 102.
- S. 355.** ¹⁾ *Undervisningen ved Univ. i Göttingen*: Koch: Sturz l. c. — Paulsen l. c. — ²⁾ B. P. I, 102 flg.
- S. 357.** ¹⁾ B. P. I, 108. — ²⁾ Sml. S. 46. — ³⁾ *Brødrenes Forhold til hinanden og Joachim Bechtold B. 1754—1757*: B. P. I, 107, 47—48 og utrykt Brev fra A. G. B. til B. ¹⁸/₆ 54. Medd. fra Univ.-Kontoret i Göttingen. — Joachim B. B. til A. P. B. ¹⁸/₆ 55 og ¹⁸/₇ 56. (St.) A. P. B. til P. A. Leisching ²⁸/₆ 56. — *Forlovelsen*: B. P. I, 61 flg. og flere utrykte Breve fra denne Tid.

IV.

- S. 360.** ¹⁾ *Rejsen til og Opholdet i Genève*: B. P. I, 51 flg. og 114—134 og utrykte Breve mellem A. P. B. og hans Fader og Onkel. — Breve fra A. P. B. til P. A. Leisching 1754—55. (St.) Enkelte Breve fra andre Venner til A. P. B. (St.)
- S. 361.** ¹⁾ B. P. I, 114—120. — ^{2—3)} A. P. B. til P. A. Leisching ¹/₁₁ 54.
- S. 362.** ¹⁾ B. P. I, 154. — ²⁾ *Forholdene i Genève ca. 1754*: Perey & Maugras: La vie intime de Voltaire aux Délices et à Ferney 1754—1778, særlig Pag. 23—43. — Artiklen om G. i Encyclopædien 1757, Tome 7. Keysslers Reisen 2. Udg. S. 145 flg. Rossel: Histoire littéraire de la Suisse Romaine II, 85 flg. med fl. Steder.
- S. 365.** ¹⁾ *B. og Genève*: Breve mellem ham og de nævnte m. fl. Genfere. (Wot.) — ²⁾ Instruksen er trykt B. P. I 134 flg.
- S. 366.** ¹⁾ Til P. A. Leisching ⁷/₁₂ 54. „Abriss“.
- S. 367.** ¹⁾ „Abriss“. — ²⁾ B. P. I, 117. — ³⁾ *ibid.* 122.
- S. 369.** ¹⁾ ⁷/₁₂ 54. — ²⁾ Keyssler l. c. S. 153. A. P. B. til P. A. Leisching ⁷/₁₂ 54, B. P. I, 127.
- S. 370.** ¹⁾ *Beaumont, Jallabert og Necker*: B. P. I de i Registret ang. Steder. — „Abriss“. — Rossel l. c.
- S. 371.** ¹⁾ B. P. I, 120—134 passim. A. P. B. til Leisching ⁷/₁₂ 54. — ²⁾ B. P. I. 128.
- S. 373.** ¹⁾ B. P. I, 121. — ²⁾ B. P. I, 121—129. B. til P. A. Leisching ⁷/₁₂ 54, til Anton Larrey ¹⁹/₂ 55. (St.)
- S. 374.** ¹⁾ *Voltaire*: Perey & Maugras l. c. — B. P. I, de i Registret anf. Steder. — Breve fra Voltaire til B. (Wot.)

V.

- S. 378.** ¹⁾ B. P. I, 116. — ²⁾ Brev fra Schrader til B. ²/₁₂ 54 og deri citeret Brev fra A. G. B. (Wot.) — „Abriss“. B. P. I, 53—58, 125—133, 147. — Kammerjunkerpapiret. (St.)

- S. 380.** ¹⁾ B. P. I, 55—62 og 132—200. — ²⁾ *ibid.* 58. — ³⁾ A. P. B. til Leisching ⁷/₁₂ 54. B. P. I, 125. Regninger mellem Brevene. (St.)
- S. 381.** ¹⁾ B. P. I, 61.
- S. 382.** ¹⁾ Trykt B. P. I, 134—42.
- S. 383.** ¹⁾ B. P. I, 147.
- S. 384.** ¹⁾ *ibid.*, 147—148. — ²⁾ *ibid.* 133.
- S. 386.** ¹⁾ B. P. I, 137 og 147.

VI.

- S. 386.** ²⁾ B. P. I, 132—33. — ³⁾ *ibid.* S. 144—145.
- S. 387.** ¹⁾ B. P. I, 112 og 114.
- S. 388.** ¹⁾ A. P. B. til A. G. B. ¹/₄ 56. — ²⁾ B. P. I, 132, 148—49, 152.
- S. 389.** ¹⁾ B. P. I. 164, 176, 178. — ²⁾ *ibid.* 153. — ³⁾ *ibid.*
- S. 390.** ¹⁾ *Chauvelin*: B. P. I, de i Registret ang. Steder. — ²⁾ A. P. B. til P. A. Leisching ²⁴/₁₂ 56. (St.) — ³⁾ *Firenze*: A. P. B.s Breve derfra B. P. I, 148—49, Breve til Leisching. — Om *Mann* se hans Biografi i National Biography Bd. 36. — Justi: Winkelmann 2. Aufl. 2. Bd. 227 flg. — *Reumont*: Geschichte Toscanas 2. Th. 9.—10. Kap.
- S. 392.** ¹⁾ *Rom og Stainville*: Maugras: Le duc et la duchesse de Choiseul; S. 29—77. Justi l. c. Kapitel 1—2 passim. — Breve fra Stainville til B. April—Maj 56 (Wot.) og til A. P. B. Maj 56. (St.) — A. P. B.s Breve fra Rom B. P. I, 152—156. — „Abriss“.
- S. 394.** ¹⁾ Den i Oversættelsen i „Museum“ IV Bd. nævnte Maler Lorenzi staar ikke nævnt i Originalen; Navnet er en Fejllæsning i den gamle Afskrift for Greuze.
- S. 396.** ¹⁾ Brev til P. A. Leisching ¹/₄ 60.
- S. 397.** ¹⁾ „Abriss“. — ²⁾ *Tegningerne til Marmorkirken*: B. P. I, 152 flg. Stainville til B. ²⁰/₈ 56. Fr. Schiøtts Afhandling i „Fra Arkiv og Museum“ 1899. S. 33 flg.
- S. 398.** ¹⁾ A. P. B. til P. A. Leisching ¹/₄ 60.

VII.

- S. 399.** ¹⁾ *Wien og Resten af Rejsen*: B. P. I, 145 og 155—158 og tilsvarende utrykte Breve. „Abriss“. Breve til P. A. Leisching Juli—Decbr. 56. — Brev fra Bachoff til B. ⁹/₈ 56 (U. A. Depecherækken.) — *Grevinde Bentinck*: Allgem. deutsche Biographie Bd. 2. B. P. I, 155. A. G. B. til B. ²⁴/₇ 56.
- S. 400.** ¹⁾ B. P. I, 165.
- S. 401.** ¹⁾ *Opholdet paa Gartow Januar 1757*. „Abriss“. — B. P. I, 66—67, 158 og utrykte Breve til B. fra A. P. B.
- S. 402.** ¹⁾ B. P. I, 61. — ²⁾ *Opholdet i Hannover*: „Abriss“, hvori Ministrenes Opfordring omtales. B. P. I, 177—179 og utrykte Breve fra A. P. B. til B.

VIII.

- S. 404.** ¹⁾ *Instruksen*: B. P. I, 163—177. — *Rejsen til Paris*: *ibid.* 159—60 og utrykte Breve. — *Opholdet i Paris* *ibid.* 160—189 og utrykte Breve.
- S. 406.** ¹⁾ B. P. I, 142 og 171.
- S. 407.** ¹⁾ Sml. S. 227.

- S. 408.** ¹⁾ Brev til P. A. Leisching ^{12/5} 57.
S. 409. ¹⁾ Breve fra Wasserschlebe til B. April—Maj 1757. (Wot.) —
²⁾ B. P. I, 184—85. — ³⁾ *ibid.* 262.
S. 410. ¹⁾ *ibid.* 182. A. P. B. til P. A. Leisching ^{12/5} 57. — ²⁾ B. P. I, 183.
S. 411. ¹⁾ B. P. I, 178, 182, 181. — ²⁾ Til P. A. Leisching ^{12/5} 57
og ^{24/2} 59.
S. 412. ¹⁾ Breve til A. P. B. fra forskellige Bekendte og fra A. P. B.
til P. A. Leisching under Pariseropholdet. — ²⁾ B. P. I, 66. — ³⁾ *ibid.* 186—187.
S. 413. ¹⁾ *ibid.* 183 og 187.
S. 414. ¹⁾ B. P. I, 176, 166, 162. — ²⁾ *ibid.* 184—189.

IX.

- S. 414.** ³⁾ *Opholdet i England: „Abriss.“* — B. P. I, 162—63, 188—194.
— Breve fra Schrader til B. August—Novbr. 57. Breve til P. A. Leisching
1757—60.
S. 415. ^{1—2)} Brev til P. A. Leisching ^{9/12} 58.
S. 416. ¹⁾ B. P. I, 193, fra Schrader til B. ^{27/9} 57. „Abriss.“ — ²⁾ Schra-
der til B. ^{19/9} 57.
S. 417. ¹⁾ *Schrader: Breve fra Schrader til B. (Wot.), enkelte til A. P. B.*
(St.) — Akter om hans Forhold til Prins Frederik af Wales' Gæld og om hans
Død findes i Statsarkivet i Hannover. — Han omtales idelig i Bernstorffernes
Breve. Se bl. a. B. P. I de i Registret ang. Steder. — ²⁾ Sml. S. 252. — ³⁾ B. P. I,
189. — ⁴⁾ A. P. B.s Forhold til Kvinder: A. P. B. Breve til P. A. Leisching
bl. a. ^{7/12} 54, ^{5/1}, ^{23/5}, ^{24/12} 55, ^{18/5}, ^{28/8} 56, udat. Breve Decbr. 56. — Jan. 57,
^{9/12} 58. I det sidste omtales hans Oplevelser i London. — Breve mellem A. P. B.
og Larrey bl. a. til L. ^{19/2} 55 og fra L. ^{31/12} 53 og ^{20/9} 56. Desuden Breve til
A. P. B. fra mange af hans Bekendte fra Universiteter og Rejser. (St. Pk. 17.)
„Abriss“ med hans egen Redegørelse. — De poetiske Forsøg findes paa Jersbek.
S. 420. ¹⁾ Det her gengivne Billede er formentlig fra midt i 1760'erne.
— *Schraders* Udtalelser om A. P. B. findes i Brevene til B. ^{24/8}, ^{25/8}, ^{16/9}, ^{25/10},
^{8/11}, ^{20/12} 57, ^{18/1}, ^{21/4} 58.

X.

- S. 422.** ¹⁾ B. P. I, 194. Breve fra A. P. B. til P. A. Leisching ^{7/11} 58,
^{7/4} 60. — „Abriss.“
S. 423. ¹⁾ *Hjemrejsen og Rejsen til København: B. P. I, 163, 194—200*
og tilsvarende utrykte Breve. „Abriss.“ — Brev til Leisching ^{9/8} 58.

Rettelser:

- S. 161 L. 15 f. n.: merkantile, læs: merkantilistiske.
S. 431 L. 6 f. n.: 1903, læs: 1902, S. 232 fg.

Billederne skal indsættes paa følgende Maade:

Andreas Gottlieb Bernstorff (1649—1726)	}	Ligeoverfor hinanden foran S. 9.
Johannette Lucie Bernstorff († 1706)		
Joachim Engelche Bernstorff (1678—1737)	}	Ligeoverfor hinanden foran S. 19.
Charlotte Sophie Bernstorff (1682—1732)		
Johan Hartvig Ernst Bernstorff (1712—1772)	}	Foran S. 229.
Andreas Gottlieb Bernstorff (1708—1768)	}	Ligeoverfor hinanden foran S. 275.
Dorothea Wilhelmine Bernstorff (1699—1763)		
Andreas Peter Bernstorff (1735—1797)	}	Foran S. 421.

